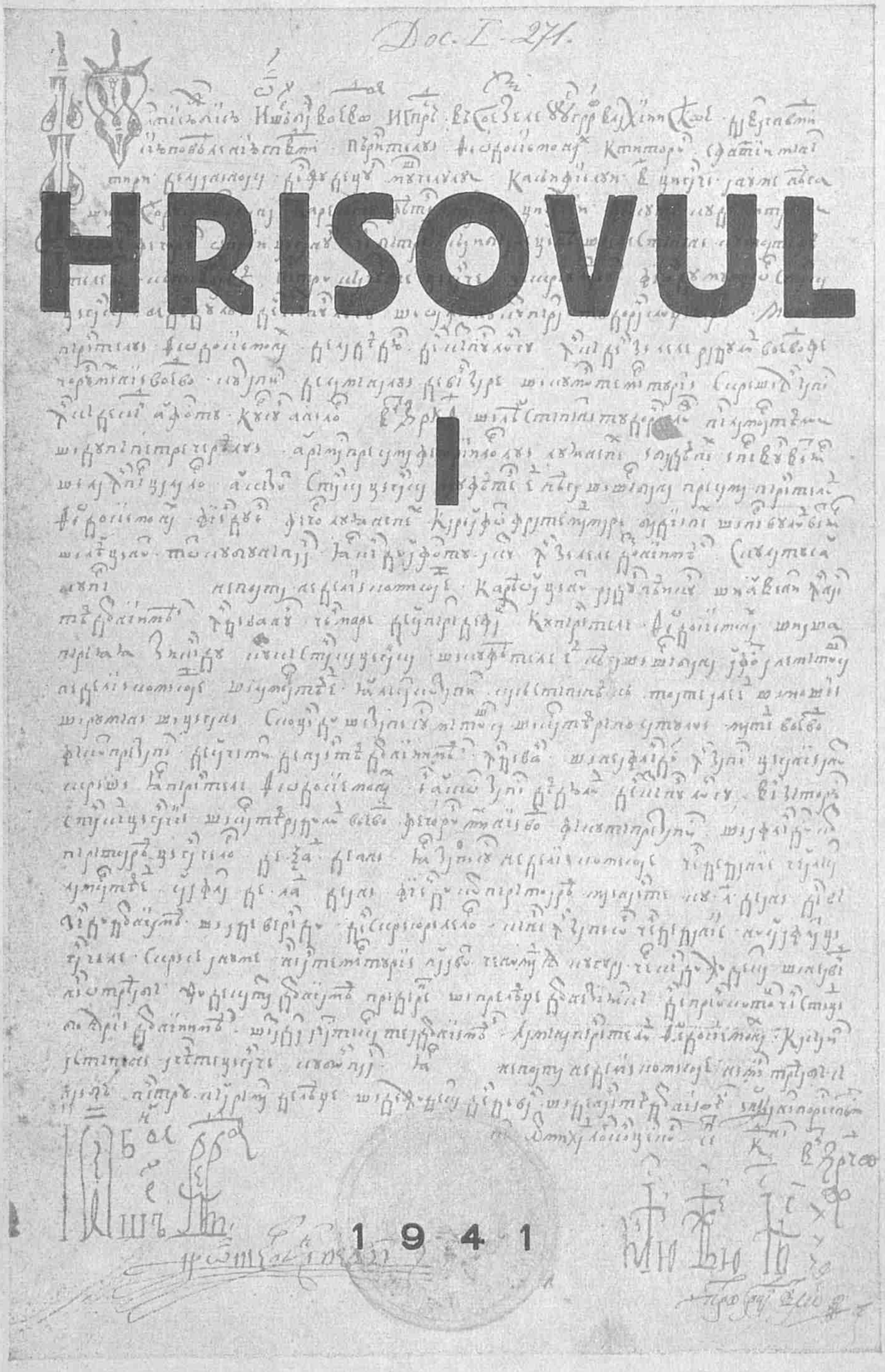
HRISOVUL

I

1941

HRISOVUL

I

1941

„HRISOVUL" BULETINUL ŞCOALEI DE ARHIVISTICĂ

APARE ANUAL

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA: Strada Arhivelor Nr. 4, Bucureşti I.

Buletinul este proprietatea Şcoalei de Arhivistică în baza ordonanţei prezidenţiale a Tribunalului Ilfov, secţia I Comercială, sub Nr. 5955 din 24 Martie 1941, dosar Nr. 667/1941. A fost înscris în registrul publicaţiilor periodice sub Nr. 51/1941. Aprobat de Serviciul central al cenzurii presei cu Nr. 272/1941.

EDIŢIE IN CINCI SUTE EXEMPLARE

Tipografia «Carpaţi», Petre Bărbulescu, Strada Academiei Nr. 2, Bucureşti I.

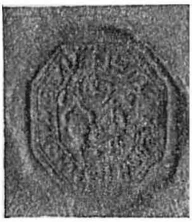
HRISOVUL

BULETINUL ȘCOALEI DE ARHIVISTICĂ

PUBLICAT DE

PROF. AURELIAN SACERDOȚEANU
DIRECTORUL ȘCOALEI DE ARHIVISTICĂ
ȘI
DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI

I

BUCUREȘTI
— 1941 —

Vigneta de pe foaia de titlu reprezintă, în mărimea originală, sigiliul lui Vasile Lupu, Domnul Moldovei, de pe un hrisov din 1639 (7148) Nov. 1, aflat la Arhivele Statului din București, *Episcopia Hușilor*, pach. 13, doc. Nr. 12, cu legenda: † Іѡ Василіе Вод. и Гп. зм. Молд. и Влхіи.

Consider Şcoala specială de Arhivistică de la Arhivele Statului ca un aşezământ de mare valoare, corespunzător cu École des Chartes din Paris.

N. IORGA

Cuvânt preliminar

Dăm la lumină o nouă publicaţie istorică în vremuri deosebit de grele pentru ţară şi pentru fiecare dintre noi. Din acest motiv, atât caracterul ei cât şi momentul în care apare, impun o lămurire.

Intre puţinele publicaţii ştiinţifice româneşti, cele istorice ocupă un loc destul de însemnat. Fiecare însă îşi are un rost bine determinat. Unele dau loc suficient studiilor generale de istorie, pe lângă numeroase şi serioase cercetări de amănunt. Altele aduc un preţios material inedit alături de critici şi informaţii istorice interesante. Multe sunt dedicate unor domenii speciale şi limitate în timp. Este drept însă că aceste diverse înfăţişeri le fac de valoare inegală, cum este de altfel cazul cu orice publicaţie periodică restrânsă la un mănunchi de cercetători, colaboratori obişnuiţi. Cu toate acestea este neîndoios lucru că toate la un loc fac să meargă mai departe studiile noastre istorice.

Publicaţia de faţă — **Hrisovul** — *prin însuşi titlul ei tinde să aibă un caracter mult mai restrâns. Se interesează în rândul întâi de* documentul istoric. *In paginile sale dorim să urmărim documentul atât în sine cât şi ca izvor istoric pe de o parte, iar pe de alta, trebue să fie buletinul Şcoalei de Arhivistică, instituţie anume dedicată pregătirii cercetătorilor de izvoare istorice naţionale. Inţelegem deci să pornim la drum cu aceste preocupări. Vremurile de acum în adevăr impun tuturor o mai atentă şi mai temeinică întoarcere spre trecut, baza nezdruncinată a oricărei naţiuni. Şi „documentul", oricât de strâmt sau de larg ar fi sensul ce i se acordă, rămâne fundamentul neclintit al adevărurilor istorice.*

Se vede dar că drumul pe care vrem să pornim este modest şi nu doreşte să se încrucişeze cu al nimănuia altul. Ori

cum ar fi însă el cere un temei de pornire. Credem că-l putem avea în cei şaptesprezece ani de activitate ai şcoalei noastre. In acest timp Şcoala de Arhivistică a putut să-şi însuşiască şi să adapteze experienţa şi rezultatele la care au ajuns alte şcoale similare, din ţări mult mai înaintate în metodica cercetărilor istorice. Acelea şi-au fixat de mult locul ce deţin în lumea ştiinţifică atât prin vechimea lor — École des Chartes *din Paris a împlinit de mult o sută de ani — cât şi prin felul deosebit în care au privit datoria pe care o au toţi, cercetători şi conservatori, faţă de izvorul istoric. Aceasta se rezumă în* eruditie, probitate *şi* abnegaţie.

Programul şcoalei noastre înţelegem să fie şi al publicaţiei de faţă.

In primul rând vrem să înfăţişem lucrări de metodă. Evitând însă vulgarizarea pentru vulgarizare, Hrisovul *înţelege totuşi să îndrumeze şi să ajute. Dar prezentarea normelor generale de lucru ne obligă să şi lucrăm. Deci cercetările de migală şi fără altă recompensă decât cea morală care rezultă din utilitatea lor, îşi vor afla loc în paginile buletinului nostru. In ele trebue să domine spiritul de abnegaţie. Deaceea* descrierile, analizele şi indicii de fonduri arhivistice, cataloagele, bibliografiile şi repertoriile de biblioteci, *trebue să fie preocuparea noastră constantă.*

Credem că nu vom fi întru nimic scăzuţi în ochii cuiva dacă ne dedicăm unor astfel de preocupări.

Nu înţelegem să evităm nici studiile de erudiţie care intră în pregătirea noastră. Ediţiile de texte şi punerea în evidenţă a noutăţilor de specialitate, vor fi însă cele mai bine primite. Se simte nevoia de temeiuri, nu de consideraţii generale. Cu toate acestea materialul arhivistic, ca material istoric în sine, nu ne poate interesa decât în măsura în care serveşte la elucidarea unei probleme distincte de metodă sau luminează un capitol de istorie. Aici e locul dovedirii adevăratei erudiţii.

Este dela sine înţeles că întinderea nu înseamnă adâncire. Căutarea ineditelor cu orice preţ şi acumularea lor sub un titlu sau altul, poate aduce noutăţi de care să se bucure poligraful, dar nu poate satisface erudiţia pe care sunt în drept să ne-o ceară specialiştii.

Discuţiile nu vor fi evitate, căci vrem să dăm un loc larg dărilor de seamă critice. Ne rezervăm însă numai dreptul de

critică obiectivă şi urbană. Orice abatere dela acest principiu trebue să fie condamnată dela început. Neavând nimic de ascuns, nu avem nimic de temut, probitatea fiindu-ne condiţia sine qua non *de lucru.* Totul va fi pus numai în slujba adevărului, care trebue să servească şi de care trebue să se folosească neamul acesta al nostru. *Când nu vom putea să facem astfel, vom tăcea.*

Scopul nostru este să cumulăm elemente de construcţie, ori de unde ar veni. Deaceea prin critică înţelegem prezentarea întregei lucrări de care ne ocupăm, cu punerea în evidenţă a părţilor bune şi îndreptarea celor care au nevoie de aşa ceva. Critica elogioasă, fără temeiu, nu-şi poate avea loc; cu atâta mai mult nu poate fi vorba de critică strict negativă. Distrugerile nu ne-ar putea servi la nimic.

In sfârşit, buletinul acesta este şi un organ de publicitate administrativă. El trebue să arate nu numai cum lucrăm ci şi cine suntem, pentru ce ne pregătim şi ce putem face. Trebue să strângă rândurile între noi, să ne adune într'o confraternitate de drepturi, de obligaţii şi de muncă obştească. O asociaţie a foştilor elevi ai şcoalei urmează să-şi găsească aici locul de manifestare. Oglinda ei va pune în evidenţă necesitatea ca omul pregătit pentru anumită destinaţie să fie pus acolo unde poate fi de folos tuturor.

Pentru a-şi atinge scopul propus Hrisovul *trebue să aibă şi colaboratori care să-i înţeleagă menirea şi să-i ajute înfăptuirea. Credem că acum pot fi în număr suficient pentru posibilităţile materiale pe care le are. Foştii şi actualii profesori suntem convinşi că vor fi colaboratori permanenţi. Lor li se vor adăuga diplomaţii, absolvenţii şi chiar elevii pătrunşi de necesitatea muncii ce întreprindem, în măsura puterii şi specialităţii fiecăruia.*

Plănuit încă de acum cincisprezece ani, buletinul acesta îşi vede apariţia abia acum. Atunci nevoia de a chema şi colaborarea din afara rândurilor noastre era de neapărată trebuinţă. Acum n'o vedem sub acelaşi aspect. Suntem destul de mulţi. Vom recurge însă la ea fără şovăire ori de câte ori vom avea putinţa să împlinim programul şi să facem un pas mai departe, cât mai repede posibil şi cât mai temeinic.

Facem deci apel la toţi aceia care ne pot ajuta şi doresc

să o facă în limitele programului ce ne-am impus şi socotim că va fi deajuns.

Pornim deci la drum cu acest crez. Pentru a păstra un contact mai strâns cu cetitorii noştri am fi dorit să apărem de două ori pe an. Nevoile de redacţie şi cele materiale, pe lângă cele generale de moment, ne silesc deocamdată să apărem anual. Calea pe care vom umbla de acum înainte ne va arăta însă, de ce vom mai avea nevoie şi cum să răzbatem. In această privinţă cetitorii vor avea cuvântul să o spună. Deocamdată îi rugăm să primească Hrisovul *aşa cum îl putem prezenta.*

Prof. AURELIAN SACERDOŢEANU

Marţi, 25 Martie 1941

Din istoria Şcoalei de Arhivistică

1. Consideraţii generale

Materialul documentar din arhivele noastre de stat, ca şi din celelalte arhive publice şi particulare, se prezintă foarte variat, din cauză că actele şi documentele sunt redactate în limbi diferite şi fiecare limbă îşi are grafia sa proprie, deosebită de a celorlalte.

Incă din veacul al XIV-lea, de când ni s'au păstrat cele mai vechi documente, avem unele scrise în limba slavă, altele în limba latină.

Mai târziu pe lângă cele latine şi slave, apar şi documente în limba română; apoi în limba greacă şi turcă.

Chiar în Transilvania, unde în primele veacuri toate actele şi documentele sunt redactate în limba latină, găsim după anul 1500 şi unele în limba germană sau ungurească şi, natural, în limba română.

Ocupaţiile militare austriace şi ruseşti din veacul al XVIII-lea şi al XIX lea au lăsat în Ţara Românească şi în Moldova numeroase documente oficiale şi particulare scrise în limbile acestor popoare, iar stăpânirea austriacă din Transilvania a creiat acolo adevărate arhive cu materialul scris în limba germană.

Tot astfel s'a petrecut în Bucovina sub stăpânirea austriacă, în Basarabia sub cea rusească şi în Dobrogea sub cea turcească; fiecare din aceste popoare vremelnic stăpânitoare impunându şi limba sa nu numai în actele cu caracter administrativ, judiciar şi militar, ci şi în cele cu caracter economic şi cultural.

Şi mai mult s'a impus limba ungurească în toate actele publice din Transilvania, dându-se naştere prin aceasta unui foarte bogat material arhivistic scris în ungureşte.

Natural, că fiecare limbă în care sunt redactate actele şi documentele din arhivele noastre, îşi are nu numai alfabetul ei propriu, cu particularităţile sale grafice, dar şi formulele sale speciale pentru redactarea lor.

Această varietate de limbă, grafie şi redactare a materialului nostru arhivistic are drept urmare, că pentru arhiviştii români problema descifrării, transcrierii şi traducerii actelor şi documentelor devine cu mult mai complicată, decât problema similară pentru arhiviştii din ţările Europei centrale şi apusene, unde în tot cursul evului mediu şi într'o bună parte a evului modern a existat o singură limbă oficială: cea latină, iar alăturea de ea se întrebuinţa cel mult limba naţională a ţării respective.

De altă parte actele şi documentele noastre vechi sunt în marea lor majoritate întărite cu sigilii, cari au şi ele legendele în limbi diferite şi tipurile foarte variate. Identificarea şi explicarea acestor sigilii complică, prin urmare, şi mai mult problema de mai sus.

In sfârşit numeroase documente sunt împodobite cu iniţiale înflorate, cu chenare decorative, cu steme şi cu miniaturi, a căror lămurire intră de asemenea în cadrul aceleiaş probleme.

Funcţionarii Arhivelor Statului au ca îndatorire principală de a inventaria, clasa şi cataloga materialul atât de variat din depozitele acestei instituţii. In acelaş timp ei sunt obligaţi să libereze, la cerere, còpii exacte şi traduceri sigure după actele şi documentele de acolo.

Este evident, că spre a şi putea îndeplini aceste îndatoriri, arhiviştii noştri trebuie să cunoască în mod temeinic limbile în care sunt redactate actele şi documentele din aceste arhive şi în acelaş timp să aibă pregătirea necesară pentru a le descifra, a le transcrie şi a le traduce cu perfectă exactitate.

Iar pentru aceasta ei trebuie să posedă o cultură cu totul specială, pe care nu o pot primi decât într'o şcoală organizată anume în acest scop.

Este adevărat că la universităţile noastre există de multă vreme seminarii de paleografie slavă, latină, română şi greacă; de asemenea în ultimul timp s'au înfiinţat şi

conferinţe de ştiinţele auxiliare ale istoriei, dintre cari unele au legătură şi cu materialul arhivistic.

Dar atât seminariile, cât şi conferinţele nu urmăresc să dea o pregătire specială, care să poată fi suficientă viitorilor arhivişti, ci caută mai mult să complecteze, cu ajutorul acestor discipline ştiinţifice, cursurile generale de istorie sau de filologie.

Pregătirea completă teoretică şi practică, cultura specială necesară viitorilor arhivişti, nu o poate da decât o şcoală specială, care să aibă legături strânse cu Arhivele Statului şi în care să se cultive toate disciplinele ştiinţifice referitoare la materialul arhivistic.

Astfel de şcoli s'au înfiinţat încă de mult în unele state europene. Cea dintâi a fost creiată în Franţa, unde odinioară interesul pentru arhive era mai desvoltat decât în celelalte ţări.

In evul mediu şi chiar în timpurile mai noi arhivele din Franţa, ca şi din celelalte state europene, aveau un caracter practic şi secret. Rolul lor era mai mult să furniseze dovezi materiale pentru asigurarea şi susţinerea drepturilor şi privilegiilor statului, bisericii şi particularilor. Numai foarte rare ori şi cu mari greutăţi materialul din depozitele acestor arhive a putut fi utilizat şi pentru studii istorice sau juridice.

Dar revoluţia franceză din anul 1789, care a reorganizat într'un spirit cu totul nou atâtea instituţii învechite, a schimbat şi caracterul arhivelor: le-a deschis pentru publicul cercetător şi le-a pus în serviciul ştiinţii.

In legătură cu această nouă organizare trebuia să se dea şi personalului arhivelor o pregătire profesională corespunzătoare şi astfel s'a emis ideia înfiinţării unei şcoli speciale în acest scop.

Incă în 1793 s'a făcut propunerea în Convenţia Naţională, ca să se organizeze o „şcoală de diplomatică şi paleografie“, dar n'a fost admisă. Incercarea a fost reînoită la 1806, când Napoleon I era împărat al Francezilor. Acesta a primit-o şi a căutat să o realizeze, dar voind să dea viitoarei şcoli o desvoltare prea vastă şi care-i modifica cu totul caracterul, n'a putut-o nici el realiza. Sub regele Ludovic XVIII, urmaşul lui Napoleon, chestiunea a

fost din nou pusă în discuţie şi de astă dată rezolvată în mod favorabil. Printr'un decret din 22 Februarie 1821 regele a hotărît creiarea primei şcoli de arhivistică din lume, numită *École des Chartes*, care funcţionează şi astăzi [1]).

După modelul ei s'a înfiinţat apoi în 1854, la Viena, un institut similar pentru cercetarea istoriei austriace (Institut für oesterreichische Geschichtsforschung), iar apoi la 1855 o şcoală de paleografie în Veneţia; la 1857 „escuola de diplomatica" din Madrid; la 1877 şcoala de arhivistică din Petersburg (Petrograd); la 1880 cea dela Vatican; la 1893 prima şcoală de acest fel din Germania, la Magdeburg, şi la 1909 cea din Liverpool din Anglia.

Era deci natural ca acest curent nou, care urmăria înfiinţarea de şcoli pentru pregătirea funcţionarilor de arhive, să se manifesteze şi la noi, mai ales după ce prin Regulamentele Organice se organizaseră arhivele de stat din Ţara Românească şi din Moldova după sistemul apusean şi mai ales după ce aceste două ţări se uniseră într'un stat nou: Principatele Unite (1856) şi apoi se contopiseră în principatul unitar al României (1862).

2. Primele încercări.

Ideia înfiinţării unei şcoli speciale pentru pregătirea funcţionarilor arhivelor noastre s'a ivit îndată după unificarea administrativă a acestei instituţii în anul 1862.

Odată ce Cuza Vodă a reuşit să contopească în mod definitiv Principatele Unite într'un stat unitar, România, s'a făcut şi unificarea autorităţilor şi instituţiilor de stat din fostele principate. Cu acest prilej s'a creiat în Bucureşti un depozit central al actelor şi documentelor statului, iar în Iaşi a rămas o arhivă sucursală, în care se păstra materialul arhivistic al Moldovei. Amândouă arhivele erau grupate din punct de vedere administrativ într'o direcţiune generală cu sediul în Bucureşti.

Primul director general, colonelul Grigore Bengescu II, (1862—1864), căutând să construiască un local propriu pentru această direcţiune, a încercat să înfiinţeze şi un *Insti-*

---

1) *Le centennaire de l'École des Chartes*, Paris, 1921, vol. I, p. CCCXVI.

tut de Paleografie, în care să se predea disciplinele ştiinţifice, cari au legătură cu materialul arhivistic.

Nu cunoaştem în amănunte planul după care urma să fie organizat acest institut, căci nu avem informaţii despre el decât din proectul de local întocmit de arhitectul Benisch în 1862.

Din acest proect rezultă numai, că pe frontispiciul localului urma să se pună inscripţia: *Arhivele României şi Institutul de Paleografie*, iar în catul de sus se rezerva o sală „pentru predarea lecţiuniloru de ştiinţele arhivistice, paleografia, diplomatica, biblioteconomia, etc." [1]).

Cum însă localul nu s'a construit, nici Institutul de Paleografie nu s'a mai înfiinţat.

Informaţiile ce le-am putut culege până acum nu-mi permit să mă pronunţ, dacă ideia înfiinţării acestui institut a fost a colonelului Bengescu sau a vreunui colaborator al său. In orice caz ţinând seamă de studiile ce urmau să se predea acolo se constată, că iniţiatorul căuta să introducă programa celebrei École des Chartes din Paris şi să nu se limiteze numai la disciplinele în legătură cu arhivele, ci să aibă în vedere şi pe cele privitoare la biblioteci.

O nouă încercare de a organiza o şcoală pentru pregătirea personalului de arhive a făcut-o Grigore Manu, în calitate de director general al Arhivelor Statului dela 1866 până la 1871.

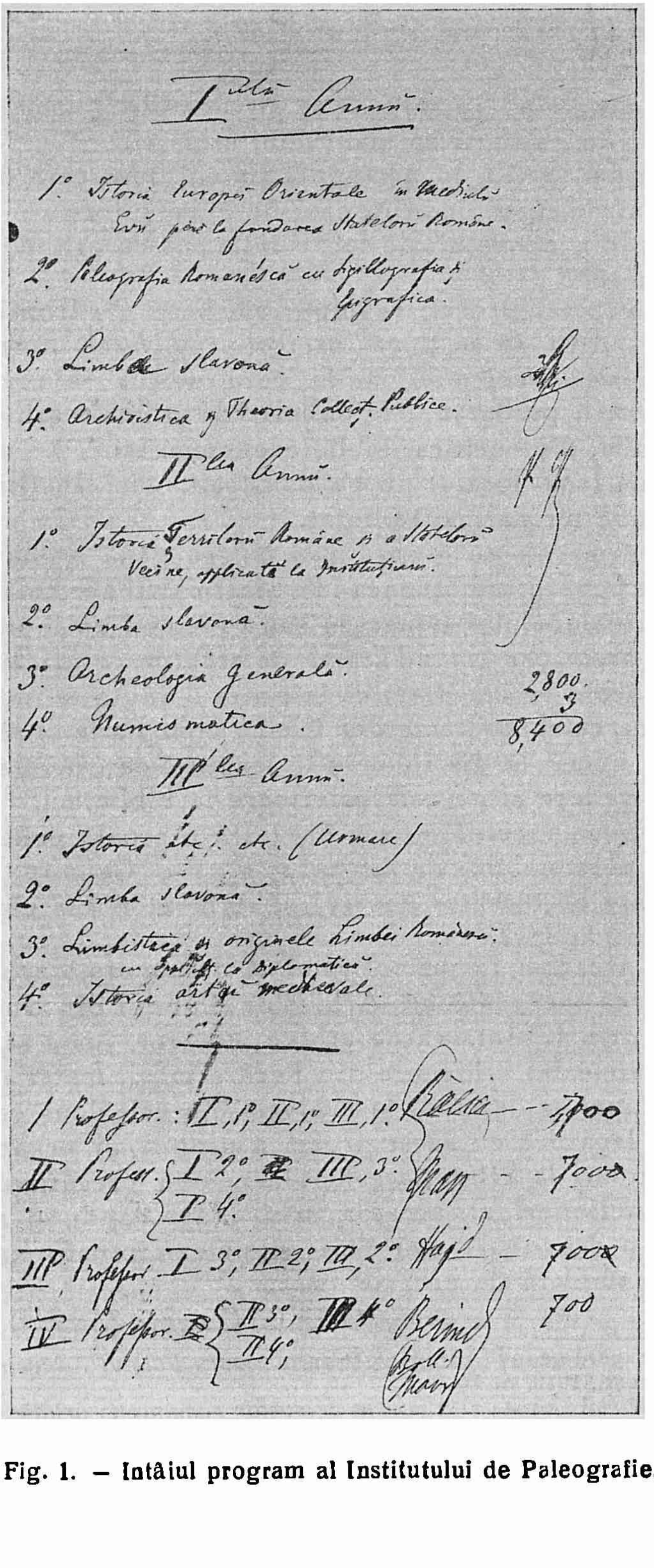
El a căutat în primul rând să descongestioneze depozitele prea încărcate ale Arhivelor Statului din Bucureşti şi Iaşi, prin înfiinţarea de arhive judeţene, unde să se depună materialul arhivistic din fiecare judeţ, material care până atunci se depunea la arhivele din cele două capitale.

In legătură cu acest proect a propus şi organizarea unor cursuri la Direcţia generală pentru pregătirea viitorilor funcţionari ai acestor arhive. Iar dându-se acestor cursuri o desvoltare mai mare, se puteau transforma într'o şcoală completă de arhivistică.

Iată acum şi argumentarea lui Grigore Manu [2]):

1) Sacerdoţeanu (Aurelian), *Proecte pentru Palatul Arhivelor Statului*, Bucureşti, 1940, p. 14.

2) Moisil Const., *Din istoria arhivelor româneşti: arhive judeţene şi şcoală de arhivari*, în Revista Arhivelor II (4—5), 1927—29, p. 220 urm. Cf. şi Arhivele Statului Bucureşti, Dosarul Direcţiei generale No. 32, şi al Minist Instr. N . 230/1870.

I-ul Anu.

1° Istoria Europei Orientale în Medialu Evu până la fondarea Statelor Române.

2° Paleografia Românéscă cu Sigillografia și Epigrafica.

3° Limba slavonă.

4° Archivistica și Theoria Collect. Publice.

II-lea Anu.

1° Istoria Terrilor Române și a Statelor vecine, applicată la Instituțiuni.

2° Limba slavonă.

3° Archeologia generală.

4° Numismatica.

2800
3
8400

III-lea Anu.

1° Istoria etc. etc. (Urmare)

2° Limba slavonă.

3° Linguistica și originele Limbei Române cu Speciala cu Diplomatica.

4° Istoria artei medievale.

I Profesor: I, 1°, II, 1°, III, 1° Kalina — 700

II Profess. I 2°, III, 3°; I 4° Man — 700

III Profesor. I 3°, II 2°, III, 2° Hajd — 700

IV Profesor. II 3°, III 4°; II 4° Bernd (Boll. Mavr) 700

Fig. 1. — Intâiul program al Institutului de Paleografie.

„Lipsa de persoane competente, cari să poată descifra actele cele vechi fie chiar din timpii mai dincoa, de când s'au lepădat caracterele cirilice, sau cari să poată citi mai cu seamă vechile acte slavoneşti, devine din ce în ce mai simţită; şi cu toate acestea nu este un proces, o chestiune de hotărnicie, o afacere administrativă, care să fie luat naştere cu câţiva ani mai în urmă, unde să nu fie neapărată nevoie de asemenea cunoştinţe.

„N-ar fi oare o însemnată înlesnire ce s'ar aduce intereselor particulare, pe cât şi intereselor publice, când s'ar înfiinţa pe lângă Arhiva Centrală din Bucureşti cursurile necesare spre a forma juni experţi în asemenea materii, cărora se vor preda în acelaş timp şi celelalte cunoştinţe practice, spre a forma dintr'înşii buni arhivişti şi a-i răspândi apoi în judeţe?

„Şi dacă cu timpul şi cu ajutorul statului s'ar mai adăuga la aceste cursuri şi altele de istoria şi arheologia naţională, nu s'ar face cu modul acesta un bun început de o şcoală completă, care să ne dea tineri erudiţi şi folositori în diverse ramuri?"

Cred că în legătură cu această proectată şcoală trebuie pusă o schiţă de programă de studii, al cărei concept l-am descoperit în anul 1926 printre nişte hârtii „netrebnice" dela Arhivele Statului din Bucureşti.

Conceptul este scris de mâna lui Grigore Manu între anii 1866—1868, căci printre profesorii indicaţi acolo este B. P. Haşdeu, care s'a stabilit în Bucureşti în 1865 şi N. Mavrus, care a murit în 1868. Deci schiţa datează din primii ani de funcţionare a lui Grigore Manu ca director general.

Deoarece această programă este inedită o dăm în transcriere exactă:

I-ulu Annu

1⁰ Istoria Europei Orientale în Mediulu Evu până la fondarea Statelorŭ Române.

2⁰ Paleografia Românească cu Sigillografia şi Epigrafica.

3⁰ Limba slavonă.

4⁰ Arhivistica şi Theoria Collect[iunilor] Publice.

II-lea Annu

1º Istoria Țerriloru Române și a Statelorŭ vecine applicată la Instituțiuni.
2º Limba slavonă.
3º Archeologia Generală.
4º Numismatica.

III-lea Annu

1º Istoria, etc., etc. (urmare).
2º Limba slavonă.
3º Limbistica și originele Limbei Românesci cu applicaț[iuni] la Diplomatică.
4º Istoria artei medievale.

I Profesor I 1, II 1, III 1 Rălianu (?) — 700.
II Profesor I 2, III 3, I 4 Manu — 700.
III Profesor I 3, II 2, III 2 Hajdeu — 700.
IV Profesor II 3, III 4 Berindei — 700.
II 4 Bolliac.
Mavrus? [1]).

Din această schiță de programă rezultă în primul rând, că școala proectată de Grigore Manu era destinată numai pregătirii arhiviștilor, nu și bibliotecarilor, și că dintre limbile străine, în care sunt scrise documentele noastre vechi, nu se prevedea decât cea slavă, care a fost multă vreme limba oficială în Țara Românească și în Moldova.

Este interesant însă, că el s'a gândit la cursuri de arheologie generală și de numismatică, mai ales că aceste științe erau pe vremea aceia prea puțin desvoltate la noi.

Introducerea cursului de arheologie și de istorie este o nouă dovadă, că schița de programă se datorește lui Gr. Manu, deoarece în raportul său de mai sus el condiționa transformarea cursurilor pentru viitorii arhiviști județeni în școală de arhivistică tocmai prin adăogirea acestor două obiecte.

Cât privește profesorii, numai Hașdeu făcea parte din corpul didactic: și poate și Rălianu, — pe care nu l-am

1) V. reproducerea alăturată (p. 16).

putut identifica — pe câtă vreme Bolliac era numismat şi om politic, iar Berindei (Dumitru) era inginer şi bun cunoscător al problemelor de artă. In sfârşit N. Mavrus, vechiu numismat şi arheolog, era atunci foarte înaintat în vârstă şi de sigur n'ar fi putut preda cursurile proectate. A şi murit la 1868.

Schiţa de programă întocmită de Grigore Manu mai dovedeşte, că el era pe deplin lămurit asupra modului de organizare a acestei şcoli şi că avea promisiuni din partea Ministerului Instrucţiunii şi al Cultelor, de care depindeau Arhivele Statului, că iniţiativa luată va fi susţinută. Cu toate acestea nici şcoala nici cursurile proectate de el nu s'au realizat, după cum nu s'au înfiinţat nici arhivele judeţene, iar în 1871 el însuş a trebuit să părăsească demnitatea de director general al Arhivelor Statului.

4. Cursurile de paleografie din Sibiu.

In timpul când la Bucureşti se încerca fără succes înfiinţarea unei şcoli speciale pentru pregătirea personalului de arhive, directorul Arhivei Naţionale Săseşti din Sibiu, cunoscutul Franz Zimmermann, lua şi el iniţiativa organizării unor cursuri de paleografie pentru viitorii arhivişti saşi.

Aceste cursuri au şi început în anul 1876, constând din lecţii practice de paleografie latină pe baza documentelor din arhivă. Ele însă nu se făceau decât trei luni pe an: în Aprilie, Mai, şi Iunie, câte 5 ore pe zi, şi erau predate de către însuş directorul arhivei.

Elevii se recrutau dintre tinerii saşi cu studii liceale, cari doriau să devină funcţionari la arhivele din oraşele săseşti. Din cauza că posturile acestea erau puţine, nu se primiau la cursuri decât 3—5 elevi anual şi fără nici o taxă.

Cu toate acestea Zimmermann a reuşit să publice, pentru pregătirea lor, un album paleografic, cuprinzând reproduceri de texte latine medievale şi moderne din toate regiunile săseşti.

Albumul poartă titlul: *Photographien von Urkunden aus siebenbüngisch — sächsischen Archiven* (1880) şi cuprinde 27 de reproduceri fotografice de documente şi o broşură cu transcrierile lor.

Cursurile acestea elementare au durat timp de 30 de ani, dar din cauză că nu mai corespundeau cerinţelor ştiinţifice ale timpului şi desvoltării ce luase arhivistica în celelalte ţări, au fost desfiinţate în 1907. [1])

După această dată punându-se problema reorganizării arhivei săseşti din Sibiu după metodele ştiinţei moderne, mai ales în urma numirii unui nou director în persoana d-lui Georg Eduard Müller, au început să se aleagă ca funcţionari tineri cu pregătire universitară şi cari au urmat seminarii de paleografie şi de celelalte ştiinţe auxiliare ale istoriei la universităţi din străinătate.

5. Altă concepţie

Problema şcolii de arhivistică de pe lângă Arhivele Statului din Bucureşti nu s'a mai pus în timpul noului director general Constantin Aricescu (1871—1876), care ocupa acum a doua oară acestă funcţiune.

In schimb el are meritul de a fi publicat cel dintâi inventar al materialului documentar vechiu din depozitele acestor arhive [2]).

Dar după demisia lui Aricescu fiind numit director general savantul profesor universitar B. P. Hasdeu, genial istoric, filolog şi literat (1876—1900), o nouă concepţie a intervenit atât în modul de administrare a instituţiei, cât şi în ce priveşte pregătirea funcţionarilor.

Bogatul depozit de documente şi de manuscrise dela Arhivele Statului constituia pentru acest mare învăţat şi prodigios scriitor cel mai preţios izvor de informaţie pentru lucrările sale ştiinţifice şi literare, ca şi pentru cursurile ce le ţinea la universitate. Dar aceste lucrări absorbeau cea mai mare parte din timpul directorului general şi treceau înaintea problemelor de conducere şi de administrare a Arhivelor Statului.

---

1) După informaţiile primite dela d. Georg E. Müller fost director al arhivei din Sibiu şi după rapoartele sale din 1911 către Adunarea generală a Universităţii Săseşti.

2) *Revista Istorică a Arhivelor României. Indice de documente aflate în Arhiva Statului şi nepublicate încă*, 2 vol. Bucureşti 1874. De asemenea *Condica de venituri şi cheltuieli a visteriei 1694—1704* (prima jumătate de domnie a lui Constantin Brâncoveanu).

De altă parte, ca totdeauna în astfel de cazuri, studierea materialului arhivistic de către alţi cărturari nu era de loc dorită şi deci se recurgea la tot felul de pretexte şi de formalităţi spre a-i ţine departe de instituţie.

In schimb B. P. Hasdeu a publicat, şi înainte şi după ce a devenit conducătorul Arhivelor Statului, un mare număr de lucrări ştiinţifice din domeniul istoriei şi filologiei, pe baza materialului documentar din aceste arhive. Menţionăm numai câteva din cele mai importante: valoroasa colecţie de documente *Arhiva istorică a României* (I-IV, 1864-5); clasica operă de sinteză *Istoria critică a Românilor* (1873); neîntrecuta colecţie de texte de limbă veche *Cuvente din bătrâni* (I-III, 1878-1881); revista istorico-filologică *Columna lui Traian* (1870-1877); celebrul dicţionar rămas neterminat: *Magnum Etymologicum Romaniae* (I-IV, 1887-1898). Pentru toate acestea au fost puse la o largă contribuţie mai ales depozitele Arhivelor Statului din Bucureşti, cu cel mai mare folos pentru ştiinţa noastră şi cu un deosebit succes pentru prestigiul nostru cultural.

In astfel de împrejurări, de sigur, nu putea fi vorba de reluarea proectului de a se înfiinţa şcoala pentru pregătirea personalului arhivelor şi după cât ştiu, nu s'a luat nici o măsură în această privinţă în cursul celor 24 de ani de directorat al lui B. P. Hasdeu.

Urmaşul său, D. Onciul (1900—1923), a fost de asemenea un mare învăţat şi în acelaş timp un distins profesor universitar. Dar specialitatea sa fiind istoria veche a Românilor era mult mai apropiată de instituţia Arhivelor Statului, decât filologia lui B. P. Hasdeu. In calitate de director general al acestei instituţii D. Onciul dispunea de cel mai bogat şi mai important material documentar pentru studiile sale şi tot odată putea să ţină acolo şi seminarul de istorie cu studenţii săi, făcând exerciţii practice nu numai de paleografie slavă şi română, dar şi de toate celelalte discipline ştiinţifice în legătură cu materialul de arhive.

Şi în adevăr mulţi ani dearândul D. Onciul a ţinut seminarul său în localul Arhivelor Statului, obişnuind pe studenţi cu descifrarea şi traducerea vechilor documente slave, cu citirea şi interpretarea actelor şi documentelor

românești din diferite epoci, cu sigilografia, cu diplomatica și cronologia.

Din această cauză nici el n'a avut nici un motiv să se preocupe de înființarea școlii pentru pregătirea de arhiviști, căci de și seminarul său nu echivala cu o școală specială, fiindcă nu se ocupa de toate disciplinele în legătură cu arhivele, totuș dintre studenții lui s'au recrutat un număr de arhiviști cu pregătire superioară, cari intrând în serviciul Arhivelor Statului au devenit elemente de primul ordin.

In cursul războiului pentru întregirea României (1916—1918) documentele cele mai vechi și cele mai importante din punct de vedere istoric din depozitele Arhivelor Statului au fost evacuate, mai întâi la Iași și de acolo la Moscova. Din această cauză după războiu seminarul de istoria veche a Românilor, ce se ținea la aceste arhive, a pierdut din importanță.

Cunoscând situația și dându-mi seama, că odată cu alipirea la regatul român a celor patru provincii ce fuseseră înstrăinate: Basarabia, Transilvania, Banatul și Bucovina, se puneau o sumă de probleme noi și de o foarte mare importanță pentru arhivele noastre, i-am propus în mai multe rânduri lui D. Onciul înființarea unui institut de paleografie pe lângă Arhivele Statului. Dar nu l-am putut convinge, cred și fiindcă era bătrân și bolnav, astfel că nu se simțea în putere să înceapă și să ducă la bun sfârșit o acțiune mai energică în acest scop.

Atunci am consemnat părerile mele cu privire la viitoarea organizare a Arhivelor Statului într'un studiu ce l-am publicat în revista „Cronica numismatică și arheologică", dar care a apărut puțin timp după moartea lui D. Onciul [1]). Spuneam acolo cu privire la pregătirea personalului următoarele:

„Arhivele Statului au căderea și datoria să rezolve și altă problemă tot atât de importantă și de urgentă (ca și publicarea cataloagelor și documentelor): formarea unui personal tehnic bine pregătit în toate specialitățile ce au ca obiect studiul documentelor: paleografie, sigilografie,

---

1) Anul IV (1923), p. 22 urm.

heraldică, diplomatică, cronologie, ornamentaţia manuscriselor, arhivistica. Cu concursul câtorva savanţi şi specialişti s'ar putea organiza pe lângă arhivele centrale un fel de École des Chartes, care în scurt timp ar ridica arhivistica noastră la nivelul timpului şi ar creia elemente competente pentru publicarea şi studierea documentelor noastre după metode riguros ştiinţifice".

In momentul când apărea acest studiu era director general al Arhivelor Statului, ca urmaş al lui D. Onciul, distinsul profesor de istoria Românilor dela Universitatea din Cluj, d. Alexandru Lăpĕdatu. D-sa însă fiind numit scurt timp în urmă ministru al cultelor şi artelor, mi-s'a încredinţat mie conducerea Arhivelor Statului (1 Noemvrie 1923).

In această calitate eram deci în situaţia de a-mi pune în aplicare planul de reorganizare a acestei instituţii în conformitate cu cerinţele situaţiei noi ce se creiase după războiu arhivelor noastre şi să încerc şi înfiinţarea şcolii de mult proiectată pentru pregătirea viitorilor arhivişti.

6. Şcoala practică de arhivari-paleografi.

Incă din primele luni după numirea mea ca director general al Arhivelor Statului am început să iau măsuri pentru realizarea şcolii pentru pregătirea funcţionarilor de arhive, pe care cei dintâi înaintaşi ai mei în această demnitate o proiectaseră, dar nu avuseră norocul să o înfáptuiască.

Deoarece în noua situaţie ce se creiase prin întregirea României, atât arhivele centrale cât şi cele regionale aveau nevoie de funcţionari specialişti, cari să fie pregătiţi în cel mai scurt timp posibil, am căutat ca la început această şcoală să aibă mai mult un caracter practic, iar cursurile ei să nu dureze decât doi ani.

După ce am studiat în amănunte programa de studii, după care urma să funcţioneze şcoala şi după ce mi-am asigurat concursul mai multor specialişti tineri dintre cei mai distinşi conferenţiari şi docenţi universitari, am cerut Ministerului Instrucţiunii prin raportul Nr. 20 din 16 Fe-

bruarie 1924 aprobarea funcţionării şcolii şi a corpului didactic [1]).

Noua instituţie de învăţământ urma să poarte numele de: *Şcoala practică de arhivari-paleografi* şi să funcţioneze pe lângă direcţiunea generală a Arhivelor Statului, care-i punea la dispoziţie localul, biblioteca şi materialul didactic necesar.

Obiectele de studiu erau pentru anul I: arhivistica, paleografia română, paleografia latină, paleografia slavă, paleografia greacă şi izvoarele istoriei Românilor; iar pentru anul al II-lea sigilografia, heraldica, diplomatica, instituţiile vechi româneşti şi dreptul vechiu românesc.

Corpul didactic se compunea pentru anul I, care trebuia să înceapă a funcţiona în toamna anului 1924, din următorii profesori: N. Cartojan, docent universitar, pentru paleografia română; P. Cancel, profesor universitar, pentru paleografia slavă; C. Marinescu, conferenţiar universitar, pentru paleografia latină; Iulian Ştefănescu, profesor secundar, pentru paleografia greacă; I. Vlădescu, profesor secundar, pentru izvoarele istoriei Românilor; Const. Moisil, directorul general al Arhivelor Statului, pentru arhivistică.

Cât priveşte elevii şcolii, trebuiau să fie cel puţin absolvenţi ai învăţământului secundar sau al unuia similar. In timpul acela bacalaureatul fiind suprimat, examenul de absolvire — sau capacitate — era echivalent cu cel de bacalaureat.

Se înţelege că pentru întocmirea programului de studii nu m'am mulţumit să consult numai organizarea şcolilor similare din străinătate, în special a celebrei École des Chartes din Paris, ci şi pe eruditii noştri mai tineri, cari urmaseră de curând cursurile acestei şcoli. Totodată am cerut şi sfatul savantului nostru istoric, profesorul N. Iorga, care cu toată bunăvoinţa mi a dat indicaţiile necesare şi a primit să colaboreze la redactarea unei legi speciale pentru această şcoală. Dar cum tocmai în acest timp pregătiam şi o lege generală de organizare a Arhivelor Statului, căci ele funcţionau numai în baza unui regulament incomplet

1) Actele oficiale mai importante referitoare la şcoală sunt publicate la *Partea administrativă* a acestui anuar.

şi învechit, articolele privitoare la şcoală au fost intercalate în această lege.

După ce toate pregătirile pentru înfiinţarea şcolii s'au terminat, am cerut Ministerului Instrucţiunii prin adresa No. 285 din 8 Septemvrie să aprobe deschiderea cursurilor la 1 Noembrie şi a corpului didactic amintit mai sus. Primind această aprobare cu adresa No. 98901 din 4 Octomvrie, deschiderea cursurilor anului I s'a putut face în ziua de 28 Noemvrie în asistenţa d-lui dr. C. Angelescu, ministrul instrucţiunii, Al. Lăpădatu, ministrul cultelor şi artelor, a profesorului N. Iorga şi a unui număr de prieteni ai arhivelor, a profesorilor şi a elevilor şcolii.

In cuvântarea pe care am rostit-o cu acest prilej spuneam între altele:

„Inaugurăm astăzi prima instituţie de cultură anexată Arhivelor Statului: Şcoala practică de arhivari-paleografi.

„Scopul acestei şcoli este dublu: întâi, să pregătească personalul de specialişti necesar arhivelor centrale şi regionale, cum şi arhivelor şi registraturilor diferitelor autorităţi; al doilea, să înlesnească amatorilor şi colecţionarilor de documente vechi, proprietarilor de arhive familiare şi tuturor celor ce ar voi să cerceteze şi să studieze documentele noastre, putinţa de a descifra şi de a înţelege aceste preţioase rămăşiţe culturale lăsate de strămoşi.

„Căci de şi poporul nostru a purtat şi poartă ponosul de a fi un popor de analfabeţi, cu toate acestea strămoşii ne-au lăsat o foarte bogată moştenire de acte, documente şi manuscrise, cari întrec cu mult în cantitate şi în importanţă pe ale celor mai multe popoare din sud-estul Europei.

„Această moştenire prezintă însă dificultăţi mari spre a fi cercetată. In primul rând actele noastre vechi sunt scrise în diferite limbi, cari au fost întrebuinţate în anumite epoci în cancelariile principilor şi autorităţilor de stat din cele trei ţări româneşti: Muntenia, Moldova şi Transilvania: română, latină medievală, slavă, greacă modernă, fără să mai punem limba ungurească, germană şi rusească, întrebuinţate în vremile mai noi. Şi, natural, fiecare din aceste limbi îşi are grafia sa proprie, care şi ea a evoluat dela o epocă la alta.

„In al doilea rând însăşi actele şi documentele în limba română sunt scrise cu litere cirilice, scriere care de asemenea diferă dela o epocă la alta.

„Este deci absolută nevoie să avem cât mai mulţi cărturari, cari să cunoască limbile străine, ce s'au întrebuinţat în cancelariile noastre, să poată descifra scrierile vechi din orice timp şi să le poată înţelege cuprinsul.

„Şi cum Arhivele Statului, centrale şi regionale, cuprind cea mai mare cantitate din acest material documentar, era natural ca ele să ia iniţiativa înfiinţării unei şcoli speciale pentru pregătirea şi a funcţionarilor săi şi a tuturor acelora, cari au pasiunea acestor vechi rămăşiţe culturale.

„De astfel trebuie să se ştie, că rolul Arhivelor Statului nu este numai să păstreze în bune condiţiuni materialul documentar, sigilografic şi heraldic ce-l posedă, ci şi de a-l clasa şi a-l cataloga în aşa fel, încât să poată fi pus cu cea mai mare uşurinţă la dispoziţia organelor statului, ca şi a particularilor, spre a-şi putea dovedi anumite drepturi sau pretenţii, cum şi la dispoziţia cercetătorilor trecutului. Iar pentru aceasta este nevoie de un personal de funcţionari specialişti, cari să poată citi cu cea mai mare uşurinţă actele şi documentele scrise cu orice caractere întrebuinţate la noi şi în orice limbă.

„De altă parte Arhivele Statului au şi o misiune ştiinţifică mai înaltă: sub conducerea lor trebuie să se facă mult aşteptata şi absolut necesara publicare a documentelor noastre interne. Iar în acest scop trebuie să se fixeze o metodă precisă de transcriere a textelor vechi, metodă care să se impună în toate lucrările de acest fel...

„Cum am spus la început, şcoala ce-şi începe astăzi activitatea este prima instituţie de cultură anexată Arhivelor Statului. In curând va urma a doua: muzeul de paleografie, sigilografie, şi stampe româneşti pe care sperăm să-l putem inaugura în anul viitor. Va urma apoi atelierul de miniaturistică, menit să reproducă vechile ornamente şi miniaturi din documente şi manuscrise şi să utilizeze motivele lor pentru diferitele noastre industrii".

In toamna anului 1925 s'au deschis şi cursurile anului II al şcolii noastre. Obiectele de studiu rezervate pentru acest an erau — cum am văzut mai sus — în afară de cele

4 cursuri de paleografie, sigilografia, heraldica, diplomatica generală şi românească, instituţiile vechi româneşti şi dreptul vechiu românesc.

Cursurile de paleografie s'au predat de aceiaşi profesori ca la anul I; sigilografia şi heraldica de directorul general Const. Moisil; instituţiile vechi româneşti de d. Const. C. Giurescu, conferenţiar universitar; iar dreptul vechiu românesc de d. I. C. Filitti.

Se înţelege că nu toate cele patru cursuri de paleografie erau obligatorii pentru fiecare elev, ci numai cel de paleografie română trebuia urmat de toţi, pe câtă vreme din cursurile de paleografie străină se urma numai unul la alegere.

La 15 Iunie acelaş an promulgându se legea de organizare a Arhivelor Statului şcoala practică de arhivari-paleografi a fost trecută şi ea în această lege (art. 15) şi a primit astfel confirmarea legală, existenţa ei fiind de acum pe deplin asigurată.

Legea prevedea, pe lângă dispoziţii de 'organizare şi funcţionare, şi modul de absolvire a şcolii. Elevii cari vor urma în mod regulat cursurile celor doi ani şi-şi vor trece la timp toate examenele, se vor putea prezenta la examenul de diplomă, scris şi oral, şi după ce-l vor trece cu succes şi pe acesta, vor primi titlul de diplomaţi ai şcolii.

De altfel încă în toamna anului 1926, deci exact după doi ani de funcţionarea şcolii, s'a ţinut primul examen de diplomă, fiind proclamaţi ca diplomaţi, d-ra Elena Eftimiu şi d. Emil Vîrtosu.

7. Şcoala superioară de arhivistică şi paleografie

După ce şcoala noastră a învins dificultăţile inerente oricărei instituţii noui în primii ani de existenţă, am crezut că putem să-i lărgim sfera de activitate şi să o adaptăm mai mult necesităţilor noastre ştiinţifice şi culturale.

Toate arhivele dela noi posedă, pe lângă acte şi documente, un număr mai mare sau mai mic de manuscrise cu conţinut religios, istoric, literar. etc. Deasemenea mai au şi biblioteci mai mult sau mai puţin bogate, cari de regulă nu pot fi consultate. Şi alte instituţii posedă uneori biblioteci însemnate, dar cari din lipsă de organizare stau

neutilizate. In sfârşit unele biblioteci publice suferă şi ele din cauză că nu pot servi publicul cititor cu destulă înlesnire.

Inventarierea, clasarea şi catalogarea manuscriselor şi cărţilor se face după alte norme decât a actelor şi documentelor, de aceia viitorii bibliotecari trebuie să cunoască diferitele discipline ale bibliologiei. Şi anume biblioteconomia sau organizarea, legislaţia şi funcţionarea bibliotecilor; bibliografia, sau clasarea şi descrierea cărţilor în raport cu cuprinsul lor şi cu locul unde au fost publicate; bibliologia propriu zisă, care se ocupă cu originea şi istoria cărţii; în sfârşit bibliotecografia, care se ocupă cu biblotecile şi istoria lor.

La noi nu există încă o şcoală specială pentru formarea funcţionarilor de biblioteci şi din această cauză am crezut nimerit să adăugăm şcolii de arhivari-paleografi o secţie nouă destinată să-i pregătească. Deci am grupat o parte din obiectele de studiu cu caracter mai general împreună cu cele privitoare la biblioteci şi am format *secţia de bibliologie.*

De altă parte am crezut necesar să punem la îndemâna tineretului şi mijloacele de a putea constata, după metodele cele mai noui şi cu aparatele cele mai moderne, autenticitatea actelor şi documentelor; mai ales că atât în arhivele noastre, cât şi în registraturile autorităţilor şi instituţiilor se găsesc numeroase acte noui.

In acest scop am organizat o altă secţie, *de expertiză grafică,* al cărui scop teoretic este să completeze diplomatica, iar practic să creieze experţii grafici necesari instanţelor judecătoreşti.

Pentru această secţie pe lângă obiecte cu caracter general, s'a introdus grafologia ştiinţifică şi expertiza grafică.

Am avut marele avantagiu, că pentru predarea obiectelor de specialitate ale acestor două secţii ne-au dat concursul doi erudiţi cu studii superioare şi cu experienţă bogată, regretatul Al. Ionescu-Sadi, bibliotecar ajutor la Academia Română, pentru prima şi d. Henri Stahl, cel mai bine pregătit şi mai apreciat expert grafic din ţara noastră, pentru a doua.

In felul acesta şcoala noastră cuprindea trei secţii: arhivistico-paleografică, de bibliologie şi de expertiză grafică, iar obiectele de studii au fost grupate în două categorii: *obiecte comune tuturor secţiilor*, cari erau arhivistica (ştiinţa şi serviciul arhivelor), paleografia română; instituţiile româneşti, izvoarele istoriei Românilor (interne şi externe), diplomatica (generală şi românească), sigilografia, heraldica şi vechiul drept românesc; *obiecte speciale*, pentru secţia de bibliologie: bibliologia propriu zisă (istoria cărţii), biblioteconomia (legislaţia şi organizaţia bibliotecilor) şi bibliografia; pentru secţia de expertiză grafică, grafologia şi expertiza grafică; pentru secţia de arhivistică cele trei paleografii străine.

Cum am spus şi mai sus, dintre cursurile de paleografie străină elevii erau obligaţi să urmeze numai unul, la alegere.

Din momentul în care au început să funcţioneze în mod efectiv toate trei secţiile şcoala a primit numele de *Şcoala superioară de arhivistică şi paleografie*. Acest nume deşi nu acoperea întreagă actvitatea şcolii, indica în orice caz, că era o instituţie de învăţământ superior, caracterizată atât prin obiectele ce se predau, cât şi prin pregătirea profesorilor şi calitatea elevilor, aceşti de urmă fiind cu toţii absolvenţi de curs secundar (bacalaureaţi).

Noua situaţie a fost recunoscută prin regulamentul şcolii aprobat prin decret regal la 30 Mai 1931, dar care s'a aplicat în mod provizoriu încă din anul şcolar 1926/7; şi apoi prin modificarea ce s'a adus legii de organizare a Arhivelor Statului în anul 1932. [1])

Acest regulament prevedea, pe lângă noua distribuire a cursurilor şi o lărgire a scopului ce urmăria şcoala. In această privinţă se preciza la art. 2, că ea urmăreşte:

a) să promoveze studiile de specialitate în disciplinele ce au legătură cu arhivele şi cu bibliotecile;

b) să răspândească cunoştinţele necesare pentru înţelegerea şi studierea documentelor, sigiliilor, monumentelor heraldice, miniaturistice, numismatice, etc., cum şi pentru adunarea şi conservarea lor;

c) să pregătească funcţionarii specialişti pentru Ar-

1) *Monitorul Oficial*, No. 81 din 5 Aprilie 1932.

hivele Statului — centrale şi regionale —, pentru arhivele autorităţilor centrale, judeţene şi comunale, pentru arhivele instituţiilor publice şi particulare, etc.

d) să pregătească funcţionarii specialişti necesari bibliotecilor publice;

e) să formeze experţi grafici cu pregătire ştiinţifică specială pentru instanţele judecătoreşti.

De altă parte regulamentul acorda absolvenţilor şcoalei şi anumite drepturi şi prerogative.

In adevăr art. 4 spunea următoarele:

„Diplomaţii secţiei arhivistico-paleografice vor avea dreptul de preferinţă la numirile în toate funcţiunile dela Arhivele Statului — centrale şi regionale — cum şi dela arhivele celorlalte autorităţi sau instituţii ale statului, judeţelor şi comunelor şi ale instituţiilor subvenţionate de stat, judeţe şi comune.

„Diplomaţii secţiei de bibliologie vor putea fi numiţi în funcţiunile de specialitate dela bibliotecile statului, judeţelor şi comunelor, cum şi dela orice alte biblioteci subvenţionate de stat, judeţe şi comune.

„Diplomaţii secţiei de expertiză grafică vor avea calitatea de a fi numiţi experţi grafici pe lângă instanţele judecătoreşti, ca şi pe lângă autorităţi şi instituţii ale statului, judeţelor şi comunelor.

In sfârşit regulamentul prevedea şi posibilitatea perfecţionării diplomaţilor şcolii prin călătorii de studii în ţară şi în străinătate. Art. 23 arăta că „se vor căuta mijloacele materiale necesare pentru ca diplomaţii distinşi să poată face cercetări în arhivele, bibliotecile sau depozitele de material grafic din ţară şi străinătate".

De asemenea el se îngrija şi de păstrarea legăturilor ştiinţifice între elevi şi şcoală şi după ce ei terminau studiile. La art. 24 se spunea: „Spre a se păstra legăturile ştiinţifice între şcoală şi diplomaţii ei, aceştia vor fi înscrişi din oficiu ca membri ai societăţii „Prietenii arhivelor", care se va înfiinţa de îndată ce şcoala va fi dat un număr de zece diplomaţi".

Intre obiectele de studiu prevăzute de acest regulament era şi numismatica, ştiinţă care fusese indicată —

după cum am văzut mai sus — şi în proectul lui Grigore Manu.

Conferinţa profesorilor mi-a încredinţat mie predarea acestui obiect, astfel că începând cu anul şcolar 1930/31 am făcut lecţii teoretice şi practice de numismatică până în anul şcolar 1939/40, atât elevilor de anul I, cât şi celor de anul II.

Aş fi dorit — şi am propus mai de multe ori — să se facă şi cursuri de epigrafie medievală şi modernă slavă, latină, română şi greacă, pentru ca elevii şcolii să poată descifra cu uşurinţă inscripţiile, dificile din cauza variatelor sisteme de abreviare utilizate în aceste epoci. Dar propunerea mea n'a fost acceptată, susţinându-se că cunoştinţele de paleografie sunt suficiente şi pentru descifrarea textelor epigrafice [1]).

In sfârşit încă din anul 1925 am organizat, împreună cu profesorii şcolii şi alţi prieteni ai arhivelor, cicluri de conferinţe publice cu subiecte în legătură cu arhivele şi cu obiectele ce se predau în şcoala noastră. Ele au avut succes deplin şi au contribuit nu numai la lămurirea publicului asupra unor probleme ştiinţifice, dar şi la cunoaşterea instituţiei arhivelor şi a activităţii ce se depune acolo.

Intre timp s'au produs schimbări importante în rândurile corpului didactic al şcolii. Alexandru Ionescu-Sadi, profesorul de bibliologie, a murit subit în toamna anului 1926, iar cursul său după ce a rămas vacant câtva timp, a fost încredinţat în 1928 d-lui N. Georgescu-Tistu, care l-a predat apoi până în anul 1939.

D-l Constantin Marinescu fiind numit în 1925 profesor la universitatea din Cluj, cursul de paleografie latină a fost predat un timp de d-ra Zoe Balş — actuala d-nă C. Marinescu — şi apoi de d-ra Maria Holban, care a rămas în mod definitiv titulara lui.

D-nii P. Cancel, profesor de paleografia slavă şi N. Cartojan, profesor de paleografia română, retrăgându-se, cursul de paleografie slavă a fost încredinţat d-lui P. P. Panaitescu, conferenţiar şi apoi profesor universitar,

---

1) Se vor face obligatoriu la paleografii. *Nota A. S.*

care l-a predat până în 1939, iar cel de paleografie română d-lui Emil Vîrtosu, profesor secundar, care îl predă şi astăzi.

In anul 1929 s'a retras şi d. N. A. Constantinescu, profesor de diplomatică, şi în locul său a fost numit d. Aurelian Sacerdoţeanu, actualul director general al Arhivelor Statului şi director al şcolii noastre.

De asemenea după demisia d-lui I. C. Filitti, profesor de drept vechiu românesc, acest curs a fost încredinţat d-lui I. D. Condurachi, actualmente ministru plenipotenţiar.

In urma unei boli năprasnice a murit în anul 1937 d. Iulian Ştefănescu, profesor de paleografie greacă. La cursul acesta a fost numit în 1937 d. Alexandru Elian, asistent universitar.

In sfârşit, în anul 1937 s'a încredinţat predarea cursului de izvoarele istoriei Românilor d-lui Victor Papacostea, care l-a predat până în 1939; iar d. Mihail Popescu, profesor secundar, a predat trei ani cursul de instituţii româneşti, ca suplinitor al d-lui profesor Const. C. Giurescu.

8. Două deziderate.

Indată ce am luat conducerea Arhivelor Statului mi-am dat seamă de marele inconvenient ce-l prezinta faptul, că arhivele şi registraturile diferitelor autorităţi şi instituţii de stat nu sunt organizate după aceleaşi norme, nu au la bază acelaş sistem.

Şi atunci m'am gândit, că cel mai nimerit mod pentru a ajunge la unificarea sistemului de organizare al registraturilor şi arhivelor dela aceste autorităţi şi instituţii ar fi înfiinţarea de cursuri speciale, la şcoala noastră, pe cari să le urmeze în mod obligator toţi funcţionarii de arhive din ţară.

De sigur că realizarea acestui proect nu era de loc uşoară, căci trebuia nu numai să obţin încuviinţarea diferiţilor miniştri şi şefi de autorităţi, dar trebuia să întocmim, împreună cu şefii de arhive şi de registraturi ai autorităţilor centrale, planul de organizare şi apoi să fixăm cursurile în conformitate cu acest plan.

Am încercat totuş să fac o probă în anul 1936, organizând în de comun acord cu d. general Grigore Constandache, pe atunci şeful secţiei istorice a Marelui Stat

Major şi reorganizatorul arhivei acestei instituţii militare, o serie de cursuri pentru viitorii funcţionari dela arhivele armatei.

Incercarea a dat cele mai bune rezultate, căci într'o perioadă de timp de două luni, un număr de tineri militari s'au pus la curent din punct de vedere teoretic cu principalele probleme ale ştiinţei arhivistice şi ale celorlalte ştiinţe anexe, iar în mod practic s'au desprins cu invenariarea, clasarea şi catalogarea materialului arhivistic.

Cu toate acestea o încercare similară n'am putut face cu fuucţionarii arhivelor dela ministere şi alte autorităţi centrale, căci mai întâi trebuiau studiate diferitele sisteme întrebuinţate la aceste autorităţi, apoi întocmit un sistem uuic, care să se poată adapta tuturor autorităţilor şi în sfârşit era nevoie de un număr de profesori, cari să fie liberi câteva luni pe an, spre a preda cursurile în timpul când funcţionarii autorităţilor sunt mai puţin ocupaţi.

Cred însă că ideia ar trebui urmărită în viitor, căci dacă am reuşi să facem unificarea sistemului de organizare a registraturilor şi arhivelor dela autorităţile statului, ar câştiga nu numai buna funcţionare a acestor autorităţi şi publicul interesat, dar şi instituţia arhivelor în general, deoarece primirea, inventarierea şi clasarea acestor arhive în depozitele Arhivelor Statului s'ar face cu cea mai mare uşurinţă şi fără pierdere de timp.

Şi, natural, această organizare făcându-se prin intermediul şcolii noastre, prestigiul acesteia ar creşte foarte mult, iar utilitatea ei ar fi în deobşte recunoscută.

O altă acţiune pe care cred, că ar trebui să o întreprindă cât mai curând şcoala noastră, ar fi stabilirea unei metode raţionale pentru transcrierea documentelor vechi româneşti

Până acum transcrierea cu caractere latine a textelor noastre cirilice s'a făcut şi se face după criteriile personale ale celor ce publică documentele.

Filologii români întruniţi într'un congres la 1925 s'au ocupat şi de această problemă şi au dat mandat regretatului Nicolae Drăganu, fost profesor la Universitatea din Cluj şi unul dintre cei mai învăţaţi filologi ai noştri, să întocmească un raport în această privinţă [1]).

1) Se publică în prezentul *Anuar al Şcoalei de Arhivistică*

La rândul lor profesorii de istorie în congresul ţinut la Iaşi în 1930 au exprimat şi ei dezideratul de a se fixa o metodă, care să fie admisă de toţi, pentru transcrierea vechilor documente româneşti.

In anul 1939 d. Aurelian Sacerdoţeanu a publicat un judicios şi documentat studiu asupra acestei probleme [1]).

Important este însă, ca metoda preconizată să fie adoptată de o instituţie care se ocupă în mod special cu astfel de probleme şi care să o poată impune şi altora.

La Arhivele Statului, centrale şi regionale, se fac zilnic transcrieri de documente vechi româneşti. Dacă s'ar lua dispoziţia ca toţi funcţionarii, cari execută lucrări de acestea, să utilizeze aceiaş metodă de transcriere, s'ar face un mare pas înainte, deoarece s'ar obişnui un număr de cărturari specialişti cu aceiaş metodă.

Iar cercetătorii, cari vin să studieze şi să copieze pentru interese ştiinţifice astfel de documente, ar urma şi ei, prin forţa împrejurărilor, metoda adoptată de Arhivele Statului.

In felul acesta ea s'ar răspândi treptat, prin puterea obiceiului, nu prin impunere, la toţi cei ce transcriu documente vechi româneşti. Căci ar fi adoptată şi de funcţionarii respectivi dela Academia Română şi, natural, de cercetătorii cari studiază în secţia manuscriselor dela această instituţie.

Iar pentru stabilirea metodei de transcriere ar fi de ajuns un acord între şcoala de arhivistică şi direcţia generală a Arhivelor Statului — mai ales că amândouă sunt conduse de aceiaş persoană — asupra principiilor metodei şi modului ei de aplicare, pentru ca să o cunoască şi să o adopte şi elevii şcoalei şi funcţionarii arhivelor, iar dela dânşii să se răspândească treptat la cercetătorii istorici şi filologi.

9. Concluzii.

Entuziasmul şi pasiunea cu care profesorii şi elevii şcolii noastre au muncit încă dela început pentru propăşirea ei n'au fost împărtăşite decât într'o foarte mică mă-

1) *Ceva despre transcrierea documentelor româneşti*, în *Revista Arhivelor*, III, 2 (1939), p. 283—312.

sură de autoritatea şcolară superioară. Această autoritate n'a vroit să admită, că munca pe care o depuneau profesorii trebuia plătită şi că elevii săraci şi stăruitori trebuiau încurajaţi materialiceşte.

Incă în adresa Ministerului Instrucţiunii din 4 Octombrie 1924, prin care se aprobă deschiderea şcolii şi corpul profesoral propus, se punea restricţia, că nu-şi ia nici o obligaţie în ceia ce priveşte plata profesorilor.

Cu toate acestea câteva zile în urmă, la 22 Octombrie ni-se acorda suma de 20.000 lei pentru achitarea diurnelor corpului didactic, iar la 15 Martie 1925 se mai adăuga suma de 15.000 lei.

De sigur aceste sume nu erau suficiente pentru scopul arătat, deşi şcoala nu avea decât şase profesori şi aceştia primiau diurne pe orele de curs şi nu plăţi lunare.

Dela 1 Aprilie 1925, când începea un nou an bugetar, s'a prevăzut în acest scop suma globală de 100.0C0 lei anual şi această sumă s'a acordat mai mulţi ani în şir.

Dar dela 1 Noemvrie acelaş an şcoala funcţionând cu doi ani de învăţământ, deci cu 10 profesori, suma alocată în buget abia ajungea pentru achitarea diurnelor corpului didactic pe o jumătate de an şcolar.

Din această cauză am fost nevoiţi încă dela început să apelăm şi la concursul altor autorităţi de stat, cari aveau legături mai strânse cu Arhivele Statului, şi cari au înţeles rostul şcolii noastre, cum şi la primăria Capitalei. De asemenea a trebuit să dăm această chestiune în grija Consiliului de Perfecţionare, înfiinţat prin legea de organizare a Arhivelor Statului şi care avea persoană juridică. Acest consiliu primia astfel şi rolul de comitet şcolar pentru instituţia noastră.

In modul acesta am reuşit să asigurăm plata regulată a diurnelor modice, stabilite pentru profesori, până la sfârşitul anului 1928/29.

In acelaş timp am putut acorda un număr redus de burse elevilor săraci, dar silitori.

Dela această dată însă Ministerul Instrucţiunii, pretextând criza financiară, ne-a tăiat cu totul subvenţia, de asemenea n'am mai putut primi ajutoare nici dela alte autorităţi; mai mult, însuşi veniturile pe care le creiase Con-

siliul de Perfecţionare ne-au fost interzise. Iar consecinţa trebuia să fie desfiinţarea şcolii.

In această situaţie extrem de critică, profesorii şcolii au făcut un gest de înaltă abnegaţie şi de mare devotament, hotărînd să continuie a-şi preda cursurile gratuit tot timpul cât va dura starea de lucruri ce s'a creiat instituţiei noastre.

Şi cum această stare de lucruri a durat şase ani încheiaţi, simt o adevărată mândrie să afirm, că în tot acest timp corpul didactic al şcolii a fost la înălţimea însărcinării sale, făcându-şi cursurile în mod regulat, ţinând examenele de sfârşit de an şi cele de diplomă cu cea mai mare conştiinciozitate şi interesându-se de toate problemele şcolii cu dragoste şi cu bună voinţă.

Iar această atitudine demnă şi desinteresată a profesorilor a salvat şcoala ameninţată cu desfiinţarea şi i-a dat putinţa să împlinească în Noemvrie 1939 primii 15 ani de neîntreruptă activitate.

Cu un an înainte ea a intrat sub o nouă conducere, a d-lui Aurelian Sacerdoţeanu, actualul director general al Arhivelor Statului şi vechiu profesor al şcolii. Incă din primul an d-sa a luat măsurile necesare pentru ca şcoala noastră să ia un avânt şi mai mare, asigurându-i un viitor mai bun, cu toate împrejurările excepţional de grele prin care a trecut în ultimul timp ţara noastră.

CONST. MOISIL

ANEXE

Programe analitice din anii şcolari 1924/5 şi 1925/6

Anul I.

1. Arhivistica

Curs predat de prof. Const. Moisil

Generalităţi. Menirea, rolul şi vechimea arhivelor. Depozit de documente şi arhivă. Registratură şi arhivă. Materialul arhivistic: acte, documente, sigilii, planuri de moşii, piese heraldice.

1. Inceputurile arhivisticei şi obiectul ei. Bibliografie.

2. *Istoria arhivelor:* Babiloneni şi Egipteni: vechime, material de scris, organizaţie — Greci: Atena, *metroon*, originea, categoriile actelor, materialul de scris, organizaţia. Arhivele templelor celebre: Delfi, Delos, etc. Caracterul arhivelor greceşti — Romanii: *tabularium:* originea, felul actelor, materialul de scris, organizaţia. Arhivele preoţeşti: pontificale, feţiale, arvale. Arhivele imperiale; provinciale, orăşeneşti, militare. Caracterul arhivelor romane. Soarta arhivelor antice. Arhivele medievale: regale, senioriale, bisericeşti (catolice şi ortodoxe), orăşeneşti, judecătoreşti, notariale. Caracterul arhivelor medievale. Arhivele moderne: ale autorităţilor centrale şi provinciale. Arhivele şi tratatele de pace. Arhivele contimporane: influenţa revoluţiei franceze asupra organizării arhivelor: laicizarea lor şi punerea lor în serviciul ştiinţei; prima încercare de înfiinţare a unei şcoli de arhivişti. Napoleon I şi proectul unei arhive centrale europene la Paris. A doua încercare de a se înfiinţa o şcoală de arhivişti. Răspândirea noilor idei franceze în restul Europei. Infiinţarea primei şcoli de arhivişti *(L'école des chartes)* şi importanţa ei pentru arhivele europene. Reorganizarea arhivelor europene după metoda franceză. Efectele războaielor de unitate naţională asupra arhivelor din Italia, România şi Germania. Primele reviste de arhivistică. Congrese de arhivişti. Influenţa războiului mondial asupra arhivelor: distrugeri, răpiri şi evacuări de material arhivistic. Ce urmări au avut tratatele de pace după acest războiu asupra organizării arhivelor. Noile principii ale Societăţii Naţiunilor.

Arhivele româneşti: istorie şi organizare: a) dela 1300 până la jumătatea sec. XVI (Transilvania, Ţara Românească, Moldova): b) dela jumătatea sec. XVI până la Regulamentele Organice; c) dela Regulamentele organice până la Unirea din 1862; d) dela 1862 până astăzi.

3. *Organizarea arhivelor.* Formarea şi instalarea unei arhive. Creşterea naturală a materialului arhivistic. Registraturile ca izvoare de material arhivistic. Diferite sisteme de inventariere şi clasare a materialului arhivistic. Catalogarea lui: registre, repertorii, fişe. Regestarea diferitelor categorii de material. Publicarea: metode de transcriere şi traducere.

4. *Serviciul arhivelor.* Conservarea materialului arhivistic. Bolile ce-l ameninţă şi prevenirea lor. Incendii, umezeală, furturi şi prevenirea lor. Metode de conservare: învelitori, mape, pachete, rafturi, case de fier, tezaure. Localul şi condiţiile ce trebuie să întrunească. Rolul şi pregătirea personalului de arhivişti şi a oamenilor de serviciu.

2. Paleografia greacă.

Curs predat de prof. Iulian Ştefănescu.

Anul I. — *Curs introductiv.* — 1. Privire asupra principalelor particularităţi ale limbei în care sânt scrise documentele neogreceşti.

2. Exerciţii de lectură şi interpretare pe texte imprimate, cu diferite caractere, din secolii 17, 18, 19; de preferinţă texte cu abreviaţiuni şi ligaturi.

3. Exerciţii gradate de lectură, transcriere literală şi interpretare de texte şi documente manuscrise mai uşoare din aceiaşi secoli.

Anul II. — *Curs special.* — 1. Istoricul alfabetului grec.

2. Noţiuni de paleografie paleogreacă şi bizantină (caractere unciale, minuscule şi cursive), cu exemple şi exerciţii.

3. Curs mai dezvoltat de paleografie neogreacă (secolii XV - XIX) cu exerciţii de lectură, transcriere şi interpretare de specimene de scriere de mână dificilă sau caracteristică neogreacă din aceiaşi secoli.

4. Noţiuni de diplomatică greacă absolut indispensabile citirii şi înţelegerii unui document bizantin sau neogrec:

a) Titulaturile greceşti ale împăraţilor bizantini, domnilor ţărilor române, patriarhilor greci şi prelaţilor români;

b) Analiza principalelor categorii de documente neogreceşti.

5. Noţiuni de critică verbală în vederea publicării unui document neogrec.

3. Instituţiile vechi româneşti.

Curs predat de prof. Const. C. Giurescu.

I. Ne vom ocupa de instituţiile vechi româneşti. Definirea termenului „instituţie".

Titlul cursului are nevoie de precizare. Aceasta se va face avându-se în vedere caracterul şcolii dela Arhivele Statului. Ce se urmăreşte la această şcoală? Formarea de arhivişti-paleografi, adică de persoane care să poată descifra, traduce şi comenta orice document privitor la trecutul nostru.

Indicarea celor mai importante documente, cronici, inscripţii, privitoare la trecutul nostru, se face la cursul de „Izvoarele istoriei Românilor". *Descrierea formală* a documentelor e obiectul diplomaticei care ne arată şi criteriile de autenticitate. Paleografia română, slavă şi greacă ne ajută să *descifrăm* documentele respective, cu abreviaţiunile de tot felul.

Dar odată documentul descoperit, recunoscut ca autentic, descifrat şi tradus, lucrul nu s'a isprăvit. Putem spune chiar că abia acum începe adevărata muncă istorică. Operaţiile de până acum au fost operaţiuni pregătitoare, care permit întrebuinţarea unui document de către istoric. Dar pentruca acest document să poată fi întrebuinţat, trebuie să-l înţelegi, să-i înţelegi cuprinsul, să ţi dai seamă de diferiţii termeni întrebuinţaţi, să cunoşti instituţiile şi împrejurările la care se referă. Acesta e scopul ce ne propunem, ca împreună cu studenţii, *să comentăm documentele, lămurind înţelesul diferitelor instituţii care sunt semnalate în aceste documente.*

II. Vom începe, evident, cu primele documente, acelea ale secolului XIV care nu sunt prea numeroase, nici în Moldova, nici în Ţara Românească. Vom studia documentele din fiecare ţară în parte, dar având mereu grijă să facem comparaţie atât cu ţara cealaltă cât şi cu ţările învecinate.

III. Incepem cu Ţara Românească, întrucât e mai veche ca organizare de stat. Vom prezenta mai întâi documentele din secolul XIV în ordine cronologică. Le vom grupa apoi pe categorii, după cuprins, şi vom analiza apoi pe rând fiecare categorie. Din studiul amănunţit al acestor documente vom scoate o serie întreagă de constatări referitoare la diferite domenii: 1. politic, 2. social, 3. administrativ, 4. economic, 5. fiscal, 6. militar.

Sistematizarea acestor constatări, gruparea lor convenabilă şi explicarea lor ne va da imaginea statului muntean în secolul XIV. N'avem nici o pretenţie, dar am voi să încercăm, dacă nu se poate, pe baza materialului documentar ce posedăm, să înfăţişăm viaţa statului şi societăţii româneşti în secolul XIV, într'un fel asemănător aceluia din „Staat und Gesellschaft" al lui Jireček sau din „Histoire des institutions politiques de l'ancienne France" a lui Fustel de Coulanges. Lucrul nu mi se pare imposibil mai ales dacă vom lua în considerare şi secolul XV, când statul desvoltându-se deplin, documentele sunt mult mai numeroase şi explicite.

Acelaş lucru vom face apoi şi pentru Moldova.

IV. Se va cerceta:

A. *Organizarea ţării.*

1. Domnul şi curtea domnească. Marii dregători. Subalternii.
2. Sistemul administrativ. Impărţirea în judeţe.
3. Administraţia fiscală. Birurile. Cisla. Slobozii. Imunităţi.

4. Organizarea militară. Armata: elementele componente.
5. Organizarea judecătorească.

B. *Clasele sociale.*

1. Boierii. Impărţirea lor. Caracteristica boieriei. Avantajele ei.
2. Clerul. Mânăstirile.
3. Oraşele. Ocoalele.
4. Rumânii. Selo. Caracteristica rumâniei. Indatoririle rumânilor. Legea rumânilor.
5. Robii ţigani şi tatari. Legea lor.

C. *Starea economică.*

1. Producţia ţării. Vite, grâne. Industrie primitivă. Breslele.
2. Repartiţia ei.
3. Circulaţia ei. Import şi Export. Moneda. Schimbul n natură.

D *Starea culturală.*

1. Factorii culturali. Mânăstirile. Influenţele străine.
2. Produse culturale. Caracterul lor religios. (Construcţii, stofe, manuscrise).

4. Izvoarele externe ale istoriei Românilor.

Curs predat de prof. P. P. Panaitescu.

Anul acesta doresc să studiez *isvoarele polone* şi *ruse*.

Inţeleg *scopul* acestui curs în sensul următor:

1. Să dea arhiviştilor şi bibliotecarilor în genere *cunoştinţe bibliografice* asupra izvoarelor externe, să poată adică cunoaşte cari sunt izvoarele principale:

a) Pentru cronici şi anale unde sunt publicate, cari sunt ediţiile, dacă sunt traduceri, cine le-a întrebuinţat la noi.

b) Pentru colecţii de documente, o orientare uşoară în cuprinsul lor, cum sunt editate, cum au fost întrebuinţate la noi, dacă sunt reproduse în colecţiile noastre.

2. Cunoştinţe *asupra valoarei istorice pentru noi:*

a) Pentru cronici şi anale analiză a conţinutului, extragere a pasagiilor ce ne privesc, preţuirea lor controlându-le cu alte izvoare, cercetarea tendinţelor autorului (patriotism polon, de pildă, sau sectarism catolic, duşmănie faţă de Români sau din potrivă prietenie). Valoarea cunoştinţelor generale ale autorului despre ţările noastre.

b) Pentru documente, cercetarea valoarei lor, controlarea cu alte izvoare.

3. Cercetări asupra influenţei pe care au avut-o cronicele externe asupra vechii noastre literaturi (Dlugosz, Cromer, Bielski, Stryikowski, etc., la Ureche, Miron şi Nicolae Costin, Cantemir, Constantin Stolnicul).

Metoda. — Inţeleg ca elevii să lucreze singuri ca într'un seminar, rolul profesorului fiind să dea îndrumări.

Lucrările elevilor ar fi de mai multe feluri:

a) Extragerea pasagiilor ce ne privesc din cronici şi anale.

b) Discuţii asupra valorii acelor pasagii (comparând cu alte izvoare).

c) Scurte schiţe asupra unui izvor dat (de pildă Dlugosz: câteva note biografice, bibliografice foarte scurte, apoi felul lui de a privi istoria, valoarea lui pentru istoria română).

d) Cercetări comparative: Ce a luat Nicolae Costin din Cromer, Constantin Stolnicul din Dlugosz cu discutarea asemănărilor şi deosebirilor.

e) In caz când voi avea elevi cari să cunoască limbile slave, se vor face cu ei traduceri din izvoarele slave netraduse încă (cu preţuirea lor) de pildă pasagiile privitoare la Români în cronicile ruse şi a. m. d.). Asemenea extrase traduse pot fi folositoare în genere pentru cercetări şi pot fi publicate însoţite de note.

Pentru ceilalţi elevi se vor întrebuinţa texte latine (Cromer, Dlugosz, Guagnin) sau traduceri (traducerile lui Hasdeu din Stryikowski, a mea din Bielski, etc).

f) Lucrări ceva mai întinse cu caracter bibliografic, cari ar putea servi ca lucrări pentru diplomă. Fie un rezuzat bibliografic al cronicelor latine din Polonia privitoare la noi, cu mici note bio şi bibliografice) fie o bibliografie a studiilor apărute la noi asupra izvoarelor polone şi ruse (traduceri, studii, etc.). Despoiarea metodică a unor reviste în această privinţă. (Convorbiri Literare, Columna lui Traian, Arhiva Istorică, Arhiva din Iaşi).

Asemenea cercetări pentru marile colecţii de documente (Theiner, Acta Tomiciana).

Inţeleg ca lucrările să fie cât de scurte, adesea simple fişe de orientare bibliografică, note la marginea textelor, punând greutatea pe discuţia generală a lucrărilor, unde uuele chestiuni se vor trata mai pe larg.

Nu ştiu dacă voi putea îndeplini în cursul acestui an întreg acest program de lucru, voi căuta însă să dau orientări în toate aceste direcţii.

Anul II.

5. Sigilografia.

Curs predat de prof. Const. Moisil.

1. *Generalități.* Obiectul sigilografiei. Inceputurile ei. Bibliografie.

2. *Sigilografia generală.* Caracterul și rolul sigiliilor; diferitele scopuri pentru cari s'au întrebuințat. Istoria sigiliilor în antichitate, evul mediu și timpurile noi. Felurile sigiliilor, materialul și formele lor. Tipurile sigilare: în antichitate; în evul mediu și modern. Sigiliile laice: tipul de maiestate, tipul equestru, pedestru, heraldic, topografic; tipuri de fantezie. Sigiliile bisericești: tipul sacerdotal, hagiografic, heraldic, de fantezie. Legendele sigilare: în antichitate; în evul mediu și modern. Sigiliile secrete, contra sigiliile, signetele. Gemele sigilare: întrebuințarea lor în antichitate, în evul mediu și în timpurile noi. Tehnica sigiliilor; funcționarii sigilari. Importanța juridică a sigiliilor; falsificarea lor și măsurile de prevenire,

3. *Sigilografia românească* Intrebuințarea sigiliilor la Români. Bibliografie. Felurile, materialul, formele sigiliilor românești. Tipurile sigiliilor laice și bisericești. Legendele lor. Bulele sigilare de aur și de argint.

Inele sigilare domnești și bisericești. Gemele în sigilografia românească.

Tehnica și actul sigilării. Falșificări de sigilii.

6. Heraldica.

Curs predat de prof. Const. Moisil.

Generalități. Obiectul heraldicei și izvoarele ei. Bibliografie.

Heraldica generală. Originea întrebuințării stemelor. Răspândirea acestui obiceiu. Părțile constitutive ale stemei: a) Scutul și diviziunile lui. Culori, metale, blănuri; reprezentarea lor grafică. Figurile din scut: piese onorabile; figuri comune sau mobile heraldice: naturale, artificiale, supranaturale. Stilul heraldic. b) Coiful, felurile lui; podoabele coifului. c) Ornamente exterioare: timbru, suporți și tenanți, deviză, decorații, pavilion. Coroanele și felurile lor; tiare și mitre, pălării civile și bisericești; crucile și felurile lor. Diferite categorii de steme: de familie, de țări, de orașe, de bresle; stemele persoanelor bisericești, ale mânăstirilor și parohiilor; steme judecătorești. Steme combinate, ale femeilor nobile, decorative. Fărâmarea stemelor. Blazonarea și limbagiul heraldic.

Heraldica românească. Izvoarele heraldicei romăneşti. Bibliografie. Stemele ţărilor noastre: Ţara Românească, Moldova, Transilvania; ale Bucovinei şi Basarabiei sub stăpâniri străine. Stemele unite ale Ţării Româneşti şi Moldovei. Stemele unite ale celor trei ţări româneşti, Stema României întregite. Stemele familiilor domnitoare şi ale Doamnelor. Steme boiereşti şi de nobili români. Steme de prelaţi, mânăstiri şi parohii. Stemele oraşelor şi satelor. Stemele judeţelor.

Evoluţia heraldicei româneşti. Comisiunea consultativă heraldică şi activitatea ei.

7. Biblioteconomie (Ştiinţa bibliotecilor).

Curs predat de Al. Ionescu-Sadi.

A. *Generalităţi.*

I. *Biblioteca.* = Originea şi semnificarea cuvântului. Ştiinţa în general. Manuale.

II. *Localul.* — Condiţiile ce trebue să îndeplinească. Dispoziţia. Amenajarea. Mărirea la nevoie. Intreţinerea.

III. *Funcţionarii.* — Bibliotecar în general. Funcţionari tehnici. Recrutarea. Director, ajutoare, funcţionari inferiori, oameni de serviciu. Funcţionari administrativi.

IV. *Interese profesionale.* — Asociaţii. Congrese,

V. *Fonduri. Venituri.*

B. *Organizarea bibliotecilor în general.*

I. *Achiziţiuni.* — Primele achiziţiuni. Depozit legal. Daruri şi schimburi. Registre; jurnal de achiziţiuni.

II. *Secţiuni.* — 1. Opere separate sau cărţi.

2. Publicaţii periodice.

3. Note muzicale.

4. Documente şi manuscrise.

5. Atlase, hărţi, planuri, stampe, portrete şi fotografii.

6. Monete, medalii, peceţi, sigilii, etc.

III. *Inventariere — Catalogare.*

1. Opere separate sau cărţi.

Inventar. Redactarea notiţelor bibliografice. Cataloage (alfabetic sau pe autori, ideologic sau pe materii, cu bază geografică sau pe localităţi, pe titluri, cronologic),

2. Publicaţiuni periodice.

Inventar. Redactarea notiţelor bibliografice. Cataloage (alfabetic sau pe titluri, ideologic sau pe materii, cu bază geografică sau pe localităţi, cronologic).

3. Note muzicale.

Inventar. Redactarea notiţelor bibliografice. Cataloage (alfabetic sau pe autori, ideologic sau pe materii, pe titluri).

4. Documente şi manuscrise. } se fac de profe-
6. Monete, medalii, peceţi, sigilii, etc. } sorii respectivi.
5. Atlase, hărţi, planuri, stampe, portrete şi fotografii.

Inventar. Redactarea notiţelor. Cataloage (alfabetic sau pe autori, ideologic sau pe materii şi subiecte).

IV. *Formatul cărţilor*, etc.

V. *Numerotarea, etichetarea şi stampilarea cărţilor*, etc.

VI. *Aşezarea cărţilor*, etc., *în magazii şi rafturi.*

VII. *Legatul volumelor.*

VIII. *Păstrarea cărţilor*, etc.

IX. *Sala de lectură. Imprumuturi. Schimbul de cărţi între biblioteci.*

Comunicarea cărţilor în sala de lectură. Imprumuturi.

C. *Mobilier. Material.*

I. *Mobilier.* Rafturi, poliţe, mese şi pupitre, scaune, dulapuri pentru fişe, etc.

II. *Material.* Registre, inventar, fişe pentru notiţele bibliografice, bilete de cerere, bilete de împrumut, modele de statistici, stampile, maşini de numerotat, cerneală, tuş, etc.

D. *Regulamente.*

E. *Sisteme bibliografice.*

Otto Hartwig, Dewey, Nizet, etc.

F. *Biblioteci speciale.*

1. Biblioteci universitare generale şi speciale (facultăţi, seminarii).
2. Biblioteci populare.
3. Biblioteci speciale unei materii.

Diferenţele de organizare.

G. *Bibliotecile principale din ţara.*

Istoric, organizare.

8. Expertiza grafică şi grafologia.

Curs predat de prof. Henri Stahl.

1) Falşurile în documente. Mobilul falşului (istoric).
2) Expertizele în scrieri.
3) Clasificarea cazurilor necesitând o expertiză grafică.
4) Experţii. Breasla experţilor în vechime. Modul defectuos cum se recrutează experţii astăzi.

5) Metoda experţilor caligrafi. Erorile experţilor.
6) Bazele ştiinţifice ale expertizei grafice.
7) Legile scrisului. Calificarea scrisului.
8) Grafologia, istoric.
9) Grafologia, contribuţia ei în expertiza modernă. Viaţa ce injectează slovelor moarte, documentelor studiate de paleografie.
10) Studierea, din punct de vedere grafologic, al autografelor în caractere latine.
11) Interpretarea documentelor paleografice din punct de vedere grafologic.
12) Scrisul copiilor, al oamenilor inculţi.
13) Scrisul adolescenţilor, omului matur.
14) Sexul şi vârsta în scris.
15) Turburările scrisului şi grafologia.
16) Aplicarea metodei grafologice pentru identificarea documentelor latine, cirilice, greceşti, etc.
17) Aplicarea metodei grafologice în falşuri totale. (Studierea de cazuri din ce în ce mai grele).
18) Anonimele, cazuri din ce în ce mai complicate.
19) Scrisul cu mâna stângă, cu caractere tipografice, scrisul cu piciorul, cu dinţii, cu mâna condusă, sub hipnoză, écriture en miroir.
20) Falşul cu maşina de scris.
21) Iscălituri în alb, iscălituri prin decalc, prin deslipire de timbre etc.
22) Falşuri în caractere străine, mixte: slavon-latin etc.
23) Instrumentele expertului: lupa, microscopul, grafometre, micrometre, aparate speciale.
24) Fotografia, rolul ei imens în expertiză.
25) Alte metode: Frazer, Bertillon, Locard, Schneikert.
26) Falşuri parţiale, raderea scrisului, adăugirea, reconstituirea celor şterse.
27) Falş pe cale mecanică.
28) Studiul hârtiei, cernelei, elemente de chimie indispensabile expertului în scrieri.
29) Codul penal şi expertizele grafice.
30) Cum trebueşte alcătuită o *arhivă a falşului.*
31) Examenul la care trebue supus viitorul expert.

Transcrierea textelor chirilice

Cu prilejul întâiului congres filologic, ţinut în primăvara anului 1925 în Bucureşti, d-l I. Bianu a relevat greutăţile care rezultă din schimbarea formei chirilice din trecutul scrisului românesc cu cea latinească a prezentului [1]). Scrisul chirilic, care este fonetic, se înfăţişează faţă de cel latin cu o suprabundenţă de semne grafice, care împiedecă siguranţa transcrierii, precum şi fără norme sigure din pricina lipsei unei instrucţiuni şcolare organizate metodic şi unitar în toate ţinuturile locuite de Români. Din pricina aceasta transpunerea lui în actuala formă latinească a grafiei noastre, care nu este desăvârşit fonetică, este cât se poate de anevoioasă. Transcrierile întrebuinţate de deosebiţii editori de texte vechi, cu toate îndreptările mai mult ori mai puţin arbitrare care li s'au făcut în vremea din urmă, sânt atât de variate de la un editor la altul, încât şi acum se mai poate vorbi cu drept cuvânt de o „anarhie" a transcrierii textelor chirilice.

Pentru aceste motive cel dintâiu congres al filologilor români a ales o comisiune care să studieze chestiunea şi să propună o seamă de norme de uniformizare a transcrierii textelor române chirilice în caractere latine, precum şi de fixare a semnelor diacritice necesare pentru sunetele pentru care nu avem caractere potrivite în scrierea curentă.

Comisiunea a alcătuit un raport pe care l-a prezentat congresului al II-lea al filologilor români ţinut în Cluj în primăvara anului 1926. Congresul, în baza acestui raport,

---

1) Cf. *Buletinul întâiului congres al filologilor români*, Bucureşti, 1926, p. 36—37.

a stabilit o serie de principii, rămânând ca acestea să fie prelucrate în amănunte într'o broşură specială. Chestiunea se prezintă în trăsături generale astfel:

Sânt mai multe posibilităţi de editare a textelor vechi scrise cu chirilice: 1. reproducere fotografică; 2. tipărire sau retipărire cu chirilice; 3. reproducere fotografică şi transcriere cu litere latine; 4. tipărire sau retipărire cu chirilice şi transcriere cu litere latine; şi 5. numai transcriere cu litere latine.

Fiecare dintre aceste forme de publicare a fost încercată şi la noi.

1. Pe cea dintâiu a întrebuinţat-o acum în urmă, de pildă, d-l I. Bianu publicând textele găsite în vara anului 1921 în Ieud. Acest fel de a publica textele noastre vechi, cărţi şi documente, scrise ori tipărite cu chirilice, fără îndoială are o seamă de avantagii. Mai întâiu nu se poate controversa nimic din text. Apoi, în cazul că avem de a face cu un singur exemplar din cartea editată, i se asigură acesteia păstrarea. In sfârşit, între împrejurările grele de acum ale tiparului, se spune că ieste cel mai ieftin fel de de editură.

Totuşi el nu este ştiinţific: a reproduce fotografic un text, nu înseamnă a-l edita, ci a face o muncă mecanică, care ocoleşte deslegarea greutăţilor. Apoi ni se păstrează forma chirilică, care astăzi este puţin cunoscută şi cu timpul va ajunge să nu fie cunoscută de loc, fiind nepractică, „das Ideal einer unpraktischen Druckschrift", cum o numeşte Krumbacher [1]), fiindcă este alcătuită în cea mai mare parte din majuscule imitate după caracterele greceşti, dintre care multe se confundă între ele şi obosesc pe cetitor.

2. Nu este mare deosebire între acest fel de editare şi cel al reproducerii textului în tipar cu chirilice. S'a încercat şi acesta. Aşa s'au publicat, de pildă, *Chrestomatiile* lui Cipariu, Lambrior, Gaster, *Psaltirea Voroneţeană*, ed. G. Giuglea, *Paliia de la Orăştie*, ed. M. Roques ş. a. Acest fel de publicare îl recomandă d-l I. Bărbulescu concluzând că

1) *Miscellen zu Romanos*, p. 127; cf. şi D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. I, Bucureşti, 1915, p. 26—27, n. 3.

trebue să ne ferim de tipărirea textelor chirilice în transcrierea latină, căci „numai tipărirea lor în forma chirilică, în care ni s'au transmis de cei ce le-au scris, poate aduce servicii reale cunoaşterii precise a trecutului nostru lingvistic şi istoric" [1]).

Dar el are mai multe desavantagii decât cel dintâiu. Astfel desfacerea scurtărilor poate da loc la discuţii, iar reproducerea, în care se pot face şi greşeli de tipar, ori cu câtă grijă s'ar face tipărirea, nu este aşa de exactă ca în cazul întâiu, deşi este tot atât de mecanică, neştiinţifică şi nepractică.

3 şi 4. Dacă am vrea ca ediţia să aibă un caracter ştiinţific, ar trebui să dăm, alături de reproducerea fotografică ori cel puţin în tipar, şi transcrierea cu litere latine (cf. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. I, Bucureşti, 1878; Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, Bucureşti, 1926, unde ni se dau 21 planşe pentru 50 documente publicate; ş. a.). Şi subt transcriere nu înţeleg în acest caz transcrierea grafică sau *transliteraţiunea*, adecă transpunerea întocmai a grafiei chirilice în grafie latină, aşa încât din aceasta să putem reconstrui pe cea dintâiu, ci *transcrierea fonetică interpretativă*, care are în vedere cum s'au rostit sunetele în timpul când s'a scris textul care se transcrie, valoarea fonetică a acestora. A întrebuinţa alături de reproducerea fotografică (Rosetti) ori de cea tipografică (Hasdeu) a textului scris cu chirilice transliteraţiunea înseamnă a face o muncă curat mecanică, nu ştiinţifică, şi o cheltueală de prisos. De ce adecă să tipăreşti acelaşi text de două ori, ferindu-te de interpretare şi de a risca să încerci rezolvirea greutăţilor când, în caz de controversă textul chirilic de alături te serveşte?

Este motiv suficient pentru întrebuinţarea transliteraţiunii necesitatea de a face posibilă celor neiniţiaţi în tainele chirilicei cetirea unui text, când forma pe care i-o prezentăm cetitorului nu este cea rostită, ci una care rămâne de interpretat şi pe care acesta n'o va putea interpreta? Fără îndoeală nu.

1) *Fonetica alfabetului cirilic în Textele Române din veacul XVI şi XVII*, Bucureşti, 1904, p. 490; cf. şi p. 493.

Ediţia cea mai bună este aşa dar reproducerea fotografică alături de o transcriere fonetică interpretativă. Mai puţin bună poate fi reproducerea tipografică alături de acelaşi fel de transcriere, deşi şi aceasta este mai recomandabilă decât transcrierea singură.

5. Astăzi însă cheltuelile de tipar sânt foarte mari. Tipărirea de două ori a aceluiaşi text reclamă, mai ales la o carte mai mare, sume considerabile pe care editorii nu riscă să le jertfească, având în vedere numărul mic al celor ce se interesează de lucrările de literatură veche, filologie şi istorie. Rămâne deci să alegem între reproducerea fotografică ori cu chirilice şi între transcrierea fonetică interpretativă ori transliteraţiune. Din punctul de vedere al preciziunii sânt mai recomandabile cele dintâiu, în seria arătată mai sus, deşi ele ocolesc greutăţile pe care vor trebui să le rezolve pe rând cei ce vor studia limba textului respectiv. Necesitatea celor două din urmă ne-o impun însă, afară de necunoştinţa, care creşte mereu, a grafiei chirilice, mai ales motive de ordin practic: cel ce studiază limba textelor şi documentelor noastre vechi, trebue să transcrie, vrând-nevrând, dacă nu întregi părţi de text, singuratice cuvinte pe care le va cerceta din punct de vedere fonetic, morfologic, lexic şi sintactic. Vor transcrie deci atât filologii şi istoricii, cât şi autorii de cărţi didactice pentru nevoile şcolii. E vorba acuma ce fel de transcriere să alegem când sântem nevoiţi numai să transcriem.

Transliteraţiunea a fost întrebuinţată în forme mai mult ori mai puţin desăvârşite, de către cei mai mulţi dintre editorii de texte şi documente româneşti de la Hasdeu încoace (d-nii I. Bianu, N. Iorga în numeroasele lor publicaţii, şi elevii lor, d-nii Al. Lapedatu, Cartojan, Lupaş, Bulat, etc.; chiar şi d-l O. Densuşianu la început în *Psaltirea Voroneţeană* şi *Viaţa Sfântului Vasile cel nou*, publ. în *Studii de filologie română*, Bucureşti, 1898; subsemnatul în *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, 1914; Ghibănescu, etc.). Dar fiecare dintre noi, cu cât am publicat mai mult, cu atât ne-am convins mai temeinic de scăderile acestui fel de transcriere, lovindu-ne şi de greutăţi tehnice, şi am fost nevoiţi să facem concesiuni transcrierii fonetice, introducând o seamă de

modificări mai mult ori mai puțin importante, ori păstrând uneori, pentru anumite slove cu valoare multiplă, caracterele chirilice.

Este o mare deosebire între felul cum transcriu d-nii Bianu și Iorga textele chirilice acum și cum le transcriau odinioară. D-l O. Densușianu în vol. II din *Hist. de la langue roumaine* a trecut aproape cu totul la transcrierea fonetică, păstrând ici-colo câte un caracter chirilic ori dând în paranteze întreg cuvântul în forma chirilică în cazuri de rostire dubii.

Evoluția subsemnatului se poate urmări în *Cea mai veche carte Rákoczyană*, „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, I—1921/22, p. 161—278; *Un fragment din cel mai vechiu molitvenic românesc*, „Dacoromania", II, p. 254—326 și *Pagini de literatură veche*, „Dacoromania", III. p. 238—251.

Din motiv că transcrierea fonetică interpretativă „dans l'état actuel de nos connaissances du roumain ancien, il est prématuré" [1]), singurul credincios fără condiții al transliterațiunii este d-l Al. Rosetti. D-l Rosetti întrebuințează practic acest fel de a transcrie în lucrarea citată în care publică cele mai vechi documente românești din arhiva Bistriței. Iată cum își caracterizează însuși d-l Rosetti transcrierea d-sale: „Quant à la transcription, qui est une translittération, nous avons tâché de reproduire aussi exactement que possible l'original, en substituant à son système graphique un système plus commode. Sauf exception, chaque signe cyrillique a été remplacé par un signe latin" [2]). Totuși ъ și ь sânt redați numai prin ă și păstrați „dans l'intérieur et à la fin du mot, quand ils n'avaient aucune valeur phonétique" și în grupele rъ, lь, care însă trebue cetite ăr, ăl sau îr, îl; ѫ este redat când cu â, când cu ѫ („dans l'intérieur et à la fin du mot, quand ce signe n'avait aucune valeur phonétique"); diftongii ю și ꙗ sânt redați cu *iu* și *ia*, deci ca și иѹ ori иа; este păstrat ѧ, ѫ și ѱ. D-l Rosetti n'a reușit deci să-și alcătuească o transliterație latină desăvârșită. Cel ce va ceti documentele publicate de d-sa, va fi nevoit să învețe și cetirea buchiilor. Atunci, ne întrebăm, de ce este nevoie de transliterațiune?

1) *Revue de linguistique romane*, t. III, Paris, 1927, p. 238.
2) P. 4.

Trecând apoi cu vederea faptul că transliterațiunea, prin însăși evoluția lucrurilor, cum am arătat, este considerată de învechită, ea ne dă cel puțin la aparență, o fonetică inexistentă, de o parte fiindcă buchiile pot să aibă mai multe valori (ѧ = *ĭa, ea, e, a, ĭu, ĭŭ, în, î, n*; ѫ = *în, n, î, ă, e, ea, ĭa, u, ĭu, ĭŭ* și scris de prisos; ж = *î, ă, în, on* sau *un, n, u, e, ea, ĭa*; ъ și ь = *ă, î, ŭ, o, e* și *ă*; ю = *ĭu, u, ŭ* și *ĭŭ* sau, mai bine, *ĭ*, etc.); de altă parte pentru că mai multe buchi au câte o singură valoare (є, ѧ, іє, ѥ = *ie* sau *e*; ȣ, оу, ѵ, оȣ, ю = *u*; ѻ, ѡ = *o* [1]) și *oa*; и, ї, і = *i*; etc.).

In sfârșit nu toate semnele convenționale admise de slaviști pentru transcrierea slovelor chirilice (ѧ = ę, ж = ą, ъı și ы = *y*, alături, de pildă, de ѣ = ě, etc.) se potrivesc pentru a transcrie valorile fonetice atât de variate ale acestor slove din grafia chirilico-românească, iar pentru unele dintre ele nici nu avem astfel de semne (de pildă ю = *ĭu, u, ŭ, ĭŭ* sau *ĭ*; ѳ = θ, *t, ft, f*). Ceea ce li s'ar înfățișa în acest chip învățaților străini, ar fi, dacă nu fals, cât se poate de încurcat. Iar ținta unei transcrieri științifice nu poate fi aceasta [2]).

Ineficacitatea transliterațiunii e nevoit să o recunoască implicit însuși d-l Rosetti când întrebuințează în studiu și „la transcription phonétique, qui rend compte de la valeur réelle des phonèmes" (p. VII) și, în sfârșit, „une troisième transcription: celle qui a été appliquée aux mots slaves, imprimés dans nos textes en italiques; on a employé dans ce cas la transcription qui est d'usage courent aujourd'hui".

Transcrierea fonetică interpretativă o recomandă d-l I. Bărbulescu, dar mai puțin stăruitor decât reproducerea textului cu chirilice (*o. c.*, p. 488—493); o recomandă pentru întrebuințare exclusivă d-l D. Russo, cu toate că și el face oarecare rezerve, astfel: „important e nu cum a scris, ci cum a pronunțat scriitorul, vom reda în grafie cuvintele

1) A transcrie *o* și *ō*, ori *u* și *ū*, cum cere d-l Rosetti, l. c., înseamnă a induce în eroare pe cetitor, care s'ar putea gândi la *o* și *u* scurt și lung, despre care însă nu poate fi vorba în limba *noastră*.

2) Cf. câteva exemple culese din lucrarea d-lui Rosetti: ѫє = «*ĭe*»; *noaѫdzeŏ* «noaŭădzeŏ»; *cumu-i ikesă* (= „închise") calĕ; *Bistrѧță* „Bistrița"; *borii* „buri"; *fecăt* „făcut"; *Liupul* „Lupul"; *niume* „nume"; *lĕ-u* „le-au"; *čѧ-u* „ce-au", etc.

cum au fost pronunțate, bine înțeles când sântem *siguri* despre pronunțarea scriitorului" (*o. c.*, p. 29—30). „Filologul român care va îndrăzni să editeze un text din secol. al 16 sau al 17, redând cu litere latine sunetele, cum crede că le-ar fi pronunțat scriitorul, nu substituind buchilor chirilice caracterele latine, va aduce un serviciu imens filologiei; e de netăgăduit că va face greșeli, dar chiar greșelile lui, provocând discuțiuni și polemici, vor aduce mai mare folos, decât transcrierea aproape fotografică a editorilor de până astăzi" (p. 26, nota 1).

Un scurt model de felul cum înțelege să se facă această transcriere ne-a dat d-l Bărbulescu în lucrarea sa citată, p. 488—490. Deși acest model este prea scurt ca să ne putem face o idee cum înțelege d-l Bărbulescu în toate privințele transcrierea pe care ne-o recomandă, el nu este fără cusur. Ca să nu mai pomenesc de păstrarea lui *é* și *ó*, care sânt o particularitate a vechii noastre ortografii, cetirile *gĭupinésiĭ*, *sirmă*, *slobudzĭ*, *uĭŭtŭ*, *defaĭŭm*, *fecot*, *sofletulŭ*, etc. nu înlocuesc de loc fericit transliterațiunile *gĭupăinésiĭ*, *săirmă*, *sloboudzĭ*, *uĭutŭ*, *defaĭum*, *softletulu*, etc., pe care le combate d-l Bărbulescu și care au valoarea *jupâneasii*, *sârmă*, *slobodzĭ*, *uĭt*, *defaĭm*, *sufletul* sau *uĭtŭ*, *defaĭmŭ*, *sufletulŭ*, etc. La ce enormități poate duce încercarea de a transcrie fonetic când n'ai pregătirea filologică necesară, ne arată specimenul din *Codicele de la Cohalm* publicat de d-șoara Eufrosina Simionescu, eleva d-lui Bărbulescu, în *Arhiva*, 1921, p. 28—31. Deși pe urma criticii pe care i-am făcut-o în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, I—1921/22, p. 375—376, în studiul *Monumente literare vechi, Codicele de la Cohalm 1592*, Iași, 1925, p. 47 ș. u., a îndreptat multe din greșelile pe care le-am relevat, au mai rămas destule rostiri imposibile: *spunețĭ-m*, *spunețĭ-mĭ* „*spuneți-mă*" (p. 48), *fiĭŭl*, *ceriŭl*, *giŭdețiĭ*, etc. (p. 49), *cĭoluĭa* alături de *aceluea* (p. 57), *ver zicĭ* „veri zici" s. „zice" (p. 57), *facĭ-voĭu* „faci-voĭu" s. „face-voĭu" (p. 57), *înpucĭucĭunea* (p. 58) alături de *înpuțicĭunea* (p. 59), *sa nu-l măhnește* „să nu-l mâhnești" (p. 58), etc.

Principiile expuse de d-l D. Russo sânt aplicate în cea mai mare parte în publicațiunile Comisiei Istorice a României (*Psaltirea Scheiană*, ed. I.—A. Candrea, care într'a-

devăr nu „transcrie“ de cât în studiu şi în note, unde întrebuinţează în mare măsură buchile, încolo „reconstrueşte“ un text presupus original; *Cartea cu învăţătură* de la 1581 a lui Coresi, ed. S. Puşcariu—A. Procopovici; cronicarii ed. C. Giurescu; documente publicate de I. Bogdan, etc., cu excepţia d-lui Iorga).

Fiecare dintre cele două feluri de transcriere deci îşi are inconvenientele sale. Nici unul nu este inexcepţionabil, de aceea fiecare este atacat de reprezentanţii celuilalt, şi cu succes egal.

Cât mă priveşte personal, mai întâiu am fost atacat de d-l Bărbulescu şi de eleva d-sale, d-şoara Eufrosina Simionescu, pentru că am întrebuinţat transliteraţiunea în locul transcrierii fonetice interpretative dorite de d-lor (cf. *Arhiva,* 1921, p. 28 şi 301—307). Acum, recenzând *Un fragment din cel mai vechiu molitvenic românesc,* mă atacă d-l Rosetti pentru că am încercat să mă apropiu de transcrierea fonetică interpretativă: „Il est regrettable que le signe ꙟ n'ait pas été transcrit.[1]) M. Drăganu invoque le manque de caractère typographique; on aurait pu surmonter cette difficulté en transcrivant toujours ꙟ par *în* (italique). L'éditeur transcrit ce signe par *în, î* et *n,* suivant sa valeur phonétique. C'est là une erreur de méthode“. Metoda transcrierii fonetice interpretative „în stadiul actual al cunoştinţelor noastre de românească veche, e prematură“, zice d-l Rosetti: „Ce que l'on est en droit de demander aux éditeurs de textes roumains anciens, c'est la reproduction *exacte* du texte, sans crainte de la minutie; toute édition qui ne tiendra pas compte de ce postulat sera, de ce fait, défectueuse. Il est temps que les roumanisants soient saisis de cette question“. Cu un cuvânt, pentru d-l Rosetti, dacă nu vom dibui astăzi, — cel puţin unde avem puncte de razim câştigate, valori fonetice neîndoelnice, — mâine vom merge sigur. Nu pot fi de această părere. Trebue să pregătim pe încetul trecerea de la transliteraţiune la transcrierea fonetică interpretativă care este cea a viitorului.

Este adevărat că inconvenientele transcrierii fonetice sânt destul de numeroase.

---

1) E rău spus. Cum se vede numai decât, „a fost transcris“ ꙟ „după valoarea sa fonetică“.

Mai întâiu adeseori nu sântem „siguri" cum erà rostirea unor anumite sunete în timpul când s'au scris textele în care se găsesc, cu toate că numeroasele studii publicate în vremea din urmă, precum și lucrarea de sinteză a d-lui O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, Paris, 1914 și Al. Rosetti, *Recherches sur la Phonétique du Roumain au XVI-e siècle*, Paris, 1926, au adus precizări definitive în privința multora dintre ele.

Nu se poate trage un hotar precis în evoluția sunetelor, care este lentă și de lungă durată. Nu putem deci fixà cu siguranță când a încetat d. p. rostirea *leage, păzeaște, fealiu*, etc. și a început a se zice *lęge* s. *lege, păzęște* s. *păzește, fęlĭu, feliu* s. chiar *fel*; când nu s'a mai rostit *mene, mente, den, lucrure*, ci *mine, minte, din, lucrure*, etc.

Aceasta cu atât mai mult că grafia însăși este conservativă și ține socoteală de tradiție (cf. grafia chirilică -рѣ- și -лѣ- „ *-ăr-, -îr-, -ăl-, -îl-* ori modernul *român* „rumân", *este* „ĭeste" ș. a.). Multe cuvinte sânt scrise în textele vechi cum n'au fost pronunțate de scriitor ori chiar cum n'au fost pronunțate niciodată.

Copiștii amestecă grafii moștenite cu altele care redau rostirea lor proprie mai târzie. Selecționarea a ce este vechiu de ce este nou este foarte grea.

Rostirea nu este aceeași în deosebite regiuni[1]). Se poate ca o particularitate, care ni se pare veche pentru anumită regiune, să fie încă actuală în vreun colț al alteia (de pildă rostirea *uri, ride* în loc de *urî, râde*, etc.; *u* și *ŭ* final; deosebitele forme grafice ale nasalizării și rotacismului, ș. a.). Afirmația că în secolul XV și XVI fonetica, și chiar și morfologia, limbii noastre erà în general în stadiul de astăzi[2]) este întemeiată numai întru cât ține socoteală de acest fapt.

Și dacă am ști cel puțin din ce regiune sânt scriitorii și copiștii! Dar de cele mai multe ori ei rămân anonimi, pot să fie de origine dintr'o regiune și să scrie într'alta. Necunoscându-i, necunoscându-le viața, nu putem să fim

---

1) Cf. *desfătară, izbăvîră, bună,* alături de *desfătară, izbăvîră, bună; până* și *pără, cănd* alături de *până, când; cinsti, naști, naștire, pisti* alături de *cinste, naște, naștere, peste*, etc.

2) I. Bărbulescu, *o. c.*, p. VI și *Arhiva*, 1922, p. 270 și 271.

lămuriţi asupra dialectului pe care-l scriu sau îl contaminează scriindu l.

Unele texte vechi sânt scrise ori copiate de străini, iar grafiile pot redà felul de rostire al acestora. Nu totdeauna sau de cele mai multe ori nu ştim de ce neam sânt aceşti scriitori anonimi străini. Concluziile noastre cu privire la felul cum scriu ei deci uneori pot trece dincolo de ţintă. Altă dată găsim şi în graiurile regionale rostiri pe care le au de obiceiu străinii. In sfârşit se poate să avem uneori a face numai cu grafii ciudate, obişnuite în chirilică, care trebue cetite cu totul altfel decât cum sânt scrise. Când nu putem stabilì cu siguranţă ce este românesc şi ce este străin, când nu putem deosebì ce este rostire străină de ce este rostire provincială ori numai grafie, fireşte este greu de spus cum vom face transcrierea unor grafii ca: тоате „toată", фȣре „fură", гєтазъ „gătează"; єнємъ s. єнимъ „ănemă", „înemă" s. „inemă", „inimă"; кодъ „coadă", броще „broaşte", мопте „moarte"; оамєнєск „omenesc", фрȣмоаши „frumoşi"; âщаптъ „aşteaptă", тоагȣл „toĭagul", покаанїє „pocaĭaniĭe", ôкааник „ocaĭanic"; допъ „după", фомȣ „fum"; фȣкȣл „focul", пою „puĭŭ"; понъ „până" ori rostirea săsească „pună" a lui „până"; фрȣт „vrut", фиєрмии „viermii"; кȣмȣл „fumul", кржнсє „frânse; ꙟплжндь „îmblândŭ" s. „îmblând"; скȣмбии „scumpii"; оу̂пра „unbra" s. „umbra"; ѣидєлє „vitele"; кынє „câne" ori chiar кинилор „cânilor" ş. a., pentru ca să nu vorbim de rostiri care există sau au existat cu siguranţă dialectal, ca: ꙟпарат „împărat", враишмашȣль „vrăjmaşulŭ" s. „vrăjmaşul", боуꙟратаци „burătăţi" s. „bunătăţi", vechiu „bunătaţi", карарилє „cărările", vechiu „cărarile"; лȣка „luu̯à", плоѣъ „ploau̯ă"; âрȣлѣ „aurulŭ" s. „aurul"; лада „lauda"; ꙟръца „ꙟraľţà" s. „înălţà"; калтъ „cau̯tă"; каирє „care", маирє „mare" ş. a.

La toate acestea se adaogă valoarea fonetică atât de variată a buchilor, rezultată de altfel tocmai din împrejurările schiţate mai sus.

In faţa atâtor greutăţi nu este mirare dacă cel ce vrea să publice un text vechiu de multe ori stă zăpăcit şi dacă şi transcrierile intermediare, compromisurile arbitrare făcute de unii între transliteraţiune şi transcrierea fonetică interpretativă ori între transcriere şi însăşi buchile, pă trând

ici-colea câte una din acestea în cazuri dubioase, pentru a se ajutà în situația încurcată în care se găsiau, au ieșit și ele tot atât de compromise ca și amândouă felurile de transcriere despre care am vorbit mai sus.

Astfel, dintre felurile de transcriere care ni s'au propus până acum, nici unul nu s'a dovedit satisfăcător.

O soluție satisfăcătoare nici nu este posibilă în întrebuințarea transcrierii singure. Dacă vrem să dăm o ediție corespunzătoare atât exigențelor științifice, cât și necesităților practice, va trebuì să dăm o transcriere fonetică alături de textul reprodus în facsimile ori cel puțin în tipar cu chirilice. In această transcriere vom da cuvintele în forma în care, în baza cercetărilor de până acum, credem că s'au rostit ele în timpul când s'a scris textul respectiv. Ortografia va fi cea fonetică, singura care se potrivește cu felul de a fi al scrierii chirilice, care și ea este fonetică și în urmare nu ne redă falș rostirea deosebitelor sunete din textele noastre vechi.

Când am face greșeli (iar acestea, cum am văzut, sânt inevitabile), ar fi alături textul chirilic care ar da putința altora mai pricepuți decât noi să ne facă îndreptările pe care le cred de cuviință.

Dacă, cu toate acestea, am fi nevoiți să dăm o lucrare numai în transcriere, cred că transcrierea fonetică interpretativă este preferabilă transliterațiunii. Această transcriere vom face-o după principiile schițate mai nainte. Dar acum, când nu mai avem alături textul chirilic, trebue să tratăm cazurile dubii cu mai multă băgare de seamă. In textul transcris vom da cetirea propusă de noi, iar în notă vom observà: scris (și vom da cuvântul respectiv cu chirilice). Este mai puțin practic să punem chiar în text semnul chirilic din original pentru sunetul în a cărui cetire ne îndoim: tipograful îl zețuește greu, iar cetitorul nepregătit nu-l știe interpretà, chiar dacă-l știe cetì. In cazul că n'am aveà caractere chirilice, am puteà pune în notă și celelalte cetiri posibile afară de a noastră.

Cred că este greșit să ne abatem prea mult dela tradiția textului, schimbându-l printr'o *uniformizare* forțată, cum recomandă și chiar fac unii. Se poate ca același scriitor sau copist să întrebuințeze rostiri deosebite: une ori

pe cea curentă, altădată pe cea veche păstrată de tradiţie (ni se întâmplă şi nouă acest lucru). Uniformizându-le după cea mai nouă care apare în text, n'am edità, ci am îndreptà textul, şi prin aceasta n'am da putinţa altor cercetători să ne utilizeze lucrarea din punctul lor de vedere.

Am zis că ortografia trebue să fie cea fonetică. Rămâne să alegem dacă va fi cea fonetică admisă în cărţile învăţaţilor străini, ori ne vom croì o grafie fonetică adoptată în partea ortografiei noastre obişnuite (cf. de pildă = ž, *ş* = š, *ḑ* = *dz, z, ţ* = *ts; ce, ci* = *č, ğ*, acestea şi înainte de alte vocale nu numai înainte de *e* şi *i, ch, gh* ori *k*, г etc.).

Dar în amândouă cazurile *sub indice lis est.*

Chestiunea transcrierii fonetice şi a transliteraţiunii în general se va discutà din nou în primăvara acestui an în congresul filologilor care se va ţineà în Haga în baza unui proect redactat în 1923 de Rozvadowski şi van Wijk (pe urma propunerii lui O. Jespersen şi Salverda de Grave), a răspunsurilor primite la acest proect din deosebite părţi şi a conferinţelor ţinute la Universitatea din Copenhaga în anii trecuţi [1]).

Reformarea ortografiei noastre, care nu mai corespunde exigenţelor, s'a discutat amănunţit în al doilea congres al filologilor români ţinut în Aprilie 1926 în Cluj. Fără a se hotărî o ortografie desăvârşit fonetică, cum ar fi de dorit pentru a se pune odată capăt anarhiei, tuturor discuţiilor şi a satisface tuturor cerinţelor, s'au propus numeroase îmbunătăţiri care înseamnă un însemnat pas înainte spre soluţionarea definitivă a chestiunii. Propunerile n'au ajuns încă hotărîri din pricina că s'au înnămolit în discuţiunile Academiei Române, care trebue să spună ultimul cuvânt. In interesul tuturor ar fi de dorit ca Academia să se grăbească să soluţioneze această problemă atât de arzătoare din multe puncte de vedere [2]).

1) Cf. *Transcription phonétique et translitération: Propositions établies par la conférence tenue à Copenhague en avril 1925*, Oxford, 1926 şi O. Jespersen and H. Pedersen, *Phonetic Transcription and Transliteration. Proposals of the Copenhagen Conference, April 1927*.

2) Cf. Al. Procopovici, *Ortografia românească, propunerile congresului filologilor din România din sesiunile 1925, 1926 şi 1927*. Memoriu prezentat Academiei în şedinţa dela 7 Iunie 1927, Bucureşti 1927.

Considerând aceste două fapte, ar fi prematur să facem propuneri concrete pentru transcrierea singuraticelor buchi cu litere latine. Oricare dintre cele două feluri de transcriere fonetică actuală am accepta-o astăzi, am riscà să facem propuneri care mâine ar fi învechite. Rămâne deci să mai aşteptăm. Singurul lucru pe care-l putem face în stadiul actual al lucrurilor este să înşirăm într'un tablou numeroasele valori fonetice ale buchilor.

Slova	*Valoarea fonetică* [1]
а (az)	*a, ĭa, în*
б (buchĭe)	*b, p*
в (vede)	*v, f, u, ŭ*
г (glagolĭ)	*g* (*gh* înainte de *e* şi *i* din ortografia noastră de acum), *c, h*
гг	*ng* (*ngh* înainte de *e* şi *i*)
гх	*g, h* ori *gh*
д (dobru)	*d, t*
є (ĭest)	*e, ea,* ę, *ĭe, i* (cf. шє „şi" etc.) şi de prisos („svarabhakti")
ж (juvete)	*j* (ž)
ѕ (dzialo)	*dz* (ḑ), *z*
з (zemle)	*z, dz* (ḑ)
и (ije), ї	*i, ĭ* şi de prisos („svarabhakti")
й	*ĭ, i*
к (cam)	*c, ch* sau *k* (înainte de *e* şi *i*), *k, č, g*
л (lĭude)	*l, r, u, ŭ*
лъ, ль	*lă, ăl, îl* (*l̥*)
м (mislete)	*m*
н (naş)	*n*
о (on) } w (ot) }	*o, u, oa* sau ǫ
п (pocoi)	*p, b*
р (râţă)	*r*
ръ, рь	*ră, ăr, îr* (*r̥*)
с (slovu)	*s*
т ш (tverdu)	*t, d*
ь (ĭer)	*ȧ, î, ŭ, o, e, a* ori de prisos

1) In locul întâiu am dat totdeauna valoarea principală.

ъ (ĭor)	*ă, î, ŭ, o, e, a* ori de prisos
ъı ы (ĭerĭ) şi ъи	*ăi, îi, i, î*
ѣ (ĭet)	*ea, ĭa, e* sau ę (în transliteraţiune ě)
ѫ (ĭus)	*i, ă, în, on, un, n, u, e, a, ĭa* ori de prisos
ю (ĭu)	*ĭu, ĭŭ, ĭ, u, ŭ*
ꙗ (ĭaco)	*ĭa, ea, ia* s. *iĭa, ĭe, e*
і-є (ĭe)	*ĭe, ie* s. *iĭe*
ѧ (ĭa)	*ĭa, ĭe, ea, în, n, î, ĭu, ĭŭ, ì*
ѳ (tita)	*th* (ϑ), *t, ft, f*
ȣ (ucu), ѹ	*u, ŭ, ĭu*
оȣ	*ou* şi *u*
ѵ (ypsilon)	*i, u, ŭ, ĭu, v*
ф (fertă)	*f, v*
х (hĭer)	*h* şi de prisos
ѱ (psi)	*ps, p*
ц (ţi)	*ţ*, č, ğ
ш (şa)	*ş* (š)
щ (ştea)	*şt* (št)
ч (cerfu)	č (c înainte de *e* şi *i*)
ѯ (csi)	*x* (cs)
џ (gea)	*ǧ* (g înainte de *e* şi *i*)
ꙟ (în)	*în, î, n, un, e, ea, ĭa, ă, u, ĭu, iŭ, ĭ* ori de prisos

† N. DRĂGANU

Introducere în Diplomatică

I. **Introducere.** — Dorința de cunoaștere ca semn al civilizației. — Istoria ca disciplină a cunoașterii trecutului. — Cunoașterea istorică se întemeiază pe izvoare.

II. **Critica izvoarelor istorice.** — Izvoarele istorice sunt puse la îndemână cu ajutorul științelor auxiliare. — Necesitatea criticii izvoarelor. — Critica de autenticitate și critica diplomatică. — Definiția diplomaticei.

III. **Pregătirea diplomatistului.** — Cunoașterea depozitului și a cancelariei emitente. — Geneza documentelor: *datum*, *actum*. — Clasificarea documentelor. — Formele de conservare.

IV. **Studiul documentului.** — *Critica externă:* material, scris, format, liniat, semne particulare, elemente de validare pliat, deteriorări — *Critica internă (analiza)*: — Limba și forma. — Formularul discursului diplomatic: *protocol* (invocație, intitulație, adresă, salutație), *text* (preambul, notificație, narație, dispoziție, sancțiune, coroborație), și *eschatocol* (semnături, dată și loc, aprecație). — Lipsa formulelor.

V. **Incheiere.** — Formarea diplomatistului. — Necesitatea publicării documentelor.

Dorința de cunoaștere a omului este unul din elementele care îl caracterizează ca ființă superioară. Nemulțumindu-se a lua un lucru așa cum i se prezintă vederii, el vrea să știe și cum a evoluat până a ajuns în forma pe care o vede. Această dorință, chiar când este vorba de o simplă curiozitate, denotă un semn al tendinței pe care o are spiritul său preocupat necontenit de ceva. Cu cât vom întâlni la om mai multe dorințe, mai multe manifestări ale curiozității, cu atât vom vedea că suntem în fața unui ins mai ales, mai bine dotat, mai plin de calități. Acestea toate îi arată și gradul de superioritate, de civilizație.

Această dorință umană de cunoaștere nu se manifestă numai asupra lucrurilor materiale, care cad sub controlul simțurilor tuturora, ci și în chestiunile spirituale, care fac

să se deosibească oamenii între ei. Acum este, fără îndoială, destul de uşor să-ţi dai seama de mecanismul unei mori pe apă. Greutatea apei loveşte într'o ciutură al cărei fus învârteşte piatra alergătoare, care fărâmă şi macină grăunţele. Orice om din sat îşi dă seama de toate acestea. Nu poate fi acelaşi lucru cu motorul cu explozie, care pune în mişcare aceiaşi piatră de moară. Numai unii pot să înţeleagă cum arderea esenţei în camera de explozie se transformă în mişcare, şi încă în mişcare de rotaţie. Acel care a izbutit *să ştie aceasta* capătă imediat ascendenţă în faţa celorlalţi.

Ascendenţa aceasta o capătă şi cel care ştie, cunoaşte multe lucruri, învăţate sau studiate, faţă de cel care ştie numai atât cât a văzut şi a trăit el. Cunoaşterea ca rezultat al unei dorinţe individuale fireşti, este baza formării spirituale superioare.

Cea mai naturală şi mai generală dorinţă de a cunoaşte este aceea de a şti cât mai multe lucruri despre trecut. Fiecare om vrea să ştie cine au fost înaintaşii săi, ce au făcut, cum au trăit şi ce preocupări a avut spiritul lor. Este o retrăire plăcută în sânul strămoşilor, care dă o mai bună înţelegere a rostului tău în lume: un inel în nesfârşitul lanţ al familiei. De aici se trece uşor mai departe. Individul şi toată ascendenţa sa nu sunt decât fragmente de neam, neamul lui, căci dela o vreme a constatat că numărul strămoşilor creşte aşa de mult, încât ei şi neamul tot fac una. Se ajunge astfel la dorinţa de a cunoaşte întreaga confraternitate de limbă şi sânge. Setea de cunoaştere nu se sfârşeşte nici aici. Naţiunea insului nu trăeşte singură. Adesea este în strânse legături cu alte confraternităţi, vecine sau depărtate, întru totul asemenea cu a lui, afară de câteva elemente distinctive: limbă, credinţă, obiceiuri. Şi traiul acestora intră în preocuparea individului tot aşa de normal ca şi al lui şi al înaintaşilor lui. Intr'un cuvânt, dorinţa lui de cunoaştere vrea să lămurească viaţa omului sub toate aspectele pe care le poate îmbrăca ea.

Toate aceste cunoştinţe căpătate cu scopul de a şti cum a trăit, ce a gândit şi a crezut omul, alcătuesc disciplina umană numită *istoria*. Aceasta are scopul de a cunoaşte trecutul şi a-l transmite viitorului. Istoria, prin aceasta,

este o disciplină atât de umană, încât nu poate lipsi nimănui, întocmai ca o necesitate organică. Orice popor, oricât de înaintat sau de primitiv ar fi, îşi are istoria sa. Această gradare aduce după sine şi o diferenţiere de prezentare, plecând dela legendă şi ajungând până la cea mai critică formă.

Azi nu este nimănui necunoscut faptul că adevărata istorie este aceea care prezintă trecutul în înfăţişarea cea mai exactă posibilă. Spre a-şi împlini acest postulat istoria trebue să aibă posibilitatea informaţiei. Această informaţie şi-o ia din izvoare, pe care noi le numim izvoare istorice. In lipsa acestora ne vedem în imposibilitate să cunoaştem sau să reconstituim trecutul.

Din punct de vedere al formei în care ne-au parvenit izvoarele istorice sunt de două feluri: *scrise*, izvoarele narative [1]) şi diplomatice [2]), şi *nescrise*, cele arheologice, monumentale şi iconografice. Din punctul de vedere al provenienţei, ele sunt *directe*, atunci când noi înşine le-am consemnat [3]), *indirecte*, când informaţia ne-a fost transmisă pe altă cale [4]), şi în sfârşit, *urmele* trecutului de orice fel [5]). Conţinutul — textul [6]) sau forma lor [7]) — este ceeace interesează pentru elaborarea istoriei.

*

Pentru a putea cunoaşte cineva toate izvoarele istorice, atât de variate ca formă şi cuprins, are nevoie de multe cunoştinţe speciale şi de o neasemănat de mare

1) Analele, cronicele, legile, biografiile, memoriile, însemnările de călătorie, etc.

2) Diplomele, scrisorile, actele, contractele de tot felul, conturile, actele juridice, registrele, cartulariile, etc.

3) Observaţia, amintirea, fotografia, fonograma.

4) Tradiţia orală — cântece, povestiri, poeme, legende, anecdote, etc. — şi scrisă — inscripţii, însemnări istorice şi genealogice, liste de magistraţi, pomelnice, anale, cronici, biografii, autobiografii, memorii, pamflete, ziare, însemnări zilnice, scrisori — picturi (monumente iconografice) — portulane, hărţi, tablouri, planuri, portrete.

5) Ruini, fosile, monumente arheologice de orice fel: inscripţii, monete, etc.

6) Descrierea creaţiei sau a faptului real aşa cum a fost înţeles de autor.

7) Expunerea creaţiei în sine ca rezultat al mediului şi geniului uman.

putere de muncă. In realitate, ca să spunem deschis, nimeni nu le poate folosi direct pe toate. Din această imposibilitate materială a ieşit nevoia repartiţii muncii. Mai întâi istoria însăşi se studiază pe anume capitole sau sinteze parţiale, pe care le numim monografii, sau din anumite puncte de vedere care sunt urmărite dealungul vremii. Acestea stau la baza sintezei, care poate fi istoria unui popor, a unui ţinut limitat, sau generală.

Oricare ar fi istoricul — de sinteză parţială sau generală — el trebue să facă apel la o sumă de alte cunoştinţe care nu-l servesc direct. Fără aceasta însă el nu poate cunoaşte informaţia. Toate aceste cunoştinţe speciale îi sunt puse la îndemână de alţi specialişti, care s'au dedicat ştiinţelor ajutătoare ale istoriei. Unele ne pun la îndemână direct informaţiile de care avem nevoie [1]); altele ne pregătesc numai pentru a putea cunoaşte noi înşine izvorul istoric [2]). Am avut ocazia să expun pe scurt toate acestea încă din anul trecut [3]) deaceea nu vom mai insista acum asupra lor.

Pregătirea care se face în şcoala noastră urmăreşte tocmai însuşirea acestor discipline minore, adică tinde la formarea specialiştilor care să poată în orice moment să cerceteze un document într'o arhivă, să facă asupra lui toate observaţiile necesare unui istoric, din toate punctele de vedere, şi să-l editeze în aşa fel încât, pus în circulaţie, să se bucure de toată încrederea. Prin această pregătire fiecare trebue să fie în măsură să poată face cercetări, să poată ceti şi transcrie orice document scris în limbile a căror paleografie a aprofundat-o. Prin paleografie s'a putut vedea că sunt multe dificultăţi în descifrarea izvoarelor româneşti scrise în cirilică, mai multe în cele slavone şi greceşti şi mult mai variate şi deosebite în cele latineşti. Toate aceste greutăţi învinse, oricine este în măsură să cunoască

1) Ştiinţele majore ca: geografia, arheologia, geologia, filologia, antropologia, sociologia, dreptul şi filosofia.

2) Ştiinţele minore ca: arhivistica, paleografia, diplomatica, grafologia, cronologia, sigilografia, heraldica, numismatica, medalistica, miniaturistica, genealogia, epigrafia şi bibliologia.

3) A. Sacerdoţeanu, *Ştiinţele auxiliare ale istoriei*, Bucureşti 1940 (extras din *Raze de lumină*, X (1938), p. 302—318).

conţinutul. Abia după aceea se pune întrebarea de căpetenie: ce se face cu acest izvor descifrat? Se publică imediat aşa cum este, ca să fie pus la îndemâna tuturor? Nu. Numai cu această garanţie nu se rezolvă întreagă problemă a izvorului istoric.

Până a ajunge la acest punct a fost nevoie numai de câteva elemente: cunoaşterea câtorva reguli paleografice categorice şi mai ales exerciţiul. Numai după aplicarea acestor cunoştinţe vine adevărata greutate a editorului, care trebue să depună o muncă mult mai mare ca să *studieze izvorul.*

In adevăr, de orice natură ar fi izvorul istoric şi oricum ar fi ajuns el până să stea la îndemâna cercetătorului, nu poate fi dat în folosinţă deadreptul. Sunt multe motive, de natură subiectivă, care voluntar sau involuntar, au putut denatura adevărul. Această denaturare uneori apare în mod cu totul vădit şi nicio dificultate nu se opune îndepărtării lui. Alte ori însă adevărul este evitat sau înlăturat cu deosebită grijă încât scapă şi celei mai atente observaţii. Deaceea orice izvor istoric trebue să fie supus unei critice speciale, singura care îi dă dreptul să circule.

Necesitatea criticei izvoarelor istorice s'a impus azi tuturor. Inainte de a servi istoricului, orice izvor trebue să fie supus unui examen critic. După natura izvoarelor, critica aceasta este de două feluri: izvoarele narative impun determinarea gradului în care este expus adevărul prin cercetarea personalităţii autorilor, mediului în care au trăit şi scris şi a izvoarelor de care s'au folosit; izvoarele diplomatice cer în deosebi o critică de autenticitate [1]).

In cursul nostru ne vom ocupa de amândouă aceste critici. Prima formează obiectul *criticii textelor,* iar cea de a doua e însăşi *diplomatica.* De data aceasta vom urmări numai pe aceasta din urmă.

Diplomatica este una din ştiinţele auxiliare ale istoriei,

1) A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale, I. Diplomatique générale,* Paris 1929, p. 12.

şi nu cea mai neînsemnată. Am mai dat altădată definiţia şi obiectul ei [1]). Este cazul să revenim acum cu amănunte [2]).

Mai întâi sunt dator o explicaţie, care poate fi banală: lămurirea cuvântului în sine. Diplomatica îşi are numele dela *diploma*, cuvânt latin. La Romani însă el avea două sensuri. Prin el se indica fie o foaie îndoită în două care îngăduia purtătorului să circule în tot imperiul, formând astfel un fel de paşaport [3]), fie un înscris pe care autoritatea supremă îl dădea soldaţilor veterani trimişi la vatră, cu acea *honesta missio*, în care se indicau şi deosebitele privilegii acordate [4]). Acestea erau cunoscutele diplome militare [5]).

Cuvântul mai are însă şi alt sens cunoscut tuturor: diplomă, diplomat, diplomaţie. *Diploma* înseamnă un certificat oficial, un titlu care consacră o stare juridică, iar *diplomat* este acela care posedă o astfel de diplomă în baza

1) A. Sacerdoţeanu, o. c., p. 14—15.

2) Asupra diplomaticei există o întreagă literatură. Pentru informaţia curentă menţionăm numai manualele noui: Arthur Giry, *Manuel de diplomatique*, Paris 1894, XVI+994 p. — Nouvelle édition, Paris 1925, în 2 vol. Alain de Boüard, o. c. Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, Leipzig 1889; ed. II. Leipzig-Berlin 1912 - 1931, 2 vol. în 3 tom. W. Erben, L. Schmitz-Kallenberg und O. Redlich, *Urkundenlehre: I. Kaiser- und Koenigsurkunden...* von Wilhelm Erben (cu o introducere de Redlich). III. *Privaturkunden...* von Oswald Redlich, München-Berlin 1907—1911 (*Handbuch der mittelalterlichen und neuren Geschichte*, herausgegeben von C. v. Below und F. Meinecke. Abteilung IV: Hilfswissenschaften und Altertümer). Armando Lodolini, *Elementi di diplomatica*, Milano 1926 (Manuali Hoepli). La noi a dat o introducere diplomatică Ioan Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI*, Bucureşti 1902, reprodusă de el şi în *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I, 1413—1508, Bucureşti 1905.

3) La început era numai pentru agenţii poştali ai Senatului, pe urmă ai împăratului şi generalizat la sfârşit.

4) Turnate de obiceiu în două plăci de bronz, formând un diptich, care prin desfacere arăta textul întreg.

5) De fapt la origine cuvântul este grecesc, τὸ δίπλωμα, care înseamnă orice *cantitate* sau *obiect* luat dublu, cum şi tăbliţele sau hârtiile îndoite în două; forma adjectivală este διπλόος, „dublu, în număr de doi", dela verbul διπλόω,-ῶ „a dubla", în forma mai veche διπλοΐζω sau διπλοίζω.

unor studii făcute mai înainte, care îi conferă dreptul la o practică oarecare de natură științifică sau de altă natură. *Diplomația* arată însă o categorie de oameni politici însărcinați cu anumite obligații internaționale. Insă oricine face parte din diplomație este un diplomat, căci atât cel dintâi cât și cel de al doilea își exercită obligația în baza unei învoiri scrise, diploma.

Diplomatica este însă cu totul deosebită, și ca sens și ca obiect, de toate cele amintite. Cuvântul care însemna până acum numai *obiectul în sine*, bronzul, pergamentul sau hârtia pe care erau înscrise drepturile câștigate de un cetățean oarecare, capătă alt sens. El se dă științei care se ocupă cu studierea diplomelor și în general cu toate actele scrise, emanate dela o autoritate sau o persoană [1]) și au caracterul de unicitate. Scopul său este să determine dacă documentele istorice sunt autentice sau false [2]). Cu alte cuvinte, să critice izvoarele diplomatice ale istoriei.

*

Pentru a putea face critica izvoarelor diplomatistul are nevoie de anumite cunoștințe generale și de altele speciale. Cele dintâi formează punctul de plecare al cercetării, pe când cele de al doilea îi dau temeiul concluziilor sale [3]).

Ca să fim în măsură să cunoaștem exact situația în care se găsește un act, în rândul întâi trebue să ne informăm despre depozitul sau arhiva în care s'a aflat el. Aceasta poate fi un loc plin de încredere, totdeauna cu grijă pentru păstrarea nealterată a actelor și fără nicio preocu-

---

1) Cerința esențială a oricărui act care cade în observația diplomaticei fiind *scrisul*, diplomele militare, cu toate că sunt numite astfel, nu intră în cadrul preocupărilor sale; ele rămân să fie studiate odată cu inscripțiile și cad în sarcina *epigrafiei*, altă disciplină auxiliară a istoriei.

2) H. Bresslau, o. c. I, p. 6—7: «Die Aufgabe der Urkundenlehre oder Diplomatik ist es, den Wert der Urkunden als historischer Zeugnisse zu bestimmen. Demgemäss hat sie in erster Linie festzustellen, ob eine Urkunde *echt* oder *unecht* (falsch) ist».

3) Obligațiile diplomatistului sunt mai mari decât ale istoricului cu toate că metoda de cercetare nu se deosibește. In această privință conclude Bresslau, o. c., I, p. 10: «Daraus folgt, dass niemand Diplomatiker sein kann, ohne zugleich Historiker zu sein, während das Ungekehrte wohl möglich ist».

pare de falsificare, cum sunt foarte multe din arhivele publice şi particulare. Se întâmplă însă ca anumite interese de ordin material, câte odată şi moral, să tenteze pe unii din conservatorii arhivelor sau posesorii actelor, să facă unele modificări de text sau să plăsmuiască pe deantregul piese cu conţinut interesat. Astfel de fonduri sau arhive sunt cunoscute şi o piesă provenită din ele este natural să fie observată cu deosebită luare aminte.

Oricare ar fi arhiva depozitară, ea nu păstrează acte provenite dintr'un singur loc, dela o singură cancelarie sau persoană. Deci nu este suficient să te asiguri de seriozitatea depozitului. Trebue să mai cunoşti în deaproape sau să ştii cât mai multe lucruri despre emitent şi felul în care obişnuia să scrie actele de orice gen. Aceasta interesează în mod deosebit fiindcă ceea ce este obişnuit la unele poate să fie suspect la altele. Deci normele generale ale fiecărei cancelarii interesează tot atât de mult cât interesează principiile diplomatice înseşi. Incă cu atât mai mult cu cât sunt mai multe variante ale formularului aceleiaşi cancelarii.

In general orice cancelarie este tradiţionalistă. Formele odată adoptate sunt păstrate cât mai mult cu putinţă. Aceasta nu înseamnă însă că actele din aceiaşi cancelarie nu vor avea pecetea individualităţii fiecărei persoane care a luat parte la efectuarea unui act. Deci trebue cunoscute şi acestea, fie că e vorba de emitent, destinatar sau martori — cu un cuvânt: dregătorii, — fie de funcţionarii cancelariei care au avut vreo însărcinare oarecare în efectuarea actului, cum se zice la noi, logofeţeii [1]).

La aceste informaţii se adaugă şi necesitatea de a cunoaşte geneza actelor, adică întreaga procedură urmată dela ideea eliberării unui act până ce a căpătat deplina formalitate. Răstimpul acesta se împarte în două capitole: al acţiunii *(actio)* şi al uricirii *(conscriptio)*. In partea întâia sunt cuprinse toate formalităţile de natură juridică făcute

---

1) O cercetare deosebit de interesantă ar fi cunoaşterea exactă a rolului pe care l-au avut dregătorii şi cum au lucrat subalternii, care ar trebui să fie toţi identificaţi chiar dacă n'am putea să o facem decât după scris. Vezi în acest sens începutul făcut acum de N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, Cernăuţi 1935 (extras din «Codrul Cosminului», IX).

cu scopul de a se documenta asupra cuprinsului actului, deci elemente valabile ca actul să fie făcut [1]), iar în cea de a doua intră toate formele pe care le implică redactarea şi validarea actului [2]).

Oricum ar fi fost făcut actul şi indiferent dela cine provine, el are un caracter propriu. După acest caracter suntem ţinuţi să-l şi clasificăm. Clasificarea actelor înseamnă sistematizarea lor în grupe care prin caracteristicele lor comune înlesnesc critica. In general, din punct de vedere tehnic diplomatic, toate piesele diplomatice se împart în trei grupe: 1. *acte*, care comportă elemente de natură juridică *(testimonia*, nemţeşte *Urkunden)*, 2. *scrisori*, fără scop juridic *(litterae)*, şi 3. *înscrisuri*, cu orice însemnare sau cuprins *(scripturae)*, care nu intră în una sau alta din celelalte două împărţiri.

O clasificare mai veche, dar mai simplă, priveşte în general provenienţa. Din acest punct de vedere avem acte *publice*, cele care emană dela autorităţi constituite, şi *private*, cele care provin dela o persoană ca ins particular. Actele publice pot fi imperiale, regale, princiare, eclesiastice şi cu orice alt titlu pe care îl conferă autoritatea emitentă [3]).

Dacă ţinem seama de scopul cu care au fost emise documentele, atunci ele sunt *acte probatorii*, când sunt sortite să facă o dovadă, de obiceiu juridică, şi *acte dispozitive* cele care ajută la formarea celor dintâi [4]).

Din punct de vedere al modului în care sunt prezen-

1) In diplomatică *datum* (petitio, intercessio, consentio). *Formularele medievale* îl precizează sub *tempus in quo ea facta sunt super quibus litera datur*, la Mabillon *res transacti*; iar la Ficker *Handlung*.

2) *Actum* (jussio sau rogatio, nota sau imbreviatura, mundum, recognitio sau completio). In formulare *tempus in quo datur litera*, Mabillon *instrumentum confectum*, iar Ficker *Beurkundung*.

3) Bresslau, *Handbuch*, I. p. 3, le desparte numai în aceste două grupe: *publice* (öffentlichen Urkunden) emise de regi, împăraţi şi Biserică (Papalitatea), şi *private* (Privaturkunden) toate celelalte asemănate cu cele numite *chartae pagenses* sau privitoare la *gesta hominum privatorum*. V. însă şi Redlich, *Privaturkunden*, p. 4–5.

4) Bresslau, *o. c.*, p. 49–52, acte probatorii (Beweisurkunden) sunt *adnotatio*, *notitia*, *breve* şi *memoratorium*, iar dispozitive (Geschäftsurkunden sau dispozitiven Urkunden) sunt *carta*, *epistola* şi *testamentum*. Este drept că numele şi sensul lor a variat în decursul vremii.

tate actele diplomatice au două denumiri: actele deschise (*litterae apertae*) şi închise (*clausae*).

In sfârşit cuprinsul lor le face susceptibile de o nouă clasificare: beneficii, donaţii, cumpărări, vânzări, testamente, etc. Nu este timpul să stăruim asupra acestei clasificări de amănunt.

Oricare ar fi actele, ele nu ne-au parvenit toate în forma normală şi autentică a originalului. Soarta care le-a urmărit pe toate în decursul vremii, face ca azi să le cunoaştem sub diferite forme. Unele s'au păstrat în *original*[1]) (exemplar, exemplum); altele însă numai în *copii* (transsumptum, transcriptum, translatum, copia). Un întreg capitol al diplomaticei se ocupă cu toate aceste forme.

*

Indată ce diplomatistul s'a informat asupra elementelor generale cu privire la documentul ce are de studiat, poate trece la cercetarea lui însuşi. In această privinţă el va fi preocupat de tot ce îi atrage atenţia privind documentul. Acestea formează *elementele externe*. Toate se văd, afară de acelea care nu aparţin propriu zis documentului din momentul emiterii lui.

In rândul întâi se interesează de *materia subiacentă*, adecă de materialul pe care este scris documentul. In mod normal acesta e constituit din papirus, pergament şi hârtie. La cele dintâi materiale trebue observat modul de fabricaţie şi calitatea; la cel din urmă, pe lângă acestea, se adaugă şi descrierea *filigranei* sau marca în alb a fabricei de hârtie, care constitue totdeauna un element de datare post quem. Sunt unele documente care deşi îndeplinesc toate condiţiile cerute de diplomatică, sunt totuşi scrise pe material durabil: bronz, plumb, piatră, lemn şi pe orice alt metal, iar altele pe ceară. Şi acestea revin diplomatistului, deoarece numai doriuţa de perenitate le-a transmis astfel pe cele dintâi şi caracterul strict vremelnic a dat materialul celor de al doilea. De altfel este foarte probabil ca înainte de a fi prezentate în forme durabile, originalul să fi fost dat tot în mod obişnuit şi azi să nu-l mai cunoaştem.

1) Originalul poate fi redactat de odată în mai multe exemplare; poate fi şi *ampliat* la un interval de timp, sau să fie renovat (neo-original, renovatio).

După aceea cercetăm *cerneala* sau *culoarea* în care e scris actul. Intrebuinţarea unora sau altora arată însăşi valoarea actului, pe lângă posibilitatea unei executări artistice. *Scrisul*, ca şi pe paleograf, ne interesează în mod deosebit. El poate arăta originea actului, familiaritatea unei cancelarii sau persoane cu această îndeletnicire şi fixează data emiterii.

Formatul documentului trebue avut în vedere. Mărimea şi forma sunt caracteristice, atât valorii piesei cât şi epocei care a dat-o. Se va indica întotdeauna în cm., ţinând seama de înălţime şi lăţime [1]). Foaia, caetul, cartea, ruloul vor fi supuse aceloraşi observaţii.

Trebue arătat şi *liniatul*. Liniatura poate fi oarbă, pe faţă sau pe dos, care cu timpul aproape că dispare, cu cerneală deobiceiu colorată şi trasă foarte fin, sau cu creionul, care a putut fi ştearsă după scriere. Adeseori ea poate lipsi. Se va specifica dacă se liniază marginea şi câte rânduri sunt.

Nu se vor lăsa la o parte niciodată semnele distinctive pe care le poartă. *Chrismonul, crucea, iniţialele, monograma, semnele de recogniţie, notele tironiene, crucea de subscriere, semnele notariale, rota* sau *benevalete*, vor fi indicate toate după cum e cazul. Deasemenea orice *adnotări* posterioare emiterii, ca rezumate pe dos ori numere sau cote vechi de arhivă. Toate îşi pot avea rostul lor la stabilirea autenticităţii şi localizării izvorului.

Semnele de validare nu vor fi uitate. Pecetea va fi descrisă, arătându-se materia, forma, stema, legenda şi modul de aplicare şi întărire. Se va indica şi *chirograful*.

Pe lângă aceste elemente, în general observate de toţi editorii, trebue să mai adăugăm şi altele. Astfel nu este lipsit de interes să arătăm cum s'a făcut închiderea documentului *(pliatul, păturitul)*. El poate fi rezultatul unei uzanţe de cancelarie sau al unei anumite persoane din componenţa ei.

S'au observat mai puţin alte elemente, care totuşi sunt de neapărată trebuinţă să fie aduse la cunoştinţă. Un do-

1) Inălţimea nu înseamnă totdeauna latura cea mai lungă, ci numai de sus în jos, cum se ceteşte normal documentul.

cument poate să aibă *rescrieri*, totale sau parţiale, *corecturi* sau îndreptări de litere, cuvinte sau texte întregi, *răzături, suprascrieri, suprimări, spărturi, incizii* sau chiar *cancelări*. Greutatea cea mare constă în a identifica pe cele care provin chiar din cancelaria emitentă, faţă de cele posterioare.

Iată o seamă de elemente demne de ţinut în seamă. Ele pot fi de mare folos criticei noastre.

Cercetarea amănunţită a fiecărui document se face însă prin analiza lui, adică prin studierea *elementelor interne* pe care le conţine. Acestea sunt categorice şi au o deosebită importanţă pentru a-i fixa autenticitatea diplomatică.

In rândul întâi ne interesează *limba documentului*. Ea poate fi cea obişnuită a unei cancelarii, dar şi străină sau dialectată. Poate fi pură sau plină de influenţe de tot felul; corectă ori barbarizată. Ori cum ar fi ea, reprezintă un moment din evoluţia sa firească. Acel moment nimeni nu-l poate imita fără ca să nu lase destule posibilităţi de recunoaştere.

După aceea ne interesează să ştim *în ce formă* e redactat actul. Dacă autorul este amintit la persoana I-a, avem forma *subiectivă (sciant omnes quod ego N. vendidi)* şi *obiectivă* dacă este la persoana a III-a *(universis presentes litteras inspecturis patere debet quod N. vendidit)*. Amândouă formele sunt vechi şi deopotrivă de întrebuinţate. Pentru evul mediu forma subiectivă caracterizează actele dispozitive (diplome, scrisori de suverani şi cărţi propriu zise), iar cea obiectivă pe cele probatorii (notiţele)[1]).

Apoi, documentul nu se scrie oricum. Fiecare cancelarie sau persoană are anumite norme. Fie că şi le creiază singură, fie că le împrumută în mod constant dintr'un formular dat, ea ţine să şi le rexpecte. Acestea sunt *formulele documentului*.

In general orice formular de document se compune din două părţi distincte: una convenţională a cancelariei sau persoanei, în mod obişnuit identic repetată în oricare act, parte numită *protocol*, şi alta caracteristică documentului, care îi formează unicitatea, numită *text* sau *context*[2]).

---

1) Cf. A. de Boüard, *Manuel de diplomatique*, I, p. 253—254.

2) Distincţia apare chiar în cele mai vechi documente. Lucrul ace-

Protocolul se subîmparte şi el în două părţi, *protocolul iniţial* şi *protocolul final* sau de încheere, căruia i se zice şi *eschatocol* [1]).

Fiecare din aceste capitole diplomatice, protocol, text şi eschatocol, se subîmparte la rândul său în formule diverse care alcătuesc aşa zisul *discurs diplomatic*. Astfel protocolul iniţial se compune din:

1. *Invocaţie (invocatio)*, care este de două feluri: simbolică sau monogramatică *(invocatio symbolica* sau *monogramatica)* însemnată printr'un semn distinctiv (cruce, chrismon sau chiar litera C, dela Christos) şi verbală (*invocatio verbalis)* exprimată prin cuvinte. In documente poate figura una sau alta, ori chiar amândouă împreună. Prin ea se invoacă, la începutul documentului, numele lui Dumnezeu, al lui Hristos sau al sfintei Treimi [2]).

2. *Suscripţia* (dela *super scribere*) sau *intitulaţia (intitulatio)*, care cuprinde numele, titlul şi calitatea celui care dă actul [3]). Adeseori este întovărăşită de formule de devoţiune (de ex. *Dei gratia)*.

3. *Inscripţia (inscriptio)* sau *adresa* care cuprinde numele, titlul şi calitatea celui care primeşte actul [4]). Ea poate fi generală sau personală.

---

sta a fost remarcat încă din evul mediu sub *generalis cuiusdam tenoris formula* şi *tenor specialis, qui ex proprietate ipsius materie dinoscitur emanare*, cum arată anonimul formularului Baumgartenberg; cf. Bresslau, *Handbuch*, I, p. 46, nota.

1) Πρωτόκολλον însemna în antichitate prima pagină a rulourilor de papirus, iar ἐσχατόκολλον ultima (dela grec. ἔσχατος «ultimul»). Cf. A. de Boüard, *o. c.*, p. 255 nota 1.

2) In actul omagial din 1387 al lui Petru Voevodul Moldovei: „In nomine Domini", cf. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria Românilor*, I, 2, Bucureşti 1890, p. 295. La Mircea cel Mare Domnul Ţării Româneşti, în actul din 4 Sept. 1389 pentru Cozia: въ имѧ Ѿтца и Сына и свѣтагѡ Дѹха «în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh», cf. P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, I, Bucureşti 1938, p. 51 (Nr. 9). Formulele obişnuite sunt: *In nomine Dei, in nomine Domini et salvatoris nostri Ihesu Christi, in nomine sancte et individuae trinitatis...*

3) Care poate fi insuşi autorul actului (*auctor*, în nemţeşte *Urheber*) sau emitentul lui (nem *Aussteller*) când e expediat de altă persoană.

4) Redlich la Erben, *Kaiser- und Königsurkunden*, p. 24, contopeşte intitulatio cu inscriptio — de care leagă şi salutatio — ca reprezentând aceleaşi elemente ale acţionarilor (emitent şi destinatar). In unele texte medievale intitulatio şi inscriptio apar ca *superscriptio*. Credem totuş

4. *Salutația (salutatio)* se adaugă ca încheere a protocolului, reprezentând o dorință generală față de destinatar sau o formă de exprimare a duratei *(salutem in Domino, in perpetuum)*. Nu apare în mod obișnuit [1]).

După ce s'au împlinit aceste forme protocolare se intră în textul actului, care și el se compune din mai multe formule.

1. Intâia formulă este *preambulul (preambulus, exordium, proverbium, prohemium, prologus, arenga, captatio benivolentiae)* constituit dintr'o motivare oarecare de ordin general [2]). Propriu zis e un capitol de literatură ușoară, interesant pentru a caracteriza spiritul vremii.

2. Urmează *notificația, publicația* sau *promulgația (notificatio, publicatio, promulgatio* sau *prescriptio)* prin care se aduce la cunoștința tuturor celor interesați [3]) aceea ce va urma.

3. In adevăr, prin *expoziție* sau *narație (expositio, narratio)* se povestește situația sau se arată motivele care au dus la emiterea actului, fie că e vorba de o cerere sau intervenție a persoanei interesate, fie de o inițiativă proprie a emitentului pentru răsplătirea unei fapte lăudabile [4]).

---

că este mai normai să separăm formulele, având în vedere deosebirea de grad a acționarilor. Tot așa și Bresslau, *o. c.*, I, p. 47, Giry, *Manuel de diplomatique*, p. 533—536, și A. de Boüard, *o. c.*, p. 262—264.

1) Din această cauză atât Redlich, *o. c.*, p. 24, cât și Bresslau, *Handbuch*, p. 47, o consideră aparținând adresei ca o simplă formă de salutare. E mai potrivit să fie considerată de sine stătătoare, ca la Giry, *o. c.*, p. 536, și A. de Boüard, *o. c.*, p. 256.

2) De pildă: «Rău lucru este neștiința, și multă stricăciune pricinuești la oameni» scrie Teodor Calimach la 1759. Cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București 1902, p. 565.

3) Iată cum face notificația regele unguresc Carol Robert la 1317 confirmând Diploma andreiană: «Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire». Cf. F. Zimmermann—C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Sibiu 1892, p. 322. Formule obișnuite: *noveritis, notum esse volumus.*

4) Aici pot apărea informații istorice de mare preț. Intre faptele de merit ale magistrului George narate de regele Ladislau Cumanul la 8 Ianuarie 1285, este și aceasta: «Demum eciam cum nos in etate puerili post obitum karissini patris nostri regnare cepissemus, Lython Woyuoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem al quam partem de regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparat, et proventus illius partis nobis pertinentes nullis admonicionibus reddere curabat, sepedictum Magistrum Georgium contra ipsum misimus, qui cum summo fidelitatis

4. Ca urmare a expunerei vine *dispoziţia (dispositio)* sau hotărîrea, care este obiectul principal al actului, exprimată în mod categoric [1]). Aici se indică şi chestiunile sau lucrurile care aparţin obiectului [2]).

5. Hotărîrea spre a-şi avea autoritatea întreagă, este urmată de anumite forme care trebue respectate. Acestea formează capitolul *sancţiunea (sanctio)*, pe care noi îl socotim compus din două părţi [3]):

a) *Clauzele (clausae)* puse de emitent sau donator în sarcina deţinătorului pentru ca obiectul actului să-şi aibă valabilitate, adică să garanteze observarea actului juridic exprimat în dispoziţie, sau faţă de cei care trebue să le observe [4]); şi

b) Formele penale sau clauzele *cominatorii (comminatoria)*, pe care trebue să le observe oricine spre a nu intra în conflict cu autoritatea care a emis actul. Clauzele cominatorii sunt exprimate prin *pedepse spirituale (poena spiritualis)*, când se caută obţinerea respectării prin blesteme *(anathema)* sau invocarea voinţei devine *(imprecatio)* şi prin *pedepse temporale (poena temporalis, pecuniaria)*, când călcarea dispoziţiei emitentului atrage după sine pedepse imediate în profitul fiscului sau al părţii lezate [5]).

---

opere pugnando cum eodem ipsum interfecit, et fratrem suum nomine Barbath captivavit et nobis adduxit; super quo nos non modicam quantitatem pecunie fecimus extorquere; et sic per eiusdem Magistri Georgij servicium tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restauratum». Hurmuzachi, *o. c.*, I, 1, Bucureşti 1887, p. 457.

1) Uneori narratio şi dispositio sunt contopite. Cf. Bresslau, *o. c.*, I, p. 48 nota 3; A. de Boüard, *o. c*, I, p. 277.

2) Erben, *Kaiser- und Königsurkunden*, I, p. 24: «Zur Dispositio gehört wesentlich auch die *Pertinenzformel*, die Angabe der zum Objecte gehörigen Bestandteile».

3) Tot aşa Lodolini, *Elementi di diplomatica*, p. 100, sub *clauze finale*, însă „clausole di sanzione" şi „clausole di corroborazione".

4) Sunt clauze injonctive (se prescrie observarea), prohibitive (se prohibeşte orice violare), derogative (non obstantibus), rezervative (salvo jure), obligative (fides facta), renunţiative (la orice drept), etc.

5) Redlich la Erben, *o. c.*, p. 24, sub „Sanctio oder Poenformel" pune ameninţarea materială, spirituală sau pedeapsă pe cealaltă lume pentru cel care ar călca dispoziţia sau documentul. Adesea e legată cu făgăduiala răsplăţii, pentru cel care va observa dispoziţia şi ar proteja pe destinatar. Cf. Bresslau, *o. c.*, p. 48.

6. In sfârşit, se adaugă ultima parte a textului formată din toate elementele care îi dau întărirea legală. Acestea alcătuiesc aşa numita întărire sau coroboraţie *(corroboratio)* în care intră executarea *formalităţilor diverse* ca redactarea actului, învestirea şi tradiţia, insinuarea şi înregistrarea şi stipularea, şi anunţarea *semnelor de validare* în care se arată autoritatea actului, i se asigură durata şi se stabileşte autenticitatea pe deoparte, iar pe de alta se anunţă semnăturile, se indică martorii şi se specifică pecetea sau peceţile care vor întări actul. Mai pe scurt, se face cunoscut modul cum a fost executat şi legalizat documentul[1]).

Actul se închee prin *protocolul final* sau *eschatocol*, compus din:

1. *Semnăturile* puse pe act *(subscriptiones)* cu mâna proprie sau nu [2]).

2. Indicarea *datei (datum, actum, factum, scriptum)* şi a *locului*[3]), Şi una şi alta lipsesc adesea. Data poate îmbrăca diferite sisteme, unele necesitând adevărate calcule pentru stabilirea concordanţei cu sistemul nostru.

3. Formula de închidere zisă: *aprecaţia (apprecatio)*, cu o dorinţă finală[4]).

---

1) Redlich, *l. c.*, A. de Boüard, *o. c.*, p. 257, pune la un loc sanctio şi corroboratio sub clauzele finale în care sunt enumerate sancţiunile, stipulate garanţiile diverse şi anunţate semnele de validare.

2) Redlich, *l. c.*, p. 21—25, citează: subscrierea emitenţilor, care poate fi în cuvinte scrise cu mâna proprie sau nu, sau prin semne (monograma, rota, benevalete, cruce) în care autorul poate interveni parţial cu o literă, o cruce sau un semn distinctiv sau nu; subscrierile sau semnele funcţionarilor cancelariei sau ale scriitorilor, adesea cu semne speciale (semne de recunoaştere sau notariale); semnăturile martorilor sau aderenţilor (cardinali, canonici). Uneori apar numai semnele şi în acest caz lista martorilor e mai bine să fie socotită la protocol; cf. şi Bresslau, *o. c.*, p. 48.

3) Şi în acest capitol iniţiativa diacului ne poate da informaţii istorice deosebite. Spre ex. în hrisovul lui Mircea cel Mare din 1406 se spune: „pe când mergeam Domnia Mea la Severin ca să mă întâlnesc cu Craiul", Al. Ştefulescu, *Documente slavo-române relativ la Gorj*, Târgu-Jiu 1908, p. 12; sau în cel din 1415: „pe vremea când a venit Mustafa Cealeni", I. Bogdan, *Un chrisov al lui Mircea-cel-Bătrân din 10 Iunie 1415*, extras din Anal. Acad. Rom., *Mem. Sect. Ist.* XXVI (1903), p. 115; cf. P. P. Panaitescu, *Documentele Ţarii Româneşti*, p. 69 şi 112 (Nr. 15 şi 32).

4) Amen, in dei nomine feliciter amen, vale.

Este dela sine înţeles că nu trebue să căutăm la fiecare act toate aceste formule şi nici exclusiv în ordinea indicată de noi. Există o varietate nesfârşită în orânduirea lor, după cum obişnueşte fiecare cancelarie şi multe pot lipsi, după importanţa actului şi rostul său juridic. Sunt însă unele formule (ca intitulatio, inscriptio şi dispositio) care nu pot în nici un chip lipsi. Fără de acestea nu poate fi vorba de un act diplomatic.

*

Am înfăţişat pe scurt care sunt preocupările diplomaticei şi ce scop îşi propune ea să urmărească. Este dela sine înţeles că stabilirea autenticităţii izvoarelor diplomatice este esenţială pentru cercetările istorice. Cunoaşterea tuturor elementelor necesare criticei este de o deosebită importanţă. Fără ele n'am fi în măsură să ne dăm seama de multe forme şi date şi am risca să cădem în greşeli neiertate, aşa cum făceau adesea mai înainte cei care *întinau* documentele.

Pentru noi preocuparea constantă faţă de document trebue să ne fie o datorie de ordinul întâi. Pentru cele mai vechi şi mai interesante capitole ale istoriei, când izvoarele narative nu există sau când sunt aproape că ne ignorează, numai informaţiile diplomatice ne pot aduce lumini nebănuite. E de datoria noastră să nu le mai lăsăm ascunse în arhive, ci să le facem să circule cât mai neîntârziat. Dar această punere în circulaţie să nu se mai facă la întâmplare, ci aşa cum cere critica modernă, critica diplomatică, adică bine studiate şi în corpuri bine constituite.

E obligaţia noastră, a tuturor. Către împlinirea acestei obligaţii încercăm să ne îndreptăm noi toţi câţi lucrăm aci, cu toate că mijloacele noastre materiale sunt mai mult decât modeste. Să nădăjduim însă în mai bine, căci drumul ne este deschis [1]).

AURELIAN SACERDOŢEANU

1) Lecţie de deschidere a cursului de diplomatică la Şcoala de Arhivistică, ţinută la 29 Noemvrie 1930.

Tezaurul de monete argintate de la Măcin

In 1908, s'a găsit la Măcin, în ruinele castrului roman, un tezaur cuprinzând monete din epoca lui Constantin cel Mare. In afară de câteva piese achiziționate de către Cabinetul Numismatic al Academiei Române, aproape întreg acest tezaur a intrat în posesia răposatului Gh. Ionescu, pe atunci administratorul Pescăriilor Statului. Tezaurul a trecut însă, încă înainte de războiu, în colecțiile lui N. Docan, dăruite apoi, după moartea acestuia, Cabinetului Numismatic al Academiei, care a reunit astfel, după mai bine de un deceniu, cea mai mare parte din acest tezaur.[1]) Un număr de 69 piese, au trecut din aceiași colecție Docan la Muzeul „Alex. Saint-Georges" al Fundațiilor Regale. [2])

Tezaurul de la Măcin cuprinde un număr de 595 de piese, din timpul lui Licinius senior, Licinius junior, Constantin cel Mare, Crispus și Constantin II Caesar. *Terminus post quem* al îngropărei acestui tezaur e deci anul 317, anul în care viitorul Constantin II a fost proclamat caesar, încredințându-i-se conducerea părții occidentale a Imperiului. [3]) Faptul că acest tezaur nu cuprinde nici o piesă de a lui Constanțiu, proclamat caesar în 333 și având subt

---

1) Câteva note despre acest tezaur a publicat D-l C. Moisil în *Conv. Lit.*, XLIII, 19 9 p. 1168; *Bul Soc. Num. Rom.*, X, 19, 1913, p. 22 nr. 15; *Arhiva Dobrogei*, I, 1916, p. 147.

2) Toate aceste 69 piese sunt precedate în descrierea detailată a tezaurului de o steluță. Exprimăm mulțumirile noastre călduroase D-lui Al. Saint-Georges, care ne-a pus cu cea mai mare bunăvoință la dispoziție piesele din muzeul condus de D-sa.

3) Cf. B. Niese, *Grundriss der röm. Geschichte, München*, 1897, p. 233.

directa sa conducere Africa, Italia şi Illyricul, dovedeşte pe de altă parte că acest tezaur a fost îngropat înainte de această dată. Un *terminus ante quem* mai precis îl constitue însă anul 324, când încep să se bată monete şi de către atelierul monetar de la Constantinopoli. Faptul că acest tezaur nu cuprinde nici o piesă din acest atelier face probabilă datarea tezaurului înainte de 324.

Toate aceste piese au fost argintate, deşi numai foarte puţine dintre ele şi-au mai păstrat intact stratul subţire de argint, pe care îl aveau la origine. Pe altele dintre ele se mai observă încă bine urmele de argint, spre deosebire de marea lor majoritate, care sunt oxidate. Piesele care constitue acest tezaur prezintă aspectul şi greutatea dinarilor imperiali. Ele au fost însă bătute dintr'un aliaj cu bază de aramă şi trecute printr'o baie de argint, care trebuia să le dea aparenţa dinarilor adevăraţi. Spre deosebire însă de acei *nummi subaerati* din secolele anterioare [1]) — un tezaur de acest fel s'a găsit tot pe cuprinsul vechiului Arrubium [2]) — la care imprimarea efigiei şi legendei se făcea după argintare, piesele din acest tezaur au fost argintate după ce fuseseră bătute. Faptul acesta explică şi numărul redus de piese, la care argintatul s'a păstrat până astăzi. *Nummi subaerati*, pe de altă parte, după ce au apărut destul de frecvent în primele trei secole, chiar în epocile mai bune ale imperiului, încetează la sfârşitul secolului III. In secolul IV e mult mai curent procedeul nou, căruia îi aparţin şi monetele tezaurului de la Măcin. In acest senz, acest tezaur este unul dintre cele mai vechi şi mai bogate, care s'au găsit până acum în ţara noastră. Nu avem de a face însă cu piese „barbare", cum vom găsi ceva mai târziu în regiunea dunăreană. Toate monetele reunite în acest tezaur au fost bătute în atelierele imperiale, afară de una singură, a cărei legendă lipsită de orice senz, dovedeşte că e un produs barbar.

Intr'adevăr, din studiul acestor monete rezultă că ele aparţin unui mare număr de ateliere imperiale şi anume:

---

1) Cf. E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, Paris, 1901, I, p. 633.

2) Cf. L. Gattorno, în *Cron. Num. şi Arheol.*, XV, 117—118, 1940, pp. 232 sq.

1. Antiochia: *SMANT, ANTA, SMAB, SNAB, SHANT.*
2. Cyzic: *SMK, SNK.*
3. Nicomedia: *SMN.*
4. Heraclea: *SMH. NMH.*
5. Thessalonic: *TSA, TSAVI.*
6. Siscia: *SIS.*
7. Sirmium: *SIRM.*
8. Aquilea: *AQP.*
9. Arles: *PARL, P A.*
10. Tarragona: *PT.*

Cele mai multe din aceste ateliere se prezintă în acest tezaur cu mai multe officine, dintre care cele mai numeroase sunt acelea ale atelierelor monetare din Cyzic —6— Nicomedia —6— Thessalonic —6— și Siscia —7—.

Prezența într'un singur tezaur a piese bătute cam în aceiași vreme în atât de depărtate ateliere monetare constitue un fenomen, care începuse a fi frecvent în regiunile periferice ale Imperiului încă dela sfârșitul secolului III. Il găsim într'o serie întreagă de tezaure monetare din regiunea balcano-dunăreană din secolul IV, rezultat al unei situații economice și politice, ce va căpăta mai târziu unele aspecte deosebit de interesante [1]).

Prezența la un loc a unor piese bătute în ateliere atât de depărtate, ne face să credem că acest tezaur aparținea unui soldat. Numai în casa de bani a Statului și, după aceasta, în solda pe care el o plătea soldaților, se puteau aduna într'un răstimp atât de scurt, piese atât de depărtate ca origine. Arrubium a continuat a fi, tot în cursul secolului IV, un important centru militar la Dunărea de jos.

Cât privește valoarea intrinsecă a acestor piese, ea e evident inferioară. Monetele de aramă argintată au continuat și în epoca lui Constantin cel Mare, ceiace constrastează desigur cu grija pe care a depus-o acesta în a remedia calitatea monetei romane. Noua sa monetă de argint, reprezentând 1/72 de livră în greutate (4,55 gr.) și 1/1000 din livra de aur în valoare — *miliarense* — n'a înlocuit deci peste tot vechii dinari de argint și cu atât mai puțin pe

---

1) Cf. E. Condurachi, *Vormittelalterliche Erscheinungen in dem römischen Münzumlauf aus dem Donaugebiet,* în *Cronica Num. și Arheol.,* 118—119, 1941, p. 1 sq.

cei argintați numai, care au continuat să circule în timpul său, ca și mai înainte.

In acest senz, tezaurul de la Măcin confirmă circulația vechilor dinari argintați și în timpul lui Constantin cel Mare. Noua sa monetă de argint nu va reuși să-i ia locul — și niciodată definitiv — decât mai târziu.

In paginile care urmează dăm descrierea monetelor, pe care le cuprinde acest tezaur în ordinea lor cronologică.

Licinius senior

1. IMP LICI/NIVS AVG Bust diademat și drapat spre st.	IOVI CONS/ERVATORI AVGG Jupiter în st. cu un sceptru, în dr. cu o victorie purtând o coroană. La picioare, în genunchi, un barbar legat cu mâinile la spate. Ex. SMANT In câmp, în dr. TI
2. Idem.	
3. IMP LICI/NIVS AVG Bust diademat și drapat spre st.	IOVI CONS/ERVATORI AVGG Jupiter în st. cu sceptru, în dr. cu o victorie purtând o coroană. In câmp, în dr., o coroană. In câmp, în dr. A Ex. SMK
4. Idem.	
5. Idem.	
6. Idem.	
7. Idem.	
8. Idem.	
9. Idem.	
10. Idem.	
11. Idem.	
12. Idem.	
13. Idem. Figura mai mică.	
14. Idem. Figura mai mică.	
15. Idem.	In câmp, în dr. B
*16. Idem.	In câmp, în dr. B
17. Idem.	In câmp, în dr. B
18. Idem.	In câmp, în dr. B
19. Idem.	In câmp, în dr. B
20. Idem.	In câmp, în dr. Γ
21. Idem.	In câmp, în dr. Γ
22. Idem.	In câmp, în dr. Δ
*23. Idem.	In câmp, în dr. Δ
24. Idem.	In câmp, în dr. Δ

Nr.	Avers	Revers
25.	Idem.	In câmp, în dr. E
26.	Idem.	In câmp, în dr. H
27.	Idem.	In câmp, în dr. Π
28.	Idem.	In câmp, în dr. Π
*29.	Idem.	In câmp, în dr. S
30.	IMP LICI/NIVS AVG Bust diademat şi cuirasat spre st	IOVÎ CONS/ERVATORI AVGG Jupiter în st. cu sceptru şi mantie, în dr. cu o victorie purtând o coroană, pe un glob. In câmp, în st., ramură de palmier. In câmp, în dr. Γ Ex SMN
*31.	Idem.	
32.	Idem. Figura mai mică.	
33.	Idem.	In câmp, în dr. E
34.	Idem.	
35.	Idem.	In câmp, în dr. N
36.	Idem.	
37.	Idem.	
*38.	Idem.	In câmp, în dr. S
39.	IMP LIC/INIVS AVG Bust laureat şi cuirasat spre dr.	IOVI CONSERVATORI AVG Vultur de faţă, ducând pe Jupiter spre dr., ţinând un fulger şi un sceptru. Ex. TARL
40.	Idem.	Revers similar. Vulturul stă pe un arc şi priveşte spre st. Ex. PTR
41.	IMP LIC/NIVS AVG Bust cu cască şi cuirasă spre dr.	VIRTVS/EXERCIT Labarum cu VOT/XX, între doi prizonieri, stând jos, cel din st. cu ambele mâni la spate. De o parte şi alta a labarului S F. Ex. NON (?)
42.	Idem.	Ex. HOS
43.	Idem.	Ex. TSA
44.	Idem.	
45.	Idem.	
46.	Idem.	Ex. ESIS, stea într'o semilună.
47.	IMP LICINIVS AVG Avers similar.	VIRTVS/EXERCIT Revers similar. De fiecare parte a labarului S H/H
*48.	Idem.	Ex. ΔSIS De fiecare parte a labarului S F
49.	IMP LICI/NIVS AVG Bust laureat şi cuirasat spre dr.	VICTORIA AVGG NN Victorie spre st., cu o coroană în dr. Ex. TSA

50. Idem.	
51. IMP LICI/NIVS AVG Bust laureat, drapat și cuirasat spre st., ținând un fulger și un sceptru.	PROVIDEN/TIAE AVGG Poartă de cetate cu trei turnulețe. Ex. ANTA
52. Idem.	
53. Idem.	
54. Idem.	
55. Idem.	
56. Idem.	
57. Idem.	
58. Idem.	
59. Idem.	
60. Idem.	
61. Idem.	
62. Idem.	
63. Idem.	
64. Idem.	
65. Idem.	
66. Idem.	
67. Idem.	In dr. un punct. Urme de argint.
68. Idem.	
69. Idem.	
70. Idem. Bust spre dr.	In dr. Λ
71. Idem.	
72. Idem.	
73. Idem.	
74. Idem.	
75. Idem.	
76. Idem.	In dr. Λ Ex. SMAB
77. Idem.	
78. Idem.	
79. Idem.	
80. Idem. Bust spre dr.	
81. Idem.	Urme de argint. In dr. un punct.
82. Idem. Bust spre st.	
83. Idem. Bust spre dr.	
84. Idem.	
85. Idem.	
86. Idem.	
87. Idem.	
88. Idem.	
89. Idem.	In dr. Λ
90. Idem.	
91. Idem.	
92. Idem.	In dr. Λ Urme de argint.

93. Idem Bust spre st.	In dr. Λ Ex. SNAB
94. Idem. Bust spre dr.	Ex. SNAB
95. Idem.	
96. Idem. Bust spre st.	
* 97. Idem.	Ex. SMHB
98. Idem.	Argintată.
99. Idem.	
100. Idem.	
101. Idem.	
102. Idem.	In dr. Λ Ex SMNB Argintată.
103. Idem.	
104. Idem.	
105. Idem.	In dr. Λ Ex. SMN Δ Argintată.
106. Idem.	In dr. Λ Ex. SMNN
107. Idem.	Ex. SMNB
108. Idem. Bust spre dr.	In dr. Λ Ex. SNHB
*109. Idem.	Ex. SMHB. In câmp, in dr. Λ
110. Idem.	
*111. Idem.	
112. Idem.	In dr. Λ Ex. SMHA
*113. Idem.	Fără Λ
114. Idem. Argintată.	
115. Idem.	
116. Idem. Bust spre st.	
*117. Idem.	
118. Idem.	
119. Idem.	
120. Idem. Bust spre st.	In dr. punct. Ex. SHNΔ Urme de argint.
121. Idem.	
122. Idem.	Ex. HTB
*123. Idem.	Ex. HTΓ
*124. Idem.	
125. Idem.	Ex. HTE
126. Idem. Bust spre st	Ex. ANTA
127. Idem.	Ex. MHTE
*128. Idem.	Ex. MNTΔ
*129. Idem.	Ex. MHTΔ
130. IMP LIC/INIVS P F AVG Bust laureat şi cuirasat spre dr.	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Două victorii pun pe un altar, decorat cu un punct, un scut cu legenda VOT/PR. Ex. BSIS
131. IMP LIC LICINIVS P F AVG Bust diademat şi laureat spre dr.	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Revers similar. Ex. [.] SIS
132. Idem.	
133. Idem.	Ex HSSX

134. IMP LICI/NIVS AVG Bust laureat spre dr.	VICT LAETAE PRINC PERP Revers similar.
135. IMP LICI/NIVS AVG Bust diademat spre dr.	D N LICINIA AVGUSTI Coroană, la mijloc cu legend. VOT/XX Ex. SA Urme de argint.
136. IMP LICI/NIVS AVG Bust diademat şi cuirasat spre dr.	VOT XX/MULT/XXX/TSA In jur coroană.
137. Idem.	
138. Idem.	
139. Idem.	Argintată.
140. Idem.	Argintată.

Licinius Junior

141. D N VAL LICIN LICINIVS NOB C Bust diademat şi cuirasat spre st.	IOVI CONS/ERVATORI CAESS Jupiter, în st. cu un sceptru şi mantie, în dr. cu o victorie, pe un glob, ţinând o coroană. In stânga, un barbar în genunchi. In dr. N Ex. SHANT
*142. Idem.	Ex. SMANT. In câmp, în dr. Δ
143. D N VAL LICIN LICINIVS NOB C Bust diademat şi cuirasat spre dr.	IOVI CONS/ERVATORI CAESS Revers similar. In st. o coroană. In dr. A Ex. SMK
144. Idem.	
145. Idem.	In dr. Γ
146. Idem.	
147. Idem.	
148. Idem.	In dr. Δ
*149. Idem.	
150. Idem.	
151. Idem.	In dr. B Ex. SMN
152. Idem. Bust spre st. Coroană în st.	In dr. B Ex. SAN. Urme de argint.
153. D N VAL LICIN LICINIVS NOB C Bust diademat şi cuirasat spre dr.	PROVIDEN/TIAE CAESS Jupiter, în st. cu sceptru şi mantie, în dr. cu o victorie, pe un glob, ţinând o coroană. In st. o ramură de palmier. In dr. A Ex. SMN Argintată.

*154. Idem.	Ex. SMN. In câmp, în dr. Γ
155. Idem.	
156. Idem.	In dr. B
157. Idem.	In dr. Γ Urme de argint.
158. Idem.	In dr. B
159. Idem.	In dr. Δ
160. Idem.	In dr. E
161. Idem.	In dr. S
162. LICINIV/S IVN NOB C Bust laureat şi drapat spre dr.	VICT LAETAE PRINC PERP Două victorii punând pe un altar un scut cu legenda VOT/XX. Pe altar S Ex [.] SIS Urme de argint.
163. Idem.	Urme de argint.
164. LICINIVS IVNIOR [AVG] Bust laureat şi cuirasat spre st. In dr. ţine, pe un glob, o victorie, ce-l încoronează.	VIRTVS/EXER[CIT] Doi prizonieri la pământ, cel din st. cu mâinile legate la spate, cel din dr. cu mâna dr. in sus. La mijloc un labarum cu legenda VOT/X. De fiecare parte S $\frac{F}{FL}$ Ex. CSIS
*165. Idem.	Ex. Δ SIS
*166. Idem.	Ex. TSA. La labarum SF
167. LICINIVS IVNIOR AVG Bust laureat şi cuirasat spre st. In mâna dr. ţine, pe un glob, o victorie ce-l încoronează.	VIRTVS/XERCITVM Poartă de cetate cu trei turnuleţe. Ex . . .
168. Idem.	
169. D N VAL LICIN LICINIVS NOB C Bust laureat şi drapat spre st.	PROVIDEN/TIAE CAESS Poartă de cetate cu trei turnuleţe. Ex. SMHΓ Argintată.
*170. Idem.	Oxidată.
171. Idem.	Ex. SMHA
*172. Idem.	Ex. SMHΓ.
173. Idem.	
*174. Idem.	
175. Idem.	
176. Idem.	
177. Idem.	In dr. Λ
178. Idem.	
179. Idem. Bust spre dr.	
180. Idem.	
181. Idem.	
182. Idem.	

183. Idem.	
184. Idem.	
185. Idem.	
186. Idem.	
187. Idem.	
*188. Idem.	
189. Idem.	In dr. un punct. Urme de argint,
190. Idem.	Ex. SMHΔ Urme de argint.
191. Idem.	Urme de argint.
192. Idem.	Urme de argint.
193. Idem. Bust spre st.	In dr. punct.
194. Idem.	
195. Idem.	
196. Idem.	
197. Idem.	
198. Idem.	Urme de argint.
199. Idem.	Urme de argint.
200. Idem.	Urme de argint.
201. Idem.	Urme de argint.
202. Idem.	Argintată.
203. Idem.	Ex. SMHE
204. Idem. Bust spre dr.	In dr. Λ Ex. NMHΓ Urme de argint.
205. Idem. Bust spre st.	Ex. MHTΔ
206. Idem.	
207. Idem.	
208. Idem.	
209. Idem.	
210. Idem.	
211. Idem.	
212. Idem.	
213. Idem.	
*214. LICINIVS IVN NOB CAES Bust laureat şi drapat spre dr.	DOMINORVM NOSTRORVM CAESS Coroană cu legenda VOT/V Ex. ST
215. LICINIVS/IVN NOB C Bust laureat spre dr.	CAESARVM NOSTRORVM Coroană cu legenda VOT/V Ex. ASIS
216 LICINIVS IVN NOB CAES Bust laureat şi drapat spre dr.	VOT V/MULT X/CAESS/TSA Coroană de lauri.
*217. D N VAL LICIN LICINIVS NOB C Bust laureat şi drapat spre st.	PROVIDEN/TIAE CAESS Jupiter cu sceptru în dr, cu o victorie în st. In st., jos, ramură de palmier. In dr. S Ex. SMN

Constantin cel Mare

	Avers	Revers
218.	IMPE FL VAL CONSTANTI-NVS P F AVG Bustul lui Helios, cuirasat şi radiat, spre dr.	IOVI CONS/ERVATORI Jupiter cu sceptru, terminat cu o acvilă, în dr., cu o victorie ţinând o coroană în st. In câmp, în st., o acvilă, în dr. un barbar la pământ. In dr., sus, X II Γ Ex. SMNB
219.	IMP CONSTA/NTINVS AVG Bust laureat şi drapat spre dr.	IOVI CONS/ERVATORI AVGG Jupiter cu sceptru şi mantie în dr., cu o victorie ţinând o coroană în st. Jos, în st., o coroană. Ex. SMK
220.	Idem.	
221.	Idem.	In dr. B
222.	Idem.	
223.	Idem.	Ex. SNK. In dr. Δ Urme de argint.
224.	Idem.	In dr. B Ex. SMN
225.	Idem.	Ramură de palmier, în loc de coroană.
226.	Idem.	In dr. E Argintată.
*227.	Idem.	In câmp, în dr. Γ
228.	CONSTAN/TINVS AVG Bust laureat spre dr.	DN CONSTANTINVS MAX AVG Coroană cu legenda VOT XX. Inăuntrul coroanei două ramuri de palmier. Ex. AQP
229.	Idem.	
230.	Idem.	
231.	Idem.	Ex. ASIS
232.	Idem.	
233.	Idem.	Ex. BSIS
234.	Idem.	
235.	Idem.	Ex. ΓSIS
236.	Idem.	
237.	Idem.	
238.	Idem.	
239.	Idem.	Ex. ΔSIS
240.	Idem.	Ex. ESIS
241.	Idem.	
242.	Idem.	
243	Idem.	
244.	Idem.	

245. Idem.	
246. Idem.	Ex. TSAVI
247. Idem.	
248. Idem.	Urme de argint.
249. Idem.	Idem.
250. Idem.	Idem.
251. Idem.	Idem.
252. Idem.	Idem.
253. Idem.	Idem.
254. Idem.	Idem.
255. Idem.	Idem.
256. Idem.	Idem.
257. Idem.	Ex. ST Urme de argint.
258. Idem.	
259. Idem.	Ex. TT Urme de argint.
260. Idem.	
261. Idem.	
262. Idem.	
263. Idem.	Ex. QT
264. Idem.	
265. Idem.	
266. Idem.	Ex. PT
267. Idem.	
268. Idem.	
269. Idem.	
270. Idem.	
271. Idem.	Ex. SMHΔ
272. Idem.	
273. Idem.	
274. Idem.	Ex. SMHB
275. Idem.	Urme de argint.
276. Idem.	Ex. AQP
277. Idem.	
278. Idem.	
279. Idem.	
280. Idem.	
281. Idem.	
282. Idem.	Ex. P‿A
283. Idem.	
284. Idem.	Ex. TSAVI
285. Idem.	
286. Idem.	
287. Idem.	
288. Idem.	
289. Idem.	
290. Idem.	

	Avers	Revers
291.	IMP CONSTA/NTINVS AVG Bust laureat şi drapat spre st.	PROVIDEN/TIAE AVGG Turn de cetate cu trei turnuleţe. Ex. SMHB Argintată.
*292.	Idem.	Oxidată. Ex. SMHΓ
*293.	Idem.	
294.	Idem.	
295.	Idem.	
296.	Idem.	
297.	Idem.	
298.	Idem.	Urme de argint.
299.	Idem.	Idem.
300.	Idem.	Idem.
301.	Idem.	Idem.
302.	Idem.	Idem.
303.	Idem.	Ex. MHTB
304.	Idem.	
*305.	Idem.	Ex. NHIB
306.	Idem.	
307.	Idem.	Urme de argint.
308.	IMP CONSTAN/TINVS AVG Bust diademat şi drapat spre st.	VICTORIAE LAET PRINC PERP Două victorii pun pe un altar, decorat cu un romb, un scut cu legenda VOT/PR Ex. PL (?)
309.	IMP CONSTA/NTINVS AVG Bust cu cască şi cuirasă spre dr.	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Două victorii pun pe un altar un scut cu legenda VOT/PR Ex. PARL Urme de argint.
310.	Idem.	Revers similar. Altarul e decorat cu un romb. Urme de argint.
311.	Idem.	
312.	Idem.	
313.	Idem.	
314.	Idem.	
315.	Idem.	Argintată.
316.	Idem.	Ex. ΓSIS
317.	Idem.	Urme de argint. Ex. ΔSIS
318.	Idem.	
319.	Idem.	
320.	Idem.	
321.	Idem.	
322.	Idem.	
323.	Idem.	

324. Idem.	Ex. ΓAB (?) L Urme de argint.
325. Idem.	Ex. PAΛ (?)
326. Idem.	
327. IMP CONSTAN/TINVS AVG Bust cu cască şi penaj, cuirasat spre dr.	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Două victorii pun pe un altar un scut cu legenda VOT/PR Ex. BSIS
	Ex. ASIS
*328. Idem.	
329. Idem.	
330. Idem.	
331. Idem.	
332. Idem.	
333. Idem.	
334. Idem.	
335. IMP CONSTANTINVS PF AVG Bust cu cască şi cuirasă spre dr.	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Două victorii pun pe un altar un scut cu legenda VOT/PR Ex. ΓSIS
*336. Idem.	
337. Idem.	
*338. Idem.	Ex. ASIS
*339. Idem.	Ex. ΔSIS Argintată.
340. Idem.	Ex. ESIS
341. Idem.	
342. Idem.	
343. Idem.	
344. Idem.	Urme de argint.
345. Idem.	Ex. HSIS
346. Idem.	
347. Idem.	
348. Idem.	Argintată.
349. Idem.	Urme de argint.
350. Idem.	Idem.
351. Idem.	Idem.
352. CONSTAN/TINVS AVG Bust cu cască şi penaj, cuirasă şi scut spre st.	VICT LAETAE PRINC PERP Două victorii pun pe un altar un scut cu legenda VOT/PR Ex. BSIS
353. Idem.	
354. Idem.	Ex. ΔSIS
355. Idem.	Ex. ESIS
356. Idem.	

Nr.	Avers	Revers
357.	IMP CONSTANTINVS AVG Bust cu cască şi penaj, cuirasat spre st.	VICT LAETAE PRINC PERP Două victorii pun pe un altar un scut cu legenda VOT/PR Ex. ΔSIS
*358.	Idem.	Ex. TT
359.	IMP CONSTAN/TINVS MAX AVG Bust cu cască, laureat şi cuirasat spre dr.	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Două victorii pun pe un altar, decorat cu C, un scut cu legenda VOT/PR Ex. PT
360.	Idem.	
361.	Idem.	Urme de argint.
362.	Idem.	Revers similar. Nimic pe altar. Ex. ST
*363.	Idem.	Ex. TT
364.	Idem.	
365.	Idem.	
366.	CONSTANTINVS MAX AVG Bust cu cască, laureat şi cuirasat spre dr.	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Două victorii pun pe un altar, decorat cu o stea, un scut cu VOT/PR Ex. STΩ
367.	Idem.	
368.	Idem.	
369.	Idem.	
*370.	CONSTAN/TINVS AVG Bust laureat spre dr.	D N CONSTANTINVS MAX AVG Coroană cu VOT/XX Ex. SMHA
371.	CONSTAN/TINVS AVG Bust laureat şi cuirasat spre dr.	VICTORIA AVGG NN Victorie ţinând în st. o coroană, în dr. ramură de palmier. Ex. TSA
372.	Idem.	Ex. TSΓ
373.	IMP CONS/TANTINVS AVG. Bust cu cască şi cuirasă spre dr.	VIRTVS EXERCIT Doi barbari la pământ, cu mânile legate la spate. La mijloc, un labarum cu VOT/XX. De fiecare a labarului S F Ex. ΓSIS
374.	CONSTA/NTINVS AVG Bust cu cască şi cuirasă spre dr.	VIRTVS/EXERCIT Doi barbari la pământ, cu mânile legate la spate. La mijloc un labarum cu VOT/XX. De fiecare parte a labarului S F Ex. AQΓ
*375.	Idem.	D N CONSTANTINVS MAX AVG Coroană cu VOT/XX. Ex. SMHA

376. Idem.	Ex. ASIS De fiecare parte a labarului S F
•377. Idem.	
378. Idem.	Ex. ASIS. Stea.
379. Idem.	Idem.
380. Idem.	Ex. BSIS. Stea.
381. Idem.	Ex. ΓSIS. Stea.
382. Idem.	Ex. [.] SIS Urme de argint
383. CONST/ANTINVS AVG Bust cu cuirasă şi cască spre dr.	VIRTVS EXERCIT Revers similar Ex PΓ
384. Idem.	
385. Idem.	Ex. TT
386. Idem.	Ex. TSΓ
387. Idem.	Ex. TST
388. Idem.	Ex. TSE
•389. Idem.	
390. Idem.	Ex. TSE
391. CONSTAN/TINVS AVG Bust laureat spre dr.	SARMATIA DEVICTA Victorie ţinând în dr. un trofeu, în st. o ramură de palmier, păşind spre dr. şi călcând în picioare un barbar. Ex. SIRM
392. IMP CONSTANTINVS P F AVG Bust cu cască şi cuirasă spre dr.	VOT XX/MVLT/XXX/TSB Coroană de jur împrejur. Ex. TSB
393. Idem.	
394. Idem.	
395. Idem.	
396. Idem.	Ex. TSΓ
397. Idem.	
398. Idem.	Ex. TSE
399. CONSTAN/TINVS AVG Bust laureat spre dr.	D N CONSTANTINVS AVG Coroană cu legenda VOT/XX Ex. TSBVI
400. Idem.	
401. Idem.	Ex. TT
402. Idem.	Ex. TSEVI
403. IMP CONSTANTINVS P F AVG Bust cu cască şi cuirasă spre dr.	Coroană cu legenda VOT XX/MVLT XXX/TSB
404. IMP CONSTANTINVS AVG Bust laureat şi cuirasat spre st., în dr. cu o lance.	Revers similar. Ex. TSΓ
405. CONSTAN/TINVS AVG Bust laureat şi cuirasat spre dr.	Revers similar. Ex. TSΓ

406. Idem.

407. qHHSI COTHNSVNNC	....../NN/THNPOH
Bust cu cască şi cuirasă spre dr.	Două victorii pun un scut cu legenda VOT/PR pe un altar.

Crispus

408. D N FL IVLIVS CRISPVS NOB CAES	IOVI CONS/ERVATORI CAESS
Bust laureat şi drapat spre st.	Jupiter cu sceptru şi mantie în dr., cu o victorie ţinând o coroană în st. Jos, în st., un barbar îngenunchiat, cu mânile la spate. Ex. SMANT
409. Idem.	
410. Idem.	Ex. SMK In dr. A, în st. o coroană.
411. Idem.	In dr. B, în st. o coroană. Ex. SMK
*412. Idem.	In câmp, în dr. A
*413. CRISPVS NOB CAESAR	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP
Bust laureat şi drapat spre dr.	Două victorii pun pe un altar, decorat cu un punct, un scut cu legenda VOT/PR Ex. ΔSIS
414. IVL CRIS/PVS NOB C	VICT LAETAE PRINC PERP
Bust laureat şi drapat spre dr.	Două victorii pun pe un altar, decorat cu I, un scut cu legenda VOT/PR Ex. BSIS
415. Idem.	Revers similar. Pe altar S. Ex. ESIS
416. Idem.	Revers similar. Pe altar X Ex. ?SIS
417. CRISPVS NOB CAES	DOMINOR NOSTR CAESS
Bust laureat şi cuirasat spre dr.	Coroană de laur, la mijloc cu legenda VOT/V Ex. PT
418. Idem.	Revers similar. Legenda VOT/X Ex. SMHΓ
*419. Idem.	
420. Idem.	Urme de argint.
421. Idem.	Idem.
422. Idem.	Idem.
423. Idem.	Idem.
424. CRISPVS NOB CAES	DOMINORVM NOSTRORVM CAESS
Bustul lui Helios radiat, spre dr	Coroană cu legenda VOT/V Ex. ST
425. Idem.	Revers similar. Legenda VOT/X Ex. QT

426. FL IVL CRISPVS NOB CAES Bust laureat şi drapat spre st.	CAESARVM NOSTRORVM Coroană cu legenda VOT/V Ex. TSAVI
427. Idem.	Revers similar. Legenda VOT/X
*428. Idem.	
429. Idem.	
430. Idem.	
431. Idem.	Ex. SMHB
432. IVL CRIS/PVS NOB C Bust laureat spre dr.	CAESARVM NOSTRORVM Coroană cu legenda VOT/X Ex. ASIS
*433. Idem.	
*434. Idem.	
*435. Idem.	
436. Idem.	
437. Idem.	
438. Idem.	
439. Idem.	Urme de argint.
440. Idem.	Ex. BSIS
441. Idem.	Ex. ΓSIS
442. Idem.	Ex. ΔSIS Urme de argint.
443. Idem.	Idem.
444. Idem.	Ex. ESIS Urme de argint.
445. Idem.	Idem.
446. Idem.	Idem.
447. Idem.	Ex. HSIS
448. Idem.	Ex. ΘSIS
449. CRISPVS NOB CAES Bust laureat, cu cuirasă, scut şi lance spre st.	VIRTVS/EXERCIT Doi prizonieri barbari la pământ, cel din st. cu mânile legate la spate. La mijloc, un labarum cu legenda VOT/XX. La st., o stea. Ex. AQT Urme de argint.
*450. Idem.	Ex. BSIS
451. Idem.	De fiecáre parte a labarului S F
452. Idem.	Revers similar. Pe labarum VOT/X Ex. BSIS Urme de argint.
453. Idem.	Revers similar. Pe labarum VOT/XX, de fiecare parte S F Ex. TSΔ Urme de argint.
*454. Idem.	

	Avers	Revers
*455.	Idem.	
456.	Idem.	
457.	Idem.	
458.	Idem.	
459.	D N FL IVL CRISPVS NOB CAES Bust laureat şi drapat spre dr.	PROVIDEN/TIAE CAESS Jupiter în dr. cu sceptru şi mantie, în st. cu o victorie ţinând o coroană. Jos, în st., ramură de palmier. Ex. SMN Argintată.
460.	D N FL IVL CRISPVS NOB CAES Bust laureat şi drapat spre dr.	PROVIDEN/TIAE CAESS Poartă de cetate cu trei turnuleţe. Ex. SMHΓ
461.	Idem.	Urme de argint.
462.	Idem.	Idem.
463.	Idem.	Idem.
464.	Idem.	Idem.
465.	Idem.	Idem.
466.	Idem.	Idem.
467.	Idem.	Idem.
468.	Idem.	Idem.
469.	Idem.	
470.	Idem.	Ex. MHTΓ Urme de argint.
*471.	Idem.	Idem.
472.	Idem.	Idem.
473.	Idem.	Idem.
474.	Idem.	Idem.
475.	Idem.	Idem.
476.	Idem.	Idem.
477.	Idem.	Idem.
478.	Idem	Idem.
479.	Idem.	Argintată.
480.	Idem.	Idem.
481.	Idem.	Idem.
482.	Idem.	Ex. ΔSIS
483.	Idem.	Ex. ANTB Urme de argint.
484.	Idem.	Idem.
485.	CRISPVS NOB CAES Bust laureat şi drapat spre dr.	CAESARVM NOSTRORVM Coroană cu legenda VOT/V Ex. AQS Urme de argint.

486. Idem.	Idem.
487. Idem.	Idem.
488. Idem.	Idem.
489. Idem. Bust laureat și cuirasat spre dr.	
490. Idem.	
491. Idem.	
492. Idem.	Urme de argint
493. Idem.	Revers similar. Coroană cu legenda VOT/X Urme de argint.
494. Idem.	Idem.
495. Idem.	Idem.
496. Idem.	Idem.
497. Idem.	Idem.
498. Idem.	
499. Idem.	
500. Idem.	
501. Idem.	Ex. TA Urme de argint.
502. Idem.	Ex. TSAVI Urme de argint.
*503. D N FL IVL CRISPVS NOB CAES Bust laureat și drapat spre st., în dr. cu o lance.	Coroană cu legenda: VOT X/MVLT X/CAESS/TSE

Constantin II Caesar

504. D N FL CL CONSTANTINVS NOB C Bust laureat și cuirasat spre st.	IOVI CONS/ERVATORI CAESS Jupiter cu sceptru și cu mantie în dr., cu o victorie ținând o coroană în st. Jos, în st., un barbar în genunchi. In dr. Δ Ex. SMANT
505. Idem.	Urme de argint.
506. Idem.	Ex. SMK. In st. jos, o coroană.
507. Idem.	
508. Idem.	
509. D N FL CL CONSTANTINVS NOB C Bust laureat și drapat spre st.	PROVIDEN/TIAE CAESS Poartă de cetate cu trei turnulețe. Ex. SMN Urme de argint.
510. Idem.	Ex. SMANT
511. Idem.	Ex. SMHE
512. Idem.	

513. Idem.	
514. Idem.	
515. Idem. Bust mai mare.	Ex. SMHA
516. Idem.	Ex. SMHΔ
517. Idem.	Ex. SMHE
518. Idem.	Ex. MHTE
519. Idem.	
520. Idem.	Urme de argint.
521. Idem.	
522. CONSTANTINVS IVN NOB CAES	DOMINOR NOSTR CAESS
Bust laureat şi drapat spre st., în dr. cu o lance.	Coroană cu legenda VOT/XX
	Ex. QT
523. Idem.	Revers similar. Coroană cu legenda VOT V
	Ex. SMH
524. Idem.	Urme de argint.
525. Idem.	
526. Idem.	Ex. PT
527. CONSTANTINVS IVN NOB C	CAESARUM NOSTRORVM
Bust laureat spre dr.	Coroană cu legenda VOT/X
*528. Idem.	Ex. ASIS
*529. Idem.	
530. Idem.	Ex. ESIS
531. Idem.	Idem
532. Idem.	
533. Idem.	
534. Idem.	Ex. ΔSIS
535. Idem.	
536. Idem.	Ex. ΓSIS
537. Idem.	
538. Idem.	
539. Bust laureat şi cuirasat spre dr.	Ex. AQT Argintată
*540. Idem.	
541. Idem.	
542. Idem.	
543. Idem.	
544. Idem.	
545. Idem. Bust spre st.	Ex. AQP
546. Idem.	Ex. TSBVI
547. Idem.	
548. Idem.	
549. Idem.	
550. Idem.	
551. Idem.	

552. Idem.	
553. Idem.	
554. Idem.	
555. Idem.	Argintată
556. CONSTANTINVS IVN NOB C Bust laureat şi drapt sprd dr.	VOT V/MVLT X/CAESS/TSB Coroană de lauri
557. Idem.	
558. CONSTANTINVS IVN NOB C Bust laureat şi drapat spre dr.	VICT LAETAE PRINC PERP Două victorii pun pe un altar, decorat cu S, un scut cu legenda VOT/PR Ex. ESIS Stea.
559. CONSTANTINVS IVN NOB C Bust laureat şi cuirasat spre dr. In dr. ţine o victorie cu coroană	VIRTUS/EXERCIT Labarum cu legenda VOT/X. De o parte şi de alta, doi prizonieri la pământ. Ex. AQT
560. Idem.	Revers similar. De fiecare parte a labarului S. F Ex TSB
561. Idem.	Revers similar. Labarum cu legenda VOT/XX
562. Idem.	
563. Idem.	
564. Idem.	
565. Idem.	Urme de argint Ex. ASIS De fiecare parte a labarului S^{H}_{H}
566. Idem.	Ex. ΔSIS
567. Idem.	Ex. ESIS
568. CONSTANTINVS IVN NOB C Bust laureat şi cuirasat spre dr.	VICTORIA CAESS NN Victorie cu o ramură de palmier în dr , păşind spre st. Ex. TSB
570. CONSTANTINVS IVN NOB C Bust laureat şi cuirast spre dr.	DOMINOR NOSTR CAESS Coroană cu legenda VOT/V Ex. SMHΔ
571. Idem.	
572. Idem.	
573. Idem.	
574. Idem.	
575. Idem.	
576. Idem.	
577. Idem.	
578. Idem.	
579. Idem.	
580. Idem.	

PLANSA I

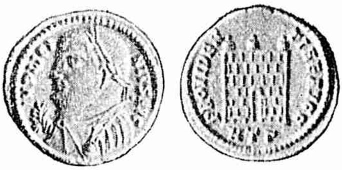
1

2

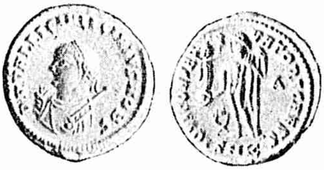
3

4

5

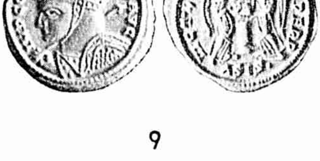
6

7

8

9

10

1– 4 Licinius senior
5– 8 Licinius junior
9–10 Constantin cel Mare

PLANŞA II

11

12

13

14

15

16

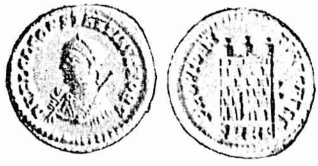
17

18

19

20

11–16 Constantin cel Mare
17–19 Crispus
20 Constantin II Caesar

	Ex. PT
581. Idem.	Coroană cu legenda VOT/X
582. Idem.	Ex. AQT
583. Idem.	Ex. TSBVI
584. Idem.	
585. Idem.	
586. Idem.	
587. Idem.	Revers SMHE
588. Idem.	
589. Idem.	
590. Idem.	
591. Idem.	
592. Idem.	
593. Idem.	
594. Idem.	
595. Idem.	

EM. CONDURACHI

Moartea documentelor

Aşa precum mor oamenii, or cât ar fi fost ei de folositori semenilor lor, unii de moarte violentă, alţii de bătrâneţe ori de lungă, cumplită boală, tot aşa şi documentele, or cât de folositoare, prin interesul lor istoric sau literar, prin frumuseţea textului, a miniaturilor sau prin arta legăturii lor, se sfârşesc fie prin moarte violentă (foc, inundaţii, războaie, cutremure), fie prin lungă, neiertătoare boală, datorită neîngrijirii, microbilor, insectelor, rozătoarelor, dar mai ales nepăsării şi prostiei vulgului.

Arhive !?... Arhivişti ? !... Ce înseamnă, pentru marea majoritate a oamenilor, aceste două cuvinte ? *Arhiva* ? Este o pivniţă sau odaie dosnică în care se înghesuie dosare bune de aprins focul când nu le poţi vinde cu chilogramul; „*arhivistul*" — confundat cu „arhivar" — este funcţionarul ofticos care pune un număr pe fiecare dosar şi-l aruncă „la pivniţă".

Doar acum în urmă, sub regimul purificării rasei, folosul arhivelor începe să fie înţeles, de o cam dată de cei siliţi a-şi dovedi „originea etnică". După ce s'au îmbulzit inutil pe la diferite Sectoare, galbene, albastre, negre sau verzi, ori pe la diferite parohii din capitală şi provincie, află că actele de stare civilă şi dosarele mai vechi de 30 de ani se păstrează la „*Arhivele Statului*". Invaţă astfel să cunoască cea mai veche clădire a Bucureştilor: mănăstirea lui Mihai Vodă Viteazul, unde, în chilii modernizate, se adăpostesc „Arhivele Statului", Găsind aci actele de moarte, cununie şi botez ale părinţilor şi bunicilor, încep să capete cultul strămoşilor, să se intereseze de hârtiile îngălbenite pe cari ei nu le pot ceti, să facă deosebirea între arhiva-

rul famelic şi arhivistul, omul cu multă carte, care-i descifrează, traduce şi legalizează slovele chirilice.

Mulţi, în urma vizitelor repetate la „Arhivele Statului", pătrund sfios şi în tăcutele săli de lucru ale instituţiunei, află de rostul *„Şcoalei Superioare de Arhivistică şi Paleografie"* şi ajung să capete respect pentru cercetătorii

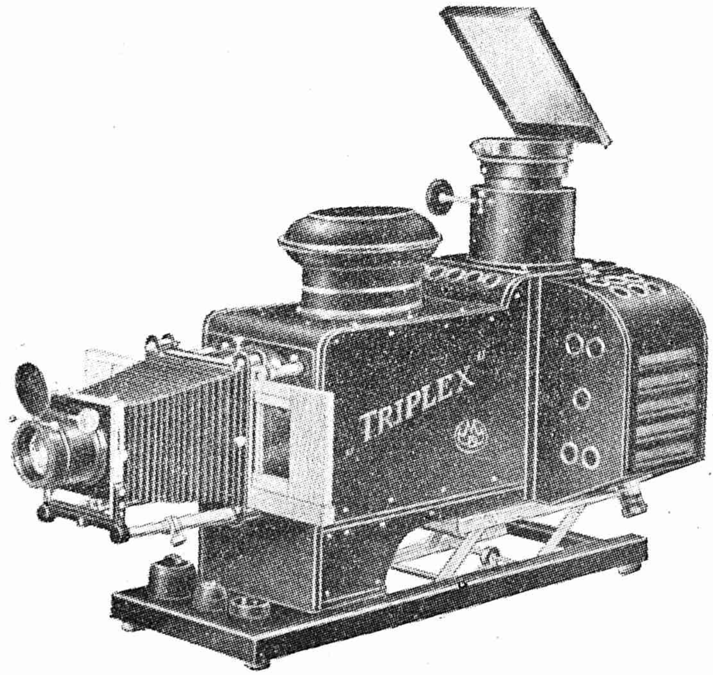

Fig. 1. — EPIDIASCOPUL: cel mai folositor aparat în expertiza grafică. Proectează enorm mărit, pe pânză sau pe hârtie fotografică, ori ce document, orice clişeu fotografic.

Permite măriri fotografice în cele mai mari dimensiuni, cât un perete întreg, înlocuind în multe cazuri microscopul. Pe câtă vreme lupa şi microscopul reduc porţiunea de examinat în raport direct cu puterea de mărire, epidiascopul îngăduie examinarea în întregime a documentului, studierea lui de mai multe persoane în acelaş timp.

Ca aparat de proecţie, un epidiascop este indispensabil în ori ce sală de conferinţe sau de studiu.

vechilor noastre hrisoave, pentru arhivistul-paleograf care descifrează, traduce, catalogheazǎ, publică toate acele documente pe baza cărora putem urmări an de an şirul Domnilor, faptele lor, tratatele ce au încheiat; din care

putem cunoaşte pe marii dregători şi ierarhi ai ţării, daniile făcute mănăstirilor din toată lumea ortodoxă, luptele pentru cucerirea şi păstrarea tronului, pentru apărarea ţarinei strămoşeşti, pentru răsturnarea unui rival, nevoile Curţii şi ale poporului de jos; putem să reconstituim trecutul politic, economic şi cultural al ţărei noastre, reînviind atâtea evenimente uitate astăzi dar cari au putut aduce odinioară jale sau bucurie în sufletele strămoşilor.

Numai cel ce ajunge să aibă o iubire pătimaşă pentru un pergament cu frumoase monograme şi une ori cu miniaturi artistice, admirabil caligrafiat de un pisar artist anonim, numai cel pentru care până şi ultima însemnare în chirilice întortochiate, pe scoarţele unei cărţi bătrâneşti, vorbeşte sufletului,—pentru că slova, lăsată de mâna celui care de sute de ani s'a reîntors pământului, renaşte, capătă, pentru arhivistul-grafolog, o intensă viaţă sufletească,—numai acela suferă când un pergament, sau chiar şi un simplu act pe hârtie îngălbenită, se îmbolnăveşte şi moare şi atunci mintea i se frământă pentru a găsi mijlocul de a opri moartea în loc.

Higiena e prima condiţiune de lungire a vieţei omului ca şi a documentelor.

Din păcate, Arhivele Statului, din neînţelegerea rostului lor de către public şi oficialitate, au trăit în cele mai mizerabile condiţiuni higienice.

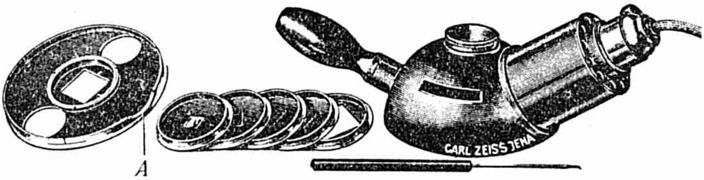

Fig. 2. — LUPA ZEISS cu lampă şi micrometru: e o foarte preţioasă unealtă pentru cercetarea documentelor. Măreşte până la 10 diametrii, ceea ce este arhisuficient în aproape totalitatea cazurilor supuse cercetătorilor. Lupa fiind fixă şi lumina bine concentrată, ochiul nu oboseşte ca atunci când foloseşte o lupă mobilă sau o lupă de ceasornicar.

Arhivele Statului, înfiinţate la 1832, prin Regulamentul Organic, au fost mereu mutate de la Mitropolie la Mihai Vodă, apoi la biserica Antim, de aci la Cotroceni, reex-

pediate la Antim, turnate valvârtej în pivnițele hanului Zlătari, cărate din nou la Mitropolie, reexpediate la Radu Vodă, din nou la Antim, apoi în casa lui Ion Bălăceanu, de aci mutate la Sf. Spiridon, până ce, în sfîrşit, la 1866, au sosit iarăşi la Mihai Vodă, în ruinele tot mai dărăpânate ale mănăstirii. Aci documentele scumpe continuau să mucegăiască, să asigure hrana şoarecilor, insectelor, coloniilor de microbi, până ce, prin răbdătoarea stăruință a mult regretatului meu profesor Dimitrie Onciul, s'a putut înălța, pe temeliile străvechiului palat domnesc, căzut în ruine, al lui Mihai Vodă Viteazul, o clădire mai demnă de relicvele manuscrise ale trecutului nostru.

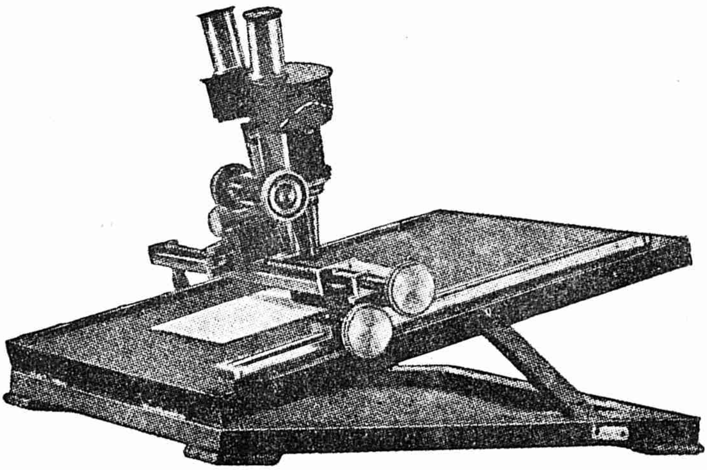

Fig. 3. — GRAFOSCOPUL doctorului Ed. Locard, directorul laboratorului de poliție tehnică din Lyon, o somitate în chestiunile de poliție judiciară. Aparatul se compune dintr'un microscop binocular ce se poate deplasa în toate sensurile deasupra unui document. De oarece, la acest aparat, nu se putea examina decât un document subțire, o foaie subțire de hârtie, autorul acestui articol a perfecționat aparatul în sensul ca microscopul binocular să se poată plimba în toate sensurile pe un document oricât de voluminos, pe un dosar oricât de gros.

Clădirea Arhivelor Statului n'a putut însă fi terminată; e neîncăpătoare, prea îmbibată de umezeală străveche, prea expusă incendiilor, prin încălzitul încăperilor cu sobe de teracotă sau de tuciu ce emană fum şi gaze nocive; o nouă clădire, măcar tot atât de impunătoare ca Palatul

Arhivelor Statului din Budapesta, s'ar impune cât mai grabnic.

Ar trebui, ţinându-se seama, evident, şi de estetică, de extensiunea probabilă a instituţiunei în viitor, cum şi de împărţirea încăperilor, pentru a se putea servi publicul cercetător în minimul de timp posibil, ar trebui ca arhitecţii să aibă în vedere în primul rând ca nici un strop de umezeală să nu desemneze, cu şerpuitoare arabescuri, pereţii clădirii; ar trebui ca pericolul incendiilor să fie înlăturat graţie cimentului armat izolator, graţie precauţiunilor luate la instalarea iluminatului electric şi încălzirii centrale, graţie mobilierului de oţel înlocuind lemnul unde se încuibau insectele; ar trebui ca aerisirea să fie cât mai eficace, fie prin ventilatoare sau un sistem de aer condiţionat, fie prin ferestre cât mai numeroase, ferind însă cărţile de lumina directă a soarelui de meazăzi, oxidantă, antiparazitară, dar prea decolorantă.

Dar pentru că, probabil va mai trece multă apă sub planşeul Dâmboviţei, până se vor găsi fondurile necesare ridicării şi a unui palat al Arhivelor, ar fi poate folositor să se cunoască unele procedee pentru a întârzia moartea documentelor sau pierderea unui tezaur istoric pe care încă prea puţini îl pot pricepe.

Ceea ce ar trebui neîntârziat, ar fi ca să se găsească suma necesară înfiinţării unui **laborator fotografic.** Toate documentele de preţ din Arhivele Statului, ori cele de la Academie sau de la particularii cari zilnic aduc spre traducere şi legalizare documente în cirilice, ar trebui să fie fotografiate, distribuite în copii universităţilor noastre, ca să se poată păstra măcar în reproducere fidelă urmele trecutului şi pentru a da un cât mai bogat material paleografic studenţilor, cercetătorilor.

Studierea documentelor făcându-se pe fotocopii, conservarea originalelor rare ar fi mai bine asigurată şi poate că mulţi din posesorii de vechi documente de importanţă istorică ar consimţi să le lase în păstrarea Arhivelor în schimbul unei fotocopii, îmbogăţind astfel tezaurul nostru arhivistic.

In primul rînd. laboratoriul fotografic ar trebui să

aibă **un aparat de fotocopiat**, în dimensiuni de 60/75 cm. Cu acest aparat s'ar reproduce, în mărime exactă cu originalul, documentele de mai mică importanţă, transpuse direct pe hârtie sensibilă. Copiile obţinute astfel, prin contact direct între original şi hârtia sensibilă revin la un

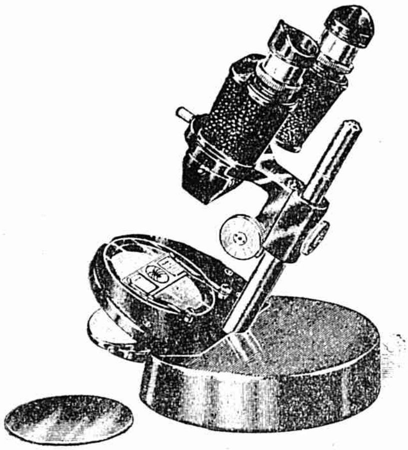

Fig. 4. — MICROSCOPUL BINOCULAR Zeiss. — Măreşte de la 4 la 43 diametre, după puterea sticlelor ocularelor şi *obiectivelor utilizate în acest microscop.*

Foloasele acestui microscop sunt: nu răstoarnă imaginea, nu oboseşte ochii ca un microscop monocular, dă imaginea în relief a documentului studiat, aşa încât cea mai mică radere, cea mai mică deteriorare a ţesutului, a hârtiei, se observă imediat.

preţ de cost foarte redus iar cu taxele percepute pentru remiterea şi legalizarea fotocopiilor actelor de stare civilă etc. cerute de particulari, s'ar acoperi repede cheltuiala iniţială a aparatului şi s'ar strânge un fond pentru a putea înzestra treptat laboratorul cu cele mai perfecţionate aparate necesare unei expertize ştiinţifice.

Pentru documentele mai importante, ori pentru cele prea îngălbenite ori deteriorate, ar fi necesar **un aparat perfecţionat de fotografie** care să îngăduie obţinerea de fotografii impecabile. Există astăzi aparate foarte perfecţionate, cu punerea la punct automată, la ori ce mărime sau micşorare a originalului. Aceste aparate, având osatura verticală în loc de orizontală, ocupă şi un loc extrem

de redus într'un laboratoriu, căci se aşează pe o măsuţă de un metru pătrat.

Un bun aparat de fotografiat, cu dispozitiv special pentru reproducerea cu fineţe a monetelor, medaliilor şi peceţilor, ar fi de un nepreţuit folos în studiul numismaticei, sigilografiei şi heraldicei, a căror importanţă, în cercetările istorice, nu e suficient cunoscută şi folosită din cauza greutăţii procurării obiectelor de studiu. Colecţiile numismatice sânt rare, monetele, dat fiind valoarea lor, se încredinţează cu greu; iar cărţile de specialitate sânt foarte scumpe şi nu reproduc piesele ce ar interesa în special

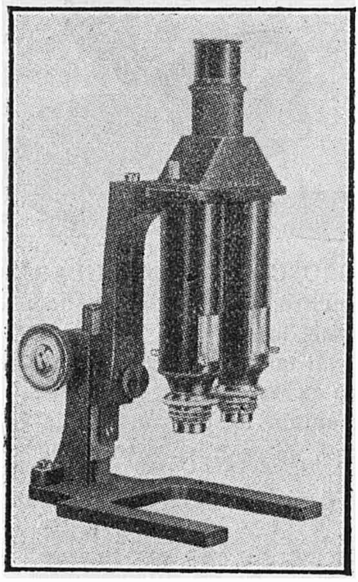

Fig. 5. — MICROSCOPUL COMPARATOR Osborn. — Se compune din două tuburi, fiecare prevăzut cu propriul său obiectiv. Lumina reflectată în aceste tuburi este adusă, printr'un sistem de prisme, într'un ocular unic, aşa încât poţi observa simultan şi comparativ două obiecte diferite. Aparatul e mai ales de folos pentru a determina culoarea cernelurilor ce par identice ochiului liber.

Acest aparat a fost construit de casa Bausch & Lomb din Rochester, N. Y. după planurile reputatului expert american Albert S. Osborn.

Piciorul microscopului este în formă de furcă pentru ca microscopul să poată fi plimbat pe suprafaţa documentelor fără ca să fie nevoie de a le îndoi.

istoria ţărei noastre. Ar trebui deci să se publice neîntârziat şi în primul rând *albume numismatice*, didactic întocmite, avându-se în vedere în special monetele găsite pe teritoriul nostru. Numismatica ar înceta astfel să fie numai la îndemâna celor bogaţi sau unor colecţionari pasionaţi.

Multe documente vechi se citesc foarte greu din cauză că pergamentul este pătat, îngălbenit, înnegrit, în special pe muchia de păturire a documentului, şi pe margini, din cauza umezelii prafului, oxidării, frecării, contactului cu corpuri grase, cu ceara peceţii, etc; ori pentru că cerneala a îngălbenit cu vremea, fie pentru că era insuficient ta-

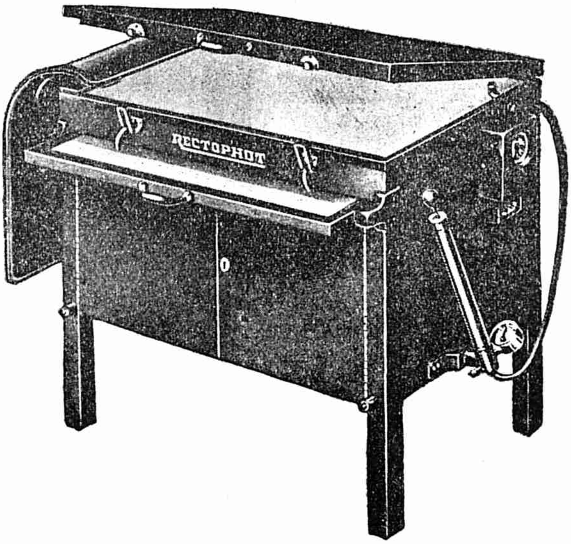

Fig. 6. — APARATUL DE FOTOCOPIAT, este un fel de geamantan, de formă dreptunghiulară, cu fundul căptuşit cu lămpi peste care se întinde un geam mat verzui. Un mecanism de ceasornic aprinde lămpile numărul de secunde necesar pentru a obţine o fotocopie. Hârtia sensibilă se întinde pe geamul aparatului; peste hârtie se culcă documentul de reprodus, se închide cutia, capacul cutiei aparatului presează puternic; apăsând pe un buton se aprind lămpile şi se impresionează hârtia. Nu ne rămâne decât să o developăm într'un revelator spre a obţine negativul. Apoi, după ce negativul a fost fixat în hiposulfit spălat şi uscat, se introduce in aparat o hârtie sensibilă peste negativ, se aprind lămpile şi obţinem fotocopia, negru pe fond alb, a documentului fotografiat.

natul de fier din cerneală, fie că agenţi fizici ori chimici au provocat înălbirea cernelii.

In marea majoritate a cazurilor, scrisul, devenit aproape invizibil, poate fi reînviat pe cale fotografică. Fotografiem documentul, bine presat sub sticlă groasă, la lumină puternică, oblică. Folosim diafragma cea mai mică, *plăci pancromatice*, utilizând şi un *filtru* galben. Placa pancromatică este astfel preparată chimiceşte încât înregistrează cele mai fine nuanţe de intensitate, unele totale invizibile pentru ochiul omenesc. Filtrul galben, pe de altă parte, reţine culoarea galbenă a fondului pergamentului sau hârtiei. Şi astfel documentul apare pe fotografie mult mai alb şi deci mult mai vizibil.

Dacă însă numai cerneala este îngălbenită, atunci, evident, nu vom interpune filtrul galben în faţa plăcii, pentru că n'ar mai ieşi nimic pe placă. In aceste cazuri vom fotografia pe o placă obişnuită, fără filtru, sau cu filtru albastru, pentru că, precum se ştie, coloarea galbenă ca şi cea roşie apar pe fotografie în negru intens şi deci cerneala îngălbenită va redeveni neagră pe fotografie.

Când nici prin aceste procedee nu putem reînvia un scris, recurgem la plăcile de *infraroşu*, cari, de multe ori, dau rezultate miraculoase. Fotografierea cu aceste plăci se va face pe întuneric complect, intercalând un filtru roşu special între placă şi obiectul de fotografiat.

Un rezultat bun se mai obţine făcând după acelaş document două negative: unul puternic, cellalt slab. Primul va înregistra până şi urmele abea vizibile ale documentului, al doilea numai părţile clar vizibile. Cu acest al doilea negativ facem un diapozitiv şi-l suprapunem, milimetric exact peste primul clişeu. In felul acesta scrisul primitiv palid se îmbină cu cel clar vizibil, îl complectează, şi putem, examinând clişeul prin transparenţă, reconstitui fără cazně scrisul decolorat al originalului.

Un alt procedeu, indicat de Reiss, constă în facerea unui negativ foarte intens. Pe acesta îl întărim într'o baie de sublimat; după el facem un dispozitiv. Cu chipul acesta, repetând operaţiunea, se sug din document până şi ultimele pigmente de cerneală şi un scris invizibil pentru ochi reapare citeţ pe fotografie.

In toate aceste cazuri e bine ca fotografiile să fie mărite pentru că urmele de cerneală fiind mai mari, devin mai

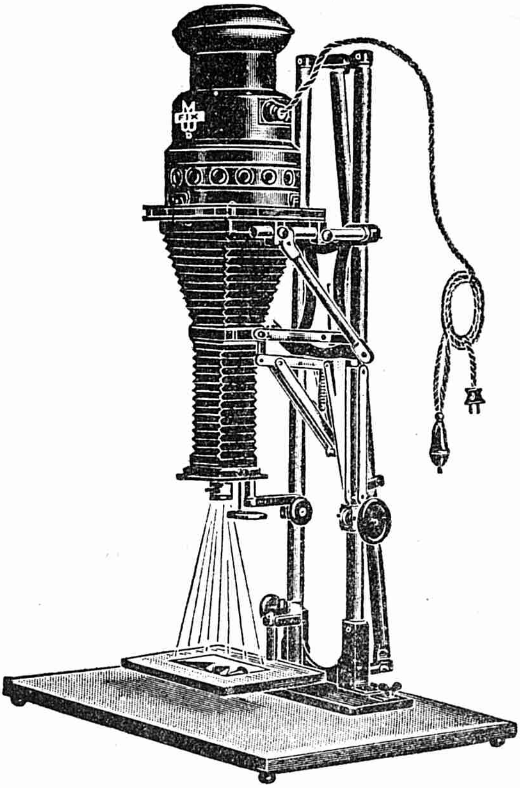

Fig. 7. — APARATUL DE FOTOGRAFIAT Müller şi Wetzig Dresda, este o perfecţionare a aparatului francez «Noxa».

Aparatul se compune: sus, dintr'o lampă de proecţiune hermetic închisă, pentru a se evita voalarea clişeului. Sub lampă este un condensator (două lentile foarte mari, suprapuse, care condensează raz.le de lumină spre a obţine o imagine cât mai n estompată). Dedesuptul condensatorului este o scobitură în care se introduce clişeul..

După aceea vine burduful de piele, în formă de armonică pentru a îngădui lungirea sau scurtarea distanţei dintre condensator şi obiectivul din capătul de jos al burdufului. Obiectivul este prevăzut cu o diafragmă pentru a opri ca un esces de raze să înnegrească prea repede placa fotografică. Tot acest ansamblu poate fi urcat sau coborît de a lungul armăturei aparatului.

Avantagiile acestui aparat: ocupă un spaţiu restrâns într'un laboratoriu, deoarece toată armătura este verticală în loc de a fi orizontală. Cel mai mare model nu ocupă mai

mult de un metru pătrat. Punerea la punct este automată. Paralelismul între placa fotografică şi masa pe care se întinde documentul este perfect asigurat, pe câtă vreme în aparatele cu stativul orizontal deformările datorite perspectivei, sunt inevitabile. Aparatul permite nu numai mărirea unui document până la 1 metru diametru dar şi micşorarea unui document de prea mari dimensiuni (hărţi, planuri, tabele statistice etc). Tot cu acest aparat se poate fotografia şi prin transparenţă.

Cum se fotografiază. Documentul de reprodus se întinde pe masa orizontală pe care e montat aparatul. Pentru ca să nu se formeze cute, documentul este presat cu o placă groasă de cristal, sau cu ţinte de desemn. Apoi se aprinde lampa de proecţiune (din vârful aparatului) şi se controlează astfel dacă documentul este exact plasat la mijloc şi dacă va intra în întregime în clişeu. Apoi se stinge lampa de proecţiune.

La lumina roşie, se introduce clişeul, în locul rezervat de sub condensator. Partea cu gelatină va privi în jos, spre documentul de fotografiat. Apoi se aprind cele două faruri puternice, dela dreapta şi stânga mesei aparatului şi clişeul este impresionat.

Clişeul se developează apoi într'un revelator, cam timp de 10 minute; se fixează, timp de alte 10 minute în fixator (hiposulfit), se spală în apă curgătoare 15 minute, şi se usucă la soare, la sobă sau cu ventilatorul. In caz de urgenţă uscăm negativul la un ventilator electric cu aer cald *(Fön)*. Mai putem pune negativul în spirt şi atunci uscarea gelatinei negativului se face aproape instantaneu.

Formula de fixator care-mi dă cele mai bune rezultate este următoarea:

Metol	3	gr.
Hidrochinon	15	„
Sulfit cristal	75	„
Carbonat cristal	75	„
Bromură de potasiu	5	„

Totul dizolvat, în ordinea indicată, într'un litru de apă călduţă. (Fiartă în prealabil de preferinţă)

Se diluează în de 2 ori aceeaşi cantitate de apă la întrebuinţare.

Cum se măreşte sau se micşorează. Negativul se introduce (cu gelatina în jos) sub condensator. Se întinde o hârtie sensibilă pe masa orizontală a aparatului. Se aprinde lampa de deasupra condensatorului. Hârtia fotografică, fiind astfel impresionată, se trece in baia de revelator apoi in cea de fixator şi apoi se spală în apă curgătoare sau des primenită Cu cât distanţa dintre masă şi burduful (cu condensator şi obiectiv) este mai mare, cu atât mărirea originalului este mai mare şi viceversa.

citeţe şi apoi putem măsura mai uşor distanţa dintre litere şi ghici, la nevoie, după numărul de litere lipsă, cuvântul ilizibil.

Un al treilea aparat, absolut necesar în laboratoriul unei instituţiuni ca Arhivele Statului, este o **lampă de cuarţ emanatoare de raze ultra violete şi prevăzută cu filtrul lui Wood.**

Lampa de cuarţ cu mercur, prevăzut cu filtrul lui Wood pentru selecţionarea razelor ultraviolete, permite

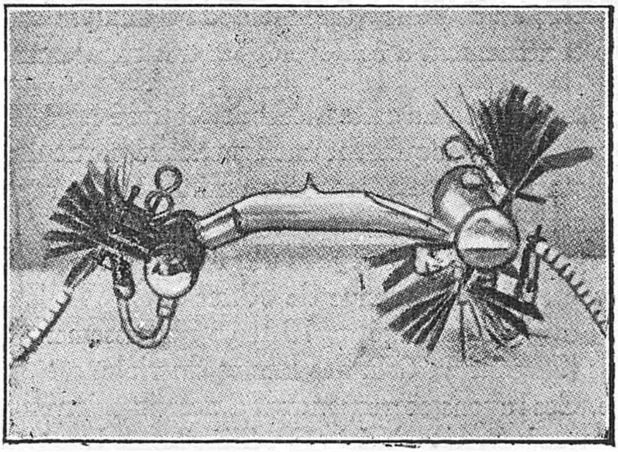

Fig. 8-9 — LAMPA DE CUARŢ cu mercur şi cu filtrul lui WOOD. — Lampa de cuarţ este cea mai puternică generatoare de raze ultraviolete. Se compune din două vase comunicante de cuarţ, umplute cu mercur, prin care trece un curent electric puternic. Acesta evaporează mercurul, producând o lumină ultravioletă orbitoare. Lampa se introduce într'o cutie metalică prevăzută cu două filtre WOOD, unul în fundul cutiei, altul jos, filtre care selecţionează razele ultraviolete.

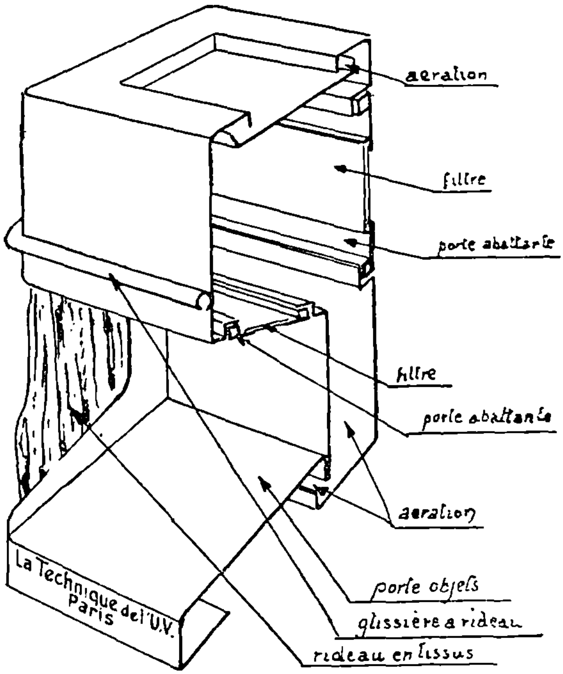
Culorile fundamentale sânt: roşu, galben şi albastru (steagul românesc). Aceste culori, îmbinate, dau cele 7 culori ale spectrului solar.

Se şt'e că, dacă din cele 7 culori ale spectrului solar, lipsesc unele, obiectul expus luminei deficiente suferă alteraţiuni în colorit. Alta e de pildă culoarea unei ştofe văzută la lumina zilei, alta culoarea aceleaşi ştofe privită la lumină artificială, în interiorul unui magazin.

Filtrul inventat de fizicianul american WOOD, este o sticlă injectată cu oxid de nichel şi care nu lasă să treacă decât

în aproape totalitatea cazurilor, reînvierea perfectă a unui scris devenit ilizibil din cauza vicisitudinilor la care a fost expus în decursul secolelor un document, sau din cauza spălării lui în scop de fraudă.

La razele ultraviolete, pergamentul ia o splendidă culoare violetă fluorescentă și cea mai îngălbenită cerneală apare de un negru intens.

raze invizibile pentru ochiul omenesc, raze aflate dincolo de ultraviolet. Obiectele supuse razelor ultraviolete astfelfiltrate își schimbă nu numai culoarea dar devin fluorescente. Așa de pildă păcura fluorescează în alb ca laptele când este expusă luminei lui Wood, oxidul de zinc, atât de alb la lumina zilei, fluorescează în galben; argintul, aurul ca și toate metalele sunt negre sub razele ultraviolete (și de aceea o cerneală total decolorată reapare în negru la razele ultraviolete, pentru că cerneala, mai ales cea a vechilor documente, cuprinde urme de fier (tanat de fier). Se poate astfel ceti fără greutate un document ilizibil, cu atât mai ușor cu cât pergamentul fluorescează într'un violet splendid. Hârtia de bună calitate fluorescează in albastru, cea de celuloză în cafeniu închis și fiecare calitate de hârtie are altă fluorescență. Sângele apare negru, culoarea roșie vegetală aruncă raze ca fierul în fuziune, ceara roșie fluorescează în galben, etc.

Lampa de cuarț permite de asemeni citirea unui text scris cu cerneală simpatică (secretă), îngăduie recitirea palimpsestelor fără nici o dificultate și fără a ne atinge de document, fără a-l altera prin reactivi chimici.

Cu această lampă, într'adevăr fermecată, din cauza nenumăratelor aplicațiuni ce le are în medicină legală, expertiză grafică, industrie etc. se pot obține și fotografii excelente ale scrisului dispărut. Timpul de poză va fi însă destul de lung și intercalarea în fața plăcii fotografice a unui filtru galben va fi necesară spre a obține, din îmbi-

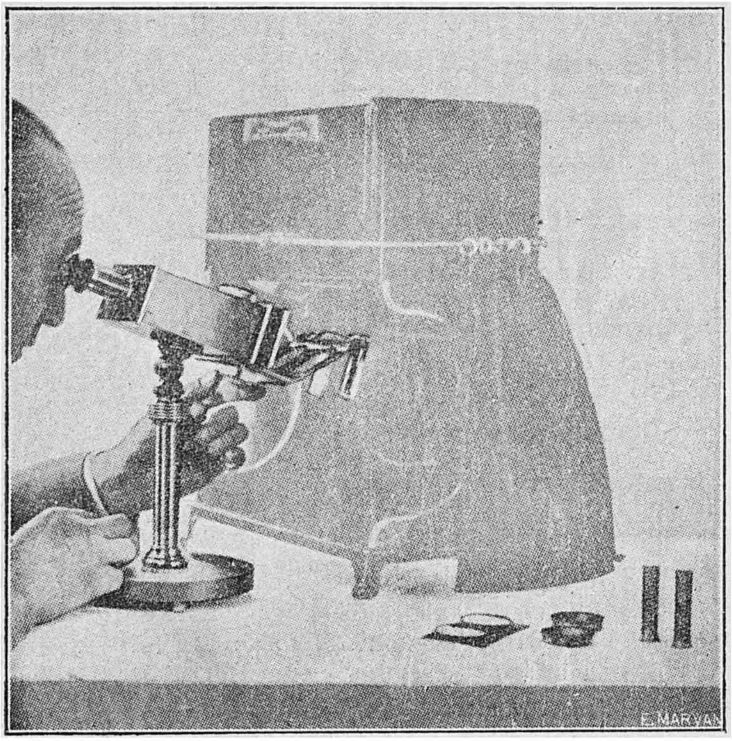

Fig. 10. — COMPARATORUL FOTOMETRIC — colorimetru (brevet Ripert-Bernheim), este un aparat, construit de fabrica de microscoape Nachet din Paris și care permite determinarea culorilor și examinarea sub razele ultraviolete a documentelor supuse expertizei.

narea violetului cu galbenul filtrului, culoarea complementară, verde, ce poate fi înregistrată de placa fotografică prea puțin sensibilă la culoarea albastră și derivatelor ei.

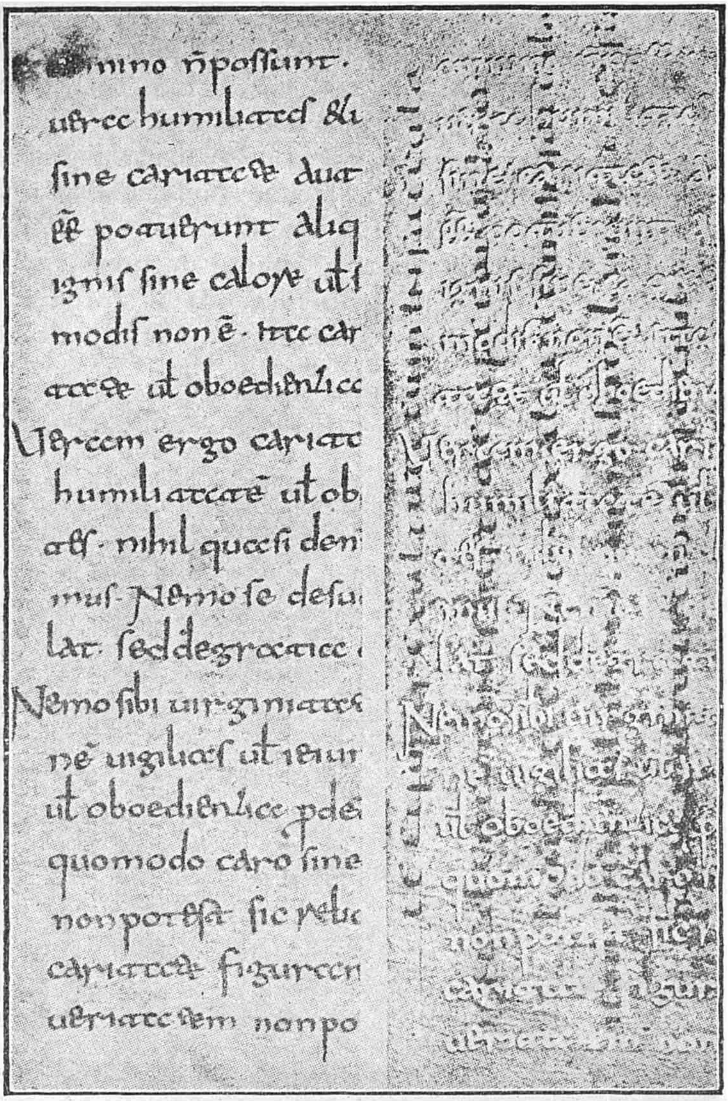

Fig. 11. — Palimpsest reînviat la razele ultraviolete cu filtrul lui Wood.

Pe stânga clişeului avem fotografia la lumina zilei a unui pergament din evul mediu, pe jumătatea din dreapta, avem fotografia aceluiaş document luată însă la lumina lui Wood Vechiul scris, spălat chimiceşte şi ras, spre a se putea reutiliza acelaş pergament, a reapărut perfect lizibil de-a curmezişul scrisului recent.

(Figură reprodusă din Prof. G. R. Kögel: „Die Palimpsestphotographie". Die Naturwissenschaften. Heft 43, 1922).

La lampa de cuarţ se va putea identifica de asemenea ceara sigiliilor, mătasea şnururilor, identitatea pergamentului, a hârtiei etc., a cernelurilor, stampilelor, timbrelor etc. pentru că fiecare calitate diferită de ceară, hârtie, etc va avea o fluorescenţă cu totul deosebită de alta, de o compoziţie diferită a ţesutului, colorantului, sau materiei din care e compusă. Insfârşit razele ultraviolete au şi proprietatea de a distruge microorganismele şi invizibilii duşmani ai documentelor.

Pentru studierea anatomică a scrisului, a materialului de scris, a vechimei cernelei, va fi necesar un microscop. Vom alege un **microscop binocular** pentru că nu inversează imaginea şi dă o vedere în relief, stereoscopică, care îngăduie să observăm cea mai mică radere sau alterare a unui document. Casa Zeiss construeşte binoculare speciale pentru studiul manuscriselor, cu măriri dela 8 la 45 diametri, după ocularele şi obiectivele ce introducem în aparat.

Pentru examenul cernelei, mai e necesar să avem un **microscop comparator-colorimetru**, care îngăduie să examinăm simultan, comparativ, două fragmente deosebite ale aceluiaş document, să deosebim cernelurile diferite de pe acelaş document sau de pe două documente diferite.

La aceste patru aparate, indispensabile şi al cărui cost ar fi foarte modest, s'ar putea adăuga multe altele din domeniul fizicei şi al chimiei, cu cari să se procedeze la diferite analize ale materialului de scris, la înlăturarea petelor, la desinfectarea şi deparazitarea prin gazeificare a insectelor şi coloniilor microbiene, la restaurarea documentelor; dar la acestea nu ne putem gândi înnainte ca documentele să poată fi mutate, — uscate, curate şi desinfectate — în noul Palat al Arhivelor Statului pe care-l aşteaptă toţi iubitorii trecutului acestei ţări.

H. STAHL

Pentru amănunte se pot consulta:

1) H. Stahl: „Falşuri, fraude şi raze ultraviolete". Bucureşti, 1933.

2) H. Stahl: „Despre Autografe", conferinţă ţinută la 1929, la Şcoala Superioară de Arhivistică şi Paleografie, apărută în volum, cu numeroase ilustraţiuni, la 1936.
3) Henri Stahl şi Damian P. Bogdan: „Manual de Paleografie slavo-română". Bucureşti, 1936.
4) Alfonso Gallo: „Le malattie del libro. Le cure ed i restauri". Milano, 1935.
5) R. A. Reiss: „La photographie judiciaire", Paris, 1903.

Marii logofeţi din Ţara Românească

(Sec. XIV şi XV)

Felul cum a fost alcătuită viaţa internă a ţărilor române a preocupat pe puţini istorici români, mai ales din cauza lipsei de izvoare. Până la studiul d-lui profesor C. C. Giurescu asupra marilor dregători [1]), cele publicate erau incomplete sau fărămiţate dealungul marilor opere de sinteză. In special lipseà materialul documentar, căci pentru Ţara Românească, până la publicarea *Documentelor Ţării Româneşti* [2]) de către d-l profesor P. P. Panaitescu, nu exista un „corpus" al actelor interne. A încercat să dea materialul asupra sfatului domnesc Şt. Greceanu [3]) iar după el, d-l G. D. Florescu [4]), însă din lipsa originalelor, care se aflau pe acea vreme la Moscova, lucrările respective prezintă unele identificări şi datări greşite.

Articolul de faţă are scopul de a prezenta în ordine cronologică pe boerii, care au slujit domnilor ca mari logofeţi dela sfârşitul secolului XIV până la sfârşitul secolului XV, deşi în unele cazuri este greu de deosebit logofătul cel mare de logofeţii mai mici sau al doilea, care nu purtau nici un atribut distinctiv. Importanţa lor fu con-

---

1) *Contribuţii la studiul marilor dregătorii* în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. V, (1926) şi *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în sec. XIV şi XV*, Bucureşti 1925.

2) *Documentele Ţării Româneşti*, vol. I, documente interne (1369—1490), Bucureşti 1938.

3) *Şirul Voevozilor cu divane — şi note — anii 1501—1523.* Bucureşti 1907, 64 pagini.

4) *Divane domneşti din Muntenia în sec. XV*, în *Revista Arhivelor*, II (1927—1929), pag. 50—125 şi 360—380.

ducerea treburilor țării, ca șefi ai cancelariei și uneori ca agenți diplomatici, precum și ca personalități politice, care schimbă domnii de pe scaunul strămoșilor, este imboldul principal pentru redactarea acestei liste de logofeți.

Filos logofăt

(1392 Ianuarie 8)

Prima mențiune a unui logofăt în documentele Țării Românești este aceea a lui „Filos pe atunci logofăt", care scrie actul din 1392 Ianuarie 8 [1]). Lipsa unor alte informațiuni asupra lui în documentele cancelariei muntene nu ne permite să afirmăm că erà mare logofăt sau un simplu scriitor de acte, cum se mai întâlnește sub Mircea cel Mare [2]). D-l profesor P. P. Panaitescu [3]) identifică pe Filos cu „Filoteu monahul, fost mare logofăt al Voevodului Mircea", care a scris un Polieleu, păstrat în numeroase copii [4]) Călugărirea lui Filos sub numele de Filoteu este posibilă, însă credem că atributul de „mare" alipit dregătoriei de logofăt a fost adăugat prin interpolare de călugărul Ion dela Mănăstirea Neamț în 1533, când a făcut copia păstrată într'un codex din Basarabia, singura care numește pe Filoteu „fost mare logofăt [5])

---

1) Panaitescu, *o. c.*, p. 54.

2) Vezi Mihail logofăt în 1415 Martie 28 (Panaitescu, *o. c.*, p. 107).

3) *La littérature slavo-roumaine* (*XV—XVII siècle*) *et son importance pour l'histoire des littératures slaves* (Praga 1931) p. 5 extras din «*Sbornik prácí I. Sjezdu Slovanských Filologu v Praze* — 1929, svazek II.

4) La Biblioteca Academiei Române, *Manuscrisele Slave* N rele 39, 101, 209, 227 și 251. Prima menționare la Iațimirskij, *Iz slavjanskich rukopisej* în *Ucenja zapiski Imp. Moskev. Univeršit.* XXIV, Moscova, 1898, p. 58 și în *Slavjanskija i russkija rukopisi rumânskich bibliotek* in *Sbornik otde enija russkaja jazâka i slavesnosti Imp. Akademij Nauk*, tom LXXIX, Petersburg, 1905. Aceste manuscrise au fost studiate de d-na E Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele române în veacul al XV-lea după manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, București, 1939, și de d-l Damian Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, București, 1940, extras din *Arhiva Românească*, tom. IV.

5) Copia în posesia preotului Teofil Ghepețkij din comuna Vorniceni în Basarabia, cunoscută de Iațimirskij în 1898 (*Iz slavjanskich rukopisej*, p. 58).

Baldovin logofăt

(1400 — 1418)

In partea doua a domniei lui Mircea cel Mare întâlnim în mod permanent pe logofătul Baldovin [1]). Deşi locul pe care-l ocupă în şirul boerilor din sfat este ultimul, aceasta se datoreşte mai mult unei tradiţii de cancelarie, căci Baldovin se găseşte la mare cinste. In actul din 1409 Mai 11 [2]) între martori este pus ultimul; totuşi când se aminteşte în cursul textului „boerii domniei-mele", care cer domnului confirmarea daniei jupânului Gal, Baldovin este enumerat primul, înaintea sfetnicilor domneşti [3]) jupânul Şerban şi Radul al lui Stan. La sfârşitul domniei, în 1415, trece peste ceilalţi sfetnici fără dregătorie şi este citat în locul 4 şi 6. Cu toate că erà logofăt mare, nu se sfieşte a scri acte însemnate ale domnului său, cum este tratatul de comerţ din 1413, [4]) ceeace arată o deosebită cinste, ce se acorda relaţiilor cu Ţara Bârsei şi cetatea Braşovului.

După anul 1415, numele lui Baldovin nu mai este pomenit nici în legătură cu altă persoană, până în sec. XVI.

Pilea logofăt

(1418)

Singurul act cu martori, pe care-l avem dela Mihail,

---

1) Un document nedatat dela Mircea cel Bătrân (Panaitescu, *Documentele*, p. 86-87) referitor la Ţara Făgaşului pomeneşte la sfârşitul listei martorilor pe „Aldea veliki logofăt". Deoarece menţionarea lui este izolată, ne face să presupunem că printr'o greşală a copistului sau a traducătorului din sec. XVIII s'a înlocuit numele lui Baldovin cu Aldea. In favoarea acestei ipoteze sunt următoarele argumente: *a)* repetarea numelui atât de rar al lui Aldea în acelaş document; *b*) atributul de „mare" la titlul de logofăt este imposibil până în 1473 (până la această dată, marele logofăt era numit „prim-logofăt" (protologofăt), *c*) între
ꙁ͡л н͡ г͡ т л̂ г͡ т͡
grafia бадови лѡѳє şi адѣ вє лѡѳє, paleograful neexperimentat din Ţara Făgăraşului a putut face uşor confuzia (б omis; o confundat cu ѣ; н şi н dela sfârşitul numelui „Baldovin" confundat cu в şi л).

2) Panaitescu, *loc. cit*, p. 104.

3) Ocupă locul 5 şi 4.

4) I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării-Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I, 1413-1508, Bucureşti, 1905, p. 3.

fiul lui Mircea, din 1418 Iunie 28 [1]) pomeneşte logofăt pe Pilea, care este aşezat în urma tuturor martorilor şi imediat înaintea scriitorului Mihail. S'a încercat identificarea lui cu Filos logofătul, care scrie actul din 1392 Ianuarie 8 [2]) dar această ipoteză trebue confirmată de noi dovezi pentru a fi admisă. In actele mânăstirii Bolintin se întâlneşte un donator „Pilea logofătul", care închină acestui lăcaş, ctitoria lui, o vie la Răzvad [3]) şi satul Pileşti; el nu poate fi decât logofătul lui Mihail Voevod, căci în tot cursul sec. XV nu se mai găseşte acest nume, nici ca logofăt, nici ca simplu proprietar de pământ.

Micul Popşor logofăt

(1421 Iunie 1)

Cu toate că domnia lui Radu Prasnaglava a fost atât de scurtă, în cele patru documente cu mărturii domeşti, care ne-au rămas dela el [4]) şi dintre care numai trei amintesc pe logofăt, găsim doi asemenea dregători: pe jupân Micul Popşor la 1 Iunie 1421 şi pe Gherghina în celelalte două din 19 Iunie şi 21 Noemvrie.

Micul Popşor se arată vistier şi protovistier în timpul lui Mircea Voevod, când cu primul nume, când cu cel de al doilea [5]), şi a trecut în sfatul lui Radul Prasnaglava, fără a mai fi pomenit cu alţi boeri al lui Mircea între martorii din 1418. După această dată, este înlocuit peste 18 zile de Gherghina, ceeace ne permite să presupunem că a pierit în acest răstimp sau a fost înlăturat de Radul Vodă.

---

1) Panaitescu, *o. c.*, p. 114–116.

2) Vezi discuţia problemei la I. Ionaşcu, *Vechimea Mânăstirii din pădurea cea mare dela Bolintin*, în *Revista Istorică Română*, vol. VII, 1937, p. 327.

3) 1453 Aprilie 29 (Panaitescu, *o. c.*, p. 231), V. articolul d-lui Ionaşcu (*ibid.*).

4) La 17 Mai şi 21 Noemvrie: tratate cu Braşovul (cf. Bogdan, *Relaţiile*, pp. 8 şi 11); La 1 Iunie şi 19 Iunie (Panaitescu, pp. 125 şi 128)

5) La 1415 Martie 28 (Panaitescu, p. 107) al III-lea în sfat este protovistierul Popşor, scris înaintea logofătului Baldovin, iar în Iunie (Panaitescu, p. 110) al VII-lea este Micul vistier, scris după logofătul Baldovin.

Gherghina logofăt

(1421 Iunie — Noemvrie)

Prin înlăturarea sau dispariţia lui Micul Popşor, scriitorul actului dela 1 Iunie devine în scurt timp mare logofăt, (Gherghina logofăt din 19 Iunie). In această dregătorie este pomenit până la sfârşitul domniei, căci tot în această calitate scrie ultimul document al lui Radu Prasnaglava, tratatul comercial din 1421 Noemvrie 21 [1]). In acest caz nu poate fi identificat cu Gherghina paharnicul din 1415 Iunie 10, care se numeşte comis în vremea lui Vlad Ţepeş, nepotul lui Mircea cel Mare [2])

Coica logofăt

(1422 Octomvrie — 1431 Ianuarie)

Sub Dan II nu întâlnim logofăt decât pe Coica [3]), fost tovarăş de pribegie al domnului său la Braşov, unde se găsea averea sa la începutul domniei [4]).

Rolul important, ce-l joacă în afacerile ţării, mai ales prin relaţiile sale personale cu conducătorii Braşovului, se evidenţiază în intervenţiile pe care le fac aceştia pe lângă Coica pentru a obţine tratatul obişnuit de comerţ [5]), cât şi din locul ce-l ocupă în fruntea dregătorilor [6]). La sfârşitul domniei trece înaintea altor sfetnici domneşti, superiori lui până la această dată. Este un adevărat mare logofăt („protologofăt"), ocupând o slujbă strâns legată de persoana şi interesele domnului. Dar deşi este un impor-

1) Vezi cazuri similare pentru tratate de comerţ, scrise de logofeţii Baldovin şi Coico.

2) 1458—1461 (Panaitescu, pp. 238 - 245).

3) 1422 Octomvrie 23 (Bogdan, p. 15—17) 1424 Noemvrie 10 (*ibid.* p. 21), 1431 Ianuarie 30 (*ibid.*, p. 32), 1424 Februarie 28 (Panaitescu, pp. 132), 1424 Decemvrie 12 (*ibid.*, p. 139) [1425] Decemvrie 1 (*ibid.*, p. 146), 1426 Martie 24 (*ibid.*, p. 147). [1428] Mai 25 (*ibid.*, p. 149), 1428 Septemvrie 10 (*ibid.*, p. 150), [1428] (*ibid*, p. 159), 1428 Octomvrie 7 (*ibid.*, p. 153) 1430 Septemvrie 16 (*ibid.*, p. 161).

4) Bogdan, p. 247 - 248 (Pecetea lui Coico logofăt) «îmi vor aduce (dela Braşov) tot ce este al meu» spune despre trimişii cetăţii.

5) *Ibid.*, p. 247 şi nota la p. 248: «în mare grije m'aţi adus, dar cu ajutorul lui Dumnezeu v'am isprăvit treaba cum v'a plăcut».

6) Cu excepţia documentului din 1424 Decemvrie 12, când înaintea lui este amintit «Mihail prim-vistier».

tant demnitar, ca şi logofeţii lui Mircea Voevod şi Radul Prasnaglava, Coica scrie acte diplomatice [1]), atât din cauza însemnătăţii decumentului, cât şi atenţiei de care se bucurau prietenii săi din Braşov, într'o vreme când diecii erau puţin numeroşi în jurul noului domn. In cazul hrisovului către mânăstirea Tismana din [1426 Martie 24], scris de însuşi logofătul, faptul ar putea fi considerat ca un act de pietate pentru marea ctitorie domnească din regiunea Severinului.

După moartea lui Dan II, credincioşii acestuia se expatriază, iar logofătul Coica trece de partea lui Vlad Dracul [2]), alături de Dimitrie spătarul şi Ştefan logofătul. In cursul domniei lui, din 1437 până în August 1439 [3]), îl slujeşte ca vistier şi protorstier [4]) la loc de cinste, apoi dispare din sfat, iar numele „Coica" nu se mai întâlneşte în sec. XV decât la diacul din anii 1437—1464.

Cazan logofăt

(I. 1431 Noemvrie — 1436 Iunie. II. 1445 August 7)

Numele „Cazan" se arată foarte des în sfatul domnesc în cursul sec. XV, iar boerii, care îl poartă, slujesc domnilor ca stolnic, logofăt, vistier şi dvornic. Din puţinele date documentare pentru epoca aceasta, reiese că acesta aparţinea unei influente familii, moştenindu-se din tată'n fiu, împreună cu numele de „Sahac" şi „Radul". Prima oară [5]) este amintit la 1413 August 6 [6]): un „jupân Radul, fratele jupânului Cazan", apare ca al treilea martor domnesc. Acest „jupân Cazan" era probabil un boer mare şi

1) 1422 Octomvrie 23, tratat de comerţ cu Braşovul (Bogdan p. 15).

2) La 1436 Iulie 16, pretendentul Vlad Dracul trimete către Braşoveni din Făgăraş pe „Demetrium zpatar, Sthepanum logofethum, Kaika Hausponopolum" (Bogdan, p. 312).

3) Panaitescu, p. 187.

4) Importanţa în sfat a lui Coica, superior logofătului Ştefan, însă inferior spătarului Dimitrie (afară de ultimul act în care este menţionat din 1439 Aug. 2) se datora persoanei şi nu dregătoriei, căci după moartea lui, logofătul Ştefan trece înaintea noului vistier, Şerban.

5) Un Cazan, fost proprietar al satului Orleşti, dăruit Mânăstirii Cozia de Mircea Voevod la 1388 (Panaitescu, p. 49).

6) Tratat cu Braşovul (Bogdan, p. 3-6).

bine cunoscut de toată ţara, dacă numele lui folosea ca denumire distinctivă unui fruntaş al sfatului domnesc, spre a-l deosebi de numeroşii săi omonimi. Jupânul Radul continuă a fi sfetnic şi sub Radu Prasnaglava şi Dan II[1]), (în alte două tratate de comerţ [2]), precum şi în cele trei documente interne cu martori dela Alexandru Aldea [3]), dar numit „Radul al lui Sahac". Un document din 1450[4]) stabileşte legătura dintre acest boer şi Cazan logofătul: răposaţii jupân Radul şi soţia lui Stana au trei fii, Cazan logofătul, Radul şi Sahac, cel din urmă fiind mort. Completând spiţa de neam cu datele mai vechi, putem adăoga pe Sahac, tatăl jupânului Radul şi pe Cazan, fratele său.

Deşi, boer credincios al lui Dan II, sub care îşi începe cariera ca stolnic în 1431, Cazan trece dela începutul domniei lui Alexandru-Aldea de partea noului Voevod şi este răsplătit cu dregătoria de logofăt[5]), pe care o ocupă până în 1436[6]). In 1432[7]) însă găsim un alt logofăt, pe Voinea. Dacă datarea documentelor este exactă[8]) nu am putea explica această întrerupere decât prin înlocuirea paşnică a lui Cazan, care lipsea din ţară, cu un logofăt mic sau al doilea, căci nu putem crede ca împăcarea (dacă a avut loc o împăcare) cu Aldea să se fi făcut în 1436, într'o vreme când domnia lui se clătina sub aprigele lovituri ale duşmanului său Vlad Dracul[9]). Mai ales faptul că

1) In 1421 penultimul iar în 1424 al IV-lea. In 1431 Ianuarie lipseşte, deşi Cazan se găseşte pentru prima oară ca stolnic.

2) 1421 Mai 17 şi 1424 Noemvrie 10 (Bogdan, pp. 8 şi 21).

3) 1431 Noemvrie 17, 1432 Ianuarie 15 şi 1436 Iunie 25 (Panaitescu, p. 164-172).

4) 1450 Ianuarie 8 (Panaitescu, p. 211).

5) 1431 Noemv. 17.

6) 1436 Iunie 25. Ambele documente au indictionul greşit, deşi foarte lizibil: cel din 1431 are 11 în loc de 10 iar cel din 1436 are 12 în loc de 14.

7) 1432 Ianuarie 15, traducere.

8) In ceeace priveşte anul 1436 (6944), ultima unitate Д este destul de vizibilă.

9) Există îndoeli asupra sfârşitului domniei lui Aldea Voevod. D-l Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru-Aldea* şi *Documente slavo-române*, pp. 218 şi 309 şi d-l I. Minea *Vlad Dracul şi vremea sa* în *Cercetări istorice*, an. IV-1 p. 137 după d-l Nicolaescu, datează documentul din 1436 după indictionul 12 adică 1434.

în documentul din 1432 sunt mulţi boeri ai lui Dan II, între care şi tatăl lui Cazan, Radul al lui Sahac, şi duşmănia, care i o arată Vlad Dracul, sunt indicii că şi-a păstrat credinţa pentru Alexandru Vodă. După moartea lui Aldea, noul domn înlocueşte pe Cazan cu Ştefan, logofătul său din pribegie, care nu lipseşte o singură dată din documente până în 1441. La această dată, Cazan reuşeşte să câştige încrederea lui Vlad Vodă, în împrejurările grele dintre 1441 şi 1445 [1]), când dispare Ştefan Logofătul, iar el apare din nou logofăt, după o pauză de opt ani [2]). Deşi documentul din 1447 August 8 [3]) pomeneşte iar numele lui Ştefan logofătul, totuşi faptul că nu se deosebeşte din punctul de vedere al sfatului de actele din 1441 [4]) şi că ne este păstrat într'o traducere din sec. XVIII (pe când documentul din 1445 a fost copiat de cunoscutul slavist şi paleograf Ion Bogdan după originalul din colecţia Şapcaliu) considerăm data „6955" ca o greşeală de cetire a vechiului traducător pentru un leat mai mic şi astfel admitem că ultimul sfat cunoscut dela Vlad Dracul este acela din 1445 August 7. Deaceea Cazan logofătul reprezintă pe ultimul logofăt cunoscut al lui Vlad Dracul, care înlocueşte înpreună cu alţi cinci noi dregători pe cei pieriţi, fie în luptele cu Basarab II [5]), fie în cele dela Varna din 1444.

Cu această ultimă menţiune, viaţa politică a lui Cazan s'a sfârşit, căci deşi este bine văzut de Vladislav II (primul act cunoscut dela el confirmă o danie a lui Cazan logofătul şi a fratelui său Radul către mănăstirea Cozia: o moară la Târgovişte lângă casa părintească [6]), în sfatul lui nu apare decât odată (1451 Martie 28 [7]), alături de logofătul în slujba

---

1) Vlad Vodă închis de Turci la Galipoli; în ţară se găseşte domn Basarab II până în 1443 (I. Minea: l. c. p. 185 nota 3 şi p. 186 nota 1).

2) Panaitescu, p. 208 (1445 August 7).

3) Panaitescu, p. 210.

4) Afară de Stoica vistier pentru Coica. Pe lângă Ştefan logofătul sunt şi alţi dregători, care nu mai apar sub ceilalţi domni după 1441 (vistierul Şerban, Miclea paharnic, Badea comis).

5) V. nota 1.

6) 1450 Ianuarie 8 (v. mai sus p. 123 nota 4) la rugămintea „credincioşilor şi cinstiţilor boeri ai domniei mele, Cazan logofăt şi fratele său Radul".

7) Panaitescu, p. 214. S'ar putea să fie citat printre megieşii mo-

Mihail. Chiar în această menţiune este îndoelnic că reprezintă pe un sfetnic fără dregătorie; pare a fi mai degrabă unul din proprietari megiaşi moşiilor mănăstirii Dealului.

De acum înainte logofătul Cazan nu mai este întâlnit în sfatul domnului, căci „Cazan al lui Sahac" nu este una şi aceiaş persoană cum s'a crezut [1]) cu logofătul lui Alexandru-Aldea şi Vlad Dracul, ci nepotul lui.

Voinea logofăt [2])

(1432 Ianuarie 15)

Probabil logofăt al doilea, locţiitor la această dată a lui Cazan logofătul, dacă anul 6940 Noembrie 17 corespunde cu anul dela dela Christos 1432 şi nu cumva cu 1431.

Ştefan Logofăt

(1437—1441)

In nerăbdătoarea sa pribegie, Vlad Dracul erà însoţit de un grup de dregători, printre care se întâlneşte şi Ştefan logofătul [3]). Pe acesta domnul l'a folosit ca agent diplomatic, în eforturile făcute pe lângă Impăratul Sigismund şi Ardeleni pentru a căpăta ajutorul militar necesar înlăturării lui Aldea din Ţara-Românească. Deaceea este în strânse legături de prietenie mai ales cu Braşovenii: în 1434 [4]) aflându-se la curtea imperială din Bratislava, unde fusese trimis de domnul său, Ştefan scrie la cererea reprezentantului Saşilor din Braşov, Petre Uroş, un mesagiu către orăşenii săi, pentrucă, „nu m'am încrezut într'alt om ca să-mi scrie cartea aceasta decât în logofătul Ştefan" [5]). După ocuparea scau-

---

şiilor mânăstirii Dealul (jupân Iacov, jupân Berivoi, Stoica Curcmaz, Dragomir din Brăneşti (jud. Dâmboviţa) Petre Babuşin din Luciani (v. caz similar de amestec al megieşilor printre martorii din sfat la 1469 Noemvrie 12,—Panaitescu, p. 246)

1) G. D. Florescu, *Divane domneşti din Muntenia în sec XV* în *Revista Arhivelor*, vol. II, (1927—1929), p. 79 nota 6 şi I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 278 nota

2) vezi pag. 123.

3) 1436 Iulie 16, Bogdan, p. 312.

4) Bogdan, p. 252—254. Datarea de I. Minea, *op. cit.*, p. 137

5) *Ibidem.*

nului ţării de Vlad Voevod, legăturile logofătului Ştefan cu vecinii din Ţara Bârsei se păstrează strânse: în 1438 [1]), tot către el se îndreaptă Braşovenii când domnul se află în Sibiul ocupat alături de Turci, spre a afla intenţiile ascunse ale năvălitorului şi rostul unei solii, care ar fi sosit la curtea lui, fără ştirea pârgarilor cetăţii.

Activitatea lui Ştefan logofătul în anii 1437—1441 nu ne este cunoscută. Din permanenţa lui în Sfat şi din moartea lui în cursul luptelor dintre 1441—1445 s'ar înţelege credinţa pentru voevodul, care a venit pe scaun ajutat de el. Locul său între martorii actelor domneşti este deobiceiu ultimul. Sunt însă cazuri, când se găseşte în fruntea dregătorilor [2]), în documentele externe [3]) şi în trei din cele interne, iar uneori având înaintea lui sau pe protovisterul Coica şi pe Dimitrie spătarul [4]) sau numai pe acesta din urmă [5]). Dela 1441 Ştefan logofătul dispare din lumina mărturiilor istorice, de care dispunem în prezent [6]), căci în 1445 îl înlocueşte Cazan logofătul. Ce se va fi petrecut între 1441 şi 1445 cu acest boer nu se poate preciza: va fi pierit probabil de moarte grea la o vârstă nu prea înaintată, în vârtejul de lupte ce s'au abătut asupra Ţării în acest răstimp de ani.

Mihail logofăt

(1450 — 1456)

Dintre persoanele cu acest nume, pe care le întâlnim înainte de Mihail, logofătul lui Vladislav II, numai protovistierul lui Radul Prasnaglava (1421) şi al lui Dan II (1424 Noemvrie — Decemvrie) poate fi identificat cu el. Nu este exclus ca să fie deasemenea aceiaşi persoană cu scriitorul actelor lui Mircea cel Mare şi Mihail Voevod (1409 — 1418), care îşi zice logofăt sau gramatic. In acest caz trebue deosebit

1) Bogdan, p. 261 cu data modificată în 1438, când a avut loc expediţia turcească (I. Minea, *op. cit.*, p. 185).

2) 1440 Sept. 16 (Panaitescu, 190).

3) 1437 Aprilie 8 (Bogdan, p 71) şi 1439 Septemv. 8 (Haşdeu, *Arhiva istorică*, I, 1, p. 84), restul la Panaitescu, pp. 173—211.

4) 1439 August 2 (Panaitescu, p. 187).

5) 1441 Aprilie 23 (*ibid.*, p. 193).

6) Pentru documentul din 1447 August 8 vezi pagina 124.

de diacul sau pisarul lui Vlad Voevod Dracul din anii 1437 — 1440 [1]).

Afară de prezenţa lui în actele lui Vladislav II la loc de cinste (al III-lea şi al IV-lea din lista martorilor), nu mai avem ştiri din timpul domniei. Fidelitatea sa pentru domnul Vladislav ne explică însă pribegia lui la Braşov sub Vlad Ţepeş [2]) şi duşmănia nemiloasă a acestuia. Din acest cuib de pândă al pretendenţilor români înfruntă atât de dârz pe domnul nou şi ţese atâtea vrăjbi, încât deşi iertase pe atâţi pribegi, Ţepeş nu poate să-l treacă cu vederea şi cere cu ameninţări pârgarilor şi judeţului să fie îndepărtat din cetate şi dela hotarele ţării. Sfârşitul lui se pierde în negură, iar numele nu-i mai este pomenit în tot cursul sec. XV.

Oprea logofăt

(1457 Aprilie 16)

In primul document [3]) al lui Vlad Ţepeş se găseşte logofăt un boer necunoscut până la această dată cu numele „Oprea", aşezat al VIII-lea, înaintea celorlalţi dregători, cinste pe care urmaşul său din 1558, Cazan logofătul, nu o are. In 1459 Septemvrie 20 [4]) îl întâlnim din nou în sfat, însă fără dregătorie, iar înlocuirea lui va fi fost provocată de vârsta înaintată.

După înlocuirea lui Vlad Ţepeş cu fratele său, Radul cel Frumos, Oprea logofătul urmează pe domn la Braşov, luând cu sine visteria domnească, pe care o reclamă noul domn [5]). Pribegia lui se prelungeşte şi sub Basarab Laiotă, care cere în 1476 Mai 9 [6]) isgonirea „duşmanilor săi Oprea logofătul cu partizanii lui", a lui Voico al Tatului şi a

1) Un „jupân Mihail, credincios şi cinstit boer al Domniei mele" trimis la Braşov de Vlad Dracul (Bogdan, p. 82).

2) Bogdan, p. 90.

3) 1457 Aprilie 16 (Panaitescu, p. 235).

4) Panaitescu, p. 240 (al III-lea în sfat). Din cauza stării, în care se păstrează documentul, nu se poate ceti numele logofătului.

5) Bogdan, p. 104 „averea Ţării Româneşti", care se află la femeea lui Oprea logofătul. Unde se găsea însuşi Oprea? Işi însoţise oare domnul în captivitate?

6) Bogdan, p. 333.

altor pribegi pentru paguba şi răutatea făcută ţării prin incursiunile lor.

Sfârşitul l-a ajuns probabil în ţări străine, unde se afla închis şi domnul său, căci după 1476 nu se mai pomeneşte de el nici în Sfat, nici în alte locuri.

Cazan al lui Sahac logofăt

(I 1458–1461. II 1467—1469).

Pe lângă jupân Oprea Sfatul domnesc din vremea lui Vlad Ţepeş are logofăt şi pe Cazan (1458 Martie 5 [1]). Cu acest nume se găseau mai mulţi boeri între martori, întruniţi la un loc în 1453 August 5 [2]): Cazan al lui Sahac, Cazan Creţul şi Cazan Bilbaneş, însă viitorul logofăt este primul dintre cei arătaţi.

Cazan al lui Sahac, era cum se vede după numele său, fiul unui boer Sahac, frate cu bătrânul Cazan logofătul [3]). Importanţa familiei sale îl impune sfatului domnesc, unde apare fără dregătorie în tot cursul domniei lui Vladislav II (1451-1456), fiind al V-lea şi al VI-lea dintre martori. La schimbarea domniei trece cu alţi boeri de frunte alături de Vlad Ţepeş, în al cărui Sfat se arată încă din 1457, ca simplu sfetnic. La 5 Martie 1458 şi în 1461 Februarie 10 [4]) înlocueşte pe jupân Oprea în dregătorie, acesta continuând a fi în Sfat fără dregătorie şi în 1459 [5]). Cred că tot el a fost logofăt şi în 1450, deşi nu se poate ceti numele dregătorului, documentul fiind deteriorat. Sărăcia de izvoare pentru domnia lui Vlad Ţepeş nu ne permite constatări sigure în ceeace priveşte locul său în Sfat şi deci însemnătatea dregătoriei şi persoanei lui [6]).

Indemânarea, cu care trece dela un domn la celălalt, îl

1) Panaitescu, p. 238.

2) *Ibid.* p. 232.

3) vezi pag. 123, documentul din 1450 Ianuarie 8, însă în care nu se vorbeşte de copiii celor amintiţi.

4) Panaitescu, p. 244. Documentul din [1459—1460] 6968 (*ibid.* p. 242), dacă luăm în considerare lista martorilor, trebue atribuit lui Vlad Dracul.

5) Panaitescu, p. 240.

6) 1458 la urma sfatului iar în 1461, prin dispariţia lui Manea Udrişte, a lui Stan al lui Negrea şi a altor sfetnici, ajunge al IV-lea.

ajuta să se menţină şi sub fratele duşman al lui Vlad Ţepeş. In tot cursul domniei lui Radu cel Frumos, dela 1463 până la 1473, îl găsim în fruntea martorilor domneşti, fie ca simplu sfetnic (1463—1466), fie, odată, ca fost logofăt[1]), alături de dregătorul în slujbă, Dimitrie, iar când Dimitrie lipseşte (1466—1469), ca logofăt efectiv. In această scurgere de trei ani, locul său nu este cel obişnuit de logofăt (în fruntea dregătorilor), ci printre primii Sfetnici (al IV-lea[2]) înaintea jupânului Neagoe al lui Borcea ca şi până acum, când nu avea dregătorie. Din 1470 jupân Dimitrie îşi reia locul, şi până în 1473 îl regăsim ca „jupân Cazan al lui Sahac“ fără încetare.

Cu toate duşmăniile dintre voevozii, ce se perindă pe scaunul ţării, ştie să păstreze o neutralitate folositoare Statului, căci întruchipează cu alţi sfetnici elementul ponderat dela conducere. Sub cei doi Basarabi, Laiot şi Ţepeluş, este păstrat la locul său de sfătuitor al domnilor, însă după 1478 Septemvrie 9[3]) dispare pentru totdeauna din sfat[4]) la o vârstă destul de înaintată, lăsând averea părintească dela Cornăţel, Descupereşti şi Căzăneşti, nu unor moştenitori direcţi ci fetelor fratelui său, Radu Trămândău[5]).

Dimitrie logofăt

(I. 1463 Noemvrie — 1466 Iunie. II. 1471 Ianuarie — Decemvrie).

Printre boerii care înconjură pe Radul cel Frumos, domnul adus de Turci, se găseşte dela început un „jupân Dimitrie logofăt“ [6]). Căutând înainte de 1453 mărturii asu-

1) 1464 Iulie 10 (Panaitescu, p. 248)

2) 1467 Ianuarie 15, 1468 Mai 18, 1469 Ianuarie 17 şi poate August 25 (Panaitescu, pp. 264—270).

3) Panaitescu, p. 304.

4) Vistierul Cazan, al lui Basarab cel Tânăr, este alt boer, deşi Bogdan (*Relaţiile*, p. 278 şi 286) îl identifică cu Cazan al lui Sahac, deoarece îi găsim alături pe amândoi în 1478 Iunie 3 (Panaitescu, p. 301—304); identificarea vistierului cu mare dvornic din 1481 Iunie (ibid. p. 318) o face Bogdan (*Relaţii* p. 286, nota); deasemenea dispariţia vistierului, urmată de apariţia vornicului pledează în favoarea acestei ipoteze.

5) 1492 Octomv. 9 şi 1506 Iunie 20 (Arhivele Statului, Bucureşti, *Secţia istorică*).

6) 1463 Noemvrie 12 (Panaitescu, p. 246)

pra vieţii sale, nu aflăm cu acest nume decât un singur boer: pe spătarul lui Vlad Dracul, care-l slujeşte chiar pe vremea pribegiei [1]), iar sub Vladislav II continuă a fi sfetnic, fără dregătorie sau ca fost spătar, în tot cursul domniei lui [2]). Sub Vlad Ţepeş, înverşunarea domnului contra credincioşilor lui Vladislav Voevod aduce înlăturarea lui din sfat, căci nu-l mai întâlnim. Acest fapt şi apariţia la loc de cinste a unui logofăt cu numele Dimitrie lângă adversarul lui Ţepeş ne-ar arăta că Dimitrie spătarul cel vechi şi logofătul lui Radul cel Frumos pot fi una şi aceiaş persoană, care după o pribegie destul de scurtă, se alătură norocului celuilalt fiu „drăculesc", poate încă din timpul când era un simplu pretendent, şi este răsplătit după ocuparea tronului cu însemnata dregătorie de logofăt. In această calitate îl găsim în listele de martori, totdeauna în fruntea celorlalţi dregători [3]). Colaborarea dintre jupân Dimitrie şi Radul cel Frumos pare că a avut o întrerupere, căci din 1467 până în 1469 este înlocuit de boerul Cazan al lui Sahac [4]), iar în sfat nu mai este pomenit nici ca fost dregător, ceiace ar indica o atitudine îndoelnică într'o vreme când domnul Ţării-Româneşti era hărţuit de pretenţiile vecinilor săi din Moldova şi Ungaria şi de cerinţele tot mai numeroase ale Turcilor. Ruptura aceasta nu este de lungă durată şi nici violentă, căci în 1471 [5]) Dimitrie reapare logofăt, Cazan al lui Sahac reluându-şi locul de sfetnic. Şi în cursul acestei scurte apariţii îl vedem tot în fruntea dregătorilor domnului doar la sfârşitul anului dispare [6]) la o vârstă destul de înaintată, fiind înlocuit în 1473 cu jupân Furdui, fost spătar până în 1471.

---

1) Bogdan, p. 312.

2) Panaitescu, pp. 211—234.

3) Afară de 1464 August 12 (Panaitescu, p. 253), când este amintit întâi Bratul spătar, apoi logofătul Dimitrie.

4) Vezi sub acest nume, pag. 128–129.

5) Documentele din 25 Ianuarie şi 12 Decemvrie (Panaitescu, pp. 273 şi 274). In cursul anului 1470 nu se găsesc documente cu martori domneşti iar în 1472, cele două documente cu sfat din 12 Iunie şi 28 Iulie (Panaitescu. pp. 277 şi 279), nu au amintit pe logofăt, care lipsea fiind plecat probabil într'o misiune diplomatică.

6) Dimitrie, întâlnit statornic în 1475—1476, este cunoscutul boer Ghizdavăţ, pe care-l întâlnim şi în cursul domniei lui Vlad Călugărul.

Furdui, mare logofăt

(1473 Mai — Septemvrie)

Până în vremea lui Radul cel Frumos nu întâlnim pe acet boer, cu toate că are un nume atât de caracteristic. Primele menţiuni despre el sunt din 1469 August 25 [1]) şi 1471 Ianuarie 25 [2]) când îl întâlnim spătar în sfatul domnesc. După aceasta reapare în 1473 [3]) ca mare logofăt, în locul lui Dimitrie. Cine va fi fost înainte de domnia lui Radul cel Frumos şi cum dispare după această dată nu putem şti din izvoarele istorice prezente, căci numele lui nu se mai întâlneşte în tot cursul secolelor XV şi XVI [4]).

Tudor logofăt

(1475 Iunie — 1476 Iulie)

Logofătul lui Basarab Laiot, Tudor, are o origină necunoscută, căci deşi este considerat [5]) ca fiind una şi aceiaş persoană cu „Teodor logofăt", scriitorul de acte al lui Radul cel Frumos din 1473 Septemvrie 16 [6]), totuşi faptul că ambii apar alături în 1475 Iunie 1 [7]) ne sileşte să admitem existenţa a două persoane deosebite, care sunt citate alternativ de trei domni în actele externe (Basarab Laiot, Ţepeluş şi Vlad Călugărul) cu denumirea de simplu boer sau de logofăt şi greu de separat din cauza lipsei de precizie şi datare a acestor surse.

---

1) Panaitescu, p. 270. D-l G. D. Florescu (*op. cit.*, pag. 90 nota 13) consideră că Bratul şi Furdui sunt una şi aceiaş persoană. Deoarece avem de a face cu o traducere plină de greşeli, mai ales în ceeace priveşte boerii din Sfat, credem că este vorba de două persoane deosebite, Bratul şi Furdui, fie ambii spătari, cum se întâlneşte adesea în vremea lui Vladislav II, Basarab Laiot şi chiar sub Vlad Călugărul, fie numai Furdui spătar, Bratul fiind fără dregătorie, căci după această menţionare dispare.

2) Panaitescu, p. 273

3) 17 Mai (original inedit la „Muzeul Porţile-de-Fier" din Turnu Severin) şi 16 Septemvrie (Panaitescu, p. 281).

4) La 1495 Septem. 13 (Ac. Rom., XCV/8 original) se întâlneşte un „Stanciul Furduescul".

5) G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 93 nota 8.

6) Panaitescu, p. 282, după o traducere din sec. XVIII.

7) *Ibid.*, p. 288.

Din cele patru documente cu martori rămase dela Laiot Basarab [1]), logofătul Tudor figurează numai în trei, căci în cel din 1475 Iulie 15 lipseşte. Aceasta se poate atribui unei călătorii în Ardeal sau la Poartă ca sol domnesc. Locul său în Sfat este cel din fruntea dregătorilor, după dvornic şi după sfetnicii fără dregătorie.

Despre viaţa lui în anii după înlăturarea lui Laiot de Ţepeluş găsim mărturii în documentele externe. Scrisorile către Braşoveni ale lui Basarab Laiot [2]), Basarab Ţepeluş [3]) şi Vlad Călugărul [4]), precum şi o scrisoare a lui Ştefan Bathory, Voevodul Ardealului, către Sibieni, datată 1481 Februarie 25 [5]), vorbesc de un boer sau om domnesc, intitulat uneori logofăt (Vlad Călugărul şi Bathory). Deoarece elementele de datare sunt foarte puţine, mai ales în lipsa originalelor, nu putem preciza cine este „Thudor logofăt" şi Tudor „boerul" sau „omul nostru". Se pare că solul lui Ţepeluş din 1481 este scriitorul de acte, Tudor, pe când „credinciosul boer cu numele Tudor logofăt", întrebuinţat de Vlad Călugărul, ar fi pribeagul dregător al lui Laiotă, care la moartea domnului său trecuse de partea pretendentului Vlad, fiul lui Vlad Dracul; în acest caz data scrisorii

1) 1475 Iunie 1 şi Iulie 15; 1476 Mai 8 şi Iulie 4 (Panaitescu, pp. 285—297)

2) Bogdan, pp. 119—120 nota, cu data [1475] Februarie 1: „cinstiţii şi credincioşii noştri boeri, jupân Tudor şi jupân Negre vistier". Pe Negre vistier nu-l găsim în sfat nici în vremea lui Laiot, nici în vremea altor domni. Jupân Tudor ar putea fi altă persoană, căci este inexplicabilă lipsa titlului de logofăt, în cazul că era dregătorul cu acest nume.

3) Bogdan, pp. 338 şi 339; 16 Septem. 1481 şi 1481 (fără lună şi zi) Trimisul lui Basarab Ţepeluş este Tudor „boerul nostru ales" sau „omul nostru", fără ca acest nume să fie însoţit de vreo dregătorie, ca cel dela nota 2 de sus.

4) Bogdan, p. 196, cu data [1495—1496] Iulie 18. Bogdan datează scrisoarea după apariţia dregătorului Tudor vistierul în sfatul lui Vlad Călugărul (1491—1502). Dece este numit „logofătul Tudor", dacă slujea pe domnul său ca vistier?

5) Hurmuzaki *Documente privitoare la Ist. Românilor*, XV, partea I, *Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene* publicate de N. Iorga (1911 Buc.) pag. 111. Tudor logofăt a fost la Ştefan Bathory, care îl trimite la Sibiu, recomandându-l bunăvoinţei orăşenilor din Sibiu, dar şi supravegherii lor necontenite spre a nu duce tratative fără ştirea lui. In scrisoare nu se precizează al cui trimis era.

Călugărului trebue schimbată în 1481 din 1495—1496, şi evenimentele cuprinse în ea ar putea fi puse în legătură cu scrisoarea lui Bathory din acest an; Tudor logofătul, care vine din Cluj la Sibiu şi căruia conducătorii Sibieni trebue să-i supravegheze manoperele nepermise, ar fi agentul Călugărului, care tratează peste prudenţa Voevodului ardelean.

Lipsa lui dintre sfetnicii şi dregătorii noului domn ne face să presupunem că între timp a pierit, căci cu greu se poate afirmà identitatea lui cu vistierul Tudor din această vreme.

Vintilă Florescul logofăt

(1478 Ianuarie — 1481 August)

Domnia sbuciumată a lui Basarab cel Tânăr se vădeşte în desele schimbări ale întregului Sfat sau numai ale unora din boerii dregători[1]). Singurii credincioşi amintiţi dela începutul domniei între martorii actelor sunt Vintilă logofătul şi Staico comisul. In ultima clipă (1482 Martie 23) îl părăseşte şi Vintilă, trecând în tabăra duşmană spre a-şi putea păstra locul de sfetnic fără dregătorie sub domnia lui Vlad Călugărul.

In rândul dregătorilor intră la 1468 ca paharnic şi este întâlnit fără nici o lipsă în toate documentele lui Radul cel Frumos până în 1473. Nu trebue însă confundat cu stolnicul Vintilă, pe care îl găsim izolat, alături de paharnic la 1471 Decemvrie 12[2]). După ce Basarab Laiot ocupă scaunul, Vintilă paharnicul este întâlnit în Sfatul

1) 1478 Ianuarie 9, Aprilie 3, Iunie 3 şi Septembrie 9 (Panaitescu, pp. 299—304); din anul 1479 nu avem documente cu martori; 1480 Ianuarie 8 (*ibid.* p. 318 - 327). dvornicul şi stratornicul schimbaţi; 1481 Iunie şi August 16 (*ibid.* p. 318—327); în ambele documente dvornicul vistierul, stolnicul şi spătarul sunt noi iar paharnicul şi stratornicul, deşi schimbaţi, rămân aceiaşi în Iunie şi August; 1482 Martie 23 (*ibid.* p. 328) majoritatea dregătorilor sunt necunoscuţi afară de paharnic şi stolnic (amândoi din 1481) şi de comisul Staico.

2) Panaitescu, p. 374. Ion Bogdan (*Relaţiile*, p. 138 şi 139 nota), iar, după el, d-l G. D. Florescu (*op. cit.*, p. 90 nota 15 şi p. 96 nota 6) admit identitatea stolnicului cu paharnicul, necunoscând fotografia dela Academia Română, după care s'a transcris acest document.

din 1475 Innie 1[1]), ca fost dregător, căci paharnicul în slujbă este Deatco, apoi dispare până în 1478, când vine pe scaun domnul Basarab cel Tânăr.

Lipsa lui Vintilă din celelalte documente dela Laiotă s'ar putea explica printr'o părăsire a ţării şi prin alăturarea lui la partida noului pretendent, căci dela începutul domniei lui Ţepeluş ocupă în Sfatul domnesc (1478 Ianuarie 9) o dregătorie mai înaltă şi mai însemnată decât aceea de paharnic, logofeţia. Prezenţa lui regulată în Sfat, cu o singură întrerupere în 1481, datorită unor motive paşnice, arată încrederea de care se bucura din partea noului său domn. Ca logofăt şi om de credinţă, Basarab Ţepeluş îl foloseşte în 1479 la Poartă, unde călătoreşte în acest an [2]) spre a obţine confirmarea domniei dela Sultan. Deasemenea înlocuirea lui cu Stanciul logofătul în 1480 a fost cauzată tot de o misiune diplomatică de acest fel.

Dar fidelitatea lui Vintilă logofătul slăbeşte la sfârşitul anului 1481, când cei mai mulţi boeri părăsesc pe Ţepeluş. Fiind trimis în Ardeal împreună cu Caloian diacul pentru a face cumpărături pentru domnul său, Vintilă se întâlneşte cu ceilalţi pribegi şi partizani ai Călugărului. Atras de promisiunile lor şi încredinţat că domnul este pierdut, refuză să se mai întoarcă în ţară ; mai mult chiar : predă preţioasele cumpărături în valoare de 60.000 aspri pretendentului, ca şi cum ar fi fost averea ţării dată unui domn legitim. Părăsit de „sluga sa credincoasă" Ţepeluş protestează la Braşov nu cu ameninţări ci cu un ton mâhnit, poate în speranţa că Vintilă va reveni [3])

Scurt timp după aceasta, învins de Ştefan al Moldovei şi gonit de Vlad Călugărul depe scaun, Ţepeluş îşi găseşte moartea la Glogova, în Oltenia puternicilor Craioveşti [4]).

1) Panaitescu, p. 282. Sun alături trei paharnici : jupân Balea (al VIII-lea); Vintilă (al XI-lea), citat înaintea logofotului, cinste neobişnuită dacă n'ar fi vorba de un fost dregător; şi Deatco (al XVI-lea).

2) Bogdan, p. 148 şi Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în sec. XV şi XVI* (Bucureşti 1927) p. 16—17, extras din *Anuarul Inst t. de istorie naţională*, vol. IV.

3) Bogdan, p. 167. Pe Caloian reuşeşte să-l aducă înapoi, căci el este scriitorul actului din 1482.

4) Bogdan, p. 183. In acest ultim sfat domnesc (1482) începe cariera fraţilor Craioveşti (Barbul şi Pârvul). Impăcarea cu Vlad Călugărul nu se va face decât tocmai în 1487.

In sfatul noului domn, Vintilă reapare întâi ca „logofăt", fără slujbă [1]), iar apoi ca sfetnic fără dregătorie (al IV-lea şi al III-lea) până .n 1488, purtând numele de „jupân Vintilă Florescul" [2]). De acum înainte numele lui nu mai este pomenit între martori, murind la o dată apropiată [3]).

Urmaş al unei puternice familii boereşti, documentele mânăstirii Tismana îl arată ca donator al moşiei Ohaba din jud. Gorj, cumpărată dela Stanciul Cortofleşti înainte de 1483 Iunie 1 [4]). In confirmările făcute ulterior moşiei Ohaba şi satelor Tismana, Pocruia, Sârbişori şi Godineşti, textul lasă impresia că toate cinci sunt dania acestui boer [5]). Ştim însă că moşiile pomenite, afară de Ohaba, sunt dăruite de Mircea cel Bătrân şi de urmaşii lui. Deaceea considerăm că greşala se datoreşte diacului, care în aceleaşi acte atribue lui Mircea Voevod şi donaţiile lui Vlad Călugărul din 1483 Iunie 1 [6]).

Tot în legătură cu mânăstirea Tismana, un document

1) Panaitescu, p. 328 (1482 Iulie 13).

2) La 1486 Iunie 30 (Panaitescu, p. 354) găsim ispravnic pe „Vintilă, mare vornic" într'un an când nu avem documente cu martori. Este oare aceiaş persoană cu Vintilă Florescul?

3) Data morţii a fost fixată de d-l G. D. Florescu (*Divane*, p. 112 nota 2) la 1495 Iunie 27, şapte ani dela ultima lui menţionare în Sfat. Inscripţia dela Mânăstirea Strâmbul (Docan, *Despre elemente cronologice* în *Analele Academiei Române* seria II tom. XXXII (1910 Bucureşti) p. 390) în care se vorbeşte de răposatul „jupân Vintilă", mort „in luna Iunie, 27 zile... temelia 15, crugul soarelui 3, crugul lunii..." nu este concludentă. Anul 1439 corespunde acestor elemente de datare, tot atât de bine ca şi anul 1495; ar putea implica foarte bine existenţa la începutul sec. XV a unui boer cu acest nume, probabil tatăl logofătului Vintilă Florescul, căci argumentul vechimei bisericii (morminte numai din sec. XVI) nu poate fi întrebuinţat numai pentru primul an (1439) ci şi pentru sfârşitul sec. XV. (vezi mai jos, nota 5 pag 136.).

4) Panaitescu, p. 334. Un Stan Cortofleş, boer al lui Basarab Ţepeluş, în Bogdan, p. 270.

5) 1547 Iunie 1 şi 1566 Ianuarie 10 (ambele la Arhivele Statului, *Secţia Istorică*) D-l G. D. Florescu (*Divane* p. 102 nota 2) consideră textul ca verdic şi atribue toate cinci satele lui Vintilă Florescul logofătul.

6) 1483 — «după aceea au dăruit domnia mea partea lui Dobrovoe şi a lui Dragomir, ca să fie pentru sufletul părinţilor domniei-mele şi pentru sănătatea domniei-mele». Iar în 1547 şi 1566: „şi partea lui Dobrovoe şi a lui Dragomir adăugate tot de răposatul Mircea Voevod cel Bătrân".

din 3 Septemvrie 1491 [1]) aminteşte de satele Bahna, Petroşiţa, Ploştina, Fărcăşeşti, „cât a ţinut jupân Vintilă", şi Brătieştii, „din zilele lui Radul Voevod". Primele trei sate le are mânăstirea din vremea lui Mircea cel Bătrân, însă Fărcăşeşti este cumpărat de egumen în vremea lui Radul cel Frumos [2]), dela jupân Dan clucerul pentru 2.000 aspri [3]). Cine era acest „jupân Vintilă" [4]) şi cum s'a transmis proprietatea Fărcăşeştilor asupra lui Dan clucerul, nu putem şti. Faptul că „jupân Vintilă" nu are numele însoţit de o dregătorie presupune că nu era aceiaş persoană cu paharnicul cu acelaş nume [5]).

Stanciul logofăt

(1480 Ianuarie 8 [6])

Cu toate că Vintilă logofătul apare în mod continuu în Sfat dela 1478 până în 1481, în 1480 este înlocuit de un „jupân Stanciul logofăt", aşezat al V-lea între martori. Altă amintire a lui în Sfat sau printre dieci nu mai avem, nici în domnia lui Basarab Ţepeluş, nici sub Basarab Laiot sau Vlad Călugărul. Cum documente cu martori nu mai sunt iar din 1479 lipsesc cu totul, nu se poate şti, dacă înlocuirea lui Vintilă a durat mai mult timp. Probabil că a fost numai un mic dregător, [7]) care a ţinut locul marelui logofăt în lipsa acestuia din tară, iar apoi a dispărut cu totul. Din această cauză, identificarea lui Stanciul este greu de făcut [8]); singura persoană, de care îl putem apropia este

1) Arhivele Statului, *Secţia Istorică.*

2) Panaitescu, p. 252—1464 Iulie 10.

3) *Ibid.*, p. 388—1489 Octomvrie 2.

4) Vezi mai sus pag. 135 nota 3.

5) Este adevărat însă că la această dată Vintilă Floresoul nu se găsea în Sfat.

6) Panaitescu, p. 310.

7) Dintre dregătorii mici nu se pomenesc în Sfat decât dvornicul (jupân Stan sau jupân Nan) în vremea lui Radul cel Frumos, a lui Basarab Ţepeluş şi a lui Vlad Călugărul.

8) Boeri cu numele „Stanciul" sunt numeroşi în această epocă. Sub Basarab cel Tânăr se întâlneşte cumnatul domnului (jupân Stanciul din 1479 Noemvrie 17 — Panaitescu, p. 309) şi un trimis al său la regele Ungariei în 1478 (Bogdan, p. 139).

„Stanciul logofăt", proprietar al moşiei Ciucul, pe care o vinde în timpul lui Radul cel Frumos [1]).

Pârve logofăt

(1482 Martie 23 [2])

La sfârşitul domniei sale, Basarab Ţepeluş are un Sfat, compus din mulţi boeri noi, printre care se enumără în primul rând Craioveştii: jupân Barbul şi Pârvul, marele dvornic. Vintilă Florescul este pribeag şi în locul lui se află „jupân Pârve logothet". Menţionarea lui izolată [3]) şi dispariţia completă după 1482 ne opreşte dela orice identificare.

Staico, mare logofăt

(1482 Iulie — 1505 Martie)

Vlad Voevod Călugărul este înconjurat la începutul domniei de boerii lui Basarab Ţepeluş, care trecuseră de partea lui în anul 1480 şi 1481, precum şi de mulţi boeri noi. In loc de frunte găsim printre ei dela început (1482 Iulie 13 [4]) pe „Staico logofăt", ginerele său, soţul fetei sale Caplea [5]). Inainte de această dată, Staico nu a mai ocupat altă dregătorie, deoarece comisul cu acelaş nume din vremea lui Basarab Ţepeluş, credincios acestuia până în 1482 Martie 23, este alt personagiu [6]), care va intra din nou în Sfat în 1487 ca vistier, odată cu fraţii Craioveşti.

Incepând cu anul 1482 şi până în 1505 Martie 26 slujeşte ca logofăt atât pe Vlad Călugărul, cât şi pe fiul său Radul, fără nici o lipsă, căci dacă în 1492 (Septemvrie-Octomvrie) şi în 1493 Septemvrie 2, nu se găseşte printre

1) 1493 Mai 20 (Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, (*Documente slavo-române*), vol. I, (Iaşi 1906) p. 297, după o traducere veche).

2) Panaitescu, p. 321.

3) Forma numelui „Pârve" pentru „Pârvea", după cum este „Stancio" şi „Stancia" alături de Stanciul.

4) Panaitescu, p. 328.

5) Asupra familiei sale vezi Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 4—6; Florescu, *Divane*, p. 117 nota 2; Bogdan, *Relaţiile*, p. 349.

6) D-l G. D. Florescu face identificarea comisului Staico cu logofătul Staico (*Divane*. p. 100 nota 8).

martori, aceasta se datorește faptului că actele se referă la persoana sa, și deci nu putea fi propriul său martor.

Dacă în vremurile pașnice dela sfârșitul sec. XV și începutul sec. XVI, nu a jucat un însemnat rol diplomatic [1], a fost în schimb un mare gospodar. Mărturie stau donațiile și cumpărăturile numeroase, pe care le-a făcut. La mânăstirea Codmeana închină împreună cu soția sa o moară pe Vâlsan în Argeș [2]) iar la ctitoria domnului său, mânăstirea Govora, dăruește satul Hința [3]). Deasemenea adaugă mânăstirei Bistrița, ctitoria Craioveștilor, o vie la Căzănești [4]). Averea sa este destul de mare și o împlinește prin cumpărături și schimburi. Satele Cornățel, Descuperești, Cărtunești pe Mostiște și Bârzești le capătă în acest chip la 1492 [5]) iar satul Bucovul la 1493, dela Piper stolnicul și dela moștenitorii lui [6]). Intr'un hrisov din 1526 Iunie 1 [7]), în care se confirmă înfrățirea jupânului Neagoe cu soția sa Caplea și cumnații lui, jupânii Staico și Pârvul, se pomenesc nenumărate moșii ale lui Staico logofătul: Lupșanul, Bărcănești, Smârci, Afumați și Glodeni, afară de Bucovul, Cornățelul și Descuperești. Aceasta ne face să credem că jupâneasa Caplea, precum și Staico și Pârvul, ar fi copii lui Staico logofătul. La fel se poate afirma și pentru jupânița Preia, care primise cândva zestre satul Cărtunești dela Staico logofătul [8]).

Alături de cei trei moștenitori din hrisovul pomenit (1526 Iunie 1) precum și de jupânița Preia, documentele mai vechi pomenesc pe fiii lui: jupân Pârvul comisul, care

---

1) Singura mențiune de activitate politică se găsește în 1492 (Bogdan, p. 299. Pecetea sa „[Stai]co logo[fet]", când servește ca informator Brașovenilor în ceeace privește mișcările de trupe ale Turcilor lui Ali-bey.

2) 1489 Ianuarie 8, Panaitescu p. 374.

3) 1492 Septemvrie 8, 1496 August 1, 1602 Mai 3 (toate la Arhivele Statului, *Secția Istorică*).

4) 1494 Martie 16 (Arhivele Statului, *Secția Istorică*).

5) Octomvrie 9 (*ibid.*).

6) Septemvrie 2 (*ibid.*).

7) *Ibid.*

8) 1510 Mai 27 (Ac. Rom. XXXIX /3) — Moșia intră în stăpânirea boerilor Mărgineni, printr'o căsătorie a unui membru al familiei cu această jupâneasă.

primeşte dregătoria [1]) la 1504 când are loc şi căsătoria sa cu fata lui Dimitrie Iakşici [2]); la 1511 este amintit mort ca şi Stoica logofătul, de mama sa Caplea, care dărueşte mânăstirii Dealul pentru sufletele lor satul Băjeşti [3]); apoi jupân Barbul, care nu se mai întâlneşte printre moştenitori, şi jupân Jitian, mort în anii 1492 — 1493 [4]).

* * *

Incă din epoca obscură a începuturilor de organizare a Ţării-Româneşti, logofătul apare între dregătorii puţin numeroşi ai domnului, pe care-i întâlnim în listele de martori. Lipsa unui titlu distinctiv pentru scriitorii actelor [5]), faptul că logofătul figurează la sfârşitul listei martorilor lângă scriitor [6]) şi mai ales obişnuinţa de a scrie cu mâna sa unele documente de mare însemnătate, ne-ar fi mărturie pentru începutul său modest dintre slugile domneşti de cancelarie: logofeţi, diaci, grămătici şi pisari. Pe vremea lui Mircea cel Mare evoluţia era sfârşită, căci Baldovin, logofătul său, se bucură de marea cinste a domnului, fiind trecut printre sfetnicii săi de frunte. Dela jumătatea veacului XV, devine al doilea dregător domnesc, primul fiind dvornicul. Totuş, între primul şi al doilea dregător sunt înscrişi sfetnicii fără titlu.

Deosebirea de ceilalţi logofeţi [7]), al doilea sau cel mic, era făcută încă din vremea lui Dan II [8]) prin intitularea lui ca „proto-logofăt", formă grecească prin analogie cu aceia de „proto-vistiiar", iar din 1473 prin adjectivul „mare" (slavoneşte велнкын) adăogat titlului de logofăt.

Alegerea acestui dregător se făcea dintre boerii cu

1) Este comis din 1504 până în 1508 Iunie 16 (Arhivele Statului, *Secţia Istorică*), când dispare din Sfat, fiind probabil mort.

2) Bogdan, p. 349 la 1504 Iulie 18. Căsătoria a avut loc peste o lună.

3) Decemvrie 27 (Arhivele Statului, *Secţia Istorică*).

4) Deşi este pomenit printre fiii care-l vor moşteni în documentul din 1492 Octom. 9, la 1493 Septem. 2 lipseşte.

5) Mihail logofăt în 1415; Gherghina logofăt în 1411 Iunie 1.

6) O tradiţie de cancelarie, care l-ar arăta în calitatea sa de cancelar.

7) Poate era numai unul (al II-lea sau mic).

8) 1428 Septemvrie 10.

experiență în treburile politice ale țării. Dintre cei 19 logofeți cunoscuți (1392—1505), șapte sunt foști dregători: doi vistieri, doi spătari, un stolnic, un paharnic și un fost scriitor (întitulat uneori logofăt). Pentru ceilalți 12 logofeți nu știm dacă au ocupat sau nu mai înainte o funcțiune. Cunoașterea de limbă și slovă străină nu presupune trecerea lor prin cancelaria domnească, deoarece numai în două cazuri, ambele în primele decenii ale sec. XV, s'ar vedea că logofeții fuseseră luați dintre slujbașii cancelariei [1].

Dregătoria de logofăt era uneori părăsită din cauza vârstei înaintate iar în acest caz boerii foști logofeți se găsesc pe lângă domn ca sfetnici [1], păstrând titlul de „logofăt" fără cuvântul „fost" (бившїи), care este utilizat în mod curent pentru dvornici, sau numai cu numele lor însoțit de „jupân".

Activitatea lui nu se limita numai la treburile cancelariei. Incă dela început, prin cunoștințele sale de carte era în strânsă legătură cu politica externă de multe ori tainică a domnului; deaceea a fost în multe cazuri folosit ca sol fie la Unguri, fie la Poartă. La sfârșitul veacului XV, însemnătatea Țării Românești în viața politică externă scade și cu ea se pierde pentru această vreme rolul de agent diplomatic al logofătului. Ultimul logofăt din această vreme era un boer mare, rudă cu cei doi domni, sub care slujește în Sfat, însă amestecul lui în treburile țării se mărginește la gospodăria cancelariei bogate a Curții, acum ordonată și închegată într'o etichetă fixă și tradițională.

ION-RADU MIRCEA

1) Vezi p. 139 nota 5; logofeți mici sau al II-lea.

Liste de Suverani

Imperiul Oriental. — Imperiul Otoman. — Grecii. — Românii. — Bulgarii. — Sârbii. — Ungurii. — Polonii. — Ruşii.

Introducere

Am alcătuit listele de faţă pentru elevii mei dela Şcoala de Arhivistică. Le-am văzut strădania depusă spre a se orienta în timp asupra figurilor istorice şi am căutat să le vin în ajutor. Mi-am dat seama că lipsa repertoriilor cronologice este cea mai simţită, mai ales când e vorba de trecutul nostru şi al vecinilor noştri. La orele noastre de curs verificarea datelor izvoarelor istorice fiind anevoioasă din cauza acestei lipse, am socotit folositor să-mi adun notele şi să înfăţişez aici deocamdată succesiunea cârmuitorilor, cei mai însemnaţi emitenţi de acte diplomatice. O prezentăm deci ca o lucrare strict practică.

Cu privire la regiunea şi timpul pe care îl îmbrăţişează aceste liste n'am găsit aproape nimic în acest fel. In afară de listele cunoscute cu privire la Domnii celor două principate româneşti, Moldova şi Ţara Românească, nu mi-a mai stat nimic la îndemână. Pe cât mi-a fost posibil toate au fost verificate. Cu toate acestea datele propuse sunt departe de a fi definitive.

Pentru Transilvania e întâia oară când se încearcă astfel de liste. In afară de epoca arpadiană, unde am avut o bună călăuză în cercetările lui Wertner, totuşi verificate cu izvoarele diplomatice publicate, n'am avut altă înlesnire sigură. A trebuit să scot multe fişe din documente care să-mi ajute la fixarea şirului Voevozilor. Lucrul n'a fost uşor, datorită mai ales, nenumăratelor falşuri întâlnite. Totuşi cred că am putut să alcătuesc lista lor aproape

completă şi sigură; rămâne însă incertă pentru răstimpul 1456—1540, bogat în frământări de tot felul şi cu mai mulţi deţinători ai demnităţii deodată.

Cu privire la vecinii noştri orientarea a fost mai uşoară datorită studiilor serioase pe care le-au publicat ei, sau alţii pentru ei, în ultima vreme. Dar date absolut sigure n'am putut să însemnez decât în parte. Cea mai completă şi amănunţită listă este a împăraţilor din Orient. La toate însă partea mai nouă a fost mai greu de alcătuit.

Datele de după 1582 sunt după *stilul nou* sau *gregorian*, fără a elimina însă şi pe cele vechi. Pentru Muntenia şi Moldova am adoptat ca bază data după stilul vechi. Uneori ea este însoţită şi de cea corespunzătoare stilului nou. Cred că pentru noi are valoare morală tot numerotarea tradiţională a zilelor, care nu se poate schimba. Un 24 Ianuarie şi un 10 Mai, nu vor fi schimbate niciodată; va continua să fie tot 24 Ianuarie şi tot 10 Mai chiar şi în stilul nou.

Verificarea datelor prezentate aici se impune, mai ales pe baza actelor diplomatice din ce în ce mai numeroase. Atragem însă atenţia în mod serios, că în afară de socotirea atât de variată a începutului de an — stilurile dela Ianuarie, veneţian, pisan, florentin, francez, constantinopolitan, al nativităţii şi altele, — ori care ar fi sistemul erelor, trebue să se ţină seama neapărat la izvoarele moderne, de *data introducerii stilului nou în fiecare parte* şi de *numărul zilelor de diferenţă din fiecare veac*.

Este ştiut că papa Grigore XIII gândindu-se să îndrepte calendarul, a instituit o comisie la 1577 care să studieze proiectul întocmit de calabrezul Aloisio Lilio (Lilius) sub titlul: *Compendium novae rationis restituendi Calendarium*. Propunerile comisiei au fost adoptate şi promulgate de papă prin bula *Inter gravissimas*, datată 24 Februarie 1581 după calculul pisan, stilul obişnuit lui Grigore XIII. Această dată corespunde cu 24 Februarie 1582 în calculul nostru. Prin această bulă s'a hotărît ca după Joi 4 Octomvrie 1582 să urmeze imediat în numerotarea zilelor Vineri 15 Octomvrie 1582. Astfel s'a făcut îndreptarea calendarului în *stilul nou*, numit şi *gregorian*, după numele papei care a avut această mare iniţiativă.

Autoritatea papei era şi atunci destul de mare. Cu toate acestea introducerea noului stil s'a făcut cu greu chiar în lumea catolică. A trebuit să treacă mai bine de un veac până să fie adoptat de toţi catolicii. Protestanţii s'au împotrivit şi ei. L,au primit numai după ce au pus pe matematicianul din Jena Erhard Weigel să studieze problema. După propunerile lui la 24 Septemvrie 1699 au hotărît ca în anul următor 1700 să-l îndrepte şi ei după aşa zisul „calendar îmbunătăţit" *(verbesserte Calender)*. Hotărîrea a fost ca dela 19 Februarie să se treacă la 1 Martie 1700 Dar şi acum a fost opoziţie parţială de un veac şi mai bine.

Pentru o mai bună orientare indicăm aici câteva date care arată când a fost primit stilul gregorian sau calendarul îmbunătăţit în diferite părţi. In majoritatea cazurilor există izvoare istorice care ne privesc provenind din cancelariile respective sau dela persoane aparţinând acestor teritorii. Precizarea datelor s'a făcut amintindu-se mai întâi ultima zi socotită după stilul vechi, căreia am făcut să-i urmeze prima zi socotită după stilul nou. Deci a doua cifră nu reprezintă echivalentul de zi al primei cifre însemnate ci succesiunea imediată. Diferenţa dintre amândouă însemnează numărul zilelor cu care rămăsese calendarul în urmă în acea vreme.

Iată aceste câteva date:

Statul Papal, **Spania** . . ., **Portugalia** . . } după Joi 4 Oct. urmează Vineri 15 Oct. 1582

Franţa (cu Lorena = Lorraine, Lotharingie, Lothringen): 9 [20] Dec. 1582.

Ţările de Jos . . . . 1582—1583.

Rotterdam . . . . . .
Amsterdam . . . . . .
Leyde (Leiden) . . . .
Delft . . . .
Harlem . . . .
Haga (Haag, La Haye)
Zeeland (Zelande) . . .
} . . . . . 9 [20] Dec. 1582.

Artois
Flandra
} . . . . 21 Dec. 1582 [1 Ian. 1583].

Holland / *Brabant* / *Hennegau*	. . . . . . 21 Dec. 1582 [1 Ian. 1583].
Savoia	21 Dec. 1582 [1 Ian. 1583].
Danemarca	1582.
Danzig	1582.
Germania: *Catolicii*	1582—1631.
Protestanţii	1700—1701.
Lüttich (Liège) episcopatul . . .	10 [21] Febr. 1583.
Augsburg episcopatul	13 [24] Febr. 1583.
Groningen	18 Febr. [1 Mart] 1583.

(La 24 Iulie 1594 Mauriciu de Nassau a reintrodus stilul iulian).

Trier (Trèves) arhiepiscopatul	4 [15] Oct. 1583.
Bavaria, episcopatele: Freising . . / Eichstedt, . / Regensburg / Salzburg . . / Brixen . . .	. 5 [16] Oct. 1583.
Alsacia superioară (Alsace, Elsass) / Breisgau	13 [24] Oct. 1583.
Elveţia: *Catolicii*	1583—1584.
Protestanţii	1700.
Basel (Bâle) episcopatul	20 [31] Oct. 1583.
Jülich-Berg ducatul	2 [13] Nov. 1583.
Colonia (Köln, Cologne), oraşul şi arhiepiscopatul	3 [14] Nov. 1583.
Würzburg episcopatul	4 [15] Nov. 1583.
Mainz arhiepiscopatul	11 [22] Nov. 1583.
Strasbourg (Strassburg) episcopatul / Baden markgrafiatul	16 [27] Nov. 1583.
Münster episcopatul / Cleve ducatul	. . . . 17 [28] Nov. 1583.
Steiermark	14 [25] Dec. 1583.
Austria / Boemia	. . . . 6 [17] Ian. 1584.
Luzern (Lucerne) / Uri	. . . . 11 [22] Ian. 1584.

Solothurn (Soleure); Freiburg (Fribourg); Zug; Schwyz . . . . 11 [22] Ian. 1584

Silesia (Schlesien); Lusacia (Lausitz) . . . . 12 [23] Ian. 1584

Ungaria . . . . 22 Ian. [2 Febr.] 1584

(Legal la 21 Oct. 1587).

Unterwalden . . . . Iunie 1584

Vestfalia (Westfalen) ducatul . . . . . . 1 [12] Iulie 1584

Appenzell 1584

(Protestanţii reintroduc stilul iulian la 1590).

Paderborn episcopatul . . . . . . 16 [27] Iunie 1585

Polonia . . . . 21 Dec. 1585 [1 Ian. 1586]

Transilvania . . . . 14 [25] Dec. 1590

(Ortodocşii păstrează stilul iulian).

Prusia (Preussen) ducatul . . . . . 22 Aug. [2 Sept.] 1612

Kurland ducatul 1617

(Se reintroduce stilul iulian la 1796).

Osnabrück episcopatul 1624

Minden „ 1630

Hildesheim „ . . . . . . 15 [26] Mart. 1631

Alsacia 1648

Wallis cantonul . . . . . . 28 Febr. [11 Mart.] 1655

Strasbourg oraşul . . . . 4 [16] Febr. 1682

Suedia [1]) . . . . 1696 — 1744

Germania (cu oraşele suedeze); **Danemarca**; **Norvegia** . . . 18 Febr. [1 Mart.] 1700

Gelderland; Zutphen . . . . 30 Iunie [12 Iulie] 1700

Utrecht; Overijsel . . . . 30 Nov. [12 Dec.] 1700

Zürich (Zurich); Bern (Berne); Basel (Bâle); Schaffhausen (Schaffhouse); Genf (Genève) . . . 31 Dec. 1700 [12 Ian. 1701]

1) Suprimă zilele suplimentare din anii bisecţi dela 1696 la 1744; acesta din urmă concordă cu stilul nou.

Ţara / oraşul	Data
Bienne (Biel) Mülhausen (Mulhouse) Neuenburg (Neufchâtel) Baden Thurgovie (Thurgau) Sargans Rheinthal	31 Dec. 1700 [12 Ian. 1701]
Friesland Groningen	31 Dec. 1700 [12 Ian 1701]
Glarus Appenzell Sankt Gallen (oraşul)	1724
Toscana	1749 — 1751
Pisa Florenţa	1 Ian. 1750
Anglia (cu Islanda)	2 [14] Sept. 1752
Graubünden (Grisonii; date diferite)	1760 — 1812
Rusia (Republica Sovietică)	1 [15] Februarie 1918
România [1]	18 Dec. 1918 [1 Ian. 1919]

Grecia, Jugoslavia, Bulgaria şi Turcia au adoptat azi calendarul gregorian.

Rezultă şi din această înşirare de date că diferenţa în zile a crescut din veac în veac. Pentru exacta corespondenţă trebue ca la stilul vechi să adăogăm:

10 zile între 5 [15] Oct. 1582 şi 18 [28] Febr. 1700.
11 „ „ 19 Febr. [1 Mart.] 1700 „ 17 [28] Febr. 1800.
12 „ „ 18 Febr. [1 Mart.] 1800 „ 16 [28] Febr. 1900.
13 „ „ 17 Febr. [1 Mart.] 1900 „ 15 [28] Febr. 2100.

In paranteze [] am pus ziua corespunzătoare după stilul nou.

Calculul corespondenţei se face destul de uşor. Dacă ni se dă data după calendarul iulian adăogăm 10 (respectiv 11, 12 sau 13) zile şi avem data în calendarul gregorian. Trebue să fim însă mai atenţi la datele stil vechi dela sfârşitul lunilor, care au corespondenţa în luna următoare stil nou. Pentru o mai uşoară orientare se poate folosi următorul tabel de corespondenţe:

1) Paştele nu se sărbătoreşte însă după calendarul gregorian.

Stilul Vechi (Iulian)		Stilul Nou (Gregorian) Zi din luna următoare:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	1582—1700	Luni de 31 zile	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31			
		Luni de 30 zile	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30			
		Februarie bisect	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29			
		Februarie comun	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28			
	1700—1800	Luni de 31 zile	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31		
		Luni de 30 zile	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30		
		Februarie bisect	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29		
		Februarie comun	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28		
	1800—1900	Luni de 31 zile	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
		Luni de 30 zile	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
		Februarie bisect	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	
		Februarie comun	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	
	1900—2100	Luni de 31 zile	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
		Luni de 30 zile	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
		Februarie bisect	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
		Februarie comun	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28

Ex. Ce zi după *stilul nou* corespunde cu 24 Ianuarie 1859 *stil vechi* (Unirea Principatelor)? Se caută **24** în coloana orizontală a lunilor de 31 zile (Ianuarie are 31 zile) din dreptul anilor 1800—1900 din stânga (stilul vechi); dela cifra 24 se merge în sus pe coloana verticală până la coloana orizontală a stilului nou (întâia); acolo se întâlneşte cifra **5**, care este ziua corespunzătoare din luna următoare lui Ianuarie. Deci *24 Ianuarie stil vechi* corespunde cu *5 Februarie 1859 stil nou.*

I. Impăraţii din Orient (Bizanţ)

1. *Dinastia teodosiană.*

Flavius **Theodosius I:** 379 — † 17 Ianuarie 395.

Auguşti: Arcadius — dela 19 Ianuarie 383 (în Orient).
Honorius — dela 10 Ianuarie 393 (în Occident).

Flavius **Arcadius:** 395 — † 408.

Regenţi: Rufin, 395 — 396.
Eutropiu, 396 — 399.
Augustă: împărăteasa Eudoxia — dela 400.

Flavius **Theodosius II,** *Kalligraphos:* 408 — † 28 Iulie 450.

Regent: Anthemius, 408 — 414.
Augustă: Pulcheria, 414 — 416.
[Athenaïs-Eudoxia, dela 412].
[Galla Placidia].
[Chrysaphios].

Flavius **Marcianus**: 450 — 457.
Flavius **Leo** *Makellos:* 457 — 474.
Patriciu: Aspar, 459 — 471.
Coîmpărat: Flavius Leo II, 473 — 474.
Zenon: 474 — 491.
Anticesari: Basiliscos, 475 — 477.
Marcus, (475 —) 477.
Procopius, 479 — 480.
Romulus, 479 — 481.
Illus, 482 — 488.
Leontius, 484 — 488.
Longinus, 490 — 492.
Flavius **Anastasius** *Dikoros:* 491 — † 1 Iulie 518.

2. *Dinastia justiniană.*

Flavius **Justinus I:** August 518 — 1 August 527.
Colăborator: Justinian, 518 — 527; asociat: Aprilie 527.
Flavius Petrus Sabbatius **Justinianus I:** 1 August 527 — † 14 Noemvrie 565.
Colaboratoare: Theodora, 518 — † 548.
Phlavios **Justinos II:** 14 Noemvrie 565 — 5 Octomvrie 578.
Coregenţi: Sophia — dela Noemvrie 573.
Tiberios: caesar, dela 7 Decemvrie 574.
βασιλεύς, dela 26 Septemvrie 578.
Phlavios Konstantinos **Tiberios:** 6 Octomvrie 578 — 14 August 582.
Maurikios: caesar, dela 6 August 582.
coregent, dela 13 August 582.
Maurikios: 5 (sau 14) August 582 — 23 Noemvrie 602.
Coregent: Theodosios — dela 590.
Phokas (uzurpator): 23 Noemvrie 602 — 5 Octomvrie 610.

3. *Dinastia heracleană.*

Herakleios: 5 Octomvrie 610 — 11 Februarie 641.
Coregenţi: Herakleios νέος Κωνσταντῖνος, dela 22 Ianuarie 613.
Herakleios Heraklonas, fiul Martinei, dela 638.
(Herakleios νέος) **Konstantinos II:** 11 Februarie 641 — 24 Mai 641.
Coregenţi: Martina şi Herakleios Heraklonas, 11 Februarie 641 — 24 Mai 641.
Herakleios **Heraklonas:** 25 Mai 641 — 8 Noemvrie 641.
Coregenţi: Martina, 25 Mai 641—8 Noemvrie 641.
Konstans, dela Septemvrie 641.
David, dela ca. Septemvrie 641.
Konstans (Konstantinos III): 9 Noemvrie 641 — Septemvrie 648.

Coregenţi: Konstantinos (IV), numit între 5 şi 26 Aprilie 654, probabil 13 Aprilie (Paştele).
Herakleios } 26 Aprilie—9 August 659.
Tiberios
[Marcus III, 668—669].

Konstantinos IV *Pogonatos:* Septemvrie 668 — Septemvrie (început) 685.
Coregenţi: Herakleios } 16 Septemvrie—23 Decemvrie 681.
Tiberios
Justinianos, 16 Septemvrie—23 Decemvrie 681 (încoronat: 685).

Justinianos II *Rhinotmetos:* Septemvrie 685 — 695 (sfârşit).

Leontios (uzurpator): 695 (sfârşit) — 698 (sfârşit).

Tiberios III *Apsimaros* (uzurpator): 698 (sfârşit) — 705 (sfârşit).

Justinianos II *Rhinotmetos* (a 2-a oară): ca. mijloc 705—(ca.) 11 Decemvrie 711.
Coregent: Tiberios, ca. 705 (sfârşit)—711.

Philippikos *Bardanes:* ca. 11 Decemvrie 711 — 3 Iunie 713.

Anastasios II *Artemios:* 4 Iunie 715 — August (sfârşit) 715.

Theodosios III *Atramytenos:* August (sfârşit) 715—18 Aprilie 716; — 25 Martie 717.

4. *Dinastia isauriană.*

Leon III *Isaurikos:* 18 Aprilie 716 (proclamarea); 25 Martie 717 (încoronarea) — 18 Iunie 740.
Coregent: Konstantinos, dela 31 Martie 720.

Konstantinos V *Kopronymos (Kabalinos):* 19 Iunie 740 — 23 Septemvrie 775.
Coregent: Leon, 17 Mai 750.
Antîmpărat: Artavasdos, Iulie 741—2 Noemvrie 742.

Leon IV: 24 Septemvrie 775 — 8 Septemvrie 780.
Coregent: Konstantinos (VI), dela 24 Aprilie 776.

Konstantinos VI *Porphyrogennetos:* 9 Septemvrie 780 — 790 (primăvara).
Coregentă: Eirene (Irina): 9 Septemvrie 780—790.

Eirene *(Irina):* 790 (început) — 790 Decemvrie (singură).

Konstantinos VI *Porphyrogenetos:* Decemvrie 790 — 15 August 797.
Coregentă: Eirene, Decemvrie 790—15 August 797.

Eirene: 15 August 797 — 31 Octomvrie 802.

Nikephoros I (uzurpator): 1 Noemvrie 802 — 25 Iulie 811.

Staurakios: 26 Iulie 811 — 2 Octomvrie 811.
Michael I *Rhangabe:* 2 Octomvrie 811 — 10 Iulie 813.
Leon V *[Armenicius]:* 10 Iulie 813 — 24 Decemvrie 820.
Michael II *[Gângavul]:* 25 Decemvrie 820 — Octomvrie 829.
Coregent: Theophilos, 12 Mai 821—Octomvrie 829.
[Thomas I, 820].
Theophilos: Octomvrie 829 — 20 Ianuarie 842.
Michael III *[Beţivul]:* 21 Ianuarie 842 — 23 Septemvrie 867.
Coregenţi: Theodora, 21 Ianuarie 842—15 Martie 856.
Bardas, 862—6 Mai 862.
Basileios, 26 Mai 866—Septemvrie 867.
[Theophilos II, 867]

5. *Dinastia macedoniană.*

Basileios I: 23 Septemvrie 867 — 29 August 886.
Coregenţi: Konstantinos, 869—880.
Leon, 870—29 August 886.
Alexandros, 23 Noemvrie 871—29 August 886.
Leon VI *[Filosoful]:* 30 August 886 — 11 Mai 912.
Coregenţi: Alexandros, 30 August 886—11 Mai 912.
Konstantinos, 9 Iunie 911—11 Mai 912.
Alexandros: 11 Mai 912 — 6 Iunie 913.
Konstantinos VII: *Porphyrogennetos:* 7 Iunie 913 — 17 Decemvrie 919.
[Zoe, 913—919].
Romanos I *Lekapenos* (uzurpator): 11/12 Decemvrie 919 — 16 Decemvrie 944.
Coregenţi: Konstantinos (VII), 11/12 Decemvrie 919—16 Decemvrie 944,
Christophoros, 20 Mai 921—August 931.
Stephanos, 25 Decemvrie 924—27 Ianuarie 945.
Konstantinos, 25 Decemvrie 924—27 Ianuarie 945.
Konstantinos VII *Porphyrogennetos* (iar singur împărat): 16 Decemvrie 944—9 Noemvrie 959.
Coregenţi: Stephanos, 16 Decemvrie 944—27 Ianuarie 945.
Konstantinos, 16 Decemvrie 944—27 Ianuarie 945.
Romanos (II), dela începutul 948 (cel mai târziu).
Romanos II: 10 Noemvrie 959 — 15 Martie 963.
Coregenţi: Basileios (II), 22 Aprilie 960 — 15 Martie 963.
Konstantinos (VIII), 961—15 Martie 963.
Basileos II: 16 Martie 963—3 Iulie (16 August) 963.
Coregent: Konstantinos (VIII), 16 Martie 963—3 Iulie (16 August) 963.

Nikephoros II *Phokas:* 3 Iulie (16 August) 963—10/11 Decemvrie 969.

Coregenţi: Basileios II, 3 Iulie (16 August) 963—10/11 Decemvrie 969.
Konstantinos (VIII), 3 Iulie (16 August) 963—10/11 Decemvrie 969.

Joannes II *Tzimiskes:* 11 Decemvrie 969—19 Ianuarie 976.

Coregenţi: Basileios (II), 11 Decemvrie 969—10 Ianuarie 976.
Konstantinos (VIII), 11 Decemvrie 969—10 Ianuarie 976.

Basileios II *Bulgaroktonos:* 11 Ianuarie 976—15 Decemvrie 1025.

Coregent: Konstantinos (VIII), 11 Ianuarie 976—15 Decemvrie 1025.
[Phokas II, 984—989].
[Skleros, 986—989].

Konstantinos VIII: 16 Decemvrie 1025—11 Noemvrie 1028.

Zoe: 12 Noemvrie 1028—1050 (asociată soţilor ei succesivi:)

Romanos III *Argyros:* 12 Noemvrie 1028—11/12 Aprilie 1034.

Michael IV *Paphlagon:* 12 Aprilie 1034—10 Decemvrie 1041.

Michael V *Kalaphates:* 10 Decemvrie 1041—21 Aprilie 1042.

(nepotul lui Michael IV, adoptat de Zoe).

Zoe (singură): 21 Aprilie 1042—12 Iunie 1042.

Coregentă: Theodora, 21 Aprilie 1042—12 Iunie 1042.

Konstantinos IX *Monomachos:* 12 Iunie 1042—11 Ianuarie 1055.

Theodora: 11 Ianuarie 1055—21 August 1056.

Michael VI *Stratiotikos:* 21 August 1056—31 August 1057.

6. *Dinastia Ducas şi Commen.*

Isaak I *Komnenos:* 8 Iunie (proclamat), 1 Septemvrie (încoronat) 1057—25 Decemvrie 1059.

Konstantinos X *Dukas:* 25 Decemvrie 1059—21 Mai 1067.

Coregenţi: Michael Dukas, ca. 1060—21 Mai 1067.
[Basileios III, 1065—1076].
[Ioannes III, 1065—1076]

Eudokia *Dukaina:* 21 Mai 1067—31 Decemvrie 1067.

Romanos IV *Diogenes:* 1 Ianuarie 1068—24 Octomvrie 1071. (1073, orbirea lui).

Eudokia: 26 August 1071—24 Octomvrie 1071.

Michael VII *Dukas (Parapinakes):* 24 Octomvrie 1071—7 Ianuarie 1078.

[Nikephoros Bryennios, 1077—1078].

Nikephoros II *Botaneiates:* 7 Ianuarie 1078—1 Aprilie 1081.

Alexios I *Komnenos*: 1 Aprilie 1081—15/16 August 1118.

Coregenţi: Konstantinos Dukas, 1081 - ca. 1090.
Ioannes Komnenos, (Septemvrie ?) 1092—15/16 August 1118.
[Nikephoros Bryennios, 1090—1137].

Ioannes II *Komnenos (Kalos)*: 16 August 1118—8 Aprilie 1143.

Coregent: Alexios, 1119—1142.

Manuel I *Komnenos*: 8 Aprilie 1143—24 Septemvrie 1180.

Coregent: Alexios, 1172—24 Septemvrie 1180.

Alexios II *Komnenos*: 24 Septemvrie 1180—Septemvrie 1183.

Coregent: Andronikos Komnenos, 16 Mai 1182 — Septemvrie 1183.

Andronikos I *Komnenos*: Septemvrie 1183—12 Septemvrie 1185.

Coregent: Alexios II, Septemvrie 1183 - ca. Octomvrie 1183.
[Isaak II Komnenos, 1184 - 1191].

7. *Dinastia Angelos.*

Isaak II *Angelos*: 12 Septemvrie 1185—8 Aprilie 1195.

Alexios III *Angelos*: 8 Aprilie 1195—18 August 1203.

Isaak II *Angelos* (a doua oară): 18 August 1203—28/29 Ianuarie 1204

Coîmpărat, fiul său: **Alexios IV** *Angelos*, 18 August **1203**—28/29 Ianuarie **1204**.

Alexios V *Dukas Murtzuphlus*: 28/29 Ianuarie 1204 (încoronat 5 Februarie)—13 Aprilie 1204.

[Alexios VI, 1204].
[Michael VIII 1204].

8. *Impăraţii din Nicea.*

Theodoros I *Laskaris*: 13 Aprilie 1204, ales în Sf. Sofia; încoronat împărat la Nicea, 30 Martie (5 Aprilie) 1208—1222 (început).

Joannes III *Dukas Batatzes*: ca. 1222 (început)—30 Octomvrie 1254.

Coîmpărat (?): Theodoros (II) Laskaris, 1241 (?)—30 Octomvrie 1254.

Theodoros II *Laskaris*: 30 Octomvrie (Noemvrie început ?) 1254—August 1258.

Joannes IV *Dukas*: August 1258—1 Decemvrie 1258.

Michael VIII *Palaiologos* (uzurpator): 1 Decemvrie 1258 (ridicarea); 25 Decemvrie 1258 (încoronarea)—1261.

9. *Dinastia Paleologilor și Cantacuzinilor.*
(Din nou în Constantinopol).

Michael VIII *Palaiologos*: 15 August 1261 (a 2-a încoronare)— 11 Decemvrie 1282.

Coîmpărați: Andronikos (II), 8 Noemvrie 1272—11 Decemvrie 1282.
Michael (IX), ca. Iunie 1281—11 Decemvrie 1282.

Andronikos II: 1282—1328 († 1332).

Asociat: Michael (IX), fiul său, 1295—1320.

Andronios III: 1328—† 1341.

Joannes V: 1341—1376.

Ioannes VI Kantakuzenos, anti—și coîmpărat, (1341 —) 1347—1354.
Rival: Apokaukos.

Andronikos IV: 1376—1379 (†1385).

Asociat: Ioannes (VII) fiul său.

Joannes V (a 2-a oară): 1379—1391 (început).

Asociat: Manuel II.
Antiîmpărat: Joannes VII, 1390.

Manuel II *Palaiologos*: 1391—1425.

Antiîmpărat: Joannes (VII). 1399 -1404.
Asociat: Joannes (VIII).

Joannes VIII *Palaiologos*: 1425—1448 (toamna).

Konstantinos XI *Dragases*: 1448—† 29 Mai 1453.

[Thomas II Palaiologos, 1453—1480]
[Joannes Palaiologos, 1453—1457].

II. Impărații din Trapezunt.

Alexios I Komnenos: 1204—† 1 Februarie 1222.
Andronikos I Gidon: 1222—1235.
Joannes I Axuchos: 1235—1238.
Manuel I: 1238—† 1263.
Andronikos II: 1263—1266.
Georgios I: 1266—1280.
Joannes II: 1280—† 16 August 1297.
Theodora, 1285.
Alexios II: 1297—† 3 Mai 1330.
Andronikos III: 1330—† Ianuarie 1332.
Manuel II: 1332.
Basileios I: 1332—1340.
Eirene: 1340—1341.
Anna: 1341.

Michael: 30 Iulie 1341—1342.
Ioannes III: 4 Septemvrie 1342—1344.
Michael (a doua oară): 3 Mai 1344—13 Decemvrie 1349 (abdicare).
Ioannes Alexios III: 22 Decemvrie 1349 (încoronat: 21 Ianuarie 1350)—† 20 Martie 1390.
Manuel III: 1390—† 5 Martie 1412 (sau 1417).
Basileios Alexios IV: (1412) 1417—† înainte de 28 Octomvrie 1429.
Ioannes (Kaloioannes) IV: 1429—† 1458.
David: 1458—1461 († 1 Noemvrie 1463).

III. Impăraţii latini din Constantinopol.

1. *Impăraţi efectivi.*

Balduin I de Flandra: 1204—1205.
Henric de Flandra (Angre): 1205—† 11 Iunie 1216.
Petru de Courtenay: 1216—1217 (încoronat la Roma în 9 April 1217; † înainte de 28 Iulie 1217).
Yolanda: 1217—1219.
Robert II de Courtenay-Auxerre: (1217) 1221—1228.
Balduin II: (1228—) 1240—1261.
Regent şi titular: Ioan de Brienne, 1229—1237.
Regenţi: Anseau de Cayeaux, 1237—1238.
Narjot de Toucy, 1238—1240.

2. *Impăraţi titulari.*

Balduin II: 1261—1273.
Filip I de Courtenay: 1273—1283.
Caterina I de Courtenay: 1283—1308.
Caterina II de Valois: 1308—1346.
Căs. cu Filip II de Anjou-Tarent, 1313—1331.
Robert II de Anjou-Tarent: 1346—1364.
Filip III de Anjou-Tarent: 1364—1373.
Iacob de Beaux: 1373—1383.
Ludovic I de Anjou: 1383—1384.
Ludovic II de Anjou: 1384.

IV. Turcii şi Imperiul Otoman.

1. *Apariţia Turcilor.*

Istami, khaganul Turcilor din Sogdiana: 562—576.
[Se întind spre Vest sub diferite ramuri, dână se impun sub Bulzi şi Ghaznavizi].

2. *Sub dinastia Buye (iraniană).*

Buyé: ?—932.
Ahmed Mo'izz ad-dawla: 932—956 (intră în Bagdad la 955).
Adud ad-dawla, sultan şi şahanşah: 977—983.
Baha ad-dawla: 983—1012.
(Dinastia ia sfârşit la 1055).

3. *Sub dinastia ghaznavidă (turcă).*

Alp Tekin: după 950.
Subuktikin: 977—997.
Mahmud Ghaznavidul, fiul lui Subuktikin: 999—1030.
Masud: 1030—1041.
Ibrahim: 1059—1099.
Bahram Şah: 1117—1153.
Khosraw Malik: 1160—1191 (ultimul ghaznavid).

4. *Sub dinastia Selgiukizilor.*
In Bagdad.

Toghrul Beg: 1038—1063 (intră in Bagdad la 1055).
Alp-Arslan: 1063—† 1072.
Malik Şah I: 1072—† 1092.
Tutuş, fiul lui Alp-Arslan: 1079—1095.
Mahmud I: 1092.
Barkijarok: 1092—1104.
Malik Şah II: 1104—1117.
Mohammed Şah: 1104—1117.
Sangiar: 1117—1157.
Mahmud II: 1118—1130.
Soliman (Soleiman) Şah: 1157—1160.
Arslam Şah: 1160—1175.
Toghrul Şah II: 1175—1194.

In Iconium (Konie).

Khawurd: 1041—1074 (în Kirman).
Soliman ben-Kutulmiş: 1077—1086 (în Nicea).
Kiligi Arslan I: 1092—1107 (în Iconium = Rum).
Masud I: 1107—1155.
Malik Şah (Saisan): 1107—1116.
Aseddin Kiligi-Arslan II: 1155—1192.
Ghajasseddin Kaichosrew I Jathathine: 1192—1211.

Rukneddin Soliman: 1193—1202.
Aseddin Kiligi-Arslan III: 1202.
Aseddin Kaikaus I: 1211—1220.
Alaeddin Kaikobad: 1220—1237.
Ghajasseddin Kaichosrew II: 1237—1247.
Aseddin Kaikaus II: 1247—1266.
Rukneddin Kiligi-Arslan IV: 1247—1267.
Ghajasseddin Kaichosrew III: 1267—1283.
Masud II: 1282—1297.
Alaeddin: 1298—1307.

5. *Dinastia osmană.*

Reşedinţa în: Brussa: 1326—1365.
Adrianopol: 1365—1453.
Constantinopol: 29 Mai 1453—1921.
Ankara: 1921—

Ertogrul: 1231—1288.
Osman I: 1288—1326.
Orhan: 1326—1359.
Murad I: 1359—† 15 Iunie 1389.
Baiazid I Ildrim: 1389—20 Iulie 1402 († 9 Martie 1403).
Soliman I: 1403—1411.
Musa: 1411—1413.
Mohammed I: (1403) 1413—1421.
Murad II: 1421—1451.
Mohammed II: 1451—1481.
Baiazid II: 1481—1512.
Selim I: 1512—1520.
Soliman II: 1520—1566.
Selim II: 1566—1574.
Murad III: 1574—1595.
Mohammed III: 1595—1603.
Ahmed I: 1603—1617.
Mustafa I: 1617—1618.
Osman II: 1618—1622.
Murad IV: 1622—1640.
Ibrahim I: 1640—1648.
Mohammed IV: 1648—1687.
Soliman III: 1687—1691.
Ahmed II: 1691—1695.
Mustafa II: 1695—1703.

Ahmed III: 1703—1730.
Mahmud II: 1730—1754.
Osman III: 1754—1757.
Mustafa III: 1757—1774.
Abd-ul Hamid I: 1774—1789.
Selim III: 1789—1807.
Mustafa IV: 1807—1808.
Mahmud II: 1808—1839.
Abd-ul Megid: 1839—† 13/25 Iunie 1861.
Abd-ul Aziz: 1861—17/29 Mai 1876 († 24 Mai/4 Iunie 1876).
Murad V: 18/30 Mai—19/31 August (depus) 1876.
Abdul Hamid II: 1877—1909 († 1918).
Mohammed V Reşad: 1909—Iulie 1918.
Mohammed VI Vahideddin: 1918—1922 abdică († 1926).
Abd-ul Megid II: Noemvrie 1922—1924 (calif).

6. *Republica turcă.*

Mustafa Kemal Paşa (Kamal Ataturk): Septemvrie 1923 — † 10 Nov. 1938.
Ismet Inönü: 12 Nov. 1938—

V. Grecia modernă.

1. *Formarea statului.*

Eteria şi luptele pentru libertate: 1821—1829.
Alexandru Ypsilanti în Principatele Române: 1821.
Mavromichalis în Morea: 1821 —
Kolokotroni şi alţii, 1821 } 1821—1824.
Dimitrie Ypsilanti ashistrateg }
Proclamarea independenţei la Epidaur: 2 Ianuarie 1822.
Mavrocordat, preşedintele comitetului executiv.
Capodistria, şeful guvernului: 1827—† 1831.
Leopold de Koburg, i se oferă domnia: 3 Febr. 1830. A refuzat.

2. *Regatul.*

Otto de Wittelsbach (Bavaria): 1832—Octomvrie 1862.
Alfred de Koburg, i se oferă coroana: 1862. A refuzat.
George I de Glücksburg: 30 Martie 1863—† 18 Martie 1913.
Constantin XIII: 1913—12 Iunie 1917.
Alexandru: 1917—† Octomvrie 1920.

Constantin XIII (a doua oară): 1920—1922 († 1923).
George II: 1922—1923 (1924).
Republica: Martie 1924. Preşedinţi: amiralul Konduriotis 1924—1925, generalul Pangalos, începe dictatura militară 1925].
George II (a 2 oară): 1935 —

VI. Românii.

Dela părăsirea Daciei (275) şi până în sec. IX, respectiv XIII—XIV, Românii au trăit organizaţi pe baze populare sub diferitele valuri trecătoare ale barbarilor, tinzând totdeauna la reîntoarcerea Impăratului. Conducătorii barbarilor, adeseori aleşi şi din sânul elementului romanic, erau şi conducătorii Românilor. Conducerea barbară cea mai prelungită a fost a Ungurilor în Transilvania, cum se vede din şirul Voevozilor, adeseori ei înşişi Români. Faţă de toate popoarele înconjurătoare, afară de Ruşi cu care n'am ajuns în contact de hotar decât la 1792, numai noi Românii am avut o conducere locală neîntreruptă dela întemeere până azi.

1. *Ţara Românească*

Litovoiu: [1240]—† 1273.
Domni teritoriali: Seneslau la Argeş 1247.
Ioan, Farcaş } în Oltenia: 1247.
[Barbat: 1273—1290].
[Ivancu-]Tihomir-Tugomir (Tocomerius): [1290—1315].
Basarab, fiul lui Tihomir: [1315]—† 1352.
Alexandru-Nicolae: 1352—† 16 Noemvrie 1364.
Vladislav-Vlaicu (Laico): 16 Noemvrie 1364—[1377].
Radu I: [1377—1384].
Dan I: [1384—† 1386].
Mircea cel Mare: [1386]—† 31 Ianuarie 1418.
Vlad I (uzurpator): după 10 Octomvrie 1394—1397 vara.
Mihai I: 31 Ianuarie 1418 - † August 1420.
Dan II: August 1420—Mai 1421.
Radu Pleşuvul (Praznaglava): Mai—Noemvrie 1421.
Dan II: Noemvrie 1421—1423 vara.
Radu Pleşuvul: 1423 vara.

Dan II: 1423 vara—1424.
Radu Pleşuvul: înainte de 10 Nov. 1424—1427.
Dan II: 1427—† Iunie 1431.
Alexandru II Aldea: Iunie 1431—† [1436].
Vlad Dracul: 1436—Martie 1442.
Mircea, fiul lui Vlad Dracul: Martie 1442—† după 2 Sept. 1442.
Basarab: 1442—1443.
Vlad Dracul: 1443—† 25 Decemvrie 1446.
Vladislav: 1447—† 1456 vara (înainte de 3 Iulie).
Vlad Ţepeş: înainte de 3 Iulie 1456—înainte de 15 August 1462.
Radu cel Frumos: înainte de 15 August 1462—Noemvrie 1473.
Basarab cel Bătrân Laiotă: 24 Noemvrie—23 Decemvrie 1473.
Radu cel Frumos: 23 Decemvrie 1473—1474 primăvara.
Basarab Laiotă: 1474 primăvara—16 Noemvrie 1476.
Vlad Ţepeş: 16 Noemvrie—† Decemvrie 1476.
Basarab-Laiotă: Decemvrie 1476—Noemvrie 1477 († 1480).
Basarab cel Tânăr-Ţepeluş: Noemvrie 1477—August-Septemvrie 1481.
Mircea: 1481.
Vlad Călugărul: August-Septemvrie 1481—înainte de 16 Noemvrie 1481.
Basarab-Ţepeluş: înainte de 16 Noemvrie 1481—după 23 Martie 1482.
Vlad Călugărul: după 23 Martie 1482 — Septemvrie — Octomvrie 1495.
Radu cel Mare: înainte de 16 Octomvrie 1495—† Aprilie 1508.
Mihnea cel Rău: Aprilie 1508—Februarie 1510 († 12 Martie 1510).
Pretendent: Danciul, 1508.
Vlad cel Tânăr-Vlăduţ: Februarie (sau 7—8 Aprilie) 1510—23 Ianuarie 1512.
Neagoe Basarab: 23 Ianuarie 1512—15 Septemvrie 1521.
Teodosie: 15 Septemvrie 1521—Decemvrie 1521.
Pretendenţi: Dan.
Mehmet Bei.
Radu (Dragomir) Călugărul: Octomvrie—25 Noemvrie 1521 († 25 Ianuarie 1522).

Radu dela Afumaţi: Ianuarie—Aprilie 1522.
Radu Bădica: 1522.
Radu dela Afumaţi: Iunie 1522—Aprilie 1523.
Vladislav: Aprilie 1523—Noemvrie 1523.
Radu Bădica: Noemvrie 1523—după 19 Ianuarie 1524 († Ianuarie 1524).
Radu dela Afumaţi: Ianuarie—Iunie 1524.
Vladislav: Iunie—Septemvrie 1524.
Radu dela Afumaţi: Septemvrie 1524—Aprilie 1525.
Vladislav: Mai—Iunie 1525.
Radu dela Afumaţi: vara 1525—† 2 Ianuarie 1529.
Moise: Ianuarie—Februarie 1529—Iunie 1530.
Vlad Inecatul: Iunie 1530—Septemvrie 1532.
Vlad-Vintilă: Noemvrie 1532—August 1534.
Radu Paisie: August—Noemvrie 1534.
Vlad-Vintilă: Noemvrie 1534—Iunie 1535.
Radu Paisie: 12 Iunie 1535—17 Martie 1545.
Pretendenţi: Drăghici fiul lui Danciu Gogoaşă: 1536.
Ivan Viezure: 1537.
Şerban Banul: 1539.
Basarab Laiotă: 1544.

Mircea Ciobanul: 17 Martie 1545—28 Februarie 1554.
Pretendent: Radu Ilie: 16 Noemvrie 1552—Mai 1553.

Pătraşcu cel Bun: 28 Februarie 1554—† 26 Decemvrie 1557.
Mircea Ciobanul: Ianuarie 1558— † 21 Septemvrie 1559.
Petru cel Tânăr: 21 Septemvrie 1559—2 Iunie 1568 († 19 August 1569).
Alexandru: 14 Iunie 1568—Mai 1574.
Vintilă: Mai 1574 (4 zile).
Alexandru: 25 Iulie 1574—25 Iulie 1577.
Mihnea Turcitul: 25 Iulie 1577—Iulie 1583.
Petru Cercel: Iulie 1583—6 Aprilie 1585.
Mihnea Turcitul: Aprilie 1585—Februarie 1591.
Pretendenţi: Iliaş Lăpuşneanu: Martie 1591.
Radu: Martie-Aprilie 1591.

Ştefan Surdul: Mai 1591—Iunie 1592.
Alexandru cel Rău: Iunie 1592—Septemvrie 1593.
Mihai Viteazul: Septemvrie 1593—25 Noemvrie 1600 († 9/19 August 1601).
Vicevoevod: Nicolae-Pătraşcu: Noemvrie 1599—Septemvrie 1600.

Simion Movilă: după 25 Noemvrie 1600—24 Iunie 1601 şi August-Noemvrie 1601.
Radu Şerban: Mai-August 1601; 20 Octomvrie 1601—Februarie 1602.
Radu Mihnea: Noemvrie 1601—Aprilie 1602.
Radu Şerban: August 1602—Ianuarie 1611.
Ocupaţia lui Gabriel Báthory: Ianuarie—Martie 1611.
Radu Mihnea: Martie—Mai 1611.
Radu Şerban: Iunie 1611—19 Septemvrie 1611 († înainte de 16 Martie 1620.
Radu Mihnea: August—Septemvrie 1611—August 1616.
Pretendent: Gavril Movilă: 1616.
Alexandru Iliaş: Septemvrie 1616—Iunie 1618.
Gavril Movilă: Iulie 1618—Iulie 1620.
Radu Mihnea: August 1620—August 1623 († 13 Ianuarie 1626).
Alexandru Coconul: August 1623—Octomvrie 1627.
Alexandru Iliaş: Noemvrie 1627—Octomvrie 1629.
Leon Tomşa: Octomvrie 1629—21 Iulie 1632.
Radu: Iulie—Octomvrie 1632.
Matei Basarab: (1632); 3/18 Februarie 1633 —† 9 Aprilie 1654.
Constantin Basarab Cârnul: 9 Aprilie 1654—Martie 1658.
Mihnea (Mihail Radu): 19 Ianuarie 1658—Decemvrie 1659.
Gheorghe Ghica: 20 Noemvrie 1659—Septemvrie 1660.
Grigore Ghica: Septemvrie 1660—Decemvrie 1664.
Radu Leon: Decemvrie 1664—Martie 1669.
Antonie din Popeşti: Martie 1669—Februarie 1672.
Grigore Ghica: Februarie 1672—Noemvrie 1673.
Gheorghe Duca: Noemvrie 1673—19 Noemvrie 1678.
Şerban Cantacuzino: 19/29 Noemvrie 1678—† 28 Octomvrie 1688.
Constantin Brâncoveanu: 28 Octomvrie 1688 — 24 Martie 1714 († 15 August 1714).
Ştefan Cantacuzino: 25 Martie 1714 — 9 Ianuarie 1716 († 7 Iunie 1716).
Nicolae Mavrocordat: 25 Decemvrie 1715/5 Ianuarie 1716 —14 Noemvrie 1716.
Ioan Mavrocordat: 22 Noemvrie 1716 — † 23 Februarie /7 Martie 1719.
Nicolae Mavrocordat: Martie 1719—† 3/14 Septemvrie 1730.

Constantin Mavrocordat: 3—28 Septemvrie 1730.
Mihai Racoviţă: Octomvrie 1730—13 Octomvrie 1731.
Constantin Mavrocordat: 13 Octomvrie 1731—3 Aprilie 1733.
Grigore II Ghica: 3 Aprilie 1733—16 Noemvrie 1735.
Constantin Mavrocordat: 16 Noemvrie 1735—Septemvrie 1741.
Mihai Racoviţă: Septemvrie 1741—Mai 1744.
Constantin Mavrocordat: Mai 1744—Februarie 1748.
Grigore II Ghica: Aprilie 1748—† 23 August /3 Septemvrie 1752.
Matei Ghica: Septemvrie 1752—Iunie 1753.
Constantin Racoviţă: Iunie 1753—Februarie 1756.
Constantin Mavrocordat: 19 Februarie 1756—August 1758.
Scarlat Ghica: August 1758—31 Mai 1761.
Constantin Mavrocordat: 31 Mai 1761—Martie 1763 (†1769).
Constantin Racoviţă: 9 Martie 1763—Ianuarie 1764.
Ştefan Racoviţă: Ianuarie 1764—18/29 August 1765.
Scarlat Ghica: 18/29 August 1765—2 Decemvrie 1766.
Alexandru Ghica: 2 Decemvrie 1766—17 Octomvrie 1768.
Grigore III Ghica: 17 Octomvrie 1768—5/16 Noemvrie 1769.
Ocupaţia rusească: Noemvrie 1769—10/21 Iulie 1774 (tratatul dela Küciuc Kainargi).
Manole Giani-Ruset: Mai 1770—Octomvrie 1771.
Alexandru Ipsilanti: 14 Septemvrie 1774—mazilit 7/18 şi plecat 12/23 Ianuarie 1782.
Nicolae Caragea: 12/23 Ianuarie 1782 6/17 Iulie 1783.
Mihail Suţu: 6/17 Iulie 1783—Aprilie 1786.
Nicolae Petru Mavrogheni: 14 Martie 1786—15 Noemvrie 1789 († Septemvrie 1790).
Ocupaţia austriacă: 4 Noemvrie 1789—25 Iulie 1791 (pacea dela Şiştov).
Mihail Suţu: Martie 1791—Ianuarie 1793.
Alexandru Moruzi: Ianuarie 1793—August 1796.
Alexandru Ipsilanti: August 1796—Decemvrie 1797.
Constantin Hangerli: Decemvrie 1797—Februarie 1799.
Alexandru Moruzi: Februarie 1799—Octomvrie 1801.
Mihai Suţu: Octomvrie 1801—Iunie 1802.
Alexandru Suţu: Iunie 1802—August 1802.
Constantin Ipsilanti: August 1802—August 1806.
Alexandru Suţu: August—Octomvrie 1806.

Constantin Ipsilanti: 5 Octomvrie — Decemvrie 1806.
Alexandru Suţu: Decemvrie 1806 (numit).
Ocupaţia rusească: 13 Decemvrie 1806 — 16 Mai 1812 (pacea dela Bucureşti).
[Constantin Ipsilanti: 15 Decemvrie 1806 — 19 Mai 1807; Iulie — August 1807; generalul Prozorowski: August 1807 — Februarie 1808; Caimacami: Februarie — 6 Septemvrie 1808; Comitetul de Cinci: Februarie 1808 — Martie 1809: generalul Engelhardt, vicepreşedintele Divanului: Martie 1809 — 16 Mai 1812].
Ion Gheorghe Caragea: August 1812 — 30 Septemvrie 1818.
Alexandru Suţu: 4 Noemvrie 1818 — † 19 Ianuarie 1821.
Scarlat Callimachi: Februarie — Iunie 1821.
Tudor Vladimirescu: Martie — † 14 Mai 1821.
Ocupaţia turcească: 15 Mai 1821 — Iunie 1822.
Grigore IV Ghica: 30 Iunie /12 Iulie 1822 — 29 Aprilie /10 Mai 1828.
Ocupaţia rusească: Mai 1828 — Aprilie 1834. [Generalul Palin: 10 Februarie 1828 — Noemvrie 1829: Paul Kiselef: Noemvrie 1829 — Aprilie 1834].
Alexandru Dimitrie Ghica: 1/13 Aprilie 1834 — 7/19 Octomvrie 1842.
Gheorghe Bibescu: ales 20 Decemvrie 1842, întărit 5 Ianuarie 1843 — 14 Iunie 1848.
Guvern provizoriu: 14 Iunie 1848 — 28 Iunie 1848.
Căimăcămia: 28 Iunie — 30 Iunie 1848.
Guvern provizoriu: 30 Iunie — 28 Iulie 1848.
Locotenenţa domnească: 28 Iulie — 13 Septemvrie 1848 (Ion Eliade Rădulescu, Nicolae Golescu, Cristian Tell).
Constantin Cantacuzino Caimacam: 13 Septemvrie 1848 — Iunie 1849.
Barbu Ştirbei: 16 Iunie 1849 — 16 Octomvrie 1853. Septemvrie 1854 — 12 Iunie 1856.
Ocupaţia rusească: 16 Octomvrie 1853 — 18 Iulie 1854 (Baron Budberg, preşedinte, Kalinski, vicepreşedintele Divanului).
Ocupaţia turcească: 27 Iulie — August 1854 (Halim Paşa şi Derviş Paşa).
Ocupaţia austriacă: 6 August 1854 — 12 Martie 1856.
Alexandru Ghica Caimacam: Iunie 1856 — Octomvrie 1858.
Căimăcămia de Trei: Emanoil Băleanu, Ion Manu şi Ion Filipescu: Octomvrie 1858 — 24 Ianuarie 1859.
Alexandru Ioan Cuza: ales la 24 Ianuarie 1859.

2. *Dobrogea*

Sviatoslav: 945 — 972, la Silistra.
Balica: (1340—?), la Caliacra.
Dobrotici: (?)—1371—1385.
Ivanco: 1385—1389

Intră sub stăpânirea lui Mircea cel Mare, apoi sub a Turcilor până la 1878, când revine Românilor, partea de Nord, și Bulgariei, partea de Sud, adusă și aceasta la Români dela 1913 la 1940.

3. *Moldova*

[Phynta: 1324].
[Andrei Lațcu: 1345—1352].
Dragoș: (1352—1355).

Voevozi teritoriali în Țara Șipenițului:
Ștefan: (1353—1359)
Ștefan: (1359).
Petru: 1359 (—1374 ?)

Sas: (1355—1359).
(Balc: 1359).
Bogdan: 1359—1365.
Lațcu: 1365—1374.
Petru: 1374—1391.
Roman: 1391—1393.
Ștefan: 1393—1399.
Iuga: 1399—1400.
Alexandru cel Bun: 23 Aprilie 1400—1 Ianuarie 1432.
Iliaș: 1 Ianuarie 1432—înainte de 3 Noemvrie 1433.
Ștefan: înainte de 3 Noemvrie 1433—înainte de 26 August 1435.
Iliaș și Ștefan împreună: 1435—Mai 1443.
Ștefan (iar singur): Mai 1443—13 Iulie 1447.

Asociat: Petru, Mai 1444—1445 (vara).

Petru: 13 Iulie 1447—Februarie 1449.

Asociat: Roman, 13 Iulie 1447—Februarie 1448.
Pretendent: Ciubăr, 1449 (iarna).

Alexăndrel: Februarie—12 Octomvrie 1449.
Bogdan; 12 Octomvrie 1449—17 Octomvrie 1451.
Petru Aron: 17 Octomvrie 1451—1452 (iarna).
Alexăndrel: 1452 (iarna)—1454.
Petru Aron: 1454—1455 (iarna).

Alexăndrel: 1455 (iarna) - 25 Mai 1455.
Petru Aron: 25 Mai 1455—14 Aprilie 1457.
Ştefan cel Mare: 15 Aprilie 1457—† 2 Iulie 1504.
Bogdan cel Grozav: 2 Iulie 1504—† 20 Aprilie 1517.
Ştefăniţă: 20 Aprilie 1517—† 12 Ianuarie 1527.
Petru Rareş: Ianuarie 1527—18 Septemvrie 1538.
Ştefan Lăcustă: 18 Septemvrie 1538—Decemvrie 1540.
Alexandru Cornea: Decemvrie 1540—Februarie 1541.
Petru Rareş: Februarie 1541—† 3 Septemvrie 1546.
Iliaş: 3 Septemvrie 1546—11 Iunie 1551.
Ştefan: 11 Iunie 1551—1 Septemvrie 1552.
Joldea: Septemvrie 1552.
Alexandru Lăpuşneanu: Septemvrie 1552—18 Noemvrie 1561.
Ioan Despot: 18 Noemvrie 1561—6 Noemvrie 1563.
Ştefan Tomşa: 8 (10) August 1563—Martie 1564.
Alexandru Lăpuşneanu: (numit 24 Octomvrie 1563) 1564—Martie 1568.
Bogdan: Martie 1568—Februarie 1572.
Ioan cel Cumplit: Februarie 1572—13 (14) Iunie 1574.
Petru Schiopul: 13 (14) Iunie 1574—23 Noemvrie 1577.
Ioan Potcoavă: 23 Noemvrie 1577—Decemvrie 1577.
Petru Schiopul: 1 Ianuarie 1578—2 Decemvrie 1579 (mazilit la 21 Noemvrie 1579).
Iancu Sasul: 21 Noemvrie 1579—August 1582 (†Septemvrie 1582).
Petru Schiopul: Septemvrie 1582—19 August 1591.
Asociat: Ştefan, 18 Decemvrie 1589—19 August 1591.
Aron Tiranul: Septemvrie 1591—Iunie 1592.
Alexandru cel Rău: Iunie 1592 (n'a domnit).
Petru Cazacul: August—Octomvrie 1592.
Aron Tiranul: 14 Octomvrie 1592—Aprilie 1595.
Ştefan Răzvan: 24 Aprilie 1595—August 1595.
Ieremia Movilă: August 1595—Mai 1600.
Mihai Viteazul: Mai—Septemvrie 1600.

Locţiitori:	Udrea Banul Andronic Vistier Sava Armaş Negre Spătar	1600 Iunie
	Marcu Vodă Preda Buzescu	1600 Iulie

Ieremia Movilă: Septemvrie 1600—†30 Iunie 1606.
Simion Movilă: 30 Iunie 1606—† 14 Septemvrie 1607.
Constantin Movilă: Septemvrie—Octomvrie 1607.
Mihăilaş Movilă: Noemvrie—Decemvrie 1607.
Constantin Movilă: 6 (9) Decemvrie 1607—10 Noemvrie 1611
Ştefan Tomşa: Noemvrie 1611—Noemvrie 1615.
Alexandru Movilă: Noemvrie 1615—Iulie 1616.
Radu Mihnea: August 1616—Ianuarie 1619.
Gaspar Gratiani: Ianuarie 1619—10 Septemvrie 1620
Alexandru Iliaş: 10 Septemvrie 1620—Septemvrie 1621.
Ştefan Tomşa: Septemvrie 1621—August 1623.
Radu Mihnea: August 1623—† 13 Ianuarie 1626.
Miron Barnovschi-Movilă: 13 Ianuarie 1626—Iunie 1629.
Alexandru Coconul: Iunie 1629—18 Aprilie 1630.
Moise Movilă: 18 Aprilie 1630—Noemvrie 1631.
Alexandru Iliaş: Noemvrie 1631—Aprilie 1633.
Miron Barnovschi-Movilă: Aprilie—Iunie 1633.
Moise Movilă: Iunie 1633—Aprilie 1634.
Vasile Lupu: Aprilie 1634—Aprilie 1653.
Gheorghe Ştefan: Aprilie 1653.
Vasile Lupu: Aprilie—Iulie 1653.
Gheorghe Ştefan: 6 Iulie 1653—3 Martie 1658 († Ianuarie 1668).
Gheorghe Ghica: 3 Martie 1658—2 Noemvrie 1659.
Constantin Basarab Cârnul: Noemvrie 1659.
Ştefăniţă Lupu: 2 Noemvrie 1659—Ianuarie 1661.
Constantin Basarab Cârnul: Ianuarie—Februarie 1661.
Ştefăniţă Lupu: Februarie 1661—19 Septemvrie 1661.
Eustratie Dabija: Octomvrie 1661—11 Septemvrie 1665.
Gheorghe Duca: Octomvrie 1665—Mai 1666.
Iliaş Alexandru: Mai 1666—Noemvrie 1668.
Gheorghe Duca: Noemvrie 1668—10 August 1672.
Ştefan Petriceicu: 10 August 1672—Noemvrie 1673.
Dumitraşco Cantacuzino: Noemvrie 1673.
Ştefan Petriceicu: Decemvrie 1673—Februarie 1674.
Dumitraşco Cantacuzino: Februarie 1674—Noemvrie 1675.
Antonie Ruset: Noemvrie 1675—Noemvrie 1678.
Gheorghe Duca: Noemvrie 1678 — 25 Decemvrie 1683/4 Ianuarie 1684 († 31 Martie 1684).
Ştefan Petriceicu: 25 Decemvrie 1683— Martie 1684.

Dumitrașco Cantacuzino: (numit 29 Ianuarie) 8 Februarie 1684 — 15 Iunie 1685.
Constantin Cantemir: 15 Iunie 1685 — † 13 Martie 1693.
Dimitrie Cantemir: 19 Martie — 13 Aprilie 1693.
Constantin Duca: Aprilie 1693 — 8 Decemvrie 1695.
Antioh Cantemir: 8 Decemvrie 1695—14 Septemvrie 1700. (mazilit la 1 Septemvrie 1700).
Constantin Duca: 1 Septemvrie 1700 — 15 Iunie 1703.
Ioan Buhuș Caimacam: 15 Iunie—Septemvrie 1703.
Mihai Racoviță: August 1703—12 Februarie 1705.
Antioh Cantemir: 12 Februarie 1705 — 20 Iulie 1707.
Mihai Racoviță: 20 Iulie 1707—17 Octomvrie 1709.
Nicolae Mavrocordat: 6 Noemvrie 1709—Noemvrie 1710.
Dimitrie Cantemir: 10 Decemvrie 1710 — 11 (16) Iulie 1711 († 21 August 1723).
Vornicul Lupu, Postelnicul Maxut, Hatmanul Antioh Jora, Fost Vistiernic Gheorghe Apostol, Caimacami: Iulie—Septemvrie 1711.
Ioan Mavrocordat Terziman, Caimacan: 27 Septemvrie — 10 Noemvrie 1711.
Nicolae Mavrocordat: 26 Septemvrie 1711 — 25 Decemvrie 1715.
Mihai Racoviță: 25 Decemvrie 1715 — 25 (30) Septemvrie /6 (11) Octomvrie 1726.
Grigore Ghica: 24 Septemvrie /5 Octomvrie 1726 — 5 Aprilie 1733.
Constantin Mavrocordat: 5 Aprilie 1733 — 16/27 Noemvrie 1735.
Grigore Ghica: 16 Noemvrie 1735 — 3 Septemvrie 1739.
Ocupația rusească: 3 Septemvrie — Octomvrie 1739.
Grigore Ghica: Octomvrie 1739 — 13/24 Septemvrie 1741.
Constantin Mavrocordat: Septemvrie 1741 — 18 Iunie 1743.
Ioan Mavrocordat: 18 Iunie 1743 — Mai 1747.
Grigore Ghica: Mai 1747 — Aprilie 1748.
Constantin Mavrocordat; Aprilie 1748 — 20 August 1749.
Constantin Racoviță; 20 August 1749 — 22 Iunie 1753.
Matei Ghica: 22 Iunie 1753 — Februarie 1756.
Constantin Racoviță: 8/19 Februarie 1756 — 3 Martie 1757.
Scarlat Ghica: 3 Martie 1757 — 27 Iulie 1758.

Ioan Teodor Callimachi (Calmăşul): 27 Iulie 1758 — înainte de 28 Mai 1761.
Grigore Callimachi: 28 Mai 1761 — 18 Martie 1764.
Grigore Alexandru Ghica: 18 Martie 1764 — 23 Ianuarie 1767.
Grigore Callimachi: 23 Ianuarie 1767 — 3 Iunie 1769.
Constantin Mavrocordat: 18 Iunie 1769 — 4/15 Decemvrie 1769.
Ocupaţia rusească: 27 Septemvrie 1769 — Octomvrie 1774.
Grigore Alexandru Ghica: Septemvrie 1774 — 30 Septemvrie 1777.
Constantin Moruzi: Octomvrie 1777 — 29 Mai 1782.
Alexandru Mavrocordat Deli-Beiu: 29 Mai 1782 — 1 Ianuarie 1785.
Alexandru Mavrocordat Firaris: 1 Ianuarie 1785 — 3 Decemvrie 1786.
Alexandru Ipsilanti: Decemvrie 1786 — 8 Aprilie 1788.
Ocupaţia austriacă: 1787 — 24 Iulie /4 August 1792 (pacea dela Şiştov);
Manoli Giani-Ruset: Mai 1788 — Octomvrie 1788.
Ocupaţia rusească: Octomvrie 1788 — 29 Decemvrie 1791 /9 Ianuarie 1792 (pacea dela Iaşi).
Alexandru Moruzi: Martie 1792 — Ianuarie 1793.
Mihai Suţu: Ianuarie 1793 — 25 Aprilie 1795.
Alexandru Callimachi: 25 Aprilie 1795 — Februarie 1799.
Constantin Ipsilanti: 25 Februarie 1799 — 22 Iunie 1801.
Alexandru Suţu: 22 Iunie 1801 — Septemvrie 1802.
Alexandru Moruzi: Septemvrie 1802 — August 1806.
Scarlat Callimachi: 12 August 1806 — 14 Octomvrie 1806.
Alexandru Moruzi: 5 Octomvrie 1806 — 7 Martie 1807.
Ocupaţia rusească: 17 Noemvrie 1806 — 16 Mai 1812 (pacea dela Bucureşti).
Alexandru Hangerli: 7 Martie 1807 — 23 Iulie 1807.
[Scarlat Callimachi: 23 Iulie 1807 — 1 Iunie 1810 (n'a domnit efectiv].
Scarlat Callimachi: 27 August 1812 — 20 Iunie 1819.
Mihai Suţu: 12 Iunie 1819 — 29 Martie 1821.
Ştefan Vogoride, Caimacam; numit Februarie 1821 — 10 Iulie 1821.
Mişcarea grecească — Eteria lui Alexandru Ipsilanti: Aprilie 1821.

Mitropolitul Veniamin Costachi, Caimacam: Aprilie — Mai 1821.

Ocupaţia turcească: Mai 1821 — Iulie 1822.

Ioniţă Sandu Sturza: 11 Iunie 1822 — 23 Aprilie 1828.

Ocupaţia rusească: Mai 1828 — Aprilie 1834.

Mihai Sturza: Aprilie 1834 — Iunie 1849.

Grigore Alexandru Ghica: (numit Mai) 2 Octomvrie 1849 — 18 Octomvrie 1853.

Ocupaţia rusească: 18 Octomvrie 1853 — 4 Septemvrie 1854.

Grigore Alexandru Ghica: 2 Octomvrie 1854 — 26 Iunie 1856.

Teodor Balş, Caimacam: 2 Iulie 1856 — † Martie 1857.

Nicolae Vogoride, Caimacam: 7 Martie 1857 — Octomvrie 1858.

Căimăcămia de Trei: Anastasie Panu, Vasile Sturza şi Ştefan Catargiu: Octomvrie 1858 — 5/17 Ianuarie 1859.

Alexandru Ioan Cuza: ales la 5/17 Ianuarie 1859.

4. *Transilvania*

a) *Epoca organizaţiilor româneşti*

Gelu dux Blacorum: (896)
Menumorut (în Bihor)
Glad (în Banat)
Ohtum (în Banat): 1008—1018.
(Kean: 1020).

b) *Sub Arpadieni*

Mercurius princeps: 1103, 1111, 1113.
Eustachius (Leustachius) vaivoda: 1176.
Szegfor: 1199—1200.
Gyula (Iula) de Siklós de genere Kán: 1201.
Nicolaus: 1201—1202.
Benedictus filius Conradi: (1202)—1206.
Smaragdus de Zsámbok: 1206 [—1208].
Benedictus (a 2-a oară): 1208—1209.
Michael de genere Katisz: 1209—1212.
Bertholdus archiepiscopus Kalocsensis et vaivoda: 1212.
Nicolaus (de genere Száth): 1213.
Gyula de Siklos vv. (a 2-a oară) et comes de Szolnoc: 1213—1214.

Simon (Simion): 1215.
Ipóth (Ipolit): 1216—1217.
Raphael: 1217—1218.
Neuka [Leuka]: 1219—1221.
Paulus: 1221.
Vicevaivoda: Bocha.
Michael (a 2-a oară): 1222.
Pózsa [Poşa]: 1227 (—1231).
Gyula (Ilula, Iula) de genere Rathold, filius Eustachii: 1230—1233.
Dionysius de Szentgrót de genere Turje: 1233—1234.
Seraphin fiul lui Andreas: 1235.
Pózsa (Pousa, Poşa) fiul lui Sólyom: 1235—1241.
Laurencius: 1242—1252.
Erney (Ernest, Irineu) de genere Akos: 1260 (Ban).
(Stephanus rex junior dux Transilvaniae: 1260—1270).
Ladislaus I de genere Borsa: 1263—1264.
[Nicolaus: 1263—1267].
Nicolaus ex genere servicium: 1264—1268.
[Herbordus (Herbert) de genere Osl: 1267—1270].
Mathaeus de genere Csák: 1270—1272.
[Gyurk (Giurcă): 1272].
Nicolaus I (a 2-a oară): 1272—1273.
Ioannes: 1273 Mai.
Nicolaus I (a 3-a oară): 1273 Iunie—1274.
Mathaeus de genere Csák (a 2-a oară): 1274—1275.
Ladislaus II de genere Borsa: 1275.
Ugrinus de genere Csák: 1275—1276.
Mathaeus de genere Csák (a 3-a oară): 1276.
Nicolaus de genere Pok: 1277.
Finta de Szaláncz de genere Aba; 1278—1279.
Vicevoevod: Rubin 1278.
[Petrus: 1278—1280].
Stephanus Tekes: 1280.
Rolandus (Lorandus) de genere Borsa: 1282.
Vicevoevod: Nicolaus: 1282.
Apor (Opour) de genere Pécz: 1283—1284.
Rolandus de genere Borsa (a 2-a oară): 1284—1285.
[Paulus (Póka) de Alap: 1288].
Vicevoevod: Ladislaus: 1288.

Moses (Moius): 1289.
Rolandus de genere Borsa (a 3-a oară): 1290 — 1291.
Vicevoevod: Benedictus comes gerens vices Ladislai vicevaivodae Transilvani: 1291.
Ladislaus II de genere Borsa (a 2-a oară): 1291 — 1292.
Rolandus de genere Borsa (a 4-a oară): 1293 — 1297.
[Hartwig: 1294, 1297].
Ladislaus II de genere Borsa (a 3-a oară); 1297 [—1301].
[Laurencius de genere Igmánd: 1299].
Simion (Simon): 1301.

c) *Sub dinastii diferite*

Rolandus de genere Borsa: 1301.
Vicevoevod: Ehelleus: 1303.
Ladislaus II de genere Borsa: 1307.
Rolandus de genere Borsa: 1307.
[Laurencius de generes Igmánd: 1309].
Ladislaus II de genere Borsa: 1309 — 1313.
Vicevoevod: Ehelleus: 1314.
Andreas: 1315.
Nicolaus de genere Pok: 1315 — 1318.
Dozsa (Dausa, Doja): 1318 — 1321.
Vicevoevozi: Nicolaus: 1320.
Ehelleus: 1321
Thomas de Szécseny: 1322 — 1342 1).
[Andreas: 1325].
Vicevoevozi: Michael: 1325.
Peteu (Pethew): 1331 — 1340.
Petrus: 1338 — 1341.
Nicolaus: 1342 — 1344.
Vicevoevod: Ladislaus: 1343 — 1344.
Sthephanus: 1345 — 1350.
Vicevoevod: Petrus: 1345 — 1349.
Nicolaus Konth filius Laurencii: 1351 — 1356.
Sthephanus dux Transilvanus: 1351 — 1352.
Vicevoevod: Stephanus, 1353—1356.
Andreas: 1356—1359.
Vicevoevod: Dominicus: 1356 — 1359.

1) In 1336 e amintit un „quondam Sthephanus vaivoda", căruia nu-i putem determina anii.

Dionysius: 1359 — 1367[1]).
Vicevoevod: Petrus: 1360 — 1369.

Nicolaus: 1368.
Emericus: 1369 — 1372.
Vicevoevod: Iohannes: 1369 — 1372.

Sthephanus: 1373 — 1375.
Vicevoevod: Ladislaus: 1373 —

Ladislaus filius Deseu de Losoncz: 1376—1391.
Vicevoevozi: Iohannes: 1383 —
Ladislaus magister: 1391 — 1399.

Emeric Bubek: 1392 — 1394.
Vicevoevod: Bartholomeus: 1391—1394.

Frank: 1393—1395.
Vicevoevod: Petrus: 1394—1395.

Stibor de Stiborich: 1395—1413 (1416).
Nicolaus (uterque) filii Stephani de Chak: 1402—1403.
Vicevoevod: Laurencius Chak: 1402—1403.

Johannes de Thamasy et Jacobus Lackfy de Santhow: 1404—1408.
Vicevoevozi: Ladislaus de Nadan: 1404—1406.
Petrus de Strigh: 1404—1408.
Iohannes de Doboka: 1406 — 1408; 1412 — 1413.
Ladislaus de Nadab: 1410 — 1414.

[vacant: 1414].
Nicolaus de Chak: 1416 — 1426.
Vicevoevod: Lorandus Lepes de Waraskezy: 1416 — 1438.
Demetrius Paan: 1437.

Ladislaus de Chak: 1426 — 1438.
Petrus Cseh: 1436 — 1439.
Desew de Losoncz: 1438 — 1441.
Ioannes de Hunyad; 1441 — 1456 († 11 August 1456).
Nicolaus de Wijlak: 1441 — 1467.
Vicevoevozi: Georgius (Gregorius) Bodo de Georgij: 1446.
Nicolaus de Wyzakna: 1446 — 1451.
Marcus de Herepe: 1447.
Georgius de Bala: 1447.
Stephanus de Iannusy: 1447.

---

1) In 1366 este şi „capitaneus civitatis et districtus Bidiniensis regni Bulgariae".

Joannes de Rozgon: 1453.
Vicevoevozi: Georgius Rikalfy de Tharkeu: 1453.
Branislaus de Stybo: 1453.
Ioannes Gereb de Wingarth: 1458–1459. (în 1459: parcium Transilvanarum supremus capitaneus).

Sigismund de Sarthwan: 1459.
Ioannes Farkas de Zerdehel: 1459.
Michael Szilagy de Horogzeg: 1460 (parcium Transsylvanarum gubernator).

Joannes Pongrácz de Dengelegh: 1462 — 1475.
Vicevoevozi: Ioannes de Rede: 1462 – 1469.
Dominicus Bethlen: 1462.

Ioannes comes de Sancto Georgio et Bozyn: 1464 — 1467.
Vicevoevod: Stephanus Erdely de Somkerek: 1464.

Ioannes Chupor de Monozlo: 1468 – 1469.
Nicolaus Chupor de Monozlo: 1470.
Blasius Magyar de Mera: 1473 — 1475.
Petrus Gereb de Wingarth: 1477 — 1479.
Vicevoevod: Anthonius de Kend: 1479.

Sthephanus de Báthory: 1480 – 1492.
Vicevoevod: 1480 — 1498.

Ladislaus de Losoncz: 1493 — 1495.
Bartholomeus Dragfy de Belthewk: 1493 — 1499.
Vicevoevod: Nicolae Hagymasy: 1494.

Petrus comes de Sancto Georgio et Bozyn: 1499 — 1519.
Vicevoevozi: Schertinger: 1505.
Leonardus Barlabasi de Hederfaja: 1507 — 1523.

Petrus de Pösing. 1509.
Ioannes de Zapolya: 1509 — 1526. [1541].
Vicevoevozi: Nicolaus Thuroczy: 1514 — 1516.
Nicolaus de Berekzo: 1519.
Stephanus Szanizlofi Bathori: 1521.
Stephanus Thomoryi de Chuch: 1523.

Petrus de Perényi: 1526 — 1528.
Vicevoevod: Nicolaus Macedonius: 1527.

Stephanus Bathory de Somlyó: 1519—1533.
Vicevoevod: Franciscus de Kend: 1534.

Stephanus Mailath: 1534—1540.
Emericus Balassa de Gyarmath: 1539.

d) *Sub suzeranitatea turcească*

Isabela: 1541—1551; 1556—1559.
[Ferdinand. Transilvania unită cu Ungaria: 1551—1556].
Ioan Sigismund: [1540—] 1559—† 14 Martie 1571.
Ştefan Báthory de Somlyó: 25 Mai 1571—1576.
Cristofor Báthory: 1576—1581.
Sigismund Báthory: 1581—1597
Rudolf: 1597.
Sigismund Báthory (a 2 a oară): 1598.
Andrei Báthory: 1598—† Noemvrie 1599.
Mihai Viteazul; 1 Noemvrie 1599—9 August 1601.
Locţiitor: Logofătul Teodosie: Mai 1600.
Rudolf: 1599—1605.
(Basta 1600—1601—1603).
Moise Secuiul: 1603—1604.
Ştefan Bocskay: 1605—† Decemvrie 1606.
Sigismund Rákóczy: 1606—1608.
Gabriel Báthory: 1608—1613.
Gabriel Bethlen: 21 Octomvrie 1613—15 Noemvrie 1629.
Caterina de Brandenburg: 1629—1630.
Ştefan Bethlen: 1630.
Gheorghe I Rákóczy: 1630—1648.
Gheorghe II Rákóczy: 1648—1660.
Francisc Rhedey: 1658—1659,
Akos Barcsay: 1659—1660.
Ioan Kemény: 1660—† 23 Ianuarie 1662.
Mihai Apafi: 14 Septemvrie 1661—† 15 April 1690.[1])
Emeric Thököly: 1678—1691 († 1705).
Francisc II Rákóczy: 1705—1711.

e) *Principatele Unite: Ţara Românească şi Moldova*

Alexandru Ioan Cuza: 24 Ianuarie / 5 Februarie 1859—11 Decemvrie 1861.

f) *România Principat*

Alexandru Ioan Cuza: 11 Decemvrie 1861—11/23 Februarie 1866.

1) In continuare împăraţii germani sunt şi principi ai Ardealului.

Locotenenţa Domnească: Nicolae Golescu, Lascar Catargiu, Nicolae Haralambie: 11/23 Februarie 1866—8/20 Aprilie 1866.
Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen: 8/20 Aprilie 1866 ales, 10/22 Mai 1866 depune jurământul—14/26 Martie 1881.

g) *România Regat*

(Dinastia Hohenzollern-Sigmaringen)

Carol I: 14/26 Martie proclamat rege, 10/22 Mai 1881 încoronat—† 27 Septemvrie / 10 Octomvrie 1914.
Ferdinand I: 27 Septemvrie / 10 Octomvrie 1914 proclamat, —† 20 Iulie 1927.
Incoronat la Alba Iulia ca rege al tuturor Românilor; 15 Octomvrie 1922.
Mihai I: 20 Iulie 1927—8 Iunie 1930.
Regenţi: Principele Nicolae de Hohenzollern-Sigmaringen, Patriarhul Miron Cristea şi Gheorghe Buzdugan († 6 Octomvrie 1929) şi înlocuit cu Constantin Sărăţeanu (la 8 Octomvrie 1929).
Carol II: 8 Iunie 1930—6 Septemvrie 1940.
Mihai I (a 2 a oară); 6 Septemvrie 1940—
Conducătorul Statului: General Ion Antonescu: 6 Septemvrie 1940—

VII. Bulgarii

1. *La marea de Azov sub Huni, Avari, etc.*

Avitochol
Irnik
Belar, prădat de Hunor şi Magor.
Sabergan, hanul Kutrigurilor: [ca. 551—558].
Organ-Gostun: după 571 (neamul lui Dulo).
Kubrat-Kurt: (582—) 585—† 643.
Batbajan-Baian, Kotragos, Isperich-Asparuch } fii lui Kubrat: 643—679
Alzeko [ca. 663—668].
Bezmer [ca. 665—668].

2. *In Bulgaria*

(Neamul Dulo şi Wokil).

Isperich-Asparuch: 679— † 702
Terbel: 702— † 719
? : 719—725
Sewar: 725— † 740
Kormisoş: 740— † 756
Winech: 756—762
Teleţ: 762—765
Sabin: 765—767
Toktu: 767—772
Pagan: 772
Telerig: (772) 773—777
Kardam: 777— † 802
Krum: 802— † 13 Aprilie 814
Omortag: 814— † 831
Malamir: 831—836
Pressian: 836—853
Boris-Mihail I: 853—888
Vladimir: 888—893
Simeon: 893— † 27 Mai 927
Petru: 927— † 30 Ianuarie 969
Boris II: 969—972
[Bulgaria răsăriteană supusă Bizanţului: 972]

Kraka, în Pernik
Dragomuş, în Strumiţa
Iliţă, în Meglenia
Dragaş, în Vodena
Nestoriţă, în Serbia şi Berat
Nicola, cu fiii David, Moise, Aron şi *Samuil*, la Kastoria.

} 972—980, în Bulgaria apuseană

Samuil: 980— † 15 Septemvrie 1014.
Gavril-Radomir: 1014—1015
Ioan-Vladislav: 1015— † 1018
[Bulgaria apuseană supusă Bizanţului: 1018]

Petru Deljan
Alussian

} 1040—1041 (revoltaţi).

Gheorghe Voitech: 1072 (revoltat).

3. *Dinastia Asăneştilor* (română).

Petru şi Asan: 1185; 1186—1197 (Assan: † 1196; Petru: † 1197).
Ioniţă-Caloian: 1197—† 8 Octomvrie 1207.
  Dobromir Hrisos (Hârsu): 1196—1197 (revoltat în Bulgaria vestică).
  Ivanco: 1198—1200 (revoltat la Filipopol).
Boril: 1207—1218.
Ioan Asan II: 1218—† Iunie 1241.
Caliman I: 1241—1246.
Mihail II Asan: 1246—1257.
  Regentă: Irina.
Caliman II: 1257—1258.
  Pretendent: Mitzes, 1258.
Constantin Asan Tich: 1258—† 1277.
Ivailo (Lachanas, Kordokubas): 1277—1279.
Ioan Asan III: 1279—1280.

4. *Dinastia Terterilor* (cumano-tătară).

Gheorghe I Terteri: (1280); 1281—1292 (?).
  Voevozi teritoriali: Darman, Kudelin } la Branicevo.
  Şişman, la Vidin.
  Eltimir, la Cazanlâk.
  Smil (Smiltzes), Radoslav, Voisil } la Sredna Gora.
Smil (Smiltzes): 1292—1295.
Teodor Svetoslav: 1295—† 1321.
Gheorghe II Terteri: 1321—1323.
Interregnum: 1323—1324.

5. *Dinastia Şişmanidă.*

Mihail III Şişman: 1324—† 28 Iulie 1330.
  Ana Ţariţa cu fiiul Ioan Ştefan, Belaur (Balaur), Teodora Ţariţa } 1330—1331 Lupte pentru tron.
Ioan Alexandru: 1331—† 1370.
  Mihail-Asan: 1340—1355, la Vidin.
  Ioan Sraţimir: 1355—1366; 1369—1370, la Vidin.

Ioan Şişman: 1371—1393, la Târnova.
Ioan Sraţimir: 1371—1396, la Vidin.

Sub Turci: 1393/1396—1878.

6. *Bulgaria nouă.*

Generalul Dondukof-Korsakof, comisar rus: 1878—1879.
Alexandru de Battenberg: ales 27 August 1879—abdică 20/21 August 1886.
Regenţa de trei: Stambulof, Mutkurof şi Karavelof: 1886—1887.
[Waldemar de Danemarca: ales 18 Noemvrie 1886 (n'a primit domnia)].
Ferdinand de Koburg: ales 7 Iulie 1887—3 Octomvrie 1918. (Ţar din 1909).
Boris III: Octomvrie 1918 —

VIII. Sârbii.

Grupurile: Sorabii (pe Sava), Moravii (pe Morava), Timocianii (pe Timoc) şi Rascianii (pe Rascia): 818—822.

Se disting la început: Narentanii (Craynenses) între Narenta şi Cetinie, Zachlumii (Chulmi) pe Narenta, Tervunianii (Travunia) între Ragusa şi Cattaro, Conavlianii (Canali) la mare între Epidanr şi Ragusa şi Duclianii în Muntenegru (Cerna Gora) şi Albania (Cattaro şi Boiana).

Sunt conduşi de jupani şi voievozi, între care se disting cei din Zeta. Formarea Serbiei pleacă din Zeta.

1. *Serbia maritimă.*

Petru din Dioclea, peste Narentani: [ca. 891—917].
Mihail, peste Zachlumi: [ca. 912—948].
Vladimir în Dioclea: [ca. 1000—1014].
Ştefan Voislav, peste Dioclea, Travunia şi Zachlumia.
Mihail, fiul lui Voislav: [ca. 1052—1077].
Creşimir: 1057.
Branislav, fiul lui Radoslav, la Scutari
Cocciaparus, fratele lui Branislav
Gradislav, fratele lui Branislav
Predihna fiul lui Gradislav
} ca. 1100.
Bodin: 1082—1106.
Dobroslav II.
Vladimir II.

Gheorghe, fiul lui Bodin: 1113—1116 (1114—1118).
Grubeşa, fiul lui Branislav: 1116—1123 (1118—1125).
Gheorghe, a doua oară: 1125—1135.
Gradihna, fratele lui Grubeşa: ca. 1135—1146.
Jura, la Cattaro: 1186.

2. *Serbia sudică (Rascia).*

Vişeslav: ca. 780.
Radoslav.
Vlastimir, nepotul lui Radoslav: ca. 850.
Strojimir.
Klonimir.
Časlav: ca. 931—952.
[Cele 20 de generaţii (Dioclea)].
Ljutomir: ca. 1020.
Ştefan Voislav: ca. 1043.
Mihail, fiul lui Voislav: ca. 1052—† (?) 1082.
Gheorghe Voiteh: ca. 1073 (la Morava).
Constantin Bodin, la Prizren: ca. 1082—1091—1106.
  Petrillo, la Ohrida.
  Vlkan, Marko } în Rascia: ca. 1090.
Vlkan (Vuk): 1091—1106.
Uroş I: ca. 1120.
Beluş şi Pribislav.
Uroş II: ca. 1149.
Desa, la Bitolia: ca. 1161—1167.
Tihomir.
[Zavida].
Nemania: ca. 1171—Martie 1196.
  Sracimir, în Gradaţ (Čačak), Miroslav, în Zachlumia } ca. 1162—1190.
  Vlkan, în Antivari şi Cattaro: 1199.

3. *Serbia mare.*

Ştefan Nemania (în călugărie Simion): 1196—† 24 Septemvrie 1228.
Ştefan Radoslav (Ioan): 1228—4 Februarie 1234.
Ştefan Vladislav: 1234—1243 primăvara.

Ştefan Uroş I: 1243—1276.
Ştefan Dragutin (Teoctist): 1276—1282. In Nord: 1276— † Martie 1316.
Ştefan Uroş II Milutin: 1282—† 29 Octomvrie 1321.
Ştefan Uroş III Deciaschi: 1321, încoronat la 6 Ianuarie 1322—August 1331 († 11 Noemvrie 1331).
Ştefan Duşan: 8 Septemvrie 1331 † 20 Decemvrie 1355 Ţar dela 1346.
Ştefan Uroş IV: 1355—† 4 Decemvrie 1371.
Vlkaşin, cneaz la Prizren: 1366—† 26 Septemvrie 1371.
Ugljeşa, în Tracia: 1366—† 26 Septemvrie 1371.
Simion, în Tesalia: 1366 — 1370(?)
Lazăr: 1371—† 15 Iunie 1389.
Marco Kralevici, fiul lui Vlkaşin, în Prilep: 1371— † 10 Octomvrie 1394.
Ştefan Lazarevici: 1389—† 19 Iulie 1427.
Gheorghe Brancovici-Vucovici: 1427—† 24 Decemvrie 1456.
Despotul Lazăr: 1456—† 20 Ianuarie 1458.
Ştefan şi Elena Palaiologina: 1458—1459.
Regent: Michael Anghelovici: 1458.
Pretendent: Grigore Orbul († 16 Octomvrie 1459) ca Gherman, călugăr la Hilandar.
Ştefan, fiul lui Thoma al Bosniei: 1459 Aprilie.

4. *Despoţii sârbi sub Unguri.*

Vuk Grgurovici: 1465—† 16 Aprilie 1485.
Gheorghe: 1486—1496. In călugărie Maxim, ajunge mitropolit al Belgradului: † 18 Ianuarie 1516.
Iovan: 1496—† 10 Decemvrie 1502.
Ivaniş Berislavici: 1504—1514.
Ştefan Berislavici: 1515—† 1535.
Ioan Nenada, pus de Zapolya: 1526—1527.
Radici Bojici, pus de Ferdinand: 1527—1528.

5. *Serbia nouă*

Gheorghe (Karagheorghe) Petrovici: 1804 — fuge la 2 Decemvrie 1813 († Iulie 1817).
Miloş Obrenovici: 1814 — abdică 12 Iulie 1839.
Milan Obrenovici: 12 Iunie 1839 — † 1839.
Mihail Obrenovici: 1839 — August 1842, sub regenţă.

Alexandru Karagheorghevici: 1842—abdică Decemvrie 1858.
Miloş Obrenovici (a 2-a oară): 1859—† 26 Septemvrie 1860.
Mihail Obrenovici (a 2-a oară): 1860—† 10 Iunie 1868.
Milan Obrenovici: 1868 — abdică 6 Martie 1889.

Sub regenţă: Blasnovaţ, Gavrilovici, Ristici — 1868—1872.

Rege dela 1882.

Alexandru Obrenovici: 1889—† 11 Iunie 1903.

Sub ragenţă: Ristici, Protici, Belimarcovici — 1889-1893.

Guvern provizoriu: 1903.
Petru I Karagheorghevici: 1903 — † 1921.

Din 1919: regatul sârbo-croato-sloven, apoi Jugoslavia.

Alexandru Karagheorghevici: 1921 — † 9 Octomvrie 1934.
Petru II Karagheorghevici: 1934 —

Regent: Paul Karagheorghevici: 1934—27 Martie 1941.

ADAUS

Vechii jupani şi crali după tradiţie

Voislav-Voisestslav.
Radoslav-Radostslav.
Prosego.
Vlastimir: 870—880.
Muntimir, Stroimir, Goinic — 880—890.
Privislav: 890—
Petru Goinicovici: 890—911.
Pavel Brancovici: 911—920.
Zaharia Prvislavici: 920-924.
Ceslav (Ţeiaslav) Clonimirovici: 931 949.
[Fără ţari: 949—1015].
Vladimir: 1015 -
Vladislav: 1015—1017.
Voislav (Dobroslav): 1039—1042.
Neda Voislavicea: 1050—
Mihail Voislavici: 1050—1080.
Radoslav: 1080—1082.
Bodin: 1082—1106.
Dobroslav: 1106—
Vuk: 1106—
Vladimir: 1106—1115.
Gheorghe: 1115—
Grubeşa: 1115—1122.
Gheorghe Bodinov: 1122.
Uroş: 1122—1136.
Cedomil: 1136-1158.
Primislav-Uroş: 1159—1160.
Beluşa: 116?—1161.
Teşu-Tihomilia: 1162—1165.
Ştefan Nemania I: 1165—1195.
Ştefan Prvovénceani (Nemanici I): 1195—1204.
Vuk (Vlkan) Nemanici II: 1204-1205.
Ştefan Prvovénceani: 1205—1224.
Radoslav Nemanici III: 1224—1230.
Vladislav Nemanici IV: 1230—1237.
Uroş Nemanici V: 1237—1272.
Dragutin Nemanici VI: 1272—1275.
Milutin Ştefan Uroş II, Nemanici VII: 1275—1321.
Ştefan Uroş III Decianschi, Nemanici VIII: 1321—1336.
Ştefan Duşan, Nemanici IX: 1336—1356.
Uroş V, Nemanici X (ultimul): 1356—1367.

Vukaşin Mrniavici: 1367—1371.
Lazăr Grebelianovici, cneaz: 1371—1389.
Ştefan Lazarevici—Ţariţa Miliţa: 1389—1406—1427.
Gheorghe Brancovici: 1428—1457.
Irina: 1457—1459.
Lazăr Gheorghevici: 1457.
Elena: 1457—1459.
Mihail Abogovici: 1459.
Isac şi Pavel: 1459—1463.
Ştefan Gheorghevici: 1460—1467.
Vuk Grigurevici: 1471—1497.
Anghelina: 1497.
Despotul Gheorghe (Maxim): 1496—1499.
Ioan Brancovici: 1499—1503.
Elena: 1503—1521.
Ştefan Berislav: 1526—1527.
Ivan Ciarnovici: 1527—1528.
Iacov Vasilievici-Iracliski: 1552—1563.
Dimitrie Brancovici: 1561—1563.
Gheorghe Brancovici: 1563—1596.
Avram Brancovici: 1596—1630.
Gheorghe Brancovici: 1688—1711.

IX. Ungurii

1. *Epoca legendară.*

Nemroth.
Hunor } fiii lui Nemroth, căsătoriţi cu fetele lui Dula,
Magor } prinţul Alanilor.

2. *Epoca invaziei.*

Lebed = Leüedi.
Almos, fiul lui Ugek.
Arpad[1]: 896 — † 907. Vine în Panonia la 896, cu triburile maghiare Huba, Lél, Kende, Ond, Horka, Botond, Gyula.
Fii lui Arpad: Levente, Tarhos, Ullö, Jutas şi Zolt.
Zolt-Zsolt, fiul lui Arpad.
Fajsz, fiul lui Jutas.
Taksony, fiul lui Zolt.
Gheza (Géza), fiul lui Taksony: 972 — † 997.
Vajk-Ştefan (István) fiul lui Gheza: 997 — † 1038.

3. *Regii Ungariei.*

a) *Dinastia arpadiană.*

Ştefan: 997 (creştinat 1000) — † 1038.
Petru: 1038 — 1041.
Samuel (din familia Aba): 1041 — † 1044.

1) Kézai dă succesiunea: „Arpad filius Almi, filii Elad, filii Uger de genere Turul".

Petru, (a 2-a oară): 1047 — † 1046.
Andrei (Endre): 1047 — † 1060.
Bela I: 1060 — † 1063.
Solomon: 1063 — 1074 († 1087).
Gheza (Géza) I: 1074 — † 1077.
Ladislau (László) I: 1077 — † 1095.
Coloman (Kálmán) Cărturarul: 1095 — † 1116.
Ştefan II: 1116 — 1131.
Bela II: 1131 — 1141.
Gheza II: 1141 — † 1161.
Ştefan III: 1161 — † 1173.
  Ladislau II: † 1162.
  Ştefan IV: 1162—1163 († 1164).
Bela III: 1173— † 1196.
Emeric (Imre): 1196— † 1204.
Ladislau III: 1205.
Andrei II: 1205— † 1235.
Bela IV: 1235— † 1270.
Ştefan V: 1270— † 1272.
Ladislau IV Cumanul: 1272— † 1290.
Andrei III: 1290— † 1301.

b) *Dinastii diferite.*

Carol I de Anjou (Angevin): propus 1301; ales la Rákos, 17 Octomvrie 1307; recunoscut în Noemvrie 1308; încoronat cu coroană nouă la 15 Iulie 1309; cu vechea coroană la 20 August 1310— † 1342. (Numără anii de domnie din 1301).
Venceslas (Vencel) al Boemiei: 1301 — Octomvrie 1305.
Otto de Bavaria: 1304—1308.
Ludovic de Anjou: 1342— † 1382.
Maria de Anjou: 1383—1385 († 1395).
Carol II cel Mic (de Anjou): 1385 (încoronat 31 Decemvrie 1386— † 24 Februarie 1387.
Sigismund de Luxemburg: 31 Martie 1387—† 9 Decemvrie 1437. [Impărat german: 20 Septemvrie 1410; încoronat 31 Mai 1433].
Albert de Habsburg: 1 Ianuarie 1438 — † 27 Octomvrie 1439. [Imp. german: 18 Martie 1438].
Vladislav (Ulászló) I Iagello: 1440 — † 10 Noemvrie 1444.

Ladislau V de Habsburg: 1445—† 23 Noemvrie 1457.
Ioan de Inidoara (Hunyad) regent: 1446—13 Februarie 1453 († 11 August 1456).
Mathias Corvinus: ales la Rákos, 1 (24) Ianuarie 1458, încoronat, 25 Martie 1464— † 6 Aprilie 1490.
Vladislav II Iagello: 15 Iulie 1490— † 13 Martie 1516.
Ludovic II Iagello: 1516— † 29 August 1526.

c) *Dinastia Habsburg şi Habsburg-Lorena.*

Ferdinand I: 16 Decemvrie 1526— † 25 Iulie 1564. [Împărat german: 5 Ianuarie 1531; încoronat: 24 Februarie 1556].
[Ioan Zapolya (Iános Szapolyai), rege naţional: 1 Noemvrie 1526— 21 Iulie 1540].
Maximilian: 8 Septemvrie 1563— 12 Octomvrie 1576. [Împărat germ. 24 Noemvrie 1562, încoronat: 25 Iulie 1564].
Rudolf: 25 Septemvrie 1572—1608 († 12 Ianuarie 1612 st. n.). [Imp. germ. 27 Octomvrie 1575, încor. 12 Octomvrie 1576].
Mathias II: 26 Iunie 1608— † 20 Martie 1619. Imp. germ. 13 Iunie 1612].
Ferdinand II: 1 Iulie 1619 — 15 Februarie 1637. [Imp. germ. 28 August 1619].
Ferdinand III: 8 Decemvrie 1625 (1637)— † 2 Aprilie 1657. [Imp. germ. 22 Decemvrie 1636; încor. 15 Februarie 1637].
Ferdinand IV: 16 Iunie 1647 — † 9 Iulie 1654. [Imp germ. 24 Mai 1653].
Leopold I: 27 Iunie 1655 — † 5 Mai 1705. [Imp. germ. 18 Iulie 1658].
Iosif I: 9 Decemvrie 1687— † 17 Aprilie 1711. [Imp. germ. 24 Ianuarie 1690: încor. 5 Mai 1705].
Carol III: 22 Mai 1712— † 20 Octomvrie 1740. [Imp. germ. 12 Octomvrie 1711].
Maria Theresia: 25 Iunie 1741 (1740) — 29 Noemvrie 1780.
Iosif II de Habsburg-Lorena: 29 Noemvrie 1780— 20 Februarie 1790. [Imp. germ. 27 Martie 1764, încor. 18 August 1765].

Leopold II: 30 Septemvrie 1790 — † 1 Martie 1792. [Imp. germ. 30 Septemvrie 1790].

Francisc I: 5 Iulie 1792— † 2 Martie 1835. [Imp. germ. 1 Iulie 1792, depus 6 August 1806] [1]).

Ferdinand V: 1835 — abdică 2 Decemvrie 1848 († 1875), (Dinastia Habsburg-Lorena depusă: 14 Aprilie — 13 August 1849).

Francisc-Iosif I: 1848 (încor. 8 Iunie 1867) — 21 Noemvrie 1916.

Carol IV: 21 Noemvrie 1916 — 13 Noemvrie 1918 († 1 Aprilie 1921.

d) *Republica-regat*

Republica populară maghiară: 16 Noemvrie 1918—21 Martie 1919.

Preşedinte: Mihail Károlyi, ales 11 Ianuarie 1919.

Republica comunistă: 21 Martie 1919—2 August 1919.

Preşedintele guvernului poporului: Alexandru Garbai. Comisar la externe: Béla Kun.

Guvernul social-democrat Iuliu Peidl: 1 August 1916 — 6 August 1919.

Ocupaţia română: 3 August 1919—16 Noemvrie 1919.

Guvernul Ştefan Friederich: 7 August 1919 — 22 Noemvrie 1719 (după lovitura de Stat din 7 August 1919).

Arhiducele Carol-Iosif Francisc regent: 7—24 August 1919.

Guvernul Adalbert Apponyi şi Carol Huszár: 22 Noemvrie 1919—Martie 1920.

Nicolae Horthy, regent: Martie 1920 —

Carol IV (a 2-a oară): 27 Martie—5 Aprilie 1920.

Carol IV (a 3-a oară): 21 Octomvrie—5 Noemvrie 1920.

Otto de Habsburg, pretendent: 1 Aprilie 1921—

X. Polonii.

Polonii (Polanii, Pulanii, Liahii, Leşii) apar pe Vistula şi Varta.

Sunt cunoscuţi sub diferite grupuri ca:

---

1) Francisc I şi urmaşii săi rămân împăraţi ai Austriei şi regi ai Ungariei.

Vistulienii sau Vislanii pe Vistula superioară (dela Cracovia la Sandomir) formând Polonia Mică de mai târziu.

Mazovienii (mai târziu Mazurii) pe Vistula mijlocie.

Silesienii (Silensi) pe Oderul superior, componenţă a mai multor triburi, ca: Bobranii, Deadohiţii, Opolanii şi Trebovanii.

Polonii (Polani, Pulani, Liahi, Leşi) pe Varta, cu centre importante la Gniezno, Kruszwica şi Poznan. Cuprind şi triburile Lenciţii, Sieradzii şi Cujavii.

1. *Epoca legendară.*

Lech, fundatorul oraşului Gniezno: sec. VI.
Popiel, familie nobilă.
Piast, ţăran din Kruszwica: ca. 850.
Ziemowit, fiul lui Piast.
Leszek.
Ziemomysl.
Krakus, fundatorul Cracoviei, la Vislani.
Wanda, fiica lui.

2. *Epoca istorică.*

Mieczyslaw I (Mieczko): ca. 950—†992.
Boleslaw cel Mare I, Chrobry „Viteazul": 992—† 1025.
(Incoronat rege la Gniezno: 25 Dec. 1024).
Mieczyslaw II (Mieszko): 1025—† 1034.
Interregnum: 1034—1040.
Maslaw în Mazovia.
Cazimir I Renovatorul: 1040—† 1058.
Boleslaw II Indrăzneţul: 1058—1080.
Wladislaw I Hermann: 1080—1102.
Voevodul Sieciech.
Boleslaw III Krzywusty „Gură-Strâmbă": 1102—1138.
Desmembrarea prin testamentul lui Boleslaw către fiii lui
Wladislaw, în Cracovia, Sieradz şi Lenczyca.
Boleslaw, în Mazovia.
Mieczyslaw, peste Poloni.
Henric, în Sandomir.
Casimir, fără moştenire.
Wladislaw II: 1139—1146.
Boleslaw IV Creţul: 1146—1173.
Mieczyslaw III (Mieszko) cel Bătrân: 1173—1177.

Casimir II cel Drept: 1177— ? .
Mieczysław III (a 2-a oară): ? —1202.
Wladislaw III Laskonogi „Picioare-Uscate": 1202—1206.
Leszek II Albul: 1206—1227.
Boleslaw IV Pudicul: 1227—1279.
Leszek III cel Negru: 1279—1288.
Henric Probus, duce de Breslau.
Przemyslaw, ducele Poloniei Mari.
Wenceslaw, regele Boemiei: 1291—1295.
Przemyslaw (a 2-a oară): 1295—1300.
(încoronat rege la Gniezno).
Wenceslaw (a 2-a oară): 1300—1305.
Wladislaw IV Lokietek „cel Scurt": 1305—1333.
(Intre 1288-1305 luptă cu toți pretendenții).
Casimir III cel Mare: 1333—1370 (ultimul Piast).
Ludovic de Anjou, regele Ungariei: 1370—1382.
Interregnum: 1382—1384.
Hedwiga, fiica lui Ludovic, se duce la Cracovia în Octomvrie 1384.
Wladislaw V Iagiello: 1386—1434 (împreună cu Hedwiga).
La 4 Martie 1386, în Duminica *Estomihi*, au avut loc cele trei acte: botezul, căsătoria și încoronarea lui Wladislaw.
Wladislaw VI Iagiello Warnecki: 1434—† 10 Noemvrie 1444.
Casimir IV Iagiellonczyk: 1444—1492.
Ioan I Albert: 1492—1501.
Alexandru I: 1501—1506.
Sigismund I cel Bătrân: 1506—1548.
Sigismund II August (August I): 1548—1572.
Pretendenți: Ivan cel Groaznic din Moscova.
Ioan al Suediei.
Ernest Arhiducele.
Henri de Valois: ales la 16 Mai 1573—1574.
(Intră în Cracovia la 19 Febr. 1574; pleacă în același an).
Maximilian, împăratul german, proclamat de senatori în Dec. 1575.
Ana Iagiello, aleasă de dietă și căsătorită cu Ștefan Báthory, principele Transilvaniei 1575.
Ștefan Báthory: 1575—† 7 Dec. 1586.
Sigismund III Wasa: 1587—1632.

Wladislaw VII: 1632—1648.
Ioan II Casimir: 1648—1668.
Mihail Korybut Wisniowiecki, 1669—1673.
Ioan III Sobieski: 1674—1696.
 Prinţul de Conti, ales de Primatul Poloniei.
Frederic-August electorul Saxoniei, proclamat de episcopul Kujaviei, încoronat în Cracovia, ca August II: 1696—1704 (depus). Renunţă la 1706.
Stanislaw Leszczynski: 1704—1709.
August II (a 2-a oară): 1709—7 Febr. 1733.
August III: 1733—† 3 Octomvrie 1763.
 Stanislaw Leszczynski pretendent, 1733—1734. Renunţă la 1736.
Stanislaw-August Poniatowski: ales 7 Sept. 1764—abdică: 25 Nov. 1795 († 12 Febr. 1797). Incoronat la Varşovia, 25 Nov. 1764.
Ducatul Varşoviei: 7 Iulie 1807—20 Aprilie 1813.
 Frederic-August al Saxoniei, ducele Varşoviei.
Desmembrarea sub cele trei puteri:
 Regatul Poloniei sub Rusia.
 Marele ducat al Posnaniei sub Prusia.
 Regatul Galiţiei şi Lodomeriei sub Austria.
Republica Cracoviei: 9 Iunie 1815—15 Aprilie 1846.

3. *Polonia nouă.*

Consiliul de regenţă: Octomvrie—14 Noemvrie 1918.
Republica: Josef Pilsudski, preşedinte: 10 Nov. 1918—1926 († 12 Mai 1935).
Ignacy Mościski: 1926—Septemvrie 1939.

XI. Ruşii.

Rus, nume prin care Finezii arătau pe Scandinavi. Rusia este o creaţie politică nordică, a Varegilor, Barangii Bizanţului. S'a desvoltat peste diferite triburi slave sub conducerea lui Rurik chemat de localnicii din Novgorod. Nu poate fi vorba de *o Rusie* ci de *mai multe Rusii*, după diferite centre, fiecare dominând rând pe rând unul asupra altuia. Multă vreme au fost sub Tătari.

1. *In Novgorod.*

Rurik: 862—879.

2. *In Kiev.*

Oleg: 879—912.
Igor: 912—945.
Olga (Helga): 945—957 (creştinată la 957). Tutora lui Sviatoslav.
Sviatoslav: 957—972. A vrut să-şi mute capitala la Preslav.
Iaropolk: 972—980.
Vladimir: 980—1015.
Lupte între fiii lui Vladimir: 1015—1019. (Mstislav şi Iaroslav).
Iaroslav cel Inţelept: 1919—1054.
(Imparte ţara între fiii lui: Isiaslav la Kiev şi Novgorod; Sviatoslav la Cernigov; Vsevolod la Pereiaslav; Viaceslav la Smolensk; Igor la Vladimir-Volynski.
Iziaslav I: 1054—1078.
Vsevolod I: 1078—1093.
Sviatopolk: 1093—1113.
Vladimir Monomah: 1113—1123.
Mstilav I: 1125—1132.
Iaropolk II: 1132—1139.
Vsevolod II: 1139—1146.
Iziaslav II: 1146—1154.
Iurii Dolgoruki: 1154—1157.

3. *In Halici.*

Iaroslav Osmomysl: 1152—1187.
Vladimir: 1187—1198.
Roman: 1199—1205.
Daniel: 1245—1264.

4. *In Vladimir şi Suzdal.*

Andrei Bogolubski: 1157—1174.
Lupte între fraţii şi nepoţii lui Andrei: 1174—1176.
Vsevolod III: 1176—1212.
Lupte între fiii lui Vsevolod III: 1212—1219.
Iurie II: 1219—1238.
Iaroslav Vsevolodovici: 1238—1246.

Lupte între urmaşii lui Vsevolod III: 1246—1252.
Alexandru Nevski: 1252—1263.
Iaroslav Iaroslavici: 1263—1272.
Vasile: 1272—1276.
Lupte între fiii lui Alexandru Nevski: 1276—1304.
Mihail Iaroslavici: 1304—1319.
Iurie: 1319—1326.
Alexandru: 1326—1328.

5. *In Moscova.*

Ivan I Kalita: 1328—1341.
Semen cel Mândru: 1341—1353.
Ivan II Blajinul: 1353—1359.
Dimitrie Constantinovici: 1359—1363.
Dimitrie Donskoi: 1363—1389.
Vasile I: 1389—1425.
Vasile II Orbul: 1425—1462.
Ivan III: 1462—1505.
Vasile III: 1505—1533.
Ivan IV cel Groaznic: 1533—1584 (Ţar dela 1547).
Feodor: 1584—1598.
Boris Godunov: 1598—1605.
Dimitrie (uzurpator): 1605—1606. (Lupte interne).
Vasile Şuiski: 1606—1610.
Turburări interne: 1610—1613.
Mihail Feodorovici Roman: 1613—1645.
Alexis: 1645—1676.
Feodor: 1676—1682.
Ivan V şi Petru cel Mare: 1682—1696.

6. *In Petersburg (Petrograd)*

Petru cel Mare: 1696—1725. (Impărat dela 1721).
Caterina I: 1725—1727.
Petru II: 1727—1730.
Ana Ivanovna: 1730—1740.
Ivan VI: 1740—1741.
Elisabeta: 1741—1761.
Petru III: 1761—1762.
Caterina II cea Mare: 1762—1796.
Paul I: 1796—1801.

Alexandru I: 1801—1825.
Nicolae I: 1825—1855.
Alexandru II: 1855—1881.
Alexandru III: 1881—1894.
Nicolae II: 1894—abdică 2/15 Martie 1917 (3/16 Iulie 1918).
Mihail Alexandrovici Marele Duce: 2/15—3/16 Martie 1917).
Guvernul provisoriu al prinţului G. E. Lvov: 1917.
Democraţia lui Alexandru Kerenski: Martie—Sept. 1917.
Dictatura din: 16—17 Nov. 1917.
Revoluţia: Septemvrie 1917 (Desmembrarea Rusiei)
Republica Sovietelor (Lenin, Trotzki) 1917—1922.
(Martie 1918, se mută capitala la Moscova).
Uniunea republicelor socialiste ruseşti: 1922—

7. *Republica Sovietică.*

Lenin preşedinte (Wladimir Iljici Uljanov): 7 Noemvrie 1917—† 22 Ianuarie 1924.
Stalin (Iosef Djugajwilli): 1924—
Leo Trotzki (Leib Davidovici Bronstein) colaborator 1917—1929 (exilat; † 21 August 1940).

* * *

Pentru ca listele de felul acestora să-şi ajungă scopul urmărit, trebue să fie adause cu tot ce se mai poate şti, şi cu listele şefilor barbari din evul mediu sau ale tuturor conducătorilor localnici. O listă a ierarhilor bisericii şi a marilor dregători, cum şi a sfinţilor şi sărbătorilor prăznuite după calendarul nostru şi al vecinilor, ar adăuga elementele necesare studiului cronologiei.

AURELIAN SACERDOŢEANU

Hurezi sau Romani

O chestiune de toponimie românească.

In toponimia românească veche, în legătură cu istoria noastră, sunt încă multe lucruri confuze: localizări greşite, numiri care astăzi nu se mai întâlnesc, dar odinioară au designat sigur un sat, oraş sau ţinut, ori localităţi ce, cu trecerea timpului, au căpătat alt nume. Unele din ele se pot însă lămuri pe baza ştirilor aflate în documentele timpului [1]).

Numele de *Hurez (Hurezu, Hurezi* sau modernul *Horez)* dat orăşelului ce se află aproape de mânăstirea cu acelaş nume din jud. Vâlcea, nu a fost dintru început nici al acestui loc şi nici nu avea forma sub care-l întâlnim astăzi.

I. Numele *Hurez (Hurezi)*, este o prescurtare din „Huhurezi" (Ciuhurezi), aşa cum se întâlneşte vechea numire a satului şi a mânăstirei, care apoi din cauza repetiţiei, prin sincopare, a dat pe cel actual.

Ţinutul de dealuri, în care şi-a ridicat mânăstirea, Constantin Vodă Brâncoveanu, aproape de plaiurile muntelui, era şi este chiar azi plin de păduri bogate în păsăret, din care, mai numeroase sunt păsările de noapte, numite popular ciuhurezi (buhurezi, huhurezi). Probabil cei ce s'au aşezat primii pe aceste meleaguri, impresionaţi de mulţimea lor, au dat numele ţinutului prin ce-i era mai caracteristic [2]); tot în acest timp şi-a primit acelaş nume şi

1) Spre exemplificare dau două studii: I. C. C. Giurescu: *Judeţe dispărute din Ţara Românească*, Bucureşti, 1937, 8 p. în 8⁰ (extras din *Omagiu Profesorului D. Gusti*); II. I. Conea: *Corectări geografice în istoria Românilor* I. *Pe Olt; în Oltenia*, Bucureşti, 1938, 96 p. + 10 pl.

2) Fapt obişnuit în toponimie, unde întâlnim atâtea nume de păsări şi animale. Exemple: *Barza*, sat în Argeş, *Brabeţi*, sat în Dolj, altul în Mehedinţi, *Cioara*, comună în Teleorman, *Ciorolul*, comună în Roma-

râul ce curgea prin mijlocul regiunei, iar mai târziu, când se înfiinţează mânăstirea, ea împrumută numele ţinutului[1]).

Că la început numele aşezării era Huhurezi ne-o spun documentele.

In anul 1487 Septemvrie 5, Vlad Călugărul înfrăţeşte doi inşi, pe Roman şi Vlad, peste părţile lor de moşie din Huhurez şi Râmeşti[2]). Cu trecerea timpului, prin sincopare, numele s'a simplificat, ajungând să se pronunţe simplu: *Hurezi (Hurez,* uneori *Urezi)* cum îl întâlnim încă înainte de întemeerea mânăstirei, începând din anul 1671[3]).

Deci numirea actuală a târgului Hurez şi a mânăstirei, derivă din vechiul *Huhurez, Huhurezi* (păsări abundente în aceste locuri) şi ar fi mult mai logic ca, în locul modernului Horez (care prin aspirarea lui „h" rămâne „Orez") să se pronunţe aşa cum îl pronunţau şi strămoşii noştri: *Hurez, Hurezi*[4]) (care prin aceiaş aspirare a dat Urezi).

II. Numele s'a deplasat asupra unei regiuni învecinate, trecând peste dealul Ulmului şi numai mânăstirea şi râul îl mai amintesc acolo unde a fost odinioară, în satul de astăzi *Romani.*

1. Că numele „Hurez" a fost la început numai al satului Romani, cu proprietăţile din jur, o vedem din faptul că mânăstirea aşezată în acest sat, destul de departe de actualul Tg. Hurez, poartă totuşi numele Hurezului, dar mai ales din însăşi mărturia documentelor. In adevăr, documentul amintit, din anul 1487 Septemvrie 5[5]), întăreşte

---

naţi, *Corbi*, comună în Muşcel, *Coţofeni*, sat în Dolj, *Coţofeanca*, sat în Ilfov, *Curcani*, comună în Ilfov, *Broasca*, sat în Teleorman, *Calul-Iapa*, comună în Neamţ, *Leul*, comună în Romanaţi, *Urşi*, comune în Argeş, Olt şi Vâlcea, şi în legătură cu acest nume: *Urşani*, în Vâlcea şi *Ursoaia*, în Olt.

1) La început i s'a zis, desigur, „mânăstirea dela Hurez", ca şi „mânăstirea dela Bistriţa", apoi „mânăstirea Hurez" şi „mânăstirea Bistriţa".

2) P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, I. *Doc. interne* (1369—1490), Bucureşti, 1938, 401 p. + 4 planşe, pag. 357—358.

3) *Hurezi:* 1671 Martie 29 (*Arh. Stat.*, Buc., *M-rea Bistriţa*, XXVI/2); *Hurez:* 1671 Dec. 25 (*Arh. Stat.*, Buc., *M-rea Bistriţa*, XXVI/3); *Urezi:* 1677 Aprilie 9 (*Arh. Stat.*, Buc., *M-rea Bistriţa*, XXVI/6).

4) Se poate admite şi ipoteza dispariţiei lui «h» din interiorul cuvântului, prin aspirare, pronunţându-se: *Huurezi.*

5) P. P. Panaitescu, *op. cit.*, loc. cit.

„lui Roman şi cumnatului său Vladului şi cu feciorii lor, câţi Dumnezeu le va da, ca să le fie lor la Huhurez partea lui Roman şi în Râmeşti partea Vladului" [1]); peste aproape 200 ani, în 1677 Aprilie 9, „Romanii toţi" vând lui Stanciul, fiul Mucavelei din Hurez, un loc de vie [2]), — deci se face deosebire între Romani şi Hurezi, — însă alt document, din anul 1684 Aprilie 14, lămureşte lucrurile, arătând explicit că în acel timp Romanii erau un neam de moşneni din satul Hurezi: „adică noi Hurezii care ne chemăm Romani, anume..." [3]); sunt aceiaşi inşi care în 1680 August 15, vânduseră m-rii Bistriţa un loc sterp, zicându-şi doar „noi megiiaşii ot Hurezii" [4]).

Insuşi Constandin Brâncoveanu, atras de frumuseţea locurilor şi de „strălucita singurătate de munte a Hurezului" [5]), unde mai făcuse danii schitului Sf. Ioan Botezătorul [6]), atunci când se hotăreşte a ridica o mânăstire domnească, nu găseşte loc mai bun şi „scaun de mânăstire" decât aceste

1) Documentul, ca şi traducerea lui, se afla la moşnenii hurezeni. 1. In anul 1752 Aprilie 29, divanul Craiovei, judecând pricina dintre m-rea Hurez cu moşnenii Romani, vede şi «o carte veche a răposatului Vladului Voevodu, de la anulu 6996 (148), Sept. 5,... dintru care amu cunoscutu... că au fostu doi oameni... dintru care unu u să tragŭ Râmeştii şi dintr'altulu Romanii...». 2. Intr'o anafora catre Domn, după 1780, se dau şi alte informaţii: „...după unu hrisovu alu răposatului Mării Sale Vladului Voevodu ce-lu dă la mâna lui Romanu i la mâna Vladului, dinŭ care Romanu zicu că să tragu Romanii, iaru dinu Vladu zicu că să tragŭ aceşti jăluitori Râmeşti. Şi le-au fostu stăpânirea totu pă dinu doo, Rîmeştii ca Romani, (asupra munţilor N. R.) până înu zilele răposatului. Matei-Vodă Basarabu, iaru atunci, încăpândŭ numitu Vladu, dinŭ care zicu Romani[i] că să tragu Râmeşti, datoru bani de dajdiie (deşi dela Vlad Călugărul, din anul 1487, până în timpul lui Matei Basarab, la 1645, sunt 158 de ani, moşnenii fac această confuzie! N. R.), l-aru fi plătitŭ de toţi bani[i] Utmeju Capu-Grasŭ, i cu Vasile, i cu Neagoie şi cu toţi cetaşii lui, dinu care zicu că să tragŭ Romani[i], şi păn[tru] acei bani le dă măriia sa răposatulu Matei-Vodă a stăpâni... toată partea Vladului... care acestu hrisovu alu răposatului Matei Voevodu să văzu şi de noi, scrisu cu l[ea]t. 7153 (1645) Apr. 10..". Amândouă actele publicate în N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXI, p. 344 şi p. 347.

2) *Arh. Stat.*, Bucureşti, *M-rea Bistriţa*, pach. 26, doc. 6.

3) *Arh. Stat.*, Bucureşti, *M-rea Bistriţa*, pach. 26, doc. 8.

4) *Arh. Stat.*, Bucureşti, *M-rea Bistriţa*, pach. 26, doc. 7.

5) N. Iorga, *Studii şi documente*, XIV (*Hârtii din arhiva m-rii Hurezului*), 1907, pag. II.

6) *Ibidem.*

plaiuri, înălţându-şi ctitoria „pre locul satului Hurezii" [1]).
In sec. XVII moşnenii din Hurezi sunt nevoiţi să vândă, în mai multe rânduri, bucăţi de moşie din satul lor unor străini, — o parte se vând ei înşişi rumâni — şi astfel ajungem la situaţia că satul Hurezi se împarte în două: partea megieşească, a moşnenilor, care îşi zic „megiaşii ot Hurezi", „Hurezii care ne chemăm Romani", „Romanii toţi" şi tot mai mult „moşteanii Romani", „moşteanii din Romani", iar moşia lor e „hotarul Romanilor", şi partea vândută, pe care se află rumâni, ce îşi păstrează vechiul nume de „Hurezi", întâlnind în acelaş an cele două numiri: în 1684 Aprilie 14 „noi Hurezii care ne chemăm Romani" închină mânăstirii Bistriţa un treapt de loc din moşia lor [2]), dar tot în acest an, în Decemvrie 29, jupâneasa Stana, văduva lui Dima Chiurciubaşa [3]) şi fiul ei Matei, vând vel log. Costandin Brâncoveanu satul Hurezi, adică partea din acest sat care „se vânduse" lui Dima Chiurciubaşa, încă din timpul lui Radu Leon Vv. (1664—1669) [4]).

1) *Idem*, pag. X.; Doc. la *Arh. Stat.*, Bucureşti, *M-rea Hurezu*, I/12.

2) Vezi mai sus.

3) Căpetenia breslei blănarilor. Doc. se află la *Arh. Stat.*, Buc. *M-rea Hurezu* I/13; cf. N. Iorga, *op. cit.*, pag. 1.

4) N. Iorga, *op. cit.*, p. 328 şi doc. de mai sus. Asupra acestei vânzări sunt mai multe lucruri de spus. După cum rezultă din doc. anexă No. 5, partea satului Hurezi care va continua să păstreze această numire, spre deosebire de cea care rămâne în stăpânirea moşnenilor Romani [moşneni întâlniţi până in 1802 stăpânind câţiva munţi: a) „...Şi prin învoirea sătenilor din satul Romani, unde este moşiea lor... am făcut o căşărie în muntele Ludeasa, unde este muntele numiţilor săteni Romani.." b) „...s'au sculat numiţi[i] moşneni din satu Romani..." dintr'un zapis cu data 1802 Martie 20, publicat de I. Ionaşcu, *Contribuţii la istoricul m-rii Hurez...*, Craiova, 1935, p. 110], fusese încă mai denainte vreme sub stăpânirea Buzeştilor, până când Caplea, nepoata banului Preda Buzescul şi soţia lui Paraschiva paharnicul, le dă voe să se răscumpere, în timpul lui Leon Vodă (1664—1669). Aceştia neavând bani, se împrumută dela Dima Chiurciubaşa, care pe lângă că nu le dă toţi banii hotărîţi, trebuind să împlinească suma dela ei, dar pune mâna pe toate zapisele lor, amânându-i cu socoteala mereu, „mutând vreame dup[ă] vreame" până mor toţi sătenii cu care făcuse înţelegere şi ştiau pricina; atunci scoate „nişte zapise făcute în meşteşuguri" în care scria că toţi Hurezii s'au vândut lui rumâni, şi cu toate judecăţile, satul rămâne sub stăpânirea lui, trece la Constantin Brâncoveanu, care îl dărueşte m-rii Hurez. Abia în timpul lui Ştefan Cantacuzino (1715 Iunie) se judecă pricina lor, însă, deoarece toate zapisele doveditoare dreptăţii lor erau

Ca să se vadă că şi după această împărţire a satului numele de Hurezi se dă atât părţii megieşeşti cât şi celei cutrupite de Dima, mai amintesc documentele din: *a)* 1671 Martie 29, prin care Stanciul Dârstarul ot Hurez vinde mânăstirii Bistriţa patru răzoare de vie la Râmeşti [1]), *b)* cel din 1680 August 15, amintit, când „megiaşii ot Hurezi" vând aceleiaşi un loc sterp, alături cu via de mai sus.

Cu trecerea timpului, mai ales după ridicarea mânăstirii Hurez, căreia îi este închinată partea de sat cumpărată de Constandin Brâncoveanu dela Stana [2]) doar această parte mânăstirească se va mai numi *satul Hurezi*, iar moşia moşnenilor va primi definitiv numele de Romani. Cu aceşti Romani mânăstirea are multe certuri: *a)* In anul 1748, la jalba egumenului „pentru oamenii dinŭ satulŭ Râmeştii şi Romanii, că şed cu casele pe moşiile lorŭ iarŭ cu dobitoace(le) lorŭ mănâncă moşiia mânăstirii şi tae leamnele din pădurea mânăstirii" se porunceşte de isprăvnicie acestora să se înţeleagă cu mânăstirea [3]).

b) Pentru împărţirea moşiei între moşnenii Romani şi mânăstire se duc procesele un şir întreg de ani, la Craiova şi Bucureşti, până când se hotărăşte ca „dinŭ toate hotarăle acestea... şi din munte, să ţiie sf. mânăstire Hurezu doă părţi şi toţi moştenii din Romani o parte" [4]).

„Şi, măsurândŭ hotarulŭ Romanilorŭ, dinŭ hotarulŭ Bogdăneştilorŭ..., pe rău înŭ susŭ, spre plai, pănă înŭ gura Văi-Lungi, s'au găsitŭ stănjini 2747. Dintr'aceşti stănjini datu-s'au sf(inte)i mânăstiri Horezu pă dinŭ josŭ şi moştenilorŭ dinŭ Romani pă dinŭ susŭ, dă spre plaiu, ca să nu să scoaţă dinŭ casă şi dinŭ pometuri. Şi au venitŭ partea sf. mânăstiri... stănjini 1790 şi... s'au datŭ moştenilorŭ dinŭ

---

pierdute sunt nevoiţi să ajungă la o înţelegere cu m-rea, care rămâne stăpână peste toată moşia, iar sătenii sunt lăsaţi liberi. Prin asemenea maşinaţiuni multe sate moşneneşti ajung în stăpânirea unor familii boereşti atotputernice. Poate chiar Buzeştii puseseră mâna în vreun mod asemănător şi pe satul acesta. Deci Dima Churciubaşa nu cumpără satul, ci îl cutrupeşte.

1) *Arh. Stat.*, Bucureşti, *M-rea Bistriţa*, pach. 26, doc. 4.

2) Satul e dăruit m-rii în anul 1691 Maiu 11. Doc. la *Arh. Stat.*, Buc., *M-rea Hurezu* I/12.

3) N. Iorga, *op. cit.*, p. 74.

4) N. Iorga, *op. cit.*, vol. XXI, 1911, p. 305.

Romani stânjini 657..." [1]). Deci mânăstirea a luat partea din vale, satul şi moşia din jurul mânăstirii, adică actualul sat Romanii de jos, iar moşnenii Romani au rămas cu moşia de supt plaiu, acolo unde îşi aveau seliştile, unde este astăzi satul Romanii de sus.

Recapitulând, vedem cum urmaşii acelui Roman, căruia Vlad Călugărul îi întăreşte stăpânirea asupra părţilor lui din Huhurezi, numiţi Romani, fapt recunoscut de ei înşişi: „dinu care Romanu zicŭ că să tragu Romanii" [2]), se întâlnesc, până târziu, singuri moşneni în satul Hurezi. La mijlocul sec. XVII, o parte din ei sunt rumâni cu moşiile lor şi încap mai târziu, sub stăpânirea mânăstirii Hurez; cealaltă parte de moşie, a moşnenilor, ia numele acestora — Romani — iar odată cu secularizarea averilor mânăstireşti, satul se reîntregeşte, însă nu sub vechiul nume al Hurezului, ci sub cel al Romanilor, al părţii rămase libere.

O legendă păstrată în regiunea Hurezului [3]), pe care o verifică în parte documentele, povesteşte cum Vlad Ţepeş a miluit pe doi fraţi din aceste părţi, Roman şi Petru, cu tot ţinutul dela Măldăreşti până la munte, Roman luând partea de dinsus de drumul mare, iar Petru pe cea de dinjos, pentru un cal pe care aceştia i-l dăduseră când Ţepeş trecea pe aci, întorcându-se dela Buda unde fusese închis. Poate tradiţia a confundat pe Vlad Călugărul (1481 vara şi 1482—1495) cu Vlad Ţepeş (1456—1462 şi 1476 toamna), însă nu este exclus ca Roman, căruia Vlad Călugărul îi întăreşte stăpânire peste partea lui de moşie, să fi primit această moşie, câţiva ani mai înainte, ca răsplată „pentru dreapta şi credincioasa lui slujbă" dela însuşi Vlad Ţepeş.

2. Numele *Hurez* nu a dispărut, ci a fost dat aşezării din Valea Luncavăţului, unde se încrucişează „drumul Vâlcii" — numit în documente şi „drumul mare", „drumul Mehedinţului", sau „drumul Gorjului" (căci merge dela R. Vâlcea la Tg. Jiu prin Polovragi ori Zătreni) — cu „dru-

1) *Idem*, p. 306.
2) *Idem*, p. 347.
3) Auzită dela d. inst. pens. I. Dozescu, din Tg. Hurez, care cunoaşte mai bine ca oricare altul, trecutul acestei regiuni, mai ales din ultima sută de ani. Cf. G. I. Tanoviceanu, *Târgul Hurez cu satele Bârzoteni şi Olari (Vâlcea)*, studiu monografic, în *Anuar al societăţii studenţilor în geografie*, „*Soveja*" anul I, 1933, Bucureşti, p. 31.

mul Vaideeilor" ce coboară dela munte şi cel al Măldăreştilor, aşezare importantă din punct de vedere economic, fiind locul de întâlnire între trei lumi deosebite: ciobanii cu câmpenii şi locuitorii de dealuri, dar care nu ia desvoltare mai mare decât după înfiinţarea m-rii Hurez ce-şi stabileşte târgul aci, spre sfârşitul sec. XVIII.

In acest secol, m-rea Hurez cumpără dela moşnenii Râmeşti părţile lor de moşie dela întretăierea acestor drumuri, acolo unde se întâlneşte valea Luncavăţului cu a Luncăvăciorului [1]) iar târgul — privilegiu domnesc — ce se făcea, la început, chiar la porţile m-rii, din cauză că aducea neajunsuri vieţii călugăreşti, dar mai ales că era în afara drumului mare, este mutat în această vale, de unde şi numele „*târgul Hurezului*", adică al m-rii Hurez. Aici s'au făcut aşezări statornice, prin aducerea de către egumenii m-rii a unor negutători macedoneni, ai căror urmaşi trăiesc până astăzi în Tg. Hurez [2]); bălţile au fost secate, târgul a luat o tot mai mare desvoltare, fiind aşezat la vad, unde

1) Pentru aceste părţi, m-rea Hurez are gâlceavă cu moşnenii Râmeşti care nu voiau să recunoască stăpânirea m-rii peste a treia parte din tot hotarul, cumpărătoare sau danie, ci ziceau că ei au cinci părţi şi m-rea două, ceeace, până la sfârşit, se adevereşte, iar hotarnicii luaţi de amândouă părţile, în anul 1746 Mai 25 măsoară moşia Râmeşti şi le-o împart. „Deci noi am trasu totu hotaru Râmeştilor pă trei locuri, după obiceiu, şi s'au găsitu la capulu moşiei dinu josu, dinu muchiia dealului, dinu hotarulu Bogdăneştiloru spre Apusu, până înu apa Luncavăţului, unde să împreună cu Treptele (Treapturile, deal lângă Tg. Hurez, N. R.), stânjini 650; şi la mijlocu, dinu muchiia dealului despre Răsăritu, dinu hotarulu Hurezului, pă dinu josu de biserica Rîmeştilor cea mare... în apa Luncavăţului... stânjeni 1150; şi la capulu de către munte, pă suptu plai, dinu muchiia dealului, dinu hotarulŭ Romaniloru, până in hotarulu Urşanilor, stânjini 825. Trasu-s'au şi lungul aceştii moşii, dinu drumulu celu mare, dinu hotarulu Ulmetului până suptu plai, înu curmătură... stânjeni 3.017. (N. Iorga, *op. cit.*, XXI, p. 338).

Din această moşie, în afară de Treapturi, care toată cade în partea m-rii, se aleg părţile acesteia, către Miazăzi-Răsărit, din drumul mare până în dealul Ulmului şi cu lunca ce se face la unirea văilor Luncavăţului cu Luncăvăciorul, unde se aminteşte, după 1780, că „să face târgu" (*op. cit.*, p. 347), iar de aci în sus, începe hotarul Râmeştilor.

In adevăr Tg. Hurez e aşezare nouă faţă de cătunele ce se întind la N.: Covreştii, Olarii, care sunt vechi moşneni Râmeşti, ca şi moşnenii Bârzoteni.

2) „Familiile vechi aromâne sunt: Iancovescu, Nicolau, Tintorescu, Prita, Boşca şi alţii" (G. I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 32).

se întâlneau atâtea drumuri [1]) ajungând şi reşedinţa plaiului Hurezu.

Astfel vechiul nume al satului Hurez, aşezat pe valea râului cu acelaş nume, între dealul Ulmului şi Neagota, este înlocuit pe încetul cu acela al familiei de moşneni ce-l stăpâneau, dar el nu se pierde, trăind în numirea mânăstirii de aci [2]), în aceea a râului ce curge pe la picioarele ei, dar mai ales în aşezarea târzie, a târgului mânăstiresc, pus la o încrucişare de drumuri importante, unde târgul în adevăr îşi avea rostul.

ANEXE

1.

1680 (7188) August 15. — Zapisul prin care megiaşii din Hurez ot sud Vâlcea, vând mânăstirii Bistriţa, un treapt de loc sterp la Râmeşti.

† Adecă noi megiiaşii ot Hurez ot sud Vâlcea, anume Barbul, i Pătru, i Stoian, i Andrei, i Preda, i Stan, i Orist, i Stanciul, i Coman, scriem şi mărturisim cu acesta al nostru zapis, ca să fie de bună credinţă la sfânta mânăstire Bistriţa şi la mâna părintelui egumenului Partenie, cum să să ştie că i-am vândut sfinţii sale un treaptŭ [3]) de loc sterpu pre lângă viia mânăstirii de la Râmeşti; însă pre din susul vii mânăstirii Bistriţii, care vie au fost cumpărat[-o] părinţii mai denainte vreame de la Chiriac, de acolea de la Râmeşti. Deci noi aceşti megiaşi carii sînt[em] mai sus scrişi, venit-am la părintele egumenul Parthenie, de ne-am rugat ca să ne dea bani pre acel loc sterpu care iaste pre lângă viia mânăstirii, ca să fie acel loc tot la sfânta mânăstire, să nu fie la alalţi striini. Deci sfinţia sa părintele egumenul ne-a dat bani gata t[a]l[ere] 7, în mâna noastră; şi am vândut acel loc sfintii mânăstiri de a noastră bună voe, fără de nicio silă şi cu ştirea tuturor megiiaşilor din sat. Insă să să ştie şi seamnele locului: din sus, de unde se hotărăsc cu Râmeşti[i], din piatră la vale, pre lângă viia lui Alexandru, pre rozor la vale, pân în piatră, înpotriva porţii vii mânăstirii din sus.

Şi când am vândut acest loc, fost-au mulţi megiiaşi

1) Pe aici treceau ciobanii, coborând toamna la baltă şi tot pe aici se întorceau spre munte, primăvara; deasemenea, legătura Vâlcii cu Gorjul şi Mehedinţii, tot pe aici se făcea.

2) Ea a rămas cu numele vechiu al ţinutului, ca şi râul, dar satul stăpânit de o familie de moşneni, ia numele acestora.

3) Scris: „трѣапть".

din penprejur mărturie, carii îşi vor pune pecităile şi iscăliturile. Şi pentru mai adevărată credinţă pusu-ne-am şi noi degetele mai jos, în loc de peceate, ca să să crează.

Pis[ah] Av[gust] 15, vl[ea]t 7188 (1680).

Stanciul i Barbul, Pătru i Stoian, Andrei i Stan, i Orist.
Eu Coman i diiac[on] David.

Nota : Orig. hârtie. *Arh. Stat.*, Buc., *M-rea Bistriţa*, pach. 26, doc. 7

2.

1684 (7192) Aprilie 14. — Zapisul prin care Hurezii numiţi Romani dăruiesc mânăstirii Bistriţa un treapt de loc, lângă via mânăstirii, despre Bistriţa.

† Adecă noi Hurezii carii ne chemăm Romani, anume: popa Stanciul ot tam, i David, i Pătru, i Stanciul, i popa Costandin, i Barbul, i Coman, i Orestie, dat-am zapisul nostru la sfânta mânăstire Bistriţa şi la mâna părintelui egumenului Partenie, ca să fie de mare credinţă şi de bună mărturie la mâna sfinţiei sale, cum să să ştie că am venit noi, de a noastră bună voe, de am închinat sfintei mânăstiri un treapt de loc de la vale de vie, însă din gardul viei pân[ă] în marginea crângului[1]) despre Bistriţa, fără luncă, şi în lat cât ţine viia. Şi seamnele acestui treapt de loc, pre unde să vor pune pietrile. Şi o am dat sfintei mânăstiri să fie moşie ohamnică, şi ne-am scris şi numele la sfântul pomeanic. Iar cine s'ar[2]) scula dintru ai noştri oamini, să strice această pomană, să fie supt blestem.

Şi pentru mai adevărată credinţă, pusu-ne-am deagetele şi iscăliturile ca să să crează.

Ap[rilie] 14, leat 7192 (1684)

Eu popa Stanciul, cu fraţii mei Stoian i Stan.
Eu Davidu cu fraţi[i] mie[i] Andrei i Orestie.
Eu popa Costandin, eu Stanciul, eu Coman, eu Nistor, eu Barbu.

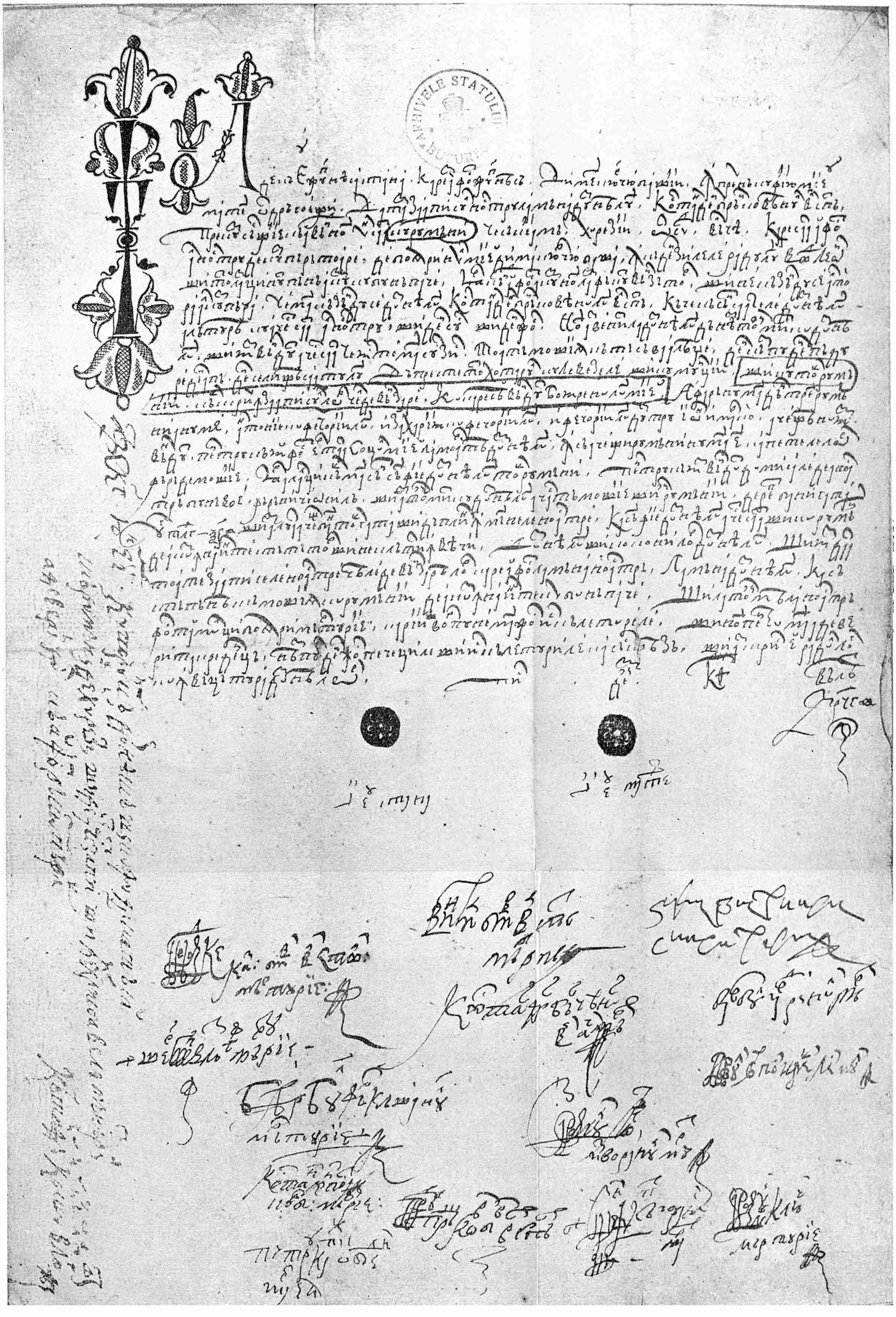
Nota: Orig. hârtie. *Arh. Stat.*, Bucureşti, *M-rea Bistriţa*, pach. 26, doc. 8.

3.

1684 (7193) Decemvrie 29. — Zapisul prin care jupâneasa Stana şi fiul ei Matei, vând vel spătarului Constantin Brâncoveanu satul Hurezii din judeţul Vâlcea, în preţ de 333 ughi şi 66 bani.

† Adecă eu jup[â]neasa Stana, care am fost jup[â]neasa

1) Scris: „crâningului".
2) Scris: „s-aar".

1684 (7193) Decemvrie 29. — Zapisul jupâneasii Stana pentru Hurezii.
Orig. rom. hârtie (31.2 × 21.3 cm.).

Dimei Chĭurcĭubaşii, împreună cu fiĭu-mieu Matei ot Drăgoeşti, dat-am zaapissul nostru la mâna dumnealui Costanden Brâncoveanul v[e]l spăt[ar], precum să s[a] ştie că având noi un saat cu rumâni[1]), ce să chiamă Hurezii, ot sud Vâlcea, care saat a fost al nostru de cumpărątoare de boĭarinul mieu Dima Chĭurcĭubaşa, încă den zilele Radului Vod[ă] Leon, şi tot l-am ţinut până acum cu bună pace, iar când au fost acum noi l-am făcut vânzător. Şi necăzându-se altora a-l cumpăra, ce mai căzându-se dumnealui Costanden Brâncoveanului v[e]l spăt[ar], căce că sînt saatele dumnealui alăturea cu acest saat al nostru şi den sus şi den jos, noi am venit la dumnealui dă ne-am tocmit cu dumnealui şi i-am vândut acest saat ce iaste mai sus zis, toată moşiĭa câtă să va aleage, den câmpu, den pădure, den apă, den seliştea saatului, dă preste tot hotarul, cu levezele şi cu munţii şi cu toţi rumânii, câţi scriu în zaapisul lor cel de vânzare, cu care se-au vândut boĭarenului mieu [2]). Afară numai dîn trei rumâni, anume Antonie cu fečorii lui, i Zahariĭa cu fečorii lui i fečorii lui Dum[i]tru, Ion i Marco, aceştea nu i-am vândut, pentru că i-au fost ertaat soţul mieu la moartea dumnealui, însă aceşti rumâni numai ei, capetele lor, fără de moşie, iar alalţi câţi mai sânt, să-i fie dumnealui toţi rumâni, pentru că ĭ-am vândut dumisale de a noastră bună voe, fără nice o silă.

Şi am tocmit cu dumnealui ačastă moşie şi c[u] rumânii, drept bani gata ugh[i] 333, (bani) 66, şi am luat aceşti bani toţi gata şi dăplin în mâinele noastre, ca să-i fie dumnealui acest saat şi cu rumâni[i] de acum înnainte, stătător şi neclătit în veaci, dumnealui şi coconilor dumnealui. Şi ĭ-am daat ~~toate zaapisele noastre ceale~~ de vânzarea lor, care au fost la mâna noastră, la mâna dumnealui, ca să stăpânească moşiĭa cu rumânii, deacum înainte cu bună pace.

Şi la tocmeala noastră, fost-au mulţi boĭari mărturie, carii-şi vor pune mai jos iscăleturele; şi noi pentru mai adeverita credenţă ne-am pus den jos peceţile şi iscăleturile ca să s[ă] crează. Şi am scris eu Radul log[ofăt] cu învăţătura dumnealor.

Pis[ah] Dech[e]m[vrie] 29 dni, văleat 7193 (1684)

---

1) Cuvintele „cu rumâni" înconjurate cu o linie de cerneală roşie.

2) Cuvintele „şi cu toţi rumânii câţi scriu în zaapisul cel de vânzare, cu care se-au vândut boiarenului mieu", idem.

(L.P.) + Eu Stana
Vintil[ă] biv v[e]l spăt[ar] mărt[u]rie.
Iordache Can[tacuzino] biv v[e]l stol[nic] mărturie.
+ Şerban vt[ori] log[o]f[ăt] mărturie.
Costandin Băl[ă]ceanul v[e]l ag[ă] mărt[urie].
Barbul Fărcăşanul mărturie.
Costandin post[elnic] Corb[eanu] mărt[urie].
Preda Pârşcov[eanul] biv vt[ori] spăt[ar].

(L.P.) + Eu Matei
Στάθης διστιάρι στίργω τὰ ἄνωθεν.
Petru cap[i]t[an] Obed[ea]n mart[u]ria.
Barbul Urdărinul mărt[urie].
Pârvul vt[ori] post[elnic] Creţ[u]lescul.
Az Radul log[o]f[ă]t Izvoranul mărt[urie].
+ Ştefan căp[i]t[an] Goranul mart[or]
Az Radul cliuc[er] mărturie.

[Pe margine vertical, scris cu roşu:]

7223 (1715) Iun[ie] 15. Cu poruncă domnească şi cu judecată s'au scos rumânii den Hurezi şi dentr'acest zapis şi den hrisoavele mânăst[i]rii, adeverindu-să că au fost răscumpăraţi.

Costandin Conţescul v[e]l log[o]f[ă]t.

Nota: Orig. hârtie, *Arh. Stat.*, Bucureşti, *M-rea Hurezu*, Pach. I, doc. 13.

Cele două peceţi, mici, ovale (9 × 10 mm.), în tuş negru, sunt întinate şi nu li se poate cunoaşte legenda. Totdeauna scriitorul dublează itera „a" în cuvinte ca: „sat", „zapis", „dat".

4.

1691 (7199) Iunie 11. — Porunca (повеленїе) prin care care Costandin Brâncoveanu Vv. dăruеşte mânăstirii Hurezi satul Hurezii cu rumânii. Prin judecata din 1715 Iunie 15 rumânii sunt scoşi de sub stăpânirea ei, fiind răscumpăraţi mai dinainte vreme.

† М[i]л[о]стїю б[о]жїю Iѡ Костандин Бас[а]рабъ воевод и г[о]с[по]д[и]нъ въсое земле Ѡуггровлахиское, давaт г[о]с[по]д[ст]в[о]-ми сiе повеленїе г[о]с[по]д[ст]в[а] м.и [1]), sf[i]ntii şi dumnezieştii mân[ă] tiri, ce s[ă] chiamă a lui s[vea]ti Costandin, unde iaste hramul iar al sfinţilor slăviţilor tocma cu Apostolii şi de Dumnezeu cununaţi, marilor împăraţi Constandin şi Elena, care acum, dentru mică osteneala noastră, întru slava Domnului nostru Is(us) H(risto)s, den temeliia ei să înnalţă, *ca să fie sf[i]ntii mân[ă]stiri satul Hrezii* ot sud — [2]), tot satul cu tot hotarul [3]), den câmpu, den

1) Cu mila lui Dumnezeu Io Costandin Basarab Voevod şi Domn întregii ţări a Ungrovlahiei, dă Domnia mea această poruncă a Domnii mele.

2) Loc gol.

3) „Tot satul cu tot hotarul" e o formulă care de foarte multe or nu arată de loc că tot satul s'a rumânit, a fost vândut sau cumpărat

pădure, den apă, cu munţii câţi să vor aleage, şi cu toate livezile şi cu rumânii [1]). Pentrucă acestu satu Hurezii fost-au mai de'nainte vreame al jup[â]neasii Stanii den Drăgoeşti, jup[â]neasa Dimei Chiurciubaşi[i], iar cându au fostu în zilei[e] răposatului unchiului Domnii meale Şerban Vod[ă], în boeriĭa domnii meal[e], cumpăratu l-am domnia (mea) acestu satu de la jup[â]neasa Stana Chirciubăşoae şi de la fie-său Mateĭu post[elnic] del[a] Drăgoeşti, satul cu rumânii [2]), dereptu ban[i] gata ugh[i] — [3]), precum arată şi zapisul jup[â]nesii Stanii şi al fie-său lui Mateĭu post[elnic]. *Iar dup[ă] ce ne-au miluitu Dumnezeu cu domniĭa şi stăpânire ţărăi aceştiĭa şi dentru dumneziescul năstavu cugetat-am între inema noastră a zidi şi a înălţa sf[â]ntă mân[ă]stire pre locul satului Hurezii, găsindu-se locul ca acela bun şi scaun de mân[ă]stire* şi cu ajutorĭul lui Dumnezeu începându temeiul de zidirea mân[ă]stirii, dat-am Domnia mea şi am închinatu sf[i]ntii mân[ă]stiri satul acesta Hurezii, tot satul cu tot hotarul şi cu toţi rumânii, câţi scriu în zapisul jup[â]nesii Stanii şi al fie-său lui Mateiu post[elnic] anum[e] [4]). Ca să fie sfintii mân[ă]stiri moşie ohabnică şi stăt[ă]toare în veaci să poată fi de ajutor şi de hrana părinţilor ce vor fi lăcuitori întru acastă sfântă mân[ă]stire, şi Domnii meale şi răposaţilor părinţilor Domnii meale veacinică pomenire. И не ѡт когож[е] непоколѣбимꙋ по [о]ризмꙋ г[о]с[по]д[ст]в[а]-ми. Сеж[е] ꙋбо свѣдѣтел[їе] поставлѣемꙋ г[о]с[по]д[ст]в[о]-ми [5]): pan Ventilă v[e]l ban Cralovschi i pan Ghinea Rustea v[e]l dvornic i pan Al[e]x[a]ndru v[e]l log[o]f[ăt] i pan Mihai Ca[n]tacozeno v[e]l spat[ar] i pan Mateĭu Čor[o]gârleanul v[e]l vistĭar i pan Diicul Rudeanul v[e]l cliuč[r] i pan Dumitraşco Carama[n]lăul v[e]l post[elnic] i pan Cornea Drăgoĭanul v[e]l peh[arnic] i pan Pârvul Ca[n]tacozeno v[e]l stolnic i pan Costandin Ştirbeaĭu v[e]l com[i]s i pan — [6]) v[e]l slugear i pan Radul Izvoranul v[e]l pitarĭu, şi ispravnic Şărban vtorago [7]) log[o]făt. И написах азъ Михаи с[ы]нъ Стан лог[офет] от Търговище въ настол[ни] градꙋ оу Бꙋкꙋрещи,

---

Vezi în această privinţă studiul D-lui A. Sacerdoţeanu, *O chestie de diplomatică românească. „tot satul cu tot hotarul"*, în *Arhivele Olt.*, IX (1930), No. 47—48, p. 5-34

1) Cuvintele: „şi cu rumânii" înconjurate cu o linie roşie.

2) Cuvintele: „satul cu rumânii" idem.

3) Loc gol.

4) Cuvintele: „şi cu toţi rumânii câţi scriu în zapisul jup[â]nesii Stanii şi al fie-său lui Mateiu post[elnic] anum[e]" înconjurate cu roşu.

5) Şi de către nimeni neclintit după porunca Domniei mele. Iată deci mărturie am aşezat Domnia mea.

6) Loc gol.

7) Al doilea.

ѡт м[ѣ]с[е]ца Юнїе аї дни, а ѡт Адама даж[е] до нѣ течені́ѧ лѣтомꙋ ҂зрчѳ (7199—1691)[1].

Monograma în roşu: Іѡ Кѡстандинъ Воеводъ М[і]лостїею Б[о]жїею г[о]с[по]динъ. Dedesubt iscălitura autografă, în negru, a Domnului. La mijloc pecetea aplicată. Jos, în colţul din dreapta: † Şerban v[tori] log[o]f[ă]t procittenno.

Pe margine, vertical, în roşu: „l[ea]t 7223 (1715) Iun[ie] 15.

Cu judecată şi cu porunca Mării Sal[e] Domnului nostru Io Ştefan Cantacuzino Voevod, adeverindu-s[ă] că rumânii s'au fost răscumpărat de la jup[ă]neasa Caplea Buzeasca, precum arată în hrisovul ce s'au făcut rumânilor pe largu, s'au scos de Costandin Conţescul vt[ori] logof[ă]t şi au rămas numai moşiĭa să o stăpâneassă mân[ă]stirea".

Nota: Orig. pergament (37, 5 × 49 cm.) bine păstrat. *Arh. Stat.*, Bucureşti, *M-rea Hurezu*, pach. I, doc. 12.

5.

1715 (7223) Iunie 2. — Porunca lui Ştefan Cantacuzino Vv. prin care judecă pricina dintre mânăstirea Hurez şi rumânii din satul Hurez, hotărînd ca mânăstirea să-şi păstreze toată moşia Hurezi, dar rumânii să fie liberi, căci se judeciseră mai dinainte vreme.

† М[и]л[о]стїю Б[о]жїю Іѡ Щефан Кантакоѕино воевод и г[о]с[по]д[и]нъ, дават г[о]с[по]д[ст]в[о]-мн сїю повѣленїю г[о]с[по]д[ст]в[а]-ми[2]), sfintei şi dumnezeeştii mânăstiri, ce să chiiamă Hurezii, unde să cinsteaşte şi să prăznuĭaşte hramul sfinţilor slăviţilor întocma cu Apostolii ţ[a]rŭ Costandin i Elena, ca să aibă a ţinea şi a stăp[â]ni sfânta mânăstire toată moşiĭa den satul Hurezii cu tot hotarul, den hotar până în hotar, cu siliştea satului şi cu livezile şi cu plaĭurile şi cu munţii anum[e] Văleanii i Clăbucetul, cu bună pace de cătră Stancĭul Ploscarĭul i Anghel Băldea, i Radul Mincĭună, i Filip Tâmplarĭul i Ion, i Marco, i Bălač, i Ion, i Radul, i Manasiĭa, i Costandin, i Filip, i Ion, i Precup, i Matei şi de cătră alţii ce vor mai fi fugiţi în ţară şi de cătră tot neamul lor. Pentrucă aceşti oameni ce scriu mai sus fost-au rumâni mai denainte vreame, ei şi părinţii lor şi cu părţile lor de moşie jupâneasei Caplei, nepoata banului Predei Buzescul ot Cepturoaia, ce au fost jupâneasă Paraschivei pah[arnic] şi tot i-au stăp[â]nit cu pace până în

1) Şi am scris eu Mihai fiul lui Stan logofăt ot Târgovişte în cetatea de scaun, în Bucureşti, în luna Iunie 11 zile, iar dela Adam până acum curgerea anilor 7199 (1691).

2) Cu mila lui Dumnezeu Io Ştefan Cantacuzino Voevod şi domn, dă Domnia mea acestă poruncă a Domniei mele.

zilele Radului Vodă Leon, iară când au fost atuncea, căzând Paraschiva pah[arnic] la o grea datorie, încăpând şi la închisoare şi neavand bani să-i plătească şi fiindu-i foarte nevoe, fost-au volnicit pe toţi rumânii, den satul Hurezii ca să s[ă] răscumpere cu toată moşiia lor, tocmindu-să ca să-i dea ugh[i] 450. Deč ei neavând bani să-i dea să s[ă] răscumpere, fost-au mersu la jup[â]nul Dima Chĭurcĭubaşa de s'au rugat să le dea bani cu dobândă, să să răscumpere de la stăp[â]nii lor, şi Dima Chĭurcĭubaşa aşa au fost zis, că le va da, numai să aducă acel zapis al jup[â]neasei Caplei care le dedease voe să să răscumpere, să-l pue zălog şi să le dea bani să să răscumpere. Deč, după a lui făgăduinţă, fost-au mersŭ tot satul Hurezii şi cu părinţii acestor oameni ce scriu mai sus, cu zapisul, de l-au pus zălog ca să le dea bani, şi s'au fost tocmit cu dânsul ca să-i dea pentru dobânda acestor bani, căč îi vor ţinea den câşlegi până la Ispas [1]), 70 de oi cu lapte, şi le-au fostu datu atuncea, dând şi zapisul lor la mâna Dimei Chĭurcĭubaşei, ca de nu vor da banii la zi să fie tot satul Hurezii zălog până vor da banii. Iară Dima Chĭurcĭubaşa apucând acel zapis de zălojire la mâna lui şi zapisul jup[â]neasei Caplei ce era făcut la mâna părinţilor acestor oameni şi la alţii pentru judecie, le-au fost dat ugh[i] 200, iar ugh[i] 250 nu le-au fost datu, ci le-au datu o scrisoare, scriind la jup[â]neasa Caplea şi la boĭarĭul ei Paraschiva pah[arnic] într'acestaşi feli, ca când le-ar trebui, să trimiţă să-i dea bani, neîntâmplându-i-să atuncea la prilej. Şi trimiţând Paraschiva pah[arnic] în 2-3 rânduri, ca să-i dea acei bani, ugh[i] 250, el n'au vrut să-i dea, deč jupâneasa Caplea şi boĭarĭul ei Paraschiva pah[arnic], văzând că nu le dă banii, fost-au apucat pe părinţii acestor oameni, ca să le dea acei bani, ung[i] 250, iară ei ştiind că zapisele lor sînt la Dima Chĭuciubaşa, şi văzând că banii nu va să le dea, fost-au mersu tot satul Hurezi la Dima Chĭurcĭubaşa, de ş-au cerut aceşti bani pe cum s'au tocmit. [Ia]ră Dima Chĭurcĭubaşa aşa le-au fost răspunsu, zicând că nu le va mai da nič un ban, că aceşti ugh[i] 200, i-au dat pentru oamenii cei săraci, iară cei mai cu puteare să-şi vânză bucat[e]le lor să să răscumpere. Şi ei văzând aşa, o seamă de oameni fostu-ş'au vândut bucatele şi s'au răscumpărat, dând aceşti bani, ugh[i] 250, la stăpânii lor şi Dima Chĭurcĭubaşa n'au vrut să ia zapis de la mâna lor numai pă ugh[i] 200, ce le dedease, şi să le dea zapisul cel de judecie şi cel ce era făcut de dânşii la mâna lui, ci le-au ţinut toate.

[D]eč oamenii din Hurezi şi cu părinţii acestor oameni,

---

1) Din Ianuarie până la Inălţarea Domnului (40 zile după Paşti), deci vreo 5-6 luni.

văzând că le ţine zapisele numai pentru ugh[i] 200 fost-au tras dă Dima Chĭurcĭubaşa la multe judecăţi şi divanuri, şi el tot au umblat prelungind lucrul şi mutând vreame dup[ă] vreame, până în zilele răposatului unchiului Domnii meale Io Şărban Cantacuzino Voevod, [ia]ră când au fost atunci, murind megiĭaşii cei bătrâni şi ramaind aceştea ce scriu mai sus, fost-au scos Dima Chĭurcĭuba[şa] nişte zapise făcute în meşteşuguri, scriindŭ cum că s'au vândut părinţii acestor oameni, rumâni lui şi cu aceale zapise i-au fost împresurat şi i-au făcut rumâni. Şi dup[ă] aceĭa, netrecând multă vreame i au fost vândut jupâneasa Stana a Dimei Chiurciubaşăi şi cu fiĭu-său Matei, răposatului Costandin Vodă Brâncoveanul, încă de când era în boerie, fiind spătari mare şi i-au stăp[â]nit Costandin Vod[ă] până ce s'au pus Domnu şi puindu-să Domnu i-au fost dat la mânăstirea Hurezii şi i-au tot stăp[â]nit mân[ă]-stirea Hurezii cât au fost Domniia lui în Domnie. Iară când au fost acum, dup[ă] ce ne-au miluit Domnul Dumnezeu pre noi, cu Domniia şi st[ă]pânirea aceştii Ţări Româneşti, ştiind că aceşti oameni care scriu mai sus, că sînt împresuraţi de Dima Chĭurcĭbaşa, venit-au înaintea Domnii meale, în divan de s'au întrebat de faţă cu părintele Ioan, egum-[e]nul de l[a] sfânta mân[a]stire Hurezii şi fiind un lucru vechĭu şi întunecat şi neputând dovedi lucrul cum iaste, i-am dat pe seaama (sic) Sfinţii Sale părintelui nostru chir Damaschin, Episcopul Râmnicului şi pă seaama (sic) a 24 de boiari, care au fost luaţi de popa Ion den Reacea să-i aleagă o moşie de către Măldăreşti, ca să le ia seaama (sic) pre amăruntul şi să dovedească cum ĭaste lucrul. Deč sfinţiĭa sa părintele Ioan eg[u]m[enul] şi cu aceşti oameni fost-au mersŭ înnaintea sfinţii sale părintelui Damaschin Episcop şi înnaintea celor 24 de boiari şi luându-le seaama (sic) pe scrisori, n'au putut să le hotărască lucrul ca să le isprăvească, ci au făcut ştire Domnii mele şi Domniĭa mea le-am poruncit a do[ua] oară ca să-i aşaze şi să le isprăvească într'un chip. Şi înţelegând părintele egum[e]nul şi cu oamenii aceştea că iar am poruncit Domniia mea la sfinţiia sa părintele Damaschin Episcop şi la cei 24 de boiari, au mersŭ cu toţii de faţă înnaintea părintelui Damaschin Episcop, nefiind cei 24 de boĭari şi, dupăce le-au cetit toate cărţile si zapisele: cel ce au făcut Chĭurcĭub[ă]şoaĭa de vânzarea lor şi cel de zălojire, atuncea au strigat aceşti oameni, toţi, cum că acel zapis nu iaste al lor, ci l-au făcut Dima Chĭurcĭubaşa în meşteşuguri şi s'au cerut să jure cu 24 de oameni înprejureani cum că nič acel zapis nu iaste bun, nič au dat Chĭurcĭubaşa părinţilor lor atâţia bani, ci le-au dat numai ugh[i] 200, precum s'au zis mai sus.

Şi întrebându-i părintele Damaschin Episcop, ca dup[ă] ce vor jura de ce vor să s[ă] apuce, ei au zis cu toţii că

vor da toată moşiĭa lor mânăstirii şi să aibă pace de rum[â]nie; şi au lăsat şi părintele Ioan eg[u]m[en], să fie aşa pe cum au zis ei, şi vrând ei să jure ca să nu mai fie candva, pă urmă, vreo gâlčaavă (sic), căč n'au jurat, iară părintele Ioan au zis că de vreame ce s'au împăcat într'acesta chip, să nu mai jure. Şi aşa s'au voit dennaintea sfinţii sale părintelui Damaschin Episcopul, ca să fie în pace şi slobozi de rum[â]nie, ničun amestec cu dânşii sfânta mân[ă]stire de acum 'nainte să n'aibă, fără cât numai moşiia să o stăp[â]nească mân[ă]stirea, cu bun[ă] pace, pe cum s'au zis mai sus; şi li s'au dat toate zapisele cele vechi la mâna lor: zapisul cel de zălojire şi cele 2 zapise ale Dimei Chĭurciubaşăi ce s'au găsit reale, şi zapisul jup[â]neasei Caplei, cel de răscumpărarea lor. Iară zapisul jupâneasei Stanei Chĭurciubăşoaei, cel de vânzarea aceştii moşii Hurezii, au rămas la mân[ă]stire, ca să aibă mân[ă]stirea temei, să să ştie de la cine s'au cumpărat, iară unde scrie în zapis pentru rumâniia acestor oameni, s'au ştersu cu chinovari roşu; şi s'au ştersu şi în hrisovul răposatului Costandin Vod[ă] unde scrie iar, pentru rumâniia oamenilor acestora.

Şi după acest aşezământ, ce s'au aşezat, au făcut aceşti oameni scrisoarea lor la mâna sfinţii sale părintele Ioan egum[enul] şi a tot săborul sfintei mânăstiri Hurezii, ca să ţie şi să stăp[â]nească sf[â]nta m[â]năstire ačastă moşie, cum s'au zis mai sus, făcând şi părintele Ioan egum[e]nul şi tot săborul sf[i]ntei mân[ă]stiri, scrisoare la mâna acestor oameni, întărită cu peceatea sfintei mân[ă]stiri, ca să fie în pace şi slobozi de rum[â]nie, ei şi tot neamul lor, precum am văzut Domniĭa mea şi cartea sfinţii sale părintelui Damaschin Episcop de judecată şi scrisoarea acestor oameni la mâna sfinţii sale părintelui Ioan, egum[e]nul şi a tot săborul sfintei mânăstiri, pre tocmeala şi aşazământul ce li s'au făcut. Drept aceia şi Domniĭa mea, dup[ă] cartea sfinţiei sale părintelui Damaschin Episcop şi după scrisoarea acestor oameni ce au dat la sfânta mânăstire, încă am dat ačastă carte a Domnii meale sfinţii sale, părintelui Ioan egum[enul] şi a tot săborul sfintei mânăstiri, ca de acum înnainte să aibă a ţinea şi a stăp[â]ni ačastă moşie toată, cu silistea satului şi cu livezile şi cu plaiurile şi cu munţii anum[e] Văleanii i Clăbucetul, dupreste tot hotarul şi cu tot venitul, cu bună pace de către aceşti oameni, care-i s'au numit mai sus, ca să fie sfintei mân[ă]stiri moşie stăt[ă]toare în veci.

Şi am întărit cartea ačasta cu tot sfatul şi cu credinčoşi[i] boiĭari cei mari ai divan[u]lui Domnii meale: pan Costandin Ştirbeaĭu vel ban, pan Pătraşco Breazoĭan[u] v[e]l vor[nic] i pan Raad[u]l (sic) Golescul v[e]l log[ofă]t i pan Raad[u]l (sic) Dudescul vel spa[tar], i pan Şăr-

ban Boj[o]rean[u] v[e]l vist[ier] i pan Mănăil[ă] vel cluč[r], i pan Gligore v[e]l post[elnic], i pan Statie Leurdean[u] vel pah[arnic], i pan Barbul Grecean[u] vel stolnic, i pan Mihai Cant[a]cozino vel com[i]s i pan Pătru Obedeanul vel sluge[r], i pan Şărban Grecean[u] vel pit[ar]. Şi ispravnic Costandin Conţescul vt[ori] log[ofă]t. Şi s'au scris cartea ačasta în anul al doilea den domniĭa Domnii meale în oraşul scaunului Bucureşti, de Tanasie s[i]nŭ Mihai log[ofă]t Târnoveanul.

M[ea]s[e]ţa Iunie 2 dni, l[ea]t 7223 (1715).

Io Ştefan Voevoda (L. P.) m[i]l[o]stiĭu B[o]jiĭu g[o]spodarŭ.

Jos, în dreapta: Costandin Conţescul vt[ori] log[o]f[ă]t pročtannomu.

Nota. Orig. hârtie (45, 5 × 30, 5 cm.), *Arh. Stat*, Bucureşti, *M-rea Hurezu*, pachet I, doc. 24. Pecete aplicată timbrată. Semnătura Domnului m. pr.

6.

1805 Noemvrie 23. — Zapisul prin care Mihai sin popa Costandin vinde vătafului Ion Urşanu o casă în Tg. Hurez, pe moşia mânăstirii Hurez.

Adecă eu Mihai sin popa Const[an]d[i]n împreună cu oţiĭa mea şi cu fečori[i] miei ot Râmeşti, care mai jos ne vom iscăli, încred[i]nţăm cu zapisul nostru la cinst[ita] mâna dum[nea]lui văt[a]f[u]lui Ioan Urşanu, precum să să ştie că având eu o casă pe pivniţă de pi[e]tri, iaste *în Târgul Hurezului, pe moşiĭa sfintei mâ[nă]st[i]ri Hur[e]z* şi nedându-mi mie mâna ca să o st[ăp]ânesc am vândut-o dum[nea]lui în t[a]l[eri] 180, adic[ă] una sută şi optzeci tocmai, de a mea bună voe, nesilit fiind de nimeni. Am întrebat şi pe toate rudele mele de sint vretnici la ačastă madea, de le dă mâna a prenderepsi sau nu; toate ne-au zis că nu pot.

Şi pentru mai adev[ă]rat[ă] cred[in]ţă ne-am pus numele şi cu iscălitură dă noi însuşi.

[1]805, Noemv[rie], 23.

(ss) Eu Mihai cu soţiĭa mea Sanda, vânzător.
Eu deaconu Gligor sâ[n]tu vânză[to]r.
Eu Ion brat ego.
Eu Simion brat ego, vânzăt[or]
Răd[u]can log[o]f[ăt], mar[tor].
Şi scris-am eu log[ofă]t Barbu Cireşanu, cu mai sus zis[a] numiţilor şi mart[or].

Pe dos:

Plaĭu Horez[u]lui

Pentru ca[sa] ačasta ce au vândut-o acel Mihai, dovedindu-să *că făr dă ştire de ig[u]m[e]n s'au vândut, ca un acaret făcut pe moşiĭa mân[ă]stiri[i], în toată vremea au avut dreptate mân[ă]stirea să scoaţă pe cumpărător*. Şi pentru căci s'au stăpânit de Florea i de răp[osa]t[ul] atâţia ani, cu musaadea, acum s'au socotit embatichĭul pe cât au arătat. Şi au tăgăduit Florea că ig[u]m[e]n[ul] au cerut şi s'au scăzut şase ani, adică patru cât au stăpânit răp[osa]t[ul], unul care urmează a-şi cere mân[ă]stirea chiriĭa de la cel ce şade în casă, unul care s'au ertat, după arătarea Flori[i] că au şezut vătăşiĭa şi pă doi s'au osîndit, şi au mai rămas t[a]l[eri] una sută; aceştiĭa primindu-i Florea, rămâne a nu să mai amesteca la ačastă casă deacum înnaint[e] într'un nimic.

(ss) Preda Săulescu

[1]813, Noemv[rie], 14

Notă: Orig. hârtie, *Arh. Stat.*, Buc., *M-rea Hurez*, pach. I, doc. 92.

DRAGOŞ P. PETROŞANU

Cernelurile şi istoricul lor

Apariţia scrisului marchează una din etapele importante ale civilizaţiei umane. Istoria omenirii începe să fie cu exactitate cunoscută numai după inventarea acestui mod de fixare a gândului şi cuvintelor. Importanţa scrisului în evoluţia civilizaţiei este deosebit de însemnată, căci datorită lui fiecare nouă cucerire a spiritului uman a putut fi păstrată pentru generaţiile viitoare, lucru ce nu s'ar fi putut face prin simpla tradiţie orală. Deaceea şi vedem în istorie, după apariţia scrisului, o desvoltare a civilizaţiei necunoscută până atunci.

Vorbind despre scris trebue să ne referim, pe de o parte, la diferitele sisteme de a însemna sunetele (scriere hieroglifică, cuneiformă, greacă, romană, chineză, etc.), iar pe de altă parte, la diferitele sisteme materiale de executare: scriere cu dalta pe blocuri de piatră, cu un corp metalic pe argilă ce se ardea apoi spre a fi rigidă, cu un corp metalic sau lemnos ascuţit la vârf, pe plăci cerate, scriere cu pana pe pergament sau papyrus utilizând culori vegetale şi animale, scrierea chineză cu pensula utilizând tuşul de cărbune şi în sfârşit scrierea modernă cu peniţa metalică pe hârtie întrebuinţând diferite cerneluri în genere anorganice.

Dela studiul semnelor naive ale omului primitiv până la scrierea chineză, care în formele superioare este o artă subtilă, toate formele şi sistemele de scriere enumerate mai sus, reprezintă tot atâtea etape ale civilizaţiei umane şi ne dau o adâncă cunoaştere a formelor de viaţă din trecutul omenirii. In articolul de faţă, ne vom mărgini la studiul cernelurilor, făcând în acelaşi timp un scurt istoric al lor.

In diferite biblioteci, dar mai ales în cea dela British-

Muzeum, se găsesc diverse specimene de scrieri vechi, care ne arată evoluţia scrisului în diversele epoci ale civilizaţiei umane. Cel mai vechi document descifrabil este scris pe papyrus şi datează de prin anul 2500 a. Chr.

In ruinele Erculanului s'au găsit părţi din papyrusuri mai mult sau mai puţin conservate. Din cercetări chimice făcute asupra acestor documente, rezultă că în nici unul nu s'au găsit urme de oxid de fier. Nici Pliniu cel Bătrân nu vorbeşte de cerneluri cu bază de fier. E foarte probabil că pergamentul şi cernelurile cu oxid de fier, au apărut după această dată (anul 79 era creştină). Până atunci baza cernelurilor era cărbunele fin pulverizat şi ţinut în suspensie în apă cu ajutorul gumei arabice, cleiului sau uleiului.

Inventatorul acestor cerneluri, ar fi fost un chinez, Tieu-Tcheu, care a trăit între anii 2697—2597 a. Chr. Cernelurile indiene aveau aceiaşi bază.

Cerneluri cu galotanat de fier. — Călugărul Theofilus, într'o enciclopedie a artei creştine din secolul al 11-lea *(Diversarum Artium Schiedula)*, descrie o metodă de preparare a cernelei din extractul unui arbore spinos, tratat cu sulfat de fier. Deasemeni Albertus Magnus (1213—1280), în *De rebus metalicis*. In *Menager de Paris*, scris în 1393, se descrie o cerneală cu bază de vitriol verde (sulfat de fier).

Cel mai timpuriu document scris cu cerneală ferică e un pergament examinat de Lucas care ar data din secolul 7—8 după Christos.

Trecerea dela întrebuinţarea cernelurilor carbonoase la a celor fero-galice se face la începutul secolului al 18-lea.

Astle în *Origin of Writing, 1803,* se plânge că nouile cerneluri cu bază fero-tanică sunt mai palide şi se decolorează mai lesne.

Sunt epoci în cari ambele cerneluri au fost întrebuinţate alternativ pe diverse pagini ale aceluiaşi document. Astfel într'un exemplar al Vechiului Testament, scris în limba arabă şi purtând data coptică 1028, corespunzătoare cu 1312 d. Chr., se găsesc pagini cu cerneală brună (cu bază de fier) şi altele cu scrisul negru (cu bază de cărbune).

Tot cu privire la evoluţia cernelei fero-galice trebue să menţionăm că înainte de a ajunge la cernelurile actuale de fero-galat neoxidat, incolore prin ele înşile, s'au între-

buințat, în prima jumătate a secolului al 19-lea, cerneluri de fero-galat care înainte de întrebuințare erau lăsate să se oxideze la aer și apoi date în folosință.

In a doua jumătate a secolului al 19-lea firma Stefens (Anglia) pune în circulație soluția proaspătă de fero-galate care ar fi fost aproape incoloră dacă nu îi adăoga puțin indigo spre a fi vizibilă la scris. Marele avantagiu al acestor cerneluri constă în faptul că procesul de oxidare (înegrire) *se face în însăși fibra hârtiei* în care a pătruns și face corp cu dânsa.

In 1856 firma Leonhardi din Hanovra fabrică același fel de cerneală cu adaus de garanță (plantă) și puțin indigo și care din această pricină poartă numele de Alizarin-Tinte deși mai târziu nu mai amesteca garanța.

In 1891 Schluting și Neuman examinând 81 de cerneluri au constatat că toate erau de tipul galo-tanatelor de fier neoxidate și ușor colorate cu un adjuvant, aceasta probabil în urma edictului din Prusia, din 1879, de a nu se întrebuința în acte oficiale decât cerneluri galo-ferice. In 1912 se stabilesc în Prusia noui regulamente în virtutea cărora cernelurile sunt clasificate în două: cerneluri *documentare* și cerneluri *de scris* în mod obișnuit; cele documentare neputând fi decât galoferice sau din lemn de Campèche.

Pe la 1860 apar cernelurile de anilină (diferite colori: albastru, galben, verde, roșu, violet, etc.). Prima patentă o obține englezul Crok în Paris, la 1861. La 1867 expoziția din Paris dă o medalie fabricanților de cerneluri de anilină, întrucât acestea prezentau o mare rezistență față de acizi, alcali și clor.

Unele state din U. S. A. au adoptat regulile germane și însuși guvernul englez a hotărît cantitatea minimă de fier ce trebue să conțină o cerneală.

Un al treilea fel de cerneală ce apare întâi sub formă de materie colorantă este extractul de lemn de Haematoxilon Campechianum, lemn de *campèche* obținut prin fierberea lemnului, căruia se adaugă ca *mordant* bicromat de potasiu și puțin acid tartric. Principiul colorant hematoxilina și în mica cantitate hemateina.

Tipurile de cerneluri mai des folosite. — După com-

poziţia lor, cernelurile cele mai des folosite se împart în trei categorii:

1. Cerneluri cu bază de galotanat de fier cari sunt de două feluri:

a) în parte oxidat;

b) neoxidat, şi deci cernelurile incolore, cărora li se adaugă indigo pentru a se vedea ce se scrie. Aceste din urmă cerneluri sunt cele mai uzitate azi.

2. Cerneluri cu bază de hematoxilină din lemnul de campèche (hematoxilon campechianum).

Acestea sunt de trei feluri:

a) simple;

b) cromate (cu adaus de bicromat de potasiu) sau

c) amestec cu cerneală galotanică.

2. Cerneluri cu anilină, substanţă extrasă din gudronul de huilie.

Se fabrică toate nuanţele de la galben, verde, albastru, violet, roşu, negru (nigrosine).

Cerneluri cu bază de cărbune, utilizate în antichitate, azi cu totul părăsite.

Cerneluri mai puţin folosite.

a) Cerneluri de vanadium (vanadat de amoniu şi acid galotanic);

b) Cerneluri de resorcină.

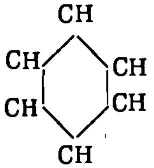
Natura şi constituţia cernelurilor. — Rămâne să lăsăm la urmă calitatea şi rezistenţa cernelurilor, chestiune care este încă litigioasă, după punctul de vedere din care le examinăm.

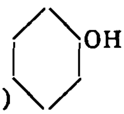
Cerneala cea mai obişnuită la noi, în Germania şi Anglia, *este acea cu galotanat sau galat de fier.* Hematoxilina, colorant roş violceu, întrebuinţat în laboratoarele de anatomie patologică, colorează celula şi foarte puternic nucleul.

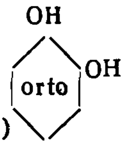
S'a observat de sigur culoarea negricioasă ce o ia vinul alb când se toarnă în el apă de Vichy. Aceasta din urmă conţine fier iar vinul conţine acid tanic. Sărurile de fier tratate cu acid tanic sau galotanic dau o coloraţiune cenuşie negricioasă, care cu timpul, sub influenţa oxigenului din aer, se înegreşte.

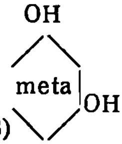
Ce este acidul galic? Este un derivat al nucleului

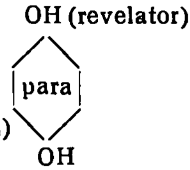
benzenic. Dăm aci câțiva derivați cu număr progresiv de oxidrili și radicali acizi.

Benzene :

1) Fenol

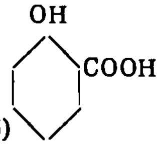
2) Resorcina

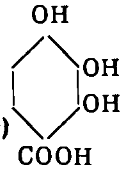
3) Pirocatechina

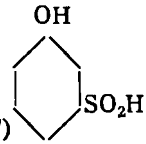
4) Hidrochinona

Acelaş grup, benzenic cu radicali acizi :

COOH, grup acid :

5) Acid salicilic

6) Acid galic

7) Acid fenil sulfonic

Toți acești compuși în combinație cu fierul dau culori anume :

O colorație violetă cu fenol (1), cu acid salicilic (5), cu acid fenil sulfonic (7).

O colorație albastră, negricioasă cu acid galic (6). (Acidul galotanic rezultă din combinarea a două molecule de acid galic cu pierderea unei molecule de apă).

Se evidențiază că culoarea combinației este cu atât mai pronunțat negricioasă, cu cât nucleul benzonic are mai mulți oxidrili. Combinația cea mai avantajoasă din punct de vedere al intensității colorantului, e galatul de fier, apoi galotanatul de fier.

Nu vom intra în detalii de preparație. E destul să spunem că acidul tanic se extrage din ceeace se cunoaște sub numele de gogoși de ristic și care servă la tăbăcitul pieilor. Formațiunea gogoșilor este datorită înțepăturei unei insecte din clasa himenopterelor ordinul cinipidelor *Cinips (Colari,* Cinips Tinctoria). Insecta înțeapă de preferință mugurii, ramurile tinere sau foile unei specii de stejar,

pentru a-şi depune ouăle. Sub influenţa iritativă a desvoltărei larvelor şi poate şi a unui suc depus odată cu înţepătura, zemurile plantei se acumulează şi formează o escrescenţă, care e gogoşul de ristic.

In ce priveşte fierul, el este întrebuinţat sub formă de sulfat feros (calaican) sau sulfat feros anhidru (cristale verzi) şi cloruri de fier: Fe. 2 Cl_6.

Reamintesc menţiunea făcută mai sus că cerneala de galotanat de fier s'a fabricat în două moduri:

Primul procedeu consta în a lăsa combinaţia — care avea o culoare palidă — 6 săptămâni în contact cu aerul pentru a se înegri şi a se scrie cu produsul astfel negrit; procedeu care a fost părăsit pentru a se adopta un al doilea:

2. Soluţiunea proaspătă şi aproape incoloră de galotanat de fier, dar colorată de indigo sau garanţă (alizarine) pentru a face scrisul vizibil. Această din urmă cerneală, foarte generalizată astăzi, are marele avantagiu că se îmbibă în hârtie înainte ca acidul galotanic să fie înegrit, şi se înnegreşte ulterior în partea îmbibată fiind mai puternic scrisul în hârtie.

2. **Cerneala de lemn de campèche (Hematoxilon campechianum).** (Băcanul de roşit ouă). — Introdus din Mexic în Europa ca substanţă colorantă şi repudiată de un act al reginei Elisabeta a Angliei ca falsificând culorile (act revocat în 1661).

Preparaţie.

Se obţine la căldură şi sub presiune (1—2 atmosfere) un extract apos din care prin diluţiune şi adausuri se obţine cerneala.

Principiul colorant este hematoxilina, întrebuinţată în laboratoriile de anatomo-patologie drept colorant al nucleelor.

Cernelurile de campèche sunt de diferite tipuri:

1. Coloarea este datorită exclusiv lemnului de campèche (extract de campèche, alaun, gumă arabică, candel). **Encre bleu rouenaise** este o cerneală roş-violetă care, aplicată pe hârtie, se înegreşte fără a ajunge la negru absolut.

2. Cerneala de campèche cu adaos de cerneală de galat de fier.

3. Cerneala de campèche cu adaos de sulfat feros fără tanin.

4. Cerneala de campèche cu adaos de bicromat de potasiu.

Foarte multe cerneluri patente au în componența lor extractul de campèche.

Whitefields Indelebile Safti ink (Pat. Eng. 7474/1837) și Pat. Scoțiană are la bază campèche, o sare de fier, indigo, etc.

Menționăm că sărurile metalice de vanadium dau și ele coloranți negri întrebuințabili ca cerneluri cu acidul galotanic.

Cerneluri versicolore. — Inainte de a se generaliza întrebuințarea culorilor de anilină se fabricau cerneluri cu bază de cochenilie insectă, trăind pe un cactus (cochenilier), din indigo, etc.

3. **Cernelurile de anilină.** — Colorile de anilină se extrag din gudronul de huilă. Cea mai mare parte sunt întrebuințate pentru colorat stofe și marcat pânzeturi; o parte din ele ca cerneluri.

Cea mai întrebuințată este eosina, un colorant roșu foarte puternic (căreia pentru durată trebue să i se adauge un fixativ).

Un colorant foarte puternic este violetul lui Hoffman (1863), care în soluție de 1/200 nu numai că nu dă o culoare puternică, dar prin presiunea manuscrisului se pot obține trei-patru bune còpii.

Colorile de anilină cele mai întrebuințate sunt: roșu, verde, albastru, violet, galben.

Anilinuri negre. — Nigrosina descrisă de Iacob Sen ca dând o cerneală care se infiltrează în fibrele hârtiei și rezistă la diferiți agenți chimici.

Compoziția chimică e diferită:

a) Săruri de sodiu ale acidului sulfonic, sau *b)* anilidofenil-clorhidric, sau *c)* anilidodifenil-clorhidric, sau *d)* dianilidodifenil-safranil-clorhidric.

Soluția 1/80 e fluentă, negru frumos, *nu vatămă penițele metalice*, rezistă diferiților agenți chimici dar poate fi alterată sau albită de apă; îi lipsește astfel permanența cernelurilor galotanice.

Diferitele aprecieri asupra tenacităţii şi permanenţei cernelurilor. — Părerile sunt variate.

Reamintim că în 1879 Prusia a edictat o lege în virtutea căreia, pentru documentele istorice să nu se întrebuinţeze cernelurile de anilină ci numai cele cu galotanat de fier. In 1912 prin regulamente s'a stabilit clasificarea cernelurilor în *documentare* şi *de scris*. In cele dintâi intră cernelurile cu galotanat de fier şi cele cu lemn de campèche.

Pentru cernelurile de anilină s'a acordat prima patentă britanică la 1861 lui Crok din Paris. In 1867 s'a introdus ca fiind foarte nimerită pentru stilografe o soluţie de nigrosină, aceasta având şi calitatea de a fi foarte rezistentă la reactivi.

Din experienţile lui Schluting şi Neuman ar rezulta că după o lungă expunere la lumină şi aer cernelurile cu bază de hematoxilină sunt mai rezistente decât cele galotanice.

Rezultă din aceasta că cerneala cea mai rezistentă este aceea obţinută prin amestec de soluţie de lemn de campèche cu cerneală de galat de fier.

Din punct de vedere al posibilităţei de expertizare al datei scrisului, cu o diferenţă de cel puţin 6 luni, cernelurile galotanice, care s'au înegrit în chiar masa hârtiei, au avantagiul de a se decolora prin acid clorhidric, oxalic sau apă bromată *într'un răstimp proporţional cu timpul ce a trecut dela scrisul lor.*

ELENA BOGDANOVICI

BIBLIOGRAFIE

Căpit. Al. Dumitrescu, *Descoperirea falsurilor în acte şi documente prin ajutorul fotografiei*, Tip. Geniului Bucureşti VI (Cotroceni), 1928.

Locot.-Col. Al. Dumitrescu, *Contribuţiuni la expertiza grafică. Studiul chimic şi fizic al cernelurilor şi creioanelor. Hârtia.* Tip. Tirajul, Str. Popa Savu 9. Bucureşti 1936.

Keghel Maurice, *Les encres, les cirages, les rolles et leur preparation.* Paris, Ed. Baillère 1922.

Inks By C. Ainsworth Mitchel and T. C. Hepwoth, London, Charles Griffin and Company Limited Street, Strand W. C. 2. 1924.

Marula nu e fiica lui Mihai Viteazul

Sunt aproape optzeci de ani de când s'a spus că Marula, fata Tudorei din Târgşor, a fost fata din flori a lui Mihai Viteazul. Informaţia a pornit dela actul lui Mihai Vodă din 27 Septemvrie 1597, prin care dădea mamei sale Tudora, în călugărie Teofana, câteva sate din Romanaţi, pe care să le stăpânească deplin cât va trăi. După moartea ei urmau să treacă Marulei, fiica Voevodului dintr'o mamă neamintită.

Tăcerea care a acoperit pe Marula, atât în acte cât şi în istoriografia noastră mai nouă, ne-a atras atenţia. O fiică a lui Mihai Viteazul, figură de epopee în trecutul românesc, nu putea să aibă această soartă, chiar dacă ar fi fost copil din flori. Poate tocmai din această cauză, care ar fi adăugat un motiv pitoresc vieţii nestăvilitului Domn, trebuia să nu fie dată uitării, ori să fie numai amintită fugar în câteva rânduri.

Din aceste motive documentul care o aminteşte, interesant din mai multe puncte de vedere, ne-a preocupat şi formează obiectul acestor note diplomatice.

Ne îngăduim să amintim tot ce s'a spus până acum despre Marula şi situaţia ei, din câte cunoaştem noi.

A. Papiu-Ilarian publicând titlul lui Mihai Viteazul din documentul în discuţie, îl însoţeşte de aceste rânduri: „Această Marulă despre care e vorba în chrisov, era fiica naturală a lui Mihai Vv., făcută cu Tudora din Târguşor. Pre la anul 1617, pe timpul lui Alexandru Iliaş Vodă, Marula, ce era acum măritată după Socol păharnicul, se sculă cu pâră asupra lui Preda postelnicul, numit Floricoiul, bărbatul Floricăi, fiicei lui Mihai Vv, producând mai sus

descrisul chrisov şi pretinzând că în virtutea aceluiaşi, satele Studina din mijloc şi Studina din jos şi Cruşiovul, după moartea maicei lui Mihai, s'ar cuveni ei Marulei, iară nu Floricăi care se bucura de posesiunea lor. Atunci Iliaş Vodă, judecând cauza, dete carte de judecată prin care Florica, în virtutea altor documente, se recunoaşte de legitimă proprietară a memoratelor sate, iară chrisovul produs de Marula, se dedară de o carte mincinoasă, făcută cu amăgire şi cu rea pecete [1])".

Mai târziu C. D. Aricescu publică rezumatul hrisovului Marulei sub data anului greşită, 1595, fără a face vreun comentar [2]). Gr. Tocilescu, discutând situaţia juridică a copiilor naturali, a putut să ia în consideraţie şi acest caz, care îi apare astfel: „Marula, fiica nelegitimă a lui Mihai Viteazul se exclude prin chrisov. lui Alexandru Iliaş din 1616 (doc. monastirii Cozia, leg. Nr. 24 la *Arh. Stat. din Buc.)*, de la moştenirea lui Mihaiu: „că se cuvine să ţie fiii moştenirile părinţilor lor, *cari sunt făcuţi cu cununie* [3])".

Mai târziu St. Nicolaescu ajunge la concluzia că „Mihai a fost de două ori căsătorit, cred: în prima cu frumoasa Tudora din Târgşor, iar în a doua cu Stanca. Despre Tudora se zice că n'ar fi fost soţie legitimă a lui Mihai. Se zice însă fără a se dovedi. Din parte-mi nu mă îndoesc şi socot că Tudora i-a fost soţie bună, dar că Mihai s'a desfăcut de ea mai târziu. Şi-mi reazim credinţa mea pe frumosul obiceiu păstrat la noi din moşi strămoşi: „că văduvul să ia pe văduvă"... Un alt sprijin e şi faptul că Mihai voevod recunoaşte în mod formal din actul citat mai sus de fiică a sa pe Marula, fata Tudorei, şi-i lasă ca moştenire mai multe sate, ceia-ce iarăşi n'ar fi făcut-o dacă îi era fiică din flori [4])".

E singura dată când Marula e socotită de fiică legitimă. Dar nu pentru multă vreme [5]).

---

1) *Tezaur de monumente istorice*, I (1862), p. 389.

2) *Revista istorică a Arhivelor României. Indice de documente aflate în Arhiva Statului*, Broşura II, Bucureşti 1876, p. 100 (Nr. 2226).

3) *Doamna Stanca, soţia lui Mihai Viteazul*, Bucureşti 1877, p. 8 nota 4.

4) *Documente slavo-române*, Bucureşti 1905, p. 300–301.

5) St. Nicolaescu, *ibid.*, p. 364 din *îndreptări:* „In contra aserţiunei făcute (v. p. 301, 304, 305) asupra Tudorei din Târgşor că ar fi so-

Ștefan D. Grecianu într'o lucrare de nebănuită informație, publicată însă postum, vorbind despre Mihai Viteazul arată că „a mai avut și o fică, pe *Marula*, făcută din flori cum se zicea, care a fost măritată după Socol [1]).

Același punct de vedere se menține și mai târziu la istoricii care s'au ocupat în mod special cu viața lui Mihai Viteazul. Astfel N. Iorga scrie: „In domnia lui Alexandru Iliaș, la 1615, o fată din flori a lui Mihai-Vodă aduse la judecata pentru niște moșii înaintea Domnului un mare hrisov solemn al părintelui ei, prin care satele Studina, Crușovul, Frăsinetul și Studenița, toate de peste Olt, se dăruiesc, 1597, Septembre, „Doamnei Teodorei", mama Voevodului, rămâind ca ele să treacă, după moartea ei, asupra acelei fete. Hrisovul fu judecat ca fals, de boerii de pe atunci, cari aveau poate mai bune dispoziții pentru cealaltă fată a Voevodului, Florica, născută din căsătorie și măritată cu un om mai influent. Dar, ori cum s'ar crede lucrul, Mihai dăruise într'adevăr acele cumpărături ale lui din boierie „Tudorei", cum se scrie într'un document mai nou, și ea le stăpânise până la sfârșit, lăsându-le, după dânsa, Domniței Florica și dând la o parte pe sora ei, născută din dragoste nelegiuită [2])". Este cea mai bogată prezentare a chestiunii, făcându-se apel și la actele proprietății de care vorbește hrisovullui Mihai Vodă [3]).

Aceiași este și concluzia la care ajunge P. P. Panaitescu: „de altfel Mihai a mai avut și o fiică naturală, Marula, cu Tudora din Târșor [4])", și primită de C. C. Giurescu: „Dintr'o legătură nelegitimă, cu Tudora din Târgșor, a mai avut Mihai încă o fiică, pe *Marula*, căsătorită cu Socol paharnicul [5])".

ția lui Mihai Viteazul, se opune cartea lui Alexandru Iliaș voevod dată din Târgoviște la 23 Decembrie 1616. Despre Marula, fiica lui Mihai cu Tudora, se spune că ar fi fost bastardă".

1) *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, II, București 1916, p. 392.

2) N Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, București 1935, p. 24. Folosește documentele dela Arhivele Statului, *Cozia*, pach. 24.

3) Iorga publicase o parte din *Istoria lui Mihai Viteazul* încă mai de mult, în *Convorbiri Literare*, vol. 36 (1902). Pagina în chestiune (150) era cunoscută de St. Nicolaescu, *o. c.* p. 296.

4) *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 24-25.

5) *Istoria Românilor*, II, 1, București 1937, p. 279.

Chestiunea se prezintă astfel datorită faptului, pe de o parte, că n'au fost cunoscute nici toate, nici în întregime, actele care ar lămuri-o, iar pe de alta nimeni n'a făcut vreo observaţie asupra felului în care se prezintă ele, deşi din fragmentele cunoscute putea naşte una. Numai Iorga aruncă o bănuială asupra temeiului hotărîrii prin care Marula era exclusă dela moştenire. Dacă se studiază însă toate actele, credem că chestiunea se poate lămuri mult mai bine.

*

Mai întâi dăm aici în întregime actul pus în discuţie [1]).

1597 (7106) Sept. 27. Târgovişte. — Porunca prin care Mihai Viteazul dărueşte maicei sale Teodora satele Studina Mesteacăi, Studina Bărbulei, Cruşovul, [Frăsinetul de Câmp şi Studeniţa lui Hămeiu], cumpărate de el când a fost ban craiovesc, pe tot timpul cât va trăi ea, iar după moartea ei să fie ale Marulei, fiica Domnului.

† Въ Христа Бога благовѣрнїи и благочестивїи и христолюбивїи и самодръжавнїи їѡ Михаил Воевода и Господинъ, сынъ великагои добраго Петрашко Воевода божїю милостїю и божїем дарованїем ѡбладаещоми и господспівоуещомї въсое земле Ѹггрѡвлахїиское, ещеже и запланенски странах Амлашꙋ и Фагарашꙋ херцег, благопроизволих господствоми своим благым произволенїем, чиспим и свѣтлим сръдцем господства-ми и даровах господство ми сїе въсе честнїи и благоѡбразнїи и прѣпочетенїе, нже над въсѣми честїи даров настоꙗ сїе повелѣнїе господства-ми честною и сръдїчноѫ прѣвьзлюблена мати господства ми, госпожда Теѡдора, ꙗкоже да мꙋ ест села наиме Стꙋдина Мѣстекъв, въсах със въсом хотаром, и Стꙋдина Бърбꙋлев, въсах със въсом хотаром, и Кръшовꙋл въс със въсом хотаром, [и Фръсинетꙋл] ѡт полю, въс със въсом хотаром, [и Стꙋденица Хьмеюв] [2]), въсах със въсом хотаром, ѡт полю и ѡт шꙋма и ѡт вода и ѡт по въсеѫ хотарых, занеже дадох и даровах господство-ми със сїе вишеписана села почетенїѫ и сръдї‹ч›ною прѣвъзлюблена мати господства-ми госпожда Теѡдора, ꙗкоже

1) N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 26; în nota 1 se arată că actul Marulei „nu se află acum între actele pachetului dela Archivele Statului, şi Papiu nu dă verbal decât începutul cuprinzând titulatura lui Mihai". Actul există, dar dela 1877 a fost scos din pachet şi trecut între documentele istorice.

2) Cuvintele и Фръсинетꙋл şi и Стꙋденица Хъмеюв puse în paranteze de noi, se află înconjurate cu un cerc tras în chinovar.

да држжет и да их ѡбладает господства ен елико вкрѹчит богъ, и вк врѣмеконечном сы рѣч на прѣставленїе господствасы [да ест вишеречена села на Марѹла][1]) дьщера господства-ми, ѡнеи да ест вк ѡхабѹ сїе више писане села. Ѻнце сжм дал и подаровал господство-ми прѣвжзлюбленою и срждїчнаа матери господства-ми; али сїе села покѹпих господство мї кжда [сжм бил бан кралевскїн][2]) ещеже оутврждих и запечетловах сїе добропочетѣнїѧ дарованїе господства-ми сж великимї клетвами и сж страшнимї запрѣщенми, по ѡтшествїа господства-ми кого избереет господинж богж господствовати земле влашкоа или ѿт срждїчнаго плода господства-ми или ѡт сжродник господства-ми или по грѣсех наших и ѡт инoплѣ меник да аще почитет и поновит и оутврждит сїе повелѣнїе господства-ми, атомѹ господинж богж да оутврждит и почитеть вж господства его; да аще ли ни почитеть и неоутврждить и непоновить сїа повелѣнїе господства-ми а нѹ да разорить и прѣстьнныт, атомѹ господинж богж сжтворивїи небе и земле, да оубиеть и разорить вж нынѣшнѣмь вѣца тѣло его, а вж бждащи дѹше его и да мѹ есть соперникь прѣчиста божїа матерь на страшномѹ и неоумитьномь сждище идеже лице мѣрїе нѣсть и да имать часть сжс арїа и сжс їоуда и прочїи иаже вжзжпиеть на господина бога спаса нашего їсуса христа и рекоше крьѣ его на них еже есть и бждеть и да есть проклѧть ѡт тнї. ѡтци иже вж некїа.

Ѻеже и свѣдѣтелїе поставлѣеть господство-ми почитенними провителїе господства-ми: жѹпан Дѹмитрѹ великїи дворникь и жѹпанъ Ѳеѡдосїе великїи логофеть и жѹпан Мїрославь бивше великїи лѡгѡфет и жѹпан Калотж бивше великїи бань Кралевскы и жѹпань Негре великїи спатарь и жѹпань Радѹл великїи клѹчарь Бѹзескѹль и жѹпань Ѻтоика великїи вистїарь и жѹпань Радѹл великїи комись Флорескѹль и жѹпань Ѻтрое великїи стольникь Бѹзескѹль и жѹпань Шербань великїи пехарникь и жѹпань Преда великии постелникь Бѹзескѹль. Исправник Преда[3]) постелникь ѡт Чептѹроае. и азь Дань ѡт Зореши Бѹзжвски, исписах вж

1) Cuvintele în paranteză sunt scrise de altă mână peste răsătură, care este mai accentuată sub на Марѹла дьщера.

2) сжм бил бан scris de altă mână peste răsătură iar кралевскїи adaus deasupra rândului tot de altă mână.

3) Преда scris peste răsătură.

градь Тръговище, месица Септемврїе кз. дьни, wт Адама дw селѣ теченїе лѣтомь вьлѣть ҂.зрѕ.

† Iw Михаил Воевода Милостїю божїю господинь [1]).

Obs. Orig. slav, pergament bună calitate (32.5 × 54,5) bine conconservat. Invocaţia, iniţiala şi subcripţia monogramatică în chinovar înflorite; punctuaţia abundentă tot în chinovar. Răsături, rescrieri şi adăogiri în text. Pecetea atârnată ruptă cu pergamentul de legătură. Pe dos scris de diverse mâini din sec. XIX: «Za Studena şi Studeniţa»; «leat 7106»; «No. 2 (3)»; «No. 20»; «Anul 7106 Sept. 27»; «Prescris»; «S'au scris» probabil în condici.

Arhivele Statului, Bucureşti, Ţara Românească, Secţia Istorică. (Fost *M-rea Cozia*, pachet XXIV, Nr. 3).

Dăm şi traducerea lui:

† Intru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi singur stăpânitoriul Io Mihail Voevod şi Domn, fiul marelui şi bunului Petraşco Voevod, cu mila lui Dumnezeu şi dumnezeiască dăruire oblăduind şi stăpânind toată ţeara Munteano-Românească [2]), încă şi al părţilor de peste munte Amlaşul şi Făgăraşul ducă fiind, bine am voit Domnia mea cu însăşi bunăvoinţă, cu curată şi luminată inimă a Domniei mele, şi am dăruit Domnia mea această atot cinstită şi bine închipuită şi mai preţioasă decât toate stimatele daruri ceale de acum, această poruncă a Domniei mele, cinstitei şi din inimă prea iubitei maicei Domniei mele Doamnei Teodoarei, ca să-i fie satele anume Studina Mesteacăi toată cu tot hotarul, şi Studina Bărbulei toată cu tot hotarul, şi Cruşovul tot cu tot hotarul (şi Frăsinetul) din câmp tot cu tot hotarul, (şi Studniţa lui Hămeiu) toată cu tot hotarul din câmp şi din pădure şi din apă şi din pe la toate hotarăle, pentrucă am dat şi am dăruit Domnia mea cu aceste de mai sus scrise sate pă cinstita şi din inimă prea iubita maică a Domniei mele Doamna Teodoară, ca să le ţie şi să le oblăduiască Domnia ei în viaţa sa câtă îi va da Dumnezeu, iar în vremea săvârşirii, adecă la moartea Domniei sale, să fie cele de mai sus zise sate ale Marulei, fiicei Domniei mele, ci să fie întru statornicie aceste de mai sus scrise sate.

Aşa am dat şi am dăruit Domnia mea pă prea iubita

---

1) Fragmente din acest act la Papiu-Ilarian, *Tesaur*, I (1862), p. 389; Aricescu, *Indice* II (1876) p. 100 (Nr. 2226). St. Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, Buc. 1905, p. 296—797; Greceanu, *Geneologiile*, II, 1916, p. 388.

2) Corectat de altă mână în „Ungro-Vlahiei"

şi din inimă maica Domniei mele. Insă aceste sate le am cumpărat Domnia mea când am fost ban craiovesc.

Incă am şi întărit şi am pecetluit această bine stimată dăruire a Domniei mele cu mari blesteme şi înfricoşate jurăminte, că după moartea Domniei mele pă cine va alege Domnul Dumnezeu a stăpâni Ţeara Românească, sau din rodul inimii Domniei mele, sau din rudeniile Domniei mele, sau (după păcatele noastre) şi din altă semenţie, dacă va cinsti şi va rennoi şi întări această poruncă a Domniei mele şi pă acela Domnul Dumnezeu să-l întărească şi să-l cistească (*sic*) întru Domnia lui; iar de nu va cinsti şi nu va întări şi nu va rennoi această poruncă a Domniei mele, ci o va strica şi o va călca, şi aceluia Domnul Dumnezeu făcătorul cerului şi al pământului să-i ucigă şi să-i dărâme întru cele de acum lucrurile lui şi trupul, iar în viitor sufletul lui şi să-i fie protivnică prea curata dumnezeiasca maică la înfricoşatul şi nemitarnicul judeţŭ unde făţărnicie nu este şi să aibă parte cu Aria şi cu Iuda şi cu ceilalţi carii au strigat asupra Domnului Dumnezeu mântuitorul nostru Iisus Hristos şi au zis: „Sângele lui asupra lor", care este şi va fi; şi să fie blestemat de 318 părinţi cei dela Nicheia.

Iată şi mărturii aşează Domnia mea pă cinstiţii dregători ai Domniei mele jupan Dumitru marele dvornic, şi jupan Teodosie marele logofăt, şi jupan Miroslav fostul mare logofăt, şi jupan Calotă fostul mare ban craiovenescu, şi jupan Negrea marele spatar, şi jupan Radul Buzescu marele cluceru, şi jupan Stoica marele vistier, şi jupan Radul Florescu marele comis, şi jupan Stroe Buzescul marele stolnic, şi jupan Şerban marele paharnic, şi jupan Preda Buzescul marele postelnic. Ispravnic Preda postelnicul din Cepturoae.

Şi eu Dan Buzăvschi din Zoreşti am scris în cetatea Târgovişte, luna Septemvrie, ziua 27 (adică douăzeci şi şapte); dela Adam până acum cursul anilor, în anul ҂зрѕ *sau* 7106 (*adică şapte mii una sută şi şase).*

Io Mihail Vv. (L. P[1]) *Cu mila lui Dumnezeu Domn*[2]).

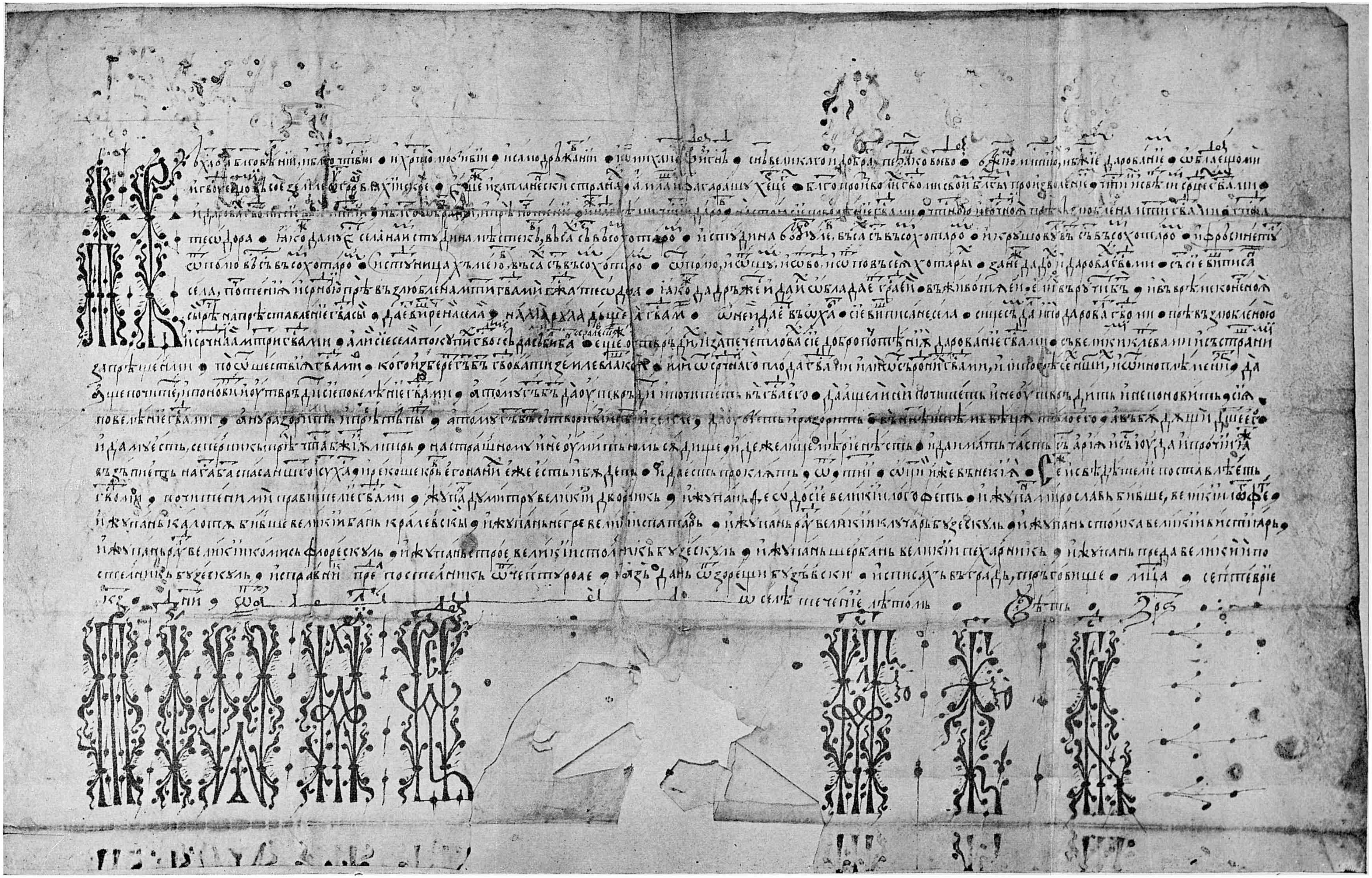
N. B. Ceale de în două parentese, două numiri de două sate, adică Frăsinetul şi Studniţa lui Hămeiu, precum se văd mai sus în tălmăcire, în originalul hrisov sânt ocolite cu chinavar. Tâlmaciul Peşacov.

*

Această copie prin tălmăcire scoţându-se din originalul hrisovu slavonescu de subtiscălitul formal eczamenat tălmaciu al c. Comisii de

1) In cercul făcut pentru pecete Paşiacov scrie: „pecetea ruptă de tot".

2) Partea în *italice* ştearsă de altă mână, probabil la colaţionare.

1597 (7106) Sept. 27. Târgovişte. – Porunca lui Mihai Viteazul pentru maica sa Teodora.
Orig. slav pergam. (32,5 × 55 cm).

cercetarea documentelor mănăstireşti şi a lor înscriere prin condici, se şi adeverează cu următoarea sa iscălitură. G. Peşacov.

1843 Dechemvrie 17, în sf. Mitropolie din capitala prinţipatului Ţării Munteno-Româneşti Bucureştii.

Răsăturile, înlocuirile şi adausele actului amintit în adnotările de mai sus trebuiau să fie luate în seamă de cei care l-au văzut mai întâi. Din ele rezultă că documentul nu ne-a parvenit în forma iniţială.

Punându-mi întrebarea dacă nu cumva actul în întregime este fals, având şi pecetea smulsă, am ajuns la concluzia că nu poate fi vorba de aşa ceva. Comparaţia cu alte acte scrise de Dan din Zoreşti nu lasă nicio îndoială. Deci trebuie cercetat parţial.

Din această cercetare rezultă că după ce a fost scris de Dan s'au făcut unele adausuri interliniare. E de ţinut în seamă краліевскій scris de altă mână, al cărui „Е" arată urmele răsăturii la care au fost supuse cuvintele din rândul superior. Această răsătură dă ordinea interpolaţiilor. După ce s'a făcut adausul s'au ras unele cuvinte în locul cărora grămăticul falsificator a scris да ест вишеречна села, на Марѹла дъщера. Intre села şi на a pus o mare virgulă , cu alt chinovar şi alt duct. E clar că la început a fost alt text şi nu e vorba de îndreptare la colaţionare. Insă falsificatorul a căutat să scrie cuvinte cât mai apropiate, ca întindere, duct şi grafie, de ale textului iniţial.

Pentru a avea mai multă siguranţă asupra acestei constatări am rugat pe d. H. Stahl să cerceteze actul la lampa de cuarţ cu raze ultraviolete şi filtrul lui Wood [1]). D-sa a ajuns la acelaşi rezultat, cum reese din expertiza ce a făcut la 24 Aprilie 1940, pe care am anexat-o la original în arhivă: „forma fiecărei litere diferă total de forma aceleiaşi litere din text. Avem deci cu totul altă mână iar nu o retuşare a cuvântului primitiv alterat".

Ca urmare a acestor constatări trebue să credem că altul a fost textul. Propunem по доброи воли мтри, „după buna voe a mamei" Domniei mele, în loc de на Марѹла дъ-

1) Arhivele Statului sunt lipsite de orice instrument tehnic de lucru, atât de perfecţionate azi. V. în acest sens H. Stahl, *Moartea documentelor*, în *Hrisovul*, I (1941). p. 100—116, şi publicaţie separată.

щєрa, „ale Marului fiica" Domnii mele. E o simplă conjectură pe care o facem. Cumpărarea satelor va fi făcut-o Mihai Viteazul, dacă a fost cazul, când „a fost ban", fără nicio indicaţie de ce fel de bănie deţinea atunci. Răsătura din locul de unde s'a scris Прєдa, cu ultimele două litere aruncate deasupra, cum nu se obişnuieşte în restul actului, totul însă arătând scrisul lui Dan, este probabil urmarea unei greşeli a lui. De bună seamă că începuse să scrie un alt nume, ca în formularul ce va fi avut, poate al logofătului, cum era normal să fie, şi nu al lui Preda postelnicul.

* * *

Chestiunea însă nu se încheie cu acest act. In pachetul de documente al Coziei privitoare la Frăsinet, mai sunt şi alte acte din care rezultă situaţia juridică posterioară a dispoziţiilor din hrisovul lui Mihai Vodă. Multe din ele sunt cunoscute fragmentar. Pentru a înfăţişa problema unitar le vom prezenta pe toate.

1. — 1575 (7083) Iunie 8, Bucureşti. — Porunca (повєлѣнїє) lui Alexandru Voevod prin care dă Vladului şi fiilor săi să le fie ocină Studina Sturzei toată câtă se va alege, fiindu-i bătrână, dreaptă şi moştenească. Vladul a înfrăţit pe fii săi vitregi Radul şi Stoica pe jumătate din moşie, iar fii lui buni Tudora şi Tezlui vor ţine cealaltă jumătate. Radul şi Stoica au înfrăţit şi ei pe fraţii lor vitregi Tudora şi Tezlui pe jumătate din moşia lor Grămăticii, cum hotărîse Vlad încă de pe vremea Radului Voevod „cel pierit la Râmnic", a cărui carte veche, ruptă şi ştearsă, o înoeşte. Scrie Dan Grămăticul [1]).

Obs. Orig. slav. pergament (27×40), rău întreţinut. Subscrierea monogramatică în chinovar. Pecete mică aplicată, căzută. Traducere de G. Peşacov din 14 Dec. 1843. Arh. Stat. Bucureşti, fost m-rea Cozia, pach. XXIV, Nr. 1, acum la *doc. istorice.*

2. — 1575 (7083) Iunie 8. — Porunca (повєлѣнїє) lui Alexandru Voevod prin care dă lui Stoica şi fiilor săi ocina din Frăsinet, câtă a cumpărat dela Stănilă şi în Studina câtă a cumpărat dela Aldimir, Bârta, Stanca, altă Stanca şi fraţii ei Cârstea, Mitrea, Danciul, Bădilă, Stana cu fraţii ei, Stănilă Călugărul, Hrană, Stanciul şi Crăciun fiii lui Dobroslav, Hăucă, Pipoe, Nicoară cu fraţii, (Manea) Porca, Colţea, Dan Gaură (гаѹр), partea lui Tudor toată. Popa

1) Rezumat la C. D. Aricescu, *Indice*, II (1876), p. 100 (Nr. 2224).

Radul a cumpărat şi el moşie în Sturzeşti dela Stănimir fiul lui Neagoe, în Studina dela Aldimir partea toată din branişte, până în hotarul Cruşovului. Scrie Dan [1]).

Obs. Orig. slav. pergament (27×37,5), bine conservat. Subscrierea monogramatică în chinovar. Pecete mică aplicată, căzută cu pergamentul rupt. Traducere de G. Peşacov din 8 Iunie 1849. Arh. Stat. Bucureşti, fost *m-rea Cozia*, pach. XXIV, Nr 2, acum la *doc. istorice*.

3. — **1602 (7111) Noemvrie 8, Cozia.** — Dania călugăriţei Teofana, muma lui Mihai Viteazul, prin care lasă mânăstirii Cozia satele Frăsinetul şi Studiniţa din Romanaţi [2]).

Obs. Orig. român. pergament (35×31,5) în bună stare; două rosături la pliuri. Invocaţie şi iniţiale în chinovar. Două peceţi neclare timbrate deodată. Arh. Stat. Bucureşti, *m-rea Cozia*, pach. XXIV. No. 3.

4. — **1603 (7111) Aprilie 22.** — Hrisovul (хрисовѹл) prin care Radu Şerban Voevod dă mânăstirii Cozia satul Vişina dela gura Oltului cu tot hotarul şi cu toţi vecinii (Вишина въ ѹст Ѡлтѹв със вьс хотаром и със вьсих вечини), care a fost cumpărat de răposatul Mihai Voevod dela megiaşii care s'au vândut de bună voie, iar când a trecut în Ţara Ungurească de a învins şi ucis pe craiul Andreiaş şi a luat tot pământul Ardealului (вьсѣказемле Ардѣлска) a luat dela mânăstire 20.000 aspri, iar când a bătut Nicopolea a mai luat şi plumb, pentru care a promis două sate. Pe acesta l-a şi dat; apoi întâmplându se să moară n'a apucat să dea şi pe al doilea. Radul Vodă întărind dania mai dă şi Frăsinetul, Studeniţa şi (loc punctat pentru al treilea), care a fost ale cinstitei călugăriţe Teofana, mama lui Mihai Vodă, care le-a dat mânăstirii în faţa episcopului Efrem al Râmnicului şi a stareţului Onufrie, prin carte cu blestem mărturisită de ea, de Doamna Stanca, Necula Voevod şi Florica [3]).

Obs. Orig. slav pergament (33,5×59,5), bine conservat. Invocaţia iniţiala şi subscrierea monogramatică în chinovar ornate. Pecetea atârnată ruptă. Traducere de G. Peşacov din 22 Dec. 1843.

Arh. Stat. Bucureşti, *M-rea Cozia*, pach. XXIV, No. 4.

---

1) Rezumat la Aricescu, *Indice* II (1876), p. 100 (Nr. 2225).

2) Editat integral de A. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, I (1862), p. 378—390; C. D. Aricescu, *Indice* II (1876), p. 101—103 (Nr. 2228); la amândoi sub 1603; D. Onciul, *Un act românesc dela muma lui Mihai Viteazul* în *Convorbiri Literare*, XXXV (1901), p. 715—718, 1055. Fragmente la Gr. Tocilescu, *Doamna Stanca*, Bucureşti 1877, p. 51—53; I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Bucureşti 1928, p. 149—150.

3) Rezumat mai întins la Aricescu, *Indice*, II (1876), p. 100—101 (Nr. 2227). Regest la St. Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, Buc. 1005, p. 306. Greceanu, *Genealogiile*, II, 1916, p. 389.

5. — **1611 (7119) Mai 10, București.** — Potunca (повелѣніе) lui Radu Mihnea Voevod prin care dă lui Miho Comisul și fiilor săi să le fie ocină în satul Frăsinetul din Câmp, partea Radului Postelnicul și jupânița sa Anca din Balomirești. Moșia fusese moștenire jupânului Stoinea Portar care a dat-o de zestre fiicei sale Anca și ginerelui său Radul Postelnicul, dela care a cumpărat-o Miho Comisul cu 66 galbeni bani gata, care fac 12.200 aspri. Mulți martori ai locului. Scrie Neagoe Logofatul [1]).

Obs. Orig. slav pergament (31 × 39) bine conservat. Invocația, inițiala și subscrierea monogramatica în chinovar. Pecete (3,5 cm.) aplicată timbrată. Traducere de G. Peșacov din 29 Dec. 1843.

6. — **1612 (7120) Aprilie 18, Târgoviște.** — Porunca (повеленіе) prin care Radu Mihnea Voevod dă mânăstirii Cozia satele Frăsinetul de Câmp și Studinița din județul Romanați, care au fost cumpărate dela megieși de Mihai Vodă când a fost mare stolnic (din Frăsinet numai jumătate, jumătatea cealaltă cumpărând o când a fost Domn, prin popa Stoica logofătul). Apoi când a ieșit Mihai Vodă din țară a așezat pe maică-sa Doamna Teofana călugărița la m-rea Cozia și i-a dat cele două sate să se hrănească din ele cât va fi în viață iar, la moartea ei „să fie volnică să dea aceste sate mai sus zise unde va fi voia ei“. Ea le-a dat mânăstirii. Radu Mihnea mărturisește că a văzut și cartea de danie a călugăriței Teofana, cu mare blestem și întărirea lui Radu Șerban Vodă. Pe urmă, tot în zilele lui Radu Șerban Vodă, s'au sculat vecinii cu pâră că nu s'au vândut de bună voie ci cu silă. Domnul le-a dat 6 boeri să cerceteze, dar între timp făcându-se schimbare de Domn, vecinii au venit acum la Radu Mihnea, care constată însă că au rămas de judecată „și le-am luat Domnia mea toate cărțile lor care le-au avut“. Scrie Neagoe logofătul [2]).

Obs. Orig. slav. pergament (34×46) bine conservat. Invocația și inițiala în aur și verde; subscrierea monogramatică și punctuația în chinovar. Pecete (4 cm.) aplicată timbrată bună. Traducere de G. Peșacov din 12 Ianuarie 1844.

7. — **1630 (7138) Ianuarie 18, București.** — Porunca (повелѣніе) prin care Leon Vodă dă slugei sale Iscrul și fraților lui Zaharia și Preda, fiii lui Zaharia logofătul, să le fie ocină în satul Frăsinetul din Câmp, partea lui Radul Postelnicul și jupânița Anca din Balomirești care și-au vândut partea lor lui Miho Comisul fratele lui Nica; mu-

1) Rezumat la Aricescu, *Indice*, II (1873) p. 103 (Nr. 2229).
2) Regest. la Aricescu, *Indice*, II (1876), p. 103—104 (Nr. 2230).

rind Miho a fost îngropat în m-rea Bucovăţ căreia îi dăduse această moşie. Călugării au schimbat-o însă cu partea din satul Diia a jupâniţei Voichiţa soţia lui Nica Comisul, care a dat-o şi ea de zestre fiicei sale Catalina măritată cu Dima Postelnicul, care au vândut-o lui Iscrul, Zaharia şi Preda. Scrie Stancul logofătul [1]).

Obs. Orig. slav. hârtie dublă (42×28,5), rău conservat. Invocaţia, iniţiala, subscrierea monogramatică şi punctuaţia în chinovar. Pecetea (4.7 cm.) aplicată timbrată, păstrează numai legenda.

Traducere de G. Peşacov din 21 Ianuarie 1844.

8. — **1634 (7142) Iunie 7.** — Cartea prin care Stroe Postelnicul de Greci, Radul postelnic de Fărcaş, Stoichiţa de Studina, Banul Stanciul de Vlăduleani mărturisesc staretului Teofil dela Cozia partea ce o au ales din Frăsinet pentru Pârvul feciorul lui Matei din Comanca, împlinindu-i lipsa din hotarul Vlădilei „şi săngur elŭ au pohftit acăstă tocmeală să-i dăm moşie pentru moşie".

Obs. Orig. rom. hârtie dublă (30×20) în bună stare. Peceţile lui Stroe Post, Radu Post., Stochiţă şi a egumenului Bistriţei Vasile.

9. — **1635 (7143) Aprilie 1.** — Porunca (повѣленїе) prin care Matei Basarab dă mânăstirii Cozia şi staretului ei Dionisie satul Studiniţa, după hotarele alegerii lui Mihai Voevod şi cu toţi vecinii vechi Stavrea, Buia, Tatul şi Stanariciul, Cincea, Cernat, Dragomir fiul lui Ariciu, Dona fiul lui Bălan, Arsul, Dragomir, Laţco. Dabul şi Stoinea cu fii lor. Ocina a fost dată de Doamna Teodora care o avea dela Mihai Voevod, cumpărată şi de el dela moşneni când a fost agă si stolnic. Dania a fost întărită şi de Doamna Stanca şi Domniţa Florica. Apoi cu amăgire s'au vândut din nou vecinii lui Nicola Vistierul „pentru că a fost boer puternic". Judecând plângerea Leon Vodă, le a dat lege 12 boeri, dar au rămas de judecată în două rânduri. Acum Matei Voevod îi dă din nou mânăstirii, pe temeiul cărţilor lui Mihai Voevod, Radul Voevod, Radu Voevod Mihnea, Alexandru Voevod Ilias, Leon Voevod Ştefan, două răvaşe de jurământ şi dania maicei Teofana, care sunt la mâna călugărilor. Scrie Stoica Şerbanovici spudeul [2]).

Obs. Orig. slav pergament (35.5×49.5), bine conservat. Invoc. iniţiala, subscrierea monogramatică frumos ornate în chinovar, negru, galben şi albastru. Are şi subscrierea m. pr. a Domnului. Se dă anul dela Adam şi al Domnului. Traducere de G. Peşacov din 27 Ianuarie 1844.

---

1) Rezumat scurt la Aricescu, *Indice*; II (1876). p. 105 (Nr. 2232).

2) Rezumat scurt la Aricescu, *Indice*, II (1876), p. 105 (Nr. 2233).

10. — **1636 (7144) April 10.** — Zapisul prin care Matei şi Drăgan vând lui Dumitru Căpitanul[1]) partea lor din ocina dela Frăsinet, lui Boţocan.

Obs. Orig. rom. hârtie simplă (31,5 × 21), bine conservat. Peceţile inelare ale lui Stanciul Stegariul, Hrana, Iacov, Calotă şi Stoican călăraşi.

11. — **1642 (7150) Iunie 9.** — Cartea jupânului Dragomir mare ban craiovesc, prin care dă gumenului Ştefan şi proegumenului Rafail dela Cozia mărturie că cei 12 boeri daţi lege de Matei Vodă au jurat în faţa lui mărturisind că nepoţii lui Hămei din Studiniţa, feciorii lui Matei, anume Neagoe şi Stoican, nu au moşie acolo, iar tatăl lor nici n'a fost din Studiniţa.

Obs. Orig, rom. hârtie dublă (30×21). Pecetea aplicată pe ceară neagră pusă în dos (3,5 cm) bine conservată. Legenda: † жоупан Драгомирь великъıи бань кралевскы лт. ҳзрмѳ [=7149 (1641)].

12. — **1644 (7152) Ianuarie 11.** — Zapisul prin care Preda Postelnicul, Iscrul Postelnicul şi Zaharia, feciorii lui Zaharia logofătul din Băbeni vând stareţului Ştefan dela Cozia partea lor din ocina Frăsinetului, dându-i şi cărţile lor.

Obs. Orig. rom. hârtie simplă (32,5×19,5) în bună stare. Peceţile inelare ale lui Radu ot Doba şi Zaharia.

13. — **1645 (7153) August 18.** — Zapisul prin care Stroe vel vistier schimbă cu mânăstirea Cozia moşia sa de la Frăsinetul de Câmp cumpărată dela feciorii Zaharii logofătul din Băbeni anume Zaharia, Ianiul Paharnicul şi Iscrul şi altă moşie tot de acolo dela Matei ot Comanca, pentru a lua în schimb moşiile Grădişte şi Floreni fără rumâni. S'au schimbat zapisele în faţa Domnului.

Obs. Orig. rom. hârtie (33,5×25) bine conservat. Pecetea inelară şi semnătura lui Stroe vel Vistiar.

14 — **1654 (7162) August 18, Bucureşti.** — Porunca (повелѣнїе) prin care Constantin Şerban Voevod întăreşte mânăstirii Cozia stăpânirea satului Frăsinetul de Câmp şi să aibă pace din partea lui Neagu Paharnicul fiul Ştercului din Vlădila, a lui Anghel Roşu din Rătunda, Dan, Popa Voinea, Novac fiul Cărstei, Vişan fiul Badei şi Dumitru Mâncul din Vlădila, după cum rezultă din cărţile Domnilor de mai nainte, pe care le aminteşte. Moşnenii din Vlădila au scos acum şi „o carte de moşie bătrână de cumpărătoare şi o carte rea, mică, mincinoasă" şi au rămas de lege iar „nişte cumpărători ce au avut acolea în Frăsinet încă le-am

---

1) In text: „căpnulŭ".

scos Domnia mea aciïaş în Divan cu chinovariu den cartea lor fiind ispravnic jupan Stroe Logofătul cel mare" [1]).

Obs. Orig. rom. hârtie dublă (42×28) bine conservat. Iniţiala şi subscripţia monogramatică în chinovar. Pecete (4,5 cm.) aplicată timbrată bine conservată. Semnătura Domnului m. pr.

16. — **1655 (7163) Ianuarie 10, Bucureşti.** — Poruncă (повелѣнїе) prin care Constantin Şerban Voevod dă mânăstirii Cozia să ţie braniştile din Frăsinetul de câmp despre Vlădila năpăstuite de jupâneasa Ivana „de au zis că iaste a ei în zilele răposatului Matei Vodă, căci au avut voe şi putere că i-au fost în casă". Călugării au lăsat-o şase-şapte ani „văzând că este o jupâneasă puternică" dar fără copii. La moarte însă a lăsat braniştile vărului ei Dumitru Mâncul fără drept, deaceea a rămas de lege „şi i-am luat cartea lu Matei Vodă şi zapisul Ivanei de le-am dat la mâna călugărilor" [2]).

Obs. Orig. rom. hârtie dublă (30×20) bine păstrat. Subscrierea monogramatică în chinovar. Pecetea aplicată timbrată (4,5 cm.) stricată. Semnătura Domnului m. pr.

16. — **1656 (7164) Aprilie 18, Târgovişte.** — Porunca (повелѣнїи) prin care Constantin Şerban Voevod dă mânăstirii Cozia şi egumenului Ioan, satul Studiniţa din Romanaţi cu vecinii săi, Dona şi Stoica fiii lui Bălan, Ion şi Stoica fiii lui Pătru, Drăgoi Cernat cu fii săi, Staico şi Radul fiii lui Cincea, Bratul fiul Neicului, alt Bratul cu frate-său Stoian fiii lui Ursu, Micul cu fraţii lui Laţco şi Mihail, Drăgulin cu fiu-său Tudor, Dragul fiul Diabului, Dragomir Zgârcea cu fii lor şi ceilalţi vecini de moştenire şi de legătura lui Mihai Voevod (и wт свезанїа Михаиов Воевwда), căzând vânzarea făcută către Necula Vistierul. Banii aceia îi întoarce mânăstirea lui Dumitraşco Postelnicul fiul Neculei [3]).

Obs. Orig. slav. pergament (35×52) bine conservat. Iniţiala, invocaţia şi subscrierea monogramatică în chinovar. Pecetea (4,5 cm.) aplicată timbrată foarte bine păstrată. Semnătura Domnului m. pr.

17. — **1677 (7185) August 14.** — Zapisul prin care Popa Matei din Frăsinet se răscumpără de rumânie dela mânăstirea Cozia, dând în schimb o vie ce avea în sat împreună

1) Rezumat scurt la Aricescu, *Indice*, II (1876), p. 105 (Nr. 2234).
2) Rezumat scurt la Aricescu, *Indice*. II (1876), p. 105 (Nr. 2235).
3) Rezumat la Aricescu, *Indice*, II (1876), p. 105—106 (Nr. 2236); Greceanu, *Geneologiile*. II, 1916, p. 391.

cu rodul ei, cu pivniţa, o bute mare, linul şi jghiabul. Scrie Popa Matei.

Obs. Orig. rom. hârtie dublă (30×21) bine păstrat.

18. — 1857 Mai 3. — Hotărîrea Tribunalului Romanaţi asupra hotărniciei moşii Frăsinetul. Copie din 14 Iunie 1857 (lipsă mijlocul) [1].

Din aceste acte se vede atât a cui era proprietatea reală cât şi incidentele ridicate asupra ei, în fiecare parte. Reese că satul Studina era la 1575 al lui Vlad şi al feciorilor lui, atât cei buni cât şi cei înfrăţiţi (v. doc. Nr. 1).

Frăsinetul, în acelaşi timp (1575), era al lui Stoica şi al Popei Radul, în părţile cumpărate dela mai mulţi (Doc. Nr. 2). La 1597 Mihai Vodă îşi însuşeşte amândouă satele, prin hrisovul dat mamei sale. Procedura de proprietate e indicată numai prin „aceste sate le-am cumpărat când am fost ban [2]". Alăturea de ele, (arătate mai amănunţit, Studina Mesteacăi, Studina Bărbulei şi Frăsinetul de Câmp), se mai adaugă şi satele Cruşovul şi Studeniţa Hâmeiului. Pe temeiul acestei danii Doamna Teodora-Teofana dă şi ea la 1602 Frăsinetul şi Studeniţa să fie ale m-rii Cozia (Doc. Nr. 3). Dania Tudorei e întărită de Radu Şerban la 1603, odată cu aceea a satului Vişina dela gura Oltului (Doc. Nr. 4).

De-acum se adaugă şi alţi proprietari. Radu Mihnea întăreşte la 1611 stăpânirea ocinei în Frăsinet lui Miho Comisul, care a cumpărat-o dela Radu Postelnic şi jupâniţa Anca din Balomireşti (Doc. Nr. 5). Un an mai târziu, la 1612, tot Radu Mihnea întăreşte stăpânirea mânăstirii Cozia atât peste Frăsinetul de Câmp cât şi peste Studeniţa, faţă de vecinii care se sculaseră zicând că nu s'au vândut de bună voie (v. doc. Nr. 6). Leon Vodă la 1630 întăreşte şi el stăpânirea în Frăsinet a părţii urmaşilor lui Miho Co-

1) Cu adresa 7189/1855, Departamentul Credinţei cerând o copie după sineturile moşiei Frăsinetul, Comisia Documentală o alcătuieşte în 28 foi, la 29 Dec. 1855. Se găseşte la Arhivele Statului, *msse*, cu toate copiile şi traducerile de mai sus.

2) Mai pe larg se vede procedura în hrisovul din 6 Sept. 1598, prin care îşi dă sieşi 21 de sate între care şi cele amintite aici; cf. Greceanu, *Genealogiile*, II, p. 386.

misul, care o dăduse mânăstirii Bucovăţ şi de acolo trecuse prin schimb la fiii lui Zaharia Logofătul (v. doc. Nr. 7).

Dar pe noi nu ne mai interesează problema, decât întru atât cât nici Florica, nici aşa zisa Marula, nu mai apare în vreun litigiu pentru ele [1]. Intregi sau parţial ele rămân Coziei până la secularizare [2].

Intre aceste acte mai există însă unul, pe care nu l-am amintit până acum. Intru cât lămureşte problema în amănunt, legându-se direct de hrisovul lui Mihai Viteazul, îl dăm şi pe acesta în întregime:

1616 (7125) Dec. 23, Târgovişte. —Porunca prin care Alexandru Iliaş întăreşte stăpânirea lui Preda Postelnicul şi Doamnei Florica, fata lui Mihai Viteazul, peste satele Studina din Mijloc, Studina de Jos şi Cruşovul din Romanaţi, cumpărate de Mihai Vodă şi date apoi maicei sale Tudora pe timpul cât va fi în viaţă; după aceea au trecut în stăpânirea Doamnei Florica, rămânând neîntemeiată cererea Marulei şi a soţului ei Socol Paharnicul, care a prilejuit hotărîrea divanului în acest sens.

† Милостїєю Божїєю їѡ Алеѯандꙋ воєвода и господинь вьсоє землє Ꙋггрѡвлахїйское сынь покоинаго їѡ Илиѩшѡв воєвода, дават господство ми сїю повелѣнїє господства-ми болєринꙋ господства-ми Предєв постелник и почитенне госпождєв Флорикъв дъщєра покоинаго їѡ Михаил воєводꙋ, анепсє Ѳеѡфанєв кълꙋгърицєи мати покоинаго їѡ Михаил воєводꙋ и със сынови єм єлицєже богь даст. ѩкожє да єм [єст] села по имє сред(ни) Єтꙋдїна и дол(ни) Єтꙋдїна и Крꙋшєвꙋл вьсєх сїє села и със вьсєх хотаровє и със вєчинїи и със вьс доходокѡм понєжє сїє села бил єст за дѣдїнꙋ кнєзи. Нꙋ бил єст кꙋпил покоинаго Михаил по своєго аспри гѡт[ови]. А потом ѡн бил помилꙋвал по мати господствꙋ-ємꙋ госпожда Ѳеѡдора глаголємаго Ѳеѡфана калꙋгєрица єжє бил прєбивала ꙋ свѧта монастирь глаголємаго Нꙋчет, идѣжє єст храм свѧта Трѡицꙋ, ижє єст под планинꙋ Козїєв, єжє

1) Dintr'un hrisov al lui Gavril Movilă din 6 Iunie 1620, prin care se întăreşte din nou stăpânirea lui „Preda fost mare sluger şi jupânesei lui Floricăi" peste toate satele, inclusiv Studina Hameiului şi Frăsinetul, pe care le distinge însă ca fiind ale Coziei, ar reeşi că nu. Cf. Şt. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 306, unde nu se dă însă provenienţa actului, al cărui post-scriptum il transcrie.

2) Este evident că nu a putut fi vorba de o stăpânire totală a satelor. In această privinţă trimet la articolul meu, *O chestie de diplomatică românească: «Tot satul cu tot hotarul»*, în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p. 5—34.

ест сътворена ѡт покоинаго стараго Мирча воеводѫ. Ѡбаче бил кѫпил покоинаго Михаил воевод сїе села ѡт наипреждe време къда бил вел(ики) агъ нѣст бил тогда подвизал господарь, а нѫ ест бил болерин. Таже потом помилѫвал ест по мати господствѫ-емѫ госпожда Ѳеѡдора по минишески глаголемаго Ѳеѡфана калѫгерица и иставu се покоинаго Михаил воеводѫ със великое клетфѫ. кого хокет се покѫсити възети сїе вишеречена села ѡт нега да ест пiръклет и афѫрисан ѡт тиї. свѧтих ѡтеци иже сѫт въ Никѣи. нѫ да дръжити ѡна и да ѡбладѫет монахїа Ѳеѡфана да прихранити се със сїе вишерех селаа до съмрътѫ еи. и по съмрътѫ своеи, да дръжити и да ѡбладѫет сїе села вишерех въсех прѣвъзлюблена и сръдїчна дъщера господствѫ-емѫ госпожда Флорика покоинаго їѡ Михаил [воеводѫ]. Сице ѡставил покоинаго Михаил воеводѫ. Таже на съмрътѫ монахїеи Ѳеѡфанев, пак сице ѡставила и дала сїе села више рех всех битї внѫкам са госпождев Флорикъв и сыни еи, ꙗкоже да иматї брегнѫти и сътворити въсех памети родї телїе еи что хокет вьс требѫет како се падает и видѣл сѫм господство-мї и книга Радѫлов воевод Щербан сътворена радї сїе такмеже еи и книга старев госпождев Ѳеѡдорев сътворена със великое клетфѫ ѡт на прѣставленїи еи како дал ест и помилѫвал повнѫкам са госпожда Флорика със сїе села свех вишерех како бил ест ѡставил и покоинаго Михаил воеводѫ. а кого чиловекь покѫситї раздратї и ѫзиматї сїе милѫванїе еже ѫстроил стара госпожда Ѳеѡдора, того чиловекь да ест тръклет и афѫрисан ѡт тиї. свѧтих ѡтецї. И потом прилѫчити се мрътвѫ монахїев Ѳеѡфанев въ дьнїе Радѫлов воеводѫ Щербан, тере ест ѫмрела и погриба(ла) се тамѫ ѫ свѧта монастире глаголемїе Нѫчет под планинѫ Козїев. Еще же потом господства-еи монахїа Ѳеѡфана ѡна сама била помилѫвала и дала свѧтѣи монастирѫ више рех идѣже лежит кости еи пак със два села поиме Стѫдїница Хъмѣюв и Фръсинетѫл ѡт пѡле, ѡт сїе пет села еже бил помилѫвал ест покоинаго Михаил воеводѫ радї дѫшѫ еи и радї дѫшѫ сынѫ еи ѡт сръдцѫ покоинаго Михаил воеводѫ битї емѫ вечное въспоминанїе. Таже ѡт тогда до сѫда вьс дръжал ест болерин господства-ми Преда постелник и госпожда Флорика сїе села више рех. Средни Стѫдїна и Долни Стѫдїна и Крѫшевѫл със добром миром до нынѣ ѫ дьнїе господства-ми. Ѡт тѫꙗ къда бил нынѣ при дьнїе господства ми вьстанил сѫт със пренїе Марѫла, дъщера Тѫдореи ѡт Тръгшор. и сице преше пред господства-ми и сътварѣет се и рече дьщерь

покойномꙋ Михаил воеводꙋ, сътворена със мати ей Тꙋдора. Ещеже потом извадихом Марꙋла и една книга покойнаго Михаи воеводꙋ, пис въ сїе книгꙋ всах милꙋванїе мати господствꙋ-емꙋ, монахїев Өеофанев и радї сїе села више рех, сїе пет села да обладꙋет господства ей с'е села свех више рех до съмрътꙋ ей и посъмрътꙋ ей да ест сїе села свех вишерех на рꙋкꙋ ей Марꙋлев, сътворена сїе книга със ласканїе със една зла печет. А ꙋтем господства-ми сжм гледал и сꙋдї по правдꙋ и по закон и със всем честитими правителїе господства-ми от диван и заꙋкꙋпно със отцꙋ владїцѣ Лꙋка митрополитꙋл и със отцꙋ владицѣ Маѳеи миреон и извадихом тех отци владици и свѧтое правилѫ тере ест гледал како хокет битї сїе сѫждѣнїе наисъправдꙋ сице да их сꙋждати темрадї сице нашех ест пис[ан] ꙋ свѧтое правилѫ ере подобо падаетсе да държети сынови дѣдїне родїтелїе емꙋ которїе сꙋт сътворен със венчанїе със родїтелїе емꙋ и сътворити и помети всех что хокет встребꙋет родїтелїе емꙋ како сꙋтворил и до нынѣ всех пометї родїтелїе емꙋ нежли сїе дъщерѫ Ма[рꙋла] више рех ере не ест от венчанїе нꙋ ест без венчанїе, глаголемаго копиѫ. Ещеже потом бил ест въспитал сам отцꙋ владицѣ Лꙋка митрополитꙋл по Тꙋдора мати Марꙋлев от къда породїти дъщера ей Марꙋла? колико лѣти има? а она сама Тꙋдора със своеи ꙋчто речти како има дъщера ей Мар[ꙋла] от къда родїти зї. лѣт. а после обретает се пис[ано] ꙋ сїе книгꙋ теченїе лѣтом. ѳї лѣт от къда писал сїе книгꙋ. Таже стоал ест по стара книга със к. лѣт. от колико Марꙋла дъщера Тꙋдор.в, от къда породила. Темже видѣл сжм господство-ми како бил ест хотїте Марꙋла със ласканїе и била сїе книга лъжника. Таже остала ест Марꙋла и мъж ей Сокол пехарник от закон и от сꙋжденїе от пред господства-ми, како по веке метех и работ да не иматї от нынѣ напред вь вѣки, понеже бил ест по милꙋ вал Михаи воеводꙋ по мати ей Тꙋдора със дрꙋге села и дѣдїне и със келчюг и със скꙋлище и със халинѣ ещеже многа милꙋвани имала ест от къ покойнаго Михаил воеводꙋ. а от със сїе села вишерех ни една метех да не иматї от нынѣ напред въ веки. Тем радї дадох и господство-ми болерин господства-ми Предев постелник и госпождев Флорикъв ꙗкоже да ест тех села вишерех дѣдинꙋ емꙋ охаб и сынове ем и внꙋком и не от когоже непоколебимꙋ по оризмꙋ господства-ми.

Сеже и сведетелїе поставлѣем их господство-ми: жꙋпан Дꙋмитрꙋ великїе бан Кралевски и жꙋпан Кръстѣ великї дворник

и жȣпан Ника великїе логофет и жȣпан Єтериꙗнь великїе вистиꙗр и жȣпан Пѫрȣш великїе спатар и жȣпан Горган великїе столник и жȣпан Глигорїе великїе комис и жȣпан Мрѫзѣ великїе пехарник и жȣпан Ꙗнѣ великїе постелник. Ис[правник] жȣпан Ника вел[икїе логофет и аз Нѣгое логофет написах ȣ градȣ Трѫговище, месеца Декемврїе, кг. дьни вь лѣт ҂зрке.

† Іѡ Алеѯандрȣ воевода (L. P.) милостїю божїю господинь[1])

Obs. Orig. slav pergament (35×45) bine conservat (două rosături la pliuri). Invocaţia iniţială şi subscrierea monogramatică în chinovar ornate; punctuaţia abundentă tot în chinovar. Pecetea aplicată căzută. Semnătura Domnului m. pr. Pe dos „[za] Studiniţa şi Frăsinet"; „Predii cliuc[erul] şi a Floricăi pentru păra cu Marula"; „s'au scris pentru Studina"; „prescris"; No. 7, No. 8, No. 9"; „Anul 7125 Decemv. 23".

Arhiv. Stat. Bucureşti, *M-rea Cozia*, pachet XXIV, No. 8.

Dăm şi traducerea lui:

† Cu mila lui Dumnezeu Io Alexandru Voevod şi Domn a toată Ţeara Munteno-Românească[2]), fiul răposatului Io Iliaş Voevod. Dă Domnia mea această poruncă a Domniei mele boerului Domniei mele Preda postelnicul şi cinstitei Doamnei Floricăi fiica răposatului Io Mihail Voevod, nepoata Teofanei călugăriţei maicei răposatului Io Mihail Voevod şi cu fiii lor câţi Dumnezeu le va da, ca să le fie satele, anume Studina din mijloc şi Studina din jos, şi Cruşovul, toate satele acestea şi cu toate hotarele şi cu vecnicii şi cu tot venitul. Pentru că aceste sate au fost de moştenire slobode, ci le au fost cumpărat răposatul Mihail cu ai săi bani gata; iar după aceea el a fost miluit pă maica Domniei sale Doamna Teodora, ce se zicea Teofana călugăriţa şi vieţuia în sfânta mănăstire ce se zice Nucetul (unde este hramul Sfintei Treimi) şi carea este sub muntele Coziei, făcută fiind de răposatul Mircea Voevod bătrânul; însă a fost cumpărat răposatul Mihail Voe-

1) A. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, I (1862) p. 389, a cunoscut o copie a acestui document pusă la dispoziţie de D. Brezoianu, probabil după traducerea lui Peşacov şi nepublicată. Rezumat la Aricescu, *Indice*, II (1876), p. 104–105 (No. 2231); amintit de St. Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, 1905, p. 364, şi de Greceanu, *Genealogiile*, II, 1916. p. 394. Copia textului slav o datorez d-lui Ion-Radu Mircea, translator de limba slavă la Arhivele Statului; tot astfel şi copia slavă a actului din 27 Sept. 1597. Pentru amândouă îl rog să primească mulţumirile mele.

2) Corectat: *Ungrovlahiei*.

vod aceste sate din mai nainte vreme, când a fost mare Agá (nefiind atunci ridicat Domn, ci a fost boeru).

Apoi, după aceea a miluit pe maica Domniei sale Doamna Teodora, pe monaşiceşte ce se zicea Teofana călugăriţa; şi a lăsat răposatul Mihail Voevod cu mare blestem; cine ar voi a se încerca d'a lua aceste de mai sus zise sate de la dânsa, să fie întreit blestemat şi afurisit de 318 sfinţi părinţi ce au fost în Nichea; ci să ţie şi să oblăduiască monahia Teofana şi să se hrănească cu aceste de mai sus zise sate până la moartea ei; şi după moartea sa, să ţie şi să oblăduiască aceste de mai sus zise sate prea iubita şi din inimă fiica Domniei sale Doamna Florica a răposatului Io Mihail; aşa a lăsat răposatul Mihail Voevod.

Apoi la moartea monahiei Teofanei, iară aşa a lăsat şi a dat aceste sate de mai sus zise a fi ale nepoatei sale Doamnei Floricăi şi a fiilor ei, ca să aibă a îngriji şi a face toate pomenirile părinţilor ei, ce vor trebui precum se cade.

Şi am văzut Domnia mea şi cartea lui Radul Voevod Şerban, făcută pentru această întocmire, şi cartea bătrânei Doamnei Teodoarei, făcută cu mare blestem, dela încetarea vieţii sale cum a dat şi a miluit pă nepoata sa Doamna Florica cu aceste sate toate de mai sus zise, cum a fost lăsat răposatul Mihail Voevod; iar care om s'ar încerca a rupe sau a lua această miluire, care a întocmit-o bătrâna Doamna Teodora, acel om să fie întreit blestemat de 318 sfinţi părinţi; (şi după aceea s'a întâmplat moartea monahiei Teofanei în zilele Radului Voevod Şerban, de a murit şi s'a îngropat acolo în sfânta mânăstire ce se zice Nucet sub muntele Coziei).

Incă după aceia domnia ei monahia Teofana, ea însăşi a fost miluit şi a fost dat şi sfintei mânăstiri mai sus zisei (unde zac oasele ei) iară doă sate, anume Studiniţa Hămeiului şi Frăsinetul din Câmp (dintr'aceste cinci sate, care a fost miluit-o răposatul Mihail Voevod), pentru sufletul ei din inimă, răposatul Mihail Voevod, a fi lor vecinică pomenire. Apoi de atunci până acum tot a ţinut boerul Domniei mele Preda Postelnicul şi cu Doamna Florica aceste sate mai sus zise, Studiniţa din mijloc şi Studiniţa din jos şi Cruşovul, cu bună pace până acum în zilele Domniei mele.

D'aciea, când a fost acum în zilele Domniei mele, s'au sculat cu pâră Marula fiica Tudoarei din Târguşor şi aşa pâra înaintea Domniei mele şi se făcea că este fiică a răposatului Mihail Voevod, făcută cu maică sa Tudora. Incă şi după aceea a scos Marula şi o carte a răposatului Mihail Voevod, scris în această carte toată miluirea maicei Domniei lui monahiei Teofanei, pentru aceste sate mai sus zise, aceste cinci sate să le oblăduiască domnia ei, aceste sate toate ce sânt mai sus zise, până la moartea ei: şi după

moartea ei să fie aceste sate de mai sus zise, toate la mâna Marulei, făcută această carte cu amăgire [1]) şi cu o rea pecete; iar într'aceasta Domnia mea am căutat şi am judecat dupe dreptate şi dupe lege şi cu toţi cinstiţii dregători ai Domniei mele din Divan şi de împreună cu părintele vlădică Luca Mitropolitul şi cu părintele vlădică Matei Mireon; şi au scos aceşti părinţi vlădici şi Sfânta pravilă, de au căutat cum vrea să fie această judecată mai cu dreptate aşa să o judece. Drept aceea aşa a găsit scris în Sfânta pravilă, că se cuvine să ţie fiii moştenirile părinţilor lor, carii sunt făcuţi cu cununie de părinţii lor şi a face şi pomenirile toate ce vor trebui părinţilor lor (precum au şi făcut toate pomenirile părinţilor lor până acum), decât, această fiică Marula cea mai sus zisă, căci nu este din cununie, ci este fără cununie, zicându-se bastardă.

Incă după aceea a întrebat părintele vlădica Luca Mitropolitul pă Tudora maica Marulii, de când a născut pă fie-sa Marula şi câţi ani are? Iar ea, singură Tudoara, cu a sa gură a zis, cum că are fiica sa Marula de când a născut-o 17 ani, iar la urmă se găseşte scris în această carte cursul anului 19 ani de când s'a scris această carte; apoi a stătut cartea mai bătrână cu doi ani de cât Marula fiica Tudoarei de când s'a născut. Deci am văzut Domnia mea cum că a fost umblat Marula cu amăgire şi au fost această carte mincinoasă. Apoi au remas Marula şi bărbatul ei Socol Paharnicul de lege şi de judecată denaintea Domniei mele, cum că mai mult amestec şi treabă să nu aibă de acum înainte în veci, pentru că a fost miluit Mihail Voevod pă maica sa Tudoara cu alte sate şi moşii şi cu chelciug şi cu scule şi cu haine şi încă miluiri a avut de către răposatul Mihail Voevod; iar ea cu aceste sate de mai sus zise nici un amestec să nu aibă de acum înainte în veci.

Drept aceea am dat şi Domnia mea boerului Domniei mele Preda postelnicul şi Doamnei Floricăi, ca să le fie aceste sate de mai sus zise moşteniri lor ohabnice şi fiilor lor şi nepoţilor şi de nimenea nereclintite, după hotărîrea Domniei mele.

Iată şi martori aşează lor Domnia mea: jupan Dumitru marele ban craiovesc, şi jupan Cârstea marele dvornic, şi jupan Neca marele logofăt, şi jupan Stiriano marele vistier, şi jupan Păruş marele spătar, şi jupan Gorgan marele stolnic, şi jupan Gligorie marele comis, şi jupan Mârzea marele paharnic, şi jupan Ianea marele postelnic; ispravnic jupan Neca marele logofăt. Şi eu Neagoe logofătul am

1) Corectat peste *„minciună"*.

scris în cetatea Târgoviştea, luna Dechemvrie 23 de zile anul 7125.

† Io Alexandru Vv. (L. P.) Cu mila lui Dumnezeu Domn.

(N. B. Având însă şi manu proprie iscălitură a însuşului Domnŭ însemnată peste ţifrele roşii de mai sus, ale numelui său).

Obs. Trad. de G. Peşacov din 18 Ianuarie 1844.

La locul peceţii notează «pecetea ruptă de tot».

Hotărîrea Divanului, pentru considerentele invocate, mi se pare îndreptăţită. Nu putem şti dacă pecetea era falsă sau nu, după cum a hotărît Divanul, întrucât acum ne lipseşte. E probabil să fi fost smulsă cu acest prilej. Credem mai degrabă că era bună, după cum nici cartea n'am găsit-o mincinoasă; Mihai Viteazul n'a putut face mamei sale o donaţie cu îngrădiri sau dublă succesiune. Ca şi acum, după cum era şi în dreptul roman, o astfel de cesiune ar fi fost lovită de nulitată[1]). Cu atât mai mult nu putea face moştenitoare mamei sale pe o fată din flori, cu cât nepoata ei bună era totdeauna alături de ea. Nu putem vedea pe Mihai Viteazul în această postură nici faţă de mamă şi soţie, nici faţă de fata lui bună.

Cum spune hotărîrea Divanului din 1616 însăşi pravila se impotrivea unui gest de felul acesta. Era mult mai normal, şi nimic nu l'ar fi împiedecat să o facă, să fi dat deadreptul Tudorei din Târgşor orice ar fi dorit, aşa cum a făcut mai târziu şi Matei Basarab faţă de puternica jupăneasă Ivana din Vlădila fiindcă „i-au fost în casă" şi pentru care blândul Domn luase chiar braniştele mânăstirii Cozia spre a i le face dar; însă şi dania aceea a căzut, probabil fiindcă n'a avut moştenitori (vezi mai sus doc. Nr. 15). Ar fi fost şi mai uşor să fâcă Mihai Vodă dania direct Marulei, deoarece avea destule proprietăţi. Actul acesta ar fi fost mult mai logic. Dar e probabil că chiar dacă Mihai Vodă a fost şi el în casa Tudorei din Târgşor, sau Tudora să-i fi fost lui în casă, rezultatul s'a văzut mult prea târziu spre a mai fi valabil hrisovul invocat. Marula nu exista încă la darea lui, cum reese din însăşi mărturia mamei ei,

1) Un astfel de act nu s'ar fi putut explica decât dacă Mihai Vodă n'ar fi avut urmaşi cu soţia legitimă.

care, dacă nu şi-a putut aduce aminte precis cu cine a făcut-o, n'a putut uita de când a avut-o.

Problema mai prezintă şi un alt aspect. Nu cunoaştem până acum un alt hrisov prin care Mihai să fi făcut vreo danie mamei sale. El însă exista pe vremea când au dat cărţile lor Radu Şerban şi Radu Mihnea. E probabil să fi fost chiar acesta şi divanul să fi închis cu chinovar satele care nu mai reveneau Floricăi, fiind date mănăstirii Cozia. Hrisoavele de mai târziu nu-l mai amintesc decât ca fiind fost văzut de Domnii predecesori. Apoi tăcerea Tudorei din Târgşor timp de 15 ani îmi întăreşte bănuiala. Mai târziu, cine ştie prin ce împrejurări, actul a căzut în mâna lui Socol Paharnicul, care nu se va fi însurat de multă vreme cu Marula. Acesta, mai ales dacă va fi ştiut ceva din trecutul soacrei sale, a putut ridica incidentul rezolvat aşa cum arată Alexandru Iliaş şi care, probabil, a trecut actul mutilat în proprietatea mănăstirii Cozia [1]), unde s'a şi păstrat până a ajuns la Arhivele Statului din Bucureşti.

Ţinând seama de toate cele invocate mai sus, de mărturiile documentare, de starea în care se prezintă ele şi de problemele ridicate, credem că putem să tragem o singură concluzie firească: *Marula n'a fost fata lui Mihai Viteazul.*

AURELIAN SACERDOŢEANU

1) Mai târziu, la 10 Mai 1627, Preda Slugerul din Greci vinde Crişovul lui Trufanda fost mare Vistier. Cf. St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 364—365.

Sănătatea cărţilor

In împrejurările de acum, când omenirea se îndeletniceşte mai mult cu nimicirea, decât cu apărarea vieţii şi bunurilor omeneşti, problema ocrotirii cărţilor, sănătăţii lor, ar putea fi socotită inactuală. Şi totuşi, cum se spunea nu de mult[1]), în ce barbarie cumplită ar fi cufundată lumea, dacă printr'o catastrofă neaşteptată ar fi lipsită de moştenirea atâtor veacuri, pe care o reprezintă cărţile.

S'ar părea că astfel de primejdie nu e cu putinţă; şi totuşi — ca să nu cităm decât un singur duşman al cărţilor — biblioteci întregi au fost nimicite în câte-va luni de termite. Din cele mai vechi timpuri oamenii însărcinaţi cu îngrijirea cărţilor şi-au dat seama de aceasta. Egiptenii ungeau foile de papirus cu ulei de cedru, spre a le apăra de insecte; din evul mediu şi Renaştere există atâtea cărţi manuscrise, cu urme de reparaţii mai mult sau mai puţin dibace. Obiceiul de a pune frunze şi flori uscate, mirositoare, între foile cărţilor, ca şi acela de a căptuşi dulapurile bibliotecilor cu lemn de cedru, aromatic, ce îndepărta paraziţii, au aceiaşi origine. Dar toate îngrijirile aveau un caracter empiric şi de multe ori leacurile întrebuinţate s'au dovedit mai primejdioase decât boala însăşi.

Pricinile distrugerii cărţilor sunt multe şi felurite. Un volum e alcătuit din elemente foarte deosebite: papirus, pergament sau hârtie, cerneală, culori şi aur (dacă are miniaturi), în text; piele, pânză sau carton—uneori chiar lemn —clei sau cocă, sfoară sau fir de metal, ornamente de metal, în legătură. Aceste materiale, unele de natură vegetală, al-

1) Ottorino Cerquiglini, *I libri ammalati...*, în *La lettura*, a. 41 (1941—XIX), n. 3, p. 322.

tele animală sau minerală, nu se prezintă sub forma lor primitivă, ci au trecut fiecare prin multe schimbări, în cursul fabricării sau pregătirii lor. De aceia o seamă de boli ale cărţilor sunt pricinuite nu numai de degenerarea firească a materialelor acestora, ci şi de cusururile lor de fabricaţie. Bolile datorite paraziţilor, insecte sau microorganisme, aduc de asemenea multe pagube bibliotecilor, iar feluritele accidente (incendii, inundaţii, cutremure, războaie) sunt alte cauze de distrugere. Toate aceste mijloace de nimicire sunt în bună parte favorizate de mediul în care se găsesc cărţile: climă, local, condiţii de aşezare şi de păstrare.

De aceia problema cărţii e foarte complexă. Trebue întâi studiate în amănunt materialele din care e alcătuită, pentru a vindeca bolile din trecut şi a încerca înlăturarea acestor cusururi la fabricarea cărţii viitoare. Trebue deci cunoscuţi duşmanii ei, vizibili şi invizibili, spre a găsi armele cu care să fie învinşi. Şi trebue schimbat uneori chiar sistemul de păstrare — biblioteca însăşi — cel puţin în măsura în care el înlesneşte fie degenerarea cărţilor, fie distrugerea lor de paraziţi, fie stricarea lor prin accidente. Dar pentru aceasta metodele empirice trebue părăsite şi înlocuite cu mijloace controlate şi recomandate de ştiinţă. Bibliotecarul are deci nevoe de colaborarea chimiştilor, fizicienilor, entomologilor, bacteriologilor, precum şi a tehnicienilor experţi în fabricarea hârtiei, pergamentului, pieilor, cernelii, apoi a legătorului şi a paleografului. Colaborare cu atât mai folositoare cu cât dorinţa de a face cât mai multe experienţe, a chimiştilor, şi spiritul îndărătnic de conservator, al bibliotecarilor, se moderează reciproc.

In ţările pentru care colecţiile de cărţi şi manuscrise constitue una din avuţiile cele mai de preţ ale neamului, problema s'a pus de mult. Societăţi savante şi cercetători izolaţi s'au ocupat cu feluritele ei aspecte; dar dacă în privinţa fabricării cărţilor noi s'a ajuns la rezultate deosebit de folositoare, pentru repararea cărţilor vechi nu s'a făcut prea mult, în cele mai multe cazuri întrebuinţându-se şi azi tot sistemele empirice tradiţionale. De aceia nespus de însemnată e înfiinţarea, în Italia, a *Institutului de patologia cărţii*, întâi în 1929, sub o formă mai rudimentară, de la

borator de cercetări şi reparații pe lângă abația dela Grottaferrata (celebră prin biblioteca sa), apoi sub forma-i actuală, la Roma, în 1938. Menit să sistematizeze cercetările ştiinţifice pentru determinarea cauzelor de distrugere şi găsirea mijloacelor de vindecare a cărţilor, acest institut cuprinde trei secții: muzeul, unde sunt înfăţişate toate anomaliile şi transformările cărţilor, precum şi întreaga istorie a cărţii şi tiparului; secția experimentală, cu laboratoarele de chimie, biologie, camera de fumigaţii toxice, etc.; şi secţia de reparații, destinată să călăuzească pe lucrătorul specializat, şi înzestrată cu toate aparatele trebuincioase şi cu un atelier de fabricat hârtia de mână pentru repararea cărţilor vechi.

Directorul Institutului, profesorul Alfonso Gallo, care timp de douăzeci de ani propovăduise înfiinţarea lui, a publicat, pe lângă o serie de studii în revistele de specialitate, un volum închinat în întregime bolilor cărţii şi mijloacelor de vindecare şi de reparare [1]). Din această carte am extras, pentru publicul românesc pe care îl interesează îngrijirea cărţilor, ca şi pentru specialişti, tot ce ni s'a părut că ar putea folosi direct la noi. A trebuit de aceia să lăsăm de-oparte — oricât de interesant ar fi fost — istoricul felúritelor probleme şi cercetări şi să grupăm materialul ales, adesea împrăştiat, spre a înlătura, pe cât era cu putinţă, repetările.

Ordinea în care înfăţişăm informaţiile e aceasta: Degenerările materialelor din care e alcătuită cartea: papirus, pergament, hârtie, cerneală, piele. Duşmanii cărţilor: insectele, microorganismele, mediul neprielnic, accidentele. Apoi mijloacele de combatere sau de îndreptare a acestor rele: Vindecarea şi refacerea materialelor cărţii. Mijloacele de luptă împotriva insectelor şi a microorganismelor. Norme pentru instalarea raţională a bibliotecilor şi pentru higiena colecţiilor, care să înlăture influenţa primejdioasă a mediului şi să preîntâmpine accidentele. La urmă, ca o completare, am arătat cum se face repararea cărţilor atacate de felurițiii lor duşmani.

---

1) *Le malattie del libro, le cure ed i restauri.* Milano, 1935-XIV, (*Enciclopedia del libro*).

Sunt în bibliotecile şi arhivele noastre atâtea cărţi mucegăite sau roase de cari, atâtea documente neciteţe — din pricina scrisului pălit, a petelor, găurilor, creţelor şi îndoiturilor — pe care timpul le strică tot mai rău. Am dori ca paginile acestea să atragă atenţia asupra luptei duse în alte ţări pentru păstrarea unei avuţii naţionale atât de însemnate şi asupra celor ce s'ar putea face şi la noi; şi nădăjduim că materialul înfăţişat aici va putea sluji la vindecarea unora — cel puţin — din rănile cărţilor.

Bolile şi duşmanii cărţilor

I. *Degenerarea materialelor*

Dintre toate materialele de scris, cel mai greu de păstrat e papirul. Cum o foaie de papirus e alcătuită din straturi de fibre suprapuse (cele verticale alternând cu cele orizontale), dacă la fabricare acestea n'au fost bine alipite, cu timpul se deslipesc, îngreuind cetirea textului. Ca să se păstreze, foaia de papirus are nevoe de aer uscat şi de lumină potrivită; de altfel, în chip firesc ea tinde să devină neagră sau cafenie.

Pergamentul şi pielea sunt mai trainice şi mai elastice decât papirul. Suprafaţa lor, oarecum grasă, rezistă la umezeală; de aceia cele mai multe stricăciuni ale lor se datoresc nu unor cauze exterioare, ci cusururilor rezultate din tăbăcire. Pe lângă aceasta întrebuinţarea îndelungată le subţiază şi întunecă. Multe pete sunt pricinuite de mâinile murdare, grase, care au răsfoit volumele; adeseori manuscrisele religioase sunt pătate de ceară sau untdelemn. Alteori foile prezintă urme de cerneală, care au fost şterse sau rase; iar alte pete provin din încercările de înviorare a textului. Din timpul împodobirii şi legării cărţilor rămân uneori pete de vopsele şi de cocă sau clei. Cu timpul toate aceste pete vatămă cărţile, fie descompunându-se singure, fie slujind drept hrană insectelor sau microbilor [1]).

1) In ce priveşte pielea întrebuinţată la legarea cărţilor, s'a constatat că, pentru a fi trainică, trebue să existe un echilibru desăvârşit între acidul sulfuric şi sărurile organice întrebuinţate la tăbăcit. Aceste săruri care apără pielea se găsesc în cantitate mai însemnată în pieile legăturilor vechi şi în cele fabricate şi azi în unele ţări din Africa; în pieile moderne, pregătite prin procedee industriale repezi, ele sunt în cantitate

Hârtia veche de mână e foarte rezistentă, din pricina fibrelor lungi şi trainice ce o alcătuesc, precum şi datorită lipsei de patină; e însă scumpă şi se fabrică încet. Hârtia de maşină e în schimb mult mai puţin trainică; iar de pe la mijlocul veacului trecut s'a introdus fabricarea hârtiei de „lemn mecanic" (asemănător tărâţelor), fără nici o rezistenţă.

Agenţii atmosferici oxidează hârtia, descompunând-o încet. Apoi substanţele întrebuinţate în cursul fabricării, la înălbirea şi încleiarea hârtiei, pot să o desintegreze cu timpul. Când celuloza n'a fost bine curăţată la fabricarea hârtiei, sub acţiunea aerului şi umezelii ea capătă o culoare gălbuie, obişnuita culoare a multor foi de cărţi vechi.

O alterare mai rară a hârtiei este culoarea cafenie, răspândită uniform peste tot, pe care o prezintă unele foi. S'a constatat că această particularitate e caracteristică pentru hârtiile de fabricaţie germană din veacurile XVII-XVIII. Un timp se atribuia această schimbare cernelii fabricată cu tanat de fier, care s'ar fi întins în restul foii. După cercetările mai noi se crede că e pricinuită de apa uşor feruginoasă, întrebuinţată la fabricarea hârtiei. Alterarea se produce după foarte multă vreme, când se descompune cleiul care acoperea hârtia şi fierul lipit pe fibre în cursul fabricării vine în contact cu aerul, oxidându-se.

O adevărată problemă e păstrarea cărţilor şi ziarelor din timpul războaielor, deosebit de însemnate din pricina împrejurărilor, dar tipărite pe hârtie de calitate proastă. In Germania s'a ajuns la fabricarea unui fel de hârtie care nu arde nici la 700°; s'ar părea deci că bibliotecile nu se vor mai teme în vitor de distrugere, dacă astfel de hârtie va putea ajunge la îndemâna oricui, prin preţul ei.

Nu numai materialul pe care se scrie este supus alterărilor, ci şi cel cu care se scrie, cerneala, în special aceia din manuscrise. In anumite împrejurări unele cerneli se disolvă, dispărând cu desăvârşire, sau pălind foarte tare. Pe lângă această degenerare. cerneala mai are de multe ori însuşirea de a roade foaia de papirus, pergament sau hârtie, găurind o încet-încet, până se fărâmiţează.

---

mică. Cele mai rezistente sunt legăturile de marochin roşu, din veacurile XVI-XVIII. Dela 1830 înainte mai toate legăturile sunt stricate, mai ales din pricina gazului aerian de iluminat şi a luminii solare directe.

Incă din Renaştere se constatase acest îndoit cusur al cernelii, căutându-se mijloacele de a-l îndrepta; dar studii ştiinţifice asupra proprietăţilor cernelii, degenărării ei şi reacţiilor faţă de materialul de scris s'au făcut abea în epoca noastră.

Cernelile se pot împărţi în două categorii; cele cleioase, alcătuite din soluţii cleioase vegetale, conţinând în suspensie materii colorante—ca funinginea, de pildă—şi cele acide, fabricate cu oţet, vitriol, gogoşi de rizic, drojdie de bere, tanat de fier, etc. In general cernelile acide sunt mai rezistente decât cele cleioase. In palimpseste cernelile cleioase au dispărut aproape de tot, în urma spălăturilor, pe când cele acide au rezistat chiar la răzături adânci, lăsând urme citeţe. Totuşi trăinicia cernelii depinde şi de condiţiile în care e păstrată. Sub acţiunea umezelii chiar şi cerneluri acide s'au disolvat sau au pălit foarte tare, pe când cele cleioase, ţinute într'un mediu prielnic, uscat, s'au păstrat mii de ani (de pildă cele din manuscrisele de papirus, egiptene).

Alteori dispariţia sau pălirea cernelii se datoreşte unor cauze puţin cunoscute: astfel textul unui manuscris expus sub o foiţă de celuloid dispăruse cu desăvârşire, dar şi-a recăpătat înfăţişarea obişnuită după câteva zile dela scoaterea din vitrină şi de sub celuloid.

Cerneala în alcătuirea căreia intră un exces de acizi, are puterea de a roade materialul de scris. Astfel de cerneală s'a întrebuinţat din cele mai vechi timpuri. Totuşi acţiunea ei depinde în bună parte şi de natura materialului: aceiaş cerneală care găureşte foile de hârtie ale unui manuscris, sau vatămă adânc un pergament foarte uscat (tăbăcit cu prea mult calciu), nu face mai nici un rău unui pergament gras.

II. *Insectele. — Microorganismele*

Incă din prima jumătate a veacului al XVIII-lea s'au făcut cercetări ştiinţifice asupra insectelor care se hrănesc cu cărţi şi cu lemnul rafturilor.

Insectele sunt întotdeauna aduse din afară (sub formă de ouă, larve sau adulţi); ca să se desvolte în biblioteci trebue

să găsească acolo un mediu prielnic. Unele rod lemnul, altele pielea și pergamentul cărților, altele hârtia. Lemnele bogate în substanțe amilacee (ca nucul și castanul) atrag anumite insecte, care fug în schimb de rafturile de stejar și de unele lemne aromatice. Coca de făină sau de amidon — atât de întrebuințată în legătorie — pe lângă că se descompune singură, în deosebi la umezeală, mai e și un aliment foarte prețuit de insecte. Deasemenea sfoara cu care se coase cartea le hrănește și ea, mai ales când e unsă cu ceară.

Există în total 67 de specii de insecte mâncătoare de cărți, fiecare subîmpărțite în numeroase familii. O singură familie, foarte vătămătoare de altfel, aceia a lepismidelor, se întâlnește pretutindeni în orice bibliotecă; venind uneori din depozitele de tutun, ea preferă hârtia de mână și cărțile umede, dar nu atacă lemnul. Toate celelalte specii și familii de insecte variază după clima localității, așezarea bibliotecii, vecinătățile ei și, chiar în aceiași bibliotecă, după orientare, proporția de umezală, soare și aer, după structura zidurilor și a mobilelor. Crăpăturile în zid, mai ales cele umede, le slujesc drept cuiburi. Din pământ chiar, vin cei mai grozavi dușmani ai bibliotecilor: furnicile albe (termitele). Biblioteci întregi au fost distruse de ele în câte-va luni. Organizate ierarhic, sapă neștiute, ani de-arândul, galerii în rafturi și cărți; din volume nu mai rămân la urmă decât cotorul și resturi de margini.

Lumina directă a soarelui, umezeala, neprimenirea aerului sunt prielnice desvoltării insectelor. In sfârșit, petele de ceară, ulei, zahăr, atrag și ele insectele [1]).

*

Multe pete și rupturi ale cărților se datoresc nu umezelii, ci microorganismelor, mai ales criptogamelor. Ciupercile invizibile, dintre care unele trăesc ani de zile, se hrănesc cu fibrele hârtiei și cu substanțele organice din pergament și piele. Umezeala le e prielnică, tot astfel căldura, lipsa de lumină și de ventilație. Prezența lor, încă dela început, poate fi descoperită prin razele ultraviolete.

Hârtia veche (fabricată din cârpe, deci în întregime din

---

1) Amintim că dintre mamifere, singurul dușman al cărților e șobolanul,

celuloză), care înfruntă mai bine decât cea modernă acţiunea agenţilor atmosferici, e mai uşor atacată de ciuperci şi de alţi microbi. Pasta hârtiei moderne stând timp îndelungat în soluţii de sodă sau de clorură de calciu, ar trebui să fie oarecum sterilizată; însă gelatinele cu care se încleiază hârtia (spre a o împiedeca să sugă cerneala) sunt foarte prielnice pentru desvoltarea microorganismelor. Dintre acestea unele specii, puţin studiate, deshidratează celuloza, transformând hârtia într'un strat de cărbune.

Coca (mai ales umedă) întrebuinţată la legarea cărţilor, e deasemenea un mediu foarte bun pentru microbi. Există în comerţ mai multe feluri de cocă sau clei ce nu pot fi atacate de microorganisme, dar ele sunt puţin întrebuinţate, probabil din pricina preţului lor.

Dintre piei, cele mai rezistente în această privinţă par a fi pieile tăbăcite cu crom, sau cu taninuri sintetice; mai netrainice sunt cele tăbăcite cu castan, sulfit de celuloză, sumac, etc.

Mucegaiul se desvoltă în orice anotimp, cu condiţie ca umezeala relativă să fie de 68% aproximativ. (De aceia ar fi de dorit să se găsească în fiecare bibliotecă un higrometru, pentru semnalarea exceselor de umezeală).

Bacteriile sunt în general mai rare în cărţi, iar speciile descoperite la microscop sunt de obicei inofensive pentru om şi pentru carte. Bacilul lui Koch se găseşte destul de rar, chiar în cărţile folosite de bolnavii de tuberculoză. Unele specii de bacterii trăiesc mai ales pe hârtie relativ curată, poate fiindcă pe cea murdară concurenţa între microorganisme este prea mare.

III. *Mediul neprielnic. — Accidentele.*

De condiţiile fizice ale mediului în care se găsesc cărţile depinde în bună parte sănătatea lor. Intunericul, căldura, umezeala, lipsa de aer le schimbă adânc structura, deformându-le.

Aerul curat e un element esenţial pentru păstrarea cărţilor. Curenţii atmosferici, prin frecarea uşoară a suprafeţelor peste care trec, îndepărtează animalele şi microbii şi le sterilizează, contribuind la oxidarea lor. De aceia în sălile vaste, cu ferestre multe şi rafturi deschise, unde

aerul se primenea uşor, cărţile s'au păstrat bine, pe când în dulapurile închise cu geamuri, şi mai ales în cele cu uşi de lemn, ele au fost vătămate de insecte, ciuperci şi microbi.

Lipsa de lumină e deasemenea primejdioasă pentru cărţi. Anumite insecte şi ciuperci au nevoe de întuneric ca să se desvolte. In timpul războaielor, spre a fi ferite de urmările bombardamentelor sau ale invaziilor, cărţile „evacuate", închise în lăzi, stau îndelung în locuri întunecoase şi neaerisite. Intunericul, neprimenirea aerului, sporirea umezelii şi poate contactul cu cărţi atacate, pricinuesc atunci năvălirea insectelor şi desvoltarea mucegaiului. Acelaş lucru se întâmplă şi în colţurile întunecoase din rafturi.

In schimb lumina directă a soarelui, deşi are puterea de a steriliza, favorizează prin căldura ei desvoltarea ouălor şi larvelor de insecte ascunse în lemnul rafturilor.

Umezeala, pe lângă că e prielnică pentru insecte şi bacterii, aduce moleşirea şi desagregarea pergamentului şi schimbă cu totul structura hârtiei: apa topeşte cleiul, umflă şi deformează fibrele, care se înmoaie şi cad. Cerneala se disolvă, răspândindu-se în foi şi pricinuind pete, găuri sau rupturi. Substanţele cleioase din legături se amestecă cu praful de pe cărţi şi cu sărurile din cerneală, pătând foile. Dacă, spre a împiedeca întinderea stricăciunilor, pergamentul este uscat repede, se face sticlos şi şubred, încreţindu-se şi înnegrindu-se.

Praful, amestec de resturi vegetale şi animale şi de microbi, plutind în aer, e unul din cei mai mari duşmani ai cărţilor. Impotriva lui s'au luptat bibliotecarii de totdeauna; în evul mediu, ca să i se împiedece pătrunderea în biblioteci, se întindeau benzi de mătase sau voal dealungul spaţiilor goale dintre cărţi şi raftul superior. Mai ales în bibliotecile neaerisite substanţele decolorante sau acide, precum şi microbii din praf îşi îndeplinesc neturburaţi opera nimicitoare. Deosebit de primejdios e praful provenit din surpare, cutremure, etc. şi cuprinzând săruri de calciu, ce decolorează foarte tare cărţile şi se încrustează în ele, încât nu mai pot fi îndepărtate.

*

Accidentele pricinuiesc şi ele distrugerea multor biblioteci: focul, apa, dărâmarea clădirilor, cutremurele, etc.

Focul — ca şi apa — schimbă adânc înfăţişarea şi structura materialelor ce alcătuiesc un volum. Sub acţiunea focului papirul şi hârtia se carbonizează; pergamentul şi pielea sunt mai trainice (cărţile de pergament rezistă uneori la temperaturi de peste 180°), dar se usucă. Focul atacă întâi marginile foilor, apoi trece la cotorul cărţilor. Foile de pergament se încreţesc, pierzând în chip neegal substanţele grase. Coca întrebuinţată în legătura cărţii se disolvă, cernelurile se întind, culorile miniaturilor se alterează. Unele manuscrise ajung adevărate blocuri (ca nişte cărămizi), cu foile lipite de lichidele rezultate din descompunerea atâtor materiale. Stricăciunile sunt pricinuite, în timpul incendiilor, nu numai de căldură, ci şi de gazele desvoltate din arderea legăturilor, vopselelor, mobilelor, clădirii; apoi de apăsare (surparea grinzilor, de pildă), turtire, lovire.

Apa (fie întrebuinţată la stingerea focului, fie din spargerea conductelor, inundaţii, etc.), e cel puţin tot atât de dăunătoare cărţilor, cât focul. Acţiunea ei e asemănătoare cu a umezelii: ea deslipeşte părţile încleiate sau lipite cu cocă, deformează fibrele, produce mucegai şi început de putrezire. Cerneala se întinde sau se şterge, foile se acopăr de tot felul de pete, provenind din miniaturi, pielea legăturii, vopseaua raftului. Căzând pe cărţile încinse de foc, apa rece face să se contracteze părţile lor exterioare, pe când cele interioare rămân mai calde. Pergamentul înfierbântat, sub influenţa apei se face mai mult sau mai puţin cleios. Uneori cărţile, aruncate în aerul liber spre a fi salvate de foc, stau în frig după ce s'au îmbibat de apă; aceasta îngheaţă pe ele, pricinuindu-le alte stricăciuni.

Dărâmarea localurilor, din felurite cauze, dar mai ales în urma cutremurelor, aduce pagube însemnate colecţiilor de cărţi. S'a observat că volumele lovite în sens vertical au legăturile cu totul deformate: cusăturile se rup, cotorul se desface, foile se sfâşie sau se îndoiesc. Cărţile culcate sunt lovite de bucăţile de dărâmături; molozul se lipeşte de volum şi nu mai poate fi îndepărtat. In general se constată că în astfel de accidente cărţile de format mic rezistă mai bine decât cele mari, şi cele aşezate orizontal au mai puţin de suferit decât cele în poziţie verticală.

Războaiele pricinuiesc şi ele multe pierderi cărţilor.

Pe lângă cele directe, provenind din arderea bibliotecilor, dărâmarea lor în cursul bombardamentelor, când cărțile mai sunt și ciuruite de proiectile, trebuie socotite și pagubele indirecte: cum s'a amintit mai sus, colecții întregi au de suferit de pe urma închiderii în lăzi și îngrămădirii în depozite întunecoase și neaerisite, unde scapă de bombe dar cad pradă umezelii și paraziților.

Mijloacele de combatere și îndreptare

I. *Refacerea materialului*

Una din cele mai însemnate probleme, pentru cei ce repară cărțile, e păstrarea foilor de hârtie sau de pergament rupte, găurite de insecte, mucegai sau cerneală, ori slăbite de întrebuințare. In principiu trebue redată fibrelor celuloza pierdută.

Procedeul cel mai obișnuit e aplicarea unui petec, ce se lipește peste ruptură cu clei sau cocă. Găurile mici se astupă în întregime cu clei; tot astfel se face întărirea bucăților sfâșiate, sgâriate, etc.

Pentru această „celuloidare" s'au încercat tot felul de cleiuri, animale (gelatină), vegetale (cocă de făină, de amidon), minerale (*zapon*, un fel de lac cu bază de nitrat de celuloză; *cellit* = acetilceluloză, etc.). Gelatinele au neajunsul că trebue întrebuințate calde, din care pricină pergamentul se înmoaie, iar scrisul poate fi șters de pensulă; apoi, dacă mediul e întunecos și umed, sunt foarte prielnice — ca și coca — pentru desvoltarea mucegaiului.

Cleiurile minerale se întrebuințează la rece, deci sunt mai puțin primejdioase — în această privință — decât gelatinele; însă hârtia cu aplicații de *zapon* devine galbenă-cafenie dacă stă la întunerec, iar cerneala se alterează și ea. *Cellit*-ul nu pare dăunător, fixează cerneala, redă trăinicie și moliciune pergamentului; dar, printre alte neajunsuri, dă foii un lustru care împiedecă fotografierea ei.

Pentru astuparea găurilor mici ale hârtiei se mai întrebuințează un fel de „stuc", pastă alcătuită din răzătură de hârtie fiartă și amestecată cu puțin amidon.

Când foaia de hârtie e ciuruită fie de umezeală, fie de nsecte sau de acțiunea cernelii, se întrebuințează un fel de

văl transparent de mătase, numit *crêpeline*, care ţine la un loc bucăţile de foi rupte sau gata să se desprindă. Şi acest sistem prezintă, pe lângă foloase, şi neajunsuri: între altele, vălul se lipeşte de hârtie atât de tare, încât nu mai poate fi desprins niciodată. Apoi, oricât ar fi de exact tăiat, pe margini rămân fire, care se pot agăţa unul de altul, provocând ruptura vălului sau a foii acoperite.

Pentru apărarea foilor de pergament se întrebuinţează uneori peritoneul de bou, spălat cu o soluţie de sodă încât ajunge o pieliţă foarte subţire şi uniformă. Pe această pieliţă se întinde cu pensula un strat de cocă otrăvită (spre a nu fi atacată de paraziţi). Când coca s'a uscat, se aşterne sub presă o hârtie de maculatură, umedă, apoi foaia de pergament între două straturi de pieliţă şi de-asupra altă hârtie de maculatură, tot udată. Sub apăsarea treptată a presei, umezeala din hârtia de maculatură topeşte cleiul sau coca şi lipeşte pieliţele de pergament, întărind astfel foaia şi astupându-i găurile. Totuşi pieliţa nu e totdeauna destul de transparentă; alteori nu se lipeşte destul de uniform şi îngreuiază cetirea, acolo unde nu e perfect aderentă. Uneori foaia astfel învăluită nu mai poate transpira şi se usucă; iar textele restaurate cu acest sistem sunt foarte greu de fotografiat şi de descifrat cu ajutorul razelor ultraviolete.

Un alt mijloc de întărire a hârtiilor mâncate sau slăbite de umezeală şi mucegai, e acela de a desface în două pături subţiri foaia, pentru a introduce între ele o foaie nouă care să le întărească, căptuşindu-le. Procedeul era cunoscut de mult, dar până în secolul al XIX-lea era păstrat în taină de legătorii care îl foloseau. Foaia, acoperită de cocă sau de clei e lipită cu o faţă de o tăbliţă de lemn foarte neted; după ce s'a uscat lipitura, pe cealaltă faţă, deasemeni încleiată, se aplică o bucată de pânză sau de pergament, ceva mai mare decât foaia. Când şi aceasta e uscată de tot, se trage încet de un colţ al pânzei, până când hârtia se despică exact în două foiţe foarte subţiri, una lipită de lemn, cealaltă de pânză. Prin spălături cu apă cele două foiţe sunt apoi deslipite de tăbliţă şi de pânză. Alţi specialişti lipesc foaia de hârtie de două coli de pergament, procedând în acelaş fel mai departe.

Chimistul italian Leti întrebuinţează un sistem propriu

de „celuloidare", pentru despicarea foilor. Intr'un vas cu acetonă, substanţă care disolvă uşor celuloidul, se pune o foiţă de celuloid, ceva mai mare decât foaia de hârtie ce trebue desfăcută, apoi îndată de-asupra ei hârtia şi peste aceasta altă foiţă de celuloid. Foile de celuloid se înmoaie şi se lipesc una de alta, închizând între ele hârtia. Repede se scot, ca să nu se disolve şi se lasă să se usuce. După 24 de ore, când celuloidul s'a întărit la loc, se taie marginile şi trăgând puţin, se desfac cele două pieliţe de celuloid: de fiecare din ele rămâne lipită câte o foiţă subţire, exact jumătate din hârtia despicată. Se cufundă apoi din nou foile în acetonă, ca să se disolve celuloidul şi să rămână libere cele două jumătăţi de foaie de hârtie. Cu acest sistem, dacă se va ajunge şi la despicarea fragmentelor mici şi a foilor roase de cerneală, spre a fi întărite printr'o foaie nouă de hârtie, se vor putea înlătura neajunsurile pricinuite acum de vălurile suprapuse hârtiei şi de feluritele soluţii gelatinoase. Totuşi acest procedeu nu se poate întrebuinţa când scrisul s'ar putea şterge din pricina soluţiilor întrebuinţate.

Pentru întărirea hârtiei arse chimistul Leti întrebuinţează tot metoda sa de celuloidare. Pe foaia carbonizată se întinde cu o pensulă o soluţie de celuloid în acetonă. După evaporarea acetonei celuloidul rămâne aşternut pe hârtie sub formă de pieliţă foarte subţire. Când hârtia e prea fragilă şi s'ar fărâmiţa la atingerea cu pensula, se toarnă soluţia pe ea, picătură cu picătură şi rezultatul e acelaş.

O problemă rămasă încă nedeslegată, în stadiul actual al ştiinţei, e deschiderea cărţilor cu foile lipite în cursul incendiilor şi desfăşurarea sulurilor de papirus carbonizate, găsite la Herculeanum. Mijloacele întrebuinţate astăzi, toate empirice (şi mai mult mecanice), duc prea adeseori la distrugerea materialului.

Ingălbenirea obişnuită a foilor de hârtie, datorată aerului şi umezelii, se tratează de obicei cu clor, apă oxigenată, etc. Dar împotriva culorii cafenii pe care o capătă unele foi, în urma oxidării fierului — fie din cerneală, fie din hârtia însăşi — toate sistemele curente de înălbire au dat greş.

Se recomandă în schimb metoda următoare, descoperită

de chimistul italian Testi: Foaia de hârtie se cufundă într'o soluție de 20% permanganat de potasiu și 5% acid sulfuric, unde rămâne 3-5 minute, după intensitatea culorii cafenii. Se ține apoi în apă, până când aceasta curge incoloră; apoi se cufundă tot 3-5 minute într'o soluție saturată de acid oxalic. După aceia foaia trebue să stea îndelung în apă curată (de preferință distilată), ca să dispară acizii și produsele reacției care, de n'ar fi înlăturate, ar strica la rândul lor, cu timpul, hârtia. La urmă se cufundă foaia într'o soluție de clei animal (gelatină), spre a-și recăpăta consistența normală, apoi se usucă. Foile supuse acestui tratament se înălbesc sau capătă o culoare ca a fildeșului; textul nu suferă nici o schimbare.

In privința cernelii, experiențele tinzând la neutralizarea acțiunii ei corosive nu au dat până acum rezultate mulțumitoare. De altfel chipul atât de deosebit în care reacționează feluritele cerneluri arată că nu se poate adopta în toate cazurile un singur sistem de îndreptare.

Numeroase au fost, încă din epoca umanistă, încercările de a înviora sau accentua scrisul pălit, ras sau șters. In secolele al XVIII-lea și al XIX-lea s'au întrebuințat reactivi chimici (mai ales feluriți acizi), acid galic, sulfură de amoniu, sulfhidrat de amoniu — cel mai puțin vătămător — tanin (mai cu seamă în Italia), etc. Indată după tratare textele deveneau mai citețe. dar curând se acopereau de pete galbene-cafenii sau negre. Acizii întrebuințați, combinați cu cerneala, îi sporeau puterea corosivă.

Un mijloc inofensiv de înviorare a scrisului e acela întrebuințat de un legător dibaci în arta reparării, Cristoforo Marino, care a lucrat, până după războiul trecut, pentru Arhiva de Stat din Napoli. Intr'un vas cu apă, în care pusese niște flori uscate, asemănătoare cu mușețelul și tăiate mărunt, lăsa puțin foaia de hârtie sau de pergament. Scrisul pălit se înviora, căpătând o culoare neagră-verzue, probabil din pricina reacției substanțelor colorante vegetale, puse în contact cu urmele acide ale cernelii vechi. Cum Marino n'a împărtășit nimănui taina procedeului său, acesta a rămas necunoscut.

Dintre metodele științifice de accentuare a cernelii, cea mai bună e aplicarea razelor ultraviolete. Acestea fiind in-

terceptate de corpurile ce cuprind substanţe metalice, cerneala acidă, fabricată cu astfel de substanţe, capătă o culoare neagră intensă când e expusă la razele ultraviolete. In schimb cerneala în compoziţia căreia intră puţini acizi, sau deloc, rămâne decolorată; pentru cetirea textelor scrise cu astfel de cerneală razele nu sunt de nici un folos.

Astăzi razele ultraviolete se întrebuinţează mult la descifrarea palimpstelor, înlocuind reactivii chimici. Ele slujesc şi la felurite cercetări cu privire la istoria externă şi tradiţia textului. Cu ajutorul lor se descopăr deosebitele feluri de tăbăcire a pergamentului, reparaţiile, încercările de înviorare a cernelii, schimbările de copişti, răsăturile, dregerea sau falsificarea textului şi miniaturilor.

Pielea (şi în bună parte şi pergamentul) cu care sunt legate cărţile poate fi apărată de acţiunea prafului şi soarelui prin ungerea cu un amestec pregătit după formula chimistului englez Faraday Innes şi întrebuinţat la British Museum.

Unsoarea are următoarea alcătuire [1].

Lanolină	210 gr.
Ulei de cedru	30 „
Ceară curată	15 „
Hexan	330 „

Se disolvă ceara în hexan (în lipsa acestuia, greu de găsit, se poate întrebuinţa eter dc petrol, de 60° — 80°), la căldură, dar departe de foc; se adaugă uleiul de cedru, apoi lanolina, după ce a fost muiată la căldură. Inainte de întrebuinţare unsoarea trebue scuturată puternic.

Legăturile se spală întâi cu apă, cu ajutorul unui burete; apoi din nou cu săpun alb, şi se clătesc bine cu apă ca să dispară orice rest de săpun. După aceia stau o zi întreagă la uscat şi doar când sunt cu totul uscate se întinde pe ele, cu degetele, unsoarea; operaţia aceasta se face departe de foc, ca să nu se aprindă hexanul.

1) In volumul d-lui Gallo cantităţile sunt date în uncii, desigur ca în reţeta engleză Cum însă pentru Români greutatea aceasta e ca şi necunoscută, am transformat-o în grame. socotind o uncie = 30 gr. (în loc de 30,59; am lăsat de o parte fracţiunea, întrucât proporţia dintre elementele amestecului rămâne aceiaş).

La început pielea e unsuroasă, dar după alte 48 de ore lanolina pătrunde în ea şi grăsimea dispare; atunci se şterge legătura, lustruindu-se. Unsoarea aceasta ocroteşte legăturile şi le face mai trainice. Pentru pergamentul slăbit de lumină şi căldură e deasemenea foarte bună, dar în loc de spălături se recomandă cel mult ştergerea uşoară cu un pergament ud. Cum pergamentul absoarbe mult mai greu grăsimile, e mai bine să fie dat doar cu puţină unsoare şi numai în punctele care au nevoe de întărire.

Alt sistem de a apăra legăturile de piele e ungerea cu un amestec cuprinzând o parte de parafină şi două de untdelemn. Unsoarea se întinde cu ajutorul unei bucăţi de flanelă; legăturile se şterg apoi cu o pânză.

II. *Lupta împotriva paraziţilor*

Pentru distrugerea insectelor s'au încercat multe mijloace, unele fizice, altele chimice. S'a ajuns însă la concluzia că mijloacele fizice (temperaturile foarte ridicate sau foarte coborâte), chiar dacă ar omorî insectele—şi nu toate speciile mor—sunt primejdioase: temperaturile foarte joase desagregă şi mortifică ţesăturile celulare, iar cele foarte mari deformează şi disolvă materialele din care e alcătuită cartea. Singurele mijloace de luptă împotriva insectelor rămân deci cele chimice, fie substanţele aromatice, care alungă insectele, fie substanţele toxice, care le distrug în orice stadiu (ouă, larve, adulţi).

Substanţele aromatice ca naftalina, camforul, creosotul, benzina, esenţa de cimbru sau de levănţică, tutunul, uleiul de cedru, seminţele de piper, ramurile de rosmarin, sunt uşor de mânuit, dar au în general o acţiune de scurtă durată, volatilizându-se repede—afară de levănţică, al cărei efect poate dura chiar 3—4 ani. Pe lângă aceasta, ele nu distrug ouăle şi nu îndepărtează toate insectele: unele specii se adaptează la mediul aromatic, altele rezistă chiar camforului, naftalinei şi terpentinei. Benzina, care ar fi destul de ucigătoare, e primejdioasă în biblioteci, atât pentru uşurinţa cu care ia foc, cât şi fiindcă poate disolva cerneala şi substanţele grase ale pieilor.

Substanţele amare, aloes, genţiană, etc., nu alungă nici ele decât unele insecte. Cele iritante sau toxice (borax, pi-

per, acid arsenic, biclorură de mercur) au doar o acțiune restrânsă și parțială, nepotrivită pentru depozitele de cărți, care cuprind elemente atât de felurite.

Mai folositoare e întrebuințarea derivatelor din petrol și a altor preparate asemănătoare, *flit*, de pildă: acestea însă au putere numai asupra insectelor aflate afară din cuib; ca să aibă efect trainic ar trebui să poată fi introduse în galeriile săpate în cărți și în rafturi.

Mijlocul cel mai bun, fiindcă e mai economic și are un rezultat mai repede, e întrebuințarea gazelor toxice. Dintre acestea s'au făcut experiențe mai ales cu vapori de clor, cu sulfură de carbon, tetraclorură de carbon, acid cianhidric și aldehidă formică (formol).

Clorul, sub formă de vapori, e o otravă foarte ucigătoare pentru toate insectele, atacă însă metalul, descompune pergamentul, pielea, hârtia, cu timpul chiar lemnul. De aceia e folositor numai pentru distrus paraziții din rafturi și ziduri; pentru bibliotecile cu cărți atacate de insecte e însă nepotrivit.

Sulfura de carbon, lichid incolor și volatil, desvoltă repede un gaz nespus de otrăvitor, cu miros de varză stricată, ce nimicește nu numai insectele, ci chiar ouăle și larvele lor. Fiind inflamabil e însă greu de mânuit: se întrebuințează doar în casete căptușite cu zinc, la a căror închidere trebue multă grijă, ca să nu facă explozie vaporii sub presiune. Atacă podoabele de metal ale cărților (încuetorile, de pildă), care trebue apărate, cel puțin ungându-le cu grăsime.

Tetraclorura de carbon, deasemenea foarte otrăvitoare (din ea se scoate fosgenul, cel mai ucigător gaz în războiul din 1914), e mai ușor de mânuit, fiind mai puțin inflamabilă, deși se volatilizează ușor. Uneori alterează pergamentul, iar în cărțile umede se transformă în acid clorhidric, care pricinuește cărților pagube însemnate; de aceia nu se recomandă întrebuințarea lui.

Acidul cianhidric (gaz care se obține turnându-se cianură de potasiu în vase cu acid sulfuric), deși foarte otrăvitor pentru insecte, nu face nici un rău cărților sau mobilelor. Efectul său durează foarte mult, uneori peste zece ani. Se recomandă fumigațiile cu acid cianhidric, dar nu în

caseta obişnuită, ci chiar în bibliotecă, de preferinţă în săli mai mici, ca să poată fi saturată atmosfera. Cărţile nu trebue îngrămădite ci, dacă se poate, e preferabil să fie aşezate deschise, ca să pătrundă gazul în toate cutele de aer şi în galeriile insectelor. Fumigaţiile durează cel puţin 24 de ore; dar dacă în local sunt emanaţii de alte gaze, efectul acidului cianhidric poate fi anulat. Din pricina puterii ucigătoare a acestui gaz, se iau multe precauţii la întrebuinţarea lui: totul se închide ermetic, iar crăpăturile de orice fel, găurile sau deschizăturile de-alungul ferestrelor şi uşilor se lipesc cu hârtie. Cel ce pregăteşte operaţia trebue să poarte neapărat o mască împotriva gazelor. Acidul cianhidric e primejdios şi pentru vecini şi chiar şi pentru trecători, mai ales dacă străzile pe care e aşezată biblioteca sunt înguste; de aceia, după desinfectare ferestrele trebue deschise treptat şi de preferinţă noaptea.

Aldehida formică (formolul), are mare putere când e lichidă şi caldă, dar în starea aceasta e primejdioasă, disolvând cernelile neacide, înăsprind pergamentul, etc. Se întrebuinţează sub formă de vapori, încălzindu-se o soluţie alcoolică sau apoasă, de 35—40%; de obicei se socoteşte un litru de soluţie la metru cub. Se poate întrebuinţa şi lichidă, în soluţie de 1%, pentru stropirea rafturilor. Ea omoară orice germen de viaţă şi chiar înviorează puţin fibrele vegetale şi culorile miniaturilor. Câte odată, prin oxidare, se transformă în acid formic, care dăunează cărţilor. In general însă, împreună cu acidul cianhidric, e cel mai bun desinfectant al bibliotecilor.

*

Impotriva microorganismelor se întrebuinţează tot fumigaţiile cu formol, care distrug bacteriile şi opresc fermentaţia. (In schimb acidul cianhidric e aproape cu totul inofensiv pentru microbi). Razele ultraviolete sunt de asemenea un mijloc bun de nimicire a microbilor, mai cu seamă prin ozonizare.

In Anglia se recomandă sterilizarea cu timol a cărţilor mucegăite. Foaia e aşternută pe un suport, într'o cutie impermeabilă la aer şi care cuprinde o capsulă cu zece grame de timol. Sub cutie se aşează o lampă electrică obişnuită, a cărei căldură topeşte timolul şi face să se desvolte va-

porii lui. După cinci ore de afumare mucegaiul şi sporii lui sunt distruşi.

III. *Inlăturarea condiţiilor neprielnice.*

S'a văzut cât e de puternică—şi primejdioasă de multe ori—influenţa condiţiilor climatice şi a mediului asupra cărţilor. Când bolile lor se datoresc acestor pricini, ele nu pot fi vindecate temeinic decât curmând cu desăvârşire răul. Zadarnic trece cartea prin operaţii migăloase, uneori riscate, de desinfectare, curăţire şi refacere, dacă după aceia se va întoarce tot în raftul întunecos, lângă zidul umed, unde cu toate fumigaţiile vor înflori din nou, cu timpul, vegetaţiile parazitare şi vor mişuna iar insectele. In multe cazuri singurul mijloc de a pune capăt bolilor cărţilor va fi scoaterea lor din mediul neprielnic şi aşezarea în condiţiile favorabile care le lipseau.

Inlăturarea accidentelor depinde deasemenea în bună parte tot de felul cum e construită, înzestrată şi întreţinută biblioteca. De aceia capitolul privitor la vindecarea bolilor datorite mediului şi accidentelor se confundă cu cel ce cuprinde normele pentru instalarea raţională a unei biblioteci şi măsurile higenice de păstrare a cărţilor.

Inainte de instalarea unei biblioteci, mai ales de proporţii însemnate, ar fi de dorit ca localitatea însăşi să fie aleasă cu grije, lăsându-se de o parte cele ceţoase sau aşezate în locuri umede, în preajma lacurilor, fluviilor sau pe malul mării, de vreme ce umezeala e atât de primejdioasă pentru biblioteci, dăunând ea însăşi feluritelor materiale din care e alcătuită cartea şi favorizând desvoltarea faunei şi florei parazitare.

Deasemenea, alegerea terenului pe care se va construi localul nu poate să depindă de întâmplare. El trebue să nu fie aşezat în apropierea străzilor prăfoase, a cartierelor industriale şi mai cu seamă a laboratoarelor unde se produc gaze sau vapori dăunători cărţilor. Tot astfel trebue evitată vecinătatea muzeelor zoologice, a depozitelor de tutun, a tăbăcăriilor, de unde ar putea veni insecte sau microbi. Terenul însuşi trebue să fie sănătos, să nu cuprindă de pildă vine de apă, prea mult salpetru, furnicare, etc.

In ce priveşte clădirea, deşi betonul armat e atât de

întrebuinţat astăzi, nu este recomandat ca material de construcţie pentru biblioteci. Fiind impermeabil la apă, vaporii condensaţi rămân la suprafaţa pereţilor şi sunt apoi absorbiţi treptat de cărţi. Pe lângă aceasta betonul mai are şi neajunsul de a fi şi un material oarecum sonor.

Pereţii localului trebue să fie groşi, pentru a îndulci temperaturile extreme, mai ales în regiunile cu climă continentală, ca a noastră. Depozitele de cărţi păstrează de altfel mult timp temperaturi mai moderate decât în exterior, din pricina cutelor de aer dintre foile cărţilor, care se răcesc cu greu toamna şi se încălzesc anevoe primăvara. Inainte de a se aşeza materialele bibliotecii în local, acesta trebue să fie cu desăvârşire uscat. Sobele nu sunt deloc recomandate—pe lângă primejdia permanentă de foc, pe care o reprezintă — din pricina gazelor rezultate din ardere, care se răspândesc cu ajutorul fumului şi produc stricăciuni cărţilor. E de preferat ca depozitele să rămână neîncălzite. In sălile de cetire temperaturile moderate sunt mai potrivite, atât pentru public cât şi pentru cărţi, căldura prea mare pricinuind scăderea umezelii relative [1]).

In ce priveşte luminatul, n'ar trebui să existe în biblioteci — nici chiar în depozite — colţuri unde să nu pătrundă lumina naturală. In depozit lumina trebue să fie destul de mare ca să se poată ceti cotele şi titlurile de pe cotorul cărţilor; în locurile unde nu răsbate lumina cărţile sunt greu de căutat, praful se scutură anevoe iar deosebirea de temperatură dintre zonele de umbră şi de lumină, mai ales în localurile puţin aerisite, îngădue desvoltarea ouălor şi larvelor de insecte şi strică rafturile de lemn. De aceia în dreptul fiecărui coridor sau alee din depozit e nevoe de ferestre. Lumina directă a soarelui deformează materialele din care sunt alcătuite cărţile şi le alterează culoarea; se recomandă deci lumina difuză indirectă. In sălile de cetire lumina trebue să fie îndestulătoare chiar în zilele cele mai înnorate.

Primenirea aerului, încărcat cu produsele descompunerii încete a cărţilor, e o condiţie esenţială pentru păstrarea

1) D-l Gallo socoteşte că în sălile de lucru temperatura n'ar trebui să treacă de 16°. Ne îndoim însă că s'ar putea lucra, iarna, în bibliotecile româneşti, în aceste condiţii.

colecţiilor. In fiecare depozit trebue să existe cel puţin două ferestre opuse, ca să poată circula aerul care purifică, omoară paraziţii şi compensează prisosul sau lipsa de umezeală. Păstrarea cărţilor în depozite întunecoase şi neaerisite ar trebui interzisă. Dacă aerisirea nu se poate face altfel, se recurge la ventilaţia mecanică, înlăturându-se totuşi curenţii prea puternici, vătămători nu numai pentru oameni, ci şi pentru cărţi, pe care le strică prin prea multă frecare.

Curăţirea de praf a cărţilor se face afară din depozite, de preferinţă în aer liber (sau la o fereastră); cărţile se bat şi se şterg bine pe toate părţile. Aspiratoarele electrice nu sunt mulţumitoare, fiindcă nu scot praful de peste tot; ele se vor adopta nu pentru curăţirea cărţilor, ci a podelelor şi rafturilor.

Fireşte nu pot lipsi din nici o bibliotecă instalaţiile de descoperit focul şi cele de stins.

Rafturile bibliotecilor, odinioară aşezate de-alungul pereţilor şi lucrate din lemn scump, artistic împodobit, erau nu numai o mobilă ci şi o podoabă a sălii de cetire. Odată cu înmulţirea cărţilor depozitul s'a despărţit de sălile pentru public, încât rafturile nu mai au decât un rol strict practic. Astăzi, dacă se fac rafturi de lemn, acesta trebue să fie sănătos şi uscat şi, când nu e lemn aromatic, e bine să fie îmbibat sau afumat cu substanţe aromatice.

Rafturile de metal, foarte „la modă" acum, au avantajul că nu ard şi îngădue multă economie de spaţiu. In schimb au şi ele neajunsuri, mai ales cele fabricate în serie, bune mai mult pentru volumele de format mic. Uneori placa raftului nu e destul de netedă, având sgrunţuri sau ieşituri care strică sau sgârie cărţile; alteori marginile laterale ale rafturilor sunt joase şi nu pot menţine vertical volumele înalte, a căror structură şi legătură se deformează cu timpul. Pe lângă aceasta, rafturile metalice sunt impermeabile la umezeala atmosferică, neajuns şi mai mare când zidurile sunt şi ele impermeabile (de beton). Astfel de rafturi nu sunt practice decât acolo unde există instalaţii speciale de încălzire termostatică şi de aerisire. Ele trebue să fie lăcuite cu o vopsea cu celuloză, spre a fi perfect netede şi nelipicioase; şi nu prea înalte, ca să poată ajunge la ele şi per-

soanele scunde, fără să recurgă la scări, scăunele, etc., puţin recomandabile.

E bine ca podeaua bibliotecii să aibă un înveliş ce se poate spăla zilnic cu substanţe antiseptice (bune sunt cele derivate din formol, ca lisoformul, de pildă). Pentru cetitori e neapărată nevoe să existe instalaţii unde să-şi poată spăla şi şterge mâinile, spre a nu lăsa urme pe cărţi.

O problemă destul de spinoasă e aceia a cărţilor venite din afară, cele noi, primite de bibliotecă, şi mai ales cele împrumutate cetitorilor. Acestea pot conţine ouă de insecte, germeni de microbi, datorită cărora s'ar răspândi în restul colecţiilor tot felul de insecte sau boli; de aceia e bine ca volumele acestea să fie ţinute un timp — adevărată carantină — într'un mediu de sterilizare, înainte de a fi puse la un loc cu celelalte cărţi.

Altă primejdie pentru cărţi sunt bucăţile de hârtie pe care unii cetitori la lasă în volum drept semn de carte. De cele mai multe ori hârtia aceasta, de calitate inferioară, se descompune repede, infectând apoi şi foile între care e pusă. De altfel chiar semnele de carte mai puţin improvizate, ca panglici, broderii de lână, mătase, etc., pot fi dăunătoare, fie prin urmele colorate lăsate pe foi, fie că sunt chiar ele atacate de felurite insecte. Obiceiul de a pune în cărţi flori şi frunze aromatice, uscate, spre a le feri de insecte, s'a pierdut; în schimb s'a înrădăcinat acela—cu urmări neplăcute—de a pune între foile cărţii flori şi frunze proaspete, care lasă pe hârtie urme de culoare şi de umezeală, ori aduc cu ele spori sau ouă de insecte, ce se desvoltă apoi în volum.

In principiu, toate cărţile dintr'o bibliotecă trebue să fie legate. Dar cum de felul în care e legată cartea depinde în bună parte trăinicia ei, bibliotecarul are datoria să supravegheze cu mare atenţie alegerea cartonului, pânzei, hârtiei pentru căptuşală şi mai ales a pieilor sau pergamentului. Hârtia şi pânza se aleg dintre cele ce nu conţin substanţe colorante care ar putea dăuna altor cărţi; iar pieile nu trebue să fi fost tăbăcite cu prea mult acid sulfuric. De preferat sunt cele la tăbăcirea cărora predomină sărurile organice, de pildă pieile din categoria marochinului. Coca de lipit, unul din materialele cele mai atacate de insecte,

trebue otrăvită; există de altfel în comerţ şi cocă neatacabilă de insecte şi mucegai.

Cusăturile de mână, cu sfoară desinfectată, sunt preferabile celor cu fir de metal, care pătează hârtia când se oxidează. Ornamentele de metal trebue să nu fie oxidabile, nici tăioase, înţepătoare sau sgrunţuroase.

Se va cere legătorului să nu preseze prea mult cartea, ca să nu se strivească şi deformeze fibrele. Cartea legată trebue să se deschidă complet, altfel se strică repede, fiecare cetitor cercând să o forţeze. Cutiile de carton sau de lemn, tecile, căptuşelile vor fi înlăturate, deoarece lipsesc cartea de aer şi lumină.

IV. *Repararea cărţilor.*

Incercări de a întregi volumele care aveau lipsuri s'au făcut în toate timpurile. Multe foi de manuscrise, rupte, au fost reparate, rânduri întregi sau iniţiale au fost refăcute, legături stricate au fost drese: dar reparaţiile nu sunt totdeauna făcute cu îndemânare. Până în veacul al XVIII-lea însă, toate „reţetele" pentru dregerea cărţilor au fost leacuri empirice, păstrate prin tradiţie. Abea pe la sfârşitul acelui secol se încep experienţele ştiinţifice pe acest tărâm. S'a încercat mai ales înviorarea, cu mijloace chimice, a scrisului şters şi a cernelilor pălite, fără să se cunoască de altfel precis însuşirile şi reacţiile acestora.

In general, astăzi se recurge la reparaţii numai când cărţile prezintă alterări grave şi se crede că n'ar mai putea rezista mult timp; altfel se preferă mijloacele care nu cer desfacerea volumului, spălarea foilor şi legarea lor din nou.

Inainte de a se drege o carte, ea este examinată cu luare aminte, spre a se vedea ce boli sau lipsuri are şi de ce leacuri e nevoe. Dacă e mucegăită, este supusă la acţiunea razelor ultraviolete sau la fumigaţii cu formol. Când e pătată, trebue examinată de chimişti şi biologi, la microscop, înainte de a se lua măsurile trebuitoare. Dacă prezintă urme de insecte de orice fel, e supusă fumigaţiilor cu gaze toxice, după ce entomologii s'au pronunţat asupra naturii insectelor.

Când volumul are nevoe de reparaţii însemnate, trebue descusut şi desfăcut în întregime. Desfacerea copertei de

piele, chiar dacă ea nu va mai fi întrebuinţată după aceia, se face cu multă băgare de seamă, ca să nu se rupă foile şi fiindcă de multe ori între legătură şi carte au fost lipite fragmente din cărţi mai vechi, ce pot avea azi mare valoare. (Primele tipărituri ale lui Gutemberg, păstrate, sunt toate cunoscute din fragmentele descoperite astfel în legături de cărţi mai târzii). După ce i s'a desprins legătura, se cufundă cotorul cărţii, până la o jumătate de centimetru, în apă foarte caldă, ca să dispară coca sau cleiul rămas pe el.

După ce cartea s'a uscat, dacă erau în cuprinsul ei foi sau caete întregi greşit aşezate, se intercalează la locul lor firesc. Când un volum cuprinde mai multe lucrări legate la un loc numai din economie, nu din motive ştiinţifice, fiecare se leagă din nou deosebit.

Foile desfăcute sunt curăţate de praf şi de pete şi desinfectate. De obicei praful se înlătură prin spălare cu apă curată; dar cum apa e un disolvant, poate distruge scrisul, mai ales la manuscrise, şi miniaturile. Şi pergamentul şi hârtia se strică dacă stau mult în apă: pergamentul se moaie şi se umflă, iar hârtia se deformează, pierzându-şi bună parte din substanţele solubile şi devenind foarte moale şi fragilă. De aceia spălarea trebue făcută sub supravegherea chimiştilor, iar dacă aceştia prevăd că spălătura poate dăuna, e mai bine să rămână cartea murdară, decât să ajungă neciteaţă după ce a fost curăţată. Petele, identificate întâi de chimişti, se scot numai cu substanţele — şi în cantităţile — prescrise de ei, înlăturându-se iniţiativa legătorului, de multe ori primejdioasă.

Uneori foaia, înainte de a fi reparată, trebue întâi netezită, mai ales dacă e tare încreţită. Aceasta e de obicei o operaţie primejdioasă pentru pergament şi hârtie, fiindcă foaia trebue umezită — şi umezeala e vătămătoare — apoi întinsă prin apăsare mecanică, ceiace deformează şi slăbeşte fibrele. Totuşi, când trebue redată oarecare elasticitate foii, se recurge la umezire, dar în loc de înmuiere e preferabilă întrebuinţarea vaporilor, obţinuţi în „camera umedă" (casetă de metal având pe fund un vas cu apă, de-asupra căruia se aflã o reţea de metal inoxidabilă, pe care se aşterne foaia). Foaia umedă — aşezată de obicei între două coli de sugătoare ude — e apoi netezită prin apă-

sare; dar aceasta trebue să se facă treptat şi să înceteze în clipa în care foaia s'a întins, altfel fibrele se deformează şi se strivesc. iar locurile unde se găsesc încreţituri şi slăbiri se pot rupe. Nu se recurge de altfel la netezire decât în cazuri excepţionale. In orice caz foile nu se repară şi nu se leagă din nou în volum până nu sunt cu desăvârşire uscate, spre a nu se contracta din nou, după ce cartea e legată.

Partea cea mai grea, în cursul reparării unei cărţi, e dregerea foilor rupte. La foile de pergament ruptura, dacă e mică (împunsături făcute de insecte, de pildă), se poate astupa cu o picătură de gelatină. Dacă găurile sau rupturile sunt mari, se pun adevărate petice. Marginea rupturii se subţiază cu o daltă mică; de-asupra ei se aşterne un petec de pergament, tot cu marginile subţiate, care se lipeşte cu gelatină (clei). Părţile lipite trebue netezite astfel, încât să nu se mai simtă grosimea năzii. Ca să nu se cunoască deosebirea de culoare, bucata de pergament ce se adaogă poate fi îngălbenită, înmuind-o în zeamă de tutun, ceai sau cafea. Pe cât e cu putinţă, peticul nu trebue să acopere nici o parte din text.

Metodele de a cârpi hârtia variază deasemenea, după mărimea rupturilor sau găurilor. Găurile mici se astupă tot cu clei, mai gros sau mai subţire, după cum e hârtia; iar pentru rupturile de pe margini (părţi roase de insecte, de pildă), dacă nu cuprind nimic scris, se pot întrebuinţa drept petic fâşii de hârtie velină, netezindu-se lipitura cu o lopăţică de fildeş, ca să nu i se mai simtă grosimea. Când hârtia e găurită din pricina cernelii prea acide, sau când e prea îmbucătăţită de multe rupturi, se întăreşte foaia acoperind-o cu vălul străveziu de mătase, numit *crêpeline*, care ţine la un loc fragmentele gata să se risipească. Dacă mărimea potrivită a foii şi grosimea ei o îngădue, se poate întări despicându-se în două şi introducându-se o foaie nouă, trainică, între cele două foiţe despărţite.

Legăturile de piele şi de pergament se curăţă prin spălare şi se ung cu amestecul pregătit de chimistul englez Faraday Innes, sau cu alte preparate asemănătoare.

V. *Petele.*

Petele de pe cărţi sunt de origină şi natură foarte felurită; dar de cele mai multe ori sunt un mijloc de distrugere treptată a materialului (hârtie, pânză, piele, pergament). De aceia informaţiile cu privire la pete şi la mijloacele de a le îndepărta ar trebui să fie împrăştiate mai în toate capitolele: Cele asupra naturii şi originii petelor ar trebui puse alături de alte stricăciuni şi boli provocate de desagregarea materiei, de microbi, de insecte, de mediu, de accidente; altele, privind scoaterea petelor, ar putea fi împărţite în paginile consacrate mijloacelor de combatere a feluritelor rele de care sunt ameninţate cărţile. Pentru a nu împrăştia însă un material destul de unitar, am grupat la un loc tot ce priveşte petele, natura lor şi sistemele de îndepărtare.

Unele pete, pricinuite mai ales de accidente, pot fi uşor identificate, încât şi felul cum vor fi scoase e mai uşor de hotărît: aşa sunt petele de cerneală, cafea, vopsele, sânge, arsură, etc. Mai greu se recunosc petele provenind din descompunerea substanţelor colorante ale hârtiei, pergamentului şi cernelii şi cele pricinuite de vegetaţiile criptogamelor de tot felul. S'a observat însă că petele de descompunere sub acţiunea umezelii, care se întind în curbe neregulate spre exterior, sunt mai puternic colorate pe margini, şi din ce în ce mai palide spre mijloc; pe când cele pricinuite de microbi au o culoare mai vie la mijloc, care se degradează treptat spre margini. Fireşte însă că pentru recunoaşterea petelor e nevoe—cum s'a spus în capitolul precedent—de concursul chimiştilor.

*

Pentru fiecare fel de pete dăm aici un singur sistem de curăţire; alte mijloace şi mai multe amănunte se pot găsi în cartea d-lui Gallo [1])

Pete de apă. — Pe hârtie: Se ţine foaia vre-o două ore într'o soluţie slabă de alaun, apoi se usucă între două foi de sugătoare.

Pe pânză: Se ţine puţin bucata pătată într'o sobă încălzită la 120°.

1) In apendicele n. III, p. 206—211.

Pe piele: Se acoperă pata cu foiță de mătase și se trece pe de-asupra un fier de călcat.

Pete de umezeală, mucegai. — Pe hârtie: Foile se țin o oră sau două în apă rece sau clocotită. Dacă nu ies petele, se adaugă puțină clorură de calciu. Se usucă încet.

Pe pânză: Se spală petele cu soluție de clorat de calciu, apoi cu apă curată.

Pete de noroi. — Pe hârtie: Se zgârie foaia ca să se desfacă noroiul; dacă nu se desprinde, sau e o pată veche, se spală foaia cu soluție de săpun și se clătește în apă curată, cu un burete.

Pe pânză: Se spală părțile pătate cu o soluție de carbonat de sodiu.

Pe piele: Se șterg părțile pătate cu o bucată de lână muiată în benzină diluată cu alcool.

Pete de praf. — Pe hârtie: Petele se șterg cu miez de pâine sau cu o gumă. Dacă nu ies, se presară clorură de calciu, se acoperă cu o hârtie și se ține foaia pătată la presă timp de 24 de ore.

Pe pânză: Părțile pătate se perie cu o perie aspră.

Pe piele: Se șterg întâi petele cu un petic de lână, apoi se umezesc cu benzină diluată cu apă și se usucă, ștergându-se cu o pânză subțire sau o bucată de piele moale.

Pete de cerneală. — Pe hârtie: Se spală pata cu acid oxalic, apoi cu soluție de amoniac, se clătește repede și se usucă. Cerneala tipografică se șterge cu miez de pâine; peste partea astfel ștearsă se trece un burete îmbibat cu apă.

Pe pânză: Se încearcă, cu băgare de seamă, o soluție foarte diluată de acid tartric (pentru cernelile cu alizarină). Pentru cele fabricate cu anilină, se întrebuințează un amestec de alcool și oțet tare.

Pe piele: Se toarnă câte-va picături de soluție de acid oxalic, apoi se șterg urmele cu alcool.

Pete de arsură. — Pe hârtie: Se presară foaia cu colodion ricinat.

Pete de grăsime. — Pe hârtie: Se așează foaia pătată între două coli de sugătoare și se trece peste ea un fier de călcat. Pe măsură ce foile de sugătoare se umplu de grăsime, trebue înlocuite cu altele uscate.

Pe pânză: Petele se şterg cu benzină şi se clătesc cu săpun.

Pe piele: Se umezesc petele cu benzină diluată cu alcool, apoi se usucă cu o bucată de pânză.

Pete de degete. — Pe hârtie: Se aşterne pe foaie un strat de săpun alb; după câte-va ore se şterge cu un burete fin, muiat în apă caldă. Hârtia se usucă între două foi de sugătoare.

Pe pânză: Pânza e îmbibată cu o soluţie slabă de sodă caustică, amestecată cu carbonat de sodiu, apoi se săpuneşte; petele se spală cu benzină şi se clătesc cu apă curată.

Pe piele: Se trece peste partea pătată un burete îmbibat de apă cu săpun alb. Se spală apoi cu un burete fin muiat în apă curată, rece.

Pete de rugină, funingine, tutun. — Pe hârtie: Se întrebuinţează o soluţie călduţă de acid citric, sau acid tartric, apoi una de acid oxalic (o parte de acid la şapte părţi de apă). Urmele se şterg cu o soluţie de bicarbonat de sodiu.

Pe pânză: Se acoperă pata cu picături de seu dela o lumânare aprinsă; se spală apoi în apă caldă cu o soluţie de fosfat de sodiu. Se spală din nou cu o soluţie foarte slabă de acid muriatic oxigenat.

Pe piele: Se şterge pata cu interiorul unei coji de banană.

Pete de fructe, culori, vin, ceai, cafea, acizi.—Pe hârtie: Cu o pensulă se aplică pe pată o soluţie de clorură de calciu; se spală apoi cu apă rece cuprinzând 20 gr. de bicarbonat de sodiu şi se usucă între două foi de sugătoare.

Pe pânză: Se spală cu o soluţie saturată de clorură de calciu. Petele de cafea se scot cu glicerină pură.

Pete de sânge, urme de muşte. — Pe hârtie: Foaia se pune în apă rece, iar petele se spală cu săpun, se clătesc şi se lasă să se usuce. Pentru scoaterea petelor vechi, se întinde pe ele clorură de calciu în pastă şi se ţine cel puţin 20 de minute.

Pe pânză sau piele: Spălături cu apă oxigenată, apoi cu hipoclorit de calciu şi la urmă cu benzină.

MARIA DUMITRESCU

Franţa şi Cuza Vodă

Lovitura de stat proiectată în 1863

— După documente inedite —

Cuvânt înainte

Motto: «Istoria unui timp se clădeşte cu materialul adunat până atunci».
A. D. Xenopol

Epoca unirei Principatelor şi-a domniei lui Ioan Al. Cuza nu se poate cerceta mai temeinic decât numai de câţiva ani.

Pentru partea internă opera lui A. D. Xenopol face încă autoritate într'un mare număr de chestiuni [1]). Marele nostru istoric a folosit toată documentaţia serioasă publicată până în vremea sa. Avusese chiar posibilitatea să consulte şi-o parte din arhiva domnească atât cât mai rămăsese la doamna Elena Cuza.

După detronarea lui Cuza, arhiva sa a rămas în păstrarea lui D. A. Sturza. In 1912 ea a fost predată lui I. Bianu şi acesta a pus o în fine la dispoziţia publicului în 1928 [2]).

Cu puţin mai înainte, comisia arhivelor franceze pusese şi ea la dispoziţia cercetătorilor arhiva secretă privitoare la epoca lui Napoleon al 3-lea (1851—1870).

Unirea Principatelor şi domnia lui Cuza fiind strâns legate de istoria celui de-al 2-lea imperiu francez, nu mai era nicio raţiune de-a se păstra secretă corespondenţa diplomatică. Rolul covârşitor jucat de diplomaţia franceză în

---

1) A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, 2 vol., Iaşi 1903.

2) Academia Română, Msse. *Arhiva Cuza*, vol. I, fol. 1.

problemele privind domnia lui Cuza, face din corespondenţa diplomatică schimbată între Ministerul de Externe al Franţei cu agenţii ei acreditaţi la Iaşi şi Bucureşti şi cu ambasadorii ei dela Constantinopol, St. Petersburg, Viena, Berlin, Turin, Roma şi Londra, una din sursele cele mai de seamă pentru istoria Românilor din această perioadă. Dependenţa Principatelor de marile puteri europene aşa cum statuase Congresul dela Paris din 1856 şi Convenţia dela Paris din 1858, face ca şi corespondenţa diplomatică a acestor puteri cu agenţii lor din România să fie de-o importanţă aproape tot aşa de mare.

Ori, până astăzi, cea mai mare parte a acestor arhive n'au fost studiate şi deci cu atât mai puţin, publicate. Cercetarea lor e anevoioasă; ea cere mulţi cercetători pricepuţi şi mulţi ani. Desigur avem încercări importante făcute în timpul din urmă, de un însemnat număr de istorici români şi străini.

Printre cei dintăi trebue să cităm în această direcţie pe istoricul nostru, d-l Bossy care a cercetat cu serioasă metodă atât arhiva Cuza dela Academia Română cât şi unele arhive din străinătate, în special acelea din Viena şi Paris, publicând lucrări de valoare, însoţite de un însemnat număr de documente [1]).

Distinsul nostru istoric P. P. Panaitescu a deschis pentru istoria Românilor calea surselor polone. Lui îi datorim un substanţial studiu asupra legăturilor lui Cuza cu insurgenţii poloni [2]).

Urmând pe aceiaş cale, d-l Gh. Duzinchevici, cunoscând bine limba polonă, a publicat un mare număr de lucrări, însoţite de documente extrase din arhivele polone, dintre care, unele, privind epoca lui Cuza [3]).

1) R. V. Bossy, *Primele legături diplomatice cu Piemontul*, în *Convorbiri Literare*, 1926. Id., *Politica Externă a României între anii 1873—1880 privită dela Agenţia diplomatică din Roma*, Bucureşti 1928. Id., *Agenţia Diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti 1931. Id., *L'Autriche et les Principautés-Unies*, Bucureşti 1938.

2) P. P. Panaitescu, *Cuza Vodă şi unitatea naţională a Românilor*. Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială, Bucureşti 1929.

3) Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă şi Revoluţia Polonă din 1863*, Bucureşti 1935. *Contribuţii la Domnia lui Cuza Vodă*, Vălenii-de-Munte

D-l I. C. Filitti a dat la iveală în 1929 un proiect de constituție al lui Cuza Vodă din 1863, găsit în arhiva dela Academie. Studiul explicativ care-l însoțește, folosește corespondența diplomatică cu agențiile dela Constantinopol și Paris, din acelaș fond [1]).

Din arhivele Ministerului de afaceri externe din Paris, d-l N. Corivan a publicat un număr de documente din anii 1856-1857 [2]). Teza sa de doctorat, *La politica orientale di Napoleone III*, se bazează într'o bună măsură pe referinți scoase din aceleași arhive [3])

Diversele încercări făcute de tot felul de conspiratori pentru a atrage pe Cuza în complicațiuni fie cu Rusia pentru a sprijini pe Poloni, fie cu Austria, ajutând pe Unguri sau pe Italieni, au fost studiate metodic de d-l Al. Marcu, care a pus la contribuție și datele în această privință cuprinse în arhiva Cuza. [4]).

Criza din 1862 provocată de asasinarea lui Barbu Catargiu a fost cercetată de d-l Al. Lepădatu în două studii în care se publică, în Anexe, documente din arhivele Curții din Viena [5]) și dosarul asasinării păstrat la Arhivele Statului din București [6]).

D-l Victor Slăvescu în lucrarea sa despre Ion Ghica [7]). și d-l general Radu Rosetti în studiul său despre generalul Ion Florescu [8]), folosesc mult arhiva Cuza. D-l general Rosetti publică în Anexă mai multe documente.

1935. *Informații arhivalice relative la domnia lui Cuza Vodă*, Iași 1936. *Documente din arhivele polone relative la istoria Românilor*, Iași 1935.

1) Ioan C. Filitti, *Un proect de constituție inedit al lui Cuza Vodă dela 1863*, Cluj 1929.

2) N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în Apus. (1853-1857)*, București 1931.

3) Id., *La Politica Orientale di Napoleone III e l'unione dei principati romeni*, Iași 1937.

4) Al. Marcu, *Conspiratori și Conspirații în epoca renașterii politice a României (1848—1877)*, București 1930.

5) Al. Lepădatu, *Un aventurier ungur în Principatele Române, în epoca unirei lor: Gh. Bogathy*, Ac. R. Mem. Ist. XXII, 1939.

6) Id., *In jurul asasinării lui Barbu Catargiu (Iunie 1862)*, Ac. R. Mem. Ist. seria III, t. XIV, 1933.

7) Victor Slăvescu, *Opera economică a lui Ion Ghica*, Ac. R. Mem. Ist. t. XIX, 1937.

8) Generalul Radu Rosetti, *Un uitat: generalul Ion Florescu*. Ac. R. Mem. Ist. vol. XIX, 1936.

In legătură cu dorinţa lui Cuza de-a abdica în toamna lui 1865, am publicat câteva documente din arhiva Cuza şi din arhivele Ministerului de Afaceri externe din Paris [1]).

Această bogată activitate a istoricilor mai noui adăogată la publicaţiunile lui Mihail Kogălniceanu [2]), la actele publicate de V. M. Kogălniceanu [3]), la Documentele Renaşterii României, publicate sub îngrijirea lui D. A. Sturza [4]), şi la documentele şi lucrările lui N. Iorga [5]), reprezintă de sigur o importantă documentaţie pentru cunoaşterea epocii Unirei şi a lui Cuza Vodă. Semnalez cu mare bucurie participarea cu opere serioase pentru cunoaşterea acestei epoci şi a unor istorici străini.

Un istoric francez, Paul Henry a publicat în 1930 o lucrare de valoare privind abdicarea lui Cuza şi urcarea pe tron a lui Carol I, lucrare în care foloseşte surse inedite, publicând în Anexă, documente din arhiva Cuza dela Academia Română, din arhivele din Viena şi Paris [6]).

---

1) I. Hudiţă. *Contribuţiuni la Istoria lui Cuza-Vodă*, Iaşi 1931.

2) Mihail Kogălniceanu, *Proect de Constituţiunea Principatelor Unite*, Iaşi 1861. *Apărarea Ministerului din 30 Aprilie 1860 înaintea Adunării elective din Iaşi*, Iaşi 1861. *Imbunătăţirea soartei ţăranilor. Cuvânt rostit în Adunarea generală a României* (25 Mai 1862), Bucureşti 1862. *Cuvânt în contra Adresei, rostit în şedinţa Adunării generale a României din 9 Febr. 1863*, Bucureşti 1863. *Cuvânt asupra proectului de organizare militară (7 Febr. 1864)*, Bucureşti 1864.

3) V. M. Kogălniceanu, *Acte relative la 2 Mai 1864, cu trei facsimile şi trei stampe*, Bucureşti 1894.

4) D. A. Sturza *Acte şi Documente relative la istoria Renaşterii României*, 11 vol., Bucureşti 1889—1909.

5) N. Iorga, *Scrisori şi alte acte privitoare la Unirea Principatelor*, Bucureşti 1910. (*Studii şi Documente cu privire la istoria Românilor*, vol. XVIII). *Cuza Vodă şi duşmanii săi a doua zi după detronare*, Bucureşti 1909. *100 de ani dela naşterea lui Cuza Vodă*, Bucureşti 1920. *Apelul către Unire al lui Cuza Vodă la 1859*, Bucureşti 1935. *Insemnătatea Unirei dela 1859*, Bucureşti 1935. *Partea lui Napoleon al 3 lea în Unirea Principatelor*, Bucureşti 1915. *Un Memoriu politic către Cuza Vodă*, Ac. R. Mem. Ist. XIX, 1932. *Un mémoire de Victor Place; Un projet de mission française en Roumanie* (1861); *Victor Place şi Unirea Principatelor*. Toate trei apărute în Revue Historique du Sud-Est européen, 1923—1927. *Corespondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866 –1880)*. Paris 1923, ed. II, Bucureşti 1938. Se publică şi documente dintre anii 1858 – 1866.

6) Paul Henry, *L'Abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris 1930.

Aceleaşi arhive au furnizat documente preţioase d-lui Marcel Emmerit pentru lucrările sale de incontestabilă valoare [1]).

In fine, datorită istoricilor T. Riker [2]) şi W. East, arhivele engleze au fost puse şi ele la o preţioasă contribuţie. D-l East publică în Apendice mai multe documente privind această perioadă [3]).

Istoricul polon Stanislav Lukasik aduce preţioase informaţii din izvoarele polone pentru cunoaşterea relaţiunilor lui Cuza cu refugiaţii poloni după revoluţia din 1863 [4]).

* * *

Tabloul acesta sumar al cercetărilor şi publicaţiunilor de documente, întreprinse până astăzi pentru studiul epocii Unirei şi-a domniei lui Cuza, nu are pretenţia de-a fi complect. A fost înşirat numai ceiace e mai de seamă.

Desigur, dispunem de-o bogată şi importantă documentaţie. Aceasta a îndemnat pe valorosul nostru istoric Gh. Brătianu să întreprindă lucrări de sinteză asupra acestei epoci. [5]).

Totuşi, dacă suntem pe drum bun, nu am ajuns încă la capăt. Arhiva Cuza de-abia a început a fi studiată iar corespondenţa diplomatică a agenţilor străini din Principate cu guvernele lor, rămâne încă în cea mai mare parte necunoscută. Liniile mari ale politicei lui Cuza se pot deja întrezări, însă o lucrare definitivă asupra ei e încă departe. Oamenii noştri politici din această epocă, cu toatecă au jucat roluri atât de importante în viaţa de stat, n'au scris

1) Marcel Emmerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, Bucarest 1931. *Trois lettres inédites de Basile Alexandri; Une conversation entre l'Empereur Napoleon III et B. Alexandri*, în Revue Historique du Sud-Est européen, 1928. *Madame Cornu et Napoléon III. D'après les lettres de l'Empereur et d'autres documents inédits*, Paris 1937.

2) T. W. Riker, *The Making of Roumania*, Oxford, 1931.

3) W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859*, Cambridge, 1929.

4) Stanislaw Lukasik, *Rumunja a Polska w. XIX wieku*, Kraków 1929.

5) Gh. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă şi desvoltarea ideiei de unitate naţională*, Bucureşti 1932. *Napoléon III et les Nationalités*, Bucureşti 1934.

memorii, ceiace constitue o imensă lacună. Nici corespondenţa particulară, care trebue să fie destul de bogată, n'a văzut încă lumina tiparului.

„Ne putem plânge şi de lipsa, aproape totală a memoriilor şi tot aşa a scrisorilor particulare, scrie N. Iorga, prin care se desluşesc totdeauna atâtea lucruri care nu apar în meşteşugitele acte publice. Saltare încă nedeschise cuprind unele materiale de prima ordine" [1]).

Subiectele de istorie contemporană sunt cu atât mai dificile cu cât documentaţia lor e mai vastă şi mai complicată. Suntem încă, aproape ca şi pentru celelalte domenii ale istoriei noastre naţionale, în faza cercetărilor parţiale. Studiul de faţă nu are altă pretenţie.

Origina conflictului lui Cuza cu Adunarea Naţională

După lungi tratative şi discuţiuni, Puterile garante sfârşiau prin a recunoaşte în toamna lui 1859 îndoita alegere a lui Ioan Al. Cuza pe tronul Principatelor Unite. Recunoaşterea era acordată numai pe timpul vieţii lui [2]).

Adunările din Iaşi şi Bucureşti sub motivul că aveau un caracter *constituant* şi nu *legislativ*, fură disolvate. Cuza voia să meargă metodic pe calea reformelor necesare consolidării Unirei fără însă a brusca Puterile garante. Tratativele angajate pentru recunoaşterea alegerii sale şi pe tronul Munteniei, care se făcuse cu călcarea Convenţiei din Paris, îi dăduse posibilitatea să aprecieze măsura în care îşi mai putea permite astfel de libertăţi, în viitor.

Adunările însă, formate în majoritate din oameni de dreapta, îi arătau ostilitate şi-i făceau tot felul de dificultăţi. Comisiunea centrală—emanaţiune a acestor adunări—elaborase un proiect de constituţie prin care se urmărea desăvârşirea Unirei, prin contopirea administraţiilor, a celor două adunări din Iaşi şi Bucureşti şi prin înfiinţarea unei singure capitale la Bucureşti. La articolul 34 proiectul prevedea în conformitate cu hotărîrile Divanurilor Ad hoc,

1) N. Iorga, *Un memoriu politic către Cuza Vodă*, Ac. R. Mem Ist. XIX, p. 1.

2) A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, t. 1, p. 73.

alegerea unui domnitor străin, ceiace constituia o jignire la adresa lui Cuza[1]).

Acesta, trebuind să țină seamă de relațiunile țării cu Puterile Garante și pentru a nu compromite tot ce se obținuse până atunci, respinse proiectul de constituție. „Oricât de puternică ar fi dorința de a vedea realizate aspirările politice ale țării, zicea Cuza, noi trebue înainte de toate să ne ferim de a compromite interesele sale de față prin adoptare de măsuri hazardate[2])."

C. Negri, reprezentând interesele țării la Constantinopol și-a cărei opinie era aproape decizivă pentru Cuza, îl îndemna să fie prudent și să nu provoace Puterile Garante, felicitându-l pentru respingerea proiectului. Cuza rămase în cadrul convenției. Așa cerea prudența și răspunderea politică. „Convenția, scria el președintelui comisiei centrale din Focșani, la 6 Iunie, să ne fie linia din care să nu ieșim; *a o călca fără timp,* ar fi o trădare de țară[3])".

Adversarii săi îl împingeau la măsuri extreme tocmai pentru a-l compromite față de Puteri. Faptul acesta nu rămânea nepătruns de progresiști. „Boerii strigă unire, scria „Steaua Dunării" la 2 Iunie 1859, și încă cu principe străin! Știm că toată lumea cunoaște că dumnealor strigă unire ca să o compromită și ca, împreună cu ei, să compromită și fapta din 5 și 24 Ianuarie. Dumnealor ar vrea cu toată inima a provoca confuzia, intervenire străină și apoi, *în apă tulbure, după obiceiul vechi, să păscuiască domnii, privilegii și altele*"[4]).

Ziarul *Naționalul* dela 26 Iulie 1859, continua în acelaș senz, demascând nesinceritatea adversarilor lui Cuza.

„Cum se face oare, scria el, că astăzi, cei mai vechi amici ai unirei complete și ai principelui străin, acei cari au fost cei mai ardenți apostoli ai acestei idei, cari s'au expus pentru dânsa, se opun astăzi la realizarea ei actuală[5]);

---

1) «Mulți, citind acel articol, zicea Kogălniceanu, vizând pe principele Sturza care insistase mult la Comisie să fie trecut acest articol, ar putea zice că el este scris în cât să i se poată da simțul următor: *n'am putut să fiu eu domn, ei bine, să nu fii nici tu*». *Ibid.*, p. 111.

2) *Ibid.*, p. 140.

3) *Ibid.*, p. 113.

4) *Ibid.*, p. 115.

5) Aluzie la Kogălniceanu, Negri și prietenii lor.

în vreme ce alţii, amici foarte echivoci ai acestor principii, şi care până la 24 Ianuarie conspirau în contra lor şi persecutau pe adepţii unirei, astăzi, din contră, au devenit cei mai exaltaţi apostoli, cei mai radicali revoluţionari. Cauza este *că cei dintâi nu vor să piardă unirea prezentă, grăbind realizarea unei uniri complete*, în vreme ce cei de al doilea *vor o unire completă, spre a pierde şi unirea prezentă* [1])".

Am reprodus aceste lungi pasagii pentrucă fondul acestor observaţii explică într'o bună măsură poziţia adversarilor de dreapta ai lui Cuza, în tot timpul domniei sale.

* * *

Nouile Adunări alese, păstrau aproape aceiaşi fizionomie întrucât legea electorală pe care Cuza nu reuşise s'o modifice, menţinea aceleaşi colegii restrânse. Comisia Centrală respinsese proiectul de lege electorală al domnitorului, care lărgea dreptul de vot.

Desele schimbări de ministere şi de dizolvări de Adunări, nu modificară poziţiile. Raporturile majorităţilor cu domnitorul se vor înrăutăţi tot mai mult încât de prin 1860 începu să-şi facă drum ideia unei lovituri de stat, singurul mijloc de a curma anarhia.

Cu ocazia voiajului lui Cuza la Constantinopol, în Septemvrie 1860, unele ziare ca *Steaua Dunării* şi *Naţionalul* din acel timp, i-au atribuit intenţia de-a negocia cu Poarta suprimarea Convenţiei din Paris şi înlocuirea ei cu o dictatură. In realitate, Cuza urmărea prin această vizită să obţină recunoaşterea unei uniri definitive şi revizuirea legii electorale [2]).

Asupra primului punct el obţinu o satisfacţie parţială şi abia după un an. In Decemvrie 1861 Poarta acceptă să recunoască unirea celor două Principate pe timpul domniei sale iar la 24 Ianuarie 1862, cele doua Adunări se întruneau în fine, pentru prima oară, la Bucureşti.

Denumirea de Moldo-Valachi căpăta pe-aceia de *Romani* iar cea de Principatele-Unite, conform Convenţiei din Paris, pe cea de *România*. Fără a fi întrebuinţate încă în

1) *Ibid.*, p. 115.
2) *Ibid.*, p. 160.

corespondența oficială cu puterile Garante, ele deveniră curente în administrația interioară.

Austria căută să protesteze contra acestor denumiri și propuse chiar lui Napoleon al 3 lea să se interzică cuvântul de *România*, ceiace acesta refuză [1]).

Ea propuse apoi Angliei un demers comun al Puterilor Garante la București pentru a aminti lui Cuza caracterul vremelnic al Unirei, însă nu reuși nici aici. „Tous les efforts que je continuai à faire, scrie Apponyi, pour vaincre sa resistence (de Lard Russell), et modifier son point de vue, n'aboutirent-ils à aucun résultat. Je parvins seulement à lui arracher la promesse que, dans sa correspondance avec les Consulats dans les Principautés, il ne négligerait jamais d'inculquer le respect du firman, comme base de la reconnaissance de l'Union par les Puissances" [2]).

La 26 Ianuarie, Rechberg revine asupra acestei chestiuni. Austria nu pierdea din vedere semnificația acestor denumiri. „Au point de vue du Cabinet Impérial, scrie el lui Apponyi, l'innovation dont il s'agit doit acquérir une importance majeure, *en raison des tendances à faire participer les populations roumaines de l'Autriche au mouvement qui s'opère sur les bords du Bas-Danube* [3])".

Iar la 30 Ianuarie, Rechberg relua chestiunea cu mai multă insistență. „*Les efforts incessants*, scria el lui Apponyi, *qui se font pour constituer sur nos frontières un Etat sous le nom de Roumanie ne sauraient nous laisser indifférents*. Au moment où nous mettons tous nos soins à pacifier les esprits dans nos provinces orientales, *il est pour nous d'une importance majeure que nos populations roumaines ne soient point exposées à l'influence contagieuse de pareilles agitations* [4])".

După noui insistențe, Rusia, Anglia și Franța se raliară, mai mult de formă, punctului de vedere al Austriei și puseră în vedere lui Cuza că denumirea de „*România*" nu putea fi admisă. Cuza luă act însă nimeni nu ținu seama de această promisiune.

1) R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies*, p. 60.

2) Scrisoarea ambasadorului Austriei la Londra, Apponyi către Rechberg, ministrul de Externe al Austriei, din 18 Ianuar 1862. *Ibid.*, p. 334.

3) *Ibid.*, p. 335.

4) *Ibid.*, p. 336.

Autorităţile, presa şi particularii continuară să întrebuinţeze termenii de *Români* şi *România* în protestările continui ale Austriei şi sub indiferenţa binevoitoare a Franţei şi Angliei[1]).

* * *

Agitaţia diplomatică provocată de Austria pe această chestiune, care în fondul ei nu avea aproape nici o importanţă pentru celelalte Puteri, arătase lui Cuza că nu era timpul să meargă mai departe. Ţara trebuia să se mulţumească, pentru un timp, cu acceptarea de către Puteri a unirei, chiar şi cu această rezervă, care în practică nu însemna prea mult, de-a fi condiţionată de domnia lui Cuza. Protocolul din 6 Septemvrie 1859, semnat la Paris cu ocazia alegerii lui Cuza, prevedea pentru cazul unei noui călcări a Convenţiei dreptul Porţei de a trimite în Principate un comisar, însoţit de delegaţi ai Puterilor Garante, comisar care avea puterea să ceară respectul constituţiei[2]). Susceptibilitatea lui Cuza şi dorinţele de autonomie ale ţării trebuiau să evite ocazia unei astfel de jigniri.

Intrunirea celor două Adunări în Bucureşti, la 24 Ianuarie 1862, în aşa zisa *Cameră Unică*, era desigur un mare pas pe calea unirei şi un real succes pentru Cuza. Totuş, compoziţia ei rămânea aceiaş. Majoritatea continua să fie ostilă domnitorului pe care-l ştia hotărît să doboare privilegiile şi să cimenteze unirea prin împroprietărirea ţăranilor. Reacţionarismul majorităţii şi radicalismul lui Cuza erau inconciliabile. „Cuza, scrie Xenopol[3]), era un înfocat naţionalist şi patriot, ţinta lui supremă fiind ridicarea politică a poporului său. Faţă cu clasele ţării, el era un protivnic al boerilor, un partizan declarat al poporului de jos şi un luptător aprig şi neobosit pentru egalitatea socială şi pentru răsturnarea privilegiilor, şi în această privire, omul cel mai potrivit pentru perioada de desvoltare în care intra poporul românesc şi care trebuia să-l prefacă, din starea de barbarie orientală în acea a Occidentului civilizat".

1) *Ibid.*, p. 62–63.
2) A. D. Xenopol, *op. cit. t. I*, p. 248.
3) *Ibid.*, p. 28.

Intre omul ideilor noui și lumea veche n'a fost posibil nici un acord.

O nouă lege electorală care ar fi lărgit bazele sufragiului, Adunarea n'o putea permite. A obține această lege electorală de la Puterile Garante, Cuza s'a gândit un timp, în urmă însă și-a dat seama că lucrul acesta putea fi considerat drept o stirbire a autonomiei țării, și-a renunțat.

La 25 Mai 1862 Adunarea începe desbaterea proiectului de lege rurală, acel pregătit de Comisia Centrală încă din 1860 și care e votat în ziua de 11 Iunie, trei zile după asasinarea lui Barbu Catargiu [1]). Această lege rurală era departe de-a satisface pe țărani. Kogălniceanu o combătuse cu energie. Cuza n'o putea sancționa. Ingrozită de asasinarea lui Barbu Catargiu, Adunarea oferi guvernului puteri discreționare pe 6 luni, însă Cuza, pentru a desminți pe-acei cari-i atribuiau intenții dictatoriale, le refuză. Din acest fapt se poate vedea că la această epocă el mai spera încă în posibilitatea unei înțelegeri cu majoritatea Adunării. Speranțele lui însă vor fi repede spulberate. Asasinarea lui Barbu Catargiu înrăutăți și mai mult situația făcând înțelegerea cu totul imposibilă. Impresia în țară fu penibilă.

„L'assasinat du pauvre Catargiu, seria Zoe Golescu, a affligé et indigné tout le monde; car c'est une calomnie qui tombe sur tous les hommes de la gauche dans les temps des animosités et des passions où les deux partis se trouvent et comme la droite le fait entendre. Que Dieu fasse, pour l'honneur des honnêtes gens, que l'assassin soit découvert car alors seulement le doute disparaîtra et l'honneur des gens de bien sera sauvé" [2]).

Neputința autorităților însă de-a prinde pe asasin și condițiunile în care s'a executat instrucția au făcut posibile grave acuzațiuni chiar la adresa domnitorului [3]). Prestigiul

1) *Ibid.*, p. 240.

2) Scrisoarea lui Zoe Golescu către Ștefan Golescu, la 30 Iunie 1862. George Fotino, *Din vremea Renașterii Naționale a Țării Românești. Boerii Golești*, vol. 4, p. 379.

3) A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 266. Misterul acestui asasinat rămâne și astăzi nelămurit cu toate cele două studii foarte bine documentate ale d-lui Al. Lepădatu: *In jurul asasinării lui Barbu Catargiu*, (Ac. R. Mem. Ist. seria III, t. XIV) și *Un aventurier ungur în Principatele Române în epoca Unirilor*, Ac. R. Mem. Ist., XXII.

ţării fu şi el grav atins în afară. „L'impression générale ici, seria agentul nostru diplomatic dela Paris, attribue cet événement aux plus détestables passions politiques, c'est aussi la mienne et c'est pour en atténuer autant que possible le triste effet autour de moi que je m'évertue à rattacher à des causes étrangères à la politique un meurtre dont la perpétration devient le symptôme du plus fâcheux changement dans nos moeurs, autrefois si douces" [1]). Lui Thouvenel ministru de afaceri externe şi unul dintre cei mai calzi apărători ai cauzei româneşti, asasinatul acesta îi produsese „une pènible surprise" [2]). Cercurile din jurul lui Napoleon al 3-lea rămaseră şi ele tot aşa de rău impresionate de evenimentele dela Bucureşti. Adversarii lui Cuza vor folosi abil şi acest asasinat pentru a-l compromite şi mai mult în ochii Franţei.

* * *

La adversarii săi de dreapta, se mai adăogau şi radicali de extremă stângă, în frunte cu C. A. Rosetti şi fraţii Brătianu şi Golescu. Aceştia îl combăteau pe chestiunea constituţionalismului, reproşându-i că nu respecta Convenţia dela Paris, amestecându-se prea direct în opera de guvernare. Ei se ţineau strict de teoria engleză: *domnitorul domneşte nu guvernează,* şi-l acuzau că urmăreşte dictatura.

Nici în chestia împroprietăririi ţăranilor ei nu împărtăşeau punctul de vedere al domnitorului, susţinut cu mare energie, de către Kogălniceanu şi Negri, pretinzând că această chestiune mai putea aştepta, fiind altele, de mai mare urgenţă, ca: moralizarea funcţionarilor, problema comerţului, institutele de credit, etc. „Să facem întâi, zicea I. Brătianu, institutele necesare, şi când vom rezolva legea proprietăţii, s'o rezolvăm astfel, în cât să aducă regenerarea României, iar nu să punem în pericol existenţa noastră naţională; căci un război civil este nefericirea cea mai mare [3])". Concepţia Radicalilor în chestiunea rurală făcu pe unii partizani ai lui Cuza să-i acuze că adoptaseră această atitudine

1) Scrisoarea maiorului Ioan Alexandri către Cuza din 24 Iunie 1862. R. V. Bossy, *Agenţia Diplomatică a României la Paris*, p. 226.
2) *Ibid.*, p. 226.
3) A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 267.

pentru a face posibilă o colaborare a lor cu extrema dreaptă, ceiace se şi întâmplă de altfel în cursul lui 1863.

* * *

Pe lângă toate acestea, adversarii lui Cuza nu pierdeau nicio ocazie de-a-l ataca şi pe chestiunea principelui străin. Unirea, odată efectuată, şi regimul constituţional, realizat deja prin Convenţia din 1858, mai rămâneau nerealizate, din cele 4 puncte ale Divanurilor ad-hoc, Dinastia străină şi independenţa.

Cu toate declaraţiile categorice şi repetate ale domnitorului că se va retrage atunci când va socoti el momentul potrivit, adversarii săi nu voiau să-i facă acest credit.

Cei din extrema dreaptă, temându se de ideile lui avansate, căutau să-l înlăture, tocmai pentru a scăpa de reformele lui care-i ameninţau în interesele lor cele mai vitale. Radicalii, acei cari erau sinceri, n'aveau încredere în el şi bănuiau că urmărea să-şi consolideze o dinastie proprie.

Deşi despărţiţi de concepţii cu totul opuse, adversarii de dreapta şi de stânga ai domnitorului, erau sortiţi pentru aceste motive, să meargă împreună contra lui.

De-aici a ieşit în cursul lui 1863 aşa zisa *coaliţie montruoasă*, pe baza unui program în care dreapta accepta o parte din reformele preconizate de radicali[1]).

Ideia loviturii de stat

Incă din vara lui 1861, Cuza, împins de opinia publică, era hotărît să nu mai aştepte rezultatul negocierilor dintre Puterile Garante şi să calce Convenţia, proclamând *prin decret* unirea definitivă a Principatelor, contopirea ministerelor, a Adunărilor legislative şi unificarea administrativă. Fixase chiar pentru aceasta, data de 15 August şi luase toate măsurile necesare[2]). Dându-şi seama însă de riscul la care expunea ţara şi având şi informaţii că Puterile vor sfârşi prin a acorda unirea, el renunţă la această măsură extremă. Mulţi dintre adversarii de mai târziu, îl împin-

---

1) Scrisoarea lui C. A. Rosetti către Paul Bataillard din 5 Mai 1863. *Lui C. A. Rosetti. La o sută de ani dela naşterea sa*, p. 390.

2) R. V. Bossy, *Agenţia Diplomatică a României la Paris*, p. 219.

geau acum să calce Convenţia, recunoscându-i acest drept şi să proclame Unirea.

După asasinarea lui Barbu Catargiu, Adunarea oferise guvernului puteri discreţionare, pe care Cuza le-a refuzat. Informând pe ministrul de afaceri externe francez, Thouvenel, despre motivele care l'au determinat pe domnitor să refuze aceste puteri din partea Adunării, agentul nostru diplomatic la Paris, maiorul Alexandri, comunica la 23 Iulie 1862, la Bucureşti, că după impresia lui, Franţa nu-i va refuza în viitor dreptul de-a recurge la măsuri excepţionale în interesul Ţării. „Ce ne sera jamais, je pense, scria el, le gouvernement de l'empereur Napoléon qui contestera à Votre Altesse le droit, légalement acquis et moralement fondé par une récente abnégation, de veiller au maintien de l'ordre et de la sûreté publique, *dût V. A. recourir à ces mêmes pouvoirs dont Elle vient de repousser si généreusement l'emploi* [1])".

Măsura în care neînţelegerile cu Adunarea se adânceau, ideia unei lovituri de stat câştiga tot mai mult teren în ochii lui Cuza. Această soluţie i s'a părut inevitabilă după asasinarea lui Catatgiu [2]).

Cât timp trăise acesta, el dominase partidul conservator, prin marea lui superioritate şi zădărnicise orice pretenţii ale diverşilor pretendenţi la tron.

Totodată, el impiedecase pe conservatori de-a face orice concesii spiritului revoluţionar. După moartea lui, conserservatorii rămăseră divizaţi în *conservatori puri*, şi *partidul pretendenţilor şi aderenţilor lor.*

Şi lilberalii se divizară: în *liberali moderaţi* şi *ultra liberalii*, extremişti, Cele două fracţiuni extreme, prea slabe, pentru a lucra izolat, se vor uni, formând coaliţia monstruoasă [3]).

Acest proces s'a desvoltat din vara lui 1862 până în primăvara lui 1863, când se va organiza definitiv această coaliţie.

Cuza şi Franţa în toamna lui 1862

In liniile mari ale politicei sale interne dar mai ales în cea externă, Cuza nu făcea nicio mişcare fără avizul

1) *Ibid., Documentul 50*, p. 226.
2) Instrucţiunea adresată lui C. Negri la 15/27 Iunie 1863. *Ac. R. Arhiva Cuza*, t 4860, fol. 119.
3) *Ibid.*, fol. 120.

Franței. Consimțământul Parisului era pentru el indispensabil, știind adversitățile pe care le avea țara printre Puterile Garante. Numai sprijinul Franței era și sincer și puternic. Din 1860, el numise șef de cabinet pe francezul Baligot de Beyne, ziarist, fost cancelar al ambasadei franceze din Constantinopol, în care calitate, el adusese marii servicii cauzei românești încă din 1846. El fusese călduros recomandat de C. Negri și de Vasile Alexandri [1]).

Alegerea unui francez pentru numirea într'un post atât de important, pe lângă el, era încă o indicație a politicei de înțelegere complectă cu Franța, pe care Cuza voia s'o facă.

In toamna anului 1862, la Paris avură loc mari schimbări în personalul diplomatic și la ministerul de externe, toate acestea în legătură cu noua orientare politică a lui Napoleon al 3-lea în problema italiană. Aceste schimbări, ca și revoluția polonă de la începutul lui 1863, vor avea mari repercusiuni în politica generală europeană de care Cuza trebuia să țină seama și care îi vor dirija într'o bună măsură și politica sa internă.

La 10 Septemvrie 1862, generalul Durando, ministrul de externe al Italiei pusese din nou, într'o circulară trimisă agenților săi în afară, chestiunea Romei. Italia înțelegea să cucerească Roma și să termine astfel procesul ei de unificare. Papalitatea își apăra drepturile ei cu ajutorul unei garnizoane franceze, rezultat al politicei catolice pe care Napoleon al 3-lea o practicase până acum [2]).

Benedetti, ambasadorul francez dela Turin și La Valette, ambasadorul dela Roma fură înlocuiți ca *italianizanți*.

In aceiaș zi, 17 Octomvrie, fu înlocuit și Thouvenel de la ministerul de externe, alt susținător al unității italiene [3]). Aceste schimbări fură peste tot interpretate drept un succes pentru papalitate. Napoleon al 3-lea ceda din nou partidului clerical pentru necesități de politică internă. Partidul liberal în Franța se temu un moment de o orientare a regimului și mai spre dreapta [4]). In fond, concesiile făcute

1) R. V. Bossy, *Agenția Diplomatică a României la Paris*, pp. 16-17.

2) M. Mazziotti, *Napoleone III e l'Italia*, pp. 237—238.

3) P. dela Gorce, *Histoire du second empire*, t. 4, p. 176.

4) L. Thouvenel, *Le Secret de l'Empereur. Correspondance confidentielle et inédite échangée entre M. Thouvenel, le duc de Gramont et le général comte de Flahault (1860—1863)*, vol. II, p. 439.

catolicilor nu-i linişteau întrucât ei se îndoiau de sinceritatea acestei politici.[1]. Napoleon voia în realitate să câştige timp pentru a rezolva chestiunea Romei pe cale de negocieri, evitând astfel o lovitură de forţă, care l'ar fi antrenat în grave complicaţiuni.

Paralel cu această politică oficială Napoleon al 3-lea avea politica lui personală, secretă, deseori, cu totul opusă celei dintâi pe care nu odată, o paraliza în detrimentul intereselor statului francez[2]). Dacă pe faţă, cu numirea lui Drouyn de Lhuys triumfa politica menţinerii statului quo în Italia cu formula „Papa stăpân în Roma"[3]), în secret, Napoleon al 3-lea nu înceta de a încuraja aspiraţiile italiene, cerând Turinului doar aşteptare şi moderaţiune[4]).

Venirea lui Drouyn la externe avu însă mari consecinţi. In Italia, guvernul Rattazzi fu silit să demisioneze. Inţelegerea franco italiană păru ruptă. Drouyn era un diplomat conservator, cu idei hotărîte de mult timp. El era pentru menţinerea pe cât posibil a tratatelor din 1815 şi dorea o apropiere a Franţei de Austria şi Anglia, singura formulă prin care se putea asigura din punct de vedere francez, echilibrul european[5]).

Această politică trebuia să ducă inevitabil, la o răcire a relaţiilor cu Rusia. Revoluţia polonă din Ianuarie 1863 le va da o lovitură definitivă.

* * *

Schimbările din Franţa priveau indirect şi Principatele. „Je vous l'ai dit dejà, et je le répète, scria şeful de cabinet al domnitorului Cuza lui Alexandri, apropos de chestiunea poloneză, *notre boussole est à Paris*" [6]). Cât fusese ministru de externe, Thouvenel ajutase cu multă căldură

---

1) Anatole Claveau, *Souvenirs politiques et parlementaires d'un témoin (1865—1870)*, p. 46.

2) L. Thouvenel, *Le Secret de l'Empereur*, vol. I, p. IV.

3) Baron Beyens, *Le Second Empire. Vu par un diplomate belge*. t. I, p. 208.

4) Dela Gorce, *Histoire du Second Empire*, t. 4, pp. 177—178.

5) A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, t. 2, p. 244.

6) R. V. Bossy, *Agenţia Diplomatică*, Scrisoarea din 14 Oct. 1863, p. 293.

pe Cuza şi cunoştea în cele mai mici detalii problema Principatelor Unite. Nu odată, sfaturile lui de prudență au fost decisive pentru hotărîrile lui Cuza. Când acesta voia să proclame prin decret, unirea principatelor, Thouvenel îi recomandă stăruitor prudența pentru a nu indispune Turcia fără niciun folos pentru țară. „La Porte est, zicea Thouvenel lui Victor Place, une vieille femme à laquelle on a beaucoup fait la cour autrefois et qui a de vieux restes et des prétentions; elle est très sensible aux moindres politesses et le Prince en obtiendra tout ce qu'il voudra avec des égards sans pour cela avoir rien à sacrifier de la dignité de son pays" [1]).

Plecarea unui astfel de om dela ministerul de externe constituia un motiv de îngrijorare pentru Cuza. Maiorul Alexandri însă îl linişti repede. Tot personalul important din ministerul de externe rămânea la locul său. Pintre el, țara noastră avea numai prieteni şi foarte devotați. Noul ministru care venea, Drouyn de Lhuys era şi el un vechi şi încercat prieten al Românilor [2]).

La audiența care i-o acordă la 14 Noemvrie, lui Alexandri, Drouyn de Lhuys se interesă de toate chestiunile care priveau țara şi-l asigură că rămâne şi mai departe un bun amic al Românilor [3]).

Dacă la Paris, în cercurile oficiale, Cuza găsea un sprijin constant şi-o largă înțelegere pentru interesele româneşti, în schimb, la cei doi agenți consulari francezi dela Iaşi şi Bucureşti, el întâlnea în toamna lui 1862 o vădită ostilitate. Victor Place, consulul de Iaşi, jucase în epoca unirei un rol de mare importanță [4]). Pasiunea şi entuziasmul cu care a ajutat el cauza românească nu vor fi uitate

1) Scrisoarea lui Victor Place către Cuza, din Februar 1860. Marcel Emmerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, p. 107.

2) Scrisoarea lui I. Alexandri către Cuza din 27 Octomvrie 1862. R. V. Bossy, *Agenția Diplomatică*, p. 232.

3) Scrisoarea lui I. Alexandri către Cuza din 14 Noemvrie 1862 *Ibid.*, p. 233.

4) N. Iorga, *Victor Place şi Unirea Principatelor. Cu documente importante. Revue du Sud-Est européen*, 1923, p. 7—19. Marcel Emmerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, pp. 90—102.

niciodată. In primii ani ai domniei lui Cuza Victor Place era cnnsultat asupra numirei miniştrilor, era însărcinat cu redactarea scrisorilor sale către suveranii şi diplomaţii străini, colaborase la reorganizarea ţării. Fusese însărcinat chiar cu misiunea de-a căuta în Franţa un împrumut şi specialişti civili şi militari pentru organizarea administraţiei şi armatei [1]). Cu toate aceste servicii, Cuza fu silit să renunţe la colaborarea sa, situaţia lui de consul francez şi de consilier intim nefiind conciliabile mai departe [2]). Această despărţire supărase adânc pe Place. Temperament pasionat, om de acţiune mai mult decât diplomat, el folosi ultimii ani de consultat la Iaşi în a critica sever pe Cuza, uneori cu totul nedrept. Cuza fiind în curent cu rapoartele complect tendenţioase pe care acesta le trimetea la Paris, fu silit să intervie prin Ioan Alexandri şi să obţie rechemarea lui la începutul lui 1863. In locul său fu numit la consulatul dela Iaşi *Tissot*.

Ca secretar particular, Cuza făcu apel tot la un francez, Baligot de Beyne. Această numire însă iritase şi mai mult pe Victor Place. Baligot de Beyne, întrebuinţat la început pentru diverse misiuni la Constantinopol şi la Paris, fu numit ceva mai târziu şeful cancelariei princiare. El servi pe Cuza cu multă pricepere şi cu un rar devotament, rămânându-i credincios până la urmă [3]).

Celalt consul francez, de la Bucureşti, Tillos, nu era nici el prea favorabil lui Cuza. In toamna lui 1862 rapoartele lui începură chiar să critice sever activitatea lui Cuza şi să facă loc cu prea mare uşurinţă acuzaţillor pe care i le aduceau adversarii domnitorului. Legăturile lui cu aceşti

---

1) *Ibid.*, p. 16.

2) «Monsieur Place, scria Vasile Alexandri lui Cuza la 20 Mai 1862, a été votre secrétaire intime, pendant que vous n'aviez personne auprès de vous pour occuper ce poste de confiance, c'est bien, mais maintenant que votre position a aquis une toute autre importance en Europe, il ne serait nullement politique de votre part de livrer vos secrets à un agent étranger, quel que soit d'ailleurs le gouvernement qu'il représente, amical ou hostile pour notre pays. Il arriverait tel jour, tel revirement dans l'ordre des choses politiques où vous, Prince, vous trouveriez dans la dépendance absolve du sus dit Consul général, déguisé en secrétaire particulier». A. D. Xenopol, *op. cit., vol. II. Documente Anexe*, p. 310.

3) R. V. Bossy, *Agenţia Diplomatică*, p. 17.

adversari și criticele exagerate care le făcea îi aduse în mai multe rânduri, atât dela Paris cât și dela ambasada franceză din Constantinopol, reproșuri și recomandațiuni de-a ajuta pe Cuza în toate împrejurările [1]). Tillos depindea ierarhic de ambasadorul dela Constantinopol de-a cărui sfaturi era obligat prin instrucțiunile sale să ție seama. La această epocă, toamna lui 1862, titular la ambasada franceză din Constantinopol se găsea marchizul de Moustier, fost ambasador la Viena și viitor ministru de afaceri externe. Bucurându-se de-o mare trecere la Paris, cuvântul său, în toate chestiunile care priveau Principatele, era decisiv. In el va găsi Cuza, în anii cari urmează, o largă înțelegere și-un concurs fără care n'ar fi putut domina situația și nici înfăptui aproape nimic din marea sa operă. Adânc cunoscător al chestiunilor orientale, și un mare prieten al Românilor, el a mediat cu o rară abilitate dificultățile fără număr care se iveau între țara noastră și Curtea Suzerană, paralizând într'una sforțările diplomației austriace de-a obstacula procesul de consolidare al Principatelor. Incă din Ianuarie 1863 Austria protesta la Paris contra atitudinei lui Moustier care era prea favorabilă Românilor [2]). „Le Prince Couza a été évidemment mieux informé que la Porte sur les vraies intentions dela France au sujet des armes", scria ambasadorul austriac din Constantinopol, la 14 Ianuarie 1863, în legătură cu un transport de arme pentru Sârbi pe teritoriul Principatelor și din care Austria voia să scoată trimiterea unei comisiuni de anchetă la București pentru a umili pe Cuza. [3]) Marchizul de Moustier se opusese din răsputeri și sfârși prin a convinge și pe Turci să închidă acest incident.

Dacă în tot ce întreprindea Cuza mai de seamă, avea nevoie de sprijinul Parisului, practic, acest lucru se negocia la ambasada franceză, la Constantinopol.

De aceea și Cuza trimesese aici pe cel mai devotat amic și pe cel mai capabil diplomat care-l avea țara, să-i reprezinte interesele, pe marele patriot C. Negri. Acesta

1) M. Emmerit, *op. cit.*, p. 175.

2) R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies*, p. 104.

3) Scrisoarea lui Prokesch-Osten adresată Ministerului de Afaceri străine din Viena. *ibid, p. 343.*

era de fapt ministrul de externe permanent al Principatelor, care renunțase la toate onorurile, până și la tron, pentru a pune în slujba țării la Constantinopol, munca lui neobosită și marea sa pricepere[1]). „Negry, scria Baligot de Beyne, par l'estime et le respect qu'inspirent son passé, son caractère, a épargné au Pays de grâves embarras. En un mot, il a été la Providence du Prince et de son gouvernement. On ne saura jamais assez chez vous quels trésors d'abnégation, de dévouement, de patriotisme, Négry dépense dans cette position diplomatique, semée de pièges, de roueries, de ruses, de mécomptes, d'imprudences, d'erreurs, qui vont si mal à la loyauté de son coeur et à l'expérience de son esprit[2])".

* * *

Aceasta era cadrul în care se mișca în toamna lui 1862 politica franceză a lui Cuza.

Cuza pregătește terenul în vederea loviturii de stat.

In toamna lui 1862, adversarii lui Cuza, în special ramura extremistă a conservatorilor, începură noui atacuri atât înăuntru, informând tendențios agenții străini despre proporțiile nemulțumirilor din țară[3]), cât și în afară, mai ales în Franța, unde prin articole publicate în ziarele ostile

---

1) R. V. Bossy, *Agenția Diplomatică a României în Paris*, p. 14.

2) Scrisoarea adresată lui Ioan Alexandri, la Paris, din Constantinopol, la 18 Sept. 1860. *Ibid*, *p. 190*.

3) «Pour ce qui est de l'attitude du gouvernement moldo-valaque, scria Revertera, însarcinatul de afaceri al Austriei la St. Petersburg, Mr Gortchacow l'accuse de faiblesse plutôt que de mauvais vouloir, mais il admet que son incapacité est telle qu'il ne peut inspirer aux Puissances aucune sympathie. Ses embarras augmentent de jour en jour, la Moldavie ne veut plus de l'Union, et les boïards de la Valachie se rangent sous le drapeau du prince Bibesko dont la présence à Bucarest fait au prince Cuza une position fort délicate... Ce dernier se compromet par des actes d'un arbitraire injustifiable, tel que la séquestration de la fortune Brankowano, la spoliation des couvents dédiés et autres de ce genie qui obligent les gouvernements étrangers de s'interposer On est donc maintenant ici très mal disposé envers le prince Couza auquel on augure un avenir desastreux...». Scrisoare din 12 Octomvrie 1862 adresată ministrului de afaceri externe din Viena. R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies, p. 338.*

lui Napoleon al 3-lea și prin memorii adresate persoanelor oficiale din ministerul de externe[1]), căutau să-l compromită fie pentru a-l răsturna fie cel puțin, pentru a-l intimida și a-l sili să renunțe la reformele lui avansate. Bazându-se pe aceste informații, Austria credea din Octomvrie 1862 că unirea Principatelor era deja compromisă și că în cazul unei reveniri din partea Puterilor Garante, ar fi și Rusia de acord[2]). Și la Paris, Austria găsea la această epocă situația lui Cuza destul de proastă. Thouvenel s'ar fi arătat nemulțumit de situația din Principate, acuzând pe Cuza că urmărea reforme avansate pentru introducerea „unui regim socialist". „Si Cuza pensait, ar fi spus Thouvenel la audiență reprezentantului Austriei, qu'on l'avait placé là pour écraser les hautes classes, il était dans l'erreur et, certes, l'Europe ne saurait rester spectatrice impassible d'un système *dont le dernier mot serait la loi agraire*" [3]) Mülinen continuă discuția cu Thouvenel asupra chestiunei agrare și raportă că ministrul francez regreta de a fi lăsat prin Convenția din 1858 Principatelor, dreptul de-a rezolva problema aceasta, Cuza urmărind astăzi prin modul său de-a soluționa această chestiune „stabilirea unei stări de lucruri subversivă a ordinei publice". Insă când reprezentantul Austriei propuse insinuant un demers colectiv al Puterilor la București, Thouvenel îl refuză politicos, adăogând „qu'il n'entendait pas provoquer une pression, mais seulement faire entendre la voix de la raison à Bucarest [4])".

Austria urmărea metodic și cu multă tenacitate scopul ei. Combătând pe Cuza și diminuându-l, se atingea unirea pe care acesta o personifica. Reforma agrară era un mijloc de consolidare a unirei. Era deci normal ca Austria să caute a o împiedeca. Astfel, ea ajungea aliata naturală a conservatorilor extremiști, cari pentru salvarea privilegiilor lor de avere, căutau sprijin în afară, atât de primejdios pentru marile interese ale țării! Ca în atâtea rânduri,

1) A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. I, p. 231–233.

2) Scrisoarea lui Revertera din 12 Oct. 1862. *Ibid.*, p. 339.

3) Scrisoarea lui Mülinen, însărcinatul de afaceri austriac din Paris, către Ministrul de externe al Austriei, din 14 Oct. 1862. *Ibid*, p. 339.

4) *Ibid.*, p. 340.

privilegiații sacrificau naționalul! Fondul luptei lui Cuza cu adversarii săi de dreapta îl forma chestia agrară. De când ei știau că domnitorul urmărea o reformă radicală, o înțelegere cu el nu mai era posibilă. „Legea rurală, zice Xenopol, forma substratul fundamental al cugetării timpului în clasa conducătoare" [1]). Cuza și patrioții cari-l susțineau știau acest lucru. Inspirându-se din marile interese ale țării, cu riscul propriilor lor situații, ei n'au dat înapoi. Când și-au dat seama că prin bună înțelegere nu se putea obține reparațiunea necesară pentru țărănime, în mintea lor a încolțit ideia loviturei de stat. Cuza s'a oprit asupra ei numai când i s'a părut inevitabilă.

* * *

La 3 Noemvrie 1862 consulul francez dela București Tillos comunica lui Drouyn de Lhuys că domnitorul îi ceruse sfatul *dacă nu era timpul să facă uz de puterile discreționare pe care i le votase Adunarea după asasinarea lui Catargiu și să pue mâna pe autorii desordinei.* Tillos nu l-a încurajat în această direcție. El se știa suspectat de Cuza pentru legăturile sale cu adversarii lui. Locuința sa era supravegheată de poliție care lua notă de persoanele care-l frecventau. „Je continuerai, scria Tillos, à déconseiller au Prince des mesures arbitraires et violentes, et au parti conservateur une opposition tracassière et systématique. Je mécontenterai tout le monde mais j'espère que Votre Excellence me donnera son approbation" [2]).

După relatările lui Tillos, situația lui Cuza devenea zilnic tot mai grea. Se vedea izolat, nu mai găsea niciun sprijin serios în jurul său, se arăta hotărît „să rupă cu stânga" însă nimeni nu credea în sinceritatea sa. Pentru înlăturarea tuturor dificultăților, Cuza nu vedea alt remediu decât *desemnarea de către Puterile Garante a succesorului său.* „Tant que la porte, zicea Cuza, restera ouverte aux prétendants, personne ne se ralliera franchement à moi, chacun conservera ses espérances et il me sera impossible

1) A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. I, p. 370.

2) *Arhivele Ministerului de afaceri externe din Paris. Correspondance politique, Bucarest, t. 23, fol. 2-6.*

de rien fonder de stable et d'utile". Țara trebuie scutită de marea dezordine care ar rezulta după moartea sau abdicarea lui, dacă n'ar fi desemnat dinainte succesorul său. „Si l'incertitude cessait, adăuga el, je pourrais gouverner plus utilement ou, n'écoutant que mes gouts, je pourrais rentrer dans la vie priveé". După ce i s'a mai plâns de ostilitatea care o întâlnea la Agenții străini, Tillos i-a răspuns că nu vedea o soluție în desemnarea succesorului. Din contră, acest lucru ar spori şi mai mult dezordinea [1]).

In fond Cuza era hotărît să nu se retragă înainte de-a da țărei reformele necesare şi mai ales cea agrară. Desemnarea unui succesor, el ştia că era aproape o imposibilitate pentru Puterile Garante care nu s'ar fi putut pune de acord. Ridicând însă această chestiune el voia, pe de-oparte să arate că nu era interesat în a rămâne prea mult pe tron, iar pe de alta, să-şi pregătească terenul pentru măsurile drastice pe care intenționa să le ia. Agitațiunile adversarilor săi îl îndemnau tot mai mult în această direcție. Ei nu se mai jenau la această epocă să lupte deschis pentru detronarea lui. Sondară chiar în acest sens pe Tillos pentru a cunoaşte intențiile Franței.

Acesta, nu numai că nu i-a încurajat dar i-a sfătuit să înceteze orice acțiuni revoluționare contra domnitorului şi să nu compromită interesele țării printr'o politică aventuroasă [2]).

Pe marginea acestui raport ministrul de externe francez a notat cu creionul: „Une des raisons qui nous obligent à modérer notre pression, c'est précisément la crainte de renverser ce pouvoir chancelant" [3]).

In scrisoarea din 15 Decemvrie Tillos îl prezenta pe Cuza complect izolat şi-l acuza de-a se fi aruncat cu totul în brațele Rusiei, lăsându-se condus de consulul el la Bucureşti, De Giers, ceiace era complect neîntemeiat. Tillos deducea acest fapt din chestiunea unui transport de arme

1) Scrisoarea lui Tillos către Drouyn de Lhuys din 17 Noemvrie 1862. *Ibid.*, fol. 25.

2) Scrisoarea lui Tillos către Drouyn de Lhuys din 15 Dec. 1862. *Ibid.*, fol. 80.

3) *Ibid.* fol. 80.

pentru Serbia, pe care Cuza îl permisese şi din care el atribuia Rusiei un mare rol. Drouyn de Lhuys îşi dădu repede seama de ostilitatea lui Tillos pentru Cuza şi-i atrase atenţia să-şi schimbe atitudinea. „Je vous recomande, îi scria el, de vous maintenir vis-à-vis de Son Altesse dans les termes d'un intérêt sympathique pour son pays et pour sa personne tout en continuant de surveiller avec soin, ses tendances et d'aprécier avec l'impartialité nécessaire, les actes de son gouvernement" [1]).

In aceiaş zi, Tillos repeta într'un nou raport, aprecieri jignitoare pentru Cuza, arătând totodată că agenţii străini, departe de acuzaţiunile care li se aduc de-a lupta pentru răsturnarea sa, n'au încetat de a-i da sfaturi de cuminţenie şi de moderaţiune, fie lui, fie partidelor cari divizează ţara. „Il est vrai, adăuga el, que tout le monde sousentend la chûte du Prince. Les petits négociants eux mêmes sont ravis, ils espèrent une occupation qui leur fera gagner de l'argent" [2]).

Tillos continua să creadă în Decemvrie 1862 că domnitorul se orienta spre Rusia. Bănuelile lui mergeau aşa de departe încât şi vedea pe Cuza pregătindu-şi abdicarea în favoarea prinţului de Leuchtenberg [3]). „La Russie, scria el, a repris toute son influence ici, non seulement sur le Prince, mais sur toutes les classes" [4]). Informaţiile lui Tillos nu erau însă exacte. Opinia publică era absolut ostilă unui candidat rus iar Cuza nici nu se gândea să înfeodeze ţara Rusiei. Din contră, el era absolut hotărît să combată orice candidatură germană sau slavă pentru a feri ţara de primejdia unei anexiuni. Singurul candidat pe care-l vedea potrivit pentru Principate era un principe de rasă latină [5]). In plus, Cuza simpatiza cu refugiaţii poloni pe care-i pro-

1) Scrisoarea din 18 Dec. 1862. *bid. fol. 97.*

2) Scrisoarea lui Tillos către Drouyn de Lhuys din 18 Dec. 1862. *Ibid.*, fol. 98—103.

3) Ducele Sergiu de Leuchtenberg era prin tatăl său nepot al lui Eugeniu de Beauharnais iar după mamă, nepot al ţarului Nicolai I. R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies*, p. 174.

4) Scrisoarea lui Tillos către Drouyn de Lhuys din 22 Dec. 1862. *Arhivele M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit.* Bucarest t. 23, fol. 108.

5) R. V. Bossy. *L'Autriche et les Principautés-Unies*, p. 175.

teja în măsura în care îi permitea relaţiile lui de corectă vecinătate cu Rusia şi cu Austria. Tillos fu nevoit să confirme că Agenţii acestor puteri interveneau zadarnic pe lângă Cuza să ia măsuri contra refugiaţilor poloni [1]).

In urma rapoartelor primite din partea lui Victor Place şi-a lui Tillos, la ministerul de externe francez se reţineau la sfârşitul lui 1862 următoarele aprecieri asupra Principatelor şi-a lui Cuza: „Tendances du prince Couza vers l'indépendence politique; La Russie regagne tout le terrain perdu par elle dans la guerre d'Orient" [2]).

* * *

La începutul lui Ianuar 1863, la cererea guvernului turc de-a se trimite o anchetă la Bucureşti în legătură cu transportul de arme pentru Serbia, Franţa însărcină pe ambasadorul ei dela Constantinopol, marchizul de Moustier, să examineze împreună cu reprezentanţii celorlalte puteri procedura de urmat, indicată de protocolul din 6 Septemvrie 1859. Guvernul francez recomanda totodată lui Tillos să stea în rezervă, păstrând pentru chestia armelor un simplu rol de observator. Problema aceasta rămânea acum să se aranjeze la Constantinopol [3]).

După lungi discuţiuni în care Franţa a avut un rol decisiv, Principatele au fost scutite de orice anchetă şi în Februar 1863 reprezentanţii Porţii şi-ai Puterilor Garante, întruniţi în conferinţă la Constantinopol, recunoşteau că transportul de arme pentru Serbia nu constituia o violare a Convenţiei din Paris şi că nu era cazul să se aplice protocolul din 6 Septemvrie 1859. Pentru a se ajunge la acest rezultat, marchizul de Moustier depusese mari sforţări, punând în joc tot prestigiul şi abilitatea lui de încercat diplomat. C. Negri, în numele ţării şi-a lui Cuza, îi aduse mari mulţumiri şi asigurări de adâncă recunoştinţă din partea Românilor [4]).

1) Scris. lui Tillos către Drouyn din 26 Dec. 1862. *Ar. M. Aff. Etr. Paris. Coresp. polit.* Bucarest, t. 23, fol. 113.

2) Adăugat cu cerneală roşie pe colţul raportului lui Tillos din 27 Dec. 1862. *Ibid. fol. 115.*

3) Scris. lui Drouyn către Tillos din 3 Ianuar 1863. *Ibid.* fol. 126.

4) R. V. Bossy, *Agenţia Diplomatică a României la Paris*, p. 43.

In timp ce în afară, diplomaţia franceză aducea aşa de mari servicii cauzei româneşti, Tillos continua rapoartele sale tendenţioase la adresa lui Cuza. Agitaţiile câtorva nemulţumiţi cari veneau mai des în contact cu el, agentul francez, din ostilitate pentru domnitor, le interpreta drept sentimentele generale ale ţării. După el, Cuza avea o situaţie imposibilă. „Il est devenu, scria el, l'ennemi commun et on pourrait s'attendre à une prochaine catastrophe, n'était la molesse du caractère roumain; déjà on parle assez ouvertement de prononcer sa déchéance". Candidatura Leuchtenberg se menţinea mereu deşi el recunoştea „qu'elle n'est pas en faveur dans la population" [1]). Consulul francez exagera mult importanţa neînţelegerilor dintre domnitor şi majoritatea Adunării deputaţilor. Dacă ele erau reale, în schimb nu aveau prea mare influenţă asupra ţării şi erau departe de-a primejdui situaţia lui Cuza. In saloanele însă din Bucureşti, de unde îşi lua Tillos informaţiile, se întreţinea în adevăr o atmosferă ostilă domnitorului. Ea însă n'avea ecou în restul ţării, afară doar de Iaşi unde adversarii de dreapta foloseau contra lui toate mijloacele, până şi agitarea chestiunei separării Moldovei de Muntenia.

Majoritatea Adunării facea mari dificultăţi guvernului prezidat de N. Creţulescu. La discuţia bugetului ea trecuse în Decemvrie 1862 la venituri suma de 20 milioane dela mânăstirele închinate. Guvernul se opusese întrucât se negocia la Constantinopol rezolvarea complectă a acestei chestiuni care cerea menajare. Fraza că „finanţele ţării se află într'o mare desordine", cuprinsă în expunerea de motive a bugetului pe 1863, provocă atacuri violente la adresa guvernului şi indirect asupra domnitorului. Prinţul G. Ştirbei reproşă guvernului şi fraza: „în urma unui trist eveniment — asasinarea lui Catargiu — *am luat eu însumi cârma guvernului*", voind să demonstreze că domnitorul urmărea *dictatura*. El adăuga că armata se plimbă în jurul Adunării [2]). La astfel de atacuri guvernul răspundea că aceste cuvinte ale domnitorului erau în acord cu Convenţiunea

1) Scris lui Tillos către Drouyn din 6 Ianuar 1863 *Ar. M. Aff. Etr. Paris*, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol 128.

2) A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 253.

care prevedea că *„domnul ocârmuiește țara împreună cu miniștrii săi"*. In ce privește mișcările armatei, unul dintre miniștri, Tell, le confirmă indirect, îndreptând un atac imprudent la adresa adversarilor lui Cuza: „Se zice că între deputați se fac adunări care au de scop să răstoarne starea de lucruri; se zice că s'au format programe; se zice că s'a compus chiar guvernul provizoriu, liste de proscripțiuni, se zic acestea. Domnul Știrbei a zis că se zice; tot astfel zic și eu" [1]). Repetate de un ministru, în fața Adunării, astfel de svonuri care erau în cea mai mare parte lipsite de realitate, căpătau o importanță dăunătoare regimului. Ele fură folosite abil de adversarii lui Cuza. Unele ziare franceze ostile lui, începură să le folosească drept informații cu caracter oficios. Ziarul *l'Esprit public* dela 25 Ianuar 1863 publica informația că Adunarea dela București era pe punctul să răstoarne pe Cuza și că acesta ar fi astfel silit să recurgă *la o lovitură de stat* [2]).

Tillos prevenise Parisul de aceste svonuri ceva mai înainte. La 10 Ianuar el comunica teama care era în cercurile opoziționiste, *de-o lovitură de stat* pe care Cuza ar întreprinde-o acum când Adunarea se găsește în vacanța de Crăciun [3]). Cuza îi repetase cu câteva zile mai înainte dorința de-a abdica, interesându-se dacă are vreun răspuns de la Paris în această privință. Afirmând această dorință, el adăuga însă că *„în condițiile actuale el nu mai putea guverna"*. De-abia acum, consulul francez începu să întrezărească vag scopul lui Cuza. „Il est certain que la position que le Prince s'est faite, scria el, est intenable, *mais je doute qu'il pense véritablement à abdiquer*; *je le soupçonne beaucoup plus de préparer un coup d'état* à moins que toutes ces velléités d'abdication ne se relient à une manoeuvre en faveur d'un candidat russe". Anturajul prințului, adăuga Tillos, continua să fie favorabil candidaturii Leuchtenberg [4]).

La 18 Ianuar Tillos comunica la Paris că *lovitura de*

1) Ședințele Adunării din 15 și 18 Ianuar, 1863. *Ibid.* p. 253.

2) *Ibid.* p. 254.

3) Scrisoarea lui Tillos către Drouyn din 10 Ianuar 1863. *Ar. M. Aff. Etr. Paris*, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 144.

4) *Ibid.*, fol. 146—147.

stat era iminentă. Adunarea, credea el, era pe punctul să-l răstoarne pe Cuza şi să proclame în locul său pe prinţul Napoleon. Celor cari-l sondară în această direcţie Tillos le răspunse că Franţa nu avea candidat. „J'ai conseillé, scria el, la conciliation, mais vainement. Le Prince Couza qui sait tout, *fera probablement un coup d'état*" [1]. In aceiaş zi, Drouyn de Lhuys răspundea telegrafic lui Tillos că Napoleon al 3-lea e hotărît să nu admită candidatura prinţului Napoleon.

La această dată, Tillos socotea situaţia lui Cuza atât de compromisă încât a l mai sprijini, Franţa risca să piardă orice influenţă la Bucureşti, făcâd jocul Rusiei şi Austriei [2]. Consulul francez, în ostilitatea lui pentru Cuza pierdea din vedere cât se contrazicea de mult dela un raport la altul. Niciunul din svonurile care circulau şi pe care consulul francez le considera drept lucruri sigure, nu se adeveriră. Cuza se pregătea pentru lovitura de stat dar nu era încă hotărît s'o întreprindă. Pentru alegerea acestui moment el avea nevoie de-o conjuctură externă favorabilă. In Ianuar 1863 el avea dificultăţi în afară încă nelichidate. Chestiunea transportului de arme sârbeşti nu era încă terminată. Diplomaţia franceză făcea mari sforţări pentru a-l ajuta. Cuza nu putea abuza de această bunăvoinţă creindu-i noui dificultăţi. Votul prin care Adunarea deputaţilor înscrisese în bugetul statului suma de 20 milioane din venitul mânăstirilor închinate, creiase ţării un alt conflict cu Puterile Garante. De data aceasta, nu se mai putea reproşa lui Cuza nicio vină. Guvernul său combătuse această măsură. Desigur, Adunarea voise să-i creieze dificultăţi însă acum, ele se întorceau în favoarea lui [3]. Ambasadorul francez dela Constantinopol îl sfătui să nu sancţioneze votul Adunării în chestiunea mânăstirilor, ceiace Cuza făcu. „La Chambre, declara el lui Tillos, n'a

1) *Ibid.*, fol. 156.

2) Scrisoarea lui Tillos către Drouyn din 18 Ianuar 1863. *Ibid.* fol. 158.

3) Scrisoarea lui Tillos către Drouyn din 26 Iannar 1863. *Ibi* fol. 164.

pas voulu comprendre, elle a préféré chercher à me compromettre vis-à-vis des Cours Garantes, et elle s'est compromise elle-même" [1]). Pentru a preveni trimiterea unei comisiuni de anchetă la București, marchizul de Moustier îi ceru lui Cuza să trimită pe cineva de seamă care să calmeze pe Turci și să le dea asigurări pentru viitor. In acest scop, fu trimis C. Negri.

Și în această ocaziune Franța ajuta pe Cuza cu toată bunăvoința în timp ce Adunarea, căutând să câștige opinia publică pe chestia mânăstirilor închinate, își creia o situație dificilă față de Puterile Garante. Dar în afară de toate aceste motive, ceiace îl determina la această epocă să fie și mai prudent, erau gravele evenimente produse de revoluția polonă.

Schimbările în personalul diplomatic francez din Octomvrie 1862 marcau, cum s'a văzut mai sus, începutul unei noui orientări în politica externă. Revoluția polonă va precipita această orientare a Franței spre Austria, marele adversar al unirei Principatelor și deci și-al lui Cuza. Mai mult ca oricând el trebuia să fie prudent și să aștepte limpezirea acestei orientări în raport cu situația Principatelor.

Cuza și ultimele conflicte cu Adunarea înainte de închiderea sesiunii (2 Martie 1863).

Cuza refuzase să sancționeze atât legea rurală votată de Adunare în Iunie 1862 cât și votul privitor la veniturile mânăstirilor închinate, din luna Decemvrie a aceluiaș an. Adunarea se temea de-o lovitură de stat și făcea tot felul de sforțări pentru a-și câștiga opinia publică. Prevalându-se de toate drepturile regimului parlamentar, Adunarea înțelegea să și le apere cu energie deși pe baza legii electorale cenzitare, ea nu reprezenta decât vreo câteva mii de alegători, mari proprietari. Se cita în acest senz cazul caracteristic dela Ismail unde colegiul electoral era format *dintr'un singur alegător*. De-aceia Cuza dorea din răsputeri modificarea legii electorale prin lărgirea dreptului de vot.

1) *Ibid.*, fol. 165.

Aceasta i-ar fi permis să scape de tirania privilegiaţilor şi să aibă o Adunare care să reprezinte mai temeinic naţiunea. Dacă în fond, Cuza nu considera Adunarea ca o adevărată reprezentanţă a ţării, totuş, formal, el îi respecta prerogativele. In Ianuar 1863, îndată după vacanţa de Crăciun, Adunarea începu discuţia proiectului de răspuns la adresa tronului. Ea ţinu mai multe şedinţi, dădu loc la discuţii aprinse între partizanii şi adversarii lui Cuza şi dovedi în mod definitiv, imposibilitatea unei colaborări.

Majoritatea Adunării se aşeză dela început pe terenul strict al regimului parlamentar, afirmând necontenit caracterul ei de *reprezentanţă naţională*. Proiectul ei de răspuns făcea o critică severă, adresată formal, guvernului, în fond, privind pe domnitor, şi care cuprindea toţi cei 4 ani de domnie ai lui Cuza.

„Reprezentaţiunea naţională se întreabă cu spaimă şi durere, zicea proiectul de răspuns al majorităţii, care este cauza ce o paralizează şi-i mistue toate puterile până a o face chiar să piardă încrederea ce avea într'însa? Cauza este că *de patru ani*, guvernul Măriei Tale nu şi-a aplicat puterile *sale legale*, spre a înlesni sincera funcţionare a mecanismului constituţional" [1]).

Făcând aluzie la memorandul trimis Porţei în vara lui 1860, prin care Cuza pleda necesitatea schimbării legii electorale, Proiectul majorităţii continua: „încercările făcute la Constantinopol ca străinii să ne octroieze o lege electorală, au fost o violare a autonomiei noastre, fără ca cel puţin să fie scuzată, de s'ar putea scuza, de o îndărătnicire neclintită a Camerelor" [2]). El reproşa apoi lui Cuza de-a fi refuzat să sancţioneze legea agrară din 1862 şi punea în sarcina sa toate abuzurile administraţiei [3]).

---

1) A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 255.

2) *Monitorul. Jurnalul oficial al Principatelor-Unite. Şedinţa dela 14 Februar 1863.*

3) „Nu este regimul constituţional care a făcut ca legea proprietăţii votată de Cameră şi nesancţionată, să stea în mâna guvernului Măriei Tale, atârnată pe capul naţiunii ca o ameninţare, în loc de-a o întoarce Camerei cu observările sale... Nu este regimul constituţional care a făcut ca.. bugetele să nu fie cercetate şi votate dela 1860..., ca libertatea individuală să nu fie respectată, ca funcţionarii publici să fie

Autorul acestui răspuns era A. Panu, unul dintre principalii adversari ai lui Cuza, care considera că unirea nu putea fi consolidată fără un principe străin[1]). Partizanii lui Cuza luară pe rând cuvântul și combătură punct cu punct acest răspuns, G. Costaforu, Manolache Costache, V. Boerescu, I. Văsescu, generalul Florescu și Mihail Kogălniceanu. V. Boerescu făcând calculul cât au fost la guvern diferitele ministere, observa că „e un lucru ciudat, că în acești ani care fac 48 de luni, 38 de luni au guvernat acei cari vin să se plângă și numai 10 luni ceilalți". Generalul Florescu observa cu drept cuvânt că reproșurile nu se adresau în fond miniștrilor ci domnitorului. In cursul desbaterilor, Grigore Sturza ceruse darea în judecată a lui C. Negri pentru faptul de-a fi pus la dispoziția Porței memorandul din 1860, trimis de Cuza și care nu fusese contrasemnat de un ministru. Prin astfel de procedee, zicea el, se observă tendința de a se introduce *guvernul personal*[2]). Unele manifestări oratorice ale lui Cuza, exasperau și mai mult pe adversarii săi. Răspunzând felicitărilor de 1 Ianuar 1863, el declara: „în urma tristului eveniment al omorului lui Barbu Catargiu, *luând însumi cârma statului, am urmat cu luare aminte mersul trebilor publice*". Iar unei delegațiuni din Craiova, îi vorbea în acelaș sens anunțând că de acum înainte se va ocupa de „ocârmuirea țării *intr'un chip cu totul activ*" [3]). La astfel de intențiuni de *domnie ac-*

---

pe toate zilele cernuți și destituiți și nu după interesul public, ci după un capriciu fără frâu care făcu ca însuș magistratura să devie mai clătinătoare decât oricând, să devie un instrument în loc de edificiul solid, prescris de Convențiune, ca administrația să fie arbitrarie și prevaricatorie și România de peste Milcov să rămâie părăsită bunului plac al funcționarilor subalterni". *Ibid.* (*Proiectul de răspuns la mesajultronului*).

1) A. D. Xenopol, *op. cit.*, p p. 201 și 256.

2) *Ibid.* p. 257.

3) „Am băgat de seamă, zicea el, că în țara noastră, toți se uită la domn, pentru toate lucrurile. De greșește vre-un suprefect, domnul este vinovat; de nu plouă, domnul este vinovat; într'un cuvânt, binele și răul sunt deopotrivă aruncate asupra domnitorului și numai asupra lui. Pentru acest cuvânt m'am hotărît, fără a atinge câtuși de puțin legile și datinele de azi ale țării, *a mă ocupa împreună cu miniștrii mei de ocârmuirea ei, într'un chip cu totul activ;* pentru care vă rog pe toți și ca domn și ca român, ca de câte ori veți avea vreo nevoe, să veniți la mine; însă în toate plângerile voastre să nu fiți povățuiți decât de spiritul de dreptate și de adevăr". *Ibid.* p. 258.

tivă, adversarii săi în frunte cu A. Panu, răspundeau cu teoria constituţionalismului englez: *regele domneşte iar nu guvernează.*

Un alt motiv de atac în contra lui Cuza era şi acela că schimba des ministerele şi că de cele mai multe ori nu le lua din majoritate. Grigore Sturza declara în Adunare că *guvernele se schimbă după anotimpuri* şi că „sunt ministere de iarnă cât ţinea frigul, iar îndată ce înfrunzeşte codrul, vin altele de le înlocuesc". Răspunzând acestor atacuri, deputatul Vernescu atingea miezul acestui conflict. „La noi, zicea el, majorităţile Camerelor fiind totdeauna compuse din conservatori, din oamenii trecutului, ele n'au avut altă politică decât de a ne ţinea pe loc, de a opri reformele, de a împiedica punerea în lucrare şi desvoltarea principiilor mântuitoare, cuprinse în Convenţie, şi din contră, miniştrii cari adese ori s'au luat din minoritate, adică dintre acei oameni cari iubesc instituţiile cele mai noui, şi-au pus toate silinţele, au făcut toate încercările posibile, ca să împingă majorităţile înainte" [1]).

Proiectul de răspuns al majorităţii cuprindea un pasaj în care se aduceau asigurări de „recunoştinţă eternă la picioarele tronului augustului suveran al Franţei, care a contribuit mai cu deosebire la constituirea statului român". Lui Cuza nu i se recunoştea niciun merit în realizarea Unirei! Panu îl învinuise chiar că nu realizase unirea prin ţară, ci căutase învoirea Puterilor Garante. După el, se putea îndrăzni mai mult întrucât nu era nicio primejdie din afară, Europa fiind dominată în această epocă de două principii noui: „învierea naţionalităţilor şi neîntervenirea". Generalul Florescu puse la punct această nouă acuzaţiune, arătând că ţara trebue să poarte o recunoştinţă adâncă şi lui Cuza care a realizat unirea prin mijloace înţelepte şi prudente, întrucât, pătruns de sentimentul răspunderii, „nu-i era permis să joace la loterie destinele şi existenţa patriei sale".

Reluând aceiaş chestiune, Mihail Kogălniceanu [2]) înlă-

1) *Ibid.* p. 259.
2) In şedinţa din 9 Februar 1863. *Ibid.* p. 260.

tură cu logica lui strânsă toate afirmațiile neîntemeiate ale adversarilor. „Mai întâi, zicea el, nu trebue să facem un singur om solidar de tot răul ce este în țară, căci atunci recunoaștem că și binele nu ne poate veni decât tot dela el, și atunci la ce mai avem instituțiile noastre? Domnitorul e om, nimic mai mult decât om; nu are pretențiunea de-a fi un bărbat mare. Sământa bărbaților mari s'a pierdut dela Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul; acum se cultivă sământa gândacilor de mătasă, adăugă Kogălniceanu stârnind veselia Adunării. Cât despre progresele realizate, priviți numai la unire și spuneți, dacă în 1856, credeam noi că, în zilele noastre, sub ochii noștri vom vedea unirea îndeplinită? Credeam noi că înainte de a ne albi părul, vom vedea întrunite tronurile lui Ștefan cel Mare și al lui Mihai Viteazul? Credeam noi că, în 4 ani, vom avea unirea și fără vărsare de sânge, fără pagubă, fără sdruncinare și noi, cei despărțiți de veacuri, ne vom găsi întruniți într'o singură Adunare, Munteni și Moldoveni, și ca deputați ai unei singure națiuni, să hotărîm despre trebile unei singure țări, unei singure patrii, România? Plecați capetele, mulțumiți lui Dumnezeu, căci la puține generații a fost dat să vază ce am văzut noi și să dobândească ce am dobândit noi; și în loc de a mulțămi d-voastră veniți acum și faceți imputare aceluia ce a împlinit misiunea ce i-am dat, zicând că el a călcat drepturile țării, a chemat intervenirea străinilor"! Continuând, Kogălniceanu căută să explice în sociolog și istoric procesul care se desbătea [1]). Un om singur nu poate îndrepta viciile și abuzurile unei societăți „ca prin o vărguță magică". Progresul merge lent, el are epoci de tranziție. Regimul constituțional românesc e de-abia în fașe, îi va trebui mult timp să ajungă la înălțimea celui englez. Fiecare generație are misiunea sa. Perfecțiunea pe care o dorim noi astăzi, vor vedea-o numai generațiile viitoare. „Fii și nepoți ai domniilor regulamentare, termina Kogălniceanu discursul său din 9 Februar, aduceți-vă aminte de umilințele ce așteptau pe părinții voștri, când mergeau la Constantinopol.

---

1) *Ibid.*, p. 263.

pentru a lua învestitura, ei îşi încovoiau capul până la pământ şi sărutau pulberea de sub picioarele Sultanului. Comparaţi vizita şi primirea lui Alexandru Ioan I. de la Poartă, cu primirea ce se făcea mai înainte domnilor noştri, chiar şi acelor regulamentari, şi apoi mai jăluiţi-vă de prezent! Şi dacă domnii ţării care aveau în mână sabia şi topuzul, căzuse într'un asemenea grad de înjosire, şi aceasta nu numai înaintea Sultanului, dar chiar înaintea fiecărui paşă; dacă domnul era atât de înjosit, ce trebuiau să fie boierii, ce trebuiau să fie celelalte clase ale societăţii noastre? Şi cu un trecut de ieri atât de degradator, noi astăzi am voi să ne îmbrăcăm în mantia pairilor Marei Britanii? Libertatea şi constituţia engleză, strănepoţii noştri vor vedea soarele lor; noi să ne mulţumim că le putem saluta zorile".

Am citat aceste două lungi pasagii din discursul lui Kogălniceanu pentrucă ele caracterizează cu o desăvârşită perfecţiune fondul neînţelegerilor dintre Cuza şi Majoritatea Adunării. Desfăşurarea acestei lupte, în anii care urmează, va evidenţia şi mai mult profunzimea constatărilor marelui Kogălniceanu.

In şedinţa dela 6 Februar deputatul Grigore Sturza reluase atacul la adresa lui Cuza pe chestiunea princepelui străin, exprimându-şi dorinţa de a vedea rezolvat şi acest punct cerut de Divanurile Adhoc[1]). Mai mulţi deputaţi luase parte la discuţie, printre cari şi Kogălniceanu. Adversarii lui Cuza sprijiniră pe Grigore Sturza. Discuţiunea provocă tumult şi un mare număr de deputaţi protestară, afirmând că naţiunea nu voia principe străin.

Kogălniceanu, deşi partizan hotărît al principelui străin, îl combătu de data aceasta, cu energie. Susţinătorii lui, zicea el, sunt nesinceri. Ei ştiu că aşa ceva Europa nu poate aproba şi-atunci rămâne terenul liber pentru desfacerea unirei şi perspectiva astfel pentru pretendenţi la tronurile Moldovei şi Munteniei. Principe străin, în împrejurările de-atunci, însemna după el, sabotarea unirei.

* * *

Deputaţii favorabili lui Cuza, în număr de 46, se ab-

1) *Ibid.* p. 269.

țință motivat de la votarea adresei de răspuns la mesajul tronului,[1]) care nu întruni decât 47 voturi, deputații miniștri, abținându-se [2]). Cei 46 motivau atitudinea lor pe considerația că pe deoparte se ataca domnitorul iar pe de alta se amenința însăși unirea: „Astăzi mai mult ca oricând, zicea expunerea lor de motive, România simte nevoia de stabilitate și de ordine, singure mijloace de a consolida Unirea și a ne face demni de simpatiile înaltelor Puteri Garante" [3]).

* * *

Discuțiile lungi și violente care avură loc în Adunare în cursul lui Ianuar și Februar 1863 dovediră atâta pasiune și lipsă de sinceritate, încât o înțelegere între Cuza și majoritate se dovedea imposibilă. La 26 Ianuar, în timp ce se discuta proiectul de răspuns la mesajul tronului, I. C. Brătianu scria din București soției sale: „Aici lucrurile sunt foarte turburate și ațâțate: o luptă mare între Cameră și Domn *care a isbutit și el să-și facă un partid, care deși este compus de oameni fără de nici o autoritate morală în țară*, fac însă gâlceavă în Cameră și popresc lucrarea" [4]). Oameni de importanța lui V. Boerescu, Iorgu Radu, N. Lahovari, I. Filipescu, C. Sturza, N. Catargiu și Mihail Kogălniceanu erau considerați de adversarii lor de moment, drept „oameni fără nicio autoritate morală în țară!"

Când delegația, prezidată de Lascar Catargiu, voi să citească adresa majorității de răspuns la mesajul tronului, Cuza refuză sub motiv că se cunoștea deja conținutul, invitând-o să remită răspunsul primului ministru. Atitudinea

---

1) Ședința din 19 Februar 1863. *Monitorul. Jurnal Oficial al Principatelor-Unite.*

2) Ședința dela 14 Febr. 1863. *Ibid.*

3) Ședința din 19 Febr. 1863. *Monitorul. No. 36. 1863.* Dintre semnatari, citez câteva nume: Nicu Lahovari, C. Moruzi, G. Vernescu, Iorgu Radu, V. Boerescu, N. Cantacuzino, I. A. Filipescu, Manolache Epureanu, C. Grădișteanu, I. Maighiloman, Al. Moruzi, C. Sturza, N. Catargiu, Costin Catargiu, Argintoianu, N. Bibescu, Mihail Kogălniceanu, etc.

4) Ion Nistor: *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. I, p. 18.

domnitorului în această ocazie dădu loc la noui atacuri jignitoare la adresa lui în Adunare [1]).

* * *

Continuând lupta contra domnitorului, majoritatea Adunării refuză votarea bugetului „pe cât timp nu va avea pe băncile ministeriale un minister care să se conforme principiilor constituţionale". Amendamentul în acest senz fusese prezentat de C. A. Rosetti [2]). Majoritatea merse şi mai departe declarând că în conformitate cu Convenţia din Paris „Adunarea fiind singură în drept a vota percepţiunea impositelor, oricine ar ordona percepţiunile nevotate de Adunare şi oricare va împlini acele ordine, vor fi călcători de lege" [3]).

Cu tot votul de blam dat guvernului, acesta rămase mai departe la locul său. Sesiunea ordinară terminându-se la 2 Martie, nu a mai fost prelungită. Cuza a preferat dizolvării această soluţie.

In mesajul de închidere el constata „cu regret" că Adunarea îşi pierduse timpul în discuţiuni politice, în lupte de partide sau de persoane. „Progresul, termina el, este opera timpului iar agitaţiunile nu fac decât să-i împiedice mersul" [4]).

Ţara în imensa ei majoritate rămase liniştită. Puţinele cazuri de nesupunere fiscală pe baza votului dat de Adunare, fură sancţionate de administraţie prin sechestrare şi vânzare silită. Aşa se întâmplă lui C. A. Rosetti, căruia i se vându o parte din mobilă pentrucă refuzase plata impozitului [5]).

In primăvara lui 1863, după multele conflicte cu majoritatea Adunării, Cuza şi cu cei din jurul său, vedeau inevitabilă o lovitură de stat. Pentru aceasta trebuia numai ales un moment prielnic. Până la convocarea sesiunii

1) A. D. Xenopol: *op. cit.*, p. 271.

2) Şedinţa din 26 Febr. 1863. *Monitorul*, No. 45.

3) *Ibid.*

4) Şedinţa din 2 Martie 1863. *Ac. Română, Archiva Cuza, t. 4860, fol. 95.*

5) A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 272.

ordinare de toamnă, rămânea timp de-ajuns pentru a se face pregătirile necesare.

Străinătatea și neînțelegerile din Principate

Dela sfârșitul lui Ianuar 1863, consulul francez din București informa guvernul său asupra antagonismului grav dintre Adunare și Cuza. Detronarea lui i se părea foarte posibilă. Situația financiară nu permitea plata funcționarilor. După Tillos, însuș consulul Rusiei vorbea pe față de necesitatea de-a se sacrifica Cuza și de-a pune candidatura prințului de Leuchtenberg, candidatură care, deși încă nepopulară, totuș se răspândea prin cabarete și în poporul de jos [1]). El anunța că în schimb, aceia a prințului Napoleon câștiga mereu teren. Agenții Angliei și Austriei pentru a evita un candidat rus, ar prefera unul francez. Cuza se interesa mereu care era punctul de vedere al Franței în această chestiune. Tillos însă îl asigura că nu avea nimic de temut deoarece rivalitățile dintre marile puteri făceau imposibil un acord asupra unui candidat străin [2])

In toate chestiunile importante care interesau Principatele la această epocă, chestiunea transportului de arme pentru Serbia, problema Mânăstirilor închinate ca și svonurile cu privire la principele străin, Franța sprijinea pe Cuza deși recunoștea că situația lui se înrăutățise mult [3]). La Constantinopol, în special, diplomația franceză reuși în primăvara lui 1863 să paralizeze toate încercările Austriei de-a îngreuia situația lui Cuza. Acesta mulțumi foarte călduros marchizului de Moustier. „J'ai vu, îi scrie el, ces sentiments de bienveillance se traduire d'une façon si utile dans les directions que vous avez bien voulu donner à mon Agent intérimaire [4]); j'ai enfin recueilli de la bouche

1) Pe marginea raportului lui Tillos, Drouyn adăuga cu creionul: «La Russie nie formellement cette candidature».

2) Scrisoarea lui Tillos către Drouyn din 26 Ianuare 1863. *Ar. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 164.*

3) Scrisoarea lui Drouyn de Lhuys către Tillos din 27 Ianuarie 1863. *Ibid., fol. 168—170.*

4) Bordeianu ținea locul lui C. Negri când acesta pleca din Constantinopol.

de M-r Negry des preuves si encourrageantes de l'intérêt constant du gouvernement français que je considère comme une dette pressante d'en exprimer ma profonde reconnaissance au digne représentant de Sa Majesté Imperiale" [1]).

La sfârşitul lui Ianuar 1863 Cuza se gândi un moment să dizolve Adunarea şi să realizeze lovitura de stat la care îl îndemnau mulţi din jurul său. La 23 Ianuar Baligot de Beyne recomanda lui Ioan Alexandri să pregătească spiritele prin presa franceză în vederea dizolvării Adunării care părea inevitabilă [2]). La 24 Ianuar Baligot de Beyne asigura pe Alexandri că toate „măsurile extraordinare" care vor fi luate după dizolvarea Adunării, nu vor provoca desordini. Un mare număr de deputaţi, chiar dintre acei cari sunt siliţi să voteze cu Majoritatea, îl îndemnau pe Cuza, în secret, la dizolvare. Cercurile din jurul său credeau că majoritatea Adunării era gata să încerce înlăturarea lui Cuza şi să proclame ales pe principele Louis Napoléon. Alexandri era invitat să sondeze gândul intim al lui Napoleon al 3 lea, mai ales că Victor Place, trecea drept sprijinitor al acestei candidaturi [3]).

In realitate, la Paris nu se gândea nimeni la înlăturarea lui Cuza şi cu atât mai puţin deci la candidatura prinţului Napoleon. Alexandri sfătui pe Cuza să sancţioneze votul Adunării cu privire la Mânăstirile închinate pentru a-i desfiinţa orice bază de popularitate. Dacă perseverează în ostilitatea ei, poate fi şi dizolvată. Aceasta era, după el, şi părerea cercurilor oficiale franceze [4]). In schimb, marchizul de Moustier care cunoştea mai bine situaţia Principatelor şi-l susţinea pe Cuza cu atâta căldură, îl îndemna să nu sancţioneze votul Adunării pentru a înlătura încă un conflict cu Poarta şi cu celelalte Puteri garante [5]). Avizul său fu decisiv pentru Cuza.

1) Scrisoarea lui Cuza către marchizul de Moustier din 2 Mai 1863 *Ac. R. Arhiva Cuza, t. 4860, fol. 105.*

2) R. V. Bossy: *Agenţia Diplomatică*, p. 242.

3) *Ibid.*, p. 243.

4) Scrisoarea lui I. Alexandri către Baligot de Beyne din 25 Ianuarie 1863. *Ibid.*, p. 243.

5) Telegrama lui Baligot de Beyne către I. Alexandri din 28 Ianuarie 1863. *Ibid.*, p. 245.

Din moment ce Franța îl sprijinea și nu putea fi vorba de candidatura Napoleon, dizolvarea nu mai era atât de necesară.

* * *

La această epocă, sub influența revoluției din Polonia, politica externă a Franței se orienta rapid spre o colaborare cu Austria. Drouyn de Lhuys reprezenta la ministerul de externe nu numai politica de înțelegere cu Austria ci chiar o alianță cu ea[1]).

El spera să poată uni Polonia rusă cu Galiția pe care o stăpânea Austria și să facă din ele o Polonie liberă sub un arhiduce austriac. In schimb, Austria ar fi trebuit să cedeze Italiei Veneția. In acest senz, el avu conversații cu ambasadorul Austriei la Paris, prințul Metternich. In Martie 1863 Napoleon al 3-lea adoptă acest punct de vedere și însărcină pe Metternich cu o propunere concretă[2]).

„Je n'ai eu jusqu'à présent que des maitresses, zicea Napoleon lui Drouyn, je cherche une femme". Prin aceasta, el desemna Austria ca aliată serioasă[3]). Impăratul Franz Iosif nu putea însă să accepte proectul acestei alianțe întrucât realizarea lui presupunea un război cu Rusia și cu Prusia, de la care i se propunea de Franța, Silezia, lucru aproape imposibil pentru ea, cu atât mai mult cu cât Anglia, pusă în curent, o sfătui să respingă proectul francez[4]). Fără a-l refuza categoric, Franz Iosif ceru timp de gândire ceiace făcu câtva timp pe Napoleon al 3-lea să spere în această alianță[5]).

In proiectul francez din Martie 1863 mai era un punct foarte grav pentru Principatele Române. In schimbul Veneției, Austria le putea ocupa odată cu litoralul Adriaticei iar Turcia rămânea să capete în compensație, Circasia de

1) Octave Aubry: *Le Second Empire*, p. 296.

2) *Ibid., p. 419.*

3) Baron Beyens: *Le Second Empire vu par un diplomate Belge*, t. I, p. 333.

4) A. Debidour: *Histoire Diplomatique de l'Europe*, t. II, p. 255.

5) *Ibid., p. 255.*

la Rusia [1]). Acest plan ar fi implicat-o fără îndoială într'un război şi cu Imperiul Otoman. Proectul francez depăşea cu mult posibilităţile militare ale Austriei.

Diplomaţia austriacă însă îndată ce-a văzut dorinţa Franţei pentru o colaborare cu Viena, s'a gândit să folosească această dispoziţie pentru politica ei faţă de Principate. Ea nu admitea, cum s'a văzut mai sus, creiarea unui stat român la Dunăre, care putea constitui o primejdie pentru posesiunele ei româneşti, Transilvania şi Bucovina. Unirea fusese admisă de Poartă numai pe timpul domniei lui Cuza. Austria urmărea cu tenacitate să desfacă această unire. Dacă nu-i convenea Cuza în care vedea personificându-se unirea, cu atât mai puţin n'ar fi admis un principe străin, rus sau francez, care, prin sprijinul unei Puteri europene, ar fi putut constitui o piedică şi mai mare în calea politicii sale. Ea punea oarecare nădejde în mişcarea separatistă dela Iaşi ale cărei proporţii dealtfel le exagera mult. Cuza odată înlăturat dela tron, unirea trebuia desfăcută. Metternich primi instrucţiuni să lucreze în acest senz la Paris iar Apponyi la Londra [2]). Acesta din urmă raporta lui Rechberg la 4 Februar că lordul Russell, ministrul de Externe al Angliei, era contra unui principe străin pe tronul Principatelor, că nu admitea în niciun caz *dictatura pe care Cuza o pregătea* şi că în principiu, era pentru desfacerea unirei. Totuş, Russell recomanda Austriei să se înţeleagă în toate chestiunile privitoare la Principate cu Franţa a cărei influenţă e decizivă la Constantinopol şi să nu se angajeze prea mult în direcţia desfacerii unirei, întrucât şi Turcii s'ar putea până la urmă să nu fie de acord [3]).

Peste câteva zile, Metternich avu o lungă discuţiune

1) Taxile Delord: *Histoire du Second Empire*, t. III, p. 534.

2) R. V. Bossy: *L'Autriche et les Principautés Unies*, p. 345. Scrisoarea lui Rechberg, ministrul de Externe către Metternich, din 30 Ianuarie 1863.

3) «Au reste, adăuga Apponyi, les informations que reçoit M. le Ministre des Affaires Etrangères concordent avec celles de V. E. sur le peu de sympathies qui existent en Moldavie en faveur de l'Union, mais il croit cependant que si la question était soumise à l'Assemblée qui siège actuellement à Bucarest, l'Union serait maintenue. *Ibid.*, p. 347.

cu Drouyn de Lhuys în legătură cu situația Principatelor. Franța se arăta dispusă pentru o înțelegere cu Austria în această chestiune, indiferent ipotezele care s'ar putea prezenta. Drouyn recunoscu că în adevăr, agitația la București era mare și că simpatiile Moldovei pentru unire scăzuseră mult. „Quoique engagé jusqu'à un certain point par son attitude personnelle, lorsqu'il fut question de réunir les Principautés, attitude favorable à l'Union, scrie Metternich, le Ministre ne verrait pas dans cette circonstance un obstacle insurmontable à la prise en considération des arguments que nous formulons contre elle". Insă pentruca Franța care a susținut atât de mult unirea să-i nege astăzi avantagiile, „il faudrait que le désir de séparation se prononçât fortement sur les lieux". Cu toată bunăvoința pe care o avea guvernul francez să ajungă la *o înțelegere generală* cu Austria, Drouyn recunoștea că numirea a doi domnitori la Iași și București nu era o soluție capabilă să dureze. Pe lângă aceasta, Metternich recunoștea că dacă până la urmă cu Drouyn s'ar putea ajunge la o înțelegere, în chestia Principatelor, cu Napoleon al 3-lea era mult mai greu. Numai o transacție pe chestiunea Veneției ar putea face acordul posibil [1]). Ori, o astfel de concesie Curtea din Viena nu înțelegea să facă și proectul francez nu mai avu nicio urmare [2]). La fel, erau sortite să eșueze și tratativele pentru un acord în privința Poloniei. Insă, cum ele au durat tot anul 1863, între Paris și Viena, posibilitatea unui acord era mereu deschisă. Soarta Principatelor se vedea astfel strâns legată de mersul acestor negocieri.

Rapoartele tendențioase ale consulilor francezi din Principete sdruncinaseră într'o oarecare măsură, la Paris, încrederea în Cuza. In primăvara lui 1863 se mai credea încă în politica rusofilă a lui Cuza și în candidatura prințului de Leuchtenberg. Cu toate desmințiriie categorice ale lui Cuza, Drouyn de Lhuys nu părea complect convins [3]).

---

1) Scrisoarea lui Metternich către Rechberg, din 7 Februarie 1863 *Ibid.*, pp. 347—348.

2) Louis Léger: *Histoire de l'Autriche-Hongrie*, p. 548.

3) Paul Henry: *L'Abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, p. 23.

Informaţiile care le primea despre neînţelegerile lui Cuza cu majoritatea Adunării, îl dispuneau să creadă foarte posibile astfel de versiuni.

La sfârşitul lui Februar 1863 situaţia lui Cuza era apreciată foarte gravă în afară şi mai ales la Constantinopol. Poarta ceru chiar Puterilor Garante convocarea unei conferinţi pentru a lua măsurile cerute de împrejurări. Cuza făcu demersuri presante pentru a o înlătura, arătând Porţei că o astfel de conferinţă ar precipita lucrurile. Adunarea fiind încurajată poate să intreprindă proclamarea unui prinţ străin iar Cuza, silit să apere ordinea legală, să ia măsuri grave. „Il n'y a pas de désordre hors de la Chambre, scria şeful lui de cabinet lui Alexandri; le Prince répond de la tranquillité publique" [1]).

Puterile Garante renunţară la conferinţa proectată şi se mulţumiră să trimită instrucţiuni identice agenţilor lor dela Bucureşti pentru a recomanda atât Adunării cât şi lui Cuza să lase la o parte orice disidenţă şi să caute o înţelegere [2]). Puterile se temeau ca Adunarea să nu încerce alegerea unui principe străin iar Cuza să folosească acestă ocazie pentru a realiza o lovitură de stat. Demersul agenţilor străini pe lângă Domnitor avu loc în ziua de 27 Februar. „Les agents auprès du Prince, telegrafia Baligot de Beyne lui Alexandri, ont attesté vive symphathie des Puissances et *intention d'empêcher toute attaque contre la Constitution et les droits du Prince*" [3]).

In afară se exagerase mult importanţa neînţelegerilor dela Bucureşti. Majoritatea Adunării n'avea nicio trecere în ţară iar Cuza era stăpân pe situaţie. Camera fu închisă la 2 Martie, ordinea nefiind niciun moment turburată.

Tactul pe care-l dovedise Cuza cu ocazia ultimelor evenimente şi mai ales în conflictul cu Adunarea, îi ridicase mult prestigiul în afară, cu deosebire la Paris, ceiace conta şi mai mult pentru el.

---

1) Telegrama lui Baligot de Beyne către Ioan Alexandri, din 26 Februarie 1863. R. V. Bossy: *Agenţia Diplomatică*, p. 252.

2) Telegrama lui Baligot către I. Alexandri, din 26 Februarie. *Ibid.*, p. 253.

3) Telegramă din 28 Februarie. *Ibid.*, p. 254.

„J'ai reçu avant-hier l'assurance, scria Alexandri lui Baligot la 27 Aprilie, et je suis heureux de vous la donner, que les dispositions du gouvernement impérial, touchant le Prince, se sont considérablement modifiées. Une sympathie marquée a remplacé des préventions soutenues"[1]).

La această epocă, Adunarea nemai fiind deschisă, situația internă era mai liniștită. La Constantinopol se terminase discuțiile cu privire la chestiunea transportului de arme pentru Serbia. Mai rămâneau deschise problema Mânăstirilor închinate și chestiunea Capitulațiilor, care nu înteresau atât de direct diplomația europeană.

In toate momentele critice sprijinul Franței nu lipsise lui Cuza. Marchizul de Moustier în special, îi dăduse un sprijin neprețuit. „Au milieu des difficultés, scria el lui Moustier, qui viennent chaque jour entraver le développement régulier de nos institutions, au milieu des luttes stériles, des agitations continuelles *auxquelles nous condamne l'exercise légale de la Convention*, c'est une grande satisfaction pour moi de pouvoir compter sur des consels loyaux et sympathiques... Je me plais à ajouter, M. le Marquis, que le souvenir du nom de V. E. sera toujours lié dans ma mémoire à celui des difficiles circonstances que vous m'avez aidé à traverser"[2]). Cuza nu pierdea nicio ocazie, în legăturile lui cu Puterile Garante, fără să se plângă sau să facă cel puțin aluzie la dificultățile care le întâmpina din cauza regimului electoral impus de Conventia din Paris. El era hotărît sa nu mai lucreze cu actuala Adunare cu care orice înțelegere nu mai era posibilă. Pentru acea-

1) *Ibid.*, p. 259.

2) Scrisoarea lui Cuza către Moustier, din 2 Mai 1863. *Ibid.*, p. 260. La 1 Iunie 1863, Moustier care era bolnav, îi răspunse foarte amical „V. A. connaissait depuis longtemps les sympathies de l'Empereur, mon auguste maitre, pour le peuple qu'Elle est appellée à gouverner et Elle ne pouvait douter du soin que l'ambassadeur de France à Constantinople mettrait à en donner des témoignages chaque fois que l'occasion lui en serait offerte. Je suis heureux que V. A. rende justice aux sentiments qui m'ont animé dans les diverses circonstances auxquelles Elle veut bien faire allusion, et qu'Elle pense que la ligne de conduite que j'ai cru devoir observer ait pu servir utilement les intérêts des Principautés-Unies". *Ibid.* p. 261.

sta, el aștepta o ocazie potrivită. Pe la jumătatea lui Iunie, un eveniment neașteptat păru că-i aduce această ocazie.

Ideia loviturii de stat

Lovitura de stat pe care Cuza o pregătea nu mai era un secret pentru nimeni. Și adversari și prieteni o găseau inevitabilă. Lupta „Roșilor“ alături de conservatorii extremiști dusese la *„coaliția monstruoasă“*.

Scopul acestei coaliții era înlăturarea lui Cuza. Și ea aștepta un moment favorabil. Singurul scrupul care și-l mai făceau unii membri ai ei, era teama de-a nu compromite unirea [1]. Pasiunile însă erau așa de mari încât dacă detronarea s'ar fi putut realiza ușor, ar fi trecut și peste această piedică. Prietenii lui Cuza cunoșteau acest lucru și nu voiau să fie surprinși.

La 14 Mai președintele consiliului de miniștri, N. Crețulescu cerea domnitorului în mod formal o lovitură de stat. O altă cale pentru curmarea dezordinelor din interior, n'o mai vedea posibilă. „Experiența acestor 4 ani, zicea el, ne-a dovedit că cei câțiva oameni cari conduc desbaterile și lucrările Adunării, departe de-a reprezenta și a susținea adevăratele interese ale țării, nu s'au slujit de mandatul lor de cât pentru a face din Adunare arena patimilor celor mai nedemne și ambițiilor celor mai culpabile. O măsură decizivă este reclamată de toți; ea a devenit e necesitate publică și nu mai sufere întârziere“. Krețulescu recomanda lui Cuza *să suspende Adunarea pe un timp oarecare*, înlocuind-o cu un *Consiliu de stat* și după un an, doi, în care timp țara își va căpăta legile necesare consolidării sale, să se convoace o Adunare *pe baza unei noui legi electorale.* [2]).

C. Negri care avea o mare influență asupra sa, îi recomandase lovitura de stat cu mult înainte [3]). Această ches-

1) Scrisoarea lui C. A. Rosetti către Paul Bataillard, din 5 Mai 1863. Lui C. A. Rosetti: *La o sută de ani dela nașterea sa*, p. 390.

2) Raportul lui N. Crețulescu din 14 Mai 1863. A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II. Anexe, p. 323—325.

3) *Ibid. op. cit.*, vol. I, p. 273.

țiune începu a fi discutată și prin presă. Ziarul *Buciumul* îl îndemna pe față la lovitura de stat. „*Fără vot universal*, scria el, nu poate fi mântuire; dar acel vot să-l dee domnitorul și nu *camera oligarhică*, pe care voim s'o risipim". [1]).

In acelaș ziar, profesorii Hasdeu și Cobâlcescu, susțineau la fel „dictatura pentru stabilirea votului universal, însă dictatura momentană". [2]).

Puterile garante avură și ele ocazia, în diverse rânduri, să se ocupe de această chestiune, intervenind chiar la 27 Februar prin consulii lor, pe lângă Cuza, pentru a-l sfătui să nu întreprindă lovitura de stat.

* * *

Ideia loviturii de stat era în aer când sosi la București, pe la sfârșitul lui Mai, generalul Ștefan Türr. Acesta ungur de origină, luptase ca voluntar alături de Garibaldi și în urmă, intrase în armata sardă ajungând adjutant al regelui Victor Emanuel al II-lea. [3]).

Cuza îl primi în audiență la 28 Mai, fiindu-i prezentat oficial de agentul diplomatic al Italiei la București [4]). Cunoscut ca un mare adversar al Austriei și agitator neobosit pentru o colaborare a diferitelor naționalități din monarhia habsburgică cu Ungaria, prezența lui la București, ca reprezentant și-al regelui Italiei, dădu câtva timp de lucru diplomației europene. Se răspândi îndată svonul că Türr venise să i propue în contra Austriei o acțiune comună cu Italia, Ungaria și celelalte națiuni oprimate.

Cuza pentru a liniști Austria, fu silit să desmintă categoric astfel de știri deși realitatea era alta. Türr îi vorbise nu numei de-o răscoală generală a naționalităților alături de Italia contra Austriei, și de perspectivele pentru Românii din Transilvania, ci, și de faptul că *Napoleon al 3-lea era de-acord cu acest plan*. Dacă Türr spunea adevă-

1) Buciumul dela 15 Aprilie 1863. *Ibid.* p. 274.

2) *Ibid.* p. 274.

3) R. V. Bossy: *Agenția Diplomatică a României în Paris*, p. 49.

4) Audiența lui Türr e analizată pe larg de: Al. Marcu: *Conspiratori și Conspirații în epoca renașterii politice a României*; P. P. Panaitescu: *Cuza Vodă și Unitatea Națională a Românilor* (*Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, 1929*).

rul şi Cuza nu se îndoia, atunci faptul căpăta o importanţă deosebită în ochii lui. In cazul unei astfel de acţiuni, Napoleon avea nevoie şi de colaborarea lui Cuza. Nu-i putea deci refuza mijloacele de care acesta avea nevoie să-şi consolideze situaţia şi să se pue serios pe organizarea ţării şi-a armatei. Cuza văzu pentru un moment perspectiva de-a obţine aprobarea lui Napoleon pentru lovitura de stat. Şi se puse pe lucru.

Mai întâiu trebuiau verificate afirmaţiile lui Türr. Intre timp, Baligot de Beyne, omul său de complectă încredere, fu însărcinat să pue la punct proectul loviturii de stat.

* * *

In mod oficial Franţa făcea o politică de înţelegere cu Austria din cauza chestiunii poloneze. In diverse rânduri, Drouyn de Lhuys, omul acestei înţelegeri, făcuse cunoscut asest lucru lui Cuza fie prin Tillos fie prin agentul român de la Paris, Ioan Alexandri. Totuş, el cunoştea condiţiunile politicei franceze din acel timp. Paralel cu politica oficială, Napoleon al 3-lea avea politica lui personală, adesea în contradicţie cu cea oficială [1]. „Cette manière de faire, scria contele Vimercati [2]. plaisait à l'Empereur qui, on le sait, aimait à passer par-dessus la tête de ses ministres" [3].

Faţă de Italia, Drouyn făcea o politică de înţelegere cu Papalitatea căutând să tempereze nerăbdarea Turinului de-a pune mâna pe Roma. In secret însă, Napoleon întreţinea legături cu Victor Emanuel şi chiar în cursul lui Mai 1863, el negocia prin intermediul marchizului Pepoli, chestiunea revendicărilor italiene [4].

Cât despre Austria, Napoleon al 3-lea avea pentru ea o veche şi adâncă antipatie [5], cu toate că din calcul politic, urmărea cu ea o înţelegere pe chestiunea polonă şi italiană. Cuza trebuia să ţină seamă de-această politică per-

1) L. Thouvenel: *Le secret de l'Empereur*, vol. I, p. IV.

2) Diplomat italian cu legături întinse printre intimii lui Napoleon al 3-lea şi un agent de legătură secretă între acesta şi regele Italiei.

3) Emile Bourgeois: *Manuel historique de politique étrangère*, t. 3, p. 640.

4) *Ibid.* p. 641.

5) Gh. Brătianu: *Napoleon III et les Nationalités*, p. 16.

sonală a lui Napoleon căci până la urmă ea avea mai multe șanse să se impue. In acest scop el întreținea relații cu prințul Louis Napoleon și cu ducele de Morny cari erau inițiați în secretul politicei imperiale. [1]). Türr se pronunțase prea categoric în numele Impăratului pentruca să mai fie loc de îndoială.

Din primul moment, vizita lui Türr a fost pusă în legătură cu politica rusofilă a lui Cuza. In cercurile de la Paris și mai ales, în acelea de la Londra, aceste bănueli asupra lui Cuza, s'au menținut toată primăvara lui 1863. Se credea deci că Rusia, văzând Austria gata să colaboreze cu Franța și Anglia în chestia poloneză, s'a decis să i creieze dificultăți în interior, încurajând Italia să ia Veneția și celelalte naționalități să se răscoale. După acest plan, Cuza era invitat să participe și el, împins de Rusia.

De la 7 Iunie Drouyn de Lhuis informa pe Cuza despre aceste bănueli și-i arăta că orice întreprindere contra Austriei, provocată de Rusia, ar constitui o piedică gravă pentru sforțările pe care Franța și Austria le făceau în favoarea Polonilor [2]).

„Nous voudrions, adăuga Drouyn, ne pas ajouter foi à des bruits aussi graves; mais nous désirerions toute fois que le Prince, en ce qui le concerne, s'empressât de les démentir... Nous en éprouverions d'autant plus de regret que la communauté de nos démarches avec l'Autriche, dans l'intérêt de la Pologne, nous prescrirait, à votre égard, une réserve qui contrarierait nos meilleures sympathies pour les Principautés" [3]).

La aceste îngrijorări ale guvernului francez, Cuza răspunse telegrafic la 10 Iunie desmințind categoric toate aceste versiuni și asigurând pe Drouyn de Lhuys că toată conversația cu Türr s'a învârtit numai în jurul politicei generale și că n'a făcut cu el niciun aranjament. El mai adăuga

1) Gh. Brătianu: *Politica externă a lui Cuza Vodă și desvoltarea ideiei de unitate națională*, p. 144.

2) Telegrama lui I. Alexandri către Cuza. R. V. Bossy: *Agenția Diplomatică*, Anexe, p. 263.

3) Scrisoarea lui I. Alexandri către Cuza, din 9 Iunie 1863. *Ibid*. p. 263.

că bănuia colaborarea franco-austriacă în problema polo. neză, şi de-aceia a fost rezervat cu Türr, dar că era şi mai bine dacă ar fi fost din vreme pus în curent cu intenţiile guvernului imperial. [1]).

Acesta era însă un răspuns oficial pentru guvernul francez. In aceiaş zi, de 10 Iunie, o a doua telegramă punea în curent pe I. Alexandri cu fondul chestiunii. El era invitat să ceară o audienţă Impăratului şi să-l pue în curent despre cele discutate cu Türr, fără ca Drouyn de Lhuis să bănuiască ceva deosebit de ceiace i se comunicase oficial. Alexandri era invitat să declare Impăratului că generalul Türr s'a întreţinut cu Cuza despre „eventualităţi asupra cărora Prinţul s'a abţinut de-a se explica şi că „Son Altesse a déclaré au général que ses actes auraient toujours et d'abord pour mobile l'intérêt du pays et pour guide les conseils de l'Empereur, *parcequ'Elle considère les Principautés comme une création française et parcequ'Elle se tient personnellement pour obligée, comme Roumain et comme Prince Régnant, envers Sa Majesté*". Napoleon al 3-lea trebuia pus în curent cu ceiace îi declarase la audienţă ministrul de externe şi să ceară învoirea de-a-i prezenta o dare de seamă amănunţită despre conversaţia cu Tür, care rămânea să-i fie expediată peste câteva zile [2]).

Alexandri văzu pe Drouyn şi-l puse în curent cu conţinutul primei telegrame, „*Les déclarations si loyales de Votre Altesse*, scria Alexandri, ont eu pour effet de dissiper les doutes qu'on avait essayé de faire pénétrer dans l'esprit de M. Drouyn de Lhuys touchant la neutralité du gouvernement de V. A. dans le conflit actuel dela Pologne". Drouyn luă act, cu mare bucurie de promisiunea pe care Cuza o făcea de-a ajuta şi el în măsura puterilor sale, sforţările Franţei pentru Poloni. Insă, în om profund corect, el avertiza pe Cuza în modul cel mai categoric, să nu se îndoiască un moment de onestitatea politicei franceze. „Je vous invite en même temps, declara el lui Alexandri, d'engager Son Altesse à refuser son crédit à toute suggestion qui aurait pour but de défigurer la politique de la France

1) Telegrama lui Baligot de Beyne către I. Alexandri. *Ibid.* p. 264.
2) Telegrama lui Baligot de Beyne către I. Alexandri. *Ibid.* p. 265.

en une politique ambigüe et ténébreuse, flattant les espérances de la Pologne et s'alliant à la fois, contre elle, avec la Puissance qui la tient asservie. A la hauteur à la quelle il se trouve élevé, le gouvernement de l'Empereur ne peut que répudier énergiquement ces monoeuvres surannées d'une politique orientale". Franța nu se călăuzește în toate aceste chestiuni decât de principii de generozitate: libertate și dreptate pentru națiuni. „L'exemple des Principautés-Unies, termina el, peut donner au Prince la mesure de notre sincérité aussi bien que de notre action" [1]).

Cu toată sinceritatea lor, aceste declarații nu convinseră pe Cuza. El credea în politica personală a lui Napoleon al 3-lea care dacă nu putea să părăsească pe Poloni pentru o înțelegere cu Rusia, putea foarte bine în schimb să împingă, la un război contra Austriei, naționalitățile interesate.

Alexandri găsi procedura recomandată de Cuza plină de riscuri. El oferi să ceară audiența la Impărat prin intermediul Ministrului de externe, așa cum era normal, pentru a nu jigni oameni cari erau foarte favorabili cauzei românești, bine înțeles, angajându-se la o discreție absolută asupra celor ce avea de spus lui Napoleon [2]). Calea însă cerută de Alexandri, îi fu refuzată de București [3]).

La 15 Iunie Alexandri cerea telegrafic să i se expedieze instrucții precise întrucât generalul Türr îi trimisese o scrisoare prin care îl chema de urgență la Turin să vadă pe regele Italiei. Scrisoarea lui Tür fiind deschisă la Paris, Alexandri prevenea pe Cuza că acest lucru va da de bănuit lui Drouyn de Lhuys [4]).

1) Raportul lui I. Alexandri către Cuza, din 10 Iunie 1863. *Ibid.* p. 266.

2) Telegrama lui I. Alexandri către Baligot de Beyne, din 13 Iunie. *Ibid.* p. 267.

3) Telegrama lui Baligot către I. Alexandri, din 14 Iunie. *Ibid.* p. 267.

4) „Je n'ai pas besoin, scria Alexandri lui Baligot la 16 Iunie, de vous exprimer ma surprise à la lecture du télégramme par lequel S. A. me transmet l'ordre de communiquer à l'Empereur des choses cachées à son ministre et qui se trouvent corroborées par une lettre assez bêtement jettée à la poste par le général Türr, à mon adresse. Cette lettre, ouverte ici, il n'en faut pas douter, appelle les choses par leur nom et m'assigne un rendez-vous pour le 20, à Turin". *Ibid.* p. 268.

Alexandri scrise lui Türr că nu-i putea da niciun răspuns înainte de-a vedea pe Impărat.

Audiența însă cerută de el prin ducele de Bassano îi fu refuzată la 20 Iunie sub motiv că Impăratul era la Fontainbleau și nu primea pe nimeni [1]).

La București acest lucru surprinse dezagreabil. Cuza rămase iritat pe Alexandri pentru a nu fi obținut audiența: Timpul de 3 săptămâni însă cât trecuse dela discuția cu Türr, fusese folosit de Baligot de Beyne pentru a pune la punct proectul loviturii de stat. Relațiunile sale cu Franța îl încurajau pe Cuza în acest timp să spere în concursul ei pentru realizarea loviturii de stat. Audiența la Impărat era încă posibilă, mai târziu. El credea ferm în politica personală a lui Napoleon al 3-lea. Türr îl asigurase că el se ferea în anumite chestiuni de Drouyn de Lhuys omul cercurilor conservatoare, favorabile papalității. Răspunzând cu ironie lui Alexandri, care găsea dificultăți pentru procedura cu audiența, Baligot de Beyne îi scria la 30 Iunie: „Est-ce donc d'aujourd'hui que vous auriez découvert que, *plus d'une fois, il y a eu aux Tuileries la politique du présent et la politique avec l'avenir?* Il est très fâcheux que vous n'ayez point réussi et que Basile [2]) ne soit point prêt a partir. ...Ne soyez pas trop étonné si celui [3]) qui vous a écrit la lettre dont vous vous montrez si inquiet vient vous prendre un jour pour vous mener droit où vous n'avez pu aller. Il va sans dire que, dans ce cas, vous vous présentez en bourgeois..." [4]).

Plecând dela ideia că politica personală a lui Napoleon al 3-lea pregătea o altă orientare decât cea oficială, reprezentată de Drouyn de Lhuys, orientare în care Cuza se vedea necesar politicei imperiale, acesta trimise la Constantinopol pe C. Negri, cel mai bun diplomat al țării, pentru a pregăti terenul în vederea loviturii de stat. „Mr. Négry, scria Baligot lui Alexandri, a emporté une lettre

1) Telegrama lui I. Alexandri către Baligot. *Ibid.* 270.

2) Vasile Alexandri, fratele lui Ioan Alexandri, pe care Cuza îl folosea în Străinătate, în misiuni importante.

3) Generalul Türr.

4) *Ibid.* p. 271.

explicative pour les représentants des Puissances et je lui ai recommandé de vous en envoyer copie. Quand vous l'aurez lue, vous comprendrez pourquoi... tous les Cabinets désirent que cet état de choses ait un terme. *Nous sommes en plein vent de Deux Décembre. Chacun y pousse, mais le Prince veut tous les atouts dans son jeu.* J'ai expédié hier à Constantinople un memoire dans ce but" [1]).

Toți prietenii îl împingeau la lovitura de stat. Numai Cuza, temporiza în așteptarea unei ocaziuni care să reducă la minimum riscurile pentru el și pentru țară.

Proectul loviturii de stat

Acest proect se cuprinde în instrucțiunile date lui C. Negri care poartă data de 27 Iunie 1863, stil nou [2]). Negri era lăsat să aprecieze după împrejurări, măsura în care trebuia să facă uz de aceste instrucțiuni. El trebuia să pre. vie Puterile Garante atât despre motivele care-l împingeau pe Cuza la aceste măsuri, cât și de condițiunile în care înțelegea să realizeze lovitura de stat.

* * *

Istoricul conflictului cu Adunarea

Puterile Garante admițând unirea Principatelor și a legerea lui Cuza atât la Iași cât și la București au dat satisfacție poporului român. Ea n'a fost însă complectă. I s'a dat după câtva timp unirea administrativă și legislativă prin formarea unui singur guvern și funcționarea unei singure Adunări legislative la București. Imperiul Otoman însă a legat această recunoaștere de domnia lui Cuza, unirea acceptată nefiind admisă decât pe timpul domniei sale. De-aici pleca sursa răului. In ochii tuturor adversarilor unirei, provizoratul ei lăsa deschise toate speranțele, toate ambițiile. Autoritatea domnitorului era astfel grav atinsă prin această măsură a Porței. In plus, ea desființase și Comisiunea Centrală care funcționa pe baza Convenției

1) *Ibid.* p. 272.
2) Ac. Română, Arhiva Cuza, t. 4860, fol. 110—146.

din Paris şi avea misiunea să prepare unificarea legislativă şi administrativă a Principatelor [1]).

Instabilitatea unirei făcea inevitabilă depăşirea atribuţiilor din partea Adunării. „Impinsă de câţiva ambiţioşi şi rătăcită de utopiile constituţionale a câtorva visători" [2]), Adunarea trebuia să sfârşească în curând prin a pune în discuţie principiul însuş al puterii executive.

Desfiinţarea Comisiunei Centrale a creiat ţării o situaţie dintre cele mai bizare. Pe baza firmanului, Convenţiunea continua să subziste ca lege fundamentală iar organul cel mai important al ei, Comisia Centrală, rămânea desfiinţat. Se accepta unirea însă i se lua organul unificator, tocmai când acesta era mai necesar. Această comisie servea nu numai drept punte de legătură între cele două Camere şi cele două Ministere, dar mai avea în plus şi rolul *unui corp ponderator*. Ea avea atribuţiunea importantă de-a semnala domnitorului abuzurile care trebuiau împiedecate şi de-a controla în acelaş timp proectele de legi, votate de Camere, înainte de-a fi supuse domnitorului pentru sancţionare.

Firmanul prevăzuse înfiinţarea, în locul ei, a unei Inalte Camere însă ea trebuia să se facă în înţelegere cu Adunarea Legislativă, ceiace în practică, era o imposibilitate căci aceasta n'ar fi admis niciodată să-şi restrângă puterile în favoarea altui organism. Adunarea a creiat un comitet legislativ cu misiunea limitată de a pregăti legile, dar atât; nu s'a făcut nimic pentru organizarea *organului ponderator* de care ţara are nevoie absolută. Prin lipsa lui, şeful Statului se vede pus faţă în faţă cu puterea legislativă, de unde conflictele inevitabile. „In rezumat, zicea Cuza, mă găsesc astăzi complect dezarmat în faţa unui re-

1) En accordant aux Principautés, ziceau Instrucţiile lui Negri, l'union seulement à titre exceptionnellement temporaire, le firman altérait, dès le début la confiance dans la stabilité de l'ordre des choses qu'il instituait; il amoindrissait l'ascendant moral qui forme partout — mais particulièrement chez les Roumains — une part essentielle du pouvoir des princes; enfin, en livrant l'avenir à toutes les incertitudes, il laissait le champ libre aux tentatives des méchants et des brouillons et entretenait de perpétuelles alarmes dans l'esprit des honnêtes gens. *Ibid.* p. 113.

2) Aluzie la Radicali, la Roşi.

gim reprezentativ care permite partidelor ostile guvernului meu să-și urmărească pe față planurile sub aparența unei lupte constituționale și legitime, în care teoria parlamentară acordă totdeauna majorității, ultimul cuvânt".

Cuza declară apoi, că nu este în principiu contra Adunării legislative. El este partizanul suveranității naționale și înțelege teoria parlamentară cu supunerea față de majoritate. Insă datorită legii electorale, Adunarea actuală n'are rădăcini, nu este expresia reală a Țării. Partidele noastre parlamentare sunt la fel, n'au nici ele rădăcini. Rar reprezintă ca în alte țări, interese permanente și importante. In general, ele sunt „expresia preferințelor, a pasiunilor sau intereselor vremelnice a câtorva individualități neastâmpărate, în jurul cărora se grupează un număr variabil de partizani nesiguri, flotând necontenit, după șansele prezumate ale momentului, între opoziție și guvern". Mobilitatea majorității antrenează astfel, foarte dese schimbări de guvern. Aceste majorități efemere se pierd adesea în certuri personale.

După asasinarea lui Barbu Catargiu, majoritatea i a oferit lui Cuza puteri dictatoriale pe care acesta le-a refuzat. Niciunul dintre fruntașii conservatori cari ascultaseră de Catargiu, n'au acceptat să colaboreze cu Domnitorul, după asasinarea șefului lor. De aceia Cuza a fost silit să facă apel la oameni dinafara majorităților cu ajutorul cărora a putut traversa dificultățile acelei epoci.

„Dela moartea lui Catargiu, zicea Cuza, datează lupta parlamentară care a creiat starea actuală". Cât a trăit el, prin superioritatea sa, el a putut domina pretendenții la tron, și-a împiedecat partidul conservator să facă concesii spiritului revolutionar. Odată liberați de sub tutela sa, pretendenții își reluară pe dată planurile lor ambițioase fără însă să reușească a înrola sub steagul lor majoritatea conservatorilor. Partidul rămase astfel divizat în două fracțiuni: una, a *Pretendenților* și aderenților lor; alta, a *Conservatorilor puri*. Și *liberalii moderați* nu admiseră ideile revoluționare ale *ultra liberalilor*, de cari se despărțiră.

Cele două fracțiuni extreme, prea slabe, izolate, se asociară contra obstacolului comun și așa se ajunse la *Coaliția*

monstruoasă. Aceasta şi a luat ca program: protecţiunea libertăţilor noastre constituţionale. Conducătorii coaliţiei sunt agitatorii cu idei revoluţionare şi pretendenţii la tron, eşuaţi în 1859. „Scopul său cel mai imediat, continua Cuza, nu mai este a'ci niciun mister, pentru nimeni, este răsturnarea ordinei de lucruri inaugurată prin dubla mea alegere şi sancţionată de Sublima Poartă şi de Puterile Garante". Cât despre scopul mai îndepărtat, pretendenţii urmăresc desfacerea unirei, ceiace le permite mai multe şarse pentru tron. Ultra liberalii sunt dominaţi de un bizar amestec de utopii înprumutate fie dela revoluţia franceză fie dela *socialismul modern*. Iar unii, cei mai cuminţi, sunt stăpâniţi de un *patriotism exaltat*, pe baza căruia urmăresc o schimbare totală a hărţii Europei!

Ca metode de luptă, au folosit toate mijloacele, ridicând tot felul de acuzaţiuni, de ordin administrativ, financiar: prin discuţii imprudente, au fost amestecaţi miniştri străini, provocând prin aceasta, greutăţi Ţării. Faptul, că a ţinut guvernul Creţulescu în contra unei astfel de majorităţi, a determinat-o să-l acuze pe domnitor că *atingea suveranitatea naţională*, urmărind *guvernul absolut, personal*. Aceasta explică faimoasa contra adresă, răspândită atât de mult în ţară şi în străinătate [1]).

Desigur, sunt abuzuri, Nu se pot nega. Dar cine poate pretinde îndreptarea în 4 ani a unor rele, de veacuri. Totuş, este de constatat un mare progres. Avuţia publică a crescut. Funcţiunile administrative sunt astăzi accesibile tuturor, nu numai boerilor. Justiţia e mai bine distribuită, administraţia e mai bună. Dacă nu s'a putut încă rezolva chestia rurală, totuş, ţăranul dacă nu e încă proprietar, în schimb, nu mai geme sub corvezile şi prestaţiile de altă dată care-l zdrobeau. Armata are şi ea baze solide. Diferite împrejurări externe favorizau această opoziţie. Căderea regelui Othon [2]), de exemplu, exaltă îndrăzneala ei. Ziarul democratic „*Românul*" începu să susţină teoria că fiecare naţiune are dreptul de-a se debarasa de-un prinţ care-i displace şi că o schimbare de domn este o chestiune pur internă de care Puterile străine n'au a se ocupa.

1) Adresa Majorităţii din Februar 1863.
2) Regele Greciei.

Un deputat aparținând dreptei a declarat în plină Adunare că „inviolabilitatea Prințului nu era scrisă nicăieri în Convențiune". Un pretendent la tron a negat Domnitorului dreptul de-a corespunde cu Agentul Țării la Constantinopol și-a propus trimiterea lui în judecată pentrucă a acceptat instrucțiile Șefului Statului în niște negocieri cu Poarta și Puterile Garante, privitoare la interesele țării [1]. Când a venit apoi chestiunea trecerii armelor sârbești, ea a fost exploatată de opoziție, făcând un mare rău țării deoarece unele puteri au rămas cu îndoială în ce privește corectitudinea guvernului român.

Indată după izbucnirea revoluției polone, opoziția începu a discuta în comitete restrânse chestia înlăturării lui Cuza dela tron, încurajați chiar, în această direcție și de miniștri străini.

Contra proectul de adresă la mesajul tronului [2], a fost votat de-o majoritate echivocă. Prezentat la Palat în condițiuni de-o rară aroganță, domnitorul fu silit să concedieze delegația de deputați. Aceștia se duseseră însoțiți și de stenografi cari fură dați afară. Nu se pot uita astfel de *„provocări insolente"*.

Lupta dusă de coaliție [3] n'avu însă niciun ecou asupra opiniei publice. Adunarea merse până acolo încât a refuzat dreptul pentru guvern de-a ridica impozitele.

In fața unei astfel de situații, „eu aveam, scria Cuza, trei căi diferite de urmat: sau să schimb Ministerul, sau să dizolv Adunarea, sau să aștept cu răbdare terminul legal al sesiunii".

Prima era ușoară. Miniștrii erau gata oricând să demisioneze însă înlocuirea lor era mai grea deoarece adevărații conservatori nu puteau domina pasiunile atât de violente. Coaliția urmărea să izoleze puterea executivă și ducea o luptă direct contra lui Cuza. Dizolvarea, nu era nici ea o soluție deoarece peste 3 luni trebuiau făcute noui a-

1) Aluzie la prințul Grigore Sturza care ceruse darea în judecată a lui C. Negri pe chestia Memorandului din 1860. Vezi capitolul: Ultimele conflicte cu Adunarea în primăvara lui 1863.

2) Din Februar 1863.

3) Monstruoasa coaliție.

legeri și deci noui agitații. Legea electorală, neschimbată lăsa în prezență aceiași alegători, aceiași candidați.

Cuza s'a oprit deci la a 3 a soluție: așteptarea până la închiderea sesiunii și asigurarea libertății de acțiune până în Decemvrie viitor. Sesiunea a fost închisă la 2 Martie printr'un Mesaj moderat.

Țara a rămas cu Domnitorul nu cu Adunarea. Articolul 22 al Convenției prevede peutru cazul când bugetul nu este votat la timp, dreptul de-a se percepe impozitele pe baza ultimului buget. Guvernul a făcut uz de-acest articol. Puținii recalcitranți au fost sancționați cu ușurință. Nicăieri n'a fost o opoziție serioasă și nici ordinea n'a fost un moment tulburată.

Din această lungă expunere, Cuza voia să demonstreze Puterilor Garante, odată pentru totdeauna, insuficiența sistemului guvernamental de care dispunea. Coaliția care se ridica în contra lui, putea brava autoritatea fără niciun risc de sancțiune din cauza lacunelor din codurile țării. Ea dispunea de majoritatea ziarelor. Conducerea, o aveau ultra liberalii, cari erau conduși de comitete republicane din afară.

Unele elemente dizolvante tind să predomine în unele orașe în mod neliniștitor. O recentă alegere municipală la București a scos la iveală probe decizive. Poliția a pus mâna pe o dubiă proclamație, adresată poporului și armatei, care era pur și simplu, un apel la arme!

Bazele regimului propus de Cuza

Regimul de viitor pe care Cuza îl propunea Puterilor Garante cuprindea următoarele puncte:

1. Scoborîrea considerabilă a censului atât pentru votanți cât și pentru candidați și fuziunea complectă a colegiilor electorale.

2. Un corp legislativ ale cărui puteri trebuiesc strict definite și limitate.

3. O *Inaltă Cameră* sau *Senat, corp ponderator*, ai cărui membri vor fi numiți de Domnitor pe un timp fixat.

4. *Un Consiliu de Stat însărcinat să elaboreze legile, să le susție în fața Camerelor* și să întocmească regulamentele

de administrație publică. Tot el trebue să rezolve și dificultățile care se ridică în materie administrativă.

5. *O Curte de Conturi* însărcinată cu examinarea și controlul întrebuințării banului public.

Acest regim reprezenta *organizarea viitoare a statului*, deoarece Cuza nu credea că situația de-atunci a țării permitea să se aștepte acceptarea lui de către Curtea Suzerană și Puterile Garante.

Sistemul electoral e destul de dificil. La ce cifră se va scobori censul, până la ce limită e bine de mers? Sunt chestiuni grele.

A deschide drum spre Parlament așa ziselor „capacități", un element turbulent, hrănit de teorii rău dirijate, de principii subversive, e o primejdie. A întinde cercul până la țărani, introducând *sufragiul universal*, înseamnă a te sprijini pe-o clasă de mult bun simț și sprijinitoare a tronului, dar incultă și ușor de câștigat, cum s'a încercat deja, folosindu-se preocupările ei legitime însă adesea inoportune sau nemoderate, pentru pământ.

Propaganda revoluționară a fost făcută pe o scară așa de întinsă încât e de temut ca și noua Adunare, ori cum s'ar alege, să fie câștigată și ea de-această contagiune. In plus, sistemul pe care Cuza îl propunea Puterilor Garante și Porței presupunea un ansamblu de instituții, o educație politică, un spirit de disciplină care nu exista încă în România.

Ori, în aceste condiții, noua organizare ar avea toate șansele să eșueze ca și prima.

In rezumat, țara are nevoie de-o administrație puternică și respectată și de-aceia trebue, pentru un timp, lăsată mână liberă Puterii executive.

„După experiența loială pe care eu am făcut-o timp de 4 ani, zicea Cuza, mă văd obligat să declar că mijloacele precare de care dispun, sunt absolut insuficiente pentru a duce la bun sfârșit opera grea a organizării Principatelor-Unite. *Singurul remediu după mine, este suprimarea temporară a Adunării Elective*". Astfel, Cuza explica gândul său complect.

El nu înțelegea să revendice exercitarea puterii abso-

lute, ci căutarea mijloacelor celor mai eficace pentru a asigura consolidarea şi prosperitatea ţării sale.

Măsurile practice şi imediate propuse de Cuza

1. *Adunarea legislativă va fi dizolvată.* Prin derogare dela articolul 3 din Convenţiune, ea va fi suspendată *pe 5 ani* în care timp se vor realiza reformele indicate de Convenţiune.

2. In locul Adunării se va institui un *Consiliu Admnistrativ* sau *Consiliu de Stat.* Membrii vor fi numiţi de Domnitor. Mandatul lor va fi reînoibil în fiecare an. Insă, pentru a se respecta principiul reprezentării naţionale şi pentru a-i acorda tot prestigiul de care are nevoie, el ar putea fi compus astfel încât jumătate dintre membrii lui, să fie aleşi dintre deputaţii Adunării dizolvate. Desemnarea lor s'ar face după criterii cât mai obiective. Mulţi dintre foştii adversari s'ar putea astfel ralia noului regim mai autoritar. Cealaltă jumătate a Consiliului de Stat, va fi alcătuită dintre personalităţile cele mai de seamă ale vieţii publice. Mulţi dintre aceştia au stat până acuma departe de frământările politice şi ar fi dispuşi să se ralieze unui regim de autoritate şi de ordine.

Consiliul de Stat va cuprinde în sânul său reprezentanţi ai tuturor intereselor ţării, pentru a căpăta un caracter pur naţional. Vor face parte din el: 4 reprezentanţi ai micei proprietăţi şi chiar 4 sau 8 ţărani, aleşi dintre acei cari au făcut parte din Adunarea din 1857, unde ei au dat probe constante de înţelepciune şi bun simţ. Ar fi o mare satisfacţie pentru ţărănimea care merită toată solicitudinea statului.

Consiliul de Stat va fi format din 70 de membri. Vor fi reprezentate toate districtele. Atribuţiile lui vor fi acelea pe care Convenţiunea le-a dat Adunării legislative. Durata sesiunii anuale va fi de 3 luni, începând la 15 Septemvrie sau 1 Octomvrie pentru a avea timp suficient să discute şi să voteze bugetul înainte de 1 Ianuarie.

Un regulament interior, pregătit de guvern, va determina cu preciziune limita drepturilor, modul de votare,

pentru a preveni orice conflict și-a înlătura discuțiunile sterile din sesiunile parlamentare ale ultimilor 4 ani.

Consiliul de Stat va fi prezidat de Mitropolit. Episcopii vor fi membri de drept.

Dintre cei 4 vice-președinți, doi vor fi numiți de Domnitor, iar doi de Consiliul de Stat care-și va alege singur ceilalți membri ai biuroului.

3. *Un comitet de legislație* format din 6 membri numiți de Domnitor dintre membrii Consiliului de Stat. El va avea misiunea să studieze și să elaboreze proectele de legi care i vor fi supuse de consiliul de miniștri.

4. *Un comitet de finanțe* format tot din 6 membri numiți însă de Consiliul de Stat și nu de Domnitor. Acesta va examina și verifica conturile exercițiilor trecute și va supune Consiliului de Stat un regulament definitiv conform articolului 24 al Convențiunii.

Membrii acestor două comitete vor lucra în fiecare an, în afară de sesiunea anuală, încă 3 luni, cu începere dela 1 Ianuar, activitate pentru care vor fi plătiți convenabil.

„Acesta este ansamblul organizării pe care, după matură chibzuință, zicea Cuza, îmi propun să-l introduc. Această organizare răspunde educației politice a țării; ea este adaptată resurselor ei intelectuale; ea ajunge trebuințelor sale. Instituind acest mod nou de guvernare eu voi lua imediat măsurile indispensabile pentru a-i asigura o funcționare regulată" [1]).

5. Următoarele legi trebuiau prezentate acestui Consiliu: Legea Siguranței Generale, legea asupra presei; sistemul avertismentelor și semnarea articolelor; instituirea unei Prefecturi speciale la București. Suprimarea corporațiilor din capitală. Reorganizarea municipalității din București. Aceste 3 legi din urmă vor desființa mijloacele de care dispune opoziția ultra-liberală pentru a domina masele turbulente din Capitală și vor permite o administrație municipală reprezentând interese reale și serioase. Această administrație va înlocui triumviratul de până acum, care

1). In Instrucțiile lui Negri urmează un pasaj în care se cuprind diversele legi care trebuiau prezentate Consiliului de Stat. Acest pasaj este tăiat cu o linie de cerneală.

este în conflict permanent cu autoritatea superioară, o bravează, constituind un adevărat stat în stat. *Fol. 144.*

6. Odată cu aceste legi, guvernul se va ocupa de legile bugetare care n'au fost votate din 1860; de legile financiare indispensabile unei bune administrații a banului public și unei aplicări a noului sistem financiar[1]); de concesiunea unui împrumut de 50 milioane de franci, contractat în Franța și Anglia; de concesiunile de căi ferate, cerute de case din Paris și Londra; de concesiunea unei bănci și-a unui credit fonciar, solicitate de o casă din Paris. Un împrumut special va permite terminarea rețelei de drumuri în toată țara.

7. Se vor institui apoi *4 prefecturi generale* pentru a diminua centralizarea prea strânsă de astăzi în detrimentul numeroaselor interese locale.

8. Se vor institui *consilii generale elective* în fiecare district, unde se va cheltui, în discutarea intereselor locale, energia care împinge astăzi aproape toată lumea spre politică. In aceste consilii districtuale se vor studia printre altele și raporturile dintre proprietari și țărani. Se va obține astfel din această largă anchetă de pe cuprinsul întregii țări, mijloacele de a rezolva echitabil și fără zguduiri, *chestia rurală.* Guvernul se va mai ocupa apoi de legea privitoare la accesul străinilor la proprietate și de cele peste 60 de proecte de legi, prezentate de 4 ani Adunărilor și care n'au fost încă votate deși urmăreau realizarea progresivă a ideilor indicate de articolul 46 din Convenție.

* * *

Deși fixat un termen de 5 ani pentru durata instituțiilor pe care le propunea Cuza, acesta își rezerva dreptul de a-l scurta dacă ar constata o ameliorare mai devreme. Spiritul românesc, zicea el, e foarte maleabil și se va adapta ușor la noua organizare. Suprimându-se orice mijloc de agitație politică, energia românească se va îndrepta spre marile întreprinderi industriale de care țara are atâta nevoie.

1) Proecte deja elaborate, zicea Instrucțiunea, cu concursul misiunii franceze.

Liberat de orice preocupare politică, Domnitorul va putea profita de acest timp pentru a elabora pe îndelete Constituția viitoare pe care el ambiționează s'o dea țării.

„Simpatiile care mi-au fost dovedite în diferite ocazii, continua Cuza, încurajările binevoitoare pe care le găsesc chiar în acest moment, îmi dau dinainte siguranța că voi putea, de-acord cu Curtea Suzerană și cu Puterile Garante, asigura, printr'o guvernare constituțională, ponderată, viitorul Principatelor Unite".

* * *

Adresându-se apoi lui Negri, Cuza îi amintea că și acesta, de curând, parcurgând țara, a putut constata că România va accepta cu recunoștință această organizare tranzitorie. El singur e convins din tot ce-a văzut și tot ce i s'a spus, că țara nu mai poate suporta capriciul unei oligarhii rebele caré n'a știut să realizeze nimic serios. Țara cere peste tot „autoritate și dreptate".

Bunul simț al națiunii nu s'a înșelat asupra cauzelor răului de care suferе și de-aceia ea a făcut mereu apel la Domnitor contra greșelilor Adunării și-a acțiunilor vinovate ale Coaliției.

El e conștient de-acest mare rol și înțelege să-și ia toată răspunderea însă numai în condițiunile de mai sus.

„Dacă ideile mele, continua Cuza, nu vor găsi sprijinul imediat pe care-l aștept, eu nu voi ezita să sacrific situația mea personală intereslor țării mele și să mă retrag de pe scena politică. *Voi abdica și voi căuta să las unui Prinț mai bine sprijinit, grija de-a termina sarcina pe care poziția mea izolată și mijloacele de care eu dispun nu-mi permit s'o îndeplinesc*".

Aceasta e pentru el o hotărîre irevocabilă pe care Curtea Suzerană și Puterile Garante trebue s'o cunoască.

Ele trebuiesc asigurate că ordinea va fi menținută și că nu este nicio primejdie decât cel mult pentru persoana lui.

Acestea erau instrucțiuni intime, pentru Negri. El era lăsat liber să aprecieze măsura în care va face uz de ele. Prin aceasta, Cuza îi arăta încăodată încrederea absolută care o avea în patriotismul și devotamentul său.

Atitudinea Turciei şi-a Puterilor Garante faţă de cererile lui Cuza

Poziţia pe care şi-o fixase Cuza faţă de Puterile Garante şi de Poartă, era foarte tare. El se dovedea abil. Ţara era într'o anarhie care nu mai putea continua cu atât mai mult cu cât agitaţia era numai de suprafaţă, fără ecou în straturile adânci ale populaţiei. O minoritate înfimă striga cu atât mai tare cu cât poziţia ei devenea tot mai slabă pe zi ce trecea. Această minoritate activă sabota opera de consolidare a ţării. Cuza îşi alese ca bază faţă de Puteri aplicarea Convenţiunii din Paris care cerea anumite reforme, nerealizate până acum şi care nu se puteau efectua atâta timp cât nu i se acordau Domnitorului măsurile cerute.

El se arăta hotărît să nu mai aştepte, să abdice la nevoie, sacrificând propriile sale interese pentru consolidarea ţării. Această hotărîre îl ridica în faţa tuturor întrucât se arăta desinteresat şi în acelaş timp spulbera şi acuzaţiile care i se aduceau că urmărea să-şi consolideze o dinastie proprie. Dar dispoziţia lui de-a abdica era şi abilă. S'a văzut în capitolele de mai sus cât era de dificil un acord al Puterilor pe chestiunea unui succesor. Această situaţie se va menţine şi în viitor, cum se va vedea. Cuza ştia acest lucru. Cu toate rezervele care le aveau faţă de el, Puterile erau hotărîte să evite complicaţiunile inevitabile ale unei vacanţe de tron. El avea deci toate şansele să obţină concursul lor, pentru a nu fi silit să abdice. Cel mai important concurs de care avea nevoie, cel francez, îi părea mai asigurat ca totdeauna. Perspectivele întrevăzute din conversaţia cu generalul Türr erau pentru el de-o mare încurajare în acest sens. Napoleon al 3-lea va avea în curând nevoie de el. Nu-i putea deci refuza sprijinul necesar pentru a-şi consolida poziţia lui şi-a ţării sale.

Aceasta era situaţia în Iunie 1863 când Cuza s'a decis să pue în curent unele puteri despre intenţiile sale.

* * *

Cu toate asigurările primite din partea Franţei [1]),

1) Drouyn de Lhuys însărcinase pe ducele de Gramont, ambasadorul Franţei la Viena, să asigure Austria că în toată conversaţia lui

Austria a rămas îngrijorată de negocierile lui Türr la București. Consulul austriac, Eder, informa guvernul său că vizita lui Türr nu era o simplă politeță și că trebuia pusă în legătură cu un întreg plan de răsvrătire a naționalităților din Austria, de care Rusia nu era străină [1]). Alarmată, Viena căută o înțelegere cu Anglia însă Apponyi, ambasadorul ei la Londra, dupăce se întreținu cu lordul Russel, rămase foarte sceptic. Deși nu simpatiza prea mult pe Cuza, Anglia nu vedea niciun mijloc de acțiune efectivă contra lui atâta timp cât era susținut de Franța. Convențiunea din 1858 cerea un acord al *tuturor* Puterilor Garante și acesta nu era posibil. „Miniștrii englezi, scria Apponyi, văd ca și noi inconvenientele și chiar primejdiile situației dela Dunărea de Jos... însă ei dau înapoi în fața măsurilor de constrângere care trebuiesc luate în înțelegere numai cu Austria și cu Poarta" [2]).

La începutul lui Iulie, însărcinatul de afaceri al Austriei la Constantinopol, contele Ludolf punea în curent pe ambasadorul Angliei cu tot felul de svonuri în legătură cu voiajul lui Türr la București și cu planurile lui Cuza. Mai mulți ofițeri italieni ar fi venit odată cu acesta la București. Türr ar urmări coroana Ungariei sub numele de Ștefan al 6-lea, e în legături secrete cu Sârbii și Bulgarii, și pentru a atrage și pe Cuza de partea sa, i ar fi promís unirea Românilor din Transilvania cu România. La București, Türr ar fi avut deja întrevderi cu fruntași de-ai Românilor din Transilvania și cu un ofițer rus, Lapteff. Rusia ar favoriza această acțiune în contra Austriei [3]).

La 9 Iulie Rechberg comunica lui Apponyi informații asemănătoare. Un alt emisar italian, numit Bruzzesi s'ar găsi la București în legătură cu planurile lui Türr iar a-

Türr cu Cuza, acesta s'a menținut tot timpul într'o mare rezervă și că nu va întreprinde absolut nimic în opoziție cu politica franceză. Scrisoare din 15 Iunie 1863. R. V. Bossy: *L'Autriche et les Principautés-Unies*, p. 353.

1) „Es dürfte auffallen, scrie Eder, dass Türr die Reise nach Bukarest unternommen, um sich das Vergnügen zu geben, mit dem Fürsten über Politik im Allegemeinen zu sprechen". Scrisoare din 20 Iunie 1863. *ibid.* p. 355.

2) Scrisoare din 24 Iunie, către Rechberg. *Ibid.* p. 355.

3) Scrisoarea lui Ludolf din 4 Iulie 1863. *Ibid.* p. 356.

cesta s'ar fi pus în legătură cu Brătianu şi Rosetti „afiliaţi partidului mazzinist" [1]).

Cuza cunoştea îngrijorarea Austriei. Consulul ei la Bucureşti, baronul Eder, depunea mari sforţări să cunoască adevărul. Planurile de care-i vorbise Türr, nu erau deci fanteziste. Austria le lua în serios. Napoleon al 3-lea se putea opri asupra lor când va socoti el momentul favorabil. Cuza nădăjduia deci să-i fie de folos, odată.

* * *

In timp ce Austria continua să fie alarmată pe chestiunea planurilor lui Türr şi-a atitudinei Rusiei, C. Negri începu să pregătească terenul la Constantinopol pentru cererile lui Cuza. El se dusese înarmat şi cu un memoriu asupra Mânăstirilor închinate şi găsise în această privinţă, dispoziţii destul de bune la Poartă şi la reprezentanţii Puterilor Garante. Negri comunica lui Cuza la 27 Iunie o veste preţioasă: ministerul de afaceri externe francez a dat ordin primului secretar al ambasadei franceze din Constantinopol, De Bonnières, să se ducă la Bucureşti să explice şi mai bine lui Tillos care este adevărata politică a guvernului francez faţă de Cuza şi de Principatele-Unite [2]). Era încă o dovadă de încredere din partea guvernului francez, deoarece Tillos continua să facă rapoarte, în general, ostile lui Cuza.

De-ocamdată Negri nu puse în curent cu intenţiile lui Cuza decât pe Aali Paşa, ministrul de externe al Porţei, şi pe ambasadorii Franţei şi Angliei, cărora le citi instrucţiunile sale. Aali Paşa ceru timp de gândire. Henry Bulwer, ambasadorul Angliei îi recomandă lui Cuza „ca particular" să ceară în mod precis *ori o dictatură ori o nouă constituţie*. „Mais comme représentant de *l'Angleterre constitutionelle*, adăoga Bulwer, il ne pouvait que nous conseiller d'élaborer une nouvelle constitution, jusqu'à la mise à exécution de la quelle, le Prince aurait alors de droit de gouverner par Lui-même". Ambasadorul englez recunoştea apoi că Anglia, deşi constituţională, când era vorba de colonii, ea le acorda constituţii cu totul deosebite de-ale ei, propor-

---

1) *Ibid.* p. 358.

2) *Ac. Română, Arhiva Cuza*, t. 4857, fol. 374.

ţionate cu nivelul lor politic, admiţând chiar pentru ele şi restrângerea libertăţii presei. In rezumat, el se declara de acord dinainte cu ceiace va aranja cu Aali Paşa şi cu Franţa. Se gândea chiar să facă un mic voiaj în Principate pentru a se convinge la faţa locului de situaţia lor.

Marchizul de Moustier, căruia Negri îi lăsă spre consultare înseşi Instrucţiile sale, se arătă de-acord complect cu măsurile propuse de Cuza. Adăogă doar că aceste măsuri excepţionale nu ar trebui menţinute prea mult deoarece ţara îşi va recăpăta repede ordinea şi liniştea, necesare [1]).

Şi în chestiunea Mânăstirilor închinate, care era la ordinea zilei, ambasadorul Franţei era în principiu de-acord cu punctul de vedere românesc şi recomanda lui Cuza să se adreseze la Viena, direct lui Rechberg, ministrul de externe, care, după informaţiile lui, părea mai favorabil soluţiei propuse de guvernul român. Cauza călugărilor greci era susţinută cu multă căldură de Rusia. Austria care bănuia la această epocă că Ruşii încurajau planurile lui Türr, n'avea interesul să susţină prea mult revendicările acestor călugări.

Primele sondagii deci întreprinse de Negri erau favorabile. Sprijinul Angliei era asigurat în principiu iar Turcia nu se arăta ostilă.

Un incident însă, supărător pentru Cuza, întrerupse pentru un timp mersul favorabil al acestor tratative.

Incidentul Constangalia

Toate sforţările diplomaţiei franceze întreprinse în favoarea Poloniei eşuaseră. Un acord al Puterilor nu se putuse realiza iar Rusia refuza să stea de vorbă cu răsculaţii poloni înainte de-a depune armele. Represiunea armatelor ruseşti era teribilă.

Opinia publică franceză şi română era foarte favorabilă Polonilor. Cuza întreţinea relaţii foarte amicale cu şefii răscoalei, refugiaţi la Paris, prinţul Adam Czartoryski, fiul acestuia, Ladislas Csartoryski, contele Zamoyski,

1) Scrisoarea lui C. Negri sătre Cuza din 18 Iulie 1863. *Ibid.* fol. 373—394.

principele Sapieha, etc[1]). Necesităţile însă de bună vecinătate cu Rusia, îl sileau să fie foarte atent la trecerile de refugiaţi poloni pe teritoriul român. Nu trebuia dat Rusiei un pretext pentru a ocupa ţările române.

In noaptea de 13 spre 14 Iulie 1863, o trupă de 400 de Polonezi, emigraţi din Turcia, debarcă între Reni şi Ismail de pe un vas sub pavilion englez. Ea era comandată de colonelul polon, Milkowski şi se îndreptă spre Polonia. Colonelul român Călinescu, cu două companii, plecând din Ismail îi ajunse pe Poloni la localitatea Constangalia, pe drumul spre Cahul.

Colonelul Călinescu avu o întrevedere cu Milkowski şi-i arătă că trecerea unei trupe armate pe teritoriul ţării, constituia o violare a neutralităţii, ceiace putea provoca un grav conflict cu Rusia[2]). Polonii refuzară să depue armele. Din ciocnirea produsă rămaseră mai mulţi morţi şi răniţi de ambele părţi[3]). La 17 Iulie trupele polone se predară în satul Rânzeşti. Ele fură apoi foarte bine tratate şi se retraseră peste graniţă în Turcia. Colonelul Milkowski mulţumi chiar print'o scrisoare când părăsi ţara.

Cuza nu putuse face altfel. Era singurul mijloc pentru a-şi apăra neutralitatea ţării sale. „Am cea mai mare simpatie pentru cauza voastră, declara el cateva luni mai târziu căpitanului polon Zagrowsky, dar nu pot să-mi periclitez ţara pentru ea; dacă v-aş învoi să vă înarmaţi pe teritoriul meu, Ruşii ar fi îndreptăţiţi a ne privi de duşmani. Treceţi dacă puteţi armele voastre prin mici încărcări, oamenii voştri, prin mici mănunchiuri; dar nimic mai mult, nimic pe faţă" [4]).

Cu o lună mai înainte, un alt polon, Mieroslavski, refugiat şi el, stabilit în ţară, fusese împiedecat să ţină mai multe conferinţi despre conaţionalii săi[5]).

Aceste fapte, petrecute la mică distanţă, unul de altul,

---

1) R. V. Bossy: *Agenţia Diplomatică*, p. 60.

2) *Ibid.* p. 64.

3) Românii avură 18 morţi şi 35 de răniţi, dintre cari, 3 ofiţeri. *A. D. Xenopol, op. cit.*, t. 1, p. 284. Polonii avură 16 ucişi, dintre cari, 2 ofiţeri.

4) *Idid.* p. 284.

5) *Ibid.* p. 284.

trezi din nou bănuieli asupra politicei de apropiere a lui Cuza cu Rusia. Incepură iarăș să circule versiunile cu candidatura prințului de Leuchtenberg și cu rusofilismul lui Cuza [1]).

* * *

Incidentul Constangalia, deși redus ca proporții, provocă lungi discuții în cercurile diplomatice și lăsă o anumită iritație în cele franceze contra lui Cuza.

Baligot de Beyne explicând lui Ioan Alexandri acest incident, căuta să-l pue în legătură su încercarea prințului Grigore Sturza de a se folosi de-acești Poloni pentru a răscula Moldova contra lui Cuza [2]). Acesta se arăta gata să servească politica Franței în Orient. Alexandri era invitat să precizeze acest lucru încăodată lui Drouyn de Lhuys [3]). Insă, îndată ce sosiră la Paris rapoartele consililor francezi din Principate, în special, ale lui Tillos, Drouyn de Lhuys văzu că amestecul lui Gr. Sturza nu era exact [4]). Bănuiala despre rusofilia lui Cuza rămânea în picioare. Se făcea o legătură între promptitudinea cu care se acționase față de Poloni și între atitudinea avută de guvernul țării cu ocazia trecerii armelor pentru Serbia. Și într'un caz și în altul, apărea vizibilă menajarea Rusiei.

Drouyn de Lhuys rămase bănuitor [5]). La 18 Iulie Alexandri era primit rece la ministerul de externe, unde opinia generală era acum ostilă Românilor. Nimeni nu voia să creadă în amestecul prințului Gr. Sturza [6]).

Șeful de cabinet al lui Cuza trimetea telegrafic explicații peste explicații lui Alexandri pentru a liniști cercurile franceze. „Dites aussi, telegrafia Balygot, que les

1) *Ibid.* p. 285.

2) R. V. Bossy: *Agenția Diplomatică*, p. 273.

3) *Ibid.* p. 273.

4) *Ibid.* p. 65.

5) „Une trop grande vivacité touchant les Polonais, declara el lui Alexandri, contrasterait fâcheusement, pour quelques puissances, avec l'indifférence montrée pour les armes serbes. Certaine entente entre les Russes et le Prince serait confirmée. L'Opinion générale réprouverait unanimement une répression violente. Evitez un triste rôle. Il faudrait concilier les devoirs de neutralité et l'humanité". Scrisoarea lui I. Alexandri către Baligot, din 17 Iulie 1863. *Ibid.* p. 274.

6) Telegrama lui Alexandri din 18 Iulie. *Ibid.* 274.

appréciations du ministre français, si regrettables qu'elles soient, n'altéreront point les sentiments de S. A. S. pour le gouvernement de l'Empereur" [1]).

Impresionat de răceala cu care era întâmpinat, Alexandri recomanda presant lui Cuza, măsuri umane faţă de Polonii dezarmaţi pentru a calma opinia publică franceză. Lucru era cu atât mai necesar cu cât tocmai în acest timp, întreaga presă franceză ataca violent Rusia pe chestia polonă [2]).

La aceasta se mai adăuga şi chestiunea Mânăstirilor închinate care nu se mai termina. „M. Drouyn de Lhuys, scria Alexandri, m'a annoncé, avec quelque humeur, *qu'il était fatigué de cette question*". La Paris se credea soluţia românească, în această privinţă, prea radicală [3]).

Pe la sfârşitul lui Iulie agitaţia în jurul incidentului Constangalia începu să se calmeze. Şeful refugiaţilor poloni din Paris, prinţul Czartoryski recunoştea lui Alexandri că guvernul român nu putea face altfel şi că răspunderea trebuia să cadă în întregime pe nepriceperea lui Milcowski. Prinţul polon recomanda lui Cuza pe doctorul Teofil Gluck, stabilit deja la Bucureşti unde era şi medicul particular al său, ca agentul oficial al guvernului polon revoluţionar [4]). Deşi aplanat, incidentul Constangalia avu urmări defavorabile pentru Cuza. Din iritaţia cercurilor politice din Paris şi din atitudinea presei franceze, Cuza deduse că Franţa continua să susţie cu pasiune cauza poloneză şi că deci, eventualitatea unui războí contra Austriei din partea Italiei, Ungariei şi celorlalte naţionalităţi

1) Telegramă către I. Alexandri, din 19 Iulie. *Ibid.* 275.

2) La 20 Iunie Franţa propusese Angliei şi Austriei încheierea unei convenţii pe chestiunea poloneză. Aranjarea acestei chestiuni trebuia urmărită fie pe cale diplomatică fie pe calea armelor. Anglia refuză o astfel de alianţă, iar după ea, şi Austria. Franţa rămase compromisă dupăce jignise şi inutil Rusia. La 13 Iulie Gorceacof răspunse printr'o contra propunere care nemulţumea adânc Franţa. El cerea o supunere prealabilă a Polonilor şi-apoi o conferinţă numai a celor 3 puteri care participaseră la împărţirea Poloniei. A. Debidour: *Histoire Diplomatique de l'Europe*, t. II, p. 257.

3) Scrisoarea lui Alexandri către Baligot, din 23 Iulie 1863. *Ibid.* p. 275.

4) Scrisoarea lui Alexandri către Baligot din 28 Iulie 1863. *Ibid.* p. 277.

oprimate, susținute de Franța, nu era încă apropiată, așa cum îi lăsase a înțelege generalul Türr. La ministerul de externe francez rămânea îndoială asupra sincerității politicei lui Cuza, acuzat mereu de rusofilie. Și această iritație contra lui se întâmpla tocmai într'un moment când el avea mai multă nevoie ca oricând de sprijinul Franței în chestiunea loviturii de stat.

Incidentul Constangalia aduse o întârziere de câteva săptămâni în pregătirea terenului la Constantinopol de către Negri.

Reluarea tratativelor cu Puterile Garante pentru lovitura de stat

La 14 August, Alexandri telegrafia de la Paris că generalul Türr dorea să-l vadă a douăzi și cerea pentru aceasta, instrucțiunile necesare [1]). Răspunsul, tot telegrafic, nu-l primi însă decât peste 3 zile. Trebuia să se răspundă lui Türr că tot ce se vorbise, era subordonat opiniunii Impăratului. „Dites-lui de plus, adăuga Baligot, que les récents événements qui se sont passés dans les Principautés Unies nous imposent plus que jamais la prudence et une stricte neutralité".

Türr văzu pe Alexandri, îl puse în curent cu cele discutate în Mai cu Cuza, și-i anunță hotărîrea regelui Victor Emanuel de-a pune la dispoziția Principatelor 2000 de puști și-o baterie de artilerie. El fusese invitat la Paris de ducele de Morny, personaj inițiat în politica secretă a Impăratului. Alexandri i se plânse, pentru a ajunge la urechile lui Napoleon al 3-lea, de atitudinea ostilă a lui Tillos față de Cuza, arătându-i că acesta lucra la București pentru slăbirea unui regim care ar putea fi odată de folos politicei imperiale. Tocmai în acest timp Drouyn de L'huys prezentase Impăratului memoriul privitor la lovitura de stat pe care o pregătea Cuza. Și Türr fu pus în curent cu aceasta pentru a insista și el în acest senz pe lângă ducele de Morny [2]).

1) Telegramă către Baligot. *Ibid.* p. 278.

2) Telegramă din 17 August. *Ibid.* p. 279.

3) Scrisoarea lui Alexandri către Cuza, din 18 August 1863. *Ibid.* pp. 279—282.

In fine, în ziua de 18 August, Alexandri ceru lui Drouyn de Lhuys, părerea sa asupra memoriului privitor la lovitura de stat. „Il m'a laissé entendre, scria Alexandri, que les idées qui s'y trouvent contenues touchent à un ordre de choses *qui ne permet pas au gouvernement de S. M. de les traiter autrement que dans une délibération régulière avec les puissances signataires de la Convention*". Altfel, Franţei i s'ar putea reproşa că trece peste drepturile celorlalte puteri, care nici nu erau încă informate toate, despre intenţiile lui Cuza. „Dans cet état de choses, continuă Drouyn, et eu égard à la gravité du sujet, nous ne pourrons assurément donner à S. A. *que des conseils de prudence*. Un acte comme celui pour lequel le prince Alexandre désirerait avoir l'appui du gouvernement de l'Empereur, entraînerait pour nous, non seulement une responsabilité assez grande, mais en quelque sorte, *la garantie de la consécration de cet acte*. Pouvons-nous le faire? *Je ne le pense pas*. Nous sommes cependant toujours prêts à délibérer sur la matière avec les autres puissances, pour peu que le Prince en provoque personnellement l'initiative simultanée de leur part, en appelant leur attention sur l'urgence de la situation qu'il s'agit de modifier" [1]).

Acest răspuns era departe de-a mulţumi pe Cuza. Franţa nu-şi putea lua nicio răspundere singură, fără celelalte puteri. Ori, tocmai în acest moment, Alexandri comunica lui Cuza, că după repetatele eşecuri în chestiunea poloneză, prestigiul Franţei ieşea grav atins. Ea rămânea izolată. Cu Rusia se stricase, cu Anglia se răcise iar cu Austria n'ajunsese la niciun rezultat. „Un génie comme celui de Napoléon III ne saurait, scria Alexandri, sans abdiquer sa puissance, se laisser interrompre dans la marche de ses vastes entreprises. La longanimité encouragerait une coalition. Napoléon est homme à prévenir un si grand péril. *Nous verrons peut-être la guerre sortir des précautions excessives mêmes de la paix*" [2]).

La Paris, situaţia evolua contrar aşteptărilor lui Cuza. Acesta nu înţelegea să supue unei conferinţi a Puterilor

1) *Ibid.* p. 283.
2) *Ibid.* p. 281.

planul loviturii sale de stat și nici nu pusese în curent decât pe Franța, Anglia și Turcia. Ținând socoteală de observațiile ambasadorilor Franței și Angliei din Constantinopol și ale lui Aali Pașa, Cuza își modifică pe la jumătatea lui August o parte din propunerile sale [1]).

Proiectul definitiv al loviturii de stat

Intențiile lui Cuza nu erau cunoscute decât de ambasadorii Franței, Angliei și de către Aali Pașa, ministrul de externe al Porței. Din discuțiile cu ei, Negri obținu din partea Domnitorului unele modificări. Aceștia îi recomandase să nu ceară *„puterea absolută"*, ci să prepare o *Constituție în senzul propunerilor făcute*. Ea fu redactată în grabă de Baligot de Beyne și proectul fu expediat la Constantinopol. „Tel je l'ai lu à S. A. S., après quarante-huit heures d'un labeur solitaire, scria Baligot lui Alexandri, tel il a été remis, sans le changement d'un iota à Bordeano, qui l'a porté à Constantinople" [2]).

Proectul prevedea două Adunări — o cameră și un senat — alese de două colegii electorale dintre care unul pe bază de vot universal. Cuza era în principiu pentru votul universal la ambele Adunări însă se temea să nu-i fie considerat proectul prea avansat.

„M-r l'ambasadeur de France, scria Negri, est plutôt d'avis que le vote n'ait qu'un degré, disant que si l'on croyait qu'il n'y avait pas plus de bon sens dans les masses que dans les classes plus élevées, les premières étaient au moins plus désintéressées que les dérnières. M. de Moustier, ajoutait qu'il avait vu cela en France; mais qu'il était possible qu'il fût sage de commencer en Roumanie par les deux degrés; qu'il fallait tenir compte en ceci des idées du Prince-Régnant" [3]).

1) Telegrama lui Baligot către I. Alexandri, din 30 August. *Ibid.*, p. 283.

2) Scrisoarea lui Baligot către I. Alexandri din 30 August. *Ibid.*, p. 284. La 16 August Negri scria lui Cuza, din Constantinopol că a primit prin Bordeianu proiectul de constituție. Ac. Rom. Arhiva Cuza, t. 4857, fol. 411. I. Filitti, face analiza lui juridică: *Un proiect de constituție inedit al lui Cuza Vodă, dela 1863*, Cluj 1929.

3) R. V. Bossy: *Agenția Diplomatică*, p. 284.

Sistemul electoral avea la bază municipalităţile şi consiliile generale districtuale care trebuiau să fie şi ele organizate. Această soluţie fusese impusă de ambasadorul Angliei şi acceptată de Aali Paşa şi de marchizul de Moustier. Toţi trei erau de-acord să se dea lui Cuza mai multă libertate de acţiune pentru ca regimul său să aibă mai multă autoritate. Bulwer, ambasadorul Angliei, se temea mereu să nu vadă pe Cuza silit, altfel, să abdice şi să cedeze locul său unui candidat rus. Memoriul cu aceste modificări se termina cu ameninţarea lui Cuza de-a abdica şi de-a lăsa unui prinţ *„mai bine sprijinit"* să ducă la îndeplinire opera sa. Era cel mai bun mijloc să obţie concursul lui Bulwer.

„Quant à l'idée d'un prince russe, scria Baligot, c'est une rêvasserie anglaise". Cuza prevenise pe Tillos că în caz de retragere, el înţelegea să ceară lui Napoleon al 3-lea *un general francez* pe tronul Principatelor. Cuza nu voia ca proiectul său să fie supus aprobării *tuturor* Puterilor Garante. El se mulţumea să-l execute după *„o înţelegere secretă"* cu Aali Paşa, marchizul de Moustier şi Henry Bulwer, „sans prétendre que cette entente constitue un engagement pour les Cabinets qu'ils représentent" [1]).

Dacă la Constantinopol, marchizul de Moustier arăta atâta bunăvoinţă lui Cuza, la Paris, cercurile oficiale păstrau mereu rezervă faţă de el, după incidentul Constangalia. Chestiunea M[illegible] închinate nu se mai termina. Un reprezentant al lor, exarhul Nylos se plângea la Paris de „arbitrarul" soluţiei româneşti. Drouyn de Lhuys îi declara lui Alexandri qu'il était littéralement obsédé par les sollicitations de [illegible]que Nylos" [2]), şi îndemna pe Cuza să termine odată această problemă. Altfel, nu era exclusă o soluţie d[illegible] s'ar putea să fie executată cu f[illegible] Porţei [3]). Aceasta constituia o ameninţare [illegible] mai gravă pentru Cuza, cu cât venea din partea Franţei, tocmai într'un moment când el avea mai multă nevoie de sprijinul ei.

---

1) *Ibid.*, p. 285.

2) Scrisoarea lui I. Alexandri către Cuza, din 10 Septemvrie 1863. *Ibid*, p. 286.

3) Scrisoarea lui I. Alexandri către Cuza din 11 Septemvrie 1863. *Ibid.*, p. 289.

Anglia susținea cu multă energie revendicările Mânăstirilor închinate și făcea și ea presiuni continui asupra guvernului francez. „Malgré nous, declara Alexandri lui Drouyn, le conflit a été porté a ce degré où le sentiment de nos droits nous commande de nous préoccuper, avant tout, de leur sauvegarde. La Chambre, l'opinion publique, unanimement ralliées au gouvernement dans cette circonstance, témoignent manifestement la conviction que les puissances ne sauraient avoir assuré notre autonomie pour la laisser devenir la proie de quelques moines grecs, instruments des intrigues étrangères et parfois de nos divisions intestines".

Cuza era însă sigur de sprijinul lui Moustier în chestiunea Mânăstirilor și știa că până la urmă avizul acestuia va prevala și la Paris. Tot așa și în privința loviturii de stat, acordul cu Moustier i se părea suficient pentru sprijinul francez. Dacă mai obținea până la urmă și aprobarea Porței, se vedea sigur de succes.

„Une fois pour toutes, scria Baligot de Beyne lui Alexandri, *c'est à Constantinople et non à Paris que se font nos affaires*" [1].

In linii mari politica Principatelor se dirija după Paris, în practică însă, diversele chestiuni în legătură cu Puterile Garante și cu cea suzerană, a Turciei, se tranșau la Constantinopol, unde Românii au avut norocul ca Franța să fie reprezentată, în epoca lui Cuza, de ambasadori de importanța unui Thouvenel sau Moustier, personagii cu mare prestigiu și sprijinitori calzi ai cauzei românești.

Negri ținea regulat în curent cu toate aceste chestiuni și pe ambasadorul Angliei, Bulwer. Acesta se arăta în principiu de-acord cu orice modificare cerută de Cuza, cu condiția ca ea să fie aprobată în prealabil de Puterea suzerană. Toate opiniile exprimate de el în legătură cu proectul de constituție al lui Cuza, erau în funcție de condițiunea acordului cu Poarta, pe care Anglia o sprijinea constant [2].

---

1) Scrisoarea din 21 Septemvrie 1863. *Ibid.*, p. 291.

2) Scrisoarea lui Negri către Cuza din 30 August. *Ac. R. Arh. Cuza* t. 4857, fol. 423.

Austria şi proiectul de constituţie

Dupăce Negri puse în curent Turcia, Franţa şi Anglia cu proectul de constituţie, pe la jumătatea lui Septemvrie, el citi acest proect şi reprezentanţilor celorlalte puteri Garante, Rusia, Austria, Prusia şi Italia. Aceştia erau informaţi că noua constituţie Cuza va proclama-o numai în cazul că se va dovedi imposibilă orice colaborare cu Adunarea legislativă. Totodată Negri îi prevenea că Cuza nu cerea aprobarea lor şi nu înţelegea să supue proectul de constituţie deliberărilor unei conferinţi a puterilor [1]).

Cuvântul puterii suzerane era decisiv. El angaja şi Anglia iar Franţa nu putea face dificultăţi. Rusia rămânea rezervată în timp ce Prusia şi Italia, în principiu favorabile, aşteptau deciziunea celorlalte puteri, care se interesau mai mult de Principatele-Unite.

Austria însă fu de la început, categoric, ostilă. Ea se adresă lui Drouyn de Lhuis, protestând contra planurilor lui Cuza şi arătând că realizarea lor ar provoca „grave complicaţiuni". Mülinen, însărcinatul de afaceri al Austriei la Paris rămase cu impresia că şi ministrul francez nu aproba proectul loviturii de stat [2]). „J'ajoutai, scria Mülinen, que si la France, l'Angleterre et l'Autriche se mettaient d'accord pour faire à Bucarest de sérieuses représentations, il était hors de doute que le Prince Cuza, qui avait laissé percer ses plans dans le but de s'assurer s'ils avaient ou non chance de réussir, ne passerait pas outre, et abandonnerait ses velléités de dictateur devant l'opposition énergique des Puissances". Opoziţia Austriei şi mai ales, ameninţările ei nu rămaseră fără efect asupra atitudinei cercurilor franceze. Tocmai în acest timp, Drouyn de Lhuis avea motive s'o menajeze din nou deşi Napoleon al 3-lea, era mai supărat pe ea decât pe Prusia din cauza eşecului în problema polonă [3]). Informat exact asupra dezacordului dintre puteri, mai ales asupra rivalităţii anglo-franceze,

1) Scrisoarea lui Negri către Cuza din 17 Septemvrie 1863. *Ibid.*, fol. 429.

2) Scrisoarea lui Mülinen către Rechberg din 27 Septemvrie. R. V. Bossy: *L'Autriche et les Principautés-Unies*, Annexes., p. 358.

3) Valentin de Gorlof: *Origines et Bases de l'Alliance Franco-Russe*, p. 255.

Gorceacof răspunse la 7 Septemvrie la ultimele note ale Franței, Angliei și Austriei, printr'un memorandum în care declara închisă definitiv problema poloneză. Rusia declara că revolta durase numai datorită simpatiilor pe care Europa le arătase Polonilor. Revoltații erau invitați din nou să se supue și atunci, Țarul le va acorda unele concesiuni însă fără nicio presiune din afară [1]).

Răspunsul Rusiei era aproape jignitor mai ales pentru Napoleon al 3-lea care pusese atâta pasiune în această chestiune. El rămase furios și dispus să se răsbune dacă Anglia l'ar fi secundat. Ori, aceasta, urmărea acum cu mult interes evoluția celeilalte chestiuni spinoase a epocii, problema ducatelor daneze. O acțiune contra Rusiei, aliată cu Prusia, ar fi însemnat mână liberă acesteia de-a ataca Danemarca, lucru pe care diplomația engleză voia să-l evite.

La 22 Septemvrie Monitorul oficial francez publica memoriul Comitetului național polon, prin care acesta cerea dreptul de beligeranță. Napoleon al 3-lea se arăta astfel, dispus să nu cedeze [2]). Câteva zile mai târziu, lordul John Russel ținu un discurs tare la adresa Rusiei, susținând teza că ea și-a pierdut orice drept asupra Poloniei întrucât condițiunile fixate prin tratatul din Viena din 1815, nu fuseseră respectate [3]). Câteva zile s'a crezut în posibilitatea unui război cu Rusia. In Franța, cercurile din jurul prințului Napoleon pregătiseră deja planul unei acțiuni militare și se aștepta numai concursul Angliei, cel austriac fiind în funcțiune de Londra [4]). Insă Anglia nu voia războiul. Austria fără alianța franco-engleză nu se putea aventura singură. Refuzul Angliei făcu să eșueze planul unei coaliții contra Rusiei. La 20 Octomvrie Londra declara incidentul polonez închis „luând act cu satisfacție de dispozițiunile binevoitoare ale Rusiei față de Polonia și de celelalte Puteri" [5]). Prestigiul lui Napoleon al 3-lea rămânea grav atins.

1) A. Debidour: *Histoire Diplomatique de l'Europe*, t. 2, p. 260.

2) Pierre de la Gorce: *Histoire du Second Empire*, t. 4, p. 460.

3) *Ibid.*, p. 461.

4) François Ch. Roux: *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, p. 357.

5) A. Debidour: *Histoire diplomatique de l'Europe*, t. 2, p. 262.

In toamna deci a lui 1863 la Paris se vorbea de un războì posibil cu Rusia. Şeful guvernului revoluţionar polonez, prinţul Ladislau Czartoryski se arăta faţă de Ioan Alexandri foarte optimist. El găsea că România va fi chemată, în această eventualitate, să joace un rol important. „Le prince Czartoryski, scria Alexandri, attribue aux Roumains le pouvoir d'assumer, dans un avenir peu éloigné, le rôle qui a été répudié par la Suède et par cela même de se substituer à cette puissance dans la participation aux avantages qui résulteraient d'une campagne heureuse contre la Russie" [1]). România va putea astfel reocupa Basarabia. Totodată, prinţul polon asigura pe Alexandri că toate svonurile despre negocieri în legătură cu sacrificarea Principatelor drept compensaţie pentru independenţa Poloniei, erau lipsite de orice seriozitate. „Cependant, continua Alexandri, l'isolement de la France reste toujours comme une menace qui pèse sus les déterminations de l'Empereur auquel on ne cesse d'attribuer des tendances prononcées vers la guerre" [2]).

La aceste informaţii, Cuza răspundea la 14 Octomvrie lui Alexandri că simpatiile lui sunt mai departe pentru Poloni. Ei însă trebue să ştie că interesele României nu pot fi puse în joc fără o garanţie serioasă pe care n'o poate da nimeni altul decât Napoleon al 3-lea. „Je vous l'ai dit déjà et je le répète: *notre boussole est à Paris,* dites le bien au prince Czartoryski, afin que les Polonais ne se fassent point d'illusions dangereuses" [3]).

*
* *

Negocierile pe care diplomaţia franceză le-a întreprins în cursul lui 1863, pentru a susţine revendicările Polonilor, au tins în mod permanent la o înţelegere strânsă cu Austria. Drouyn de Lhuis urmărea chiar o alianţă cu ea. In aceste condiţiuni, erau inevitabile şi unele concesiuni din partea Franţei în legătură cu interesele austriace de la Dunăre. Diplomaţii dela Viena nu văzuseră niciodată cu ochi buni formarea unui stat românesc în vecinătetea Tran-

1) Scrisoarea lui I. Alexandri către Cuza din 24 Septemvrie 1863. R. V. Bossy: *Agenţia Diplomatică,* p. 292.

2) *Ibid.,* p. 293.

3) *Ibid.,* p. 293.

silvaniei și Bucovinei. Ei nu pierdeau, cum s'a văzut în capitolele de mai sus, nicio ocazie pentru a desface unirea Principatelor. Era deci normal ca Viena să se opue din răsputeri la orice măsuri destinate să consolideze acest stat. Lovitura de stat pe care o urmărea Cuza, servea această cauză. Diplomația austriacă făcu sforțări mari peste tot și în special la Paris, pentru a zădărnici planurile lui Cuza. Insistând și amenințând cu „complicațiuni grave", ea sfârși prin a intimida pe Turci și prin a slăbi sprijinul pe care Cuza îl aștepta din partea Franței în această chestiune. Neputând asigura lui Cuza un concurs nelimitat, Franța reușea să menajeze Austria dar îl împiedeca să se angajeze în lovitura de stat.

Cuza continuă totuș negocierile

Cu toate că împrejurările externe nu erau favorabile pentru lovitura sa de stat, Cuza nu renunța la ea.

La 12 Octomvrie el încredință guvernul lui Mihail Kogălniceanu care-l alcătui cu persoane din afară de Parlament[1]). Numai primul ministru era deputat. Aceasta era o indicațiune în plus că Domnitorul nu se mai gândea să redeschidă Adunarea în sesiunea de Noembrie. Dealtfel, dela începutul lui Septemvrie, el luă întinse măsuri pentru a da domniei sale aparența unei cât mai mari popularități. Intreprinse călătorii prin țară, făcând să se publice în Monitor lungi dări de seamă despre etuziasmul cu care era primit peste tot. Din orașele pe unde trecea, soseau mulțumiri, redactate în așa fel, încât era ușor de văzut un plan dirijat de guvern.

La o mare ceremonie militară, domnitorul împărți steaguri și ținu o înflăcărată cuvântare [2]). Totul era destinat să scoată în evidență că opoziția contra lui n'avea niciun ecou în țară și că imensa majoritate a națiunii era cu el și aștepta numai dela dânsul reformele salvatoare.

In timp ce lua în interior aceste măsuri, Cuza nu pier-

1) Colonelul Iacovache la război, Lud. Steege la finanțe, Papiu Ilarian la justiție, Rossetti Bălănescu la externe, D. Bolintineanu la culte și P. Orbescu la lucrări publice. A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, t. 1, p. 286.

2) *Ibid.*, p. 286.

dea un moment din vedere Constantinopolul şi Parisul de unde aştepta sprijinul necesar planurilor sale. La 13 Octomvrie el adresa Porţei o scrisoare liniştitoare pentru a-i spulbera orice bănuieli în legătură cu veleităţile lui de independenţă şi de colaborare cu Sârbii la o răscoală generală a Balcanilor, aşa cum pretindea mereu Austria. „Tant et de si grands interéts politiques et matériels, scria el, rattachent étroitement les Principautés-Unies à la Sublime Porte que j'ai toujours considéré ces facheux incidents comme des malentendus ou des erreurs que le temps et la réflexion devaient réparer". El îşi exprima speranţa că Poarta nu-i va refuza pe viitor concursul pentruca printr'o „organizare moderată" să poată da ţării „stabilitatea, ordinea şi calmul" [1]).

Dela începutul lui Octomvrie, Negri plecase în concediu dela Constantinopol şi lăsase ca reprezentant al ţării pe secretarul său Bordeianu. Acesta, vorbind cu primul secretar al ambasadei franceze, De Bonnières, înţelese că Franţa nu-şi putea da adeziunea pentru proectul de constituţie fără o prealabilă înţelegere cu Puterile Garante şi cu Poarta [2]). Toate insistenţele lui Bordeianu rămaseră zadarnice. Ambasada franceză din Constantinopol, nici ea nu-şi mai putea lua răspunderea de-a-l încuraja pe Cuza să proclame noua constituţie fără consimţământul Puterilor. Pentru el, acesta era un lucru decisiv. Fără sprijinul cel puţin al ambasadei franceze, el nu putea întreprinde nimic.

Pentru a calma susceptibilităţile unora dintre Puteri, care îl acuzau pe Cuza că urmărea dictatura, Negri declarase că Constituţia odată proclamată, va fi supusă spre ratificare unei Camere noui, aleasă pe bază de sufragiu universal, şi *numai după aceasta, va fi obligatorie* [3]). *Bordeianu* totuş, era de părere că se putea îndrăzni şi pune puterile în faţa faptului împlinit. „Je dois vous dire cependant, scria el lui Negri [4]), que je me confirme de plus en plus dans

1) Scrisoarea lui Cuza către Aali Paşa, ministrul de externe, din 13 Octomvrie 1863. *Ac. R. Arhiva Cuza*, t. 4860, fol. 163.

2) Scrisoarea lui Bordeianu către Baligot de Beyne, din 18 Octomvrie. *Ibid.*, t. 4859, fol. 92.

3) Scrisoarea lui Bordeianu către Baligot, din 21 Octomvrie. *Ibid.*, fol. 96.

4) Care era acum în ţară.

l'opinion que c'est le moment d'agir et que tout retard pourrait tourner en notre défaveur. La Porte ainsi que les Ambassadeurs, tout en nous conseillant la prudence et la modération, sont plus conciliants que jamais" [1]).

In fine la sfârşitul lui Octomvrie, Bordeianu cunoştea şi părerea guvernului turc. Aali Paşa recunoştea punctele slabe ale Convenţiei din 1858 şi nu avea aproape nicio obiecţie de făcut faţă de proectul de constituţie propus de Cuza. Poarta însă obligată să respecte tratatele semnate cu celelalte puteri, nu-şi putea lua răspunderea singură să aprobe proectul fără consultarea lor. De-aceia, Aali Paşa informă pe Bordeianu că era hotărît să sesizeze de-acest lucru pe ambasadorii acestor puteri sperând să obţie cu uşurinţă aprobarea lor pentru proect [2]).

Poarta era, astfel dispusă să-i aprobe proectul de constituţie însă numai într'o conferinţă a ambasadorilor Puterilor Garante. Ori, o astfel de conferinţă Cuza n'o voia cu niciun preţ. Prestigiul ţării de care el era foarte gelos, s'ar fi simţit grav atins. Baza sistemului său de apărare era că proectul său de constituţie privea numai ordinea internă în care Puterile străine n'aveau a se amesteca. Pe de altă parte, el nu putea aştepta o aprobare a proectului său din partea unei conferinţe în care unele puteri îl combăteau pe faţă. S'ar fi ajuns cel mult la un compromis care nu l'ar fi satisfăcut. De aceia el era categoric contra unei conferinţi.

Din partea ambasadei franceze, acelaş răspuns. „M-r de Bonnières, scria Bordeianu lui Cuza, m'a dit que le gouvernement français ne pouvait encourager la ligne de conduite que Votre Altesse se propose de suivre au sujet de la nouvelle constitution, et qu'il croyait plus prudent pour vous d'attendre le verdict des Puissances sur cette question" [3]).

Cu toate rezervele Porţei şi-ale ambasadei franceze, Bordeianu continua să sfătuiască pe Cuza să proclame noua constituţie şi-apoi s'o supue spre ratificare unei noui Adunări. El aprecia situaţia generală favorabilă pentru lovitura

1) Scrisoarea din 23 Octomvrie. *Ibid.*, fol. 101.

2) Scrisoarea lui Bordeianu către Cuza din 28 Octomvrie 1863. *Ibid.*, fol. 114.

3) *Ibid.*, fol. 117.

de stat şi nu credea într'o intervenţie străină, pe care Franţa ar fi reuşit s'o împiedice [1]).

Totuş, Cuza fu prudent. Rezerva Franţei nu-i permitea să se mişte. Noul Guvern Kogălniceanu era interpretat în afară drept rusofil, ceiace era cu totul inexact. In cercurile franceze se credea că pentru constituirea lui, Cuza se consultase cu consulul rus dela Bucureşti. Ambasada austriacă susţinea cu tărie că el nu era decât „o creatură rusă" [2]). Şi Poarta era alarmată de aceste svonuri. Se făcea mare caz de legăturile dintre Cuza şi Serbia unde se întreţinea o atmosferă foarte ostilă Turcilor. Rusia susţinând pe Sârbi iar Cuza fiind bine cu ei, se credea într'o înţelegere mai vastă a naţiunilor creştine din imperiul otoman, pentru a urmări independenţa lor. Diplomaţia austriacă folosea cu multă abilitate aceste svonuri ca să alarmeze pe Turci şi să indispue şi pe Englezi, susţinătorii lor [3]).

Realitatea însă era cu totul alta. Rusia nu susţinea pe Cuza. In chestiunea cea mai importantă care-l interesa, lovitura de stat, ea îl combătea cu energie.

„Il faut vous dire en toute franchise, scria Bordeianu lui Cuza, que la Russie se conduit d'une manière indigne à notre égard non seulement dans la question des Couvents, mais, ce qui plus est, dans celle même de la Constitution. Ainsi, M-r Novicoff [4]), est un de ceux qui conseille le plus à Aali Pacha de ne pas autoriser le Prince à proclamer de son propre chef la nouvele Constitution" [5]).

Pentru a pune capăt tuturor acestor bănuieli, Bordeianu recomanda lui Cuza o politică mult mai favorabilă faţă de Puterile Occidentale şi oarecare rezervă faţă de Rusia. După câteva zile el informă pe Cuza că întâlnind pe marchizul de Moustier la ambasada rusă, acesta a susţinut cu o rară energie punctul de vedere românesc atât în chestiunea Mânăstirilor închinate cât şi-a proectului de constituţie, declarând că ţara are tot dreptul să se sustragă

1) *Ibid.*, fol. 118.

2) Scrisoarea lui Bordeianu către Baligot, din 1 Noemvrie 1863. *Ibid.*, fol. 102.

3) *Ibid.*, fol. 103.

4) Insărcinatul de afaceri rus la Constantinopol.

5) *Ibid.*, fol. 102.

controlului străin în aceste probleme care privesc ordinea internă[1]).

Intr'o nouă conversație cu ambasadorul Franței, tot în prezența lui Novicoff, marchizul de Moustier susținu tot așa de energic dreptul țării de-a confiisca averile mânăstirești întrucât problema nu avea un caracter internațional cum pretindea Rusia. In chestiunea constituțională însă el îi cerea lui Cuza mai multă „prudență și moderațiune", deși recunoștea ca și mai înainte că țara avea dreptul să modifice și Convențiunea, pe baza autonomiei sale interne. Intr'o discuție de două ore, ambasadorul Franței combătu punct cu punct argumentele lui Novicoff, însușindu-și în întregime teza românească [2]).

„Je ne connais pas encore les ideés de mon gouvernement sur cette affaire, continuă Moustier, mais je crois ne pas me tromper en vous affirmant que jamais il ne reconnaîtra aux prêtres grecs le droit de propriété. Le sol appartient au pays, les prêtres ne sont que des gérants qui ont abusé de cette gestion, grâce à la protection qu'on leur accordait. Aujourd'hui tout cela a changé et les Principautés sont parfaitement en droit de réclamer ce qui leur a été dérobé" [3]).

Bordeianu insista din nou asupra necesității de-a desminți la Paris însinuările austriace cu privire la politica rusofilă a țării. Acolo, zicea el, Austria a reușit să acrediteze ideia că lovitura de stat urmărită de Cuza și confiscarea totodată a averilor mânăstirești, erau destinate să-i consolideze situația, pentru a participa și cu mai multă putere, la un războí alături de Rusia contra puterilor occidentale, pe chestiunea poloneză. „Je crois savoir également, adăoga Bordeianu, que le but secret de l'Autriche est d'obtenir de la France (le droit) de nous occuper, afin que nous ne puissions pas fournir aux Puissances Occidentales un contingent de troupes et élever ensuite des prétentions sur les provinces roumaines d'au delà des Carpathes".

1) Scrisoarea lui Bordeianu către Baligot, din 5 Noemvrie. *Ibid.*, fol. 111.

2) Scrisoarea lui Bordeianu către Cuza, din 8 Noemvrie. *Ibid.*, fol. 122.

3) *Ibid.*, fol. 127.

Bordeianu însă era mulțumit că marchizul de Moustier înțelegând această tactică a Austriei, va lămuri exact guvernul din Paris [1]).

Napoleon al 3-lea convoacă un congres european

Depeșa din 20 Octomvrie 1863 prin care guvernul englez anunța lui Gorceacof închiderea chestiunii poloneze [2]), reprezenta o lovitură gravă pentru prestigiul lui Napoleon al 3-lea. El rămase adânc indignat atât pe Anglia cât și pe Austria care se raliase și ea punctului de vedere englez. In zădar îl sfătuia Drouyn de Lhuys să n'o rupă încă cu ele și să continue a le menaja [3]). In nemulțumirea sa, el se gândi un moment să se apropie din nou de Rusia. Deprins numai cu succese, el nu putea admite eșecul în problema poloneză mai ales că opinia publică franceză îl soma mereu să acționeze [4]). Un război, la care cercurile franceze din jurul prințului Napoleon se gândiseră deja și l pregătiseră chiar, nu era însă posibil fără colaborarea austro-engleză [5]). Nu mai rămânea decât o singură soluție pentru a ieși onorabil din impasul în care se afla. Napoleon al 3-lea se opri la ideia unui congres european, în fața căruia să se aducă principalele chestiuni la ordinea zilei. Era o veche ideie favorită la care el se gândise mult timp. Prezidând un astfel de Congres, Napoleon al 3-lea ambiționa să fie arbitru *„între dreptul tratatelor și dreptul raselor"* [6]). In acelaș timp, era mijlocul cel mai potrivit pentru a se întoarce la vechea lui formulă: *„l'Empire c'est la paix"*, deși până la această dată, el făcuse în afară o politică dintre cele mai active și întreprinsese mai multe războae [7]). El era un partizan sincer al principiului naționalităților și susținea cu o rară pasiune revendicările italiene, polone,

1) *Ibid.*, fol. 128.

2) Vezi mai sus sfârșitul capitolului: *Austria și proiectul de Constituție.*

3) A. Debidour: *Histoire Diplomatique de l'Europe*, t. II, p. 262.

4) Fr. Charles Roux: *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, p. 358.

5) *Ibid.*, p. 357.

6) Etienne Lamy: *Etudes sur le Second Empire*, p. 146.

7) Charles Seignobos: *Histoire Sincère de la nation française*, p. 438.

române, etc. In această direcție merse atât de departe în cât a pus în gravă primejdie interesele proprii ale Franței. Susținând drepturile națiunilor la independență *„il les servit sans intérêt, contre son intérêt"* [1]).

La această epocă, M-me Cornu, care-l cunoștea din copilărie, scria despre el: „sa nature l'avait fait pour être poète. Il a une imagination créatrice, originale et puissante". Politica sa externă era în întregime *personală*. Și războiul, avea dreptul să-l decidă *singur*, fără să consulte Camera. In interior se simțea izolat. Politica sa față de Italia îi ridicase o puternică opoziție catolică. Soția sa, miniștrii, aproape tot anturajul, afară de vărul său Jérôme, toți partizanii săi, oamenii de afaceri, burghezia, clerul, toți îi blamau politica sa externă. Ea nu era aprobată decât de adversarii lui politici, republicanii și muncitorii care aplaudaseră expediția lui în Italia [2]).

* * *

In ajunul deschiderii Parlamentului, Napoleon al 3-lea adresă tuturor suveranilor Europei, la 4 Noemvrie, invitația de-a participa la un congres general în Paris [3]).

Scrisoarea era redactată în termini generali. Viața Europei e tulburată de-o serie de probleme care-i primejduiesc liniștea. Ordinea bazată pe tratatele din 1815 nu mai stă în picioare. „Si l'on considère attentivement la situation des divers pays, scria Napoleon, il est imposible de ne pas reconnaître que, sur presque tous les points, *les traités de Vienne sont détruits, modifiés, méconnus ou menacés*. De là des devoirs sans règle, des droits sans titres et des prétentions sans frein. Péril d'autant plus redoutable que les perfectionnements amenés par la civilisation, qui a lié les peuples entre eux par la solidarité des intérêts materiels, rendraient la guerre plus destructive encore. C'est là un sujet de graves méditations". El înțelege să respecte drepturile suveranilor dar nu poate trece cu vederea și „legitimele aspirații ale popoarelor". „Aussi, je suis

1) Etienne Lamy: *op. cit.*, p. 427.

2) Charles Seignobos: *Histoire politique de l'Europe Contemporaine*, t. I, p. 205.

3) *Les Origines Diplomatiques de la guerre de 1870—1871. Recueil de Documents*, t. I, p. 1.

prêt, continua Napoleon, sans système préconçu, à porter dans un conseil international l'esprit de modération et de justice, partage ordinaire de ceux qui ont subi tant d'épreuves diverses. Si je prends l'initiative d'une semblable ouverture, je ne cède pas à un mouvement de vanité; mais comme je suis le souverain auquel on a prêté le plus de projets ambitieux, j'ai à coeur de prouver, par cette démarche franche et loyale, que mon but unique est d'arriver sans secousse à la pacification de l'Europe" [1]).

A douăzi, la 5 Noemvrie, deschizând sesiunea legislativă, Napoleon al 3-lea îşi preciză şi mai bine gândul [2]). După chestiunea mexicană se opri mai mult asupra celei polone, regretând că din cauza ei, s'a ajuns la compromiterea uneia dintre *„cele dintâi alianţe ale Continentului"*, deşi el înţelegea să menţie cele mai cordiale relaţii cu împăratul Alexandru. „Nos conseils désintéressés, declara el, ont été interprétés comme une intimidation; nos démarches, au lieu d'arrêter la lutte, n'ont fait que l'envenimer. Des deux côtés se commettent des excès qu'au nom de l'humanité on doit également déplorer".

Congresul mai trebuia să se ocupe apoi şi de problema reducerii înarmărilor exagerate, datorite neîncrederii generale. „Nos ressources, zicea el, les plus précieuses doivent-elles indéfiniment s'épuiser dans une vaine ostention de nos forces? Conserverons-nous éternellement un état qui n'est ni la paix avec la sécurité, ni la guerre avec ses chances heureuses"?

Iluziile pe care şi le făcu *„suveranul complotant"* cum îl c - Palmerston, nu ţinură mult [3]). Puterile vizate prin chestiunile pe care voia să le trateze Congresul, n'aveau niciun interes să participe. Altele, se temeau de problemele pe care Napoleon le putea ridica în legătură cu intenţiile sale de cuceriri.

Cu toate rezervele marilor puteri, discursul său avu un mare răsunet în Europa, în special la naţiunile care

---

1) Fr. Ch. Roux: *op. cit.*, pp. 358—359.

2) Pierre de la Gorce: *Histoire du Second Empire*, t. 4, p. 461.

3) Emile Bourgeois: *Manuel Historique de Politique étrangère*, t. III, p. 646.

luptau pentru independenţă. Nimeni însă dintre cunoscătorii de atunci ai oamenilor şi moravurilor, nu-şi făcuse vreo iluzie. „Le congrès européen, scria Guizot, a l'air d'aller tout de suite où il doit finir par aller, dans le néant. S'il meurt sans avoir vécu, ce sera un déplaisir qui n'aura pas tiré d'embarras. La politique qui n'est pas sérieuse, et qui tient, plus à paraître qu'à être, est exposée à ces échecs-là"[1]).

In câteva zile după lansarea invitaţiei începură să sosească răspunsurile defavorabile pentru congres. Statele secundare, care n'aveau nimic de pierdut ci numai de câştigat, răspunseră favorabil: Italia, Suedia, Olanda, Portugalia. Regele Leopold al Belgiei condiţionă participarea de acceptarea celorlalte puteri[2]). In schimb, marile puteri de care depindea congresul, refuzară sub diverse pretexte. Prusia ceru mai întâi unele preciziuni în legătură cu obiectul Congresului. Ţarul, fără a se declara în principiu contra, ceru şi el precizarea chestiunilor care vor fi ridicate în congres. La fel fu şi răspunsul austriac. Franz Iosif ceru să se înţeleagă cu Napoleon înainte de deschiderea congresului[3])

Anglia fu însă dela început ostilă cu atât mai mult cu cât credea că ideia congresului fusese sugerată Franţei de către Gorceacof prin intermediul contelui Pepoli, ambasadorul Italiei în Rusia[4]).

Dela 12 Noemvrie, lordul John Russell respingea ideia

1) *Les Années de retraite de M. Guizot. Lettres à M. et M-me Charles Lenormant*, p. 214. Scrisoarea lui Guizot către M-me Lenormant din 17 Noembre 1863. La 15 Iulie, în legătură cu chestiunea poloneză, el scria tot doamnei Lenormant: „Ne vous y trompez pas: la tentative de rétablir la Pologne, c'est le boulversement de l'Europe, le boulversement indéfini, dans le temps et dans l'espace. Les Russes, même battus en Pologne, ne feront pas la paix, comme ils l'ont faite après la prise de Sébastopol. On ne se résigne pas si aisément a devenir une nation du second rang quand on a tout brillé au premier. Bien plus, je n'ai pas la confiance qu'après l'Europe bouleversée, la Pologne se rétablit. Au lieu d'une nation ressuscitée, je prévois là un tremblement de terre permanent. On a tort de soulever les questions insolubles, et il y a des questions insolubles". *Ibid.* p. 202.

2) Baron Beyens: *Le Second Empire vu par un diplomate belge*, t. I, p. 336.

3) *Ibid.* p. 337.

4) Taxile Delord: *Histoire du Second Empire*, t. 3, p. 544. Fr. Ch. Roux: *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, p. 360.

unui congres sub motiv că el nu putea fi pentru Europa decât un motiv de anarhie şi mai mare.

Drouyn de Lhuys propuse în zadar să se stabilească mai întâi planul congresului, pentru a înlătura suspiciunile unor puteri. Anglia persistă în refuzul ei. [1]). La 25 Noemvrie lordul Russel motivă pe larg acest refuz. El găsea că în adevăr tratatele din 1815 fuseseră călcate în mai multe puncte însă nu era un mijloc de-a consolida pacea, declarându-le în bloc, desfinţate. Enumerând diversele probleme care tulburau liniştea Europei, revoluţia polonă, conflictul danez, „*anarhia din Principatele Unite*", chestiunea Veneţiei şi-a Romei, el declara că toate aceste conflicte nu numai că nu se puteau trata într'un congres, dar erau în stare să provoace complicaţiuni şi mai mari.

Austria şi Rusia, e foarte probabil că vor refuza să facă concesiile teritoriale pentru soluţionarea unora dintre aceste chestiuni. Lordul Russell se întreba dacă în acest caz, congresul ar încerca să impue cu forţa deciziunile sale. S'ar ajunge astfel, inevitabil, la un război pe care Anglia nu-l poate admite [2]).

Ducele de Morny, cald partizan al alianţei franco-ruse făcu sforţări mari pentru a obţine participarea Rusiei. „Tous les partisans de l'alliance franco-russe, scria Morny lui Gorceacof, et ils sont nombreux en France, espèrent que l'empereur Alexandre acceptera le congrès" [3]). La 19 Noemvrie Gorceacof îi răspunse că Rusia nu putea accepta congresul înaiute de-a i se fi fixat bazele şi precizat chestiunile de discutat, şi dacă este acceptat şi de celelalte mari puteri [4]).

Pe la jumătatea lui Decemvrie congresul era definitiv eşuat. Napoleon al 3 lea mai făcu totuş o încercare pentru a câştiga timp şi a-şi acoperi prestigiul grav atins. El propuse convocarea „unui congres restrâns" la care să participe miniştrii de afaceri externe. Aceştia trebuiau să caute o înţelegere în vederea marelui congres [5]).

1) A. Debidour: *Histoire Diplomatique de l'Europe*, t. 2, p. 263.

2) P. dela Gorce *Histoire du Second Empire*, t. 4, p. 463.

3) Le duc de Morny *Une ambassade en Russie. Extrait des mémoires*. Scrisoare din 8 Noembre 1863, p. 238.

4) *Ibid*. p. 241.

5) *Les Origines Diplomatiques de la Guerre de 1870—1871*. t. I, p. 2.

Și această propunere avu aceiaș soartă, terminându-se pentru Napoleon al 3-lea, cu un nou eșec. „La proposition d'un congrès restreint, scria la 16 Decemvrie însărcinatul de afaceri belgian din Paris, ministrului său de externe, que Votre Excellence a dû recevoir sous la forme d'une circulaire de M. Drouyn de Lhuys aux agents français à l'étranger, n'émane point de la pensée de M. le ministre des affaires étrangères. Il y était au contraire formellement opposé et son avis était de déclarer simplement que le projet du 5 Novembre était irréalisable. C'est à l'initiative, à la volonté expresse de l'empereur, qu'est dû ce second projet qui a causé dans le monde politique assez de surprise et qui est considéré comme une nouvelle faute, devant mener à de nouveaux refus et à un échec définitif, plus marqué. Persister à réunir un congrès plus ou moins modifié, après que, sur un premier programme, l'Angleterre a refusé categoriquement son concours et lorsqu'on a tout sujet de prévoir le refus des autres Grandes Puissances, c'est courir de gaité de coeur au devant des déceptions" [1]).

Napoleon al 3-lea rămase adânc jignit de refuzul Puterilor. Trist și descurajat, el petrecu mai mult timp în afară de Paris.

Izolarea Franței se evidenția astfel tot mai mult. Lumea diplomatică începu să se întrebe dacă Napoleon va suporta noul eșec sau va căuta refacerea prestigiului său într'un război.

„Il n'est pas besoin d'insister sur les difficultés intérieures, continua diplomatul belgian, De Beyens; elles se dessinent mieux chaque jour dans la presse et dans les débats des Chambres, mais ce que l'on ne peut bien constater que de près, c'est le déclin rapide du prestige du Pouvoir et la désaffection croissante... Cette inquiètude du lendemain, incessante depuis dix ans, un vague sentiment de crainte, une extrême lassitude, dominent la situation Reste donc la guerre comme diversion toujours praticable

1) Baron Beyens: *Le Second Empire vu par un diplomate belge*, t. I, p. 339.

quand on s'appuie sur des masses faciles à passionner et sur une pareille armée"[1]).

* * *

Cuza se adresează direct lui Napoleon al 3-lea. Misiunea lui Vasile Alexandri la Paris

Convocarea unui congres european şi discursul lui Napoleon al 3-lea dela 5 Noemvrie avură un mare răsunet şi la Bucureşti. Faţă de rezerva cercurilor din Paris pentru proiectul său de constituţie şi de acuzaţiile de rusofilie care i se aduceau, pentru Cuza era cea mai bună ocazie să se adreseze direct şefului statului francez şi să-i lămurească intreaga sa situaţie. Pentru aceasta el trimise la Paris pe Vasile Alexandri care era cunoscut şi apreciat de Napoleon al 3-lea. Scrisoarea către Impăratul francez poartă data de 11 Noemvrie[2]). Am urmărit, scria Cuza, cu cea mai mare atenţie, negocierile întreprinse de Franţa, Anglia şi Austria pentru „nenorocita Polonie". Sprijinul Franţei nu putea rămâne fără rezultate. „Je me suis demandé, continua Cuza, si la Roumanie ne pourrait point trouver, dans les éventualités d'une lutte générale, l'heureuse occasion d'attester tout à la fois sa vitalité et ses sympathies et aussi sa profonde gratitude envers le Souverain qui a le plus efficacement contribué à sa résurrection... C'est sans surprise que j'ai vu plusieurs organes de la presse française devançant les événements, ennumérer les avantages considérables que les Principautés-Unies, choisies comme base d'opération, procureraient à une armée française" Ţara întreagă salută cu entuziasm o astfel de eventualitate[3]). „Sire, continua Cuza, la Roumanie, ses ressour-

1) *Ibid.* p. 343.

2) Ac. Română, Arhiva Cuza, Ms. 4860, fol. 166—169. Scrisoarea a fost publicată de P. P. Panaitescu: *Cuza Vodă şi unitatea naţională a Românilor în Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*, 1929, şi de R. V. Bossy: *Agenţia Diplomatică a României în Paris*, p. 294.

3) In minută era un pasaj în care Cuza îşi exprima convingerea că, faţă de combinaţiile puse la cale de unele cercuri politice străine prin care Principatele Unite ar putea servi de compensaţie în vederea soluţionării diverselor dificultăţi europene, Napoleon al 3-lea n'ar putea sacrifica niciodată naţiunea română. Acest pasaj a fost şters.

ces, son armée, son prince, sont aux ordres de V. M. I. La Roumanie, qui se léverait toute entière pour repousser une occupation russe ou autrichienne, accueillera avec bonheur une occupation française". Resursele țării în alimente și posibilități de transport, sunt imense. Armata care numără astăzi 25.000 oameni s'ar putea ușor dubla. Ei nu-i lipsesc decât câțiva ofițeri cu mai multă experiență. Afară de rari excepțiuni, toți ofițerii români vorbesc limba franceză. Lipsesc doar armele. Pentru procurarea lor, țara face mari sforțări, organizându-și deja fabrici, ateliere, etc. „Quant à moi, Sire, je serais honoré d'être, à la tête de mes Roumains, le lieutenant dévoué de V. M. I. Je serais fier de marcher à ses côtés, au milieu des héroïques soldats de Crimée, de Magenta et de Solférino".

Trecând la neînțelegerile interne, Cuza le reducea la acțiunea câtorva agitatori cari și-au putut continua opera lor grație marei sale răbdări și încurajărilor din afară, din partea acelor puteri care urmăresc să recâștige influența pe care au pierdut-o pentru totdeauna la Sevastopol și în Italia.

Napoleon al 3-lea era apoi anunțat că aceste neînțelegeri se vor termina curând, lăsându-i a înțelege lovitura de stat care era iminentă. „J'aurai bientôt et facilement raison de ces agitateurs et V. M. I. verra les cinq millions de Roumains qui m'ont confié leurs destinées s'unir dans les sentiments de reconnaissance et de dévoument, que j'ai l'honneur de lui exprimer. A. V. M. I. de décider si le concours de la Roumanie peut être utile à ses vues, à Elle de décider l'instant où ce concours me sera demandé. V. M. I. me trouvera prêt".

* * *

Scrisoarea fu expediată la Paris lui Ioan Alexandri prin locotenent colonelul Pissoski, aghiotant al Domnitorului. Pentru predarea ei Impăratului fu trimis V. Alexandri. „Comme il est probable que l'empereur demandera des explications de plus d'un genre, scria Baligot de Beyne lui I. Alexandri, le Prince-Régnant est convaincu que S.M.I.

s'ouvrira plus facilement avec une personne qui a eu déjà l'honneur d'être connue d'Elle" [1]).

Colonelul Pissoski ajunse însă la Paris de-abia la 21 Noemvrie [2]). Intre timp însă, la Constantinopol, chestiunea proectului de constituţie luase o întorsătură neaşteptată pentru Cuza.

Poarta propune Puterilor Garante o conferinţă în chestiunea proectului de constituţie.

La 12 Noemvrie, ministrul de afaceri externe al Porţei, Aali Paşa trimise ambasadorilor turci din Străinătate o circulară prin care li se punea în vedere să facă demersurile necesare pe lângă guvernele respective pentruca acestea să dea împuternicirea necesară reprezentanţilor lor diplomatici din Constantinopol în vederea unei conferinţi în legătură cu proiectul de constituţie, propus de Cuza. Circulara era însoţită şi de acest proiect [3]).

Poarta proceda corect, aşa cum prevedea Convenţia din Paris, căutând o înţelegere cu semnatarii ei asupra modificărilor care se cereau de Cuza. Totodată, ea punea în gardă pe Domnitor că nu va admite „nici o schimbare a unui act internaţional fără o înţelegere prealabilă şi formală între toate părţile contractante şi fără a îndeplini toate condiţiile prevăzute de Convenţia din Paris [4])". Poarta îşi rezerva opinia sa asupra proiectului propus pentru ziua când se va întruni conferinţa ambasadorilor.

Conţinutul acestei circulări n'a fost cunoscut la Bucureşti decât la 23 Noemvrie [5]). Ea era inadmisibilă pentru Cuza.

El era absolut hotărît să nu admită pentru prestigiul său şi al ţării, ca proiectul de constituţie să facă obiectul unei conferinţi al puterilor. De-aceia, în aceiaş zi, Baligot de Beyne telegrafia lui Bordeianu la Constantinopol să co-

---

1) Scrisoare din 11 Noembre 1863. R. V. Bossy: *Agenţia Diplomatică*, p. 296.

2) Telegrama lui I. Alexandri către Baligot. *Id.* p. 297.

3) *Ac. R. Arhiva Cuza, Mss. 4859*, fol. 139.

4) *Id.*, fol. 140.

5) Copia a venit odată cu scrisoarea lui Bordeianu către Baligot din 19 Neombrie. La Bucureşti a sosit la 23 Noemvrie. *Id.* fol. 134.

munice Porței că Domnitorul nu admitea Conferința întru cât el n'a sezisat oficial guvernul otoman, totul reducându-se la un schimb de idei. Acelaș lucru se telegrafia și lui I. Alexandri la Paris [1]).

In fața Adunării, președintele de consiliu, Mihail Kogălniceanu lua cuvântul la discuția proiectului de răspuns la mesajul tronului, declarând că niciodată guvernul nu va admite amestecul Străinătății în organizarea internă a țării. „Fiți bine încredințați domnilor deputați, zicea M. Kogălniceanu, că ministerul actual nu va permite ca organizarea țării să se facă de către străini (aplauze) și că în ziua aceia când o asemenea nenorocire ne-ar amenința, să fiți bine încredințați, domnilor, că noi atunci vom apăra autonomia țării, nu numai ca miniștri, nu numai ca deputați, dar ca Români și că în ziua aceia nu vom fi aici, ci vom fi acolo între d-voastră, (aplause)" [2]).

In general, Cuza nu punea în curent guvernele cu tratativele sale mai importante cu străinătatea. Agenții diplomatici români dela Constantinopol și Paris adresau corespondența direct cabinetului princiar și numai foarte rar, corespundeau și cu ministerul de externe.

Circulara Porței pentru convocarea conferinței ambasadorilor sili pe Cuza să informeze guvernul. De-aici, declarația categorică a lui Kogălniceanu în fața parlamentului. Ministrul de externe, Rosseti Bălănescu ceru lămuriri lui Bordeianu asupra demersurilor făcute în acest scop și primi un răspuns care acoperea pe Domnitor pentru tot ce se negociase până atunci [3]).

---

1) R. V. Bossy, *Agenția Diplomatică*. p. 297.

2) Ședința din 25 Noemvrie 1863. *Monitorul Oficial*. Supliment No. 17, p. 132. «Nu se cuvine, declara Kogălniceanu în aceiaș ședință, a învinovăți pe guvern de duplicitate, de nearătare de adevăr; căci ați văzut că chiar în ziua când s'a citit acest proect de adresă, tocmai în ziua aceia Ministerul vine și desminte în chipul cel mai categoric înfățișarea unui proect de constituțiune, apelul la străini ca să vie să ne facă organizarea țării, care se cuvine să se facă numai în țară. Dacă am fi fost noi chemați și v'am fi arătat actele, și multe acte, ați fi văzut că atunci nu trebue să imputați puterii executive fapte pe care însuși puterea executivă vine a le dezaproba și a protesta în contra lor". *Id.*, p. 132.

3) Quant à moi, răspundea Bordeianu, conformément aux instructions du gouvernement princier, j'ai toujours déclaré de la manière la

Pus în curent cu punctul de vedere al lui Cuza, ministrul de externe al Porței, Aali Pașa spuse lui Bordeianu că Poarta era gata să retragă circulara dacă Domnitorul putea garanta o înțelegere a guvernului său cu Adunarea legislativă în privința proiectului de constituție. Așa ceva însă era imposibil. Bordeianu nu putu lua nici un angajament și arătă lui Aali Pașa încurcătura gravă în care era pus Cuza, care, în discursul său de deschidere al sesiunii legislative, anunțase Camerei, printre alte proiecte și acel al unei noui legi electorale. „Que diraient les représentants du pays, declara Bordeianu lui Aali Pașa, s'ils venaient à apprendre que le Prince, avant de connaître leurs idées sur le projet en question, s'était déjà adressé dans le même but aux Puissances ?"

Desigur, ar ieși de-aici un nou și grav conflict între Domnitor și Adunarea legislativă [1]). Poarta voind să evite acest lucru, acceptă să considere circulara drept un act confidențial și să nu convoace oficial conferința ambasadorilor decât atunci când se va fi pus de acord cu Cuza asupra „câtorva modificări ușoare" pe care ea dorea să le facă proiectului de constituție. In cazul acesta, Conferința ambasadorilor ar lua doar cunoștință numai de înțelegerea intervenită între Poartă și Cuza.

„Cette manière de procéder, continua Aali Pașa, n'a pas d'inconvénient pour personne, car si le Prince n'est pas d'accord avec nous sur les amendements à introduire dans son projet, la Conférence ne se réunira pas, à moins que S. A. S. ne nous engage à la convoquer. Quant à la Chambre, elle ne pourra rien savoir avant que la chose soit définitivement réglée, attendu que les négociations, conservant leur caractère confidentiel, aucun acte y ayant trait, ne sera, certes, livré à la publicité".

După părerea lui Bordeianu însă Aali Pașa dacă se arăta atât de conciliant, aceasta se datora preocupării de-a

---

moins équivoque, et je suis prêt à le faire encore si vous m'autorisez, que le droit de révision de la Convention appartenait exclusivement aux Principautés-Unies, déclaration faite, du reste, à plusieurs reprises par Mr. Negry». *Ac. R. Arhiva Cuza, Mss. t. 4859*, fol. 141.

1) Scrisoarea lui Bordeianu către Baligot de Beyne, din 25 Noemvrie 1863. *Id.*, fol. 142.

preveni o inițiativă a lui Cuza care ar fi putut atinge susceptibilitatea Porței. Prestigiul ei de putere suzerană nu se putea împăca cu ideia ca Domnitorul să proclame constituția din propria sa inițiativă.

Până la această dată Bordeianu susținuse mereu necesitatea loviturii de stat întrucât o intervenție străină n'o vedea posibilă atâta timp cât țara era sigură de concursul francez [1]). Odată însă circulara Porței expediată, prestigiul ei fiind în joc, a proceda la lovitura de stat, însemna posibilitatea unui grav conflict cu puterea suzerană.

Cuza adoptă singura soluție care era posibilă pentru un moment aceia de-a se menține pe poziția că discuțiile cu Poarta și cu celelalte Puteri Garante n'au avut un caracter oficial ci numai oficios și că dreptul de-a proclama noua constituție, aparținea numai țării [2]). El voia să câștige timp și se baza totodată și pe discreția cercurilor diplomatice străine. Deodată însă planurile sale deveniră publice.

Proiectul de constituție devine public

Ziarul *La Nation* în numărul său din 24 Noemvrie publică proiectul de constituție supus Porței și Puterilor Garante de Cuza. Nu s'a putut stabili pe ce cale își procurase proiectul. La București s'a crezut că indiscreția fusese comisă de ambasadorul Turciei la Paris, Mehmet Djemil Pașa, care era ostil lui Cuza. Bordeianu însă credea că proiectul fusese pus la dispoziția ziarului de cineva dela ministerul de externe francez. [3]).

La Constantinopol, Bordeianu desminți categoric atât proiectul cât și comentariile ziarului. Pentru a zădărnici atacurile contra lui Cuza, M. Kogălniceanu dădu o desmințire categorică în parlament, în ședința dela 25 Noemvrie [4]).

Poarta își dădu dela început seama că această indiscreție va provoca un grav conflict între Cuza și Adunarea

1) Scrisoarea lui Bordeianu către Baligot, din 19 Noemvrie. *Id.*, fol. 134.

2) Scrisoarea lui Baligot de Beyne către Bordeianu din 1 Decemvrie 1863. *Id.* fol. 146.

3) Scrisoarea lui Bordeianu către Baligot, din 9 Decemvrie. *Id.* fol. 146.

4) Vezi capitolul de mai sus.

legislativă. Bordeianu era de părere să se arunce toată răspunderea conflictului pe Turci întrucât toate bănuelile cădeau pe ambasadorul lor dela Paris. „Tout le monde convient, scria Bordeianu, que cette publication a dû faire un mauvais effet dans le pays et qu'elle peut avoir des conséquences fâcheuses pour nous, neanmoins on nous recommande la modération".

Ministrul de afaceri externe, Rosseti Bălănescu desminţi peste tot autenticitatea proiectului publicat. „Le gouvernement de S. A. S., telegrafia el lui I. Alexandri, n'a fait aucune communication de ce genre. Un tel acte étant en contradiction manifeste avec la ligne de conduite nettement définie par le message princier et le programme du ministère, je vous autorise à le démentir en toute occasion, au nom du gouvernement. Ce démenti sera inséré au „Moniteur" d'aujourd'hui, donnez lui toute publicite" [1]).

Cu toate desminţirile date, presa franceză continuă să afirme exactitatea celor publicate de *La Nation*. „Nu înţelegem că în Bucureşti să nu se ştie, scria La Nation, la 4 Decemvrie, ceiace se ştie aşa de bine în toate cancelariile Europei, unde acest proiect a ajuns" [2]).

Ziarul *Le Pays* în numărul dela 9 Decemvrie continua în acelaş senz: „Nos propres informations, puiseés à bonne source, confirment pleinement celles de *la Nation*. Le projet en question qui voudrait effacer toutes les dispositions libérales de la Convention signée à Paris en 1858 et établir une sorte d'autocratie au bénéfice de l'hospodar, ne rappelle que trop les tendances dictatoriales que, depuis un an, nous signalons dans la conduite du prince Couza" [3]).

Atitudinea ziarului *La Nation* era cu atât mai interesantă cu cât era un oficios al Ministerului de externe şi putea constitui astfel o indicaţie în plus asupra celor ce gândeau cercurile oficiale franceze despre proiectul de constituţie al lui Cuza.

---

1) Telegramă din 2 Decemvrie. R. V. Bossy, *Agenţia Diplomatică*, pag. 305.

2) A. D. Xenopol: *Domnia lui Cuza Vodă*, t. I, p. 281.

3) *Id.* p.281.

Audiența lui Vasile Alexandri la Napoleon al 3-lea

In timp ce se depuneau sforțări în toate părțile pentru a atenua scandalul provocat de publicarea proiectului de constituție, Cuza aștepta cu mare nerăbdare rezultatul misiunii lui V. Alexandri la Paris. De ea depindea atitudinea sa în chestiunea loviturii de stat. Audiența lui V. Alexandri la Impărat avu loc la 30 Noemvrie. Inainte, el obținuse împreună cu fratele său, o audiență la Drouyn de Lhuys și-l puse în curent că aducea lui Napoleon al 3-lea o scrisoare din partea lui Cuza și avea misiunea să-l lămurească asupra politicei Domnitorului și-a țării sale. Fură bine primiți. Drouyn de Lhuys se întreținu amical cu ei despre toate chestiunile la ordinea zilei, capitulațiile, mânăstirile închinate, proiectul de constituție. Ii puse în curent despre „posibilitatea unui conflict european", arătându-le că fiecare stat, „mic sau mare, ar trebui să se ocupe dinainte de direcția pe care interesele lor le-ar impune o într'o astfel de împrejurare". Ministrul francez recunoscu preferințele lui Cuza pentru politica lui Napoleon al 3-lea ca unul care îi arătase atâtea „simpatii desinteresate". Dar totuș, făcu și aluzie la acuzațiile care i se aduceau de-a face o politică de apropiere cu Rusia. La toate chestiunile ridicate, V. Alexandri și fratele său prezentară lămuririle necesare, asigurând pe Drouyn că România nu putea aștepta salvarea sa decât dela Franța, și dela Impăratul ei cari i-au făcut atâta bine.

„Pour me résumer, scria Ioan Alexandri lui Cuza, je crois pouvoir définir ainsi le langaje de M. Drouyn de Lhuys: *probabilités de guerre, communauté d'intérêts entre la France et les Principautés, ouvertures d'alliance*" [1])

---

1) Scrisoarea din 29 Noemvrie 1863. R. V. Bossy: *Agenția Diplomatică*, p. 297. „Dans cette conversation, continua Jean Alexandri, je me suis, comme bien vous pensez, presqu'entièrement effacé pour laisser la parole à Basile, qui s'est principalement appliqué à démontrer que nous avons été un peu noircis par la malveillance, que, malgré des erreurs, dues à l'inexperience et à l'impatience d'un peuple livré tout à coup aux jouissances des libertés publiques, la Roumanie a accompli des progrès réels dans la voie des lumières et des intérêts materiels. Il a aussi laissé entendre que les entraves opposées au gouvernement puisent leur source dans l'espérance, pour quelques ambitieux, d'un retour à un passé condamné par le pays à tout jamais". *Id.*, p. 298.

Ioan Alexandri îşi făcea însă mari iluzii!

A doua zi, după trimiterea acestei scrisori, fratele său era primit în audienţă de Impărat[1]. V. Alexandri aşteptă două ore, Napoleon al 3-lea prezidând un consiliu de miniştri şi primind înaintea sa alte 30 de persoane „ambasadori şi alte personagii importante". Fu primit cu multă bunăvoinţă într'o audienţă însă scurtă. Primi scrisoarea lui Cuza, rămânând s'o citească după audienţă. „Comment va-t-il le Prince Couza?" întrebă Impăratul. „Il a aussi quelques difficultés la-bas?" a ajouté l'Empereur en souriant. „Oui, Sire! răspunse Alexandri, S. A. est en dissidence avec une portion de l'Assemblée, mais l'effervescence de ce parti n'offre nul caractère inquiétant pour l'ordre public, car elle ne dépasse pas le seuil de la Chambre". Napoleon se interesă apoi de armata ţării, la care Alexandri răspunse cu lămuririle lui Cuza din scrisoare, şi dacă ţara e mulţumită de misiunea militară franceză. „Fort, content, Sire: La mission française a beaucoup contribué à l'instruction et à l'organisation de l'administration militaire de notre armée". Alexandri fu întrebat apoi de sentimentele ţării faţă de Ruşi, Austriaci şi Poloni. „Les sympathies du pays et du Prince sont pour la cause de la malheureuse Pologne. Quant aux Russes et aux Autrichiens, continuă Alexandri, nous avons mille raisons pour ne pas les aimer, et cela est si vrai, Sire, que, si les éventualités de l'avenir devaient amener dans nos pays une occupation russe ou autrichienne, il y aurait un soulèvement général chez nous, tandis que nous saluerions avec enthousiasme l'arrivée de l'armée française." Alexandri insistă asupra insinuărilor care s'au făcut la adresa lui Cuza, acuzându-l de infeodare la Rusia, aceasta fiind o simplă calomnie. „La vérité est que nous sommes avant tout, dévoués aux intérêts de notre pays et, conséquemment, que nous portons nos regards toujours du côté de la France". Ţara nu poate uita sprijinul care l'a avut totdeauna din partea guvernului imperial. „Le Prince n'a jamais oublié les paroles sympathiques que je lui ai rapporteés en 1859 de la part de

1) Scrisoarea lui Vasile Alexandri adresată lui Cuza, din 30 Noemvrie 1863. *Ac. Rom. Arhiva Cuza, Mss. t. 4860*, fol. 172. Publicată de R. V. Bossy: *Agenţia Diplomatică*, p. 301.

V. M. *et nous conservons tous au fond de notre coeur un culte de reconnaissance pour la main généreuse qui nous a rendus à la vie"*.

Impăratul n'are de făcut decât un semn și soldații români vor merge cu entuziasm alături de valoroșii soldați ai Franței.

„Je suis content de ce que vous me dites", răspunse Napoleon, trecând la chestiunea raporturilor ruso-române. Alexandri dădu lămuriri că Rușii au masate trupe la frontieră din cauza numeroșilor refugiați Poloni cărora li s'a permis trecerea prin țară.

„C'est bien, zise Napoleon ; je lirai la lettre du Prince et, si je voulais y répondre, je chargerai votre frère de transmettre ma réponse au Prince". [1]) După ce mai reveni încăodată asupra acuzației de rusofilie aruncată lui Cuza, Vasile Alexandri insistă din nou asupra devotamentului său pentru Impărat „Quant à la nation roumaine, continuă el, elle vous supplie, Sire, dans le cas d'éventualité de guerre, *d'être son parrain militaire comme V. M. a déjà été son régénérateur politique."* „*Oh, nous n'én sommes pas encore à la guerre*, se grăbi să precizeze Impăratul ; mais, quoiqu'il en soit, dites au Prince et à vos compatriotes que je leur garde toutes mes sympathies".

Impresia generală cu care a ieșit dela audiență era excelentă. „L'ensemble des demandes que S. M. m'a faites, termina Alexandri raportul său, dénote à mon avis une préocupation sérieuse en vue des évènements qui se préparent et laissent entrevoir l'intention de l'Empereur de destiner un rôle aux Principautés-Unies dans la marche de ces événements".

Poetul se înșela ca și fratele său. Simpatiile lui Napoleon pentru Români erau sincere și adânci. Dar atât. La această epocă, așa cum s'a arătat în capitolul de mai sus [2]), ideia congresului european căzuse definitiv iar un război contra Rusiei nu era cu putință.

---

1) Napoleon al 3-lea răspunse lui Cuza la 20 Decemvrie. *Ac. Rom. Arhiva Cuza, Mss. t. 4860, fol. 176.*

2) „*Napoleon al 3-lea convoacă un Congres european*".

Cuza fixează data loviturii de stat: 12 Decemvrie

In aşteptarea raportului lui Vasile Alexandri care nu ajunse însă la Bucureşti decât la 16 Decemvrie, Cuza hotărîse cu Baligot de Beyne în cele mai mici detalii lovitura de stat pentru ziua de 12 Decemvrie 1863[1]).

Intr'o scrisoare adresată ministrului de externe al Porţei şi purtând ca dată luna Noemvrie [2]), Cuza îl prevenia de necesitatea în care se va găsi „în curând" de-a lua „măsurile energice, singurul mijloc de-a salva starea de lucruri instituită şi garantată de Augusta Curte Suzerană şi de Puterile Garante".

Toate concesiile făcute, toată răbdarea sa, toate sfaturile date, totul a rămas zadarnic. „La voix de la sagesse, celle de la prudence, celle du patriotisme sont impuissantes sur une majorité factieuse, ennemie déclarée du nouvel ordre de choses". Legăturile politice ale ţării, instituţiile ei, autoritatea Domnitorului, ordinea publică, totul este pus în joc.

„Mon devoir est de sauver le pays des graves dangers auxquels l'exposent les coupables excès d'une oligarchie qui pactise hautement avec des fauteurs de désordre" [3]).

Actul principal care cuprinde justificarea loviturii de stat este scrisoarea pe care Cuza o avea destinată pentru ambasadorul Franţei la Constantinopol, marchizul de Moustier. Ea are data de 13 Decemvrie, zi în care trebuia expediată şi [4]) era redactată în aşa fel în cât să pară că apreciază şi evenimentele petrecute în cele 24 ore care trebuiau să treacă dela proclamarea loviturii de stat. Interesele ţării nu mai puteau permite continuarea anarhiei. „Numai 24 ore au trecut", zicea scrisoarea, şi aplicarea măsurilor luate, au dat „rezultate excelente". Din toate

1) Stil nou.

2) Stil vechi. Scrisoarea face aluzie la neînţelegerile cu Adunarea. C. A. Rosetti citise ca raportor, proectul de răspuns la discursul tronului în şedinţa dela 20 Noemvrie. *Monitorul Oficial. Desbateri, Noemvrie 1863*. p. 90.

3) *Ac. Rom. Arhiva Cuza, Mss. t. 4860*, fol. 214.

4) Este redactată de Baligot de Beyne şi poartă ca titlu: *Projet préparé pour le coup d'état nou efféctué en Décembre 1863. Ac. Rom. Arhiva Cuza, Mss. t. 4860*, fol. 2‹5.

părțile „sosesc felicitări" și populația își exprimă „toată recunoștința" pentru măsurile luate. Ordinea cea mai perfectă domnește în interior. Singurile dificultăți posibile nu pot veni decât din afară, însă modificarea Convenției din Paris nu mai putea întârzia. Curtea Suzerană și Puterile Garante admiseseră în principiu acest lucru. Noua constituție asigură în modul cel mai scrupulos „desvoltarea instituțiilor" prevăzute de Convenție. Toată speranța mea continua Cuza, pentru a face față dificultăților externe, e la sprijinul Franței. Marchizul de Moustier n'a lipsit niciodată țara, de concursul său cald și binevoitor.

In afară însă de motivele cunoscute, Cuza mai invoca unul pentru ambasadorul Franței numai. „Je n'ai pas la prétention de prévoir ce qui sortira de l'état actuel de l'Europe ni de m'assigner, de moi-même, un rôle dans les conflits qui peuvent surgir. Mais ce que je sais, c'est que l'Empereur Napoléon a jeté plus d'une fois un regard bienveillant sur les Principautés-Unies, ce que je crois savoir, c'est que Sa Majesté Impériale doit compter, dans certaines éventualités, sur le concours sans réserve d'une nation *qui est son oeuvre*. Or, ces éventualités deviennent de plus en plus menaçantes et je me trouvais en face d'une organisation *qui mettait le pays à la merçi d'une classe privilégiée dont les sympathies sont loin d'être favorables à la France*".

Astăzi, sunt stăpân pe situație și la un cuvânt al meu, continua Cuza, țara întreagă se va ridica alături de Franța.

Pe lângă acestea, îl mai determinase pentru lovitura de Stat și-un alt argument. „Vous avouerai-je, Monsieur le Marquis, que si je fais bon marché de ma position personnelle, je ressens une grande ambition pour mon pays. Je ne vise ni à une couronne plus éclatante ni à la réunion sous un seul sceptre de toutes les branches de la famille roumaine, comme les feuilles anglaises ou allemandes se plaisent à le répéter. *L'Union accomplie, la question des monastères réglée, la question rurale résolue, je veux consacrer tous mes efforts au développement de notre prospérité matérielle*, à la mise en oeuvre des ressources incalculables de notre sol, et donner aux Principautés-Unies cette importance économique, delaquelle dérive aujourd'hui toute importance nationale. Voilà ma véritable ambition! Eh bien! Dans

ma conviction intime, il fallait que cette ère nouvelle, pour qu'elle fût reçue comme un bienfait, fût ouverte par le Prince des Roumains".

Cuza explica aversiunea instinctivă a Românilor pentru tot ce le venea prin intervenţia directă a Străinătăţii. Acest sentiment nu însemna vanitate sau ingratitudine ci se explica prin amintirea nesfârşitelor invazii şi ocupaţii, a umilinţelor pe care le-au suferit din partea Turcilor, Ruşilor, Austriacilor. De aici, aspiraţiile spre autonomia complectă, pe care Cuza a căutat mereu să le modereze. De data aceasta însă, el a trebuit să facă o concesie acestui sentiment naţional şi să proclame el singur noua constituţie.

Dealtfel, însuş Drouyn de Lhuys, continua Cuza, a afirmat că Principatele erau într'o stare de anarhie iar unele organe ale presei franceze au semnalat acest cuvânt ca un blam pentru guvernul ţării şi pentru Domnitor. S'a spus apoi că Europa a lăsat în seama Principatelor „grija de-a-şi prepara ele singure viitorul".

„J'ai répondu en étouffant l'anarchie et en me chargeant de préparer l'avenir du pays. Les Roumains diront prochainement si j'ai bien campris leurs aspirations et leurs besoins".

* * *

Pe lângă scrisorile destinate ministrului de externe al Porţei şi ambasadorului francez, în arhiva Cuza se mai găseşte şi proclamaţia guvernului către ţară [1]). In ea se explica necesitatea nouei constituţii şi-a modificării legii electorale, în sensul de-a face apel la păturile largi ale naţiunii. Adunările de până acum, alese pe baza vechii legi electorale, nereprezentând decât un mic număr de alegători, „în loc de-a se pune serios la lucru, în loc de-a face a se bucura cât mai curând, toate clasele societăţii române de marile principii de libertate şi de egalitate, care sunt baza actului european [2]), adunările au întrebuinţat toate puterile lor pentru a menţine cât mai îndelungat, regimul de monopoluri, de

1) Poartă ca titlu, scris cu creionul: *Projet de proclamation du Ministère pour le coup d'Etat projeté en Décembre 1863, non réalisé alors. Le même projet a été représenté par M. Kogălniceano pour le coup d'Etat du 2/14 Mai et non accepté. Id. t. 4860,* fol. 192.

2) Convenţiunea din Paris din 1858.

privilegii și de scutiri pe care articolul 46 al Convențiunii înțelegea a-l oborî pentru totdeauna în România".

Proclamația făcea apoi procesul minorității oligarhice care împiedeca prin apărarea privilegilor ei de clasă, consolidarea țării și dreptatea pentru clasele de jos.

Cuza amână lovitura de stat

Intregul sistem de apărare al lui Cuza pentru justificarea loviturii de stat, așa cum reiese din toate actele prin care o pregătise pentru 12 Decemvrie, *se baza pe ostilitatea continuă a Adunării care făcea imposibilă orice colaborare.* Ori, de la sfârșitul lui Noemvrie, tocmai pe când Cuza se pregătea să proclame noua constituție la 12 Decemvrie, Adunarea legislativă își schimbă brusc atitudinea față de guvern și de Domnitor. Ea a evitat cu o rară prudență să-i furnizeze pretextul de care el avea nevoie pentru a o dizolva.

Cuza deschisese sesiunea cu un discurs moderat, foarte împăciuitor, exprimând regretul că „neînțelegerile urmate în sesiunea trecută au avut de trist și neapărat efect întârzierea organizațiunii României".

Intr'o formă ponderată, mesajul anunța însă Adunării proecte de legi care conțineau grave perspective de neînțelegeri, printre altele, legea electorală și legea rurală. „Dumneavoastră n'ați uitat, declara Cuza, că articolul 46 al Convențiunii rostește anume: *se va proceda fără întârziere la revizuirea legii ce regulează relațiunile proprietarilor de pământ cu cultivatorii, spre a îmbunătăți starea țăranilor*". Populațiunile noastre rurale sunt însă încă în așteptarea realizațiunii acestei solanele făgăduinți". Cuza explica apoi că proiectul de lege agrară votat de Adunare în sesiunea trecută n'a putut fi sancționat „fiindcă el nu răspundea dorințelor mele" [1]).

1) „După însuș recunoașterea acelora ce l'au fost sprijinit, continua Domnitorul, el nu indestula interesele nici ale clăcașilor nici ale proprietarilor, și încă mai puțin interesul național. *Ca domn al Românilor* sunt dator și voesc a mă îngriji de buna staie și de drepturile *tuturor Românilor, fără osebire.* Vă invit dar domnilor deputați, ca luând în cercetare noul proiect ce vi se va înfățișa, să-i dați atențiunea cea mai serioasă; pentruca așa *chestiunea rurală* să dobândească *o* soluție dreaptă și binefăcătoare, și prin urmare, *o soluție națională.* O aștept aceasta dela pa-

Forma în care se anunța Adunării proiectul legii rurale nu mai putea lăsa nicio îndoială asupra intențiilor Domnitorului.

După două zile, Mihail Kogălniceanu declara și el în numele guvernului pe care-l prezida că misiunea lui era „de-a întrebuința toate stăruințele, toate puterile pentru a pune capăt nenorocitelor conflicte ce există între Adunare și între guvern" [1]). Proclamând principiul responsabilității și solidarității ministeriale, președintele de consiliu adăuga că prin aceasta înțelegea să-și ia răspunderea tuturor actelor puterii executive, fără a permite, cu niciun preț însă, ca această răspundere să treacă mai sus de guvern. In schimb, dacă guvernul era hotărît să acopere complect pe șeful statului, el *„va păzi cu sfințenie toate libertățile cetățenești, astfel precum ele sunt garantate de Convențiune și precum ele se vor desvolta prin viitoarele legii"* [2]).

Guvernul Kogălniceanu era hotărît deci să respecte Convențiunea și să caute o înțelegere cu Adunarea legislativă.

Câtă vreme Parlamentul nu va refuza colaborarea sa guvernului, *acesta își va face un scrupul de legalitate care va constitui piedica principală în momentul decisiv al loviturii de stat dela 12 Decemvrie.*

* * *

La 20 Noemvrie C. A. Rosetti citește în calitatea sa de raportor proiectul de răspuns la discursul tronului [3]). El declanșă o mare furtună care însă fu repede potolită de teama loviturii de stat.

„Adunarea iubește a crede, zicea proiectul, că ministerul actual va ști să se conforme cu ale sale *solemne pro-*

---

triotismul d-stră, domnilor deputați, fiindcă sunt sigur că d-stră sunteți pătrunși de adevărul că *numai prin îmbunătățirea reală a soartei populațiunilor noastre rurale, putem a consolida naționalitatea română" I. Monitorul Oficial a Adunării generale a României. Sesiunea 3 Noemvrie 1863,* p. 2.

1) Ședința dela 5 Noemvrie. *Monitorul,* p. 6.

2) „Scopul nostru, continua Kogălniceanu, estescopul la care aspiră toată țara, scopul de-a potoli patimele, de a menține și stabili ordinea publică, de-a da fiecăruia dreptul său, într'un cuvânt, *de-a întemeia domnia legilor". Id.* p. 8.

3) *Monitorul. Ședința dela 20 Noemvrie,* p. 90-92.

misiuni și-l așteaptă la fapte *ca să-i dea sprijinul cel mai sincer.* Proiectul exprima apoi regretul că la deschiderea Camerei Franceze, Napoleon al 3-lea „puternicul amic al Românilor", declarase „că experiența încercată în Principatele-Unite nu reușise".

„Am citit această teribilă sentință, cu durere însă fără mirare, continua proiectul, căci zgomotele ce se răspândesc de mai mult timp și cu o persistență crescândă *că regimele constituțional este sorgintea tuturor relelor la noi, că de va mai dăinui, România este pierdută și că numai un guvern absolut o poate scăpa, nefiind desmințite,* trebuia neapărat să producă în Străinătate impresiunele cele mai funeste. Așteptăm ca guvernul Măriei Tale, apreciind gravitatea situațiunii, *se va grăbi a desminți acele sgomote perfide".*

Proiectul lua apoi cunoștință cu bucurie de diversele legi care vor fi supuse Adunării legislative și reșpingea orice răspundere pentru faptul de-a nu fi fost discutate și votate până atunci. [1]) Toată răspunderea cădea asupra puterii executive, adică a Domnitorului.

Intre timp, urmează publicarea proiectului de constituție de ziarul *La Nation* și declarațiile categorice ale lui Kogălniceanu că guvernul *„nu va permite ca organizarea țării să se facă de către străini".* [2])

Kogălniceanu ceru Adunării să respingă proiectul de răspuns la mesajul tronului *„căci el nu e pacea, ci resbelul și resbelul ne ucide în timpul de astăzi".* [3])

Adunarea înțelese primejdia prin care trecea. Votarea

1) „Din toate proiectele de legi cerute de Adunare în sesiunea trecută, continua proiectul, s'a dat singurul proiect de lege de necompabilitate între mandatul de deputat și funcțiunile dependente de guvern, și pe când așteptam promulgarea acelei legi votată de Adunare, deputați au fost numiți din nou. în funcțiuni publice, și cei mai mulți au fost puși în capul administrațiunilor districtuale. Nu dar îndărătnicirii Adunării se poate atribui starea jalnică în care au căzut toate ramurile administrațiunii publice, ci lipsei spiritului de inițiativă și de organizare a guvernului, și nenorocitei sale stăruinți de-a nu executa legile în ființă, de-a contesta necontenit drepturile puterii legiuitoare, de-a eluda mereu legea, și de-a căuta pururea a ieși prin expediente dintr'un provizorat în care nu se mai poate ține, spre a cădea într'un provizorat și mai ruinător".

2) Vezi capitolul: *Proiectul de constituție devine public.*

3) *Monitorul. Ședința din 25 Noembrie,* p. 132.

proiectului de răspuns, combătut energic de guvern, putea oferi lui Cuza pretextul căutat. Proiectul de constituţie publicat de ziarul *La Nation* era cunoscut acum de toată lumea. In şedinţa dela 29 Noemvrie, C. A. Rosetti anunţă în numele majorităţii că Adunarea renunţă la proiectul de răspuns, propunând un alt text în care se elimina orice polemică, şi afirmându-se grava primejdie prin care trecea ţara, asigura guvernul de tot sprijinul ei [1]).

C. A. Rosetti justifica atitudinea Adunării prin aceea că dela data de 20 Noemvrie când s'a citit primul proiect de răspuns şi până la 29 Noemvrie, presa străină a publicat nota cabinetului francez către cel englez prin care se declara „că suntem în anarhie" ; în care se cerea un congres spre a curma acea anarhie, care zicea nota, „ameninţă a deschide o luptă sângerândă",

„Am cugetat dar, domnilor deputaţi, declara Rosetti şi am găsit că este foarte gravă situaţiunea şi cu atât mai gravă că presa străină, care timp de 12 ani ne-a susţinut şi căreia îi datorim în parte opiniunea publică a Europei de care ne-am bucurat, n'a ridicat acum vocea ei în favoarea noastră, n'a zis un singur cuvânt, şi acea tăcere ne a înspăimântat şi ne-a făcut să credem că şi noi cei din comisiunea d-tră [2]) trebue să ne înecăm orice durere şi să venim aci cu un nou proiect de adresă, *care să fie astfel încât să împiedice orice pretexte, nu pretexte, căci nu cred să fie niciunul aci care să caute pretexte, ci ccre să înlăture orice susceptibilităţi,* şi astfel să răspundem îndată acelor acuzări prin fapte şi prin unanimitate".

In şedinţa dela 2 Decemvrie însă Kogălniceanu respinse, în numele guvernului şi acest proect de răspuns, declarând că dacă se votează, el demisionează şi Domnitorul va fi chemat să se pronunţe între guvern şi Adunare. [3]). Kogălniceanu anunţa Adunarea că se va face apel la ţară.

„Dar oare ţara, zicea el, al cărui cuvânt se pronunţă necontenit, merge-va înainte, şi împrejurările din afară şi împrejurările dinăuntru se vor netezi, dacă această adresă se va discuta (şi se va discuta serios) şi se va vota" ? El

1) *Monitorul. Supliment 21. Şedinţa din 29 Noembrie*, p. 159.
2) Comisiunea de răspuns la mesaj.
3) *Monitorul. Supliment 21. Şedinţa dela 2 Decemvrie*, p. 161.

ceru Adunării să amâie Adresa de răspuns şi să procedeze la votarea legilor necesare organizării ţării. După suspendarea şedinţei, comisia se întruneşte imediat şi acceptă propunerea guvernului. Adunarea votă în unanimitate hotărîrea comisiunei.

Guvernul repurta un mare succes de ordin formal. In schimb Adunarea câştiga fondul procesului: evita puterii executive *pretextul căutat.*

* * *

Bordeianu care reprezenta interesele ţării la Constantinopol, cât lipsea de-acolo Negri, era un partizan hotărît al loviturii de stat. Toate incidentele care aveau loc între Domnitor şi Adunarea legislativă, el le exploata cu abilitate pentru a pregăti terenul în favoarea loviturii de stat.

Informaţiile care le avea că Adunarea continua ostilitatea faţă de Cuza îi furnizară o nouă ocazie, pe care el o folosi din plin pe lângă reprezentanţii Puterilor Garante şi mai ales la ambasadele Franţei şi Angliei.

El scotea în evidenţă moderaţiunea discursului lui Cuza şi încăpăţinarea Parlamentului care refuza orice înţelegere. „Tous ces messieurs sont d'accord, scria Bordeianu la 9 Decemvrie, que si la Chambre dépassait les limites de ses attributions, le Prince aurait parfaitement le droit de dissoudre définitivement, *mais, dans leur opinion, S.A. S. ne pourrait en aucune façon proclamer une nouvelle constitution sans le concours des Puissances*" [1]).

Totuş, Bordeianu era de părere că se putea proclama noua constituţie şi fără aprobarea Puterilor. Ceiace era însă absolut necesar, după el, pentru a învinge ostilitatea Puterilor, era *să se facă dovada vizibilă a ostilităţii Adunării.* „Ainsi que je l'ai toujours soutenu, continua el, je vous le répète encore aujourd'hui que si la Chambre persiste dans son opposition, on doit la dissoudre et proclamer immédiatement la nouvelle constitution".

După el, acum era momentul favorabil. Anglia are nevoie de sprijinul Franţei în chestiunea ducatelor daneze Schleswig şi Holstein. O intervenţie străină nu e posibilă

1) Scrisoare către Baligot de Beyne din 9 Decemvrie 1863. *Ac. Rom. Arhiva Cuza, Mss. t. 4859*, fol. 147.

fără aprobarea Franţei şi aceasta are nevoie de-o Românie tare pentru eventualitatea unui război cu Rusia în primăvara viitoare. [1])

Proiectul de răspuns la mesajul tronului citit de Rosetti în şedinţa dela 20 Noemvrie îi aduse lui Bordeianu argumentul deciziv [2]). J'ai communiqué hier soir la pièce aux Ambassades d'Autriche et d'Italie. On l'a trouvée excessivement violente- Quant à l'ambassade de France qui l'avait déjà eue par Mr. Tillos, Mr. de Bonnières m'a dit que la Chambre avait dépassé toutes les bornes... *Cette violence de la Chambre nous fait beaucoup de bien*". Toată lumea vedea acum dovada că nu se mai putea lucra cu o aşa Adunare. Nimeni nu va mai putea acuza pe Domnitor că n'a epuizat toate mijloacele.

Lovitura de stat i se părea lui Bordeianu inevitabilă. „Voici maintenant, scria el, ce qu'on me dit aux Ambassades amies, mais très confidentiellement: *„Tâchez de mettre tous les torts du côté de la Chambre, laissez la marcher dans la voie périlleuse où elle s'est engagée, afin que si le Prince vient à faire un coup d'état, cet acte de S. A. S. soit amplement justifié par les violences de la Chambre.* Nous ne vous couseillons point d'avoir recours à ces mesures extrêmes qui sont toujours fécondes en conséquences fâcheuses, mais si malheureusement elles devenaient nécessaires par la force des choses, au moins, *faudra-t-il que le droit soit de votre côté et que les choses se pasent sans le moindre trouble;* car si des complications s'ensuivaient, vos ennemis seront autorisés par cela même à demander qu'on vous occupe militairement" [3]).

Unul dintre cei mai calzi partizani ai loviturii dc stat, şi el găsea deci, ca o măsură indispensabilă pentru decretarea ei, necesitatea de-a se dovedi vinovăţia Adunării.

1) *Ibid. fol. 148.* „Le gouvernement français continua Bordeianu, lié comme il est par des traités, ne voudra jamais nous encourager d'une manière officielle à déchirer la Convention, mais je suis sûr qu'une fois foulée aux pieds, ce n'est pas la France qui consentira à la soutenir; et les autres Puissances auront bean crier, qu'elles ne pourront pas intervenir chez nous sans son consentement".

2) Scrisoarea lui Bordeianu către Baligot de Beyne, din 16 Dec. *Ibid.* fol. 150.

3) *Ibid.* fol. 151.

Numai cu această condiție se putea risca complicațiunile cu Străinătatea și poate chiar o ocupație străină.

Adversarii lui Cuza din Parlament știau acest lucru și evitară cu multă abilitate orice conflict cu puterea executivă. Ei știau că se pregătea lovitura de stat și dizolvarea. „*Je suis, comme vous, étonné du revirement qui s'est produit dans l'opposition,* scria Bordeianu lui Baligot. *Comme vous, aussi, je l'attribue aux bruits qui couraient à Bucarest sur le coup d'état et que venaient corroborer les paroles des Ministres de France et d'Angleterre. Je ne suis pas pessimiste,* mais je crois que cette concession dela coalition n'est qu'une tactique dont le but caché est de démontrer au monde qu'elle a toujours été prête à discuter des projets de loi sur des réformes à introduire et que c'est le gouvernement qui a toujours éludé de lui en présenter" [1]).

Bordeianu care făcea parte din cercul prietenilor intimi ai lui Cuza și era în curent cu intențiile sale, nu se arăta „*pesimist*". Vor fi alte ocazii. El știe că legea electorală și mai ales chestiunea rurală, făcea orice acord imposibil între Adunare și Domnitor.

Pentru un moment însă Adunarea câștiga partida, punând cercurile din jurul Domnitorului într'o grea încurcătură. „*Camera a început să lucreze serios,* scria un particular la 8 Decemvrie ; să vedem ce o să scoață. Lucrează cu activitate și a lăsat răspunsul mesajului tronului. *Frica să nu vie Constituția dela Franța, a silit-o de a lăsa urile partidelor* [2]).

In fața acestor împrejurări, Cuza fu silit să renunțe la lovitura de stat proiectată pentru 12 Decemvrie. Atitudinea Adunării legislative și-a guvernului, pe de-o parte, și situația externă, pe de alta, așa după cum se prezenta ea la această epocă, siliră pe Cuza să aștepte o altă ocazie.

Guvernul Kogălniceanu era de altefel hotărît să caute o înțelegere cu Adunarea și să folosească teama ei de dizolvare. In contra voinței lui Cuza și amenințând cu dimi-

---

1) Scrisoare din 23 Decemvrie 1863. *Ibid.* fol. 154.

2) Scrisoarea lui Constantin Florescu, din București, adresată surorei sale, Alexandrina, în Străinătate. Citată de *I. C. Filitti: Un proiect de Constituție inedit al lui Cuza Vodă dela 1863*, p. 382.

sia întregului cabinet[1]), Kogălniceanu obținu aprobarea Domnitorului pentru a aduce în fața Camerei proiectul de lege cu privire la secularizarea averilor mânăstirești. El fu votat în aceiaș ședință, fără nicio modificare, de aproape unanimitatea Adunării[2]). Ea decise să se trimită lui Cuza o delegație care să-i aducă mulțumirele sale pentru a-i fi dat ocazia să realizeze acest „*mare act naționa*l" și să-l asigure totodată *„că oridecâteori va cere concursul Adunării pentru asemenea acte, mari și naționale, Adunarea va fi gata a da tot concursul și devotamentul său spre realizarea lor"* [3]).

Prin acest vot, Adunarea devenea populară tocmai într'un moment când cercurile din jurul Domnitorului aveau mai puțină trebuință de așa ceva. Dorința lor pentru înfăptuirea loviturii de stat era astfel din nou înfrântă. Insă succesul Adunării nu era decât vremelnic. Fiind expresia unei clase privilegiate, ea nu putea admite nici reforma electorală care-i reducea puterea politică și nici legea agrară care-i atingea averea. Ori, Cuza le voia radicale pentru a-și împlini misiunea sa de consolidator de țară și de liberator al țărănimei.

1) Scrisoarea lui Baligot de Beyne către I. Alexandri, din 26 Dec. *R. V. Bossy: Agenția Diplomatică*, p. 310.

2) *Monitorul Oficial. Ședința dela 25 Decemvrie 1863*, p. 207-212. Din 100 deputați prezenți, votară pentru, 97 iar contra, 3.

3) *Ibid.* p. 228.

ANEXE[1]

1.

Lettre de Tillos[2] à Drouyn de Lhuys[3]

Bucarest 3 Novembre 1862

Le Prince Couza m'a demandé mon opinion si je ne considérais pas qu'il était arrivé le moment de faire usage des pouvoirs discrétionnaires qui lui avaient été vôtés par l'Assemblée après l'assassinat de Mr. Katargi et de mettre la main sur les fauteurs de désordre. ...Tandis que je cherche à donner aux uns et aux autres des conseils de modération, les entourages du Prince lui font croire que je suis son ennemi et que je suis à la tête de toutes les oppositions. Mon attitude dans l'affaire Brancoveanu[4]) l'a profondément irrité, ma maison est survéillée, la police prend note des personnes qui viennent me voir...

Je continuerai à déconseiller au Prince des mesures arbitraires et violentes, et au parti conservateur une opposition tracassière et systématique. Je mécontenterai tout le monde, mais j'espère que Votre Excellence me donnera son approbation.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest t. 23, fol. 4

---

1) Documentele care se publică mai jos sunt extrase din archivele Ministerului de Externe din Paris şi din arhiva Cuza păstrată la Academia Română.

Abreviaţiuni:

— *A. M. Aff. Etr. Paris. Corresp. polit., Bucarest*=Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Correspondance politique, Bucarest.

— *Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t., fol.*=Academia Română, Arhiva Cuza, Manuscrise, tomul, folio.

2) Consul francez la Bucureşti.

3) Ministru de afaceri externe la Paris.

4) Guvernul sechestrase averile prinţului Brâncoveanu.

2.

Lettre de Tillos a Drouyn de Lhuys

Bucarest 17 Novembre 1862

Le Prince Couza recueille aujourd'hui les fruits de sa politique. La révolution de Grèce et l'attitude prise à cette occasion par les journaux radicaux lui ouvrent enfin les yeux sur les dangers qu'il court; il se sent isolé, cherche autour de lui des points d'appui et n'en trouve plus, il proteste de sa ferme volonté de rompre avec la gauche et personne ne croît à sa sincérité. Je l'ai vu Mercredi dernier et je l'ai trouvé très abattu.

Il m'a dit: la situation est bien telle que vous me l'avez dépeinte, je suis las et je ne me sens pas la constance de travail nécessaire pour faire face à tant de difficultés, l'avenir est trop incertain et le premier remède serait de l'assurer en obtenant des Puissances qu'elles désignassent mon successeur. Tant que la porte restera ouverte aux prétendants, personne ne se ralliera franchement à moi, chacun conservera ses espérances et il me sera impossible de rien fonder de stable et d'utile. Il faudrait que le pays ne fut plns exposé à l'épouvantable désordre qui résulterait de ma mort ou de mon abdication.

Si l'incertitude cessait, je pourrais gouverner plus utilement, ou, n'écoutant que mes goûts, je pourrais rentrer dans la vie privée.

Il se plaignit ensuite de l'opposition qu'il rencontrait chez les agents étrangers...

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 25.

3.

Lettre de Tillos à Drouyn de Lhuys

Bucarest 15 Décembre 1862

...Le Prince Couza est évidemment soutenu par la Russie et il est dirigé dans toutes ces manoeuvres par Mr. de Giers [1]). Tout le monde est contre la Prince. Ceux de la gauche sont membres de l'Hétairie, mais la haine contre le Prince Couza est telle que s'ils croyaient pouvoir compter sur un appui sérieux, ils saisiraient cette occasion pour le renverser. On m'a sondé à cet égard. Je leur ai dit que je n'avais pas de conseils à leur donner, que c'é-

1) Consulul Rusiei la Bucureşti.

tait à eux de savoir dans le cas où cette affaire s'aggraverait, s'il leur conviendrait de jouer l'existence de leur pays et de chercher dans une politique aventureuse une garantie plus solide que celle qui leur avait été assurée par le traité de Paris, mais que je les engageais à s'abstenir de toutes menées révolutionnaires contre le Prince [1]).

(Le parti des boyards est aussi contre le Prince).

La Russie agit sur le parti des radicaux: les deux-Bratiano, Rosetti, Nicolas Golesco, Tell, Bolentineano, etc. Ils sont très nombreux dans le pays, par une foule de petites gens, tels que négociants et fermiers, pour la plupart grecs, bulgares ou serbes, qui appartiennent tous à l'Hétairie grecque et qui reçoivent le mot d'ordre soit directement du consul russe, soit des membres de la première catégorie, dont ils sont les clients et à qui ils doivent leur fortune. Le Prince Couza, poussé par sa haine contre les boyards, s'appuie sur ce parti, intrigue avec lui; mais quand il craint d'être débordé, il s'éloigne de lui et l'abandonne. Alors, la Russie pousse les radicaux à se débarasser du prince Couza, comme indigne d'être à la tête d'une nation qui est appelée à de si hautes destinées.

Dans ces circonstances, les hommes de la première catégorie viennent offrir au prince Couza de le sauver, lui et le pays, mais à la condition de marcher d'accord avec la Russie.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 80

4.

Drouyn de Lhuys à Tillos (Télégramme)

Paris 17 Décembre 1862

Reçu télégramme du 15. Ce que vous avez fait jusqu'à présent est approuvé. N'allez pas au delà sans de nouvelles instructions. C'est maintenant aux gouvernements à aviser.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 91.

---

1) In marginea foiei, sus, în colț, Drouyn de Lhuys face cu creionul următoarea apreciere: Une des raisons qui nous obligent à modérer notre pression, c'est précisément la crainte de renverser ce pouvoir chancelant.

5.

Lettre de Drouyn de Lhuys à Tillos

Paris 18 Décembre 1862

Je vous recommande de vous maintenir toujours vis-à-vis du prince Couza dans les termes d'un intérêt sympathique pour son pays et pour sa personne tout en continuant de surveiller avec soin ses tendances et d'apprécier avec l'impartalité nécessaire les actes de son gouvernement.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. Polit. Bucarest, t. 23, fol. 97.

6.

Lettre de Tillos à Drouyn de Lhuys

Bucarest 18 Décembre 1862

En prétendant porter à Constantinople toutes les affaires de quelque gravité, le Prince Couza espère se soustraire au contrôle direct des Agents, les faire, à l'occassion, désavouer par les Ambassadeurs, diminuer leur influence dans le pays, profiter de l'habileté de Mr. Negri pour pallier ses fautes, et de la distance pour gagner en temps et laisser les irritations se calmer. Fort de l'impression favorable qu'il a laissée a Constantinople lorsqu'il s'y rendit en personne, il compte nous y fairc passer pour des gens systématiquement hostiles à son gouvernement, mêlés aux intrigues des partis, exagérant et dénaturant tout, afin de le renverser. La vérité est que les Agents le connaissent, sont au courant de toutes ses fourberies, et que loin de chercher à le renverser, n'ont cessé de donner des conseils de sagesse et de modération soit à lui, soit aux partis qui divisent le pays.

Il est vrai que tout le monde sousentend la chute du Prince. Les petits négociants eux-mêmes sont ravis, ils espèrent une occupation qui leur fera gagner de l'argent....

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest t. 23· fol. 98

7.

Lettre de Tillos à Drouyn de Lhuys

Bucarest 22 Décembre 1862

Pourquoi répand-on ici dans le peuple l'idée dela candidature du prince de Leuchtenberg si ce n'est pour sou-

mettre le pays à l'influence exclusive dela Russie? Le prince Couza en admettant cette candidature, il aura reçu des promesses d'indemnité, car il ne faut pas oublier que le prince Couza n'a jamais eu foi dans son avenir, comme Prince Régnant; que ses devoirs lui pèsent et qu'il n'a songé qu'à se ménager une existence facile si les événements le précipitaient du trône.

La Russie a repris toute son influence ici, non seulement sur le Prince, mais sur toutes les classes. Le gouvernement du Prince Couza répand partout que la France est d'accord avec elle; que ma conduite est desaprouvée, ou, ne sert qu'a masquer cet accord .

Tous les partis poussent le prince Couza dans la voie où il est entré parceque tous en espèrent sa chute; ils ne voient pas que c'est le pays qui marche à sa ruine.

Les révolutionnaires approuvent aussi dans l'espoir, disent-ils, qu'on retiendra pour les Principautés une partie des armes; qu'elles seront confiées aux paysans et qu'ils pourront former ainsi l'armée de l'anarchie et de la jaquerie. Eu outre, comme je l'ai déjà mandé à Votre Excellence, les chefs dela gauche appartiennent à l'Hétairie, et à leurs yeux, la chûte de l'Empire Ottoman passe avant tout.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 108.

8.

Lettre de Tillos à Drouyn de Lhuys

Bucarest 26 Décembre 1862

Tous ces bruits[1]) entretiennent le sentiment national qu'on est parvenu à surexciter, surtout dans les basses classes où la haine des Turcs est traditionnelle. C'est aussi une tactique pour concentrer les troupes en petite Valachie[2])

Tandis qu'ici on est très occupé de cette mise en scène, en Moldavie le gouvernement protège les réfugiés polonais dont les menés sont dirigés contre la Russie et l'Autriche.

Les Agents de ces deux Puissances ont adressé de vives représentations au Prince qui a promis plusieurs

1) E vorba de svonul care circula la București că Turcii trecuseră Dunărea în număr de 6000, și ocupaseră Calafatul. Aceasta în legătură cu transportul de arme pentru Serbia

2) In scrisori anterioare Tillos vorbea de trupe pe care Cuza le concentra în Oltenia.

fois de prendre des mesures, mais qui n'a jamais tenu parole

Ces Polonais s'organisent en bataillons et vont même, dit-on, jusqu'à faire des patrouilles sur la frontière russe pour faciliter l'entrée en Moldavie des fugitifs et des déserteurs. Le Prince répond à ceux qui lui demandent comment il peut protéger les Polonais au même moment où il s'entend avec la Russie au sujet des armes, que ces Polonais appartiennent à la fraction aristocratique qui tend à se rapprocher dela Russie. Les Agents d'Autriche et de Russie disent, au contraire, qu'ils font partie de la faction, dite des Martyrs, et que parmi eux se trouvent les assassins de Varsovie. Au fond, le prince Couza se complaît dans ce genre d'intrigues entrecroisées.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t, 23, fol. 112

9.

Tillos à Drouyn de Lhuys (télégramme)

Bucarest 27 Décembre 1862

Exactitude scrupuleuse des renseignements relatifs aux armes [1]. Tendances du prince Couza vers l'indépendance politique. La Russie regagne tout le terrain perdu par elle dans la guerre d'Orient [2].

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest t. 23, fol. 115.

10.

Lettre de Drouyn de Lhuys à Tillos

Paris 3 Janvier 1863

Le gouvernement turc a demandé aux Puissances Garantes l'envoi d'un commissaire à Bucarest en invoquant les dispositions du protocole du 6 Séptembre 1859 [3])

Je n'ai pas pensé qu'il nous convint de décliner par un refus, une proposition dejà agréée par l'Autriche et par la Grande Bretagne.

D'un autre côté, s'il doit avoir une enquête, il est certain que la présence d'un délégué de notre ambassade se-

1) Tansportul de arme pentru Serbia.

2) Războiul Crimeiei.

3) Protocolul prin care se recunoştea îndoita alegere a lui Cuza.

rait une garantie contre les appréciations exagérées et les conclusions de parti pris qui pourraient se produire au sein de la commission. J'ai donc autorisé Mr. le Marquis de Moustier à examiner la demande de la Porte, de concert avec ses collègues conformément au mode de procéder, indiqué par le protocole [1]...

Vous n'avez pour le moment qu'à garder une attitude de simple observation.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp, Polit. Bucarest t. 23, fol. 126.

11.

Lettre de Tillos à Drouyn de Lhuys

Bucarest 6 Janvier 1863

Aprè le vote de l'Assemblée sur les revenus des Cou vens dédiés, une partie du Ministère a voulu donner sa démission; le Prince ne l'a pas accéptée pour le moment. Ce qui caractèrise cette discussion, c'est l'union de tous les partis contre le gouvernement. Voilà où en est arrivé le Prince Couza avec toutes ses finesses et ses intrigues; ayant joué tout le monde, tout le monde se tourne contre lui; il est devenu l'ennemi commun et on pourrait s'attendre à une prochaine catastrophe, n'était la molesse du caractère roumain. Déjà on parle assez ouvertement de prononcer sa déchéance.

La candidature du prince Leuchtenberg se maintient encore quoiqu'elle n'est pas en faveur dans la population.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest t. 23, fol. 128.

12.

Lettre de Tillos à Drouyn de Lhuys

Bucarest 10 Janvter 1863

J'ai vu le prince Couza Mercredi. Vous avez cru, me dit-il, au danger de voir rallumer une nouvelle guerre d'Orient; c'etait une exagération; la Russie et la France n'ayant vu que la nécéssité de faire sentir à la Turquie qu'elle obeissait un peu trop servilement à l'influence an-

1) Drouyn de Lhuys recomanda lui Tillos să păstreze o rezervă absolută întrucât chestiunea aceasta se va rezolva, de-acum înainte, la Constantinopol.

glaise; les armes sont passées; l'avertissement est donné et il n'y aura rien au delà.

Je ne vois que des ennemis autour de moi, dit Son Altesse. Je vous avais prié d'écrire à votre gouvernement pour que les Puissances avisassent à me désigner un successeur. Je ne puis plus gouverner dans les conditions actuelles; je me verrai forcé d'abdiquer, mais je proposerai à l'Assemblée, vu la necessité de conserver un gouvernement, de demeurer à mon poste jusqu'à ce que les Puissances Garantes aient trouvé une solution [1]).

Il est certain que la position que le Prince s'est faite est intenable, mais je doute qu'il pense véritablement à abdiquer; je le soupçonne beaucoup plus de préparer un coup d'état, à moins que toutes ces velleités d'abdication ne se relient à une manoeuvre en faveur d'un candidat russe. Son entourage continue à parler en faveur du duc de Leuchtenberg. Mais, comme je l'ai mandé à Votre Excellence, cette candidature n'est pas populaire. La haine contre le Prince est si universelle que la Russie perd du terrain uniquement parcequ'elle le soutient [2]).

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest t. 23, fol. 144.

13.

Tillos à Drouyn de Lhuys (dépéche télégraphique)

Bucarest 18 Janvier 1863

L'Assemblée veut prononcer la déchéance du prince Couza et proclamer un prince étranger, le prince Napoléon, dit-on. Sondé à cet égard, j'ai répondu que la France, n'avait pas de candidat. Ils disent qu'ils veulent mettre leur sort entre les mains de l'Empereur. J'ai conseillé la conciliation, mais vainement. Le prince Couza qui sait tout, fera probablement un coup d'etat. Détails par courrier.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp polit. Bucarest, t. 23, fol. 156.

---

1) Tillos îi răspunse că a informat deja guvernul francez dar că nu avea încă răspuns la această chestiune.

2) Acum când Parlamentul este în vacanţă, continua Tillos, toată lumea se teme de-o lovitură de stat.

14.

Drouyn de Lhuys à Tillos (dépéche télégraphique)

Paris 18 Janvier 1863

Déclarez nettement, mais en termes bienveillants que l'Empereur est résolu à ne point autoriser la candidature dont vous parlez.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 157.

15.

Lettre de Tillos à Drouyn de Lhuys

Bucarest 18 Janvier 1863

...A vouloir trop soutenir le prince Cuza, nous perdrions ici toute influence, même morale et nous ferions le jeu dela Russie et de l'Autriche qui se la partageraient exclusivement.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 158.

16.

Tillos à Drouyn de Lhuys (dépéche télégraphique)

Bucarest 19 Janvier 1863

Pour populariser leur candidature, les agents russes promettent la Bessarabie et disent que leur gouvernement s'est entendu avec l'Angleterre. D'autre part on dit que les Agents, Anglais et Autrichen, dans l'alternative, préféreraient une candidature française. Je suivrai vos instructions, je la décline, mais en termes bienveillants.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 163

17.

Lettre de Tillos à Drouyn de Lhuys

Bucarest 26 Janvier 1863

Conformément aux instructions qui m'ont été données par Mr. de Moustier [1]), j'ai engagé le Prince Couza à ne

1) Ambasadorul Franței la Constantinopol.

pas sanctionner le vote de la Chambre relatif à la question des Couvents Dédiés. Je n'ai pas eu de peine à le persuader; mais comme je lui disais que ce vote n'était que la conséquence logique du décret publié par le gouvernement, il me répondit: Le décret dont vous me parlez était élastique et me permettait, selon les circonstances, ou de m'en tenir strictement aux Protocoles, ou d'agir selon les voeux du pays. La Chambre n'a pas voulu comprendre, elle a préféré chercher à me compromettre vis-à vis des Cours Garantes, et elle s'est compromise elle-même. Je lui ai dit également que M-r de Moustier l'engageait à envoyer à Constantinopole en mission spéciale un agent agréable à la Porte et qui, donnant des assurances pour l'avenir et calmant les suscéptibilités du gouvernement ottoman, le ferait revenir de son idée d'envoyer une commission à Bucarest.

Il m'a répondu que M-r Negri partirait demain par Trieste pour Constantinople.

L'antagonisme avec la Chambre est arrivé à son comble. Tout est à craindre. L'état des Finances est tel que les employés ne sont pas payés et que les services les plus urgents restent en souffrance. Je ne crois pas qu'un pareil état de choses puisse durer plus longtemps, même dans ce pays-ci.

L'Agent de Russie le dit hautement; il a compris qu'il valait encore mieux paraître sacrifier le prince Couza et poser la candidature du duc de Leuchtenberg [1]), que de protéger un Prince dont il ne se sent pas sûr, et perdre ainsi une partie de son influence.

La candidature du prince russe se répand dans les cabarets et dans le bas peuple, mais jusqu'ici elle n'est pas populaire; celle du prince Napoléon [2]) gagne du terrain; mais il est à craindre que les meneurs mêmes, ne s'effrayent du succès, dans la crainte qu'il ne profite à leurs rivaux. Chacun veut se mettre à la tête de cette combinaison et en avoir été l'instigateur; mais le manque d'union et la rivalité la feront peut-être échouer. J'observe ce qui se passe et j'évite avec soin tout ce qui pourrait me compromettre, comme tout ce qui pourrait nuire à une candidature dont le principal mérite, à mes yeux, est de me donner des armes pour combattre la candidature russe.

Les Agents Anglais et Autrichien, comme je l'ai déjà dit à Votre Excellence, se voyant dans l'alternative; se montrent favorables à la candidature française. Le prince

1) In dreptul acestui pasaj, Drouyn de Lhuys face cu creionul următoarea apreciere: La Russie nie formellement cette candidature.

2) De-aici înainte, scrisoarea e cifrată.

Couza que j'ai vu Samedi, m'a demandé si le gouvernement français la voyait d'un bon oeil, car dans ce cas, il ne voudrait pas y faire obstacle. Je lui ai répondu que je considérais cette candidature comme une manoeuvre destinée à masquer la candidature russe qui me paraissait la seule à craindre; que le gouvernement français avait toujours été trop correct pour que l'on pût lui supposer aucune vue intéressée et que j'engageais Son Altesse à ne pas détourner les yeux d'un danger réel pour les tourner vers un danger imaginaire; qu'en raison de vanités et des rivalités qui se neutralisaient, il n'y aurait de danger pour elle que si un gouvernement appuyait ces manoeuvres et que le gouvernement français n'y prêterait, certes, pas les mains.

Il ne faut pas se faire illusion, outre la rivalité et les prétentions dont j'ai parlé, il y a un autre élément disolvant parmi les mécontents; c'est l'extrême gauche qui veut qu'on s'engange avec elle, en cas de réussite, à donner une loi électorale très large et une solution radicale dela question rurale. La droite s'y refuse et répond qu'il ne faut soulever aujourd'hui auçune question irritante, et se contenter de renverser l'ennemi commun; qu'en agissant autrement, on échouera. Si la gauche pérsiste, elle se tournera vers le Prince, lui disant, qu'elle seule peut le sauver s'il se confie entièrement à elle. Tout le monde cherche à se jouer et cet imbroglio pourrait bien finir par une journée des dupes dont le Prince seul profiterait. Il est vrai que ce ne serait que partie remise, car rien ne pourra opérer un raprochement durable entre le Prince et les représentants [1]).

Le prince Cauza ne voit son salut que dans les Russes. Il y a un grand échange de dépêches télégraphiques entre S-t. Pétersbourg et Bucarest. Pour combattre la candidature française, il fait répandre le bruit que le prince Napoléon n'accepterait pas, et que toute cette manoeuvre tournerait au profit de la famille Bibesco.

A. M. Aff. Etr. Paris, Corresp. politique, Bucarest, t. 23, fol. 164.

18.

Lettre de Drouyn de Lhuys à Tillos [2]).

Paris, 27 Janvier, 1863.

J'ai reçu les informations que vous m'avez succesivement adressées sur la question des Couvents dédiés et sur

1) Membrii adunării legislative.

2) Această scrisoare a fost trimisă in copie și ambasadei franceze, la Constantinopol.

les incidents qui s'y rapportent. Ces incidents ont pris dernièrement un caractère de gravité qui apelle tout d'abord notre attention. Pour ce qui est de la question de principe, nous sommes toujours disposés à adhérer aux conclusions émises au sein de la commission européenne de 1857 par les commissaires de la France, de l'Autriche, de l'Angleterre, de la Prusse et de la Sardaigne; c'est-à-dire, à considérer les propriétés dont il s'agit comme des biens religieux appartenant au pays moldo-valaque, destinés principalement à soutenir les oeuvres piés, indigènes, et à contribuer subsidiairement à l'entretien des couvents des Saints-Lieux. Comme la majorité de la même commission l'a indiqué, la meilleure solution nous semblerait être la renonciation des Saints-Lieux à leurs prétentions actuelles, moyennant la fixation d'une rente hypothétique sur les biens des mêmes Couvent dédiés.

Mais, comme je le disais en commençant, il s'agit surtout en ce moment d'examiner la situation actuelle au point de vue des obligations que le protocole XIII de 1858 a créées pour les Principautés.

Dans ce protocole, comme vous le savez, les parties sont invitées à s'entendre directement au moyen d'un compromis, et dans le cas où elles n'y réussiraient pas, il est indiqué qu'il devra être statué sur le conflit par des arbitres, et au besoin, par un surarbitre, désigné en dernier ressort par la Porte et les Puissances Garantes.

Dernièrement, sur la demande qui lui en avait été faite par les Igoumènes des Lieux-Saints, eux mêmes, qui se méfient avec raison de leurs propres agents dans les Principautés, le gouvernement moldo-valaque a ordonné que les revenus des Couvents dédiés fussent versés dans la caisse de l'Etat. Cet acte ne me parait pas pouvoir être considéré comme une violation du protocole XIII, puisqu'il est le résultat d'une entente entre les parties. Or, bien que les délais fixés succesivement pour arriver à un compromis soient expirés, il est toujours permis aux parties de chercher à s'entendre à l'amiable. D'ailleurs, le Prince a formellement déclaré qu'il entendait remettre aux Lieux-Saints l'excédent des revenus après qu'il aura été pourvu, comme il est juste, à l'entretien des oeuvres piés, imposées aux couvents par les fondateurs. Si, comme on doit le prévoir, les parties n'arriveut pas à s'entendre sur la fixation de cet excédent, ce sera à mon avis, le cas d'invoquer le protocole XIII, qui aura pour effet, conformément aux intentions des Puissances, de soustraire les Lieux-Saints à l'obligation où ils se seraient trouvés sans cette stipulation internationale, de venir plaider suivant le droit commun devant les tribunaux moldo-valaques.

Mais l'Assemblée en voulant aujourd'hui contraindre le gouvernement à porter les revenus des Couvents dédiés au budget de l'Etat, place le Prince dans une situation fort délicate.

M. Aff. Etr. Paris, Corresp. polit. Bucarest, t. 23, fol. 168.

19.

Lettre de C. Negri à Couza.

Constantinople, 18 Iulie 1863.

J'ai tellement été en courses depuis mon arrivée, et me suis tant demené à cause surtout, de cette question des Couvents dédiés et de celle du Mémoire [1]), que je n'ai pu jusqu'à présent avoir l'honneur d'écrire à Votre Altesse, en détails sur tout cela. En donnant lecture du Mémoire à Aali Pacha [2]) et aux Ambassadeurs de France et d'Angleterre, j'ai dit en même temps que V. A., lasse de voir que depuis bientôt cinq ans, Elle ne pouvait aboutir à rien faire de nécessaire et de véritablement avantageux pour son pays, Elle demandait à gouverner pendant un certain temps selon le mode indiqué dans le mémoire. Cela, pour prouver que ce n'est point de sa faute, si nous nous perdons depuis ce même temps en stréríles et déplorables discussions parlementaires qui n'ont fait que nous affaiblir, nous diviser et nous amener à une anarchie dont le résultat certain est de nous faire perdre tout le fruit, qu'à si grande peine, nous avons recueilli des derniers événements qui se sont si avantageusement produits à notre égard. Que si V. A. trouvait ou rencontrait des difficultés à ce sujet, Elle était fermement résolue d'abandonner une position que ne Lui permettait que d'assister, les bras croisés à l'impuissance de toute organisation du pays et aux malheureuses querelles sans fin qu'y suscitent des prétendants qui ont beaucoup plus en vue leur propre intérêt que celui de leur patrie.

Aali Pacha me dit qu'avant de me donner ses appréciations, il se consulterait d'abord avec ses collègues. Pendant les autres fois que je fus chez lui à ce sujet encore, il me dit que les quelques notes que je lui avait données, n'étant point encore traduites en turc, il ne pouvait me répondre d'une manière positive, tout en déclarant que notre pays se trouvait dans un état à y devoir porter re-

1) Memoriul privitor la pregătirea loviturii de Stat.

2) Ministrul de Externe al Porței.

mède. M-r l'ambassadeur de l'Angleterre, après lécture faite du Mémoire, me dit qu'à la hâte et sans réflexion, comme particulier, il donnait le conseil de demander franchement soit une dictature, soit une nouvelle Constitution. Mais comme représentant de l'Angleterre constitutionnelle, il ne pouvait que nous conseiller d'élaborer une nouvelle constitution, jusqu'à la mise à exécution de laquelle, le Prince aurait alors le droit de gouverner par lui même.

M-r l'ambassadeur ajoute que l'Angleterre, quoique constitutionnelle, donnait cependant à ses colonies des Constitutions tout autres que la sienne, et proportionnées à l'état où se trouvaient ces colonies, me disant en outre, qu'il y avait même la censure pour la presse qui, autrement, deviendrait une arme pernicieuse aux mains des gens la maniant avec ignorance et passion. Que du reste, Son Excellence s'entendrait sur tout cela avec Aali Pacha et l'ambassadeur de France, et me dirait ensuite ce qu'ils auraient combiné. Sir Henry[1]) me dit encore que si l'on avait consenti à l'envoi d'une cmmission chez nous, selon qu'il l'avait proposé, pour étudier sur place et rapporter, toutes ces choses eussent été actuellement réglées. Qu'il avait même l'intention de faire un petit voyage dans les Principautés pour se convaincre par lui-même de leur état actuel; mais qu'il craignait qu'on ne prît cela comme ayant pour but des intrigues et une prépondérance d'influence.

M-r l'ambassadeur de France auquel je dus laisser le Mémoire pour le lire, me dit qu'il était très content des dispositions que Votre Altesse y indique, comme se proposant de mettre à exécution. Son Excellence me dit ensuite qu'il ne fallait pas trop longtemps garder la main haute chez nous; parceque notre pays, une fois mis au pas de l'ordre et de la véritable légalité, il s'y ferait très vite et facilement. Je lui rapportai ce que m'avait dit Sir Henry et Aali Pacha, avec lesquels Son Excellence se propose de parler au sujet de tout ceci.

Mr. l'ambassadeur de France me dit encore que dans la question des Couvents dédiés il ne saurait reconnître les moines grecs comme propriétaires, et que dans une conversation qu'il avait eue avec le comte Ludolphe[2]) à ce sujet il la lui dit lui même. L'ambassadeur de France conseille V. A. de s'adresser directement au comte de Rechberg[3]) à Vienne, et ne doute point que celui-ci soit d'une

1) Sir Henry Bulwer, ambasadorul Angliei la Constantinopol.

2) Contele Ludolf era însărcinatul de afaceri al Austriei la Constantinopol.

3) Cancelarul Austriei.

toute autre opinion dans la question des Couvents que celle des représentants de l'Autriche d'ici, d'après la connaissance qu'il a des opinions du comte de Rechberg.

Je crois, Mon Prince, qu'il serait utile d'envoyer Mr. Steeg à Vienne, lequel, avec son tact, son esprit et son caractère parviendra, je pense, à persuader facilement Mr. de Rechberg dans une cause aussi juste et à laquelle, cependant, son représentant ici, fait le plus d'apposition avec Sir Henry Bulwer. Nous adresser au comte de Rechberg m'a été également recommandé par le Ministre d'Italie et de Prusse pour que la résistence autrichienne d'ici disparaissant, ils puissent se trouver quatre contre trois. A l'ambassade d'Italie on m'a dit qu'on ne saurait non plus reconnaître les moines grecs comme propriétaires et que, devant quelques légistes et avocats qu'on présente cette affaire, ils ne feraient point autrement.

La Russie devant absolument soutenir le protocole proposé par elle, désirerait vivement plutôt une entente. J'ai recueilli cela clairement des entretiens que j'ai eus avec Mr. de Novicof [1]). J'attends, Mon Prince, que le Ministère m'indique officiellement quelle est la somme affectée aux moines pour adresser une note à Aali Pacha où je lui dirai le chiffre de cette somme, comme notre dernier mot dans la question des Couvents, non sans m'être d'abord consulté avec l'ambassadeur de France qui nous conseille de ne pas trop nous hâter.

Mr. de St. Vallier [2]) attend Mr. Bonnières, pour partir. Nous perdons en lui un grand appui que j'espère cependant trouver en Mr. de Bonnières. Ce dernier, selon que me l'a dit Mr. l'ambassadeur de France, est porteur d'instructions à Mr. Tillos affin que celui-ci suive les idées de son gouvernement dans les Principautés.

Quant à cette malencontreuse affaire des Polonais, Votre Altesse a dû empêcher que notre territoire fût violé; parceque s'il en eut été autrement, la Russie et l'Autriche surtont, sans compter les autrs, auraient prétendu, que n'etant point en état de se défendre contre les agressions étrangères, c'était à elle à prendre des mesures chez nous, contre ceux qui venaient les attaquer. Cela nous aurait mené, Dieu sait où, surtout dans ces temps de crise intérieure. Il est triste et regrettable que ces mêmes Polonais qui ont nos sympathies et auquels nous accordons l'hospitalité depuis 32 ans, soient toujours prêts à se mettre à la solde

1) Contele Novikoff era însărcinatul de afaceri al Rusiei la Constantinopol.

2) Consilier la ambasada franceză din Constantinopol, înlocuit cu De Bonnières.

des uns et des autres pour amener la perturbation chez nous et s'y joindre continuellement aux fauteurs de desordres et de révolutions. Je crois, cependant, qu'au lieu de de renvoyer ceux qui ont rendu les armes, en Turquie, d'où ils pourraient encore revenir, il vaut mieux fermer les yeux et les laisser aller ailleurs.

Il ne serait pas inutile que Mr. le Ministre des Affaires Etrangères me fît une note à lire ici, au sujet de cette équipés des Polonais, en démontrant leur but et les diverses raisons de notre gouvernement pour les empêcher de passer armés à travers notre territoire; car jùsqu'à ce qu'on connaisse qu'au lieu d'aller en Russie, ils venaient pour faire des troubles chez nous, il se passera du temps et Dieu sait ce qu'on dira encore de nous dans les journaux, à commencer par les nôtres, dont la passion est au dessus même de la dignité du pays.

Il serait nécessaire de faire prendre par Galatz des renseignements exacts s'il se trouve ou non des Polonais encore à Toultcha. D'après ce que j'ai appris ici, il n'y en a plus; mais tout ce que j'ai reçu par dépêches télégraphiques et le peu de foi qu'il faut ajouter à ceux du Levant, en général, me feraient croire plutôt qu'il pourrait bien y avoir d'autres bandes avec le même but que la première. Il est d'ailleurs facile de s'en assurer.

Somme toute, Mon Prince, je pense que le pays se tirera de tous ses embarras momentanés, malgré les puissances qui lui sont contraires, à la tête desquelles est sans contre dit l'Angleterre ou bien ses hommes d'état.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4857, fol. 391—395.

20.

Lettre de C. Negri à Couza

Constantinople 16 Août [1]) *1863*

J'ai reçu le projet de Constitution que Votre Altesse m'a envoyé par Mr. de Bordeano. Dès demain j'irai aux ambassades de France, d'Angleterre et chez Aali Pacha, à ce sujet...

J'ai en même temps reçu la note concernant les Polonais...

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4857, fol. 411.

---

1) Stil nou. A ajuns la Cotroceni la 19 August. Toate documentele care se publică din Arhiva Cuza dela Academia Română poartă datele pe stilul nou.

21.

Lettre de C. Negri à Couza

Constantinople 30 Août 1863

...Mr. l'ambassadeur d'Angleterre qui reconnut dans la lecture d'une partie du projet ses propres inspirations, dit qu'il fallait seulement nous entendre avec Aali Pacha ce que c'était là le principal...

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4857, fol. 423.

22.

Lettre de C. Negri à Couza

Constantinople 17 Séptembre 1863

...Sécularisation veut dire: transformation absolue des propriétés de main morte ou éclésiastique en propriétés laïques ou biens nationaux, domaines de l'état et lesquels par le fait de cette transformation subissent une destination toute autre que par le passé...

Pour ce qui est de la nouvelle Constitution, je pense, Mon Prince que personne, soit à l'extérieur soit même à l'intérieur, ne trouvera à redire que Votre Altesse fasse participer toute la population du pays à ses droits civils et politiques, comme elle participe à toutes les charges. L'expérience du passé a d'ailleurs assez démontré que par le mode de restriction électorale qui nous a régi jusqu'à présent, nous sommes restés forcément dans un cercle de représentation privilégiée qui a arbitrairement dicté la loi dans un sens qui n'était pas celui dela grande majorité du pays. J'ai déclaré ici que Votre Altesse voulait mettre à exécution le projet de Constitution dont je donnai lecture à toutes les Légations, par Elle-même, et alors que par une dernière épreuve, Elle verrait l'imposibilité de pouvoir continuer avec la Chambre actuelle, sans que ce projet fût l'objet d'aucune conférence ni décision dela part des Puissances.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4857, fol. 429.

23.

Lettre de Bordeianu [1]) à Baligot de Beyne [2])

Pera 18 Octobre 1863

Je reçois à l'instant votre lettre du 1/13 ainsi que celle y jointe à l'adresse d'Aali Pacha...

Je regrette que Mr. Negri ait quitté Bucarest sans m'écrire un bout de lettre, comme il me l'avait promis.

J'ai vu avant hier Mr. de Bonnières, j'ai longtemps causé avec lui sur nos affaires et principalement sur le projet de Constitution que le Prince se propose de proclamer, au cas où la Chambre persisterait dans son ancien système d'opposition.

Le premier secrétaire reconnaît avec nous qu'on ne peut pas marcher avec la Convention, mais il ne prend pas sur lui de nous conseiller de proclamer la Constitution sans l'assentiment préalable des Puissances. J'ai fait comprendre à Mr. de Bonnières cette malheureuse Convention; je lui ai dit que si nous nous adressions aux Puissances, nous perdrions uu temps précieux et ce qui plus est, nous aurions selon toutes les probabilités un compromis dans le genre de celui dela Convention, ce qui ne nous arrangerait guère; tandis qu'en proclamant la modification proposée telle quelle, et en consultant la nouvelle Chambre là dessus non seulement nous ne nous écarterions pas de l'esprit dela Convention, mais cette mesure, aurait cela de particulier qu'elle serait adaptée aux véritables besoins du pays, et donnerait au Prince les moyens de développer les principes civilisateurs, posés dans la Convention.

Mr. de Bonnières me parla ensuite dela juridiction consulaire... Il me parla ensuite de vous. Il me dit qu'il n'avait qu'à se louer de la manière dout vous vous êtes conduit à son égard, mais il ne pouvait en dire autant pour ce qui regardait ses compatriotes de Bucarest. Il paraît que même ceux que vous avez toujours considéré comme amis, ont cherché à vous dénigrer et à faire croire à l'Ambassade que vous poussez le Prince à marcher contre les intérêts français. J'ai dit à Mr. de Bonnières que je connaissais à fond vos principes et vos idées et que jamais je ne pourrais croire que vous fussiez capable de machinations qu'on vous attribue. Après lui avoir donné une foule d'assurances sur l'honorabilité de votre caractère, sur la con-

1) Insărcinatul de afaceri al ţării la Constantinopol cât lipsea de acolo, C. Negri.

2) Secretarul particular al lui Cuza.

duite que vous avez constamment tenue en Turquie, et qui était réelement digne d'un fils de France, et sur les sacrifices pénibles que vous vous êtes imposés dans ce but je crois avoir fini par persuader Mr. de Bonnières que les rapports qu'on lui adressait sur votre compte étaient pleins de calomnies. Mr. de Bonnières m'a dit entre autres qu'il croyait qu'Aali Pacha ne tarderait pas à saisir les Puissances sur les décisions contenues dans la fameuse note de Mr. Negri.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 92—93.

24.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne.

Pera 21 Octobre 1863.

Je me suis empressé de remettre à Aali Pache la lettre de Son Altesse Sérénissime que vous m'avez envoyée la semaine dernière [1]. Elle est venue très à propos, car Musurus Bey [2] qui se trouve ici depuis quelques semaines, cherche à persuader aux Ministres du Sultan que si l'Angleterre fait une opposition si opiniâtre au Prince dans la question des Couvents, ce n'est point pour être agréable aux Grecs, mais uniquement pour ne pas donner aux Principautés de nouveaux éléments de force, de nature à inquièter plus tard la Cour Suzeraine. L'ambassadeur ottoman, d'accord en cela avec les Anglais, s'applique surtout à faire croire à la Porte que le Prince est fermement décidé à s'affranchir de toutes les obligations qui résultent pour S. A. S. du traité de Paris et de la Convention 1858. Il ne s'arrête point là, il spécule sur le bruit qui a couru que le Prince général Ghica aurait donné sa démission parceque le Prince aurait conclu, à l'insu de ce Ministre, une alliance offensive et défensive avec la Serbie, pour faire entrevoir à la Porte le danger qu'il y aurait si elle fermait les yeux sur tout ce qui se passe dans notre pays.

Je puis vous assurer cependant que jusqu'à présent au moins, Aali Pacha n'a pas partagé l'opinion de Musurus Bey et de sa clique, et la lettre de S. A. S. le Prince est arrivée à propos pour paralyser entièrement les efforts de l'ambassadeur ottoman.

Aali Pacha m'a promis de m'entretenir incessamment du projet de Constitution que nous lui avons soumis. Je

1) Scrisoare din 13 Octombre. *Ac. R. Arh. Cuza*, Mss. t. 4860, fol. 163.
2) Ambasadorul Turciei la Londra.

ne saurais pas vous dire à présent quelle sera la réponse du Ministre, mais j'aime à croire qu'elle ne sera pas défavorable. M-r Negry a dû vous dire que pour calmer les suscéptibilités de certaines Puissances, il a été obligé de leur dire que le Prince, en mettant à exécution le projet de Constitution, S. A. n'entendait pas l'imposer arbitrairement au pays, mais le soumettre à la nouvelle Chambre, sortie du suffrage universel, et ce n'est que larsqu'elle se prononcera sur ce projet, qu'il sera obligatoire pour le pays. Ceci fermera la bouche à certains Représentants qui prétendaient que le Prince voulait gouverner d'une manière dictatoriale...

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 96.

25.

Lettre de Bordeianu à Negri[1])

Pera 23 Octombre 1863

...Je dois vous dire cependant que je me confirme de plus en plus dans l'opinion que c'est le moment d'agir et que tout retard pourrait tourner en notre defaveur. La Porte, ainsi que les Ambassadeurs, tout en nous conseillant la prudence et la modération, sont plus conciliants que jamais...

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 101.

26.

Lettre de Bordeianu à Couza

Pera 28 Octobre 1863

...Aali Pacha que j'ai vu à trois reprises différentes m'a dit en dernier lieu qu'il reconnaissait parfaitement comme Votre Altesse que le Convention était défectueuse sous plus d'un rapport et que par conséquent elle devait subir des modifications radicales; que pour sa part, il n'avait presque pas d'objection à faire au projet de Votre Altesse, mais que la Porte liée comme elle était par des traités ne pouvait prendre sur elle la lourde responsabilité de donner son assentiment à ce projet, avant de consulter preálablement les Puissances signataires de la Convention; qu'à cet effet le Ministre se proposait de saisir prochai-

1) La această dată Negri se afla la Galaţi.

nement les ambassades de cette question et qu'il espérait qu'aucune d'elles ne souleverait des observations sérieuses aux modifications demandées par Votre Altesse.

Je fis observer à Aali Pacha, que tout en ne doutant pas de la bienveillance dela Sublime Porte et des Puissances, je croyais pourtant que cette marche n'était pas la meilleure à suivre, d'abord parcequ'une conférence traînerait énormément en longueur, et ensuite parceque chacune des Puissances y représentées, apporterait dans la discussion son contingent d'idées, conforme naturellement aux principes qui régissent son gouvernement, et comme ces principes ne sont pas les mêmes dans tous les pays, il en résulterait nécessairement un nouveau compromis, ce qui ne pourrait guère nous arranger, surtout après la triste expérience que nous avions faite pendant ces quatre dernières années.

Je dis en outre à Aali Pacha que je ne comprenais pas trop l'importance que la Sublime Porte attachait à de pures formalités dont elle devrait au contraire se passer, pourvu que ses droits fussent sauvegardés. Or, comme le projet de Constitution ne portait aucune atteinte à ces droits, et comme la Porte était tout aussi intéressée que nous au maintien de l'ordre et au développement graduel de nos institutions, il était plus naturel de nous laisser une entière liberté dans notre administration intérieure.

Mais comme nos détracteurs cherchent à persuader aux ministres du Sultan que Votre Altesse tend continuellement à se soustraire au contrôle des Puissances et à finir par se détacher entièrement dela Porte, Aali Pacha entra dans le développement de cet ordre d'idées et me dit que nos armements, ainsi que les rapports de plus en plus intimes que nous entrétenons avec la Serbie, ne sont point en harmonie avec les déclarations que nous lui avions toujours faites sur nos intentions.

Je répondis à Mr. le Ministre que je n'avais pas un mot à rétracter de tout ce que nous lui avions déclaré jusqu'à présent, et que nos rapports de bon voisinage avec la Serbie, de même que nos armements qu'on exagère, du reste, outre mesure, ne devaient point alarmer le gouvernement impérial, attendu qu'il n'était jamais entré dans nos idées de nous allier à qui que ce fût contre la Sublime Porte dont les intérêts étaient parfaitement identiques aux nôtres; que si nous réorganisions notre armée, et cela, au grand jour, c'était uniquement pour nous mettre à l'abri d'une nouvelle invasion comme celle de 1853, et seulement pour (ne pas) faire cause commune avec les ennemis naturels et traditionnels dela Turquie.

Quant à la question des Couvents, Aali Pacha voulut bien m'informer qu'il avait déjà communiqué aux Patriarches la note de Mr' Negry et que jusqu'à présent, il n'avait pas encore de réponse de leur part à ce sujet. Je ne voulus pas quitter Son Altesse sans lui répéter la déclaration, tant de fois faite par Mr. Negry, que nous ne saurions jamais nous conformer au protocole XIII qui est une violation de notre autonomie, et que la Sublime Porte, pénétrée elle-même dela justice de notre cause, ne devrait point suivre les conseils que certaines Puissances, intéressées dans la question, veulent bien lui donner.

Si j'ai trouvé Aali Pacha aussi défiant et aussi alarmé, c'est parcequ'il était probablement encore sous l'impression des dangers que le baron Prokesch et Musurus Bey, qui venaient seulement le quitter, lui auront fait entrevoir, s'il continuait à fermer les yeux sur tout ce qui se préparerait chez nous depuis quelque temps. Ces diplomates n'auront pas manqué assurément de spéculer largement sur les bruits que noc ennemis se plaisent à répandre que nous aurions conclu une alliance offensive et défensive avec la Serbie et que nous serions en cela d'accord avec la Russie.

J'ai tout lieu de croire pourtant, Monseigneur, qu'après cette conversation que j'ai rapportée en substance à l'Ambassade de France, et après tout ce que celle-ci s'est chargé de lui faire dire, Aali Pacha finira par voir plus clair dans ce tissu d'intrigues qu'on ourdit dans l'unique but de troubler l'harmonie qui existe entre nous et la Porte, et que la France estime dela plus grande nécessité dans les circonstances actuelles. Mr. de Bonnières que j'ai vu Mardi dernier et avec lequel je suis maintenant dans les meilleurs termes, m'a dit que le gouvernement français ne pouvait encourager la ligne de conduite que Votre Altesse se propose de suivre au sujet dela nouvelle Constitution, et qu'il croyait plus prudent pour vous, d'attendre le verdict des Puissances sur cette question.

Je répondis à Mr. de Bonnières que jamais la décision des Puissances ne répondra à notre attente et que du reste, Votre Altesse, ne demandait pas précisement à ce que le Cabinet Impérial l'encourage d'une manière ostensible, mais seulement à ce qu'il voulût bien soutenir pour nous, comme il l'a fait si énergiquement à l'égard de l'talie, le principe de non intervention.

„Nous tâcherons autant que cela dépendra de nous, de ne pas permettre une intervention armée chez vous, mais que voulez vous que nous fassions si après le coup d'état que le Prince a l'intention de faire, il s'ensuivaient des troubles ou une révolution, fortement organisée, et que

le gouvernement de Son Altesse serait hors d'état d'étouffer. Si vous êtes sûrs de réussir, bien; mais si la future Chambre, sortie du suffrage universel viendrait avec les mêmes idées d'hostilité systématique contre le Prince, ce qu'on croit généralement à Bucarest, que ferez vous dans un cas pareil? Vous aurez compliqué la situation sans être plus avancés pour cela, et vous nous aurez crée en même temps des embarras dont il nous sera difficile de sortir".

„Si c'est là tout ce qui vous préoccupe, répondis-je à Mr. de Bonnières, je puis vous donner l'assurance la plus positive que les masses ne pactiseront jamais avec l'opposition actuelle et que si par hazard quelques-uns de ces Messieurs avaient envie de chercher à fomenter des troubles, le gouvernement de Son Altesse Sérénissime était trop fort pour ne pas les faire rentrer immédiatement dans l'ordre".

Avant de nous séparer, Mr. de Bonnières eut soin de me dire que cette conversation était tout à fait confidentielle.

Les autres ambassadeurs, bien que chacun d'eux a son point de vue, nous engagent également à ne pas proclamer la nouvelle Constitution sans l'assentiment préalable des Puissances. Malgré cela, j'ai tout lieu de croire Monseigneur, que si Votre Altesse, après l'avoir proclamée l'aura soumise à la nouvelle Assemblée et aura obtenu son adhésion là-dessus, aucune Puissance, même parmi celles qui nous sont le plus hostiles, ne nous fera une opposition aussi énergique qu'on veut bien nous le faire eroire aujourd'hui pour nous intimider. Elles feront bien quelques démonstrations platoniques pour sauvegarder ce qu'on est convenu d'appeler la dignité des Grandes Puissances, mais jamais elles ne pousseront les choses trop loin. Ainsi je ne serais pas étonné de voir la France même, donner des ordres à son Agent à Bucarest d'amener le pavillon et d'interrompre ses relations officielles avec le gouvernement de Votre Altesse, et cela, dans l'unique but de faire accroire aux Puissances qu'elle n'est pour rien dans ce coup d'état, conduite, du reste, que le gouvernement de l'Empereur à déjà tenue, lors de l'entrée des troupes sardes dans les Etats Pontificaux.

Mais cette démonstration qui sera peut-être collective, n'empêchera point que le gouvernement de Votre Altesse marche dans la voie qu'Elle lui aura tracée, et lorsqu'on verra que nous nous occupons sérieusement de réorganiser les diverses branches de l'administration et, principalement, la justice contre laquelle on crie si fort ici, lorsqu'on verra que nous canalisons nos rivières, nous faisons

dès chemins de fer et des chaussées, on finira par reprendre des relations, un moment interrompues, ainsi qu'on à fait en Italie, et de cette manière, nous aurons le double avantage d'avoir mis un terme à l'immixtion étrangère qui est une plaie pour le pays et d'avoir retiré notre patrie du bord de l'abîme, où une minorité de factieux voudrait la plonger.

Ac. R. Arh Cuza, Mss. t. 4859, fol. 114–118.

27.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne

Pera 1 Novembre 1863

...J'ai soutenu [1]) que vous avez toujours été le meilleur ami des Turcs, seulement que vous entendiez cette amitié d'une manière peut-être différente de celle du gouvernement.

Quant au nouveau Ministère [2]), on m'a dit, à l'Ambassade de France surtout, que d'après des informations parvenues ici, le consul de Russie aurait été consulté là-dessus. J'ai donné le démenti le plus formel à ces informations, et j'ai fermement soutenu que les personnes dont se composait le Cabinet, se sont toujours fait remarquer par une hostilité des plus prononcées contre la Russie. Musurus Bey et le Baron Prokesch qui vient d'arriver, continuent de nous représenter aux Turcs comme des créatures russes et ils font des efforts inouïs pour faire croire la même chose à l'Ambassade de France. Il ne faut pas vous cacher que tout cela provient de nos rapports avec la Serbie. Ils inquiètent tout le monde car on sait que les Serbes sont les ennemis traditionnels de la Turquie, et les Puissances, de même que la France, ne sont point disposées d'encourager le moindre acte d'hostilité contre la Porte, qu'on ménage, au contraire, en vue d'une guerre avec la Russie qui ne doit probablement pas se faire attendre.

Je crois donc que pour donner à nos ennemis le démenti le plus formel, il faudra adopter une politique, non pas précisément hostile contre la Russie, mais très favorable aux Puissances Occidentales; car il faut vous dire en toute franchise, que la Russie se conduit d'une manière indigne à notre égard, non seulement dans la question des Couvents, mais, ce qui plus est, dans celle même de la

1) Lui Aali Paşa, ministrul de Externe al Porţei.

2) Guvernul prezidat de Mihail Kogălniceanu.

Constitution. Ainsi, Mr. Novicoff est un de ceux qui conseille le plus à Aali Pacha de ne pas autoriser le Prince à proclamer de son propre chef la nouvelle Constitution.

Ainsi que je l'ai dit au Prince, dans mon rapport de jeudi dernier, j'ai l'intime conviction que si S. A. S. entourait le projet de Constitution de toutes les formes indispensables pour qu'il puisse être mis à exécution, sans conteste, comme vous me l'assurez dans votre lettre, c'est-à-dire și Elle le soumettait pro forma seulement, à la Chambre, tous ces Messieurs d'ici qui s'épuisent en paroles de protestation du plus gros calibre, finiraient toujours par reconnaître le nouvel état de choses que le Prince va inaugurer dans le pays...

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 1(2.

28.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne

Pera 5 Novembre 1863

...Je dois vous dire cependant que l'ambassadeur de France qui m'a trouvé hier soir chez Mr. Novicoff, nous a soutenu auprès de celui-ci dans la question des Couvents et de la Constitution, avec un excès de zèle que je ne lui ai pas connu jusqu'ici. Il est allé jusqu'à dire que nous avions en principe, parfaitement raison, de chercher à nous soustraire au contrôle des Puissances, surtout pour les affaires d'administration intérieure, telle que la question des Couvents et les modifications à apporter à notre Constitution.

J'ai tout lieu de croire qu'Aali Pacha est parfaitement d'accord sur nos affaires avec l'Ambassadeur de France.

Ac. R. Arh Cuza, Mss. t. 4859, fol. 111.

29.

Lettre de Bordeianu à Couza

Constantinople 8 Novembre 1863

Monseigneur,

Mercredi dernier je me rendis chez Mr. Novicoff que je n'avais pas vu depuis quelques jours. J'y trouvai Mr. Erskine, chargé d'affaires d'Angleterre. Nous causâmes

tous les trois environ une demie heure. Les deux chargés d'affaires me demandèrent quelles étaient les intentions de V. A. S., si la Chambre avait cette année la même attitude hostile envers le gouvernement que dans la dernière session? Votre Altesse se proposait — Elle de proclamer la Constitution dont j'avais soumis le projet aux Ambassades, ou bien d'attendre leur décision là-dessus?

Comme j'étais dépourvu d'instructions à cet égard, je leur répondis que je ne connaissais pas les idées de V. A., mais que j'avais tout lieu de croire qu'Elle n'aurait recours aux grands moyens qu'après qu'Elle aura épuisé tous ceux de la conciliation.

Mr. Erskine nous quitta et la conversation s'engagea ensuite entre Mr. Novicoff et moi sur la question des Couvens que le gouvernement russe continue de *considérer comme internationale* [1]).

Mr. Novicoff me parla des dangers que nou pourrions attirer sur notre tête si nous n'abandonnions la conduite que nous avions suivie jusqu'ici dans cette question.

J'allais lui répondre, l'orsqu'on annonça Mr. le Marquis de Moustier. Je prenais congé de Mr. Novicoff, lorsque l'ambassadeur de France entra. Son Excellence voulut bien me demander des nouvelles du pays, je lui répondis que je n'en avais pas en dehors de celles que j'avais eu l'honneur de lui communiquer, c'est à dire, le changement du Ministère et le convocation de la Chambre.

Mr. le Marquis de Moustier me recomanda la prudence et la modération, deux qualités selon lui, essentielles dans un gouvernement. Je lui dis que sous ce rapport je croyais qu'on ne pouvait nous adresser le moindre reproche; que depuis quatre ans le gouvernement de Votre Altesse avait fait preuve de la plus grande modération et que l'année dernière il était allé bien loin dans cette voie, que néanmoins, cette longanimité de V. A. ne pouvait durer eternellement, d'autant plus que le pays se ressentait énormément de cet état de transition. Que le changement du Ministère et l'amnistie accordée pour les délits de presse, prouvaient suffisamment l'intention ferme de V. A. de tenter un dernier effort pour mettre d'accord les pouvoirs, exécutif et législatif; mais que si ces généreux efforts devaient malheureusement ne pas aboutir à un résultat satisfaisant, c'était sur la Chambre et point sur le chef de l'Etat que pèserait naturellement toute la responsabilité des conséquences qui s'ensuivront par suite de l'obstination de ce grand corps de l'Etat. Là-dessus Mr. Novicoff

1) Subliniat în text.

nous invita à nous asseoir parceque nous causions debout, et nous eûmes une conversation assez animée et qui ne dura pas moins de deux heures.

Mr. Novicoff: Je comprends que la Prince veuille tenter cette conciliation entre son Ministère et la Chambre mais si S. A. ne réussit pas, pourra-t-Elle, sans les Puissances, modifier la Convention? Telle est la question que nous devrions poser et à laquelle nous prierons Mr. Bordeano de nous répondre catégoriquement et officiellement afin que nous sachions à quoi nous en tenir là-dessus.

Moi: Je regrette de ne pas pouvoir répondre à la question que vous voulez bien me poser. Je sais que S. A. n'épargnera rien pour réaliser cette oeuvre de conciliation dont vous parlez, mais j'ignore entièrement la conduite que le gouvernement Princier adoptera, au cas où la Chambre persistera dans son opposition systématique de l'année dernière.

Vous avouerez cependant que cet état de choses ne saurait durer plus longtemps, sans amener des résultats regrettables pour l'avenir de notre pays, et il me semble que personne n'est plus intéressé de les prévenir que l'élu de la nation. Le peuple roumain, je ne puis vous cacher, demande, par ses organes les plus influents, des modifications considérables à la Convention et je crois que, si l'autonomie qu'on nous a garanti n'est pas un vain mot, nous sommes parfaitement en droit de réclamer et d'obtenir ces réformes du Chef de l'Etat qui est plus à même que qui que ce soit de nous comprendre et de dôter notre pays d'institutions adaptées à nos besoins et au degré de civilisation où nous sommes.

Mr. Novicoff: Alors vous ne voulez pas reconnaître aux Puissances le droit de modifier une Convention qui est leur oeuvre et que vous avez acceptée avec enthousiasme, et pourtant, les Puissances ont toujours pris en sérieuse considération tous les voeux que les Principautés ont émis.

Mr. de Moustier: Mais Mr. Bordeano n'a pas dit précisément cela, il a voulu seulement constater que les Roumains aimeraient mieux, et c'est très naturel, à faire leurs affaires par eux-mêmes plutôt que de s'adresser aux Puissances. En ceci Mr. Bordeano a raison, car certainement, malgré tout l'intérêt que nous portons aux Roumains, nous ne saurions connaître leurs besoins mieux qu'eux. Cependant nous avons les mains liés par une Convention que nous sommes obligés de faire respecter. Mais ce droit qu'elle nous confère est trés limité tandis que celui des Principautés est beaucoup plus étendu. C'est ce droit que chaque nation autonome est jalouse de posséder et

qui consiste à se gouverner soi-même sans aucune immixtion étrangère. Ce n'est pas pour encourager Mr. Bordeano que je tiens ce langage mais uniquement parceque je crois qu'il est logique.

Mr. Novicoff: Mais alors la Convention n'aurait plus sa raison d'être, elle serait nécessairement anulée.

Moi: Je ne pense pas que la Convention puisse être considérée comme annulée parceque nous demanderions par exemple, un droit qui est inhérent à tout pays autonome, et que nous possedons déjà en vertu des Capitulations, reconnues par l'article 2 de cette même Convention. Il est vrai que toutes les fois que nous invoquons ces capitulations, on nous répond d'une manière evasive, mais si aujourd'hui, mon gouvernement chargeait Mr. Negry ou moi de demander officiellement aux Puissances quel est le texte de ces Capitulations qu'on a pris pour base, et si nous exigions, comme nous sommes en droit de le faire, que ce texte nous fût communiqué formellement afin que nous nous réglions là-dessus, pourra-t-on nous répondre qu'on a confirmé des actes dont on ne connaissait pas la portée et la teneur?

Mr. Novicoff: Mais certainement. Nous autres, nous ne connaissons que la Convention dont le second article n'est pas aussi catégorique que vous le voyez. Mr. le chargé d'affaires de Russie prit la Convention et nous donna lecture de l'article 2 qui est au contraire très explicite.

Mr. de Moustier: Je trouve que l'article 2 est très précis et nous ne pouvons soutenir que nous avons garanti des Capitulations dont nous ignorions complètement le veritable texte.

Tout cela, voyez vous, a été fait avec précipitation et au moyen de concessions mutuelles. Par conséquent nous ne devrions pas nous étonner tant que cela de voir les Principautés tendre de plus en plus à se soustraire à notre contrôle. Je le répète, tout cela n'est point pour encourager Mr. Bordeano.

Je vais vous donner un exemple frappant de la manière dont ces questions ont été traitées. La question des Couvents que Mr. Orloff a présentée aux Conférences comme une chose insignifiante et qui devait être résolue dans un an, tout au plus, reste en suspens, parceque nous le voyons, mais un peu tard, que les dispositions du protocole ne saurait se concilier avec les droits autonomes des Principautés.

Mr. Novicoff: Mais cette question n'est point du tout du ressort de l'administration intérieure, *elle est du domaine européen*[1]).

1) Subliniat în text.

Mr. de Moustier: Avec vivacité: Mais s'il y a une question vraiment européenne, c'est sans contredit la question polonaise et cependant vous prétendez *qu'elle est essentiellement russe* [1]. Les Couvents dédiés, au contraire, appartiennent exclusivement à la catégorie des questions purement intérieures. En effet, dans tous les pays où la civilisation a pu pénétrer, les biens des Couvents *ont été confisqués par l'Etat sans aucune forme de procès* [2], et je ne sache pas qu'un pays étranger se soit cru autorisé à s'en mêler. Pourquoi vouloir donc aujourd'hui empêcher le gouvernement roumain de faire ce que nous avons fait bien avant lui?

Mr. Novicoff: Mais nous autres, nous sommes des Etats indépendants, tandis que les Principautés font partie d'un Empire dont nous avons garanti l'intégrité.

Moi: Nous sommes, quant à l'administration intérieure, tout aussi indépendants que vous, et je crois qu'il n'y a pas de question qui, par sa nature, soit plus intimment liée à l'administration intérieure que celle des Couvents dédiés où il s'agit de propriété de sol. Or, quel est le pays autonome qui puisse souffrir qu'une cinquième partie de son territoire échappe aux lois qui le régissent tout entier. Du reste, la Russie elle-même, avoue par son mémoire de Buyuk-déré qu'il appartient au pays seul de régler la question des Couvens. Comment se fait-il alors que la même question qu'il nous incombait de trancher nous même, il y a vingt ans, soit devenue aujourd'hui une question européenne?

Mr. de Moustier: Je ne connais pas encore les idées de mon gouvernement sur cette affaire, mais je crois ne pas me tromper en vous affirmant que jamais il ne reconnaîtra aux prêtres grecs le droit de propriété.

Le sol appartient au pays, les prêtres ne sont que des gérants qui ont abusé de cette gestion, grâce à la protection qu'on leur accordait. Aujourd'hui tout cela a changé et les Principautés sont parfaitement en droit de réclamer ce qui leur a été dérobé.

Mr. Novicoff: Telle est peut-être l'opinion du gouvernement français, mais pourra-t-il permettre qu'un protocole, signé par lui-même, soit foulé ainsi aux pieds par les Principautés?

Mr. de Moustier: Non évidemment. Nous verrons d'abord les résultats qu'aura la note de Mr. Négry [3], et si on

1) Subliniat în text.

2) Subliniat în text.

3) Cu privire la punctul de vedere românesc în chestiunea Mănăstirilor închinate.

ne parvient pas à s'entendre, nous écrirons peut être au Prince pour le prier de nommer des arbitres. Mais c'est là où réside toute la difficulté.

Le Prince peut ne pas vouloir acquiescer à notre demande et S. A. aura raison, car le protocole ne fixe pas de délai entre la première et la dernière phase. Qu'arrivera-t-il? Vous, je suppose ou la Turquie, vous provoquerez une conférence pour fixer ce delai: C'est là que nous vous attendons pour vous dire notre manière de voir sur cette question.

Comme l'heure était avancée, Mr. le Marquis de Moustier se retira et je restai quelques instants avec Mr. Novicoff pour ne pas avoir l'air de vouloir suivre Mr. l'ambassadeur de France.

Il me semble, Monseigneur que les idéés de Mr. le Marquis de Moustier ont été énoncées trop clairement pour être sujettes à une autre interprétation que celle qu'elles ont réellement. Le représentant de l'Empereur, tout en me répétant que ce n'était pas pour m'encourager qu'il tenait ce langage, m'indiquait pourtant, la marche que nous devions suivre.

Je sais, à n'en plus douter, qu'à Paris on s'est laissé influencer par les insinuations de l'Autriche, qui soutient, comme ici, que le gouvernement de V. A. est dévoué à la Russie, que s-il veut modifier la loi électorale et garder les revenus des Couvents, ce n'est que pour se consolider afin de prêter main forte, à la Russie contre les Puissances Occidentales en cas d'une guerre pour la Pologne.

Je crois savoir également que le but secret de l'Autriche est d'obtenir de la France (le droit) de nous occuper, afin que nous ne puissions pas fournir aux Puissances Occidentales un contingent de troupes et élever ensuite des prétentions sur les provinces roumaines d'au-delà des Carpathes.

Mais, trés heureusement, Mr. le Marquis de Moustier a compris cette tactique, et j'ai bon espoir qu'il écrira à Paris pour éclairer le gouvernement de l'Empereur sur les dangers d'une pareille politique.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 122—127

30

Copie d'une circulaire d'Aali Pacha aux Représentants de la Sublime Porte, en date du 12 Novemrre 1863 1)

Je vous envoie ci-joint en copie un projet de Cons-

1) Trimisă de Bordeianu la Bucureşti odată cu scrisoarea lui din 19 Noemvre. Vezi mai jos această scrisoare.

titution que le Prince Couza nous a dernièrement communiqué.

L'Hospodar des Principautés-Unies pense que les difficultés très grandes dont son administration se trouve entourée, proviennent uniquement de la défectuosité de la Constitution actuelle et qu'il est urgent d'y remédier.

La S. Porte partage en principe l'opinion de S. A., c'est à dire, Elle croit également que la Constitution existente ne répond pas entièrement aux exigences d'un sage équilibre entre les pouvoirs établis. Cette lacune amène des conflits incessants et de nature à empêcher le développement du bien être et de la tranquillité du pays. Partant de ce point de vue, le gouvernement de S. M. I. le Sultan n'a pas manqué de dire au Prince Couza qu'il s'empressera de s'entendre avec les Hautes Puissances signataires dela Convention de 1858, sur le mode à suivre pour la modification dela Convention qui régit aujourd'hui les Principautés et qui fait partie intégrante de la dite Convention.

Nous avons cru devoir déclarer en même temps à S. A. qu'on ne saurait introduire légalement aucune modification ni changement dans cet acte international sans une entente préalable et formelle entre toutes les parties contractantes et sans remplir toutes les conditions prévues par la Convention de Paris.

Je n'entreprends pas ici l'examen des artieles que le projet en question contient. La S. P. réserve son opinion au moment où on se mettra à les discuter. Seulement, nous croyons necessaire d'annoncer dès à présent que, selon nous, la nouvelle Constitution, tout en assurant un prestige légitime à l'autorité princière et la pondération des différents pouvoirs, doit avoir pour base des garanties suffisantes contre les abus de quelque côté qu'ils viennent.

Je vous invite, Mr.... [1]) à bien vouloir entretenir sans perte de temps Mr. le Ministre des Affaires Etrangères de ce qui précède, et à le prier de munir Mr. le représentant de Sa Majesté ... [2]) à Constantinople des instructions qui l'autorisent à concourir à l'établissement d'une entente sur cet important sujet.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 139.

---

1) Loc rezervat pentru numele fiecărui ambasador al Porţii pe lângă diversele puteri garante.

2) Loc pentru numele ambasadorului.

31.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne

Pera 15 Novembre 1863

Mon cher ami,

A la suite de votre dépêche télégraphique, je me suis rendu à l'Ambassade de France pour remercier de la part de S. A. S. Mr. le Marquis de Moustier qui défend réellement notre cause avec l'ardeur d'un véritable roumain. Malheuresement Son Excellence ne s'y trouvait pas. Alors je priai Mr. de Bonnières de vouloir bien se charger de cette communication.

La lettre de convocation au Congrès [1]), pour le Sultan, étant arrivée Samedi dernier, Mr. le Marquis de Moustier va la lui présenter en audience officielle ces jours-ci. On croit généralement que le Sultan acceptera d'autant plus cette invitation qu'on est sûr ici que le Congrès ne pourra avoir lieu dans les conditions proposées par l'Empereur. On préfère plutôt une guerre avec la Russie que d'avoir recours à un moyen qu'on croit plus propre à amener une conflagration générale dont les suites pourraient être beaucoup plus dangereuses pour l'Europe.

Ici on attend avec anxiété l'ouverture des Chambres. Tout le monde m'en demandait des nouvelles hier au soir au théâtre, mais comme je n'avais reçu aucun télégramme, j'ai répondu que les choses ont dû se passer très bien, sans quoi on m'en aurait prévenu.

Les mesures prises par Mr. Odobesco, au sujet des Couvents dédiés, ayant, après le départ de Mr. Négry, énormément encouragé les grecs et quelques Ambassades qui disaient tout haut, que le Prince n'avait pas approuvé la fameuse note que nous avons adresée à Aali Pacha, et sachant ensuite par Mr. Negry que le gouvernement princier était revenu sur ces mesures, j'ai cru, dans l'intérêt même de la question, répéter tant à Mr. Novicoff qu'à la Porte et aux Ambassades, la déclaration, si souvent faite par Mr. Negry, que rien ne pouvait nous décider à dévier de la ligne de conduite que nous avions adoptée dans cette question, et qu'il n'y aurait que la force brutale qui fût capable de nous faire agir autrement.

J'ai communiqué cela à Mr. le Ministre des Affaires Etrangères par une dépêche confidentielle, en date du 28 Octobre. A la même date je rendais compte à S. A. S.

1) Congresul european convocat de Napoleon al 3-lea.

dela conversation que j'avais eu avec Aali Pacha et dela déclaration que je lui avais faite.

En réponse à ma dépêche sus-mentionnée, Mr. Cogalniceano, qui remplace provisoirement Mr. Balanesco [1]), par une note confidentielle, en date du 4 Novembre, que S. E. me fait l'honneur de m'adresser, non seulement il désapprouve la déclaration que j'avais faite, et que je soutiens encore qu'elle était nécessaire, parceque je ne voulais pas qu'on crût à l'ambassade de France que Mr. Negry fût en désacord avec S. A. et que le gouvernement princier fût disposé plutôt à s'entendre avec la Russie sur cette question, ainsi que les Musurus et autres personnages importants s'appliquaient à le faire croire aux Ambassades et à la Porte.

Mr. Cogalniceano ne se contente pas de blâmer ma conduite dans cette circonstance, il va plus loin. Il croit que „les attributions du gérant doivent se limiter à l'exécution pur et simple des instructions qui lui sont transmises, et ne saurait conséquemment admettre que Mr. Bordeano doive entrer en pourparlers autrement que confidentiels et tout personnels avec Mrs. les Représentants des Puissances touchant une question d'une importance aussi majeure, cette mission étant exclusivement dévolue au titulaire de l'Agence qui, en appréciant la nature délicate, a su, dans l'intérêt même de la cause, y apporter de sages ménagements".

Je vous avoue, mon cher ami, que ce langage ne me paraît pas du tout être parlamentaire quant à la forme. Pour ce qui est du fond, je crois que Mr. le président du conseil est dans l'erreur lorsquil croit que la mission d'un gérant se borne à avoir des pourparlers confidentiels et personnels avec les Représentants des Puissances. S'il en était ainsi, le gérant qui est une personne officielle, serait réduit au rôle d'un particulier, et comme tel, il ne pourrait causer de quoi que ce soit avec les Représentants des Puissances.

Malgré cela, je n'ai pas cru devoir répondre à Mr. Cogalniceano, je me bornerai seulement ne plus rien écrire au Ministère.

J'espère que S. E. S. a plus de confiance en moi que Mr. le président du conseil qui ne me connaît même pas. C'est ce qui me soutient, sans quoi, je serais désolé dela dépêche aigre-douce qu'on m'a écrit.

Votre tout dévoué ami.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 130.

1) Interimar la Ministerul de Externe.

32.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne

Pera 19 Novembre 1863.

Je vous envoie ci-jointe. en copie, la circulaire que le gouvernement ottoman a adressée à ses Agents auprès des Puissances Garantes pour leur transmettre le projet de constitution et pour demander la réunion d'une Conférence à Constantinople à l'effet de délibérer sur cet important objet.

Tant que j'ai pu le comprendre, toutes les Puissances sont unanimes à reconnaître que la Convention a bessoin de modifications, elles ne voudraient pas seulement, comme Aali Pacha le dit dans sa circulaire, que le Prince en prît l'initiative. Cette démarche de S. A. S. enlèverait tout le prestige qu'elles se sont adroitement réservé par la Convention, au mépris de nos droits.

Néanmoins je crois, pour ma part, que si la Chambre venait à manifester les mêmes tendances hostiles que par le passé contre le pouvoir exécutif, la meilleure des choses à faire, serait de la dissoudre et de proclamer immédiatement la nouvelle constitution. Il n'y a comme vous le voyez que deux voies à suivre dans cette question, celle que je propose, ou bien celle que proposent les Puissances. Vous reconnaitrez avec moi les avantages dela première sous tous les rapports et les inconvénients de la seconde qui nous mènera à coup sûr au point d'où nous sommes partis.

Il est évident que les Puissances, tout animées qu'elles paraissent pour le moment de meilleurs intentions du monde à notre égard. reviendront à leurs anciens errements le jour où elles seront sûres que le Prince ne fera rien sans leur assentiment.

Elles nous imposeront encore une espèce de compromis comme celui de la Convention, et peut-être pire, et au lieu de nous tirer de cette situation déplorable, nous serons condamnés à tourner perpétuellement dans le même cercle vicieux. Qu'aurons nous gagné donc à faire cette nouvelle concession aux Puissances? Le passé n'est-il pas un enseignement suffisant pour nous faire changer de ligne de conduite?

Je puis vous assurer, au contraire, que si le Prince proclamait de son propre chef une constitution quelconque, personne, dans les complications actuelles, ne léverait la voix pour nous blamer, surtout si le nouveau régime offrait des garanties solides d'ordre et de tranquillité, deux choses auxquelles, tout le monde tient dans ces moments critiques.

La pire des choses qui pourrait nous arriver serait assurément une occupation étrangère. Mais cette mesure extrême ne pourra s'effectuer que par suite d'un accord unanime des Puissances.

Eh, bien, si tout le monde se mettait contre nous, nous pouvons compter au moins sur la France et l'Italie sinon sur la Turquie aussi. Outre que l'Autriche qui est très contente des Transylvains, se gardera bien de nous faire une opposition ostensible comme l'Angleterre et la Russie qui paraissent être d'accord sur nos questions.

Passons maintenant à un autre sujet qui n'est pas moins important. Les Patriarches grecs ont répondu dernièrement au Mémoire que nous avions soumis aux Puissances, ainsi qu'à la note de Mr. Negry.

Aali Pacha m'a remis cette brochure que je me suis empressé de transmettre à Mr. Balanesco [1]). Les prêtres grecs refusent avec des arguments assez faibles toutes les raisons que nous invoquons dans notre mémoire, et finissent par rejeter les offres qui leur ont été faites, en se plaçant dans la même position que le Pape, c'est-à dire en ne pouvant aliéner le patrimoine de l'Eglise qu'ils sont tenus de transmettre intact à leurs successeurs. Cette nouvelle théorie est de l'invention de la Russie. Ainsi Mr. Novicoff s'épuise-t-il en efforts, pour faire croire à la Porte et aux Puissances que la position des Communautés vis-à-vis de nous est exactement identique à celle du Pape en face de l'Italie.

L'Angleterre et l'Autriche jusqu'à un certain point partagent également cette opinion.

J'ignore entièrement la décision à laquelle le gouvernement de S. A. S. jugera convenable de s'arrêter à la suite de cette réponse des prêtres grecs. Mais pour ma part, je crois que leur refus d'accepter notre offre généreuse, suffit et au-delà, pour nous autoriser à procéder à notre oeuvre de sécularisation, que Mr. Odobesco a voulu suspendre pour un instant...

Le discours du trône [2]) dont vous m'aviez annoncé télégraphiquement l'expédition, n'est pas arrivé par ce bâteau. L'extrait que vous m'avez envoyé, a été trés gouté tant par l'Ambassade de France que par Aali Pacha. Tout le monde a reconnu la modération dont le discours princier est empreint, et la sincérité des efforts de S. A. S. d'amener un accord entre les pouvoirs.

---

1) Rosetti Bălănescu, ministrul de Externe în cabinetul Kogălniceanu.

2) Ținut cu ocazia deschiderei sesiuuei ordinare a Adunării legislative.

Demain, l'ambassadeur de France présentera au Sultan la lettre de l'Empereur pour la convocation du Congrès.

* * *

P. S. Je viens de recevoir à l'instant le télégraphe par lequel vous m'annoncez de quelle manière la Chambre a répondu au discours conciliateur de S. A. S. dans le choix des Vice-Présidents, secrétaires et questeurs. Je m'en prévaudrai dans les conversations que jaurai avec Aali Pacha et les Représentants des Puisances.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 134—136.

33.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne

Pera 25 Novembre 1863

Ainsi que je vous l'ai fait connaître, cher ami, par mon télégramme d'hier, Aali Pacha m'a dit, en réponse à la déclaration que je lui ai faite, qu'en saisissant les Puissances du projet de Constitution, il n'avait eu d'autre but que de faciliter la tâche du Prince, mais que si S. A. S. pouvait garantir officiellement que son gouvernement se mettrait d'accord avec la Chambre, il était prêt à retirer sa circulaire.

Comme il m'était impossible d'assumer sur moi la responsabilité d'un pareil engagement, d'autant plus que rien ne me fait croire que la Chambre soit animée de meilleures intentions que l'année dernière, je répondis au Ministre qu'en dehors de cette déclaration, je ne pouvais lui rien dire dela part du Prince. Seulement je lui fis entendre qu'il aurait mieux valu, s'il ne s'était pas tant pressé et s'il avait attendu que le Prince le saisît officiellement de cette question, si toute fois S. A. S. l'eut jugé convenable. Que dans l'origine, nous étions convenus de discuter le projet avec la Sublime Porté seulement, d'après les conseils qu'on nous avait donnés, et que nécessairement S. A. S. croyait que la S. P. était dans les mêmes dispositions. Que la circulaire était destinée à donner à cette affaire une direction que le Prince n'aurait jamais désiré lui voir prendre; et que cette pièce était d'autant plus compromettante pour le gouvernement du Prince que S. A. S. dans son discours d'ouverture, avait annoncé à la Chambre que le ministère allait lui soumettre, entre autres projets, celui d'une loi électorale plus large.

„Que diraient les représentants du pays, poursuivis-je, s'ils venaient à apprendre que le Prince, avant de connai-

tre leurs idées sur le projet en question, s'était déjà adressé dans le même but aux Puissances? Ils en infereraient naturellement que le Chef de l'État n'a pas de confiance en eux, el au lieu d'arriver à un résultat satisfaisant, cette démarche de la S. Porte serait, au contraire, de nature à amener inévitablement un nouveau conflit entre les pouvoirs, conflit que le discours conciliant du trône tendait à conjurer".

Aali Pacha me répliqua „que la demarche de la S. Porte ne changeait point le caractère confidentiel du projet de constitution, qu'il comptait, ainsi qu'il avait été convenu, se mettre préalablement d'accord avec nous sur les quelques légères modifications à introduire, d'après lui, dans ce projet, et que ce n'est que lorsque l'entente sera définitivement établie entre nous, qu'il convoquera la Conférence officiellement pour lui communiquer le résultat de cette entente et pour l'engager à accepter le projet sans aucune autre modification".

„Cetre manière de procéder, continua Aali Pacha, n'a pas d'inconvénient pour personne, car si le Prince, n'est pas d'accord avec nous sur les amendements à introduire dans son projet, la Conférence ne se réunira pas, à moins que S. A. S. ne nous engage à la convoquer. Quant à la Chambre, elle ne pourra rien savoir avant que la chose soit définitivement réglée, attendu que les négociations, conservant leur caractère confidentiel, aucun acte y ayant trait, ne sera, certes, livré à la publicité".

Vouz comprenez, cher ami, que si Aali Pacha paraît si doux, ce n'est peut-être pas tout à fait pour nous être agréable quand même, mais uniquement, selon moi, pour prévenir l'initiative du Prince dans une question d'une si haute importance, aux yeux dela Sublime Porte. Le Ministre ottoman aimerait mieux, je crois, faire toutes les concessions que nous lui demanderions dans le fond, pourvu que la forme soit sauvée, c'est-à-dire que nous ne passions pas par dessus la Convention qu'il considère comme la clé de voûte des droits de suzeraineté de la S. Porte.

Maintenant, cher ami, permettez-moi de vous faire une observation.

J'avais tellement prévu qu'Aali Pacha finirait par faire cette démarche auprès des Puissances que je l'avais dit à Mr. Negry avant son départ d'ici. Je croyais, et je le crois encore, qu'il vous avait fait comprendre la nécéssité de prendre les devants en proclamant la nouvelle constitution sans la moindre perte de temps.

Mais lorsqu j'ai vu que vous ne me répondez rien au rapport que j'ai eu l'honneur d'adresser au Prince le 28 du

moi dernier, et par lequel j'informai S. A. S. qu'Aali Pacha „se proposait de saisir prochainement les Ambassades de cette question", j'ai cru certainement que S.A.S. ne voyait aucun inconvénient à cette manière de procéder.

Si vous m'aviez dit dès lors que S. A. S. n'entendait pas qu'Aali Pacha s'adressât aux Puissances, j'aurai fait tous mes efforts pour empêcher la démarche du Ministre et peut être aurais-je réussi.

Tandis que maintenant, vous avouerez vous même, que c'est beaucoup plus difficile de le faire, non pas qu'Aali Pacha refuse de suspendre les effets de sa circulaire, mais parcequ'il faudra pour cella que nous déclarions officiellement que le gouvernement princier est sûr de s'entendre avec la Chambre sans qu'il ait besoin de modifier la Convention. Pouvez vous faire, dans les circonstances présentes, une déclaration qui vous réduise ainsi à une immobilité complète? Evidement non, car alors, le Prince ne pourrait plus prendre l'initiative sans violer un engagement formellement pris.

Mais maintenant il ne s'agit plus d'examiner ce qui a été déjà fait. Cherchons plutôt les moyens de remédier au mal.

Faudra-t-il engager Aali Pacha à retirer sa circulaire, en lui faisant la déclaration officielle qu'il demande, ou bien faudra-t-il se taire et laisser la circulaire suivre son cours, sauf à empêcher la réunion d'une conférence, si nous ne sommes paş d'accord sur les modifications que le Ministre ottoman proposera à notre sujet? C'est là, selon moi, le noeud gordien de la question.

C'est à vous maintenant à me dire ce que je dois faire.

Voilà pour le projet de constitution. Passons à la question des couvents.

J'apprends qu'Aali Pacha se dispose à rédiger une réponse à la note de Mr. Negry. Je suppose que c'est à moi qu'elle sera adressée, mais il se peut bien que le Ministre ottoman me trouve trop petit personnage pour m'entretenir officiellement d'une question si importante, et qu'il préfère écrire directement à S. A. S. Dans tous les cas, j'attends du jour au lendemain cette fameuse réponse que je m'empresserai de vous communiquer immédiatement. Je vous envoie pour le moment copie d'une circulaire que Lord John Russell avait adressée aux Agents britanniques auprès des Puissances signataires de la Convention, à la suite de la mission du père Nylos[1]) à Londres, au sujet des Couvents dédiés. (Elle pêche par le style mais c'est qu'elle est traduite du grec).

1) Reprezentantul intereselor Mânăstirilor închinate.

J'espère cependant que le gouvernement de la Reine sera moins péremptoire, s'il est vrai, comme on le dit ici, que Sir Henry ne reviendra plus et qu'il sera remplacé par Lord Napier. Ce n'est pas que j'aie plus de confiance en ce dernier, mais, au moins Madame A...[1]) ne pourra exercer aucune influence sur lui et c'est beaucoup.

J'avais depuis longtemps démenti les bruits d'une alliance entre nous et la Serbie et je crois être parvenu à persuader Aali Pacha.

Quant au sabre d'honneur[2]), S. E. m'a interpellé, et sur ma réponse que c'était une pure courtoisie de la part de la Serbie, Elle n'a rien dit.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 142—145.

34.

Lettre de Bordeianu au Ministère des Affaires Etrangères de Bucarest

Pera 30 Novembre 1863

Votre télégramme d'hier, reçu aujourd'hui à 11 heures. J'ai pris des informations d'après vos ordres et il en résulte qu'Aali Pacha a efféctivement adressé une circulaire aux agents ottomans près les Cours Garantes pour inviter les Puissances à se réunir en conférence à Constantinople, dans le but de réviser la Convention.

Quant à moi, conformément aux instructions du gouvernement princier, j'ai toujours déclaré de la manière la moins équivoque, et je suis prêt à la faire encore, si vous m'autorisez, que le droit de révision de la Convention, appartenait exclusivement au Principautés-Unies, declaration faite, du reste, à plusieurs reprises par Mr. Negry.

Ac. R. Arh. Cuza, t. 4859, fol. 141.

35.

Lettre du prince Couza adressée à Mr. le Ministre des Affaires Etrangères de la Sublime Porte.

Bucarest, Novembre 1863[3]).

Altesse,

La situation s'aggrave non plus de jour en jour, mais d'heure en heure. La condescendance dont j'ai fait preuve,

1) Doamna Aristarki greacă din Fanar care se bucura de-o mare influență pe lângă Sir Henry Bulover și susținea interesele Mânăstirilor închinate. *R. V. Bossy: Agenția Diplomatică a României în Paris*, p. 74.

2) Trimisă de Domnitorul Sârbilor lui Cuza Vodă.

3) Scrisoare pregătită în vederea loviturii de stat proiectată pentru luna Decembre 1863 și neexpediată.

la patience, l'abnégation, je puis dire, que j'ai montrées depuis l'ouverture de cette session, sont regardées comme des témoignages de faiblesse de ma part et d'impuissance de mon gouvernement. Avis et conseils, j'ai tout épuisé: la voix de la sagesse, celle de la prudence, celle du patriotisme sont impuissantes sur une majorité factieuse, ennemie déclarée du nouvel ordre des choses. Nos liens politiques, nos institutions, l'ordre public, mon autorité, tout est mis en jeu. Mon devoir est de sauver le pays des graves dangers auxquels l'exposent les coupables excès d'une oligarchie qui pactise hautement avec des fauteurs de désordre. Après des efforts multipliés et inutiles pour calmer ces déplorables passions, je crains d'être prochainement réduit à prendre d'énergiques mesures: c'est le seul moyen de sauver l'état de choses institué et garanti par l'Auguste Cour Suzeraine et les Puissances Garantes.

Ac. R. Arh. Cuza t. 4860, fol. 214.

36.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne

Pera 9 Décembre 1863

Je reçois à l'instant, cher ami, votre lettre du 1-er Décembre.

Ne croyez pas, je vous en prie, que je sois encore à savoir que nos „démarches étaient purement officieuses". Je le savais si bien que lorsque Aali Pacha me parla pour la première fois de son intention de saisir les Puissances du projet de coustitution, je lui déclarai sans détour, ainsi que je l'avais déjà fait en maintes circonstances, que nous considérions notre communication comme purement confidentielle et qu'il n'appartenait qu'à nous de lui donner un autre caractère. Si j'avais tenu un autre langage, vous comprenez qu'il m'aurait été difficile, sinon impossible, de démentir aussi formellement que je l'ai fait, les allégations dela „Nation" [1]).

Quant à moi j'incline à croire que l'indéscrétion a été commise plutôt par quelqu'un du Ministère des affaires étrangères de Paris, dont la Nation est l'organe officieux, que par l'ambassadeur turc. Ce qui me confirme dans cette opinion, c'est qu'Aali Pacha, craignant un démenti dont je lui avait fait entrevoir la possibilité, m'avait dit qu'il avait

1) Acest ziar publicase proectul de constituţie, trimis de Cuza la Constantinopol.

si bien conservé à notre communication son caractère officieux, qu'il n'avait point autorisé ses agents à laisser copie de sa circulaire entre les mains des Ministres des affaires étrangères respectifs, et qu'il ne comptait convoquer la Conférence qu'après avoir pris l'avis de S. A. S. le Prince Régnant.

Mais en admettant pour un instant que cette indiscretion fut commise par les Turcs, elle tournera plutôt contre eux que contre nous, car nous pourrions jeter sur les auteurs de cette indiscrétion la responsabilité des conséquences qu'elle aurait dans le pays. J'ai déjà dit à Aali Pacha ainsi qu'aux Représentants des Puissances que la publication du projet de constitution est de nature à amener un regrettable conflit entre le pouvoir exécutif et la Chambre, tandis que sans cela le Prince aurait pu espérer, par suite de son discours si conciliant, d'obtenir de la Chambre toutes les réformes indiquées dans le projet.

Tout le monde convient que cette publication à dû faire un mauvais effet dans le pays et qu'elle peut avoir des conséquences fâcheuses pour nous, néanmoins, on nous recommande la modération. Je leur ai dit à tous que jamais souverain n'a fait preuve d'une plus grande longanimité que le Prince depuis 4 ans, que maintenant encore S. A. S. fait des efforts pour arriver à une conciliation avec la Chambre, mais que si cette généreuse tentative venait à échouer, ce que je croyais très probable après cette publication, je supposais que le Prince ne prendrait conseil que des intérêts du pays dans la conduite qu'il aurait à tenir en pareille circonstance. Tous ces messieurs sont d'accord que si la Chambre dépasait les limites de ses attributions, le Prince aurait parfaitement le droit de la dissoudre définitivement, mais, dans leur opinion, S A. S. ne pourrait en aucune façon proclamer une nouvelle constitution sans le concours des Puissances. Que ce langage des Représentants ne nous étonne pas. Toutes les fois que nous avons cherché à les attirer sur ce terrain, ils nous ont toujours dit la même chose, mais selon moi, ce n'est pas une raison qui puisse nous empêcher de donner suite à nos idées.

Ainsi que je l'ai toujours soutenu, je vous le répète encore aujourd'hui que si la Chambre persiste dans son opposition, on doit la dissoudre et proclamer immédiatement la nouvelle constitution. L'occasion est d'autant plus favorable qu'à côté dela question du Congrès, si féconde en difficultés, vient se joindre celle du Holstein-Schleswig qui intéresse à un si haut degré l'Angleterre qu'elle serait capable de faire à la France les plus grandes concessions pourvu que celle-ci soutienne énergiquement les droits du Danemark sur ces Duchés.

L'opinion du gouvernement français vous la connaissez mieux peut être qui moi. L'Empereur veut avoir sur le Danube un état fort qui puisse lui être utile dans l'éventualité d'une guerre avec la Russie qui peut bien avoir lieu au printemps prochain. La preuve de ceci c'est que la question des Principautés était une de celles dont le futur Congrès devait s'occuper, et certes, ce n'était pas pour nous faire du tort.

Le gouvernement français, lié comme il est par des traités, ne voudra jamais nous encourager d'une manière officielle à déchirer la Convention, mais je suis sûr qu'une fois foulée aux pieds, ce n'est pas la France qui consentira à la soutenir; et lea autres Puissances auront beau crier, qu'elles ne pourront pas intervenir chez nous sans son consentement. Je vous envoie ici une lettre d'Aali Pacha pour S. A. S. relative à quelques prêtres grecs qui ont été arrêtés et emprisonnés chez nous.

Je vous envoie également copie d'une dépêche du prince Gortchakoff au sujet dela question des Couvents. Bien que traduite du grec, elle vous donne une idée dela manière dont le gouvernement français a posé la question à la Russie qui est la plus intéressée dans cette affaire. Il m'a été impossible de me procurer la dépêche de Mr. Drouyn de Lhuys.

J'ai parfaitement compris les explications que vous m'avez données sur la manière de me servir du nouveau Dictionnaire, aussi je m'empresse de vous copier ici les clefs de 1864.

Il paraît que Sir Henry Bulwer va arriver ici prochainement. L'Internonce d'Autriche l'attend avec impatience pour le pousser à convoquer une conférence au sujet dela question des Couvents.

Il voudrait que cette conférence s'occupât également du projet de constitution, mais j'espère bien que je pourrai empêcher Aali Pacha d'accéder à ce désir de Mr. le baron Prokesch d'autant plus que d'ici à l'arriveé de Sir Henry il y a encore une quinzaine de jours et par conséquent assez de temps pour que le prince prenne une décision définitive sur les deux questions.

Je vous demande pardon de vous envoyer une lettre émaillée de corrections outre les fautes qu'elle contient, mais je suis tellement malade qu'à peine si je puis me tenir sur la chaise.

Depuis quelques jours j'ai de très fortes migraines, mais j'espère qu'elles passeront avant Vendredi, jour de la discussion de l'adresse. On ne me parle plus de l'attaché qu'on devait m'envoyer. J'en aurai besoin plus que jamais surtout si la Chambre commence à faire la récalicitrante.

Qu'est devenue l'affaire des décorations qu'on voulait donner à quelques uns dela mission française? Envoyez moi leur nom comme vous me l'avez promis.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 146 — 149,

37.

Lettre du prince Couza adressée au marquis de Moustier, ambassadeur de France près la Porte. [1])

Bucarest 13 Decembre, 1863

Monsieur le Marquis,

Votre Excellence connait déjà les événements accompiis à Bucarest dans la journée d'hier. J'ai tout fait, tout supporté avant d'en venir à cette extrêmité; il ne m'a plus été possible de temporiser plus longtemps sans me perdre aux yeux du pays, ce qui me touche encore davantage, sans perdre le pays lui-même.

Vingt quatre heures se sont à peine écoulées depuis l'exécution des mesures que j'ai prescrites et déjà j'ai la satisfaction de constater les excellents effets de cet acte de vigueur. Je fais bien la part des applaudissements qui saluent tout succès appuyé sur la force; mais l'élan est si chaleureux, les félicitations sont si nombresuses, et la masse dela population exprime si nettement sa reconnaissance que j'ai, plus que jamais, la conviction d'avoir répondu aux voeux et aux espérances du Pays.

Aucun embarras ne peut donc provenir de l'intérieur. Les seuls embarras que j'aie à redouter résident dans la difficulté de faire accepter par la Sublime Porte et les Puissances Garantes l'initiative que j'aie prise. Toutefois, l'urgence dela révision dela Convention était admise en principe, aussi bien par la Cour Suzeraine que par les Grands Cabinets.

J'ai le ferme espoir qu'il me sera tenu compte du soin scrupuleux avec lequel je me suis renfermé dans les limites tracées par la Convention, au développement de nos institutions.

Cet espoir devient presque une certitude pour moi, Mr. le Marquis, quand je me rappelle le concours bienveil-

1) Ca și scrisoarea pentru Aali Pașa, n'a fost nici ea expediată. Poartă mențiunea: Projet préparé pour le coup d'état non effectué en Décembre 1863.

lant et chalereux que Votre Excellence a donné en toute circonstance aux intérêts des Principautés Unies. J'ai donné l'ordre à mon Agent de vous communiquer sans retard, Mr. le Marquis, la copie d'une lettre que j'adrese à Aali Pacha et celle d'une dépêche de mon Ministre des affaires étrangères. Je serais heureux que V. E. appuyât de son influence les explications légales que je donne à la Cour Suzeraine et aux Puissances Garantes sur le sens et la portée des événements qui viennent de s'accomplir.

A côté des raisons officielles qui militent en faveur dela nouvelle forme que je donne aux idées inscrites dans la Convention, il en est d'autres d'un ordre particulier[1]) que je veux exposer en toute sincérité au Représentant de l'Empereur.

Je n'ai pas la prétention de prévoir ce qui sortira de l'état actuel de l'Europe ni de m'assigner de moi-même, un rôle dans les conflits qui peuvent surgir. Mais ce que je sais, c'est que l'Empereur Napoléon a jeté plus d'une fois un regard bienveillant sur les Principautés-Unies; ce que je crois savoir c'est que Sa Majesté Impériale doit compter, dans certaines éventualités, sur le concours sans réserve d'une nation qui est son oeuvre. Or, ces éventualités deviennent de plus en plus menaçantes et je me trouvais en face d'une organisation qui mettait le pays à la merçi d'une classe privilégiée dont les sympathies sont loin d'être favorables à la France.

Aujourd'hui je suis maître de la situation; je n'ai qu'un mot à dire et si cela peut être utile un jour, vous verrez éclater les sympathies séculaires des Roumains pour le puissant pays que Votre Excellence représente si dignement.

Un autre motif encore m'a poussé à prendre l'initiative et à ne suivre que mes propres inspirations en cette grave circonstance. Vous avouerai-je Monsieur le Marquis que şi je fais bon marché de ma posititition personnelle, je ressens une grande ambition pour mon pays. Je ne vise ni à une couronne plus éclatant ni à la réunion sous un seul sceptre de toutes les branches de la famille roumaine, comme les feuilles anglaises ou allemandes se plaisent à le répéter.

L'union accomplie, la question des monastères réglée, la question rurale résolue, je veux consacrer tous mes efforts au développement de notre prospérité matérielle, à la mise en oeuvre des ressources incalculables de notre sol, et donner aux Principautés-Unies cette importance économique delaquelle dérive aujourd'hui toute importance nationale.

---

1) Qui n'ont pas été sans influence. Aceste cuvinte şunt şterse.

Voilà ma véritable ambition ! Eh bien! Dans ma conviction intime il fallait que cette ère nouvelle, pour qu'elle fût reçue comme un bienfait, fût ouverte par le Prince des Roumains.

On ne se rend pas bien compte au dehors de la répugnance instinctive des Roumains pour tout ce qui leur vient d'une intervention directe étrangère. Ce n'est ni vanité, ni ingratitude.

Ce sentiment, c'est le souvenir de ces invasions, de ces occupations qui ont écrasé le pays depuis le commencement de ce siècle, c'est l'humiliation que tous ont subi en voyant les Russes, les Autrichiens, les Turcs s'installer tour à tour en maîtres sur notre sol. Delà ces exagérations du droit d'autonomie, ces prétentions à l'indépendance absolue que je m'efforce sans cesse de modérer, mais auxquelles j'ai été contraint de faire une concession dans cette circonstance pour assurer le succès des modifications à apporter à la forme dela Convention.

Pourquoi ne vous dirai-je pas encore, Monsieur le Marquis, que en dehors des nécessités absolues, qui ont amené les actes du 30 Novembre (12 Decembre) je me suis inspiré d'une parole pénible, mais exacte, je le reconnais, de M. Drouyn de Lhuys, et du passage que le Livre Bleu a consacré aux Principautés-Unies. M. le Ministre des Affaires Etrangères de l'Empereur a dit, à juste titre, que nous étions dans l'anarchie; et devant cette accusation qui semblait englober mon gouvernement, des journaux français, organes avoués de l'opposition de l'assemblée roumaine, n'ont pas manqué de signaler ce mot comme un blâme du Gouvernement Impérial pour ma personne. D'autre part le Livre Bleu disait que l'Europe avait remis aux Principautés-Unies le soin de préparer elles mêmes leur avenir. J'ai répondu en étouffant l'anarchie et en me chargeant de préparer l'avenir du pays. Les Roumains diront prochainement si j'ai bien compris leurs aspirations et leurs besoins.

Je vous ai parlé, Monsieur le Marquis, à coeur ouvert: je devais cette preuve de ma confiance et de ma gratitude aux constantes sympathies de V. E. pour les Principautés-Unies.

Je vous prie d'agréer...

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4860, fol. 215—216

38.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne

Pera 16 Décembre 1863

Je vous remercie, cher ami, de m'avoir envoyé le projet d'adresse. J'en avais absolument besoin pour faire voir

à la Porte et au Corps Diplomatique la manière insolente avec laquelle on répondait aux paroles pleines de bienveillance et empreintes dela plus grande modération de Son Altesse Sérénissime. J'ai communiqué hier soir la pièce aux Ambassades d'Autriche et d'Italie. On l'a trouvé excessivement violente. Quant à l'Ambassade de France qui l'avait déjà eue par Mr. Tillos, Mr. de Bonnières m'a dit que la Chambre avait dépassé toutes les bornes. J'espère qu' Aali Pacha ainsi que les autres représentants que je me réserve de voir demain, seront du même avis. Je vous remercie également des détails que vous me donnez sur la présentation par l'opposition de ce projet d'adresse. Cette violence dela Chambre nous fait beaucoup de bien, car tout le monde croyait ici qu'après le discours du Prince, qui a produit la meilleure impression, même sur ceux qui ne nous ont pas en odeur de sainteté, nos députés abonderaient dans le sens du gouvernement de S. A. S. dans l'unique but de faire voir à l'Europe que ce n'était pas de leur faute si le pays n'avait pas pu s'organiser jusqu'à présent. Le projet d'adresse vient très à propos pour détruire ces illusions, et je suis d'autant plus content de ce qui arrive que j'avais toujours dit à Aali Pacha et aux Représentants que le Prince était décidé à marcher avec la Chambre pourvu que celle-ci se tînt dans la légalité et fît un accueil favorable aux réformes proposées par S. A. S. et qui tendaient à asseoir notre édiffice politique et social sur des bases solides et durables.

Vous comprenez qu'après un pareil langage et après le projet d'adresse, ma position vis-à-vis de ces Messieurs est très nette, et les quelques Représentants qui trouvaient toujours à redire sur notre gouvernement, n'auront plus le courage de nous accuser comme avant, attendu que la violence et l'illégalité viennent dela part de l'Assemblée et non point de S. A. S.

Voici maintenant ce qu'on me dit aux Ambassades amies, mais très confidentiellement : „Tâchez de mettre tous les torts du côté dela Chambre, laissez-là marcher dans la voie périlleuse où elle s'est engagée, afin que si le Prince vient à faire un coup d'état, cet acte de S.A.S. soit amplement justifié par les violences dela Chambre. Nous ne vous conseillons point d'avoir recours à ce mesures extrêmes qui sont toujours fécondes en conséquences fâcheuses, mais si malheureusement elles devnaient nécessaires par la force des choses, au moins faudrat-il que le droit soit de votre côté, et que les choses se passent sans le moindre trouble, car şi des complications s'ensuivaient, vos ennemis seront autorisés par cela même à demander qu'on vous occupe militairement".

Il me semble que c'est très clair. Aussi, ai-je déchiffré avec un plaisir extrême le passage de votre lettre concernant les précautions que vous avez prises en vue de toute éventualité. J'ai lu non avec moins de plaisir l'autre passage par lequel vous me donnez des assurances sur les sympathies de Paris pour nous. Néanmoins, je persiste à croire que maintenant, surtout que Sir Henry Bulwer se rend à Paris, probablement dans des vues hostiles pour nous, il serait nécessaire qu'on y envoyât M. Negry, comme simple particulier, mais avec la mission de s'aboucher avec qui de droit sur les intentions du Prince, Ne croyez pas que c'est dans le but de m'adjuger pour quelque temps encore la gestion de l'Agence que je vous fais cette proposition. Vous savez qu'elle ne me raporte guère de profit. Je pense seulement que le nom de Mr. Negry et ses qualités personnelles exerçeront une grande influence sur l'esprit du gouvernement francais, et, il ne faut pas oublier une chose, c'est que tout se fait maintenant à Paris, et que Constantinople n'est qu'une succursale, si je puis m'exprimer ainsi, même pour nos affaires.

Je suis très reconnaissant à S.A.S. d'avoir bien voulu retenir les instructions assez aigres que vous me destiniez. Mais ainsi que je vous l'ai dit dans ma dernière lettre, votre silence, à la suite du rapport que j'avais adressé à S. A. S., ne m'a pas empêché de déclarer en toute occasion à Aali Pacha, comme aux Représentants des Puissances qu'ils ne devaient considérer notre projet que comme une communication essentiellement officieuse et confidentielle. Le passage de ma lettre qui devait m'attirer la sévérité de S. A. S. ne s'adresait, cher ami, qu'à vous; car vous avouerez qu'au commencement, vous me laissiez dans la plus complète ignorance sur les idées de Son Altesse Sérénissime, de sorte que je ne savais sur quoi baser ma règle de conduite ici; mais jamais, vous pouvez en être certain, je n'aurais pas même donné à entendre à Aali Pacha que la Prince Régnant consentît à considérer le projet comme une pièce officielle, si je n'avais pas eu une autorisation speciale de S. A. S. pour le faire. Ce qui me fait supposer que l'indiscretion ne vient pas d'Aali Pacha, c'est que dans mon opinion, il n'était pas de son intérêt de la commettre. Expliquons nous. Aali Pacha n'a écrit sa circulaire qu'en vue de prévenir l'initiative du Prince. Comme je lui avais dit que si la Chambre venaît à connaître cette pièce, un conflit s'ensuivrait infailliblement et que le Prince serait nécessairement forcé de recourir à des mesures de rigueur, le Ministre avait eu soin et, il me l'avait même dit, de ne pas autoriser ses agents à laisser copie dela circulaire aux Ministres respectifs. Cependant

on ne peut jurer de rien dans ce monde, il est bien possible, comme vous me le dites, que l'indiscrétion soit commise par l'un des ambassadeurs de Paris ou de Turin dont les relations avec les anciens Princes [1]) ne sont que trop connues.

Quoi qu'il en soit je tacherai de faire comprendre à Aali Pacha combien il serait à désirer, dans l'intérêt même dela Porte, qu'il démentît lui-même par le Journal de Constantinople l'existence du projet. Je ne crois pas réussir mais au moins je pourrais aussi empêcher le démenti du „Constitutionnel„ dont vous me parlez.

Je ferai de mon mieux pour que ces Messieurs aient leurs décorations pour le nouvel an. Je n'ai pas besoin du brevet du docteur Davila.

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 150—153.

39.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne.

Péra 23 Décembre 1863

J'ai reçu cher ami, votre lettre du 15 ainsi que les pièces y annexées. Je suis comme vous, étonné du revirement qui s'est produit dans l'opposition. Comme vous aussi je l'attribue aux bruits qui couraient à Bucarest sur le coup d'état et que venaient corrobbrer les paroles des Ministres de France et d'Angletere. Je ne suis pas pesimiste, mais je crois que cette concession de la coalition n'est qu'une tactique dont le but caché est de démontrer au monde qu'elle a toujours été prête à discuter des projets de loi sur des réformes à introduire et que c'est le gouvernement qui a toujours éludé de lui en présenter. Néamoins si on peut la décider, ce qui me paraît difficile, à voter une loi électorale sur la base du suffrage universel, ainsi que les projets de chemin de fer, de banque et autre institution de crédit, tant mieux pour le gouvernement qui lui arrachera ces concessions.

Mr. Cogalniceano, par une dépêche confidentielle en date du 9 Novembre m'informait entre autres qu'il avait appris que la Sublime Porte se serait émue de l'introduction d'une quantité d'armes dans notre pays. Mr. le Premier Ministre me chargeait par cette dépêche de déclarer, en cas d'interpellation dela part dela Porte ou des Ambassades que ces armes consistaient dans un nombre limité aux stricts be-

1) Cari au domnit în Principatele Române.

soins de notre armée et destiné à remplacer celles qui se trouvaient hors de service.

Dans une conversation que j'ai eue dernièrement avec Mr. le Ministre de Prusse et dont je vous fais grâce des détails qui n'ont aucun intérêt, S. E. me demanda ce qu'il y avait de fondé dans les armements qu'on nous attribuait et sur lesquels la Sublime Porte paraissait très inquiète. Je lui répondis dans le sens des instructions ci-haut mentionnées de Mr. Cogalniceano. Mr. le comte Brassier de St. Simon me demanda ensuite si la Convention limitait le nombre de troupes que nous devions entretenir. Je lui répliquai que le gouvernement princier n'avait pas dépassé ce chiffre. J'en ferai cependant de ces demi-confidences que la Porte avait l'intention de saisir les Puisances de cette question et pour prévenir une pareille démarche qui pouvait nous susciter de nouveaux embarras, j'imaginais un expédient qui m'a presque réussi.

Je me rendis chez Aali Pache et avant même qu'il me parlât de cette affaire, je lui dis que j'étais chargé de démentir de la manière la plus formelle les bruits que nos. ennemis et ceux de la Porte faisaient répandre au sujet de nos armements auxquels on donnait à plaisir des proportions plus qu'exagérées. Je lui dis ce qui en était au fond et que j'étais chargé par S. A. S. de lui déclarer que quoiqu'il arrive, Elle sera l'ami le plus dévoué de la Cour Suzeraine.

Aali Pacha accuellit ces assurances spontanées avec un plaisr qu'il n'etait facile de remarquer sur sa figure bien qu'elle ne se trahisse pas ordinairement. Le Ministre me dit qu'il y avait des questions à propos desquelles la Porte ne pouvait pas rester spectatrice froide, que celle des armements était du nombre et que par conséquent il a dû soumettre à la sanction du Sultan un projet de lettre, destiné au Prince et ayant pour but de lui demander des explications à ce sujet.

Aali Pacha ajouta que c'étaient précisément ces armements dont les journaux s'étaient tant préoccupés qui avaient décidé le gouvernement français à classer la question des Principautés parmi celles qui devaient être discutées dans le grand congrès que convoquait l'Empereur. Je répondis au Ministre que je doutais que le gouvernement eût pour mobile la cause si peu fondée que S. A. lui attribuait, attendu que nos armements n'existaient que dans la riche imagination de ceux qui ont inventé ces faux bruits, et qui n'ont eu évidemment pour but que de troubler les rapports de bonne intelligence qui existent si heureusement entre la S. P. et le gouvernement du Prince Régnant.

Je n'ai pas laissé échapper cette occasion de faire

entrevoir à Aali Pacha les avantages que la Sublime Porte aurait, au contraire, si nous pouvions nous armer de manière à faire respecter notre territoire dont *l'intégrité* devait intéresser la Cour Suzeraine autant que nous. Je lui dis — mais tout cela sous forme d'opinion personnelle — que tout récemment encore la presse européenne avait parlé dela cession à l'Autriche des Principautés-Unies contre la Vénétie ou une partie dela Pologne; que ces bruits qui prenaient de jour en jour plus de consistence, devaient naturellment alarmer le pays tout entier; que ces inquiètudes devenaient, du moins en apparence, d'autant plus justifiables que le *„Journal de Constantinople"* dans un entrefilet qui avait tout l'air d'un communiqué, déclarait qu'il appartenait à la Sublime Porte seule de se prononcer sur cette question et que notre pays n'avait même pas le droit d'en parler. Cette déclaration émanant d'un organe qu'on considère chez nous comme officiel, pouvait faire croire que la Porte était d'accord sur cette cession avec les Puissances. Toutes ces raisons, ajoutai-je, suffisaient pour nous autoriser non seulement à nous alarmer mais encore à prendre des mesures pour nous défendre par nous mêmes contre toute invasion étrangère. Mais le Prince qui a une entière confiance dans la sollicitude de S. M. le Sultan à notre égard et qui croit que nos intérêts sont les mêmes, n'a pas pris la chose au sérieux. S. A. S. réorganise son armée, c'est vrai. Elle complète les cadres, c'est encore vrai; mais vous pouvez être certain, dis-je à Aali Pacha que si des complications venaient à surgir, le Prince ne se séparera jamais de la Sublime Porte, pourvu qu'à son tour, elle ne veuille pas nous faire du tort.

Aali Pacha me parut convaincu ou en voie de l'être. Mais pour mieux atteindre mon but, je lui dis qu'aussitôt après la lecture de sa lettre, le Prince avait donné l'ordre que les poursuites cessassent contre les hégumènes grecs. J'ajoutai d'une manière confidentielle et afin de faire mieux ressortir cet acte généreux du Prince, que plusieurs ambassades s'étaient adressé dans le même bût à leurs Agents à Bucarest, mais que S. A. S. avait été inflexible, tandis qu'une simple lettre de la Porte a suffi pour que ces poursuites cessassent immédiatement. „N'est ce pas un témoignage de plus, dis-je à Aali Pacha, des intentions dont le Prince est animé à l'égard de la Porte"? Le Ministre fut tellement enchanté de ce que je venais de lui dire qu'il me chargea de faire parvenir au Prince l'expression de toute sa reconnaissance pour cete nouvelle preuve de déférence que S. A. S. a bien voulu donner à la Sublime Porte.

Après une conversation comme celle-ci, il était très à propos d'aborder la question des décorations. Aali Pacha

accueillit ma liste avec plaisir et me promit que sous peu de jours ces messieurs allaient être décorés. Je tâcherai de vous envoyer tout cela avant le prémier de l'an à la roumaine, bien entendu...

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 154—157.

40.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne

Péra 30 Décembre 1863

J'ai reçu, cher ami, avec un véritable plaisir votre lettre du 22. J'espére que la mission de Mr. Alecsandri sera couronnée de succès.

J'ai envoyé aujourd'hui à Mr. le Ministre des Affaires Etrangères un récit succint des faits et gestes dela diplomatie d'ici après le vote dela Chambre. J'aurais voulu vous en envoyer une copie, mais voilà 4 jours que je passe mon temps à chiffrer et à dechiffrer des telegrammes outre les courses que je fais jour et nuit pour paralyser l'action de Mr. Novicoff [1]). Je suit tellement abattu par la fièvre qu'à peine si je puis vous donner quelques détails que je n'ai pas cru devoir communiquer au Ministre.

Lundi matin je me rendis chez le Marquis de Moustier pour lui communiquer la dépêche contenant les instructions de Mr. Novicoff et pour le prier de vouloir bien amener Aali Pacha à renoncer à la protestation qu'il voulait adresser aux Puissances.

L'ambassadeur alla chez le ministre des affaires étrangères, le prévint des instructions du chargé d'affaires de Russie, et l'engagea à ne pas protester. Il lui dit en outre que la preuve que la question des couvents était une des plus nationales; c'était que cette même Chambre qui avait rédigé le projet d'adresse quelques jours auparavant, était unanime à approuver le projet de loi qui lui avait été présenté par le gouvernement, que le Prince aurait voulu empêcher ce vote dela Chambre, mais que, d'après ses informations, il a eu la main forcée et il ne pouvait résister plus longtemps aux voeux dela nation sans se rendre tout à fait impopulaire; qu'enfin la meilleure solution à donner, dans l'opinion de S. E. à cette question compliquée, était d'adopter le principe de l'indemnité, posé par les Commissaires en 1857 et en dernier lieu par le gouvernement rou-

1) Insărcinatul de afaceri al Rusiei la Constantinopol.

main. C'est après que l'ambassadeur fût sorti que j'entrai chez Aali Pacha.

Je le trouvai très calme et très reservé, il me rendit compte en substance dela conversation qu'il avait eue avec le marquis de Moustier sans me dire ce qu'ils avaient arrêté entre eux. Comme je lui dis qu'incessamment j'aurai l'honneur de lui remettre une lettre de S. A. S. et que par le même courrier, j'aurai des éclaircissements sur les motifs qui avaient déterminé le gouvernement à présenter le projet de loi et sur les autres circonstances qui avaient précédé le vote de l'Assemblée, Aali Pacha voulut bien me promettre de ne rien faire avant que je reçusse la lettre princière et mes instructions.

Après avoir fait valoir les mêmes raisons que celles invoquées par le marquis de Moustier pour justifier l'acte de l'Assemblée, je dis au ministre, qu'à la suite des déclarations spontanées, que je lui avais faites la semaine dernière, au sujet de nos prétendus armements, je croyais inutile sa lettre au Prince. Je lui ai déclaré de nouveau que nous n'avons fait que complêter nos cadres et que les armes que nous avions achetées étaient destinées à remplacer les vieilles. Comme Aali Pacha avait l'air de douter de ce que je lui disais et qu'il invoquait un article dela Convention qui ne permet aux Principautés d'augmenter leurs troupes que d'un tiers, je lui répondis que d'abord nous n'avions pas augmenté le nombre de notre armée et qu'ensuite, il y avait dans la Convention un autre article qui nous donne le droit de nous armer et de nous fortifier en nous concertant avec la Porte, dans la prévision d'une invasion étrangère. Or, on ne parlait que trop d'une occupation militaire, et les troupes amassées dans les Carpathes et sur les frontières russes dela Bessarabie justifiaient amplement les bruits qu'on faisait courir à ce sujet.

„Si en vue de complications qui paraissent être prochaines, le gouvernement du Prince me chargeait dès à présent, dis-je à Aali Pacha, de m'entendre avec V. A. sur l'augmentation de nos troupes et sur les armements nécessaires pour repousser une invasion de quelque côté qu'elle vienne — j'aime à croire qu'elle ne viendra pas dela Turquie — que pourrez vous me répondre alors" ?

La question change, me dit Aali Paeha. Mais aujourd'hui vous vous armez sans nous rien dire et nous sommes autorisés par cela même à croire que c'est contre nous que vous faites ces préparatifs.

Eufin la lettre a été provisoirement ajournée....

Ac. R. Arh. Cuza Mss. t. 4859, fol. 158—159.

41.

Lettre de Bordeianu à Baligot de Beyne

Péra 6 Janvier 1864

Je reçois à l'instant, cher ami, votre lettre du 29 Décembre. Je regrette vivement que Mr. Cogalniceano se soit écarté des dispositions dela note de Mr. Négry. Certes, il a voulu se donner tout le mérite de cette mesure qui n'est due, en définitive, qu'aux efforts inouïs que mon chef a employé ici pour amener un résultat conforme aux voeux de la nation. Pendant que Mr. Négry épuisait sa santé dans cette malheureuse Constantinople, Mr. Cogalniceano courait ventre à terre si je puis m'exprimer ainsi, après une aveugle popularité qui finira par l'écraser, comme elle a écrasé dans tous les pays ceux qui l'ont recherché au grand jour, la bougie à la main. Mais toutes ces petites cabales sont loin d'atteindre Mr. Négry dont les actes appartiennent à l'histoire et j'espère, pour mon pays, qu'elle ne s'écrira pas sous la dictée et les inspirations de Mr. Cogalniceano.

Je ne vous écris pas grande chose en fait de politique ; je me réserve de la faire par notre courrier qui doit venir ces jours-ci...

Ar. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 162.

42.

Lettre de Bordeianu à Cuza

Constantinople 22 Janvier 1864

... Le vote de la Chambre [1]) fournit à Mrs le baron Prokesch et Novicoff l'occasion qu'ls recherchaient depuis si longtemps de proposer à la Porte, mais sous le sceau du plus grand secret, une triple occupation des Principautés par la Turquie, l'Autriche et la Russie. Mr. Erskine ne voulut pas s'associer à cette combinaison, il soutint que c'était à la Porte seule à occuper notre pays si, toutefois le cas venait à se présenter. La France était naturellement en dehors de tout cela, car ces Messieurs travaillent sous main...

Ac. R. Arh. Cuza, Mss. t. 4859, fol. 176.

IOAN HUDIŢĂ

1) Cu privire la secularizarea averilor mănăstireşti.

Note şi comunicări

ACTE FĂRĂ PECETE

Sigiliul sau pecetea a format un element esenţial pentru dovedirea autenticităţii actelor. In unele vremuri era singurul element care proba că actul este original, cum se observă şi în cancelaria Transilvaniei şi a Moldovei. Lipsa lui putea face actul inoperant.

Când se întâmpla ca dela unele acte să se piardă pecetea din diferite motive, sau emitentul să piardă sigiliul cu care sigilase actele, era nevoie de renovarea actelor. Un astfel de caz, între altele, s'a întâmplat cu unele documente ale mănăstirii Tismana. Pentru a le reda valoarea probatorie a fost nevoie de o nouă întărire domnească prin care să se justifice lipsa peceţilor.

Iată actul în speţă, atribuit lui Mihai Viteazul:

1594 (7102) Ianuarie 4, Bucureşti. — Porunca (повелѣнїе) prin care Mihai Viteazul întăreşte m-rii Tismana, prin egumenul Serghie, stăpânirea peste satele date de Dan Vodă, Mircea Vodă şi Radu Vodă; în acelaşi timp înoieşte şi două vechi hrisoave ale căror peceţi au fost smulse de tâlhari pe vremea lui Alexandru cel Rău.

† Милостїю божїею іѡ Михаил воевода и господинь въсое земле Ѹггрѡвлахїискою, сынъ великаго ѝ прѣдобраго покоинаго Петрашко воевода. Дават господства ми сїю повелѣнїе господства-ми свѧтою божественїю монастир(ѹ) глаголеми Тисмѣна, ндеже ест храм ѹспенїю прѣсвѧтїе матере наш(и) богородице, пръвою поѹтвръжденїю ꙗкоже дамѹ ест село зовемаго Жарковцїи и селищѣ Єтанчишор на блата Бистрицев и Бресница и ѡбѣ Въровнича и Прилипец и Петровиц(а) и Връбица и село Жидощїца и съ Потоком и средни вирь на Дѹнав(ѹ) въс на лютѣ и ѡт ѡсем връшъщи доходък и Дѹнава ѡт Ѡрѣхове падене до горнѣго мостищѣ и голема Водица по ѡбою стране и съ ѡрѣшїем и съ ливадѣми и съ Бахнена силищѣ *и водинице ѹ Бинтрисциї, Бистрица съ въсем хотаром.

До зде съврьшае(т)се* [1]) Хрѣдстовѣл Мирчев воевод8 стараго а wт зде починаетсе хрѣстов8л Рад8лов Воевод8 сынь Влад8лов воевода и пак по8тврѣждаем господство ми ꙗкоже да м8 ест села Команскїи и брод сѣс Топорном и Тисмѣна по wбою страна и бе лигачешко и р8шишко и блате Бистриц wт Тополца до брѣзаго Грѣла више Ковачице и села Хрѣсова и сѣс Сѣлчишором и село Чеорѣи и Ѹнг8рени и Д8шещїи и село Тр8фещїи и Пїатра и Ф8рка wбѣдин8лов [2]) и Плошцина и Жарков8ца сѣс Топорнwм и С8шица и село Новоселци и и на Блатнице село Пестичево и село Согоюна и село Жидоцшица и Крьбица и Бистрица и Слаховица свах и Чаровец и Бахна; и село Саковец ещеже бил пок8пил Никодим wт стараго Дан воевода и Фаркашещїи и Братїещїи.

Понеже ю ест прїнде ег8мен8л Сергїе и сѣс вѣсих кал8герими пред господства ми wт свꙗта монастир еже повише ест речена Тисмѣна и сице с8т сказали и марторисали пред господства ми како с8т били послали едни кал8гер wт свꙗта монастир сѣс тех wбѣ хрѣстове прѣжде врѣме 8 пред Алеѯандр8 воевода сынь Богдана воевода радї една прешїе; таже вѣ том п8т а нѣкое злодѣи людїе вльхови wни с8т га бил нѣмерил по того кал8гер шаже га ест бил прифатил тере га ест бил мѣчил и зwбанчел ест и 8зел м8 ест тогда wбѣ печатим wт на wбѣ хрьстовем.

Таже 8тем господство ми гледал сѣм и с8дих по правд8 и по закон божїю и сѣ вѣсими честитими правителїе wт Диваном господства ми и прочетохом господство ми wбѣм хрѣстовем и видѣа сѣм господство ми и изнандох како ест били изхабили т.х печати wт на тех wбѣ хрьстове за тех злодѣи людїе влѣхви и ещеже с8г ветхи и стари и помрачене таже wт врѣме еже сѣм видѣл господство ми сице, а господство ми понових и 8тврьдихѣ ꙗкоже да м8 ест вѣрно и мартор тем wбѣ хрѣстовем.

Сего дадwх господство ми свꙗтою божестьвеною монастир Тисмена ꙗкоже да м8 ест тех села еже с8т повише писане сьс вѣсѣком хотарwм вь 8крѣплѣнїе сватѣи божествѣвенѣи монастир а иноком вѣ тищ8 а wт зде по пришествїю господство ми кого хокет изберет господинь богѣ бити владалец8 влашкою земле и хокет прочетит и почистит и 8бновит сїю книг8 гос-

1) Intre *...* rând şters şi scris cu altă cerneală, de altă mână.

2) Altă mână a corectat în х8тâр wподѣн8лов.

подства ми и сѫжденїю господство ми и наипаче хокет ѹкрѣпит свѧта монастир того господинь богь да почетит тѣло его здє и дѹше его вх вѣки вѣком а кого хокет поперит и разорит и порѹшит сѫжденїю господства ми и хокет разорит поменѹ стари господари того господинь богь да разорит и да порѹшит тѣло его здє и дѹше его вь вѣки вѣком и да имат честѹ и да порѹшит тѣло его здє и дѹше его вь вѣки вѣком и да имат честѹ и прѣбиванїю сх Юда и сх Арїю и сх иних еже възпише на Христа бога нашего расипені расипенити его а крхв его на нас и на чедї наше.

Сеже ѹбо и сведетелїе постављаем господство ми почитеними правителїе жѹпан Митрѣ велики дворник и жѹпан Андрею велики лwгwфет и Пангратїе велики вистїар и Дѹмитраки велики спатар и Пана велики комис и Срхбѹл велики столник и Манта велики пехарник и жѹпан Коче велики постелник и исправник Андрею велики лwгwфет.

И написах аз ѹбо Мѹшат писец вь столнїградѹ ѹ Бѹкѹрещї месица генарїе д дьни вх текѹщим лѣтом wт Ада(ма) сего писанїе вх лѣт ‒ ҂зрв.

† Iw Михаил воевода (L. P.) Милостїю божїю господинь <m. pr.> Iw Михаил вод.

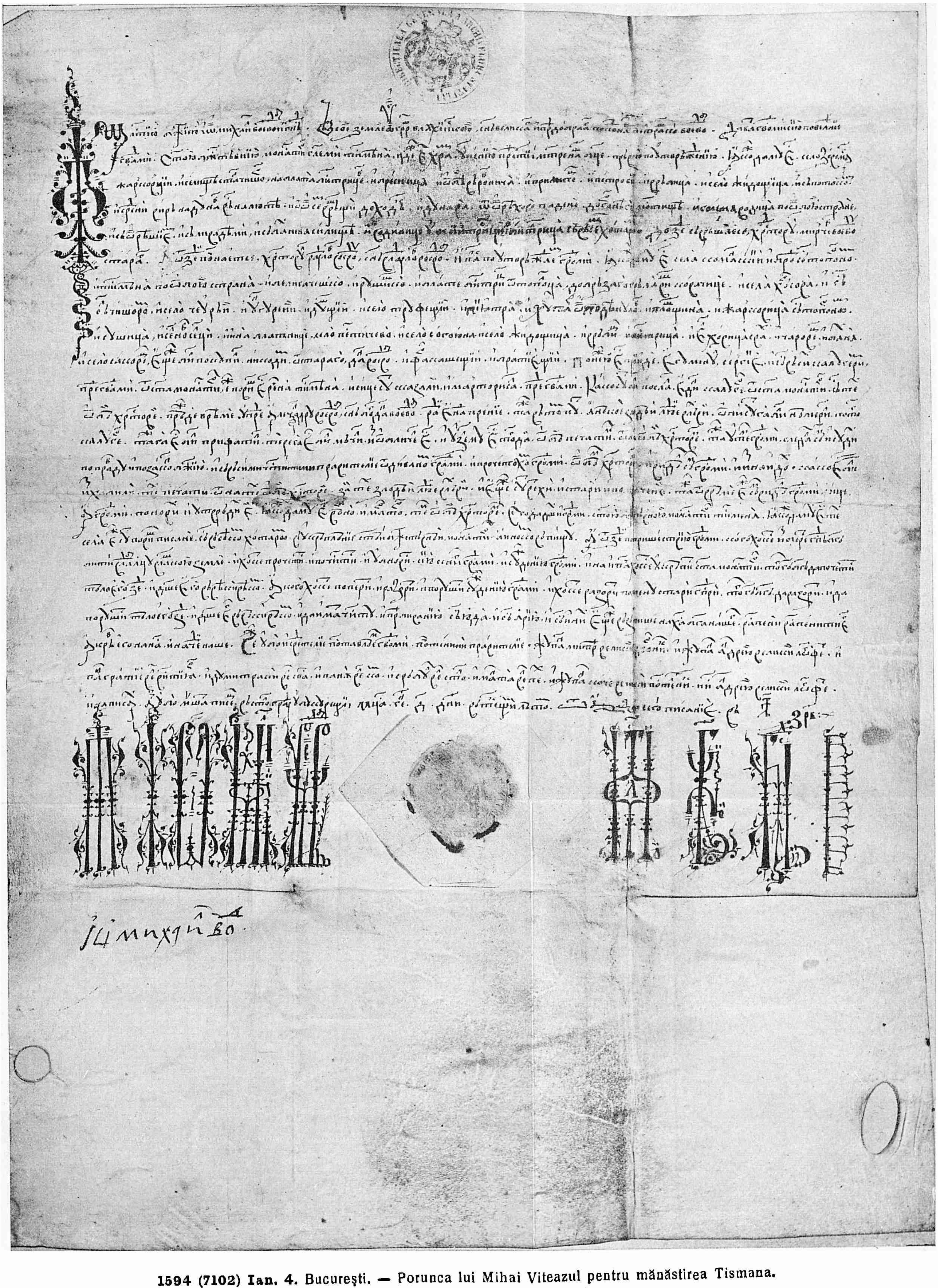
Insemnări pe verso: *Din sec. XVII:* за Бржбицх и Обединѹл. Carte за Jidovştiţa i за Brezniţe, a lui Mihai Vod snü Petraşco Vod pintru tot satul. *Din sec. XVIII :* ...lui Mihail Vod di toate mo[şiile] mânăstirii şi vad. Diiului şi al ... în Dunăre şi de Vârşie şi vad ... şi de Obedin. *Din sec. XIX:* Jidovştiţa [şi] Râmniec. No. 32 opisu. No. 7 Sinetu. 7102 Ianuarie 4. Scris în condica Tismeni. Pachetu No. 3 a M-rei Tismana, moşia Bresniţa. La Jarcovăţ-Bresniţa No. 6 din 16. No. 2 No. 11.

Obs. orig. slavon pergam. (51×38); pecete timbrată rău aplicată, lisibil numai: [...п]ечать йw мѵх.... влаш.

Arh. Stat. Bucureşti. *Sect. Ist.* (fost *M-rea Tismana.* pach. III. doc. Nr. 7).

Traducere:

† Cu mila lui Dumnezeu Io Mihail Voevod şi Domn a toată Ţara Românească *(Ungrovlahei Munteno-Românească)* feciorul *(fiiul)* marelui şi preabunului şi răposatului Petraşco Voevod. Dat-am *(dă)* Domnia mea această poruncă a Domnii mele sfintei şi dumnezeeştii mânăstirii ce se numeşte *(zice)* Tismana, unde este hramul Adormirei pra sfintei maicei noastre născătoare de Dumnezeu, întâia întărire,

1594 (7102) Ian. 4. Bucureşti. — Porunca lui Mihai Viteazul pentru mănăstirea Tismana.
Orig. slav. pergam. (51,5 × 38,5 cm.).

ca să fie satul ce se chiamă Jarcovăţul (*Jarcovăţii*) şi săliştea Stâncişoara (*Stăncişor*) la balta Bistreţului (*Bistriţei*) şi Brezniţa şi amândouă Văronicele (*Varovnicele*) şi Prilepeţul şi Petroviţul (*Petrovăţu*) şi Vârbiţa şi satul Jidoştiţa cu râul (*pârâul*) şi virul Dunării pe mijloc tot la răpejune (*şi la iuţeala Dunării Virul din mijloc tot*) şi vinitul dela satul Vărşii (*opt vărşii*) şi Dunărea dela padina Orevii (*Nucilor*) până la podul cel de sus şi Vodiţa mare de amândouă laturile (*părţile*) şi cu nucii şi cu livezile şi cu siliştele Bahnei şi morile Biştriţii (*în Bistriţa*) şi Bistriţa cu tot hotarul.

Până aici să săvârşi (*sfărşaşte*) hrisovul Mircii Voevod celui bătrăn şi de aici să începe hrisovul Radului Voevod, feciorul Vladului Voevod. Şi iar îi întăresc Domnia mea ca să i fie satul Comani (*Comaneştii*) şi vadul Coţoporna (*cu Toporna*) şi Tismana de amândouă laturile şi beiceasca (*beligăcească*) şi ruşească şi bălţi(*le*) Bistreţului dela Topliţa până în Gârla repede, mai sus de Covăciţe şi satul (*satele*) Hârşova şi cu Sălcişoara şi satul Ceauri (*Ceurii*) şi Ungurei şi Dusăşti şi satul Trufeşti şi Piatra şi hotarul Podeanului [1]) şi Ploştina şi Jarcoviţa cu Toporna şi Şuşiţa şi satele noi (*satul Novoselţii*) şi (*la*) Blatniţă, satul Pesticevo (*-vul*) şi satul Văgoina (*So-*) şi satul Jidoştiţa (*Jidovştiţa*) şi Vârbiţa şi Bistriţa şi Ergheviţa (*Elhoviţa*) toată şi Ciorovețul (*Ciaroveţul*) şi Bahna şi satul Săcovăţul.

Incă au fost mai (*încă iar a fost*) cumpărat Nicodim dela Dan Vodă cel bătrân Fărcăşeştii şi Brătăceştii (*Brătieştii*).

Pentru că au venit egumenul Serghie şi cu toţi călugării din sfânta mânăstire Tismana care iaste mai sus scrisă (*zisă*) înaintea Domnii mele şi aşa au arătat (*spus*) şi au mărturisit înaintea Domnii mele cum că au fost trimis un călugăr din sfânta mânăstire cu aceste două hrisoave mai înainte vreme, la Alexandru Voevod feciorul lui Bogdan Voevod pentru o pâră (*prigonire*); apoi într'acea cale orecare omeni făcători de rău (*tâlhari*) şi hoţi l au întâlnit pă acel călugăr şi l-au fost prins de l-au fost muncit şi l-au ocărît (*despoiat*) şi i-au luat atunci amândouă peceţile dela aceste do[uă] hrisoave.

Apoi întru aceea Domnia mea am căutat şi am judecat pă dreptate şi pre legea lui Dumnezeu (*dumnezeiască*) şi a toţi cinstiţii dregători divanului Domnesc (*Domnii mele*) şi am cetit Domnia mea amândouă hrisoavele şi am văzut Domnia mea şi am găsit (*aflat*) cum că au fost rupte peceţile dela amândoă hrisoavele (*acestea*) de acei oameni făcători de rău şi hoţi, încă fiind şi bătrâne şi veichi şi intinate (*şterse*), apoi de vreme ce am văzut Domnia mea aşa,

1) Recte : *şi Furca Obedinului.*

iar Domnia mea le-am înoit şi le-am întărit *(cu aceasta)* ca să *(le)* fie *(spre)* încredinţare şi mărturie acelea amăndoă hrisoave.

Drept aceea am dat şi Domnia mea sfintei şi dumnezeeştii mânăstiri Tismeni ca să-i fie acele sate ce sânt mai sus scrise cu toate hotarăle întru întărire sfintei dumnezăeştii mânăstiri iar călugărilor *(monahilor)* de hrană. Iar după petrecania Domnii mele de aici pe care (*cine*) va alege Domnul Dumnezău a fi stăpânitori Ţării Româneşti şi va citi *(prociţi)* şi va înoi *(reînoi)* această carte a Domnii mele şi judecata Domnii mele şi mai vârtos de va întări sfintei mânăstiri, pe aceia Domnul Dumnezeu să-i cinstească trupul aici şi sufletul în vecii vecilor. Iar care va călca şi va strica şi va fărâma judecata Domnii mele şi va strica pomenirea bătrânilor Domni, pe acela Domnul Dumnezeu să-l strice şi să-i fărâme trupul lui aici şi sufletul lui în vecii vecilor şi să aibe parte şi locuinţa *(petrecere)* cu Iuda şi cu Ariie şi cu alţii care au strigat asupra lui Hristos Dumnezeul nostru: răstigniţi-l, răstigniţi-l pe el iar sângele lui asupra noastră şi asupra fiilor noştri.

Iată dar şi mărturii am pus *(aşează)* Domnia mea cinstiţi dregători: jupan Mitrea vel *(marele)* vornic şi jupan Andrei vel Logofăt şi Pangratie vel vistier şi Dimitrache vel Spatar şi Pană vel Comis şi Sârbul vel Stolnic şi Mante vel Paharnic şi jupan Coce vel Postelnic; şi ispravnic Andrei vel Logofăt.

Şi am scris eu Muşat scriitoriul în scaunul cetăţii Bucureşti, Ghenanie 4, leat 7102 *(în luna Ianuarie ziua* Ã *(a patrulea), în cursul anilor dela Adam până la această scriere leat 7102)*.

Io Mihail Voevod (cu mila lui Dumnezeu Domn).
(m. p.) *Io Mihail Vod.*

Prezădentul judecătorii judeţului Gorjiu.

Această copie de hrisov protocolindu-să şi fiind întocmai după care s'au găsit trecută în condica sfintei mânăstiri Tismeni, după rugăciunea ce au făcut egumenu sfintei mânăstiri s'au adevenit de prezădenţiie şi cu pecetuit judecătorii pusă. (L. P.) 1839 August 28.

Prezident, *Ion Poenaru*

Obs. Dăm traducerea din 1839 Aug. 28, făcută după cea din condica mănăstirii şi adeverită de judecătoria judeţului Gorj. In paranteze am dat variantele traducerii din 1846 Maiu 4 a lui Gheorghian Peşacov, translatorul Comisiei documentale [1]).

1) Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana.* Bucureşti 1909, p. 287 – 289, a publicat o traducere aflată în arhiva mănăstirii. Diferă puţin de cea

Dela Dan I cunoaştem un hrisov pentru Tismana, dat în Argeş la 3 Oct. 1385. In el se arată că-i da 400 găleţi de grâu anual din judeţul Jaleşului, nucii dela Dăbăceşti, 10 burdufe de brânză, 10 caşcavale, 10 pături, 10 postavuri de mantale, 10 postavuri pentru încălţăminte, ceară şi miere cum va aduce anul. Pe lângă acestea se întăresc şi daniile vechi ale lui Radu Vodă şi Vladislav Vodă [1]).

Dela Mircea cel Mare sunt cunoscute şase hrisoave pentru Tismana. In primul, dat în Argeş la 27 Iunie 1387, pe lângă întărirea vechilor privilegii domneşti, se mai adaugă şi dela el satul Jarcovăţ, seliştea Stăncişoara pe balta Bistriţei unde a fost Bresniţa, Văronicele amândouă, Prilepeţul, Petroviţa şi Vărbiţa [2]). Al doilea, probabil din 1392, repetă dania satului Jarcovăţ, dar adaugă siliştea Sălcişoara pe balta Bistriţei partea fostă a lui Stanciul Vranin ; satul Suşiţa pe Topolniţa, Sogoino, Pesticevo, venitul dela roţile lui Cip Hanoş la Bratilov, moara la Bistriţa dăruită de doamna Calinchia şi ce a dăruit Dumitru Dăbăcescu la Dăbăceşti, pe lângă întărirea vechilor privilegii [3]). Al treilea, din 23 Nov. 1406 şi al patrulea, circa 1407, sunt privilegii de alt ordin [4]). In al cincelea, fără loc şi dată, întăreşte vechile proprietăţi dăruite de domnii precedenţi, iar cele dăruite de el sunt satele Jarcovăţ, Potocul, Suşiţa, Pesticevo, Sogoino (schimbat de Nicodin cu Poroniţi), Saghievăţ (cumpărat sub Dan Vodă), jumătate din Groşani, baştina lui Tatomir, Voicu şi Radoslav la Pocrui, a patra parte dela Jaleş (dăruită de Dimitrie Dăbăcescu), două bucăţi la Aniniş pe Jiu, Sălcişor la Baltă, zeciuiala la roţile lui Cip Hanoş dela Bratilov şi moara la Bistriţa dăruită de doamna, mama Voevodului [5]). In sfârşit mai dăruieşte, tot prin document nedatat, satele Trufeşti, Piatra, Obedin, Ceauri-Ugri, Duşeşti, Ploştina, Jarcovăţ, Varovnic, Suşiţa, Novoselţi, la Blatniţa Pesticevo dat de doamna Calinichia, Sogoino dăruit de Lucaci, Bistriţa cu vama, Sagavăţul (cumpărat de Nicodim dela Dan Vodă), moara dela Bistriţa,

din 1839. Ştefulescu spune (p. 287 nota 1) că a găsit o traducere şi la Arhivele Statului dar «originalul nu s'a putut găsi nicăiri». Era însă la *Secţia istorică*.

1) P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*. I. *Documente interne* (1369—1490), Bucureşti 1938. p. 35—41. Marta Andronescu *o. c.*, p. 21 (Nr. 27).

2) Panaitescu, *o. c.*, p. 42—45 (Nr. 6). Andronescu, *o. c.*, p. 25 (Nr. 46).

3) Panaitescu, *o. c.*, p. 60—63. Andronescu, *o. c.*, p. 29—30 (Nr. 60).

4) Panaitescu, *o. c.* p. 67-69 (Nr. 15) şi p. 72—73 (Nr. 17). Andronescu, p. 34 (Nr. 74—75).

5) Panaitescu, *o. c.* p. 74—78 (Nr. 18). Andronescu. *o. c.*, p. 30 (Nr. 18).

Leurda, Cireşelu, Godineşti şi zeciuială dela roţile lui Cip Hanoş dela Bratilov[1]).

Dela Radu cel Mare sunt cunoscute treisprezece hrisoave [2]). La acestea se mai adaugă unul, nedatat, prin care se dă egumenului Ioanichie să stăpânească satele Târgovista, Varovnicul, Petroviţa, Jidovştiţa până la hotarul Râşavei, Prilepeţul şi balta Ciocanul[3]). Numai cuprinsul unuia ne face să ne gândim la cel amintit de Mihai Viteazul. E hrisovul din 26 Martie 1505, privitor la satele Saghevăţ la Blatniţa, Pesticevo, Toporna, Sogoino, balta Bistreţ în faţa Ţibrei, Calugherovăţi, Bistriţa, Trufeşti, Piatra, Obedinul, Ceauri, Ungurei şi Duşeşti, toate dăruite de Mircea cel Mare[4]). Sunt toate probabilităţile să credem să n'a mai existat un alt hrisov, care să ne fie azi necunoscut.

In hrisovul lui Mihai Viteazul vedem înşirate mai multe sate decât în ale lui Radu Vodă şi nu se face menţiune de faptul că sunt o întărire a donaţiilor lui Mircea cel Mare. Daniile lui Dan Vodă nu sunt cele reale, după cum nici donaţia lui Mircea nu e amintită integral. Toate acestea aruncă o îndoială asupra hrisovului.

In hrisoavele lui Mircea Vodă se amintesc şi daniile lui Vladislav şi Radu Vodă. Hrisovul lui Mihai Viteazul nu face nici o menţiune de ele.

Hrisovul lui Mihai Viteazul spune că peceţile hrisoavelor lui Mircea Vodă şi Radu Vodă au fost smulse. Hrisoavele lui Mircea Vodă au în adevăr pecetea ruptă sau căzută, dar la ale lui Radu Vodă nu poate fi vorba de aşa ceva. Fiind pe hârtie ar fi fost uşor să fie distrus hrisovul în întregime. Nici unul însă nu prezintă vreo urmă de violenţă. Aşa dar motivul principal invocat pentru emiterea hrisovului lui Mihai Vodă nu-şi găseşte temeiu.

Am căutat să vedem dacă scriitorul ne poate adăuga ceva la bănuiala noastră. Hrisovul este scris de Muşat piseţ. Se mai cunosc în arhive încă şapte acte scrise de Muşat:

1. — [1591] Aug. 8: Пис аз Мѹшат грам.
2. — 1594 (7102) Iulie 7, Bucureşti: Исписах аз Мѹшат.

---

1) Panaitescu, *o. c*, p. 87—90 (Nr. 23). Andronescu, *o. c.*, p. 34—35 (Nr. 76).

2) Andronescu, *o. c.*, p. 181, 183—184, 186—188, 196, 199 şi 204 (Nr. 680, 683, 688, 691, 693, 701, 708, 740, 751, 752, 772, 773, 775).

3) Arh. Stat. Buc. *Sect. Ist.* org. slav. hârtie, pecete aplicată timbrată.

4) Andronescu, *o. c.*, p. 204 (Nr. 773). Originalul slavon pe hârtie, cu pecete aplicată căzută, la Arh. Stat Buc. *Sect. Ist.*

3. — 1594 (7102) Aug. 17, Bucureşti: Пис аз Мушат писец.
4. — 1594 (7103) Sept. 26, Bucureşti: аз Мушат еж ю исписаХ.
5. — 1594 (7103) Dec- 13, Bucureşti: аз Мушат писец.
6. — 1595 (7103 Mai 3, Bucureşti: пис аз Мушат даскал.
7. — 1596 (7104) Iulie 4, Bucureşti: пис аз Мушат [1]).

Din felul în care se intitulează pare să nu fie vorba de aceiaş persoană. După scris e sigur că sunt mâini deosebite. Hrisovul nostru n'are însă o identitate perfectă cu nici unul. Litera aruncată „И" este cu totul caracteristică.

Timbrul peceţii se pare iarăşi că nu e al hrisovului. Intinderea cerii de pe el nu corespunde cu intinderea de pe pergament. Dacă am putea controla fluorescenţa la amândouă părţile, am căpăta certitudine. Pentru aceasta ne lipseşte însă lampa de cuarţ.

In sfârşit semnătura personală a lui Mihai Viteazul e sigur falşă. Nu corespunde cu nimic formelor cunoscute şi studiate[2]).

Limba documentului nu ne poate da elemente precise. Insăşi forma Хрьстовуа nu arată decât o limbă puţin cunoscută, cum era slavona de pe la 1600.

Rasurile şi completările de text, pe care le-am evidenţiat în ediţie, nu sunt prea târzii nici ele. E foarte probabil să fi fost făcute cu ocazia verificării titlurilor după Mihai Viteazul.

Toate motivele invocate mai sus ne fac să credem că suntem în faţa unui falşificat aproape contemporan cu Mihai Viteazul. In tot cazul, nu este mai nou de 1620.

Motivul falsificări nu este numai justificarea lipsei peceţilor la documentele mai vechi, ci şi câştigarea titlului de proprietate asupra unora din proprietăţi pentru care lipseau hrisoavele. Mănăstirea având multe hrisoave, împărţite pe moşii, falsificatorul nu le a putut cerceta pe toate ca să se documenteze bine. N'a observat suficient nici donaţia lui Dan I. Nici n'a putut lua în seamă hrisoavele care aveau pecetea bună întru cât atunci motivul înoirii nu ar mai fi fost valabil.

Cu toate că situaţia este aceasta, totuşi putem trage şi o concluzie valabilă. Pentru ca un hrisov domnesc să nu fie tăgăduit trebuia să se prezinte nemutilat. Lipsa peceţii putea aduce după sine neluarea lui în consideraţie.

---

1) Toate la Arhivele Stat. Bucureşti, *Secţia istorică.*

2) H. Stahl, *Grafologia şi expertizele în scrieri. Anonime-Falsul,* Bucureşti (1926), p. 102—109.

Acesta e motivul principal care a stat la baza plăzmuirii. Falsificatorul, ca să dea mai mare autoritate actului, i-a adăugat şi semnătura personală a Domnului, fapt care nu intrase încă în obişnuinţa cancelariei dar era frecvent după 1600.

A. SACERDOŢEANU

TRADUCEREA DOCUMENTELOR

Toţi cercetătorii sunt de acord în a socoti că orice izvor istoric e bine să fie folosit în limba originală. Dar iarăşi toţi ştiu că aceasta e imposibil. In consecinţă traducerea îşi găseşte explicaţia şi utilitatea sa, însă trebue să fie făcută cu grijă respectând sensul şi cuprinsul textului original. Este dela sine înţeles că nu se poate scrie o bună istorie de cineva care nu foloseşte direct măcar izvoarele obişnuite ale vremii sau domeniului de care se ocupă, rămânând să întrebuinţeze traducerile numai pentru izvoarele de a doua mână, sau care nu formează însuşi esenţialul preocupării sale.

Pentru istoria noastră dificultatea folosirei izvoarelor în limba originală este mai mare decât pentru alte istorii naţionale. Greaca, latina, slavona veche, limbile slavice moderne, turca, germana şi maghiara, sunt limbi curente în actele depozitelor noastre arhivistice. Numai din această înşirare se poate vedea imposibilitatea cunoaşterei tuturor de către o singură persoană. Traducerea este deci mai mult decât necesară.

Totdeauna şi pentru toate limbile traducerile au format o problemă greu de rezolvat. In multe părţi însă chestiunea a fost în parte soluţionată. Pentru Apuseni s'a hotărît că trebue folosite în original latina şi toate limbile moderne; textele istorice din celelalte limbi, mai ales slavele şi greaca, pot fi traduse. La noi nu s'a fixat un domeniu precis. Editorii traduc deseori orice izvor, uneori chiar şi pe cele moderne. Este o inlesnire dar nu se capătă astfel nicio siguranţă. Poate că ar trebui precizat că limbile moderne de largă circulaţie (franceza, italiana, engleza şi germana) să fie cunoscute tuturor; deasemeni latina clasică şi medievală. Pentru toate celelalte limbi, inclusiv elina, greaca bizantină şi neogreaca, traducerea trebue să însoţească originalul pentru orice eventual control.

In această situaţie trebue să ne punem întrebarea: *cum traducem?* Când avem corespondenţi în vechea limbă românească păstrăm forma arhaică sau întrebuinţăm în mod curent limba actuală? In această privinţă se observă, în cercetările curente, polemici destul de aprinse între editori.

Privindu-le de la distanţă ai impresia că fiecare are dreptate. Dar numai aparent. O traducere nu poate să fie numai în limba modernă, dar nici numai arhaică. Sunt o serie de termeni consacraţi care nu trebue modernizaţi, dar de dragul unei figuri poetice vechi nu trebue păstrat un stil impropriu. Sunt texte care, deşi populare azi, nu mai au rost fiind simple traduceri ad litteram: sensul le scapă. Sunt şi cuvinte care ori şi-au schimbat sensul ori nu au un echivalent actual.

Pentru a ieşi din domeniul acestei nesiguranţe şi a înlătura partea de polemică şi discuţii inutile, este bine să se adopte o serie de măsuri generale care să satisfacă toate exigenţele înlăturând pedanteria inutilă şi făcând cât mai folositoare orice traducere. Pentru aceasta sunt necesare unele măsuri preliminare.

Trebue să cunoaştem mai întâiu sensul exact al cuvintelor, mai ales din limbile dispărute. De pildă, pentru limba slavă, e foarte probabil ca dicţionarele streine să nu cunoască sensul unora din cuvintele slave întrebuinţaţe în cancelariile noastre. Deci trebuie alcătuit *glosarul* slavon al textelor noastre.

Sensul exact al cuvintelor trebue să fie justificat. Unele sunt uşor de aflat în echivalentul românesc contemporan; altele însă nu pot fi exemplificate.. Şi pentru un caz şi pentru altul ne pot fi de mare folos traducerile vechi care însoţesc originalele. Dascălii vechi de slovenie, care nu aveau dicţionare, traduceau uneori la întâmplare dar de cele mai multe ori cunoşteau încă din uz toate cuvintele dificile. Traducerile lor ne pot da adevăratul sens. Pentru instituţii poate că sunt singura posibilitate care să ne pună pe drumul cel bun al cunoaşterii exacte. Este un adevărat noroc că avem astfel de traduceri sau surete, care nu trebue nici de cum să rămână neluate în seamă.

Pentru a ajunge la fixarea glosarului e necesar deci să cunoaştem mai întâi traducerile vechi. Odată avut glosarul istoric al fiecărei limbi folosite în trecutul nostru se poate fixa şi limita până unde ne putem îngădui întrebuinţarea formelor arhaice şi de unde suntem datori să dăm o traducere curentă. Numai atunci se va putea spune ce lexic istoric urmează să adoptăm totdeauna atât în cercetările noastre cât şi în traducerile izvoarelor istorice.

Din nenorocire, este în firea noastră să nu începem prin lucrările de bază; dar fără această lucrare preliminară se va mai irosi multă energie în discuţii zadarnice.

A. SACERDOŢEANU

ORTOGRAFIEREA ONOMASTICELOR ŞI TOPONIMELOR ISTORICE

Chestiunea ortografierii onomasticei şi toponimiei istorice trebue să formeze o preocupare însemnată în cercetările noastre. Pentru partea mai veche înseşi numele româneşti apar în transcrieri greceşti, latineşti, slavoneşti, ungureşti sau turceşti. De multe ori, când cazul se preta, ele sunt chiar traduse în una sau alta din aceste limbi.

Este dela sine înţeles că în ediţiile textelor vom păstra forma originalului. Dar nu este admisibil ca în traduceri sau în studiile noastre să redăm aceiaşi formă când astăzi altul este numele sau alta este forma obişnuită. Exceptând formele antice, la care se vor adăuga totdeauna echivalentele actuale *(Napoca = Cluj)*, nu vom putea niciodată să scriem *Nagy Szeben*, *Brassó* sau *Gyulaféhervár* când corespondentul românesc mai vechi şi azi în uz este documentat tot aşa de bine.

Aparent chestiunea pare să se rezolve destul de uşor. In fond însă este mult mai grea. Păstrăm acelaşi sistem pentru toate cazurile? Ce facem cu şirul voevozilor noştri al căror nume ne este dat în limbi străine? Vom scrie totdeauna *Radu Praznaglava* sau îl vom schimba în „Pleşuvul"? Pentru Ardeal este şi mai complicată chestia. Vechile nume sunt atestate în forme latineşti. Ungurii au propus şi adoptat transcrierea în forme ungureşti. Insă nu sunt toate numele de această origine. Cele româneşti, slavoneşti sau nemţeşti abundă în fiecare veac. Conform principiului apartenenţei etnice ar trebui să adoptăm forma cuvenită a naţiei respective. Dar la aceasta se adaugă frecvenţa lor şi în limba românească sub această formă: Borsa = Borşa, Székely = Secuiul, Rákóczy = Racoţi sau Racolţea. Socotim că este cazul să cerem ortografierea românească a tuturor acestor nume.

Care sunt formele de adoptat pentru ortografierea numelor celorlalte neamuri? Unii, cum sunt Germanii, au adoptat ca principiu forma naţiei respective, când nu este vreun litigiu cu însăşi naţia lor. Deaceea fac transliteraţie: *Basileus*, *Nikephoros*, *Ioannes*, dar *Chlodowek* şi *Ludwig*. Englezii, Francezii şi Italienii transcriu în formele actuale ale limbii lor, traducând chiar poreclele. Formele acestea s'au impus printr'o lungă întrebuinţare adoptată tacit. La noi nici în această privinţă n'avem o normă. Fiecare transcrie, traduce sau reproduce formele ce crede de cuviinţă. Şi nu este bine. Diversitatea formelor produce nesiguranţă în spiritul cetitorilor.

In privinţa numelor slave este iarăşi necesar să se ho-

tărască dacă facem transcriere sau transliteraţie în caracterele internaţionale sau adoptăm semnele alfabetului nostru. Care formă trebue adoptată: Sracimir sau Sraţimir, Grubeša sau Grubeşa, Mieczyslaw sau Miecislav, Feodor sau Teodor?

Am evidenţiat numai câteva chestiuni. Ele se pot însă adăuga sub multe aspecte. Ce forme poate îmbrăca această chestiune se poate vedea din numele suveranilor noştri şi ai vecinilor noştri, în lista pe care am alcătuit-o pentru elevii Şcoalei de Arhivistică (publicată în *Hrisovul* şi extras). Tocmai spre a înfăţişa problema sub toate aspectele pe care le poate îmbrăca, am colorat-o cu toate formele:

1. Numele împăraţilor bizantini au fost redate în forma latină cât timp aceasta a fost limba oficială (379—565): *Flavius Petrus Sabbatius Justinianus;* după aceea am făcut transliteraţia formelor greceşti: *Phlavios Justinos.* Cognomenul rămâne în forma în care a fost dat, dacă este contemporan: *Kopronymos,* şi în traducere sau forma frecventă, dacă este posterior: *Armenicius, Beţivul,* etc.

2. Numele împăraţilor latini din Constantinopol şi ale suveranilor Greciei moderne, au fost date sub forma frecventă în limba noastră: *Balduin de Flandra.* Am păstrat însă formele care nu ne sunt obişnuite: *Courtenay, George de Glücksburg.*

3. Pentru Turci, Sârbi, Bulgari şi Ruşi am adoptat transliteraţia în alfabetul nostru: *Mohammed Reşad, Sraţimir, Uroş, Şişman, Vladimir Monomah.* Acelaşi sistem a fost aplicat şi pentru Unguri, unde însă am pus şi unele forme ungureşti oficiale: *Vladislav-Ulászló.*

4. Pentru Poloni am primit ortografia proprie: *Leszek.* Cognomenul a fost în general tradus; când însă a fost cunoscut istoriei generale, l-am păstrat alături de traducere: *Lokietek* „cel Scurt".

5. Am adoptat forma actuală a numelor domnilor Ţării Româneşti şi ai Moldovei. Pentru voevozii Transilvaniei am luat redacţia latină din documente pentru partea mai veche (până la 1540): *Ladislaus de genere Borsa.* Pe urmă am pus formele româneşti *(Ştefan, Gheorghe)* sau ungureşti *(Rákóczy).*

Toate acestea formează pentru noi probleme de rezolvat. Oamenii competenţi din toate specialităţile urmează să facă propuneri concrete, iar forul superior în măsură să impună punctul de vedere ce se va adopta; rămâne să hotărască [1]).

1. In ceeace mă priveşte voiu fi foarte mulţumit să văd o unificare şi în literatura noastră istorică. Deasemeni doresc să văd adăugate şi îndreptate listele de suverani ce am dat spre a servi de îndreptar mai sigur într'un eventual manual de cronologie pentru noi.

Odată rezolvată această chestiune se poate pune la punct şi problema bibliografierii autorilor clasici, medievali şi umanişti, care la noi deasemeni pluteşte în vag.

A. SACERDOŢEANU

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA EPISCOPULUI DE RÂMNIC, DAMASCHIN.

Una dintre feţele bisericeşti, care a jucat un însemnat rol în introducerea limbii româneşti în cărţile de ritual ale bisericii din Ţara Românească, este Damaschin, episcopul de Râmnic.

Păstoria lui începe la Buzău, unde este ales episcop, în locul învăţătorului său Mitrofan, la 3 Octomvrie 1703 [1]). Actul alegerii spune că, din cei propuşi: egumenul dela Mihai Vodă, chir Ignatie, egumenul dela Radu Vodă, chir Athanasie şi „*dascalul chir Damaschin*", este ales acesta din urmă, „*carele s'au arătat a fi mai de folos la această sfântă episcopie*" [2]).

La 27 Ianuarie 1708, mitropolitul Teodosie moare în vârstă de 87 ani şi e înmormântat la Mitropolia din Bucureşti [3]).

In locul lui este ales Antim dela Râmnic, unde trece Damaschin la 14 Aprilie 1708 [4]) şi păstoreşte această eparhie până la 5 Decemvrie 1725, când îşi dă obştescul sfârşit. El, spune episcopul Athanasie, este născut din clasa cea mai de jos a poporului [5]).

Numele de *Gherbestŭ* de pe foaia de titlu, una din gravuri şi de pe ultima filă a Apostolului din 1683, îndeamnă pe unii din cei care s'au ocupat de episcopul Damaschin, să creadă că este originar de peste munţi, din Transilvania [6]).

Cât timp a păstorit Eparhia Râmnicului, a avut pe lângă el ca îngrijitori la economia Episcopiei, pe cei doi nepoţi ai săi, Bratul vătaful şi Iosif călugărul, despre care

---

1) *Condica sfântă*, ed. Ghenadie Enăceanu, Bucureşti, 1886, p. 91.

2) *Ibid.*, p. 91.

3) N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 240

4) *Condica sfântă*, p. 103 şi 104, nota.

5) Athanasie, ep. Râmnicului, *Sfânta Episcopie a Eparhiei Râmnicului Noului Severin, în trecut şi acum*, Bucureşti, 1906, p. 95.

6) Ghenadie, *Evangheliile, studii istorico-literare*. Bucureşti, 1895, p. 106; Athanasie, *op. cit.* p. 95, 96; Al. Lăpădatu, *Damaschin Episcop şi Dascăl*, în *Convorbiri literare*, XL, Bucureşti, 1906, p. 563.

un raport al lui Nicolae de Porta, spune că s'au îmbogăţit sărăcind Episcopia [1]).

Vătaful Bratu, după moartea episcopului Damaschin, este numit de generalul Tige, judecător la Râmnic [2]), iar Iosif ajunge egumen la Motru [3]). Aceşti nepoţi, ori s'au născut în ţară şi atunci Damaschin a venit de peste munţi întovărăşit de vreun frate, sau au venit în urmă la unchiul lor pentru procopseală.

Câteva documente descoperite de curând, dovedesc că Damaschin mai avea şi alte rude în ţară. Aşa, un document din 1731, Septemvrie 3, pomeneşte pe *„Eftimie căpitanul Voinescu, fratele răposatului şi de Dumnezeu cinstitului şi iubitoriului şi cuvântăreţului părintelui nostru, Damaschin, episcopul Râmnicului“*, şi pe Radul, feciorul lui Eftimie căpitanul Voinescu [4]). Un alt document din 1741, Ianuarie 13, pomeneşte pe un Ştefan Voinescu, logofăt la scaunul Craiovei, fiu al răposatului logofăt Stan Voinescu şi văr cu Radul din documentul suscitat [5]).

Acest Radul, împreună cu fraţii şi verii lui avea de mai mulţi ani, de la părinţi, moşie şi vaduri de moară la Voineşti în Dâmboviţa [6]).

Din faptul că aceştia aveau moşie de moştenire în Voineşti, iar Stan Voinescu, fratele episcopului Damaschin,

---

1) N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupaţiunii austriace.* Bucureşti, 1906, anexa p. 187: «Item Episcopatus ipse qui olim opulentus erat, post mortem Episcopi summae considerabilis debitor, et nepos Episcopi, alias pauper, substantiis et bonis dives deprehensus est».

2) N. Dobrescu, *op. cit.* p. 65; N. Iorga, *Studii şi Documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. V, Bucureşti, 1903, p. 148.

3) Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. VI, Bucureşti, 1878, p. 493.

4) Vezi anexa.

5) La 1741, Ian. 13, Ştefan Voinescu, logofăt la scaunul Craiovei şi fiu al răposatului logofăt Stan Voinescu, dă împuternicire vărului său Radu să-i caute partea lui de moşie dela Voineştii din Dâmboviţa, împresurată de către vecini. El plecase de mai bine de 20 de ani, pentru procopseală peste Olt, poate, mai întâi, la episcopul Damaschin, unchiul său, şi nu se mai putuse întoarce. Maică-sa, după moartea soţului, rămâind singură, cu copii mai mici şi neavând mângâiere, nici ajutor, „s'au dus încotro au putut“, iar vecinii au intrat şi au cuprins moşia. Ei aveau şi o biserică la Voineşti, dela care un diacon Oancea, luase vasele şi unele cărţi şi le dusese la biserica lui dela Boşari. Ştefan Voinescu, autoriză pe vărul său să se intereseze şi de această chestiune. (Arhiv. Stat. *Copii*, Nr. 4494).

6) In 1746, Aug. 18, Radu Voinescu se judecă pentru un vad de

fusese şi el logofăt ca şi fiu-său, se pare că dascălul şi episcopul de mai apoi, Damaschin, făcea parte dintr'o familie de moşneni din ţară, în care familie se obişnuia a se învăţa cel puţin scrierea slovelor, dacă nu şi ceva mai mult. Dacă el este cel ce se iscăleşte la sfârşitul Apostolui din 1683, cu cuvintele: *„smeritulŭ întru ieromonaşĭ Damaschinŭ Gherbestŭ, tiparnicul"*, se prea poate ca acest nume de *„Gherbestŭ"* să l fi adoptat, după cum obişnuiau şi alţii în acea vreme, spre a-şi ascunde numele, dovedind mai multă smerenie.

Documentele citate mai sus, cred că dovedesc suficient că Damaschin făcea parte din familia Voinescu, care va fi fost o familie de moşneni din părţile de Nord-Vest ale Dâmboviţei. N'am putea admite că cei doi fraţi ai săi, Eftimie şi Stan, au adoptat îndată după venirea de peste munţi, numele de Voinescu, după localitatea unde s'au stabilit, întrucât este prea scurt timpul pentru ca această adoptiune să fi putut avea efectul acesta general în familie.

Episcopul Damaschin *„dascălul"*, cum îl numeşte actul de alegere, era dascălul dela şcoala slavonă din Bucureşti, de pe timpul când lucra la Octoihul tipărit la 1700 la Buzău [1].

El ştia bine latineşte, elineşte, slavoneşte şi româneşte [2]. Fusese ucenic al lui Mitrofan de Buzău şi se pare că lucrase şi el la tălmăcirea Bibliei din 1688, dupăce mai înainte lucrase ca tiparnic şi tălmăcitor la Apostolul din Bucureşti dela 1683 [3]. Şi înainte şi dupăce ajunge episcop, Damaschin lucrează neîncetat la tălmăcirea în româneşte a cărţilor de slujbă bisericească.

El ştie că slujba bisericească rămâne neînţeleasă de popor şi uneori nici preoţii nu înţeleg ceiace citesc în biserică [4]. Deaceia, după cum spun ucenicii lui, tălmăcirea cărţilor era pentru Damaschin punctul principal al progra-

---

moară ce i-l stricase Gligorie Mihuleţ. (Arhiv. Stat, *Copii*, Nr. 4497). La cererea ce face Radu Voinescu, Grigorie Ghica, porunceşte în 1749, Iunie 23, lui Ianache Halepliu să împartă moşla Voineşti din Dâmboviţa între copărtaşii care erau Radul împreună cu fraţii şi verii lui (Arhiv. Stat. *Copii* Nr. 4498). Intr'un document din 1758, Febr. 27, îl întâlnim pe Radul Voinescu în rangul de pitar. (Arhiv. Stat, *Copii*, Nr. 4499).

1) N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, ed. II, vol. II, Bucureşti, 1932, p. 100—101.

2) Samuil Klein, *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, apud Lăpădatu, *op. cit.* p. 120; Ghenadie Enăceanu, *Evangheliile...* p. 13.

3) Bianu şi Hodoş, *Bibliografia românească veche*, Tom. I. p. 258.

4) N. Dobrescu, *op. cit.* p. 58; Lăpădatu, *op. cit.* p. 568; vezi şi N. Iorga, *op. cit.* p. 101.

mului, *„socotind, de vreame ce-au avut turmă cuvântătoare în seama sfinţiei sale, să o ducă bine păzită şi învăţată şi luminată, înaintea Mântuitorului Hristos, ca să rămâe veačnică pomenire sfinţiei sale şi besearicii lui Hristos lumină, cu aceaste izvoade“* [1].

Pentru învăţătura preoţilor, în memoriul alcătuit în sinodul ţinut la Hurez, cu Ioan egumenul de aici, Ştefan egumenul dela Bistriţa, Ştefan dela Arnota şi Pahomie dela Govora, cere să se înfiinţeze o şcoală românească la Râmnic, admiţând şi una latinească la Craiova [2]. Samuil Klein şi Radu Tempea, ni-l înfăţişează ca factor de căpetenie al operei de tălmăcire în româneşte a cărţilor noastre de slujbă [3].

Până la Damaschin, în biserica din Ţara Românească dintre cărţile de slujbă, erau tălmăcite în româneşte numai Evanghelia, Apostolul, Liturghia şi Psaltirea [4].

Damaschin tălmăceşte Tipicul, Molitvelnicul, Ceaslovul, Octoihul, Triodul, Penticostarul, Mineele, Antologhiul, Catavasierul, cum şi Apocalipsul sfântului Ioan Bogoslovul, Tâlcul Evangheliilor a lui Teofilact al Bulgariei, Invăţătură despre şapte taine [5]) şi alcătuieşte un catehism [6]).

Cât a stat la Buzău, n'a tipărit decât *Apostolul românesc* din 1704 [7]. Mitropolitul Teodosie se sfia să dea binecuvântare pentru tipărirea cărţilor biериceşti în româneşte; el era pentru serviciul divin în limba slavonă.

Dupăce trece la Râmnic, Damaschin, din cauza cenzurii şi a lipselor de mijloace din timpul ocupaţiei austriace, nu poate să-şi tipărească decât *Invăţătură despre şapte taine*, în 1724 [8]) şi o psaltire în 1725 [9]).

Aproape întreaga sa operă rămâne să fie tipărită de urmaşii şi ucenicii lui. Un Triod apărut la Râmnic în 1731 [10]), două Antologhioane tot la Râmnic, unul în 1737 [11])

---

1) Vezi anexa.

2) Hurmuzaki, VI. pp. 339—341; N. Dobrescu, *op. cit.* p. 23; N Iorga, *op. cit.* p. 103.

3) Lăpădatu, *op. cit.* p. 567.

4) Vezi Bianu şi Hodoş, *Bibliografia românească veche*, Tom. I Athanasie, *op. cit.* p. 122 şi Lăpădatu, *op. cit.* p. 569.

5) Lăpădatu, *op. cit.* p. 573.

6) Athanasie, *op. cit.* p. 125.

7) Bianu şi Hodoş, *op. cit.* Tom. I. p. 454.

8) *Ibid.* Tom. II. p. 22.

9) *Ibid.* Tom. II. p. 23

10) *Ibid.* Tom. II. p. 42.

11) *Ibid.* p. 52.

şi altul în 1745 [1]), două Penticostare, unul la Bucureşti [2]) şi altul la Râmnic în 1743 [3]), un Ceaslov la Râmnic în 1745 [4]), o Evanghelie tot la Râmnic în 1746 [5]), Invăţătura bisericească pe scurt pentru şapte taine, la Râmnic în 1746 [6]), un Molitvenic la Râmnic în 1747 [7])), Mineiul pe Noemvrie, la Râmnic în 1778 [8]) şi un Octoih tot la Râmnic în 1750 [9]) sunt tipărite după tălmăcirile lui Damaschin.

In prefeţele tuturor acestor tipărituri, ni se confirmă acest lucru. Catehismul alcătuit de Damaschin, este şi el tipărit de episcopul de Argeş, Gherasim Timuş, la 1897, după o copie făcută de Lavrentie ieromonahul la 1767. Chiar la tipărirea Mineelor din 1779—1780, Chesarie şi Filaret, deşi nu pomenesc acest lucru, trebue să fi folosit izvoadele lui Damaschin.

Deşi păstoria lui Damaschin, atât la Buzău cât şi la Râmnic, însumează un total de 23 ani, timp în care, cu ajutorul ucenicilor săi, putea face atâtea tălmăciri, credem că el începuse să lucreze la acestea încă de pe timpul când nu era episcop.

Documentul citat mai sus, din 1731 [10]), relatează faptul că Eftimie căpitanul Voinescu, ca direct clironom, se judeca de mai mulţi ani cu Inochentie, episcopul de Râmnic, pentru izvoadele Triodului, Penticostarului şi a Mineiului, făcute de Damaschin *„pre rând încă din zilele prea cinstitului şi preasfinţitului bătrânului mitropolit al Ungro-Vlahiei, chir Teodosie, şi din zilele prea luminatului creştinului domn, Constantin Basarabă Brăncoveanul voevod, cu osteneala dăscăliei sfinţiei sale şi cu toată chieltuiala dela sfinţia sa iar nu dela Episcopiia Răimnicului"*. Mitropolitul Teodosie se stinge la 27 Ianuarie 1708 [11]), adică chiar în timpul când Damaschin trecea dela Episcopia Buzăului, la cea de Râmnic în locul lui Antim, aşa că aceste trei tălmăciri nu se pot plasa în timpul păstoriei dela Râmnic, pentrucă atunci Teodosie nu mai era în viaţă. Este probabil, după atestarea semnatarilor mărturiei, că tălmăcirile acestor cărţi s'au făcut şi în timpul păstoriei dela Buzău, sau mai probabil în timp ce Damaschin se afla dascăl la şcoala slavonă din

1) *Ibid.* p. 80.
2) *Ibid.* p. 70.
3) *Ibid.* p. 73.
4) *Ibid.* p. 84.
5) Bianu şi Hodoş, *op. cit.* Tom. II. p. 88.
6) *Ibid* p. 92.
7) *Ibid* p. 101.
8) *Ibid.* p. 226.
9) *Ibid.* p. 113.
10) Vezi anexe.
11) N. Iorga, *Inscripţii I*, Bucureşti, 1905, p. 240

București[1]). Căci tălmăcirile s'au făcut *„cu osteneala dăscăliei sfinției sale"*, fiind ajutat *„numai pentru folosul învățăturii"* de ucenicii Anania, Călin, Șărban, Tudor, Ioan, Grigorie Conțescul, Voinea și Costandin, ucenici care în 1731 se aflau în diverse dregătorii la București, după ce învățaseră carte dela Damaschin.

Tălmăcirile erau făcute numai de el iar ucenicii îl ajutau numai la scrisoarea izvoadelor.

Dascăl și episcop învățat, adânc cunoscător al limbilor slavonă, elină, latină și română, Damaschin nu s'a temut, ca alții, de denaturarea textelor în tălmăciturile românești și poate fi considerat ca cel ce a introdus în biserica românească slujba dumnezeiască în limba țării. El, se pare că era din țară și nu de peste munți, cum s'a crezut până acum.

Anexă

Daniil Mitropolitul Ungrovlahiei adeverez.

Cu suflete drepte și cu inimă curată, mărturisim întâi înaintea Mântuitoriului nostru Isus Hristos, și a doaora înaintea altor cinstite și de bune neamuri obraze, vrednice de credință și judecători, carii vor fi ori în ce parte de locuri și ținuturi, atâta celor din čata besearičască, cât și celor din čata mirinească.

Intărim noi carii mai jos ne vom iscăli, cu ačastă vreadnică de credință mărturie, pentrucă viind aici în orașul nostru al Bucureștilor, Radul fečorul lui Eftimie căp[ı]t[anul] Voinescu, fratele răposatului și de Dumnezeu cinstitului și iubitoriul și cuvântărețului părintelui nostru Damaschin, Episcopului Răimnicului, spuind pentru niște izvoade de cărți scoase pre limba rumănească: triodul, penticoistariul și mineaiul, pentru care am zis cum că au avut multă judecată cu sfinția sa părintele Episcopul al Răimnicului, chir Inochentie, fiind oprite de sfinția sa, cerșăndu-le Eftemie căp[i]t[anul], fratele episcopului Damaschin și cu fečorii lui ca să le ia, fiind tălmăcite de însuș episcopul Damaschin după limba slovenească pe cea rumănească, iar sfinția sa părintele Episcopul chir Inochentie, aducănd la mijloc și zicând cum că aceale izvoade sănt tălmăcite și îndreptate de alți dascăli, iar nu numai de Episcopul Damaschin.

La care pentru mai buna încredințare și ca să s' știe adevărul, noi aceștea carii ne vom iscăli mai jos, după cuvântul Măntuitoriului Hristos ce-am zis mai sus, am luat asupra noastră, că așa știm și zicem, cum că aceale izvoade

1) N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, vol. II. ed. II București, 1932, p. 101.

sănt tălmăcite de însuşi Episcopul Damaschin al Răimnicului, începându-le toate pre rând încă din zilele preacinstitului şi preasfinţitului bătrânului Mitropolit al Ung[rovlahiei], chir Teodosie, şi din zilele prealuminatului creştinului domn Costandin Basarabă Brăncoveanul voevod, cu osteneala dăscăliei sfinţiei sale şi cu toată chieltuiala de la sfinţiia sa, iar nu dela Episcopia Răimnicului, precum am auzit din rostul gurii sfinţiei sale, socotind de vreme ce-au avut turmă cuvântătoare în seama sfinţiei sale să o ducă bine păzită şi învăţată şi luminată înaintea Mântuitoriului Hristos, ca să rămăe veačnică pomenire sfinţiei sale şi besearecii lui Hristos lumină, cu aceale izvoade.

Drept aceaia şi noi ştiind adevărul cum că iaste toată tălmăcirea şi toată chieltuiala a sfinţiei sale, fiind arhiereu cinstit şi învăţat să zăbovia pentru folosul neamului rumănescu de obşte, şi au tălmăcit aceaste izvoade. Incă unii din noi carii pân' astăzi trăim, învrednicindu-ne de am luat şi darul preoţiei, săntem ucenici ai sfinţiei sale părintelui Episcopului Damaschin, carii ne-am bucurat numai pentru folosul învăţăturii, şi multă osteneală am pus la scrisoarea acestor isvoade. Ci vericine ar zice într'alt chip că vor fi tălmăcite de alţi dascali, rău zic unii ca aceia şi greşăsc, că numai însuş sfinţiia sa au fost tălmaci şi ostenitori şi cheltuitoriu din agoniseala sfinţiei sale, ca să-i rămăe în urmă nume bun şi mulţumit şi să fie cunoscută dăscăliia sfinţiei sale înaintea oamenilor.

Dreptu aceia am dat ačastă mărturie întărită cu iscăliturile noastre.

Sept[emvrie] 3 dni, l[ea]t 1731.

O Anania arhiman[drit] şi cl[isiarh] sf[intei] Mit[ropolii], učnic sf[inţitului] Ep[iscop] Dam[aschin].
O Ierei Calin, ucenic al părintelui Damaschin Episcop.
O Ierei Şărban, ucenic al părintelui Damaschin Episcop.
O Erei Calin, protopopa ot varoş Bucureşti.
O Tudor log[o]f[ă]t za divan, ucenic sfinţii sale părintelui Damaschin Episcop.
O Ioan logofeţelul de divan, ucenic al părintelui Damaschin Episcop.
O Grigorie Conţescul log[ofă]t de vistierie, ucinicul răposatului sfinţii sale părintelui Damaschin Episcop.
O Ἀυθεντικός γραμματίκος Παναγιώτης, μάρτης.
O Popa Gheorghie clisеariul domnescu.
O Ştefan log[ofă]tul de la Mitropolie, mart[or].
O Popa Stoica Iancovič, mart[or].
O Şărban, dascalul domnescu.
O Voinea log[o]fătul sfintei Mitropolii učnicul sfinţiei sale.

O Costandin log[o]f[ă]t za divan ot Filipeşti, ucenic sfin-
[ţitului] păr[in]t[e] Damaschin Episc[op], mărt[urie].
Frater Ioannes Friedrich, Missionarius Apostolicus, hic subscriptos testes viros honestos et fide dignos esse attestor.
O Nicolaus Wolff celsisimi principis Vall. Ottomanae secretarius, testes hic subscriptos viros fide dignos et honestos esse attestor. m. pr.

Obs. Arhivele Statului, Bucureşti. *Copii* Nr. 4493. Originalul este proprietatea d-lui avocat Gr. Tollea, din Târgovişte şi a fost prezintat Arhivelor Statului pentru transcriere în litere latine, la 8 Mai 1940. Este scris pe hârtie având peceţile martorilor cu tuş negru iar a lui Nicolaus Wolff cu ciară neagră.

MIHAIL REGLEANU

GLOSSĂ DESPRE TERMINOLOGIA TIPOGRAFICĂ LA 1703

Dintr'o scrisoare a Mitropolitului Theodosie al Ţării Româneşti, trimisă în Septemvrie 1703 lui Damaschin, Episcopul Buzăului, aflăm că acesta se pregătea atunci să tipărească *Apostolul*. „Zici că, de ar fi pace, te-ai apuca de *Apostoale*, de a-ţi tipări", îi scrie Mitropolitul, răspunzând lui Damaschin. Şi continuă: „Cu mila şi cu paza milostivului Dumnezeu, avem pace despre toate părţile şi nici o temere,..; ci numai cu ajutorul lui Dumnezeu, vă apucaţi de tipăriţi".

Cu acest prilej, Mitropolitul Theodosie îşi arată dorinţa ca *Apostolul* să fie tipărit cât mai economicos, nu ca cele de mai înainte la cari erau rânduri puţine pe pagină şi mari spaţii albe. Observaţiile Mitropolitului au pe lângă acestea şi menţionarea câtorva termeni din nomenclatura tipografică a vremii. E vorba astfel de *tocuri* de hârtie, de *tabla* cuprinsului, de *câmpul* paginei, de linii şi de *slovă*. Iată cuvintele însăşi ale lui Theodosie: „Iată că şi noi am cumpărat 2 tocuri de hârtie, ci ne vei pune frăţia ta vreo 25 de cărţi; şi să nu le tipăreşti şi acestea cum sânt celelalte *Apostoale*, de iaste tabla îngustă, de au rămas atâta câmp fără de treabă; ci cât ţin liniile cele de pe margine să fie tot slovă şi să mai adăogaţi şi din jos vreun rând, ca să vă mai sporească şi pentru hârtie, că vezi frăţiia ta că să face cheltuială multă. Incă am învăţat şi pe Hrizea din gură mai bine, de va şti ce va face".

Apostolul apărea în 1704, destul de strâns tipărit, cu roşu şi negru fără spaţii albe şi cu cel puţin 34 rânduri de text pe pagină, având titlul: „Apostolŭ cu mila lui Dum-

nezeu sfântulŭ carele acum a dooară precum mai nainte au fost aşăzat după cel grecesc, s'au tipărit în zilile prea înălţatului domnŭ şi oblăduitoriu a toată Ţara Rumânească Iw Constantinŭ Basarabŭ Voevod cu blagosloveniĭa prea sfinţitului părinte chir Theodosie mitropolitul a toată U[n]grovlahiia şi s'au tipărit în sfânta Episcopie din Buzău prin osteneala a singuru Episcopului de Buzău chir Damaschinu în anul de la zidirea lumii 7212 iară de la Hristos 1704" [1])

In *Epilog*, Damaschin, mulţumind lui Dumnezeu pentru că a „scos cu tiparìul această sfântă carte Apostol", se adresează şi către cetitor: „Iară pre tine, pravoslavnic cetitoriu, cu smerenie te rugăm ca de vei afla ceva nu bine alcătuit, sau greşit, acelea să le descoperi cu blândeţele dragostii şi să o socoteşti a fi din nesăvârşirea slabei minţi, iar nu din voia ostenitoriului".

In legătură cu terminologia tipografică este şi terminologia legatului cărţilor. Dintr'o catagrafie de la 1862, vedem că pentru legatul cărţilor la Episcopia Argeşului erau un gherghef de cusut cărţile, un teasc de lemn cu scripet, altul cu drugi de fier, „un vârtej pentru custura care taie hârtia", un scripete folosit la „facerea de flori pe cărţi", peceţi pentru colţuri şi alte mărunţişuri. „Custura" tăia hârtia „prin metoda vârtejului".

Strâns legată de viaţa cărţilor şi a manuscriselor chirilice, terminologia de mai sus, complectată, va forma un preţios capitol din istoria vechei noastre culturi.

Dăm în întregime scrisoarea Mitropolitului Theodosie, analizată mai sus, şi catagrafia din 1862.

I

1703, Septemvrie 25

Theodosie, Mitropolitul Ţării Româneşti, scrie Episcopului Damaschin al Buzăului, despre o şcoală la Focşani şi despre tipărirea Apostolului.

Theodosii, Milostiĭu Bojiĭu, Arhiepiscop i Mitropolit Vsei Zemli Ungrovlahiiscoi.

† Iubitoare de Dumnezeu, episcoape chir Damaschine, întru Duhul Sfânt ĭubite frate şi tocma slujiior, de la milostivul Dumnezeu sănătate şi spăsenie sufletească'ţ poftim, ĭar de la noi trimitem frăţiei tale molitvă şi blagoslovenie.

---

1) Pentru activitatea Episcopului Damaschin, traducerea Triodului, Penticostarului şi Mineiului, precum şi pentru ucenicii lui, ajunşi preoţi, vezi mărturia interesantă din 3 Septemvrie 1731, la Arhivele Statului, *Copii*, Nr. 513/1940. [Publicată mai sus, p. 447—449. Nota A. S].

Scrisoarea frăţiei tale, care ai trimes cu Hrizea, ne-au venit: de sănătatea frăţiei tale ne-am bucurat, şi de câte ne-ai scris frăţiĭa ta, de toate am înţeles. Ne scrii frăţiĭa ta pentru popa Filothei, cu besearica de la Focşani: că pe cum am făcut noi tocmeală şi aşezământ, aşa ai lăsat şi frăţiĭa ta cu multe aduceri aminte de bănuĭale. De carele vedem şi noi că nu s'ar cădea să şază călugării prin oraşă, şi vrearĭ-aş şi eu, frate, ca să ţ' să zboare la cer! Dar nu avem ce face, că vedem că de la alţii s'au făcut începătură! Bine ar fi fost dintăi să nu fi fost îngăduit Episcopul Mitrofan să o facă! Iar pentru aceaĭa ce zici frăţiĭa ta, cum că ai fost aşăzat cu dumnealui Spătarĭul, ca *să facă şcoală acolo la besearică*, şi altă (*rupt*)lă iproč, adevărat aşa mi-au spus şi dumnealui. Dar pe cum am scris frăţiei tale, că noi ačastă tocmeală cu ştirea dumnealui o am făcut, că ne-au zis dumnealui ca să aşezăm într'un chip, ca să nu mai aibă şi dumnealui supărare, deč am făcut acest aşezământ şi socoteală ce am scris frăţiei tale, şi venind dumnealui de la Dobreani, ĭ-am spus ce aşezământ am făcut, şi dumnealui ĭ-au plăcut. Şi ĭ-am spus dumnealui şi de răspunsul frăţiei tale, cum că precum am făcut noi aşezământ, aşa ai lăsat şi frăţiĭa ta să fie. Iar încă şi acum ĭar zic: de să va afla cineva ca să-i întoarcă cheltuĭala besearicii, să-ş ĭa călugărul bucatele, toate ceale ce vor fi ale lui, şi să ducă la Mănăstire la Râmnic, pe cum s'au făcut tocmeală în scrisoarea dintăi. Iar cum ca să fie el lipsit şi de besearică şi de toate ale lui ce ş'au agonisit el, ĭaste fără de cale. Iar au făcut şi Episcopul Mitrofan fără de cale, de ĭ-au dat voe. Ci de ačasta aşa vei şti frăţiĭa ta.

Alta ne scrii de zici că, de ar fi pace, te-ai apuca de apoastoale, de a-ţ tipări. Cu mila şi cu paza milostivului Dumnezeu, avem pace despre toate părţile, şi nič o teamere; numai atăta e grija noastră, să găteşti frăţiĭa ta şi eu, banii haračului, să-i dăm, şi de acia nu ai nič o grijă, ci numai cu ajutorĭul lui Dumnezeu, vă apucaţ de tipărit.

Iată că şi noi am cumpărat 2 tocuri de hârtie, ci ne vei pune frăţiĭa ta vre-o 25 de cărţi; şi să nu le tipăriţ şi aceastĭa cum sănt cealĭalalte apoastoale, de ĭaste tabla îngustă, de au rămas atăta câmp fără de treabă; ci cât ţin liniile ceale de pe de margine să fie tot slovă şi să mai adaogeţ şi din jos vreun rând, ca să vă mai sporească, şi pentru hârtie, că vezi frăţiĭa ta, că să face cheltuială multă. Incă am învăţat şi pe Hrizea din gură mai bine, de va şti ce va face.

Pentru popa Paisie, călugăraşul nostru, încă ne scrii frăţiĭa ta că au (*rupt*) pe acei (*rupt*) şi zici că ai scris şi frăţiĭa ta la Mosc, la părintele Iavo (*rupt*), ca să poarte

grijă pentru trebile lui. De aceaĭa, foarte bine ai făcut frăţiĭa ta.

Pentru 5 catavasiĭare ce miĭ-ai trimes de dar, foarte mulţumim frăţiei tale.

Ačasta acum, şi mila lui Dumnezeu să fie pururea cu frăţia ta.

Septemvrie, 25 dni, leat 7212.

† **Theodosie Mitropolitul**

Obs. Originalul pe hârtie, deteriorat pentru că a fost lipit pe dosul unui alt document, la Arhivele Statului, *Secţia Istorică*, subt dată.

II

1862, Octomvrie.

Catagrafie de instrumentele pentru legatul cărţilor.

„Instrumentele pentru legata cărţilor, depuse în biblioteca Episcopii [Argeş]".

1 coş de nuele curăţate, în care s'au depus următoarele obiecte şi anume:

5 bucăţi de aramă, pe care se află sculptate Invierea Domnului Hristos şi cei patru Evanghelişti;

1 ghierghef de cusut cărţile, cu 4 cutii în şurupuri.

1 teasc de lemn cu scripet;

1 idem cu drugi de fier;

1 maşină pentru teascuri în două bucăţi;

1 vârtej pentru custura care taie hârtia, fără custură;

1 custură care taie prin metodu vîrtejului, hârtia;

1 scripete, care-l întrebuinţează la facerea de flori pe cărţi;

1 idem fără scripeţi;

5 peceţi pentru colţuri;

2 pile, una gogoneaţă şi una lată;

1 ciocan mic de fier;

2 dalte;

1 boldu;

1 pecetie mică pătrată, cu mâner de lemn;

1 hierăstrău;

1 rândea mare;

2 idem mai mici;

2 şurupelniţe cu 7 cuie;

1 dinte de porc;

50 table puse pe mucava pentru învăţătura copiilor.

Academia Română, *ms.* 717, f. 105.

EMIL VÎRTOSU

INSTITUTUL REGAL DE PATOLOGIE A CĂRŢII, DELA ROMA

Problema conservării materialului cultural strâns în biblioteci şi arhive prin grija şi deosebita pasiune a generaţiilor trecute se pune azi deopotrivă atenţiei noastre de bibliotecari şi arhivişti. Nenumărate sunt cauzele care fac să dispară cărţile şi hrisoavele. Lăsate în neîngrijire vom ajunge fără îndoială să pierdem cele mai preţioase vestigii, pierdere care nu ne va fi niciodată iertată de cei care vin după noi.

In general spiritul societăţii noastre nu înţelege aceste preocupări atunci când există. A fi bibliotecar sau arhivist este socotit de toţi ori ca un fel de manie, ori, ceea ce e mai rău, ca o slujbuliţă a cuiva care n'a putut face altceva. Dar când au nevoie de ei şi sunt puşi în situaţia de a avea cartea rară sau informaţia atât de dorită şi necesară fiecăruia, sunt foarte mulţumiţi. Inclină chiar să ia în consideraţie rolul funcţionarului conştiincios care i-a pus în măsură să ştie ce nu ştiau şi să afle ce nu bănuiau. Dar după ce şi-au satisfăcut curiozitatea sau interesul uită ce gândiseră mai nainte şi nu-şi mai pun întrebarea cum de a putut fi păstrată informaţia de care au avut *ei* nevoie şi cum de au găsit-o de îndată ce şi-au exprimat dorinţa de a o avea. Nu sporesc ajutorul de care au nevoie aceste instituţii conservatoare. Şi atmosfera rămâne aceeaşi în jurul institutelor celor mai categorice în a arăta gradul de cultură al unui popor, deci şi al unui Stat.

Conservarea nu e nici uşoară, nici lesne de prins. Ea însumează o serie de chestiuni atât de strânse între ele şi o pregătire atât de specială încât există un număr foarte redus de „maniaci", noi le zicem *specialişti*, care să se ocupe de aceste probleme. Sunt numai aceia care au cultul cărţii şi al mărturii istorice ca tezaur în sine. Aceştia izbutesc să strângă şi să pună în ordine aceea ce mai târziu va fi un lucru atât de preţios pentru toţi.

Şcoala de Arhivistică are menirea să formeze aceşti specialişti şi să-i introducă în toate tainele pe care le comportă problema arhivelor şi a bibliotecilor. Punerea în temă a unor astfel de preocupări am crezut necesar să fie făcută şi public, pentru toţi. Deaceea întâiul său buletin cuprinde câteva aspecte deosebite ale problemei. Dl. H. Stahl a binevoit să înfăţişeze problema *morţii documentelor* şi cum pot fi ele salvate cu mijloacele tehnice de azi (cf. p. 100—116); d-ra Maria Dumitrescu a fost rugată să difuzeze importanta lucrare a d-lui Alfonso Gallo despre bolile cărţilor cu remediile necesare şi ne-a dat rezumatul sugestiv despre *sănătatea cărţilor* (p. 241—268). Atât viaţa cărţilor cât şi a tuturor actelor e în strânsă legătură cu felul în care sunt scrise, deaceea d-na Elena Bogdanovici s'a ocupat cu *cernelurile şi istoricul lor* (p. 210 - 217). Toate acestea sunt tot atâtea probleme care trebue să preocupe odată şi pe legiuitorul nostru, cu mai multă grijă pentru conservarea acestor preţioase mărturii ale gândirii.

Credem că aducem o nouă contribuţie arătând ce fac alţii pentru rezolvarea acestor chestiuni. Deaceea, sub titlul de mai sus, reproducem aici articolul d-lui Gallo publicat în ziarul *Unirea,* an. I, nr. 94, de Vineri 6 Iunie 1941. A. S.

Institutul de Patologie a cărţii, ctitorie tipic italiană, a fost întemeiat în 1938, din dorinţa guvernului fascist şi într'un răstimp foarte scurt, datorită activităţii sale cu totul excepţionale s'a făcut cunoscut în lumea întreagă. Cartea luată sub înfăţişarea ei materială de produs al meşteşugului omenesc, este socotită ca o entitate hărăzită să sufere vătămări şi să piară din pricina caducităţii materiilor din care este făurită, ca şi a acţiunii factorilor externi.

Aci sunt studiate deci probleme cu privire la structura, geneza şi alteraţiile materiilor întrebuinţate la alcătuirea unei cărţi (papirusul, pergamentul, hârtia şi pielea pentru legături) cum şi la lichidele trebuitoare la tiparitul ei (cerneluri, culori). In acelaş timp sunt întreprinse cercetări în legătură cu mijloacele de apărare şi de luptă împotriva agenţilor biologici sau fizici care produc aceste vătămări şi alterări, şi sunt executate restaurări şi reproduse materialele din trecut necesare unei cărţi cu ajutorul celor mai noui metode tehnice.

Institutul Regal de Patologie a Cărţii studiază şi rezolvă, într'un cuvânt, toate problemele privind păstrarea cărţii — care nu interesează numai pe învăţaţi, ci şi pe toţi aceia a căror existenţă depinde de soarta acestei minunate unelte de răspândire a ideilor, sau se bucură de conţinutul ei — pe temeiul principiilor fixate, în urma unor îndelungate studii întreprinse de noi vreme de douăzeci de ani.

In Italia n'au lipsit atelierele de meşteşugari care se îndeletniceau cu restaurarea cărţilor vechi prin metode empirice, nici fizicienii, chimiştii şi biologii, care să-şi închine o parte din truda lor ştiinţifică unora din aspectele problemei. Meşteşugarii care în Italia s'au dovedit întotdeuna a fi păstrătorii unor nobile tradiţii şi în stare de o îndemânare recunoscută pretutindeni, au întrebuinţat uneori, metode neadecvate, pentru că nu aveau cunoştinţă de cauzele şi obârşiile suferinţelor cărţii încredinţate lor s'o vindece, sau aveau numai noţiuni nu prea limpezi. Oamenii de ştiinţă pe de altă parte, au avut în această direcţie, numai o contribuţie sporadică şi ocazională, ceea ce a împiedecat pe restauratorii de cărţi să profite de roadele ei când nu le-au nesocotit de-adreptul.

Nenumăratele feluri de fibre, de ţesături, de procedee de fabricaţie a materiilor din care se făureşte o carte, cum şi eterogenitatea vătămărilor, determină un nesfârşit şir de procese datorite diferiţilor agenţi distrugători, pentru al

căror studiu nu poate fi socotită îndestulătoare opera numai a chimistului sau a biologului. De aici nevoia unei conlucrări între tehnicieni şi oameni de ştiinţă, întemeiată pe o serie de principii coordonatoare.

Institutul de patologie a cărţii prilejueşte această conlucrare obţinând rezultate ce pot fi pe drept cuvânt socotite capitale.

Această instituţie armonică s'a format pe îndelete în decursul a zece ani de încercări şi experienţe. Embrionul ei a fost un atelier de restaurare care avea ca anexă un laborator pentru experienţe, înzestrat cu câteva mieroscoape şi aparate hărăzite să dea un temei ştiinţific metodelor aplicate cu prilejul restaurărilor. Pe măsură ce se obţineau, de pe urma acestor cercetări de laborator, roade noui, sporea şi patrimoniul uneltelor de studiu.

In toamna anului 1937 a început înfăptuirea planului de organizare a Institutului, căruia i-au fost alocate sumele necesare unei cât mai bune funcţionări. In scurtă vreme a ajuns la deplinătatea funcţiei sale şi până în prezent a dat numeroase dovezi de utilitatea sa nu numai din punct de vedere ştiinţific şi technic, dar şi practic.

Cum este organizat Institutul de Patologie a Cărţii.— Acum Institutul de Patologie a Cărţii este adăpostit în trei clădiri aşezate în centrul Romei, cu alte cuvinte un ansamblu de cincizeci de săli cuprinzând instrumentele, maşinile, mobilele şi materialele de studiu necesare. Pentru o cât mai bună funcţionare a fost înfăptuită o riguroasă diviziune a muncii, care se va oglindi şi în împărţirea secţiilor. Fiecare secţie, cu toate că-şi păstreaza o oarecare autonomie, care dă experimentatorilor şi tehnicienilor putinţa să-şi desfăşoare nestingheriţi activitatea, conlucrează asiduu cu toate celelalte. Nenumăratele rezultate şi viia activitate din aceşti ani dela începutul fiinţei Institutului, dovedesc cu prisosinţă temeinicia unei astfel de coordonări ca şi posibilităţile pentru viitor.

Rezultatele obţinute, atât în domeniul ştiinţific cât şi cel tehnic, sunt publicate într'un Buletin trimestrial al Institutului.

Institutul de Patologie a Cărţii este împărţit în următoarele secţii:

Secţia I-a *cuprinde:* Direcţia şi serviciile administrative. Muzeul. Biblioteca. Fototeca. Laboratorul pentru restaurări. Expoziţia permanentă, cu material necesar înzestrării unei biblioteci.

Secţia II-a *cuprinde:* Laboratorul de tip medieval pentru fabricarea hârtiei. Tipografia de tip quatrocentesc (veacul al XV-lea).

Secţia III-a *cuprinde:* Laboratorul de biologie: a) Mi-

crobiologie; b) Entomologie. Laboratorul de tehnologia hârtiei. Laboratorul de chimie. Laboratorul de optică fizică. Laboratorul fotografic. Camera de izolare şi desinfecţie.

Secţia I-a. — *1. Direcţia şi serviciile administrative:* Organizarea şi chipul de funcţionare a fiecărei ramuri a Institutului a fost astfel simplificată încât este nevoie de foarte puţine servicii administrative care să reglementeze bunul mers.

2. Muzeul: In şase săli bine luminate şi liniştite sunt aşezate vitrinele care cuprind peste şapte sute de piese ce înfăţişează cele mai diferite cazuri de alterări şi anomalii. Ele oferă un ansamblu impresionant şi uneori macabru de erosiuni, deformaţii, deteriorări.

Pe pereţi sunt înşirate fotografii înfăţişând vestigii, planuri şi reconstituiri de vechi biblioteci (Timgad, Pergamos, Atena, Roma, Tivoli), planşe care arată cât sunt de răspândite insectele vătămând hârtia, distrugerile bibliotecilor datorite războaielor, revoluţiilor, cutropirilor; istoria hârtiei şi a tiparului; cum şi diagrame statistice.

3. Biblioteca: Cuprinde cărţi şi toate revistele de specialitate în toate limbile.

Aci sunt colecţionate toate felurile de hârtie italiană dela începutul fabricării lor şi până la cele din zilele noastre, care sunt studiate din toate punctele de vedere.

4. Fototeca: este împărţită în cinci părţi: a) cea cuprinzând reproducerea codexurilor dinainte de veacul al XI-lea din colecţiile Bibliotecilor italiene; b) cea a fotografiilor înfăţişând clădirile bibliotecilor şi toate materialele cu care sunt înzestrate; c) aceea a microfotografiilor înfăţişând insecte fibre, preparate microscopice executate în laboratoare; d) aceea a fotografiilor diferite (documente, fabrici de hârtie modernă, documentări asupra restaurărilor, etc.).

5. *Laboratorul pentru restaurări:* este instalat în trei săli unde este executată cea mai delicată şi adeseori grea operaţie de restaurare a materiilor din care se face o carte (papirusuri, pergamente, hârtii de tot felul, piei, ornamente).

6. *Expoziţia permanentă, cu material necesar înzestrării unei biblioteci:* este o expoziţie pe care o organizează fabricele şi atelierele italiene care se ocupă cu materialul—dela fişier, mese şi până la pompele de stins incendiu — necesar înzestrării unei biblioteci.

Secţia II-a 1. *Laboratorul de tip medieval pentru fabricarea hârtiei:* Intr'un turn din veacul al XIII-lea a fost reconstituit un laborator medieval pentru fabricat hârtie şi o tipografie din aceeaşi epocă.

2. *Tipografie de tip quatrocentesc:* Aci a fost reconstituit

teascul primitiv al lui Gutenberg, cu ajutorul căruia se fac tipărituri.

Secţia III-a 1. *Laboratorul de biologie:* cuprinde pe cel de: a) Microbiologie, unde sunt recoltaţi după cărţi microbii ca să fie studiaţi cu deamănuntul şi din toate punctele de vedere; b) Entomologie, unde suut adunate ouă, larve şi iusecte adulte de pe hârtie, cărţi sau rafturi, etc. pentru a fi studiate cu aceiaşi grijă ca şi microbii.

2. *Laboratorul de tehnologie a hârtiei:* Aci hârtia este studiată sub toate raporturile fizice şi chimice. Acest laborator mai supraveghează şi pregătirea pastei pentru hârtie, funcţionarea laboratorului de fabricat hârtie şi bunul mers al tiparniţei. In acelaş timp se ocupă de toate problemele, privind meşteşugul graficei, supuse adesea spre deslegarea Institutului.

3. *Laboratorul de chimie:* Aci se studiază toate problemele de ordin ştiinţific, tehnic, practic din perspectiva chimiei. La acest laborator face apel adesea cel pentru restaurarea cărţilor.

4. *Laboratorul de optică fizică* este înzestrat cu toate aparatele de studiu şi observaţii. In afară de aceste aparate el mai posedă: a) un aparat de raze X; b) trei aparate pentru raze ultraviolete (Gallois, Hanau, A. E. T); c) un aparat pentru raze infraroşii; d) un epidiascop.

5. *Laboratorul fotografic:* Aci se execută lucrările fotografice după metode noui şi uneori revoluţionare.

6. *Camerele de izolare şi desinfecţie* sunt situate în afara ansamblului de clădiri care adăpostesc celelalte ramuri ale Institutului.

In camerele de izolare sunt despachetate cărţile bolnave, trimise Institutului pentru a fi vindecate sau pentru a fi studiate cauzele boalei şi vătămărilor lor. Aci cărţile rămân timpul necesar ca să se poată recolta agenţi patogeni şi sunt fotografiate în părţile bolnave sau vătămate.

In camerile de desinfectare sunt aduse cărţile după ce au fost la „carantină" şi pentru a fi înlăturate toate putinţele de contagiune. Metodele întrebuinţate sunt multiple şi ultra moderne.

Prof. ALFONSO GALLO.
directorul «Institului Regal
de Patologie a Cărţii» dela Roma

BOGĂŢIA ARHIVELOR ROMÂNEŞTI

Am fost functionar la Arhivele Statului din Bucureşti şi ştiu ce greutăţi întâmpinau cercetătorii în căutarea şi găsirea materialului istoric aflător în depozite. Organizarea şi catalogarea lui în secţii erau o taină pe care-o cunoşteam numai noi, funcţionarii, iar cercetătorii trebuiau să caute uneori şi zile întregi prin opise şi inventare (toate manuscrise lucrate de funcţionari), până găseau documentul trebuincios. Explicaţiile şi lămuririle funcţionarilor date cititorilor erau largi şi se repetau de câte ori erau cerute, ceea ce consuma timpul consacrat lucrărilor de cancelarie curente.

Această lacună în catalogarea materialului nostru arhivistic o umple, începând cu anul 1939, *Inventarul Arhivelor Statului*, publicat în colecţia *Biblioteca Arhivelor Statului* sub conducerea d-lui Aurelian Sacerdoţeanu, directorul general al Arhivelor Statului (un volum în folio mic, de 420 pagini).

Volumul a trecut neobservat, el conţine însă icoana bogăţiei noastre arhivistice. Munca istoricilor noştri (deopotrivă a cercetătorilor culturei româneşti vechi) este mult uşurată. Ştiindu-se materialul de cercetat, *este necesar ca această muncă să fie chiar îndrumată în anumite direcţii*, pentru a se evita risipirea energiilor cercetătoare şi pentru a se da studiilor viitoare putinţa să aducă *numai contribuţii nouă*, de adâncime şi de însemnătate. S'ar pune stavilă, astfel, unui mare număr de cercetări care inundă publicistica românească cu ştiri de foarte puţină însemnătate pentru istoria naţională. Istoria este selectarea şi interpretarea materialului documentar, iar nu răspândirea lui în suprafaţă, în cantitate.

Ce pot afla cecetătorii din răsfoirea acestui inventar? Care este bogăţia noastră arhivistică?

Acest imens şi variat meterial arhivistic se găseşte la Arhivele Statului centrale, din Bucureşti şi regionale, din Cernăuţi, Chişinău, Cluj, Craiova, Iaşi, Timişoara, Braşov şi Năsăud. Se găseşte în *Inventar* o expunere generală a fiecărui director de Arhivă regională, urmată de tablouri amănunţite ale fondurilor respective. Amândouă sunt suficiente pentru a te lămuri de economia organizării Arhivelor şi cuprinsul lor.

Mult mai pe larg este înfăţişată bogăţia arhivistică dela Arhivele Statului din Bucureşti (p. 1—331, câtă vreme pentru celelalte 8 Arhive avem p. 333—407).

Materialul arhivistic dela Bucureşti este împărţit în 4 secţii cu caracter ştiinţific şi istoric: Bunuri publice, Admi-

nistrative şi de Stat, Judecătorească şi Biblioteca. Secţia a 5-a, Registratura, are caracter administrativ, de cancelarie.

Materialul arhivistic constă din: documente propriu-zise domneşti şi particulare, dosare, condici şi registre, hărţi şi planuri.

La Bucureşti, Chişinău, Craiova, Iaşi şi Braşov (la Cernăuţi, Cluj, Năsăud, Timişoara lucrările de inventariere nu s'au terminat) avem 165.419 documente propriu-zise. Documentele transcrise în condici sunt la Bucureşti, Cernăuţi Chişinău, Craiova, Iaşi şi Braşov (la celelalte nu sunt lucrate) în număr de 103.255 bucăţi. Dosarele şi condicile de proprietăţi mănăstireşti (pentru epoca mai veche) şi ale Statului (pentru sec. XIX), sunt în număr de 1.475.173; pentru Bucureşti (743.508), Cernăuţi (3.487), Chişinău (79.795), Iaşi (646.644) şi Braşov (1.739), la care ar trebui să se adaoge şi cele dela Cluj, Craiova, Năsăud, Timişoara, încă nelucrate.

Cele mai numeroase documente istorice sunt în legătură cu vieaţa trecută a mănăstirilor, schiturilor şi bisericilor de mir; urmează documentele particulare şi cele de familie; apoi cele referitoare la învăţământ (Eforia Şcoalelor), la administraţie, armată, etc., etc.

La Arhivele Statului din Bucureşti se află 21.660 documente provenite numai dela Mitropolia Bucureştilor (9.005), a Moldovei (1.109) şi a celor 5 episcopii (Argeşul 2.487, Buzăul 3.529, Râmnic 2.991, Huşi 1.988, Roman 551). Sunt opise lucrate pentru documentele a 68 mănăstiri, 22 schituri şi 4 biserici de mir din Ţara-Românească; a 44 mânăstiri şi 16 schituri din Moldova. Totalul documentelor munteneşti aflătoare la Arhivele Statului din Bucureşti, este de 70.088, iar al celor moldoveneşti de 49.028.

La acestea să se adaoge şi materialul arhivistic în curs de catalogare, dela celelalte Arhive regionale. Dar imensul material aflător în arhivele particulare, sau în alte instituţii culturale! Avem astfel o mare bogăţie arhivistică, doveditoare a drepturilor noastre istorice, în acest colţ al Europei. In această notă statistică, nu e locul să arăt şi însemnătatea lui pentru istoria noastră.

DAN SIMONESCU

MANUSCRISELE LUI SIMION BĂRNUŢIU

— NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ —

In ultima sesiune generală a Academiei Române, d-l Iuliu Maniu a dăruit pentru Biblioteca Academiei Române (Secţia Manuscriselor) 15 manuscripte ale lui Simion Băr-

nuţiu. Scrisul lui Bărnuţiu e mărunt, îngrijit, cu o prezentare curată. Literele întrebuinţate sunt uneori cele latine, alteori alfabetul de tranziţie (cirilice şi latine); întotdeauna aproape, caligrafic scris, cu diviziuni pe capitole şi paragrafe, ceea ce arată că Bărnuţiu era un om de metodă şi de ordine în lucrările lui.

Cu această donaţie Biblioteca Academiei Române are în colecţiile ei aproape toate operele lui Bărnuţiu în manuscrise autografe. Insemnat este că unele dintre manuscriptele dăruite cuprind opere necunoscute până acum.

In nota ce urmează, vom clasifica manuscriptele în 3 grupe, pentru o mai metodică prezentare bibliografică:

A. Manuscripte de opere care au fost tipărite.

1. *Dreptul public natural.*

In folio, 282 pagini. Tipărit: *Dereptul naturale public*, Iaşi 1870.

2. Beck, *Psicologia empirică, tradusă pentru usulu şcolariloru dela Academia în 1856.*

In 4°, 123 pagini. Traducerea cărţii lui Dr. Ios. Beck, *Grundriss der empirischen Psychologie und Logik*, ed. III 1849 (cf. G. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Bucureşti 1924, p. 181—182). Tipărită: *Psicologia empirică şi Logica...*, Iaşi 1871, p. 1—90.

3. *Logica.*

In 4°, 166 pagini. Curs universitar, a circulat şi în ediţie litografiată; Academia Română are un exemplar, fost al studentului Niculae Tacu (II 11.340). S'a şi tipărit: *Psicologia empirică şi Logica de Simeone Bărnuţiu*, Iaşi 1871, p. 91—200 (traducere din nemţeşte, după Dr. Ios. Beck, cf. G. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Buc. 1924, p. 181—182).

4. *Pedagogia şi Didactica.*

In 4°, 496 pagini (Partea II, *Didactica*, lipseşte; scris de Simion Bărnuţiu: „tipărite"). Tipărită: *Pedagogia de Simeone Barnuţiu*, Iaşi 1870; p. 1—190 Pedagogia, iar p. 190—324 Didactica. Originalul ei german este *A. H. Niemeyers Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts*, cf. G. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Buc. 1924, p. 182—185.

5. *[Insemnări]* dintre anii 1850—1854, de mare interes autobiografic.

In 16° (mic), 128 pagini. Publicate de Gh. Bogdan-Duică, *Notes-ul de însemnări al lui Simeon Barnuţiu 1849-1863*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională din Cluj*, II (1923), Bucureşti 1924, p. 205—232.

B. Manuscripte de opere netipărite, dar cunoscute bibliografilor.

6. *Metafisica.*

In 4°, 133 pagini (scris de S. Bărnuţiu: «netipărită»). Curs univer-

sitar, dictat studenţilor; Academia Română mai are un exemplar copiat de un student, legat la un loc cu o altă operă a lui Simion Bărnuţiu, în ediţie litografiată: *Ştiinţa virtuţii.* (II 11.665).

7. *Istoria Filosofiei.*
In 4°, 439 pagini. G. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, p. 185.

8. *Despre Constituţiuni.*
In 4°, 366 pagini (neterminată, scris de Simion Bărnuţiu: «netipărită»). G. Bogdan-Duică, *ibidem*, p. 185.

9. *Estetica.*
In 4°, 91 pagini (neterminată, scris de S. Bărnuţiu: «netipărită»). G. Bogdan-Duică, *ibidem*, p. 185.

C. Manuscripte de opere necunoscute până acum cercetătorilor.

10 *[Notiţe de drept]*, Viena 1852.
In 12°, 70 caiete mici, cu notiţe în limbile română şi germană luate la diferite cursuri universitare audiate.

11. *Storia del Diritto Marittimo.*
In folio mic, 400 pagini, în italieneşte (la sfârşit data: «4° Ian. 853 Pavia»).

12. *Dereptulu Gentiloru.*
In 4°, 199 pagini. Dela p. 197—199: «Anesulu I. Literatura dereptului gentiloru», trimiteri bibliografice la Vattel Montesquieu, Bynkershock, Heinecke, Valin, Don Carlos Abren, Hubner, Wicqueport, Galliani Lampredi, G. F. de Martens, Bentham, Klüber. Heffter şi Foelix.

13. *Institutionum Theologiae Moralis, Pars 1.a.*
In folio, 92 pagini, în latineşte.

14. *Studiu comparativ despre monarhia ereditară, monarhia electivă şi republică.*
In 4°, 38 pagini.

15. *Cursulŭ alŭ treile. Lucrarea organelorŭ. Fisiologia vieţii.*
In 4°, *87* pagini, (scris de S. Bărnuţiu: «netipărită»).

Toate operele din grupa a treia sunt până acum nepublicate. Chiar dacă ele nu mai sunt de actualitate din punct de vedere juridic şi ştiinţific, totuşi au însemnătatea de a pune într'o lumină nouă activitatea didactică a profesorului S. Bărnuţiu la Facultatea juridică din Iaşi (nr. 12 şi 15). Se arată că Bărnuţiu a avut preocupări într'un domeniu nebănuit, cum de pildă dreptul maritim (nr. 11). Timpul petrecut la Viena, pentru studii, va aduce ştiri nouă (nr. 10). Caracterul filozofico-religios al operelor lui, se subliniază într'o nouă operă (nr. 13).

Colecţia de manuscripte Simion Bărnuţiu intră acum în patrimoniu public, datorită grijei cu care aceste manuscripte au fost păstrate de d-l Iuliu Maniu, donatorul lor.

DAN SIMONESCU

UN POMELNIC AL MÂNĂSTIRII BISERICANI ATRIBUIT MÂNASTIRII BISTRIȚA

Intr'o documentată dare de seamă ce d-l Constantin Turcu, o face ediției critice a pomelnicului mânăstirii Bistrița, publicată de noi [1]), scriind despre copiile sau mai bine zis traducerile amintitului pomelnic, cunoscute de noi, d-l Turcu are următoarea afirmație: *Dar pentru noi rămâne un semn de întrebare, o nedumerire, informația pe care o citim într'o publicație a d-lui Gh. Ungureanu — Familia Sion — că s'ar afla în muzeul Sion dela universitatea din Cluj „un pomelnic vechiu al m-rei Bistrița, scris în slavonește, pe pergament (p. 210)"* [2].

Mărturisim că nu am cunoscut cele scrise de d-l Gh. Ungureanu, cari textual au următorul cuprins: „*Din colecțiunea manuscriptelor* [3]), amintesc Pomelnicul dela Mânăstirea Bistrița, scris în slavonește pe pergament, în culorile roșu și negru [4])". Am căutat însă să ne documentăm și în acest sens am rugat pe d-l profesor Silviu Dragomir să ia, pentru noi, câteva însemnări succinte asupra pomelnicului lui Sion din Biblioteca Universității din Cluj, aflată astăzi la Sibiu.

Coroborând însemnările pe cari a binevoit să ni le procure d-l profesor Silviu Dragomir [5]) cu cele scrise de Gh. Ghibănescu în volumul II din Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași [6]) am ajuns la următoarea concluzie: *Pomelnicul de care amintește d-l Ungureanu nu este cel dela mânăstirea Bistrița, scris pe pergament, ci este pomelnicul mare* [7])

1. Constantin Turcu, *Pomelnicul mânăstirii Bistrița cel mai vechiu manuscris din Moldova*, în ziarul *Curentul*, anul XIV, Nr. 4771 din 29 Mai 1941.

2. Sublinierea e a d-lui Turcu.

3. Subliuierea e a d-lui Ungureanu.

4. Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, Iași, 1936, p. 210.

5. Pentru cari exprimăm și pe această cale mulțumiri d-lui profesor Dragomir.

6. Gh. Ghibănescu, *Două pomelnice vechi*, în *Arhiva.*, II (1890), p. 115–124.

7. Gh. Ghibănescu a cunoscut două pomelnice ale mânăstirii Bisericani. Primul, pomelnicul mare, cuprinzând 45 file—însă în însemnările d-lui Dragomir se arată 79 de pagini—și care începe cu următorul text: зде поминаѫтсѧ господарѣ земли молдавстѣи. Помѣни Господи доушѧ рабъ своихъ: Iѡ Ѧлеѯандръ воевода старїи, Iѡ Стефань воевода старїи и сынь его Петръ воевода... (=Aici se pomenesc domnii țării Moldovei. Pomenește Doamne sufletul robilor tăi: Io Alexandru

scris pe hârtie, în secolul XVII[1]*, al mânăstirii Bisericani*[2] *şi care la 1890 se găsea în proprietatea lui Iorgu Sion Gherei*[3]*.*

DAMIAN P. BOGDAN

IARĂŞI DESPRE IDENTITATEA GRIGORE ŢAMBLAC-GAVRIIL DELA NEAMŢ PRECONIZATĂ DE A. I. IACIMIRSKIJ

Intr'un studiu publicat anul trecut arătam cât de neîntemeiată e aserţiunea lui A. I. Iacimirskij, prin care identifica pe călugărul scriitor Gavril dela Neamţ, fiul monahului Paisie Uricul, cu mitropolitul rus Grigorie Ţamblac[4]. Am indicat cu acel prilej — oprindu-mă mai mult asupra lor — criticile pe cari le-au adus lucrării lui Iacimirskij despre Grigore Ţamblac, cunoscuţii învăţaţi ucrainieni K. T. Radčenko[5]) şi M. Hruševskij[6]). Mi-au scăpat însă atunci din vedere încă două critici temeinice aduse aceleiaşi lucrări a lui Iacimirskij de doi cunoscuţi filologi slavi şi anume cel dintâi profesorul rus P. A. Lavrov, iar cel de al doilea fostul profesor al Universităţii din Cernăuţi Emil Kalužniacki, mort în preajma războiului mondial.

Recenzia lui Lavrov e prilejuită chiar de Iacimirskij, care în 1906 prezentându-şi lucrarea la premiul Lomonosov al secţiei de limbă şi literatură a Academiei ruseşti de

---

cel Bătrân voevod, Io Ştefan cel Bătrân voevod şi fiul său Petru voevod.. (— după însemnările d-lui Dragomir — după care continuă cu alţi domni. Apoi boeri, episcopi, preoţi, ieromonahi, călugăriţe, iarăşi preoţi, oameni, milostivi, nume diferite, o mică rugăciune, calendarul marilor sfinţi — pomenindu-se, la fiecare dată din lună, donatorii mânăstirii cum şi specificarea donaţiei, sfârşind cu o rugăciune pentru morţi (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 115—116). Al doilea pomelnic e o simplă coală de hârtie împărţită în trei coloane, ce cuprind pe rând: Domnii ţării, vlădicii, preoţii, ieromonahii şi boierii (Gh. Ghibănescu, *op. cit*, p. 117).

1. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 116. D-l Dragomir arată că e «probabil din jumătatea sec. XVII».

2. D-l Dragomir arată că „La o răsfoire superficială nu am găsit însemnat anul şi autorul, nici lăcaşul pentru care s'a scris" aşa că identificarea mânăstirii aparţine lui Ghibănescu.

3. Gh, Ghibănescu, *op. cit.*, p. 115.

4. Damian P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, extras din *Arhiva Românească*, IV, Bucureşti, 1940, p. 17—20. Cf. şi idem, *Pomelnicul mânăstirei Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 31 şi n. 7 şi p. 32.

5. Damian P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, p. 20—24.

6. Ibidem, p. 25- 26.

ştiinţe, Lavrov e delegat cu redactarea referatului respectiv [1]). Să extragem din referinţele lui Lavrov ceiace ne interesează. Astfel ocupându-se de identitatea Gavril—Grigore Ţamblac, Lavrov afirmă textual următoarele: „E drept că dovezile directe şi indirecte adunate de d-l Iacimirskij după părerea noastră nu rezolvă definitiv problema, însă nu se infirmă faptul că în totalitatea lor ele l-au dus la convingerea în identitatea lui Grigorie şi Gavril [2])".

Şi întrucât în problema discutată, Iacimirskij acordă un rol important manuscrisului din anul 1389 scris de un Gavril în mânăstirea Lavra Sf. Atanasie dela Athos, Lavrov se opreşte mai mult asupra acestui manuscris conchizând: „acum însă afirmaţia autorului, că între scrisul din anul 1389 şi scrisul obişnuit al monahului de Neamţ, Gavril e o completă asemănare, e dela sine înţeles că e înlăturată (de pildă în recenziile lui Karskij, Radcĕnko) [3]). Lavrov semnalează apoi, în cercetarea ce Iacimirskij face manuscrisului din 1389, o serie întreagă de omisiuni şi contraziceri, conchizând: „Dar chiar dacă ne putem convinge că scrisul lui Gavriil scriitor la anul 1389 şi cel al schimonahului Gavriil, dela Neamţ, sunt identice *prin aceasta s'ar atesta numai identitatea celor doi Gavriil căci pentru identificarea a unuia şi a celuilalt Gavriil cu Grigorie Ţamblac, lipseşte autograful lui Ţamblac, ceiace recunoaşte şi autorul [4])*", încheie Lavrov [5]).

Am arătat în studiul nostru că Iacimirskij atribue scriitorului Gavril dela Neamţ şi alcătuirea părţii a doua din letopiseţul zis dela Bistriţa [6]), iar cu acest prilej indicam că Radčenko caracteriza astfel afirmaţiunea şi dovezile în chestiune ale lui Iacimirskij: „Argumentaţia în cazul dat e atât de superbă că ne mărginim numai în a o transcri [7])". Lavrov nu merge până la caracterizarea lui Radčenko însă nu se poate opri să nu arate că apartenenţa părţii a doua din letopiseţul dela Bistriţa lui Gavriil e „numai o deducţie a lui Iacimirskij [8])".

Lavrov conchide apoi: „Chiar dacă şi după lucrarea d-lui Iacimirskij e greu de a considera în afară de îndoială identitatea lui Grigorie şi Gavril, însă aceasta în orice caz

1. Publicat apoi in *Sbornik otdĕlenija russkogo jazyka i slovesnosti Imperatorskoi Akademii Nauk*, tom. 81 (1906), cartea 1, p. 23—40.
2. P. A. Lavrov, recenzia cit., din revista citată, 81, cartea 1, p. 33.
3. Ibidem, p. 36.
4. Sublinierea ne aparţine.
5. Ibidem, p. 37.
6. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 23.
7. P. A. Lavrov, recenzia citată din revista citată, 81, 1, p. 38.
8. Ibidem, p. 38.

nu împiedică de a recunoaşte marele interes al activităţii literare a lui Gavril, mai ales în domeniul ortografiei târnovene pe care el a urmat-o [1])".

* * *

Ocupându-se de două sbornice ale mânăstirii Neamţ scrise în anii 1441 şi 1438, fostul membru corespondent al Academiei Române, Emil Kalužniacki, exprimă într'o notă, textual, următoarele: „Despre acest Gavriil noi ştim sigur numai că între anii 1424 şi 1450 el locuia în lăcaşul Neamţului, că anume în anul 1450 avea 86 de ani, şi că ocupaţia lui principală, consta în tot acest răstimp, în copierea, destul de exactă, a manuscriselor slave bisericeşti. *Toate celelalte sunt numai presupuneri şi bănueli într'atât de lipsite de orice temeiu ştiinţific că trebue să te miri de ridicarea lor [2]).* Insă culmea improbabilităţii eu o socotesc, în cazul dat, aceia ce despre numitul Gavriil a scris Iacimirskij în paginele 230—253 ale lucrării sale despre Ţamblac, în alte relaţii nu lipsită de folos. *Eu sunt ferm convins, că dacă distinsul autor, după câtva vreme va citi din nou aceste argumente „directe" şi „indirecte" pe baza cărora el a socotit posibil să identifice pe Gavriil scriitorul dela Neamţ cu fostul ierarh ruso-apusean, Grigorie Ţamblac, apoi el se va speria de nulitatea lor desăvârşită [3])*".

Dar în afară de cele patru critici amintite mai sus: Radčenko, Hruševskij, Lavrov şi Kalužniacki, mai există şi o a cincea, a lui E. F. Karskij, un cunoscut paleograf rus, de care pomeneşte, cum am văzut, Lavrov — pe care însă nu am putut-o avea la îndemână.

Am căutat să semnalăm, în rândurile de faţă, şi recenziile lui P. A. Lavrov şi Emil Kalužniacki spre a arăta, încă odată mai mult, că identificarea lui Grigorie Ţamblac prin călugărul Gavriil dela Neamţ, preconizată de Iacimirskij — şi adoptată şi de unii dintre cercetătorii români [4])— nu numai că n'a fost admisă ci chiar înlăturată de către cercetătorii cei mai competenţi ai domeniului istoriografiei slave.

DAMIAN P. BOGDAN

---

1. Sublinierea ne aparţine.

2. E. Kalužniacki, *Sbornik Niameckago monastyria No. No. 20 i 106.* (Sbornicele Nr. Nr. 20 şi 106 ale mânăstirii Neamţ) în *Sbornik otdělenia ruskago iazyka i slovesnosti Imperatorskoi Akademii Nauk* tom. LXXXIII (1907), cartea 2, p. 3 n. 2.

3. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 17 şi n. 1.

4. Cf. de pildă: Ştefan Berechet, *Picături mărunte*, Chişinău 1923, p. 20 şi n. 8 şi p. 86 şi n. 1; idem, *Istoria vechiului drept românesc*, I (1933), p. 139, p. 141 şi n. 2, p. 142 şi n. 1, p. 151 şi n. 2, p. 152, p. 156 şi p.

O CRITICĂ RUSEASCĂ DESPRE CATALOGUL DE MANUSCRISE SLAVE DIN BIBLIOTECILE ROMÂNEŞTI AL LUI A. I. JACIMIRSKIJ

O lucrare care a fost folosită mult de către cercetătorii români[1] — datorită bogatelor date ce conţine şi în lipsa alteia similare — este şi catalogul de manuscrise slave şi ruseşti din bibliotecile româneşti, publicat acum 36 de ani de cercetătorul român după mamă, A. I. Iacimirskij[2]).

Am arătat, cu prilejul unui studiu despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române, că studiul în chestiune al lui Iacimirskij e plin de greşeli şi omisiuni, căci autorul studiului datează greşit o serie întreagă de manuscrise, omite unele însemnări din manuscrise, cercetează superficial textul unora din manuscrise, redă greşit numărul paginelor unora dintre ele, citeşte greşit unele dintre însemnările existente în manuscrise iar multe dintre aceste însemnări chiar le omite [3]).

Iată însă că o recenzie rusească arată pe larg lacunele semnalate de noi, relevând încă şi alte lipsuri, fapt care ne îndeamnă a o semnala cercetătorilor români.

Recenzia e datorită unui cunoscut cercetător rus Hr. Loparev şi e un referat pe care acesta îl face lucrării lui

---

158 şi n. 2; N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, I, p. 8 şi n. 4, p. 58, p. 239, p. 241, p. 242, p. 248 şi II, p. 27 şi 57; Iulian Ştefănescu, *Legende despre Sf. Constantin în literatura română*, extrasul — cu paginaţia revistei — din *Revista Istorică Română*, I (1931), Bucureşti, 1931, p. 257, n. 4 şi p. 258 n. 3; Victor Brătulescu, *Miniaturi şi manuscrise din Museul de artă religioasă*, Bucureşti, 1939, p. 50 şi 88 şi Ecaterina Şt. Piscupescu, *Literatura slavă din principatele române în veacul al XV-lea*, Bucureşti 1939, p. 44 şi n. 2, p. 52 şi n. 1, p. 56 şi n. 1, p. 60 şi n. 2 şi p. 126 şi n. 2 şi 3.

1. A. I. Iacimirskij, *Slavianskiia i russkia rukopisi rumynskih bibliotek* (Manuscrisele slave şi ruseşti din bibliotecile româneşti), tomul aparte LXXIX din *Sbornik otdelenija ruskago iazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademij Nauk*, S.-Peterburg, 1905.

2. Damian P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Bibloteca Academiei Române*, extras din *Arhiva Românească*, IV, Bucureşti, 1940, p. 15 şi n. 1—3 şi p. 16 şi n. 1 - 3.

3. Referatul lui Hr. Loparev e publicat în *Sbornik otdelenia russkago iazyka i slovesnosti imperatorskoĭ Akademii nauk*, tomul 82 (1907), cartea 3, p. 38—53.

Iacimirskij[1]) prezentată la premiul Lomonosov al secţiei de limbă şi literatură a Academiei ruseşti de ştiinţe[2]).

Loparev arată că studiul lui Iacimirskij e preţios „cu părere de rău însă" valoarea lui scade din cauza „numeroaselor neajunsuri de tot felul"[3]). Aşa e dispararea observaţiunilor şi a datelor bibliografice cari fac dificilă folosirea cărţii, la care se adaugă apoi faptul că o bună parte din excursurile lui Iacimirskij sunt uneori foarte lungi — ocupă mai multe pagini—fondul descrierii manuscriselor constând numai din două trei cuvinte[4]). „Toate excursurile lui nu sunt uneori altceva decât foarte lungi note bibliografice, care ar fi trebuit să fie cuprinse în note; însă odată ce întinderea lor n'ar fi permis să ocupe loc în note ar fi trebuit ca ele să fie separate, într'un mod deosebit, de descrierea propriu zisă (a manuscrisului) ca atenţia cititorului să nu se împrăştie"[5]). Deci pe scurt „o descriere cu totul nesistematică"[6]).

Loparev arată apoi lipsurile în descrierea paleografică a manuscriselor. Aşa de exemplu, în ceia ce ne interesează se arată că scrisul manuscrisului e moldovenesc, nu se indică însă ortografia lui[7]); se arată ortografia, fără a se preciza scrisul, iar alteori nu se arată nici ortografia şi nici scrisul[8]). „Dar chiar în însuşi termenii *scris şi ortografie* constă o altă lacună a cărţii" adaogă Loparev, căci Iacimirskij nu o spune categoric ce înţelege printr'unul sau prin celălalt termen[9]). Aşa într'un loc[10]) autorul caracterizând scrisul moldovenesc spune că nu găseşte necesar de a păstra termenii obişnuiţi de uncială sau semiuncială pentru-că niciunul dintre ei nu cuprinde toate particularităţile scrisului ci e înclinat a vorbi numai de *moldavo-valaškoe pis'mo* (scrisul moldo-valahic), cu toate acestea el găseşte numai 5 manuscrise cu scrisul moldo-valahic iar la cele-

---

1. Hr. Loparev, *op. cit.*, p. 43.
2. Ibidem, p. 44.
3. Ibidem, p. 44.
4. Loparev citează, în acest sens, «p. 345, 367, 808 şi altele» din lucrarea lui Iacimirskij (Hr. Loparev, *op. cit.*, p. 44 n. 1).
5. Hr. Loparev, *op. cit.*, p. 45, unde în nota 3 se indică p. 42, 296, 353, 396, spre edificare, din lucrarea lui Iacimirskij.
6. Hr. Loparev. *op. cit.*, p. 46.
7. Hr. Loparev, *op. cit.*, p. 46—47.
8. Hr. Loparev indică, în acest sens, p. XXXIII din lucrarea lui Iacimirskij (Hr. Loparev, *op. cit.*, p. 47).
9. Hr. Loparev, *op. cit.*, p. 47.
10. Ibidem, p. 48.

lalte manuscrise vorbeşte de uncială sau semiuncială" [1]. Concluzia la care ajunge Loparev e că „problema scrisului şi a ortografiei rămâne foarte neprecisă la autor" [2]).

Loparev continuă, arătând că Iacimirskij are bogate cunoştinţe bibliografice, stăpâneşte însă mai puţin darul aprofundării ştiinţifice. Şi spre a-şi susţine aserţiunea Loparev arată, argumentând, că şi părerea lui Iacimirskij, după care *judeţ* nu provine din latinescul *judex* [3]), e puţin convingătoare[4]).

In general lucrarea lui Iacimirskij e lipsită de claritate şi plină de impreciziuni şi inexactităţi — susţine Loparev [5]).

Dar pe lângă aceste lipsuri Loparev semnalează şi lacune de critică istorică. Aşa, vorbind de mânăstirea Neamţ Iacimirskij repetă [6]) ideia exprimată în *Grigorii Ţamblak* că mânăstirea Neamţ, n'a existat în secolul XIV după cum dimpotrivă cred istoricii români — adaogă Loparev — ci numai dela începutul secolului XV. Iar mai departe Iacimirskij prezintă istoria egumenilor mânăstirii, în fruntea cărora stau două nume; din anul 1392: Sofronie I, iar din 1393: Pimen. „Şi cum autorul nu combate cronologia acestor egumeni apoi noi suntem în drept (spune Loparev) să l întrebăm: dacă mânăstirea s'a întemeiat la începutul secolului XV apoi cum poate fi, unde să-i punem pe aceştia, după toată probabilitatea, întemeietorii mânăstirii, cari au trăit la sfârşitul secolului XIV?" [7]).

„Graba autorului şi neglijenţa redactării lui explică multe inexactităţi ale cărţii: aci se transcrie titlul generic[8]), în loc să se însemneze fiecare articol independent din manuscris; aci nu e arătat numărul filelor manuscrisului[9]); aci articolele din manuscris sunt prezentate fără cuvintele de început [10]); aci nu se precizează că sunt două articole cu un

1. Hr. Loparev indică, în acest sens, p. 338 din lucrarea lui Iacimirskij.

2. Hr. Loparev, *op. cit.*, p. 50.

3. Ibidem, p. 50.

4. Hr. Loparev indică, în aces senst, p. 589 din lucrarea lui Iacimirskij.

5. Hr. Loparev, *op. cit.*, p. 51.

6. Hr. Loparev indică, în acest sens. p. 768 din lucrarea lui Iacimirskij.

7. Hr. Loparev indică, în acest sens, p. 735, din lucrarea lui Iacimirskij.

8. Hr. Loparev indică, spre exemplificare, p. 467 din lucrarea lui Iacimirskij.

9. Hr. Loparev indică, în acest sens, p. 743—744 din lucrarea lui Iacimirskij.

10. Hr. Loparev indică, spre exemplificare p. 108, 154, 281, 303 din lucrarea lui Iacimirskij.

acelaşi titlu şi cuprins[1]); aci textul românesc, împotriva obişnuinţii autorului, nu se traduce[2]) apoi în sfârşit, prin graba redactării, s'au omis cuvinte iar odată sfârşitul unui cuvânt a nimerit nu în rândul următor ci în cel anterior[3]).

Dar Loparev remarcă, pe lângă lipsurile clarităţii şi inexactităţi stilistice în limba autorului, ne mai vorbind de greşelile de tipar[4]).

„Insă ceiace e mai regretabil e că există greşeli de tipar în date: în textul slavo-român e o cifră iar în traducerea rusească o alta aşa că nu ştii unde e greşală de tipar, în textul românesc sau în cel rusesc" [5]).

Şi referinţele lui Loparev se încheie prin următoarele cuvinte: „Cartea lui Iacimirskij poate servi în general ca un foarte folositor manual informativ pentru cel care începe să se ocupe cu limba literară... *însă în această lucrare, cum am spus, nu este ordine, nu este ţinuta metodei ştiinţifice şi sunt neclarităţi în preciziuni, inexactităţi în limbă, asprimi în stil şi neglijenţe în redactare. Iată pentru ce noi credem că lucrarea prezentată nu satisface cerinţele premiului complet Lomonosov, conform § 12 din statute, totuşi poate merita dacă nu* $^1/_2$ *din premiu în orice caz distincţie şi încurajare"* [6]).

DAMIAN P. BOGDAN

AL.-SADI IONESCU

Deşi atât de tânără, *Şcoala de Arhivistică,* a fost crunt lovită, chiar din primii ani ai existenţii, prin moartea prematură a profesorului ei de bibliologie.

Al.-Sadi Ionescu[7]) s'a născut la 21 Iunie 1873, la Saint-Maurice (Seine), unde tatăl lui fusese trimis pentru completarea studiilor de medicină veterinară. Venit în ţară,

1. Hr. Loparev indică, în acest sens, p. 181, 196, 621, din lucrarea lui Iacimirskij.

2. Hr. Loparev indică spre exemplificare, p. 735, din lucrarea lui Iacimirskij (Hr. Loparev, *op. cit.,* p. 51—52).

3. Hr. Loparev, *op. cit.,* p. 52, care citează, în acest sens, p. XXIX, 36, 157—160, 171, 317, 454, 858, din lucrarea lui Iacimirskij.

4. Hr. Loparev, *op. cit.,* p. 52.

5. Ibidem. p. 52.

6. Ibidem, p. 53.

7. Numele lui corect este Al.-Sadi Ionescu, cum şi semna, iar nu Al. Sadi-Ionescu (din această cauză unii bibliografi au făcut greşeli la clasificarea alfabetică a numelui). «Sadi» a fost adăogat numelui Alexandru, fiind născut în Franţa, în vremea când Sadi Carnot se afirma tot mai mult în vieaţa publică franceză.

urmează studiile secundare la liceul „Matei Basarab" din București, iar pe cele universitare la Facultatea de Litere și Filosofie, unde a ascultat mai ales cursurile lui D. Onciul și N. Iorga.

Numit funcționar la Ministerul de Externe în 1899, era sortit a și face o carieră abia în 1902, când fu recomandat funcționar la Biblioteca Academiei Române.

Aci a înaintat până la gradul de Director al Bibliotecii și a rămas un neobosit și devotat bibliotecar, până la ora 10,45 a zilei de 20 Sept. 1926, când moare în urma unui atac de anevrism, după ce tocmai terminase să scrie pe fișa cu cota II 82.412, numărul de clasificare zecimală. Moarte prematură și mult regretată, dar fulgerătoare și simbolică pentru Al.-Sadi Ionescu, care-și făcuse din biroul sălii cataloagelor dela Academia Română un sanctuar al vieții lui.

Al.-Sadi Ionescu și-a făcut prima afirmare în vieața publică în calitate de *bibliotecar*: îndrumător neobosit și priceput al „băeților lui" – cum le zicea — din Sala Catalogului, pe care i-a format distinși bibliotecari ai celei mai bogate biblioteci din țară, Biblioteca Academiei Române. El, în consultare continuă cu bibliotecarul șef Ion Bianu, a condus lucrările de catalogare, înlocuind fișele format mare ale vechiului catalog, cu fișele format internațional ale actualului catalog alfabetic, unificând și sistemul de catalogare, pe formate, în locul catalogării pe fonduri de biblioteci disparate. Lui îi datorează Academia Română și știința românească crearea catalogului pe materii, început în 1904 după sistemul Otto Hartwig, continuat din 1915 după sistemul decimal[1]), operă de mare folos pentru organizarea științifică a muncii, întrucât cititorii pot găsi, fără să cunoască autorii, bibliografia problemelor care îi preocupă.

Clasificarea zecimală a găsit în Al.-Sadi Ionescu un susținător convins (a și adoptat-o în toate publicațiile lui bibliografice) mai ales după călătoria de studii ce a întreprins pela marile biblioteci din Occident, cu prilejul participării lui, în numele Bibliotecii Academiei Române, la Expoziția internațională de arte grafice și de bibliotecărie, deschisă la 1 Mai 1914, la Leipzig.

Intors din această călătorie de studii, spune Ion Bianu, „a întocmit amănunțite și foarte instructive rapoarte despre cele văzute. Informațiunile culese servesc și vor servi

1) Ioan Lupu, *Problema cataloagelor pentru bibliotecile noastre științifice*, București 1939, p. 413 (extras din *Convorbiri literare*, Noemv.— Dec. 1938).

mai mult în viitor, la catalogarea şi buna păstrare a colecţiunilor Bibliotecii noastre" [1]).

In afară de aceste lucrări de bibliotecă, puse, în interesul binelui obştesc, bibliografia românească mai are dela Al.-Sadi Ionescu opera făcută, cum zice Ion Bianu în prefaţă (p. XXII) „cu adâncă pregătire bibliografică" şi tipărită sub titlul: Publicaţiunile periodice româneşti (ziare, gazete, reviste), tomul I. Catalog alfabetic 1820—1906, Bucureşti 1913, în colaborare cu Nerva Hodoş. Opera aceasta este fructul unei lungi experienţe din timpul conducerii Secţiei periodicelor din Biblioteca Academiei Române. Reputaţia lui de bibliotecar a făcut ca, oridecâteori se impunea organizarea ştiinţifică a vreunei biblioteci, Al.-Sadi Ionescu să fie chemat a da directivele; a organizat astfel, biblioteca Institutului economic român, a Ministerului de externe (în 1923—24, cu o echipă dintre funcţionarii Academiei Române, elevii lui) şi a Ateneului Român, pentru a cărei organizare a lăsat chiar instrucţii amănunţite, scrise.

După Biblioteca Academiei Române, a doua instituţie publică ce oferă lui Al.-Sadi Ionescu, prilejul de a se afirma în ştiinţă şi învăţământ, este *Şcoala de Arhivistică*. prin crearea secţiei de bibliologie, în anul 1925. Este meritul lui Al.-Sadi Ionescu de a fi creat la Români, în cadrul acestei Şcoale, noua disciplină a Bibliografiei.

Programa analitică a lecţiilor predate (publicată de C. Moisil, v. mai sus. p. 43—44) cu diviziuni şi subdiviziuni, arată în mod clar erudiţia adânc bibliotecărească, spiritul de ordine şi metodă ale profesorului Al.-Sadi Ionescu, pregătit şi hotărît a da dela început directive sănătoase învăţământului bibliologic românesc. Cursul l-a predat, din nefericire, numai în anul şcolar 1925—26, moartea necruţătoare curmându-i un început atât de mult promiţător. Adânc chibzuit, acest curs a înfăţişat elevilor în 7 mari capitole, *aproape toată partea practică a ştiinţei bibliotecăreşti.*

Toate ramurile acestei ştiinţe, biblioteconomia, bibliologia, bibliografia şi bibliotecografia, au fost desvoltate cu claritate, cu exemplificări din câmpul cărţii româneşti şi cu aplicaţii la organizarea tezaurului nostru arhivistic.

Când străbatem notiţele luate la cursul lui Al.-Sadi Ionescu constatăm spiritul lui sintetic şi organizator, care a putut înfăptui în România în 4 ore de curs săptămânale ceea ce în alte ţări cu o tradiţie bibliotecărească mai veche, se preda în 23—24 ore pe săptămână. Trebue să recunoaştem că în economia acestui curs, Al.-Sadi Ionescu folosise nu numai lunga lui experienţă de bibliotecar, dar şi rezul-

---

1) *Anal. Acad. Rom.*, Partea administrativă şi desbateri, s. II, t. XXXVII (1914—1915), p. 143.

tatele ultimelor cercetări de specialitate, precum și programele cursurilor similiare ținute în străinătate, mai ales în Germania [1]).

Că Al.-Sadi Ionescu era dintre puținii specialiști cari puteau împlini cu onoare îndatoririle catedrii de bibliologie, s'a văzut foarte bine după moartea lui: cursurile nu au putut fi reluate decât abia în 1929, de d-l N. Georgescu-Tistu [2]).

Este regretabil că acest curs, ridicat dela Arhivele Statului în 1934, pentru a fi publicat, n'a văzut nici până astăzi lumina tiparului.

Un discipol al lui ne spune despre Sadi Ionescu: era „dascălul sortit să inițieze generații de bibliotecari, cu cea mai evanghelică răbdare, cu cel mai tineresc avânt" [3]). Alt elev i-a cinstit cu frumoase cuvinte amintirea [4]). Pe cât de scurtă a fost trecerea lui la *Școala de Arhivistică*, pe atât de fructuoase sunt înfăptuirile lui ca profesor și pe atât de vie și recunoscătoare este amintirea lui Sadi Ionescu în rândurile foștilor lui elevi și tovarăși de lucru [5]).

Lista operelor lui Al.-Sadi Ionescu [6]).

Tipărite.

1. Academia Română. Publicațiunile periodice românești. (Ziare, gazete, reviste). Descriere bibliografică de Nerva Hodoș și Al.-Sadi Ionescu, cu o introducere de Ioan

1) Compară, de pildă, programa cursului lui Sadi Ionescu cu programa cursurilor de bibliotecari ale Centralei bibliotecelor populare 1916—1918 din Prusia (cf. *Obiecte de studiu și programe de cursuri bibliotecare*, în *Buletinul cărții*, II (1924), p. 96—100, minunată pildă de ceea ce s'ar putea înfăptui pentru pregătirea bibliotecarilor).

2) N. Georgescu-Tistu, *Studiul și organizarea cărții. Lecția de deschidere a cursului de Bibliologie la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie (22 Ianuarie 1929)*, București 1929; la p. 5—9 un omagiu adus predecesorului.

3) Perpessicius, *Al.-Sadi Ionescu*, în *Universul literar*, nr. 39 din anul 1926, p. 10.

4) I. Crăciun, *Doi bibliologi români: Ion Bianu și Al.-Sadi Ionescu*, Cluj 1937, p. 19—22 și 47—48.

5) Vezi cuvântările rostite la înmormântare, de Ion Bianu în *Universul literar*, nr. 39 (1926). p. 9—10, de Al. Tzigara-Samurcaș și Dr, Gheron Netta in *Bibliografia economică română*, seria II, vol. VI (1926). p. 129—132 (*ibidem*, p. 127—128, iarăși cuvântarea lui Ion Bianu). Al. Iordan, *Al.-Sadi Ionescu*, în *Mișcarea*, Marți 22 Sept. 1931.

6. Compară cu bibliografia dată de I. Crăciun, *op. cit.*, p. 47—48.

Bianu. Tom. I. Catalog alfabetic 1820—1906. Bucureşti 1913, în 8°, XXXIII + 812 p.

In reproducerea articolelor-programe din fruntea fiecărei reviste (uneori şi a ziarelor), vedem influenţa lui N. Hodoş şi I. Bianu, cari au conceput bibliografierea cărţilor româneşti vechi reproducând, la fel, predosloviile lor, în *Bibl. rom. veche.*

2. Tovarăşi de muncă dispăruţi. Note biografice şi bibliografice. (In: Lui Ion Bianu amintire, Bucureşti 1916, în 8°, p. 265—303).

Este vorba de colegii lui din serviciul Bibliotecii Academiei Române: Alexandru Pop, Auxenţiu Petruţiu, Nerva Hodoş, Cesar Colescu-Vartic, Septimiu Sever Secula, Ştefan Orăşanu, Alexandru Dordea şi Ilarie Chendi.

3. [Bibliografia călătorilor străini în ţinuturile româneşti]. Bucureşti [1916], în 8°, 160 pagini.

Această lucrare a fost considerată de I. Crăciun, *op. cit.* p. 47, nr. 6 ca lucrare «în manuscris». Ea a fost însă tipărită în 1916, dar războiul a risipit coalele tipărite; Biblioteca Acad. Române cu greu a putut aduna coalele unui exemplar (cota: II 128.576). Conţine operele a 199 călători dintre anii 1246—1650. Lucrarea e neterminată.

4. Bibliografia economică română (Bibliographie economique roumaine). Repertoriu bibliografic al lucrărilor relative la ştiinţele sociale, economice şi agricole (cărţi şi articole din ziare şi reviste). Anul VI. — Fasciculele VII—XII. 1913 Iulie—Decemvrie. Bucureşti 1915. (Continuă până la 1926, fasc. I—IV).

Cu titlul de mai sus, revista a apărut „publicată de Direcţia Statisticii generale din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor". Deşi revista, cât şi repertoriul bibliografic apăreau încă din 1903, totuşi menţiunea lui „Al.-Sadi Ionescu" ca «redactor» apare numai începând cu anul 1915, anul VI (prima serie), fasc. VII—XII, înregistrând publicaţiile apărute în urmă, Iulie—Dec. 1913. Sadi Ionescu a continuat apoi acest repertoriu bibliografic şi în seria a II-a a revistei, adică *Bibliografia econ. rom.* anul I, fasc. I—VI. 1921. Ianuarie—Iunie. Bucureşti 1922, până la 1926, din cari a publicat numai primele 4 fascicole.

Clasificare zecimală.

5. „Introducere" şi directive la: „Istoriografia română în 1921 şi 1922. Repertoriu bibliografic întocmit de Ioachim Crăciun şi Ioan Lupu. Sub direcţia d lui Al.-Sadi Ionescu, Bibliotecar ajutor al Academiei Române", în *Anuarul Institutului de istorie naţională,* II (1923), p. 407—410 (introducerea) şi 410—506 (bibliografia).

6. Buletin bibliografic săptămânal, în *Universul literar*, XLII (1926), nr. 1—38.

Clasificare zecimală.

Manuscrise.

7. Biblioteca Academiei Române. Instrucţiuni regulamentare de organizare. I, 120 pagini.

Caet dictando redactat de Al.-Sadi Ionescu şi aprobat de Ion Bianu, cu data de 28 Decemv. 1918, pentru folosinţa serviciilor Bibliotecii Academiei Române.

Cuprinde numeroase adăogiri şi corectări, cerute de nevoile serviciilor, făcute de Ion Bianu şi de urmaşii lui Sadi Ionescu, actualii bibliotecari dela Academia Română.

Fără pretenţii de originalitate, Al.-Sadi Ionescu alcătuia aceste instrucţii după diferite tratate de biblioteconomie, dar mai ales după nişte vechi instrucţii traduse în româneşte, — şi ele tot în manuscris, la Biroul catalogului B. A. R. — referitoare la organizarea cataloagelor alfabetice în bibliotecile din Prusia (după publicaţia *Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preuszischen Bibliotheken vom 10 Mai 1899. Zweite Ausgabe in der Fassung vom 10 August 1908,* Berlin 1909, in 8°, X + 179 pagini).

Aceste instrucţii, din caetul lui Sadi, mult simplificate, „cărora s'au adăogat mereu schimbările pe care experienţa zilnică le-a arătat ca trebuincioase" au fost publicate „cu titlu provizoriu" de d. General R. Rosetti, Conservatorul Colecţiilor Academiei Române şi al Bibliotecii, sub titlul: *Biblioteca Academiei Române. Instrucţiuni provizorii pentru funcţionarea serviciilor. Tiparul „Cartea Românească"*, Bucureşti 1940, în 8°, 110 pagini.

8. [Material bibliografic referitor la diferiţi călători străini în părţile dunărene].

Bibl. Acad. Rom., Secţia Manuscrise, Registrul de achiziţii, nr. 53 (1931). Una mapă cu 40 plicuri cuprinzând fişe (9,5 × 11,5 cm.) scrise provizoriu cu creionul.

Materialul este strâns pe baza izvoarelor directe din Bibl. Acad. Rom., cărora li se arată şi cotele, cât şi pe baza revistelor româneşti, în care se găseşte scris despre acele izvoare. Cuprinde:

A. Indicaţii bibliografice extrase din bibliografiile lui A. de Marsy (9 fişe, plicul 1), Petrovich (22 fişe, plicul 2), Th. Christian Frederich, *Bibliotheca historico-geographica* (45 fişe, plicul 21 şi 19 fişe în plicul 30), Herbert, *Repertorium über einen Theil der Siebenbürgen* (8 fişe, plicul 22) şi Engelmann Wilhelm, *Bibliotheca geographica* (6 fişe, plicul 29).

B. Fişe asupra următorilor călători, pe care-i aşez eu în ordine alfabetică (Al.-Sadi Ionescu a numerotat plicurile după alt criteriu decât cel alfabetic):

Anonimi (3 fişe, pl. 13), Arnim C. O. L. (2. fişe, pl. 16), Bathyáni Vincenz Graf (2 fişe, pl. 4), Bellerive, De (6 fişe, pl. 25), Bells John (5 fişe, pl. 17), Carra J. L. (1 fişe, pl. 38, şi 3 fişe, pl. 39), Carol XII Regele Suediei (9 fişe, pl. 26), Comisari europeni, rapoarte reproduse în diferite ziare româneşti (5 fişe, pl. 34), Consulate străine în România, rapoarte dintre 1838—1858 (39 fişe, pl. 18), Fichtel J. E. von, Fiquelmont C. L. (2 fişe, pl. 12), Fabrice Baron de, în legătură cu şederea lui Carol XII la Bender (3 fişe, pl. 24), Grotovsky (3 fişe, pl. 35), Gabriel L. (2 fişe, pl. 36), Kosmeli M. (5 fişe, pl. 3), Leduc (1 fişe, pl. 12), Lechavalier J. B. (8 fişe, pl. 15), Motraye's (3 fişe, pl. 27), Macmichael William (6 fişe, pl. 28), Neale Adam (6 fişe, pl. 11), Nonne I. G. C. (3 fişe, pl. 40), Orraci Gustav (2 fişe, pl. 37), Pizzagalli Francisc (5 fişe, pl. 9), Reissenberg L., în legătură cu Curtea-de-Argeş (6 fişe, pl. 5), Raicewich (5 fişe, pl. 14 şi 19), Recordon (2 fişe, pl. 23), Rassereau A. H. despre holeră (7 fişe, pl. 31), Struwe (6 fişe, pl. 8 şi 20), Schükei Emerich (2 fişe, pl. 31), Wilkinson (5 fişe, pl. 6 şi 7) şi Zacharia G. (3 fişe, pl. 10).

9. „38 cutii fişe bibliografice după inventarul bibliotecei Academiei Române, scrise de răp. Al. Sadi Ionescu".

Acest bogat material bibliografic cu conţinut variat (călători străini în ţările române, poate şi bibliografia românească dela 1831 încoa) a fost la Bibl. Acad. Rom., Secţia Manuscrise (v. Registrul de achiziţii, nr. 52 din anul 1931). Apoi a fost ridicat de familia autorului, pentru a fi dat Uniunii fundaţiilor regale în vederea studierii şi publicării lui (se spunea la ridicarea materialului că va avea această însărcinare d-l Alex. Rally).

Unde se află acum acest material, în ce stadiu sunt cercetările de publicare, nu putem şti.

10. Curs de biblioteconomie ţinut la Şcoala de Arhivistică şi Paleografie, în anul şcolar 1925—1926, [Bucureşti 1926], în 16°, 1045 pagini.

Din anul 1934 acest manuscris este în posesia d-lui Dr. Eustaţiu Ionescu, fratele autorului, ridicat dela d-l C. Moisil. Unde a mai fost dela moartea autorului şi până la 1934, nu putem şti precis. Se pare că au fost 2 redacţii, una la Arhivele Statului şi alta la Academia Română, în păstrarea lui I. Bianu. Cert este că în parte, a fost reprodus, fără să fie citat, de Gh. Cardaş, *Tratat de bibliografie*, Tip. „Bucovina" [Bucureşti], 1931; cf. N. Georgescu-Tistu. *Bibliografia literară română*, Bucureşti 1932 (Acad. Rom., Studii şi cercetări, XVIII), p. 115, nota 1, cu toată literatura polemică a chestiunii, la care adaugă şi I. Crăciun, recenzia asupra cărţii d-lui Cardaş, publicată în *Anuarul Inst. de istorie naţională, VI* (1932—1935), p. 716—717.

Fără pretenţii de originalitate, acest curs este în bună parte o traducere credincioasă (dar fără ca Sadi Ionescu să fi arătat aceasta) a numeroase pasagii din *Manuel du répertoire bibliographique*

universel. Organisation. Etat des travaux. Regles. Clasificotions, [Bruxelles] 1907 (Institut International de bibliographie, publication No. 63). Pentru convingere, compară textul cursului, aşa cum este reprodus de G. Cardaş, *op. cit.* p. 11-39 cu *Manuel*, p. 99—112; Cardaş, *op. cit.*, p. 44—49 cu *Manuel..*, p. 118—120; Cardaş, *op. cit*. 50-51 cu *Manuel.*, p. 120—121; Cardaş, *op. cit.* p. 89—104, cu *Manuel..*, p. 124—134; Cardaş, *op. cit*, p. 107—115, cu *Manuel..*, p. 158-163.

Restul lucrării d-lui Cardaş (p. 121—368) este independent de cursul lui Al.-Sadi Ionescu.

11. Plan pentru organizarea Bibliotecii Ateneului Român, [Bucureşti 1925], în folio, 22 pagini + 43 anexe.

Lucrarea s'a transmis într'o copie făcută de d-l Traian Popovici, distins discipol al lui Sadi Ionescu şi urmaş al lui, la Bibl, Acad. Rom.; este însă semnată de autor. Anexele, cuprinzând exemplificări, sunt scrise de mâna lui Sadi Ionescu. D-l Traian Popovici, bibliotecar şef al Bibliotecii Ateneului Român, a organizat-o după acest plan.

12. Note şi planul complet pentru o Enciclopedie Română.

După Al. Iordan, *loc. cit.* şi I. Crăciun, *op. cit.*, p. 48, nr. 8.

13. Contribuţiuni la Repertoriul bibliografic universal.

După I. Crăciun, *op. cit.*, p. 48, nr. 9. Nu ştim nimic de soarta acestor ultime două lucrări.

DAN SIMONESCU

IULIAN ŞTEFĂNESCU

Sânt patru ani de când, într'o după amiază calmă de primăvară, câţiva prieteni şi puţini ucenici l-am dus pe Iulian Ştefănescu să se odihnească într'un cimitir de margine de oraş, năpădit de verdeaţă. O moarte grabnică, venită în împrejurări turburătoare, a adus un interes trecător, mai mult pentru chipul neaşteptat în care ne a părăsit, decât pentru regretatul învăţat însuşi, care, în sfiiciunea lui cunoscută, îşi va fi dorit, de sigur, o moarte de mai puţin răsunet. Era firesc ca—în afară de cercul cercetătorilor de specialitate, care au întâmpinat cu bucurie publicarea în ultimii ani a unor fragmente postume ale sale—numele lui Ştefănescu să găsească un ecou tot mai stins la tinerii ce pătrund în şcolile superioare servite de el. N'a scris decât puţin, în ultimii ani ai vieţii, şi într'un domeniu, care cere de obicei cetitorului o pregătire atentă şi severă. Profesor de liceu, păstrându-şi

catedra până în ultimele luni ale vieţii, Iulian Ştefănescu e mai bine înţeles dacă-l integrăm în acea admirabilă pleiadă de dascăli—mai ales dinaintea marelui război — care au cinstit învăţământul nostru secundar şi au rămas—cei mai mulţi fără să fi publicat nimic — în amintirea pioasă a învăţăceilor lor, după o rodnică apropiere spirituală, ca neuitate îndreptare de muncă, de ştiinţă şi de înţelegere. Nu trebue, totuşi, să se creadă că Ştefănescu realiza tipul socratic al dascălului dispreţuitor faţă de scris. Ajunge să amintim că articolele sale, prezentate într'o formă de o perfectă limpezime, erau precedate de nesfârşite încercări, păstrate şi astăzi printre hârtiile lui, unde o pagină e refăcută, adesea, în nenumărate chipuri, înainte de a ajunge în faţa înfricoşatului judeţ al tiparului. Cine-şi dă asemenea silinţe, rămase cel mai adesea necunoscute publicului, e poate un mucenic al scrisului, niciodată un dispreţuitor al lui. In fapt, Ştefănescu era pătruns de dignitatea aproape sacră a slovei tipărite şi cazul exemplar al unui om de rafinată cultură şi deplină stăpânire a propriului câmp de cercetări, care aşteaptă să treacă de cincizeci de ani pentru a-şi tipări întâiul studiu, mi se pare vrednic de meditat. Dacă maturitatea unei culturi se vădeşte din respectul pentru valorile spiritului, atunci Ştefănescu, debutând cu simplicitate la vârsta când alţii îşi încheie, uneori, cariera, înseamnă în modestia lui, o neaşteptată mândrie pentru viaţa ştiinţifică românească. Trebue să-i fi surprins cineva compasiunea ironică pe care o păstra — departe cum era de orice ambiţii — pentru nepregătiţii gălăgioşi, dornici să se afirme cu publicaţii grăbite şi vulnerabile — pentru a-şi fi dat seama cât de pilduitoare trebuia să fie atitutinea lui, într'o cultură încă tânără ca a noastră. Viaţa pe care o ducea, izolat de oameni, cu toate multiplele lui însărcinări, cu lungi răgazuri folosite între cărţi, participa la viziunea desuetă dar nobilă, în puritatea ei, a omului care renunţă la bucuriile căminului şi ale prieteniei, pentru împlinirea asprului sacerdoţiu al ştiinţei. Ajungea să te bucuri de marea favoare de a-i trece pragul casei ca să-ţi dai seama că, pentru el. timpul avea alte dimensiuni, decât pentru lumea sgomotoasă care trecea dincolo de porţi. Stătea într'o casă veche de mahala bucureşteană, cu un gard cu zăbrele în păragină. Treceai pe lângă straturi de flori aproape sălbatice, ca să pătrunzi printr'o marchiză şi apoi, printr'un culoar de-alungul unui geamlâc, în camera sa de lucru. Aci cărţi nenumărate, caiete şi fişe stăteau amestecate cu cele mai eteroclite obiecte, desperechiate şi acoperite de colb. Se vedea bine că nu-i era îngăduit nimănui să trezească nemişcarea pe care stăpânul casei o hotărîse, în camera gândurilor

lui şi de aceasta se putea mira numai cine nu ştia să înţeleagă că păragina şi încremenirea, singure, pot mulţumi uneori acea nevoie de eternitate, pe care o ascundem în fiecare din noi. Intr'un asemenea decor, pripa şi improvizaţia nu-şi aveau locul şi Ştefănescu — mai încrezător de cât se cădea în puterile vieţii proprii—se putea gândi la opere de amploare, croite pe măsura unei vieţi de tihnă, la care era îndreptăţit sa râvnească. Se ştie cât de crâncen i-au fost sfărâmate toate aşteptările şi în ce chip s'a despărţit de noi.

Iulian Ştefănescu rămâne, însă, în atâtea privinţi, o existenţă exemplară şi nu numai prin acea surâzătoare înţelepciune pe care i-am cunoscut-o cu toţii, în ultimii ani ai vieţii. De tânăr, a arătat o curiozitate vie pentru atâtea laturi ale culturii, a pornit, la osebite vârste, dar totdeauna cu cel mai proaspăt curaj, să-şi împlinească atâtea cunoştinţe care nu-l mulţumeau pe deplin şi a păstrat mereu aceeaş seninătate în strădaniile sale, răsplătite de abia către sfârşit, în cât viaţa sa de învăţat — prezentată fie şi numai în câteva trăsături fugare — poate fi un rodnic prilej de meditare.

Născut în Bucureşti, vechi bucureştean, cum se arată şi prin vivacitatea minţii şi înclinarea către fineţe în analiză şi formulare spirituală în expresie, Ştefănescu, după ce şi-a sfârşit liceul, a urmat cursurile universităţii noastre, la secţia limbilor şi literaturilor clasice. Cu temeinica pregătire ce-o dădea pe atunci şcoala secundară şi cu aplecarea sa spre umanităţi, a ieşit mai ales un excelent latinist, cum i-a plăcut să se păstreze până la urmă, deşi părăsise de mult acest câmp special de lucru. Primii ani de profesorat şi i-a petrecut într'un oraş moldovenesc, unde a legat câteva prietenii, cărora le-a rămas credincios până la moarte.

Anii de provincie, care frâng atâtea avânturi la tinerii obişnuiţi cu bibliotecile şi mijloacele de lucru ale oraşelor universitare, au fost pentru Ştefănescu ani rodnici. Inzestrat cu o rară aplecare spre studiul limbilor vechi şi nouă, în ceasurile de răgaz pe care i le lăsa şcoala, putu adânci un domeniu, pe care via sa curiozitate îl făcea mereu mai larg. In această vreme de pregătire, s'a simţit chemat de studiile indo-germanice care, dacă l-ar fi câştigat mai temeinic, ar fi dat tinerei filologii româneşti un nepreţuit maestru. In afară de vechea slavă şi mediobulgara, pe care bănuesc că începuse să le deprindă de pe atunci, s'a îndeletnicit mai stăruitor cu limba gotă, la care era ajutat şi de o frumoasă cunoaştere a limbii germane. Interesul său pentru lingvistică trecea dincolo de domeniul indoeuropean şi-mi amintesc că — târziu după această perioadă de inimoasă iniţiere — Ştefănescu îşi mai amintea cu plăcere de

primele cuvinte ale Genezei, pe care le citise, de mult, în originalul ebraic. Când, trecut de ceeace poetul numea jumătatea drumului vieţii noastre, dar în plină maturitate a minţii, sosea după marele războiu în Bucureştii, pe care avea să nu-i mai părăsească, Iulian Ştefănescu, deşi nu-şi întrevedea, poate, cercetările cărora avea să se consacre definitiv, era stăpân pe o frumoasă cultură — înviorată de câteva drumuri în străinătate, mai cu seamă în ţările de limbă germană. Cunoştea toate limbile noui de cultură, cărora avea să le adauge în curând şi limba rusească şi, în franţuzeşte, se exprimă în grai şi în scris, cu eleganţă şi facilitate, preferând uneori să redacteze o scrisoare sau o pagină dintr'un studiu deadreptul în această minunată limbă, de o claritate care nu înceta să-l încânte. Filolog clasic, prin formaţia sa, dorea să-şi dobândească cel din urmă grad din ierarhia titlurilor academice, cu o teză de literatură elină, despre Esop. Incepuse să se orienteze în amănuntele subiectului ales, când a intervenit prin mijlocirea colegului său Niculae Cartojan, apropierea de D. Russo, regretatul nostru profesor de bizantinologie dela Universitatea din Bucureşti. Dela început, Ştefănescu rămâne cucerit de perspectivele, pe care viitorul său maestru ştie să le deschidă învăţatului încă tânăr, plin de nobile făgăduinţi. Studiile bizantine, cărora li s'a dedicat cu o neostenită fervoare, aveau să l reţină până la sfârşit, cu toate greutăţile pe care le rezervă oricărui începător, cât de înzestrat ar fi.

Adânca probitate intelectuală a lui Ştefănescu îi spunea că, deşi fost student la greacă al Universităţii noastre, nu cunoştea cum ar fi vrut o limbă de surprinzătoarea bogăţie a limbei eline. După manuale germane, la cei peste patruzeci de ani ai lui, îşi revede şi-şi sporeşte cunoştinţele, cu nesfârşite teme şi retroversiuni, pe care singur şi le îndrepta, apoi, în caete cu grijă întocmite. Ii trebuia să cunoască limba medie şi, mai ales, neogrecească. Şi de data aceasta, porneşte cu acelaş tineresc curaj, ia lecţii de limbă vorbită, citeşte — cu condeiul în mână — istoria grecească a elegantului stilist Paparrhigopulos şi ajunge, în câţiva ani, să se numere printre cei mai buni cunoscători, la noi, ai limbii greceşti, în toate fazele desvoltării ei, până în zilele noastre. Aceste neobişnuite daruri trebuiau să fie folosite după cuviinţă de disciplina noastră, care întâlneşte rar asemenea însuşiri, unite cu o atât de aleasă rîvnă. Cu pătrunderea sa cunoscută, Russo îi încredinţează una din cele mai dificile teme din câte puteau fi propuse unui cercetător al culturii greco-române: problema cronografelor româneşti, de care se ocupase el însuşi, croind drumul pentru viitorii cercetători. Un bizantinolog însemna prea puţin

pentru un atât de covârşitor câmp de cercetare. Era nevoie în acelaş timp de un cunoscător temeinic al vechii culturi româneşti, de un istoric al întregului ei domeniu sacru şi profan, de un iniţiat în hagiografie şi în cele mai felurite probleme, ce ţin de disciplinele teologice. Cu aceeaş nedesmințită, senină stăruinţă, Iulian Ştefănescu, ajunge în câţiva ani cel mai calificat cercetător în acest câmp de lucru, pe care avea să-l cultive până în ultima lui zi. Modestia sa înăscută şi exemplara sa conştiinciozitate îl împiedică să dea la lumină rezultatele unei munci uriaşe, care ceruse consultarea unui covârşitor număr de manuscrise româneşti din ţară şi străinătate. După mai bine de opt ani de studiu se încumetă să desprindă un capitol din ceeace trebuia să fie vasta sa operă, rămasă neînchegată, şi să-l prezinte ca teză de doctorat în bizantinologie, după ce fusese publicat cu puţin înainte într'o revistă de specialitate. Impresia pe care studiul său, ce privea *Legende despre Sf. Constantin în literatura română*, a lăsat-o asupra cetitorilor de specialitate a fost excepţională. Lumea ştiinţifică românească descoperea un cunoscător de o uluitoare erudiţie în tot ceeace privea cărţile de ritual ale ortodoxiei, orientându-se deopotrivă de uşor în textele vechi româneşti, greceşti sau slave, cu o documentare bibliografică surprinzătoare, pe care o folosea o minunată inteligenţă critică, stăpână pe o exprimare limpede şi sigură. Celelalte studii, apărute puţini ani mai în urmă, şi privind *Viaţa Sfintei Parascheva cea nouă de Matei al Mirelor* sau *Epopeea lui Mihai-Viteazul în limba greco-rusească, în secolii 17 şi 18*, nu fac decât să întărească unanima preţuire pe care şi o câştigase printre învăţaţi. Paralel cu preocupările ştiinţifice, Ştefănescu rămânea dascălul plin de tact pedagogic şi de afabilă comunicativitate, pe care l-am cunoscut. Asistent pe lângă catedra de bizantinologie a Facultăţii de Litere, Profesor de paleografie greacă al Şcoalei superioare de Arhivistică şi Paleografie, dela înfiinţare până la moartea lui, Ştefănescu prin cultura sa, care-i îngăduia cele mai atrăgătoare apropieri de idei în expuneri, prin răbdarea cu care urmărea şi pe cei mai neînzestraţi elevi, prin stăpânirea deosebită a disciplinei sale, a fost unul din acele rare exemplare de elită, care au salvat dela o definitivă părăsire, oarecum prin prestigiul său personal, domeniul încercat al studiilor greceşti dela noi. Cu puţin înaintea morţii, ca o recunoaştere târzie, i s'a încredinţat conferinţa de studii bizantine dela Universitatea din Bucureşti, creată pentru el. Cursul pe care-l desvolta, consacrat acelor cărţi liturgice, pe care le cunoştea fără greş, făgăduia să fie un îndreptar şi pentru cei mai pretenţioşi oameni de specialitate. O

moarte năpraznică, de care vorbesc cu spaimă înseşi aceste cărţi de cult, asupra cărora întârziase atâţia ani din viaţă, a pus capăt celei mai luminate munci, celor mai îmbucurătoare nădejdi. Câteva fragmente de studii, publicate postum, mărturisesc pentru preocupările sale, niciodată părăsite, până în ultimul ceas. O bibliotecă strânsă cu trudă şi cu aleasă grijă, a venit să îmbogăţească două dintre şcolile la care a slujit. Ostenelile sale s'au vădit binefăcătoare şi după moarte De dincolo de hotarele vieţii, sfiiciunea sa, turburată de orice laudă, să privească cu îngăduinţa ce-o păstra învăţăceilor, aceste rânduri de recunoaştere şi de mişcată aducere aminte.

ALEXANDRU ELIAN

LUCRĂRI

1. Legende despre Sf. Constantin în literatura română, în *Revista Istorică Română* 1 (1935) p. 251 — 297.

2. Viaţa Sfintei Parascheva cea nouă de Matei al Mirelor, în *Revista Istorică Română* 3 (1933) p. 347 - 377.

3. Epopeea lui Mihai-Viteazul în lumea greco-rusească, în secolul 17 şi 18, în *Revista Istorică Română* 4 (1934) p. 141—174 + 1 pl.

4. [Cronografele româneşti: tipul Danovici, partea I] în *Revista Istorică Română* 9 (1939) p. 1 - 77.

5. [Manuale şi dicţionare greco-române] in *Revista Istorică Română* 10 (1940) p. 140 - 163.

NECROLOAGE

1. [Victor Papacostea], † *Iulian Ştefănescu*, în *Universul* 54 (1937), nr. 138, cu data de 22 Mai, p. 10.

2. Diac. Gh. Moisescu, *Moartea Profesorului Iulian Ştefănescu*, în *Biserica Ortodoxă* 55 (1937), p. 375—376.

3. C. C. G [iurescu]. † *Iulian Ştefănescu*, în *Revista Istorică Română* 7 (1937), p. 472 - 474.

4. Vasile Grecu, *Iulian Ştefănescu, (1880 - 1937)*, în *Codrul Cosminului* 10 (1936—1939) p. 676 - 679.

Note bibliografice

I. DĂRI DE SEAMĂ

Siebenbürgen. Herausgegeben von der Ungarischen Historischen Gesellschaft, Budapest 1940. 309 [— 311] p. (31×24,5 cm.), cu multe planşe şi hărţi afară din text.

Scopul acestei lucrări, de ireproşabilă tehnică, reese din prefaţa alcătuită de Societatea istorică maghiară la 1 August 1940: „Am Vorabend der gerechten Neuordnung Europas ist die Zeit gekommen, dass wir zu den Waffen der Wahrheit greifen und frei bekennen, was die mit Blut und Können erworbennen Rechte des ungarischen Volkes und die in harter Arbeit gefeiten Forderungen der Nation uns zu sagen gebieten". Tot acolo se mai precizează că nu e o carte datorită propagandei ci, închinată numai adevărului, prin îndelungate cercetări şi studii serioase, caută să înlăture minciunile şi falsificările.

Şi armele adevărului şi lupta împotriva minciunilor ne sunt deopotrivă de scumpe şi nouă, deaceea aplaudăm orice iniţiativă care le îmbrăţişează. O aplaudăm şi pe aceasta. Ceva mai mult. Suntem bucuroşi ori de câte ori apare o carte despre Transilvania, pământ legat de însăşi fiinţa neamului nostru şi de tot ce ne poate fi mai scump. De munţii ei se leagă drama strămoşului Decebal şi îndârjita apărare romană din sec. III. De glia Transilvaniei au fost hrăniţi juzii şi voevozii necunoscuţi ai evului mediu românesc până când tot de acolo au pornit cetele vitejilor care au întemeiat ţări şi dincoace de munţi. De sufletul românesc ardelean ne simţim legaţi prin toată suferinţa de o mie de ani, până când am căpătat deplina libertate să fim iar noi în ţara noastră *şi numai în a noastră*. Este firesc dar ca la apariţia unei *cărţi bune* pentru Transilvania să fim mai mult decât mulţumiţi.

Este explicabil deci ca şi cartea de faţă să ne producă plăcere privindu-o. Insă bucuria noastră nu se poate limita numai aici. Orice carte despre Transilvalnia trebue şi cetită.

Inainte de a porni la acest lucru ţinem să precizăm că nu ne interesează nici pe noi propaganda şi suntem de acord cu *oricare* cercetător al adevărului. In ceace ne priveşte, cu ani în urmă, ne-am fixat calea cercetărilor noastre: „existenţa Românilor în actuala ţară, prin

numărul lor covârşitor, este cea mai hotărîtoare dovadă a dreptăţii lor [1]".
Iată temeiul care ne împiedică să alunecăm pe pante greşite. Re litatea elementului istoric se adaugă numai ca un suport moral. Fireşte că nu-l putem părăsi în ruptul capului, pentru nimic în lume şi nici chiar de dragul celei mai frumoase minciuni.

Iată de ce frumosul volum *Transilvania* ne-a adus în faţă toate aceste lucruri şi ne-am grăbit a-l ceti cu toată atenţia cuvenită. Rezultatul lecturii se înfăţişează în paginile de faţă. Ele se îndreaptă către orice om de bună credinţă care poate stăpâni dreapta judecată.

Cartea se deschide cu o hartă în relief a „Ungariei". E vorba de Ungaria istorică. Editorii uită, ca de obiceiu, că argumentul istoric nu poate fi decât un element în plus pentru consolidarea realităţii etnografice. Nu vedem ce temeiuri actuale se pot aduce în sprijinul aşa zisei frontiere istorice maghiare la Adriatica, în Bürgenland, Slovacia şi în celelalte părţi. Istoriceşte nici atât. Ungaria dela Trianon a fost şi în trecut înconjurată totdeauna de *ţări libere*, uneori unite cu ea *numai prin coroana regală*, aşa de des invocată în studiile istorice ungureşti. Dar orice coroană regală nu constitue decât un drept moral valabil atâta timp cât e liber consimţit şi cât îşi merită prestigiul. Ori prestigiul coroanei maghiare a fost deseori ştirbit şi cu totul sfărâmat la Mohács (1526). Numai datorită generozităţii Casei de Austria a mai fost păstrat pentru o parte din «Ungaria» şi adoptat dela 1699 înainte pentru Ungaria reală.

Dar dacă prin imposibil principiul adoptat la redactarea hărţii este bun, atunci «frontierele Ungariei» nu se pot opri aici. Matiaş Corvinul, un biet Român şi el, respins din Transilvania, învins în Moldova, a fost totuşi rege în Boemia şi învingător în Viena; iar tatăl său, Iancu din Inidoara, a mers până în Câmpul Mierlei şi a străbătut mahalalele Sofiei înainte de a muri sub zidurile «Nándor-Fehérvarului». Pentru prestigiul sacrei coroane maghiare propunem făuritorilor nouei Europe, să servească Ungariei istorice *adevăratele* sale frontiere «tot istorice». Ungurii n'au nici un motiv să nu-şi ceară drepturile istorice integrale.

Contele Paul Teleki, nu de mult răposat din propria-i bunăvoinţă, se ocupă cu *locul pe care îl are Transilvania în Ungaria şi în Europa* (p. 9—19). Nu înţelegem de ce «în Ungaria». Geopoliticii au afirmat categoric, şi nicio realitate nu-i desminte, că Transilvalnia este *un centru* vital şi nu o provincie estică a unui himeric regat oarecare [2]).

Este drept că Dunărea formează un basin unitar, dar nu numai pentru cât a fost „ein Grundgedanke" al concepţiei Sf. Ştefan (p. 11), ci pentru atât cât este ea: din Pădurea Neagră până în Deltă. Nici elementele naturale, climatice, vegetale, etc., iarăşi nu vor să se oprească în limitele acelei stranii concepţii. Atât la Budapesta cât şi la Bucureşti va fi aceiaşi climă şi a vrut sau n'a vrut Sf. Ştefan, dar dela Cetatea

1. A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei Românilor în evul mediu*, Bucureşti 1936, p. 6; lucrare premiată de Academia Română cu marele premiu Gh. Asachi.

2. R. Hennig, *Geopolitik*, ed. II, Leipzig-Berlin 1931, p. 57.

Albă până la Viena grâul şi porumbul vor creşte mai departe la fel. Este o copilărie să se creadă că Sf. Ştefan şi ceilalţi sfinţi ai Ungariei, au putut avea vreo concepţie izvorîtă din elementele naturale, în vremea în care au trăit ei. In afară de goana după determinarea unui discutabil prestigiu de coroană este exclus să li se mai găsească vreo concepţie. Abea mai târziu se va adăuga lupta pentru propaganda catolică. Dar aceasta nu are nimic de a face cu politica ori cu realităţile geografice sau etnografice.

Ungaria n'a fost un bastion. Cât de mare a fost acest aşa zis bastion pentru Europa se poate vedea din faptul că de îndată ce cineva străbătea şirul cetăţilor moldoveneşti dela Nistru şi pe cele munteneşti ori sârbeşti dela Dunăre, putea în linişte să ajungă la Oradea, ba încă chiar până la Viena. Aşa au făcut toţi barbarii răsăriteni după ce Roma n'a mai lăsat acvilele sale în Carpaţi. Aşa au străbătut Ungurii, Pecinegii, Cumanii şi Tătarii până s'au format statele române. După aceea cât timp voevozii dela Argeş şi dela Suceava au ţinut piept, nimeni n'a mai trecut. A fost însă destul ca ei să înceteze de a mai lupta şi semiluna s'a fixat biruitoare pe zidurile Budei fără nici un fel de jenă faţă de sacra coroană atât de des invocată acum.

Transilvania este fără îndoială un „Mikrokosmos" (p. 12), dar nu în unitatea Ungariei istorice ci în ea însăşi. E adevărat că există un transilvănism unguresc şi unul german — viţe sădite din altă parte care şi-au păstrat o parte din specificul lor vechi — dar nici de cum unul românesc. Nicio conştiinţă n'o poate mărturisi, niciun izvor istoric n'o atestă. Pretutindeni este numai o conştiinţă unitară a românismului. Insinuarea autorului nu poate avea aderenţi.

In privinţa numelui ar fi oţios să discutăm dacă a fost întâi forma latină, *Transilvania*, şi mai pe urmă cea ungurească, *Endély*, sau invers, dar e cu totul nefundat că „erst mit der dakorumänischen Konzeption in 19. Jahrhundet kam von Geschichtswissenschaft und Literatur aus der Name Transilvanya in Gebrauch" (p. 12-14). Oare *Ultrasilvana* Notarului Anonim şi „Raynoldus *ultrasilvanus* episcopus" al călugărului Rogeriu, ca să nu mai amintim pe toţi voevozii şi ducii transilvani, nu arată un nume istoric din plin ev mediu? Dacă ar fi încă în viaţă autorul acestei afirmaţii i-am recomanda toată bibliografia maghiară pe cinci secole anterioare sec. XVIII şi s'ar convinge de ce frecvenţă istorică are „Transilvania".

In ceeace priveşte «beim Volke erst seit dem rumänischen Regime» (p. 14), credem că e o inadvertenţă de gândire. Nici odată şi nici acum Românii din Transilvania, aşa cum o înţelegem politiceşte, n'au mărturisit şi nu mărturisesc că sunt din Ardeal sau Transilvania. Pentru ei Transilvania e numai ţinutul dintre Murăş şi Someş (ţara de peste păduri), adică regiunea de stepă. De jur împrejur sunt „ţări româneşti" (Ţara Oaşului, Oltului, Haţegului, Moţilor etc), şi toţi locuitorii aparţin acestor ţări, oricare ar fi numele lor.

Teleki crede că Munţii Apuseni nu constitue un hotar nefiind înalţi, bazându-se pe geograful maghiar Rónais (p. 14). Dar înălţimea acestora (Vlădeasa cu 1838, Bihor cu 1850, Muntele Mare cu 1828, Bătrâna cu 1556)

etc.) depăşeşte cu mult media, care este sub 1500, a munţilor dintre Moldova şi Ardeal. Numai Lăcăuţul (1777) şi Ceahlăul (1911) depăşesc singuratici înălţimea obişnuită. In schimb Ardealul se leagă de Câmpia Tisei prin două văi practicabile (Murăş şi Someş) în timp ce în nicio parte dela Rodna până la Retezat munţii româneşti nu sunt un obstacol. O spune şi Teleki că au putut fi trecuţi de primii păstori români, care veneau din Balcani (p. 17). Nici nu puteau veni mai de aproape!

In ceea ce priveşte acea „importantă" cale comercială şi administrativă (p. 16) care ar uni Ardealul cu Ungaria, ea se reduce la constatarea istorică a tuturor privilegiilor pe care bogatele cetăţi săseşti le-au avut în trecut pentru comerţul *în* Transilvania şi *peste munţi* cu ţările româneşti şi nici de cum cu Panonia. In partea acestor ţări s'au desvoltat şi marile oraşe transilvănene, care nu sunt ungureşti. Evident că Teleki explică imediat lipsa populaţiei ungureşti, pe care o ştia acolo toată lumea de când cu Arpad: „Türken-und Freiheitskriege haben das Ungarvolk auch hier dezimiert» şi evident urmarea firească, năvala română venită să ocupe locurile libere. Aceşti Români au şi desnaţionalizat pe puţinii Unguri rămaşi acolo (p. 16). Bieţii Unguri rămaşi fără protecţie şi puţini la număr şi-au pierdut atât legea cât şi limba sub vexatoria stăpânire românească de până la 1918! Dacă s'ar găsi o singură mărturie în sprijinul ei aş admite aserţiunea telekiană.

Dar este vizibil la ce tinde ea. O mărturiseşte singur autorul: „Der Karpathenwall ist nicht nur eine mächtige Scheidewand, führen doch auf einer Grenzlänge von über 1000 km nur zehn Pässe von durchsichtlich 850 m Höhe über ihn von Siebenbürgen nach Rumänien, er ist auch ein 80—100 km breiter fast unbewohnter Waldgürtel durch den nur vier Schienenstränge die beiden grossen, in Wesensart und Kultur so verschiedenen Landeshälften verbinden" (p. 18). Numai că afirmaţiile sunt gratuite. Cine cunoaşte munţii aceştia îşi dă seama de salba satelor de pe un versant pe altul, toate româneşti de caracter risipit. La Orşova, Turnu-Roşu, Bran, Predeal, Bratocea, etc., nici nu-ţi dai seama unde sfârşesc satele Ardealului spre a începe ale vechiului Regat. Dar geografii unguri văd numai ce cred că le convine şi nu realitatea, însă nu suferă toată lumea de daltonism. Deaceea articolul lui Teleki este rezultatul unei înşirări de neadevăruri grosolane.

Harta vegetaţiei, compusă de prof. Iuliu Prinz în 1936, arată unitatea agricolă a Ungariei propriuzise, însă adaugă o inexistentă regiune de viaţă păstorească liberă dela Focşani-Buzău spre Dunăre şi în regiunea Iaşi-Bălţi. Ţăranii noştri din acea parte ar fi bucuroşi să aibă măcar izlazuri suficiente. Harta lui Kniezsa cu privire la popoarele Transilvaniei înainte de aşezarea Românilor şi Saşilor, e pură invenţie. Prioritatea Ungurilor faţă de Români cu nimic nu poate fi dovedită. Culorile sunt însă foarte vizibil redate şi reţinem răspândirea [Pseudo-] Slavilor din acea vreme. Harta porţii dela Focşani ne îndeamnă să credem că Muntenia trebue să fie adăugată coroanei sf. Ştefan, ca Ungaria să poată apăra civilizaţia Europei de invaziile răsăritene. Ce se va face însă Germania care n'are o astfel de fericită poartă şi nici un bastion unguresc de apărare? Incepem să ne temem de soarta tristă ce-i pre-

găteşte viitorul. Să ne fie îngăduit însă, ca în locul aserţiunilor istoricilor unguri, să lăsăm toate acestea pe seama soldatului german, care ştie ce înseamnă un hotar şi mai ales, cum se apără o patrie.

Ne face plăcere schiţa bisericei de lemn din Drag (p. 20) fiindcă e românească. Tot aşa şi vederile care o urmează.

D-l Valentin Hóman pune în evidenţă *misiunea Ungariei în ţinutul* (el îi zice basinul) *carpatic* (p. 21—37). Reţinem că Transilvania a fost străbătută de toate neamurile barbare, din toate părţile şi că a fost un ţinut de lupte aprige între ele, fiindcă n'a fost un „Grenzgebiet" (p. 23). Unde este dar bastionul lui Teleki? Valoarea culturală şi politică a Transilvaniei trebuia să o dea cunoscutul popor maghiar, care încă pe când era în stepa rusească avea «o foarte înaintată cultură agricolă, vinicolă, comercială şi industrială» (p. 24). Ce înapoiaţi faţă de ei ne apar Francii, Germanii şi Italienii din acea vreme! Ceva mai mult. Tratatul lui Arpad cu împăratul Arnulf (892) „ist mit dem Beginn der westlichen Orientierung der ungarischen Politik gleichbedeutend» (p. 24). Era normal ca înapoiatul Apus să intre imediat în orbita «politicei» lui Arpad, căci de o simplă întâmplare în măsurarea forţelor, unii apărându-şi bunurile alţii râvnindu-li-le, nu poate fi vorba! Această politică a făcut ca «die Schwerpunkt der ungarischen Ansiedlung fiel auf die Donaugegend und den pannonischen Landteil» (p. 24). Se ştie doar că de acolo n'au mai pornit aiurea. Impăraţii Henric şi Otto nu s'au luptat cu ei şi nu i-au oprit în drumul lor de pradă, iar Francezii nu s'au temut niciodată de teribilii Ugri. Doar Lombarzii (?), Bavarezii şi cu ei formaseră încă de atunci «die erste embryonale Form der italienisch-deutsch-ungarischen Zusammenwirkung» (p. 24). E probabil că şi atunci tot Ungurii sunt cei care au făcut onoare celorlalte două neamuri!

Marile idei tot zbuciumă capul bieţilor prinţi maghiari până când Sf. Ştefan creiază directivele maghiarimii însurându-se cu Gisela Bavariei şi măritându-şi sora cu Veneţianul Petru, indicaţie a viitoarei linii politice (p. 26). Dacă Sf. Ştefan a vrut de soţie o frumoasă bavareză, e de crezut; dar că ducele Bavariei şi-a dat fata şi că Petru a luat pe sora lui Ştefan fiindcă a vrut acesta, e greu de bănuit. Fetele împăraţilor bizantini, unele porfirogenite, şi-au găsit deseori pat nupţial în lagăre barbare; deasemeni fete de despoţi greci, de crai sârbi şi ţari bulgari au trecut în haremul sultanilor. Cu ce interes se făceau toate acestea? Să o spunem noi, după mărturiile cronicelor: să îmblânzească fiara sălbatecă măcar pentru o vreme. Şi atât.

Imposibilitatea unei politici strict ungureşti o denotă chiar adoptarea catolicismului. Acesta n'are graniţe. El face misionarism. Lipsa evidentă de elemente maghiare suficiente l-a făcut pe Rege să adopte expresia că «slabă şi neputincioasă este ţara cu o singură limbă şi un singur obiceiu» (p. 26). De aici a resultat însă faptul — şi aici stă toată nenorocirea ungurimii — că «la sfârşitul sec. XII au venit şi Românii la început răzleţi, mai apoi în cete» (p. 28). Venind tocmai din Balcani, ei şi-au păstrat totuşi în mijlocul ungurimii limba, credinţa şi obiceiurile. Numai nobilii lor «zumeist bulgarischer, kumanischer und petschenegischer Abstammung» au trecut la catolicism şi s'au maghiarizat (p. 28). E ceiace

afirmam mai sus: catolicismul nu are patrie. E de discutat întru cât şi în ce sens a colaborat coroana maghiară la întemeerea Principatelor române (p. 28).

Crearea acelui tip maghiar european prin amestecul cu celelalte naţionalităţi, locale sau colonisate, nu reese din «geniul încarnat în Sf. Ştefan pentru zidirea unui stat maghiar» (p. 29) ci dintr'o simplă realitate: puţinătatea maghiarimii. Dacă papa Silvestru II ar fi pus coroana regală pe capul unui principe slavon sau român, poate că azi maghiarimea ar fi de domeniul strict al istoriei. Soarta Ungurilor ar fi fost asemenea celei a Pecenegilor şi a Cumanilor.

Ar fi fără sens să urmărim mai departe cum au fost înfăptuite, după afirmaţiile lui Hóman, „scopurile naţionale ale politicei lui Ştefan» (p. 30-32). Observăm însă că dacă a existat o politică naţională la vreun neam din această parte, atunci aceea este de sigur politica românească. Ea nu este deloc „oscilatorie" (p. 32) ci conservatoare în faţa nenumăratelor pofte vecine. Apărătorul Ungariei Iancu de Inidoara şi fiul său Matiaş „regele naţional maghiar» (p. 33), arată cât de naţională era Ungaria. Acel „sânge strămoşesc străin" pe care îl aminteşte Hóman ca fiind în vinele craiului Matiaş, era românesc. E cuminte recunoaşterea că *misiunea* regatului maghiar nu mai poate fi împlinită după Mokâcs (p. 34). Principii Transilvaniei (p. 35) nu reiau această idee fantoşe. Ei trăesc cu realitatea şi n'o aservesc decât intereselor lor. Ioan Zapolyai nu este un „*Ungur de misiune*" ci un Sârb. cum o arată numele: «Câmpeanul». Se recunoaşte însă că de acum înainte Ungaria nu mai are misiune ci luptă doar pentru existenţă (p. 36). E singura afirmaţie adevărată.

Ne surprinde enumerarea celor trei naţiuni unite «ungarische Adelige, Székler-Ungarn und Sachsen» (p. 35). Documentul din 1437 Sept. 16 precizează «nobiles, Saxones et Siculi» deci distinct nobilii unguri, Saşii şi Secuii, care orice s'ar zice, nu sunt Unguri. Lepes nu poate fi învinovăţit de pleonasm. Tot aşa de nefundată e şi afirmaţia că acum dau iar năvală Românii în Transilvania, alungaţi de Turci (p. 36). Din punct de vedere politic nu e nicio deosebire între raporturile Ardealului şi Ţărilor Româneşti cu Turcii, iar izvoarele istorice în timp ce arată în Ardeal o penetraţie sud-balcanică (macedoneană) de negustori care vor crea acolo compania grecească şi o bună burghezie, din Ardeal vin în principate sate întregi de fugari români spre a întemeia Sloboziile şi Vardeenii noştri. Ne pare rău că n'avem publicate încă documentele domneşti care o atestă. Ele sunt însă în arhivele noastre.

In ceeace priveşte teoria „continuităţii daco-romane" dacă are temeiu sau nu (p. 37), Unguri nu vor fi în stare să o spună, dar că Ungaria poate avea încă o misiune europeană, urmează să o creadă numai ei. Nu mai e timpul ca orice lăudăros să fie crezut.

Părerile d-lui Andrei Alföldi despre *Daci şi Romani* sunt cunoscute (p. 41—46). Se găseşte aci afirmaţia, ca de obiceiu nedovedită, că Aurelian a ridicat din Dacia, sub protecţia trupelor toate urmele romane şi tot poporul spre a-l aşeza în Moesia unde vor deveni păstori nomazi, vorba d-lui «mit einem Wort: alle Vorbedingungen der römischen Lebensform hörten mit der Räumung auf" (p. 44). Acestor afirmaţii îi o-

punem rezultatul cercetărilor .d-lui C. Daicoviciu, cu importante rcutăţi epigrafice. După «catastrofa romanităţii» de aici, adusă de Traian şi sfârşită de Aurelian, şase veacuri au hălăduit în Transilvania neamurile germanice, turceşti şi slave (p. 46) care probabil că au fost maghiarizate mai apoi!

D-l Valentin Hóman adaugă încă câteva pagini despre *Secui* (p. 47—54). Un excurs asupra veacurilor ce urmează după Aurelian îl face să întâlnească pe «blasii», care sunt „olasz", în sec. XI, dar Românii «oláh», nu apar în Transilvania înainte de începutul sec. XIII (p. 48). E curios că Teleki îi aflase ceva mai înainte. Alături de Vlahi Hóman găseşte încă un „popor", Secuii, în cronicile sec. XI—XIII (p. 49). Aceştia nu sunt decât rămăşiţele Avarilor (p. 50) şi Cumanilor (p. 53). Teorii poate face oricine; documentele însă nu pot fi inventate. Dar că voevodatul lui Basarab este o creaţie maghiară şi că judeţul Săcueni era numit aşa în sec. XVIII, după populaţia sa de Secui, depăşeşte, nu numai izvoarele istorice, ci şi bunul simţ (p. 52). Tot acolo sunt înscrise şi enormităţile că Târgovişte, Buzău şi Chioara sunt comunităţi „mit ungarischen Namen" (p. 52). Dacă d. Hóman va continua să traducă tote topicele lumii, va avea ocazia să revendice pentru Ungaria chiar şi Yorkujfalu!

D-l Elemér Mályusz vorbeşte despre *Unguri* (p. 55—60). Fireşte, Ungurii au aflat în Ardeal pe Slavi. Peste ei s'au aşezat neamurile lui Gyula şi al lui Kende. Cu o preciziune demnă de invidiat se indică succesiv aşezările lor. Intre cele mai categoric ungureşti amintim Gald şi Frata. Văile Someşelor erau curat ungureşti (după câte se ştie numele e finougric!) iar «die Rumänen werden hier erst nach dem Mongolensturm sesshaft» (p. 60).

Istoria *Saşilor* e rezumată de Bela Pukánszky (p. 61—65). Ne întrebăm de ce nu găsim nimic despre pastorul St. L. Roth ucis de Unguri la 1848. Pe semne că activitatea şi ideile lui nu sunt de acord cu ale d. Pukánszky.

Prietenul istoricilor români, d. Layos Tamás al. Treml se ocupă cu trecutul *Românilor* (p. 66—76). Abia către 1200 se împestriţează etnografia Transilvaniei şi cu Români prin părţile Făgăraşului, veniţi din sudul Balcanilor, deci nu din Balcani. Două sute de ani mai târziu ajung şi pe Târnave. Erau păstori nomazi, de unde şi echivalenţa vlah=păstor, echivalenţă discutabilă în timp şi spaţiu. De altfel toate cuvintele *mai eculturale* le împrumută dela Unguri. Nimic n'au moştenit dela Romani afară de Sărună pentru Salonic (p. 68). Dar tot au făcut şi Românii aceştia ceva: au valahisat dinastia cumană a Basarabilor (p. 69). Celelalte idei, cu divagaţii asupra Românilor balcanici şi mărturia lui Kekaumenos despre necredinţa Vlahilor (ce legătură are el cu Transilvania?), formează capitolul cel mai neserios al întregului volum.

Ştefan Kniezsa se ocupă de *numele geografice ale Transilvaniei* (p. 77—84). Numele ungureşti ale râurilor de seamă — Szamos, Körös, Maros, Temes, Olt, Ompoly — care vin din epoca preromană, nu pot fi explicate decât prin ipoteză, transmiţătorii în nici un caz n'au fost Românii, care zic Someş, Criş, Mureş, Timiş, Olt şi Ampoi după vechea

formă ungurească! (p. 78). Streiu şi Bârzava sunt slave. Româneşti nu sunt decât Căprioara, Margina, Râuşor şi Cernişoara (p, 79). Pentru celelalte Românii, când n'au împrumutat alterând cuvintele, au tradus în limba lor ca pe Hosszúmező, Kabalapatak, Farkasrév, Kalinháza, Nyirmező etc., etc., în Câmpulung, Iapa, Vad, Călineşti, Poiana... E foarte curios cum Kabalapatak a dat Iapa! Dar toate acestea au o explicaţie căci până în sec. XIV apar nume ungureşti şi germane „*aber selbst im rumänischen Namensmaterial kein einziger Name mit rumänischer Herkunft vor* (p. 82, sublinierea autorului).

Mai larg este capitolul «Transilvania ungurească». D. Emerich Lukinich urmăreşte *viaţa de stat autonomă a Transilvaniei* (p. 87—94). Este un capitol care ar fi putut să fie deosebit de interesant, dacă nu s'ar ocupa numai de evenimentele posterioare anului 1541, adică tocmai când nu mai e autonomie ci vasalitate sub Turci. Era de aşteptat să se spună şi aici ceva despre invazia poporului de păstori nomazi, Românii, cari au rămas totdeauna un element străin faţă de naţiunile «consacrate» Maghiarii, Secuii şi Saşii (p. 88). Se adaugă note pe marginea politicii maghiare a lui Bethlen şi o Rákóczeştilor şi despre elementele culturale.

D. Francisc Eckhardt urmăreşte *Constituţia Transilvaniei* (p. 95—102), care se referă la naţiunile privilegiate, căci Românii erau încă puţini («noch gering») în sec. 14—15, dar ei se bucurau de oarecare autonomie în ţinuturile de frontieră (p. 96). Se uită şi aici adunarea dela Alba Iulia (1291) şi cele convocate de Mihai Viteazul. Se trece prin tangentă modul cum au fost lipsiţi Saşii de şeful lor suprem încă din 1876 (p. 102).

D-l Iosif Déer se ocupă de *situaţia juridică a Saşilor* (p. 103—110) care la 1206 sunt anunţaţi ca „întâii oaspeţi ai ţării" (p. 103). Este o expunere ceva mai exactă. Aceiaş chestiune pentru Români e tratată de Andrei Tóth. (— Slovacul ? p. 111—115). Cărţile lor în limba română nu apar abia în sec. 18, ci în 16; nu poate fi vorba nici de „falşa conştiinţă a originei lor cu pretenţii politice" (p. 111), după cum nici Liga Culturală n'a avut planuri agresive (p. 114). In genul acestor idei e tot articolul şi nimic nu se spune despre ceea ce ar presupune titlul.

D. Ludovic Elekes se ocupă de *Ungaria şi începuturile principatelor române* (p. 116—119). Este normal să întâlnim şi aici nomadismul păstoresc al Românilor şi principi bulgaro-slavi. Fără providenţialul ajutor unguresc Românii n'ar fi ajuns să-şi întemeieze state, care profitând de interregnul maghiar dela începutul sec. XIV prin „organizatorul turc, cuman sau tătar Basarab I" (p. 117) au pus bazele noului stat al cărui nume aminteşte de influenţa Ungariei „Havaselve oder slawisch Ungrovlahia" (p. 117). Şi impresiile istorice de aceiaşi valoare morală se succed nenumărate, până ce şi vorbele lui Ştefan cel Mare le tălmăceşte că Moldova e poartă şi pază a Ungariei! (p. 118). Sărmanele documente la ce pot servi ele!

Fără interes articolul d. Eugen Berlász despre *viaţa economică a Ardealului* (p. 120—130) nu fără a arăta că păstorii turmelor de oi «aşa zişii vlahi» au venit în locurile muntoase neocupate de Saşi sau Unguri

(p. 121), iar fericirea desvoltării economice ungaro-ardelene să fie imediat sfărâmată de ultimul tragic război mondial (p. 130).

D. Carol Viski se interesează de *viața populară în Ardeal* (p. 131—148), dar numai la Români nu găsește nici o urmă de organizație familiară. Dacă „Sippe" are numai sensul de „gașcă" atunci desigur că n'a fost. Alegațiile de aici trebue puse în fața cercetărilor d-lui Vuia. Chipurile și costumele Ciangăilor le arată și originea pe care o mărturisesc prin *málé* și *brınnze* sau „mălai" și „brânză" (p. 137). Concluzia d-lui Viski e tot atât de discutabilă: „In Transilvania nici un popor nu e autohton" (p. 147). E visul frumos al tuturor savanților unguri care le-ar da dreptul să se creadă ei cei dintâi.

D. Tiberiu Gerevich tratează *arta maghiară în Transilvania* (p. 151—185), care este în marginea cercului istoric european. Pornește cu constatarea că a avut o scădere de când a fost încorporată României Mari, parcă arta poate avea oprelişti, mai ales într'o țară scandalos de liberală cum era România de până în 1940. Deci, aprioric, Europa s'ar sfârși în Transilvania. Incepând enumerarea marilor monumente maghiare citează Teatrul Național din Cluj și o aripă a fortificațiilor din Alba Iulia. Dar primul are un corespondent la Cernăuți, spiritul austriac fiind vizibil, iar pentru al doilea nu mai e nevoie să arătăm originea. Austria nu poate fi Ungaria, fiind două națiuni care se exclud. In ceeace privește monumentele medievale, nu ignorează nimeni că *numai ca epocă* aparțin Arpadienilor. Concepția și realizarea e a altora ceva mai departe. De reținut e însă afirmația, și la el, că abia în timpul regelui Andrei II (singurul mare rege arpadian care nu e sfânt cu toate că a mers și la Ierusalim; probabil fiindcă a lăsat pe Români să vie în Transilvania!) apar documentar Românii în regiunea mânăstirii Cârța. Până atunci Ungurii își fixaseră stilul propriu deoarece cel românesc este identic cu al Ungurilor, după care l-au copiat (deci Românii n'au avut și n'au stil). Formele noui, după unirea cu biserica Romei, le-au adoptat după moda Parisului cu sârguința neofitului. Oricine poate aprecia valoarea istorică a afirmației, mai ales că e imediat urmată de adăugarea la domeniul unguresc — imitație deci — chiar a arhitecturii românești în lemn. Dar cu această ocazie vedem durerea istoricului „Neuere rumänische Kunsthistoriker haben daun im eifrigen Dienste des von Versailles und Trianon statuierten rumänischen Imperialismus aus dieser Holzarchitektur eine ganze nationalistische Theorie abgeleitet, welche sich indessen im Lichte der Tatsachen als unhaltbar erwiesen hat. Irrtümlich halten sie die siebenbürgische Holzbaukunst rumänischen Ursprunges" (p. 155). Istoricii artei vor avea mai multe de spus, mai ales că urmează foarte bune reproduceri.

Ladislau Makkai urmărește *literatura ardeleană* (p. 186—193), iar Joseph Fitz *cartea în Transilvania* (p. 194—203) a tuturor naționalităților. Ludwig Tamás adaugă articolul despre *Transilvania și începuturile culturii românești* (p. 204—215), după care toate cuvintele românești care arată astfel de preocupări sunt de origine maghiară. Și aici se uită să se arate care sunt dublete și ce origine au ele în însăși limba maghiară. Dăm un exemplu: *sicriu* pare că seamănă cu *scrinium*. Cărțile slavonești tipărite de noi sunt uitate, parcă n'ar face parte din cultura noastră.

Alexandru Imre se ocupă de *învăţământul superior în Transilvania până la 1918* (p. 216–226). Am fi avut şi noi o biată de şcoală pe la 1699. Se uită cea dela Braşov mai veche cu un veac.

A treia parte a lucrării e rezervată celor douăzeci de ani de stăpânire românească. Aici Andrei Rónai priveşte *momentul schimbării de stapânire în Transilvania* (p. 229–249). Soldaţii români, prost îmbrăcaţi şi dezordonaţi au fost zdrobiţi de vitezele oştiri secueşti, dar revoluţia dela Budapesta i-a pus între două focuri. Urmează statistici interpretate într'un anumit fel. Tot aşa tratează *populaţia Transilvaniei* d. Alois Kovács (p. 250–259). Atentele statistici ale d. A. Rónai despre *viaţa economică a Transilvaniei sub Români* (p. 260–276), cu continua raportare la vechea Ungarie, ne dă sensul durerei de care e stăpânit. Tot aşa Alex. Makkai *despre societate* (p. 277–290). In sfârşit, Ladislau Makkai urmăreşte *literatura maghiară din Transilvania sub stăpânirea românească* (p. 291–298). In ce suferinţă cumplită au trebuit să lucreze! Acum trebue ridicată din ruină. Pentru toate acestea noi trimitem la statistici. Sunt publicate în diverse rânduri. Deasemeni, la studiile speciale. D-l I. Crăciun s'a străduit să le adune pe toate, cu răbdarea benedictinului şi cu corectitudinea bibliografului.

Cartea e adausă cu o serie de hărţi, în care tehnica joacă un oarecare rol aparent. Omisiunile voite abundă şi aici. Distribuirea culorilor nu-şi atinge scopul decât în faţa celor neavizaţi. Harta aşezărilor româneşti în sec. XIII şi XIV e pură fantezie.

Dacă această lucrare ar fi apărut în alte vremuri nu merita nici măcar să fie amintită. Ororile deseori sunt eliminate chiar şi din cronicele de scandal. In momentul de faţă însă trebue pusă în locul ce i se cuvine şi denunţată opiniei publice ca orice atentat la bunele moravuri stiinţifice [1]).

Toată această operă e rezultatul colaborării profesorilor, statisticienilor, arhivarilor, etc. regatului maghiar. In total sunt 32. Mulţi ocupă funcţiuni politice înalte în stat şi acum, abstracţie făcând de răposatul conte Teleki. Dacă însă şi ei şi ceilalţi consângeni vor lucra la fel şi cu alte ocazii, atunci ştiinţa maghiară are cu ce se lăuda.

Noi vom continua să fim ceeace am fost totdeauna. Neînzorzonaţi de podoabe false credem că vom servi mai bine adevărul.

Aşa cum se prezintă cartea în sine e demnă de admirat. Pentru toată lumea ea nu are numai rostul unui monument de istorie politică, servind de bază arbitrajului dela Viena (30 Aug. 1940), ca unic argument, ci şi pe acela de cea mai odioasă falsificare a adevărului sub aparenţa celei mai categorice probităţi. Nu avem măestria acestui gen de ştiinţă, pe care îl detestăm; putem însă, cu seninătate deplină, să denunţăm cazul opiniei publice ca un simplu fenomen de incoherenţă ştiinţifică, de care ne poate feri bunul simţ.

A. SACERDOŢEANU

---

1) Tuturor acestor afirmaţii e destul să le opunem consistentul volum *La Transylvanie*, Bucureşti 1938, publicat de Academia Română.

Nistor Ion, *Lucius Aprovianus, Eroul Țării Șipenițului*, București 1941 (în *Analele Academiei Române*, mem. secț. ist., s. III, t. XXIII, m. 8), în 8⁰, 44 pag.

In vremurile actuale, când cei mai mulți cercetători ocolesc izvoarele, mulțumindu-se a face marginalia la diferite alte studii, lucrarea d-lui Nistor aduce o înviorare cercetătorilor noastre istorice.

Problema este foarte însemnată, referindu-se la o epocă pentru care avem puține izvoare istorice: existența unui stat moldovenesc autonom la 1359, in colțul din nord-est al Bucovinei, așa numita țară a Șipenițului. Meritul autorului este cu atât mai mare, cu cât la un izvor cunoscut până acum, Dlugosz, *Historia polonica*, ed. Francfurt 1711, t. I, p. 1122—1124, adaogă al doilea, necunoscut, anume cronica Florentinului stabilit în Polonia, Philipo Buonaccorsi (1437—1496), care a scris sub pseudonimul Callimachus Experiens. La acestea două, se mai poate adăoga și al treilea izvor, *Cronica polonă* a lui Ioachim Bielscki (cf. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București 1925, p. 135—136, traduce pasagiul respectiv). Și acest al treilea izvor are însemnătatea lui, pentrucă prin el știrea a pătruns în istoriografia română încă din secolul al XVII, în cronica lui Ureche (ed. C. Giurescu, p. 18—19); cum știrea a pătruns mai departe, în cronica lui Niculae Costin (ed. M. Kogălniceanu, 1872, I, p. 134—135) arată și dl. Nistor, *op. cit.* p. 29.

Faptul, precum se știe [1]), este narat, cu mici deosebiri, astfel de cele 3 izvoare polone și de cele 2 românești: în 1359 muri voevodul Moldovei Ștefan, lăsând 2 fii: Petru și Ștefan. Petru, cu ajutorul *provincialilor unguri*, goni pe Ștefan, la Cazimir al IV-lea al Poloniei. Acesta dădu lui Ștefan armată să-și reia tronul, dar Valahii lui Petru, cu conducătorul lor viteaz Lucius Aprovianus (nume literar creat în opera lui Buonaccorsi) a bătut pe Șefan și pe Poloni în niște păduri mari și lungi numite *plonine*, în Țara Șipenițului. Fruntașii poloni, cu 11 steaguri, din care 3 erau regale, fură făcuți prizonieri de Lucius Aprovianus, dar Cazimir ii răscumpără dela Valahi cu bani. Intre cei prinși a fost și moșul lui Sbiegnier Olešnicki, cardinalul Cracoviei.

D-l Nistor descoperă în lucrarea lui Buonaccorsi, *Vita et mores Sbignei Cardinalis*, două capitole (VIII și IX) foarte importante pentru istoria noastră, unul cuprinzând știri despre originea noastră română, p. 39—40 textul latin), iar celălalt povestind campania rezumată mai sus (*ibidem*, p. 8—10 traducerea și p. 40—42 textul latin).

Dar studiul devine mai interesant prin interpretarea istorică ce o dă acestui material cules din izvoare și, aci, dl. Nistor se deosebește de ceilalți istorici ai noștri.

Intâi: dl. Nistor admite existența „mai multor nuclee sau organizațiuni locale... dincoace de munți în Moldova“ de nord; deci principiul

1. Să se vadă și I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași 1926, p. 13—15. P. P. Panaitescu, *Izvoarele slave externe ale Istoriei Românilor*, București 1934 (curs universitar litografiat), p. 35—38.

unui singur nucleu politic, voevodatul dela Baia, nu mai poate rezista, pe baza acestor izvoare, ci întemeierea statelor româneşti s'a făcut prin această unire şi contopire succesivă a acelor nuclee autonome. Dl. Nistor la p. 29—31 arată chiar modul de administrare şi organizare a lor.

Al doilea: Lucius Aprovianus, eroul lui Buonaccorsi, este însuşi Petru arătat de Dlugosz şi este identificat cu Petru al Muşatei. Acestuia îi revine meritul de a lărgi hotarele Moldovei lui Bogdan întemeetorul, prin adăogirea Ţării-Şipeniţului.

Al treilea: atâtea izvoare arătând că Petru este fiul lui Ştefan, voevodul Moldovei, şi al Muşatei, autorul nu mai consideră pe Costea soţ al Muşatei-Margareta, nici Domn al Moldovei (cf. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ed. 2-a, p. 422—426 şi acum în urmă, după apariţia lucrării d-lui Nistor, studiul lui D. P. Bogdan, *Pomelnicul Mânăstirii Bistriţa*, (singurul loc unde se confirmă Costea, voevod al Moldovei) s'a scris greşit Costea, în loc de Ştefan, iar Costea a fost, probabil un boier cu trecere în vremea aceia.

A patra problemă, dacă Ştefan (al 2-lea, fratele lui Petru) este sau nu, uzurpator al Bogdanizilor (p. 33), problemă sprijinită pe omiterea lui Ştefan din şirul domnilor trecuţi în Pomelnicul dela Bistriţa, nu se mai poate pune. Ştefan este omis numai în versiunea românească din 1758 a Pomelnicului (ed. I. Minea în *Cercetări istorice*, V—VII (1929—1931). p. 23—24), dar există în versiunea originală slavă din 1407 (ed. D. P. Bogdan, p. 50, rândul 9, publicată după apariţia studiului d-lui Nistor) între Roman şi Juga.

Dacă în ce priveşte fixarea lui Ştefan I al Şipeniţului în tabela domnilor Moldovei, ca înloçuitor al lui Costeá, izvoarele nu aduc încă multă siguranţă, totuşi rămân lucruri câştigate din lucrarea d-lui Nistor: existenţa unor voevodate autonome moldoveneşti înainte de 1359; Lucius Aprovianus este Petru al Muşatei, lărgitorul hotarelor Moldovei. Toate aceste izvoare sunt ecoul unei întreceri dârze dintre Ungaria şi Polonia, pentru exercitarea supremaţiei politice asupra Valahilor din Nord-est.

Studiul d-lui prof. Nistor este metodic alcătuit, clar şi frumos scris.

DAN SIMONESCU

*

I. Lupaş, *Documente istorice transilvane, vol. I, 1599—1699*, Cluj, 1940, în 8⁰, XVI + 522 pagini.

Domnul Profesor I. Lupaş, directorul Institutului de istorie naţională din Cluj—Sibiu, a îmbogăţit publicaţiile Institutului şi istoriografia română, cu un volum de mare valoare pentru istoria Transilvaniei. Documentele Transilvaniei sunt foarte numeroase; se găsesc scrise în diferite limbi, mai ales în română, ungară, latină şi răspândite în multe biblioteci, arhive româneşti şi străine. Adunarea şi publicarea lor în volume, fie în istorii ale Transilvaniei, fie în colecţii de documente, a ispitit pe mulţi străini şi Români, pe care dl. Lupaş îi trece într'o bogată bibliografie (p. XI—XVI). Mă mulţumesc să amintesc aici munca rodnică a lui Andrei Veress, cu vreo 10 volume de *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti* (Buc. 1929—1939) şi vreo 5 volume în colecţia *Fontes rerum Transylvanicarum* (Acta et epistolae re-

lationum Transylvaniae, Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, Budapesta 1911—1916), sau cele peste 20 vol. *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, tipărit la Budapesta.

Volumul se deschide cu o prefaţă a editorului (p. III—X), în care găsim, pe lângă lămuriri, şi câteva observaţii de veche diplomatică românească, făcând un paralelism între formulele diplomaticei latine medievale şi ale actelor scrise în româneşte publicate în volum.

Colecţia d-lui Lupaş începe cu anul 1599, Nov. 4, actul de convocare a Dietei la Cluj şi se termină cu 1699, ultimele documente referindu-se la unirea bisericii ortodoxe cu cea catolică. Un mănunchiu de 206 documente din epoca cea mai însemnată a Principatului transilvan. In acest veac — observă editorul — Transilvania şi-a putut afirma «propria fiinţă de stat», a folosit îndepărtata şi rezervata influenţă turcească pentru o participare a ei în concertul popoarelor europene, pentruca la sfârşitul secolului (26 Ianuarie 1699 tratatul dela Carloviţ) să cadă tot mai mult în sfera influenţei habsburgice.

Colecţia d-lui Lupaş, spre deosebire de colecţiile anterioare, face loc mai larg acelor documente, care arată un regim „neatârnător de nimeni", «o libertate atât interioară, cât şi exterioară, netulburată de nimeni» a Principatului Transilvan, *evidenţiind punctul de vedere românesc în desfăşurarea evenimentelor interne şi externe*. Prin această preferinţă, volumul d-lui Lupaş completează *în mod necesar şi firesc* celelalte colecţii, din cercetarea cărora nu s'ar fi putut forma o idee complectă asupra stărilor transilvane şi asupra participării româneşti în desfăşurarea lor. Orientarea în volum este foarte uşoară, pentrucă, metodic alcătuit, are indice şi o tabelă a regestelor documentelor (cuprinsul, p. 507—522). Aceasta mă dispensează să arăt înşirarea documentelor. Vom arăta totuşi numai pe acelea, care subliniază legăturile, puţin cunoscute până la această colecţie, dintre ţările româneşti cu Transilvania.

Dela Mihai Viteazul avem doc. nr. 1—7 şi 9—15, între care avem (nr. 8) scrisoarea românească, interesantă ca limbă (*g* pentru *j*, *gi* pentru *zi*: să gioară=se jură, el zice=zice dela Mitropolitul Ioan al Bălgradului, an. 1600. Ceva nou despre atot puternicia logofătului Teodosie Rudeanu (doc. nr. 17), locţiitor de Domn în Transilvania. Strâns legate de aceiaşi epocă a lui Mihai Viteazul sunt doc. 23 (dela Preda post, ginerele lui Mihai Viteazul), 25 (Constantin Stolnicul, comandant de oşti, se interesează de garoafe), 30 (Nectarie, credinciosul lui Mihai Viteazul ameninţător faţă de Saşii din Sibiu), 31 (danie dela M. V.) şi 34 (dania satului Chircşeneşti Ilfov bisericii din Scheiu Braşovului). Două acte (nr. 38 şi 39), dela viteazul Radu Şerban. Câteva acte noi din vremea scurtei stăpâniri ungare, sub Gavriil Báthory, în Ţara Românească (Ian. Martie 1611). Importante doc. 45, 47 pentru relaţiile lui Radu Mihnea cu G. Báthory şi nr. 54, predica lui Ioan Mikola rostită în piaţa Clujului, la suirea în tron a Principelui Gavriil Bethlen, ale cărui relaţii cu Românii se mai pot vedea şi din doc. 60, 62—66. Relaţiile de prietenie cu Turcii, sub Ecaterina de Brandenburg văduva lui G. Bethlen şi sub urmaşul major al acestuia, Ştefan Bethlen. (doc. 73—74). Foarte bine înfăţişată, este domnia lui Gheorghe Rákoczy I, ale cărui acte de un interes cultural deosebit, le vom

arăta mai jos. Important actul nr. 100, numirea mai multor protopop români, multe ale Calvinilor, în contra regulelor Mitropoliei ortodoxe a Bălgradului. Un act mai însemnat (nr. 108), în româneşte amestecat cu formele latineşti, dela vioaia Elina a lui Matei Basarab, cerând chirurgi buni în ajutorul boerilor răniţi „in iuţimea războiului cu Vasile Lupu". Două acte din timpul domniei lui Constantin Şerban Vodă (nr. 114, 115). Nr. 117 scris în cirilică şi în româneşte de Ungurul „Kimin Frenţi" (=Francisc Kemény), 24 Mai 1658. Mai numeroase actele din vremea relaţiilor lui Mihail Radu (Mihnea III, al Ţării Româneşti) cu Mihail Apafi, şi bunele raporturi ale acestuia cu Turcii (nr. 119, 121, 130, 133, 135). Multe, noi şi deosebit de importante, sunt documentele referitoare la fraţii Savu şi Gheorghe Brancovici (nr. 138, 139, 140; 152, 169, 144, 157, 159, 160. Inventarul averii lor, de o însemnătate culturală deosebită). Doc. 149 şi 150, frumoase acte româneşti referitoare la cearta unui negustor din Câmpulungul Muscelului, Stănilă, cu «tehmeşterul Nimeşer» postăvarul din Braşov. Intr'o lumină nouă apar relaţiile lui Şerban Cantacuzino cu Leopold (nr. 180, 181 şi 189), Antidie Dnnond, generalul Anton Caraffa. Noi doc. 175, 176, 178, corespondenţa lui M. Apafi cu savantul G. Oxenstiern şi nr. 179, raportul lui I. Donat, toate desvăluite din arhiva regală din Stockholm. Nu lipsesc nici informaţii despre legăturile lui Constantin Brâncoveanu cu Ardealul (doc. nr. 184, 193 din 1695 mai însemnate) şi nr. 194, cererea de ajutor a Mariei Bălăceanu din 1697, ca văduvă a unui fost general din armata austriacă (Const. Bălăceanu).

Ultimile acte (nr. 198, 201—206) din anii 1698—99, arată pregătirea Unirii Românilor cu biserica papală şi reacţiile ivite în ţinuturile Făgăraş, Bârsei şi Trei Scaune.

O mare parte din documentele colecţiei d-lui Lupaş văd acum pentru prima dată lumina tiparului. Inlesnirea mare ce ne-o face, este că sunt traduceri din limba ungară, înţeleasă de puţini cercercetători.

Materialul cultural din aceste documente pune într'o nouă lumină multe probleme de istorie literară şi de veche cultură românească. Extrag, aici, într'o listă sumară, acest material de interes cultural:

Chiril Lucaris, 2 Sept. 1629, apărător demn al ortodoxiei contra calvinismului (nr. 72); vacanţa scaunului vlădicesc, prin moartea în Sept. 1640 a mitr. Ghenadie (nr. 85—90); predoslovia Răspunsurilor la Catehismul Calvinesc (nr. 98); răspândirea Noului Testament al lui Simion Ştefan (nr. 103—104); Varlaam recomandă pe Iorest, Ţarului Rusiei (nr. 97); libertatea religioasă privilegiată a ţinutului Făgăraşului (nr. 99); regulamentul alcătuit de Suzana Lorántffi, văduva Principelui Gheorghe Rákotzi (în 3 Apr. 1657), pentru Şcoala română din Făgăraş (nr. 115); constatarea unor vechi obiceiuri creştineşti la Români şi dorinţa lui Mihail Apafi de a le distruge, socotindu-le superstiţii (nr. 135); cronicarul sas Matia Miles despre cronica lui (nr. 143, din anul 1670); etc., etc.

Notiţele bibliografice, adaose de editor după fiecare document în parte, conţin observaţii şi discuţii interesante. Volumul prezintă şi o latură de înalt simbol didactic. Documentele publicate sunt, în bună parte, proprietatea *Institutului de istorie naţională din Cluj—Sibiu*; ele au format obiectul unor cercetări şi interpretări critice în cadrul catedrei de

Istoria Transilvaniei, la Universitatea din Cluj. Volumul înfăţişează, deci, munca trudnică şi metodică a unui profesor, care a agonisit Seminariului său un material arhivistic şi documentar atât de însemnat (N. R., catedra *Istoria Transilvaniei* acum nu mai există).

Numeroase reproduceri fotografice după documentele publicate măresc interesul publicaţiei. DAN SIMONESCU

•

Cartojan N., *Pagini de literatură românească veche. O cronică despre C. Brâncoveanu*, în *Cele trei Crişuri*, XXII (Martie-Aprilie 1941), p. 53—56.

Amintim articolul nu pentru metoda şi claritatea, cunoscute de mult în activitatea ştiinţifică, a autorului, dar pentru noutatea pe care o aduce în puţin desbătuta problemă a cronicelor noastre muntene.

Este vorba dc cronica publicată de N. Bălcescu în *Magazinul istoric pentru Dacia*, V (1847), p. 93—183, sub titlul *Istoria Ţării Româneşti dela anul 1689 încoace, continuată* de un *Anonim*. Pe lângă operele lui Radu Greceanu şi Radu Popescu, opera Anonimului este al treilea izvor narativ intern pentru cunoaşterea domniei lui Brâncoveanu (1688—1714). Manuscrisul editat de Bălcescu n'avea sfârşit, ultimul eveniment narat fiind înebunirea doamnei Păuna, soţia lui Vodă Ştefan Cantacuzino (15 Aug. 1714), în ziua în care Brâncoveanu era ucis cu copiii lui la Constantinopol. Coincidenţa, socotită ca o pedeapsă dumnezeiască, e relevată de autorul cronicei în mod naiv, prin cuvintele: „o, minune!".

Nou este că dl. Cartojan consideră această cronică încă anonimă, scrisă de un autor ce va trebui identificat, deosebindu-se, deci, de Const. Giurescu, care în *Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene*, Bucureşti 1906, p. 120—150, a atribuit-o lui Radu Popescu.

Partea cea mai mare a articolului d-lui Cartojan o ocupă analiza literară a cronicii. Din p. d. v. istoric, cronica are mai mare valoare pentru epoca dintre 1689—1703; pentru faptele dintre 1704—1714 ea cuprinde puţine amănunte, în schimb autorul este preocupat de efecte literare.

Pasagiile analizate din p. d. v. literar sunt: uneltirea lui Stoica Paharnicul să ia domnia lui Brâncoveanu, pedepsirea Clucerului Constantin Ştirbei, „cam lung la unghii", pentru neregule fiscale săvârşite în diferite judeţe şi îngâmfarea Generalului Heissler al Austriei, făcut prizonier de armatele româneşti.

Prin farmecul povestirii, prin întrebuinţarea dialogului viu, prin dramatismul ce imprimă amănuntelor şi stărilor sufleteşti, autorul acestei cronici depăşeşte pe contemporanii lui munteni şi se egalează cu cronicarii moldoveni. DAN SIMONESCU

•

Racoviţă C., *In jurul ştirilor despre cele mai vechi urme de limbă română*, în *Revista istorică română*, X (1940), p. 376—379.

E vorba de actul care a urmat omagiului lui Ştefan cel Mare la Colomeia în 1485 şi de un salvconduct acordat de Baiazid în 1484 negustorilor poloni. Pentru primul document, conceptul lui ar fi fost scris în limba română, pentru cel de al doilea însuşi originalul.

Autorul respinge părerile exprimate în acest sens de mai mulți cercetători, dar argumentarea domniei sale — indiferent care e adevărul — suferă. Intr'o lucrare scrisă mai demult și rătăcită în arhiva *Cercetărilor literare*, am stăruit mai pe larg asupra acestor două documente, căutând o lămurire completă. Aici vrem numai să înlăturăm, pentru moment, unele păreri eronate.

D-l C. Racoviță crede că în notița, — de pe o copie a documentului lui Ștefan cel Mare — care precizează că versiunea latină a fost tradusă de pe una „valahă" (ex valachico in latinum versa est), este o confuzie a copistului de mai târziu, care neștiind cum s'au întâmplat lucrurile, și-a închipuit că actul înmânat regelui polon, Cazimir, a fost conceput întâi în limba română. Părerea aceasta, de altfel, după cum remarcă însuși autorul, a mai fost exprimată de Ioan Bogdan în *Documentele lui Ștefan cel Mare*, t. II (București, 1913), p. 373, dar din nefericire ea nu rămâne în picioare, pentru motivul că, deși avem a face cu o copie păstrată în Bibliotheca Jagiellónska dela Cracovia, totuși copistul n'a făcut decât să reproducă aidoma originalul cu notițele pe care le avea în frunte și la urmă. Intr'adevăr, începând cam cu anul 1472, cancelaria polonă adoptă norma de a preciza printr'o notiță modul în care era elaborat actul[1]). Notița e prin urmare un element din diplomatica polonă a vremii și ea se găsea trecută neaparat și pe original. Pe de altă parte însuși caracterul acestei însemnări dovedește că ea este contemporană evenimentului, pentrucă n'avea de unde să știe copistul de mai târziu amănuntul cum că actul a fost prezentat regelui în concept, în versiune latină, dar pe curat și definitiv a fost scris în limba slavă («hec inscripcio ex valachico in latinum versa est, sed rex ruthenica linqua scriptam accepit" [2]). Deci, copistul de mai târziu nu putea să precizeze dorința regelui de a cerceta documentul și a-l avea definitiv în limba slavă, care îi era cunoscută, după cum ne încredințează și modul de elaborare al actului emis de cancelaria polonă pentru Ștefan cel Mare: «precedens recognicio ad prescriptum Valachi facta et ex ruthenica linqua in latinam conversa» [3]). (De conținutul actelor s'au interesat, prin urmare, atât regele cât și Domnul Moldovei). In concluzie, părerea lansată de Ioan Bogdan și adoptată de D. C. Racoviță nu lămurește lucrurile. Astfel stă chestiunea.

Autorul mai aduce, ca argument în plus, că nu poate fi vorba de limba română în conceptul actului de mai sus, confuzia lui Dogiel că actul omagial din 1387, al lui Petru Mușatin către Vladislav Iagello, a fost scris în limba română[4]), ceea ce într'adevăr nu poate fi adevărat. Ca

1. Vezi Dr. E. Nowicki, *Studia nad kancelaria korouna Kazimierza Jagiellonczyka* (Studii asupra cancelariei regale sub Cazimir IV), Lwów, 1912, p. 81 și urm.; Stan. Ketrzynski, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków snednich*, t. I, Varșovia, 1934, p. 337 și urm.; notițele se puneau la trecerea actului în dosar.

2. Lewicki, An., *Codex epistolaris saeculi XV*, t. III [Mon medii aevi hist., XIV], Cracovia, 1894, p. 337.

3. *Ibidem*, p. 335.

4. M. Dogiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. I. Wilno, 1758, p. 597.

această ocazie domnia sa afirmă însă că «această notă a fost trecută cu vederea la noi; şi totuşi, ea putea fi invocată ca mărturie despre un document oficial scris în româneşte la 1387». Autorul greşeşte când afirmă acest lucru. Cu aproape 100 de ani mai de vreme, Treboniu Laurian examinează cu mult interes această însemnare a lui M. Dogiel şi scrie că, dat fiind stadiul cercetărilor şi depărtarea Cracoviei, nu poate da o deslegare problemii [1]. In acelaşi sens documentul acesta e amintit, probabil plecând dela Laurian, de Al. Xenopol [2] şi apoi de G. Pascu [3]. Prin urmare, nu notiţa lui Dogiel a fost trecută cu vederea, ci cei care s'au ocupat de ea.

Asupra salvconductului lui Baiazid acordat negustorilor poloni în 1484, autorul nu stărue de loc. Cu privire la acest act, există o menţiune mai veche cu 130 de ani decât cea relevată de Haşdeu, în care se spune, în acelaşi fel, că actul a fost scris în limba română [4]. Analizând de aproape lucrurile, am reuşit chiar să identificăm salvconductul, care din capul locului nu putea să fie emis în 1484, când cad Chilia şi Cetatea-Albă, iar relaţiile dintre Polonia şi Turcia se înăspresc.

ION CONST. CHIŢIMIA

Bucureşti, Iunie 1941.

II. CĂRŢI PRIMITE

1. — **Anuarul Institutului de studii clasice.** Vol. III (1936—1940), 1941. Tipografia Cartea Românească din Cluj—Sibiu, strada Şaguna Nr. 17. VIII + 350 [-351] p. + 3 pl. afară din text (24,5 × 17). (Universitatea din Cluj «Regele Ferdinand I» Sibiu).

Cuprinde: J. Marouzeau, *La part de l'auditeur dans l'énoncé*, p. III—VIII. St. Bezdechi, *Un petit manuel byzantin de philosophie à l'usage des dames; texte inédit de Nicéphore Grégoras*, p. 1—27. St. Bezdechi, *Nicéphore Grégoras, De l'âme*, p 28. St. Bezdechi, *Un échantillon d'„Arithmetica geometrica" dans une lettre de Nicéphore Grégoras*, p. 29-33. St. Bezdechi, *Vulgarismes dans l'épopée de Nonnos*, p. 34—74. Nicolae Laslo [Lascu], *Izvoarele literare ale «Metamorfozelor» lui Ovidiu*, p. 75—123. Teodor A. Naum, *Observaţiuni despre pronumele posesiv latin şi român*, p. 124—147. E. Condurachi, *Sur la carrière de Q. Tullius Maximus gouverneur de Thrace*, p. 148—152. Ion I. Russu, *Thracica. Note onomastice II*, p. 153—159. Oct. Floca, *Cercetări arheologice în munţii Zlatnei, pe dealul Boteş şi Corabia*, p. 160—173. Ion I. Russu, *Monumente*

---

1. Treb. Laurian, *Acte diplomatice*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, I, Bucureşti, 1845, p. 327 329

2. Al. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, t. VI, Bucureşti, 1928, p. 189.

3. G. Pascu, *Ist. lit. şi limbii rom. sec. XVI*, Bucureşti, 1921, p. 11.

4. M. Kromer, *Inwentarz ɩ ɩwerów*, (ms.), 1551; p. 218 apud L. Golebiowski, *Dzieje Polski za panowania Wladyslawa Jagielly* (Ist. Pol. sub domnia lui Vladislav Jagello), t. II, Varşovia, 1846, p. 357.

sculpturale din Durostorum, p. 174—199. C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia. Câteva observaţii şi precizări de ordin istorico-arheologic*, p. 200—270. Mihail Macrea, *Monetele şi părăsirea Daciei*, p. 271—305. E. Condurachi, *Le rang des proconsuls d'Afrique et d'Asie au début du IV-e siècle*, p. 306—318. I. Russu, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, p 319—340. Rezumate în ital., fr. şi germ., p. 341—350.

2. — Berciu (D.), *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova 1939 (Ramuri). 249 [—251] p. (23 × 15,5). (Extras din «Arhivele Olteniei» Nr. 101—102 şi 103—104, Ianuarie—August 1939).

3. — Condurachi (E.), *Les Juifs en Illyricum*. Extrait [de la] *Revue des études juives*. Nouvelle série, tome I (CI) N-os 1—2, Janvier—Juin 1937, p. 87—93.

4. — Condurachi (E.), *Ausones d'Italie ou Ausones du Danube?* Iaşi 1937, 6 p. (23 × 15,5). (Extras din *Buletinul Institutului de Filologie Romînă* — Iaşi vol. IV. 1937).

5. — Condurachi (E.), *La Madonna col Bambino. Indagini iconografiche*, Iaşi. 19 p. (20,5 × 13). (Extras din «*Arta şi Arheologia*» fasc. 13—14, 1937—38).

6. — Condurachi (E.), *Gordien et Sérapis sur les monnaies pontiques*. 7 p. (23 × 16). (Extras din *Cronica numismatică şi arheologică*. Nr. 110—111. Aprilie—Sept. 1938).

7. — Condurachi (E.), *Cea mai veche traducere romînească a lui Eutropiu*, Iaşi 1938. 9 p. (23 × 16). (Extras din revista „*Insemnări Ieşene*" anul III. Nr. 10. — 1938).

8. — Condurachi (E.), *Isis—Aphrodite. Beiträge zu einer Ikonographie des alexandrinischen Synkretismus*, Bucarest 1939. 24 p. + IX pl. af. din text (23,5 × 16). (Académie Roumaine, *Bulletin de la section historique* ... tome XXI).

9. — Condurachi (E.), *Sur la carrière de Q. Tullius Maximus gouverneur de Thrace*, Cluj 1939. 7 p. (24,5 × 17). (Extrait de l'«*Anuarul Institutului de studii clasice*», Cluj III. 1936—39).

10. — Condurachi (Emil), «*Zeul Mare*» *de pe monetele din Odessos*, Bucureşti 1940. 8 p. + 1 pl. af. din text (23,5 × 16). (Extras din *Cronica Numismatică şi Arheologică*, 1939. Nr. 115—116).

11. — Condurachi (Emil), *Probleme economice şi monetare din secolul IV d. Cr. — Monnaies byzantines coupées*. Bucureşti 1940. 15 p. (23,5 × 16). (Extras din *Cronica Numismatică şi Arheologică*, 1940. Nr. 117 - 118).

12. — Condurachi (E.), *Le rang des proconsuls d'Afrique et d'Asie au début du IV-e siècle*, Cluj 1940. 14 p. (24 × 17). (Extras din „*Anuarul Institutului de studii clasice*", vol. III. 1936—1940. p. 306—318).

13. — Daicoviciu (C.), *Problema continuităţii în Dacia. Câteva observaţii şi precizări de ordin istorico-arheologic*, Cluj 1940. (Tipografia Cartea Românească). 72 p. + II pl. af. din text (24,5 × 17). (Extras din «*Anuarul Institutului de stadii clasice*», vol. III, 1936—1940).

14 — Daicoviciu (C.), *Templul Maurilor din Micia — Templum deorum Maurorum Miciensium* (Auszug), Deva 1941 (Imprimeria Jude-

ţului Hunedoara). 9 p. (25,5 × 20,5). (Extras din «*Sargetia*». Buletinul Muzeului Judeţului Hunedoara, II).

15. — Donat (Ion), *cercetări geoistorice privitoare la originea Românilor*, Craiova 1941 (Ramuri) 27 p. (21, 5 × 17). [Extras din revista „*Arhivele Olteniei*"].

16. — Dunăreanu-Vulpe (Ecaterina), *Les restes préhistoriques de Rugineşti (Putna)*, Bucureşti 1941 (Musée National des Antiquités), p. 103—118 (30, 5 × 23) [*Dacia*, VII—VIII, 1937—1940].

17. — Iordan (Al.), *Mihai Viteazul în folklorul balcanic*, Bucureşti 1936 (M. O., Imprimeria Naţională), 22 [—23] p. (25, 5 ×18). (Extras din „*Revista istorică Română*", vol. V—VI, 1935 - 1936).

18. — Iordan (Al.), *Contribuţiuni linguistice la bibliografia veche românească*, Bucureşti 1938 («Cartea Românească»), 16 p. (23 × 16).

19. — Iordan (Al.), *G. S. Rakovskj şi literatura română*, Bucureşti 1940 (Imprimeria Centrală), 16 p. (23 × 16). Extras din „*Viaţa Românească*" anul XXXII — No. 6 — Iunie 1940).

20. — Iordan (Al.), *Primul ziar bulgaro-român. Băduşnostu — Viitorulŭ*, Bucureşti 1940 (Imprimeria Centrală), 16 p. (23, 5 × 16). (Extras din „*Viaţa Românească*", anul XXXII, luna Iulie — Nr. 7).

21. — Iordan (Al.), *Ivan Vazov în România*, Bucureşti („Bucovina" I. E. Torouţiu), p. 679—701 (24 + 17, 5), (Extras din „*Convorbiri Literare*" Nr. 7—12, 1940).

22. — Iordan (Al.), *Inceputurile teatrului bulgar în România*, Bucureşti 1940 (Cartea Românească), 23 p. 23 × 16). (Extras din revista „*Preocupări literare*", an. V. No. 5 şi 7).

23. — Iordan (Al.). *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud. Traces des Voévodes roumains dans le folklore balkanique*, Bucureşti (f. a.) (M. O., Imprimeria Naţională), 108 [—109] p. (26 × 17, 5).

24. — Michăilescu (C.), *Gimnastică, sport şi educaţie fizică*. Bucureşti 1940 (Imprimeria Naţională). 12 p. (23 × 15, 5) (Extras din *Analele educaţiei fizice*, anul IX, Nr. 2, 1940).

25. — Munteanu-Râmnic (D.), *Amintiri. I. Pe drumul Braşovului...*, Bucureşti 1941 («Bucovina» I. E. Torouţiu). 32 p. (23 × 16).

26. — Secăşanu (Corneliu C.), *Numismastica antică şi medievală. Monetele bizantine şi monetele principilor barbari*. Cuprinzând 62 ilustraţiuni în text şi o hartă geografică. Bucureşti 1041 (Tipografia «Graiul Românes», str. Chitilei Nr. 3 a). IV + 86 [—87] p. + 1 hartă (21,5 × 14).

27. — Siruni (H. Dj.), *Bibliografia studiilor armeneşti din România 1920—1940*. Bucureşti 1940. (Editura Fundaţiei culturale Mihail Kogălniceanu). 12 p. (23 × 15,5). Extras din revista „*Arhiva Românească*" tom. IV.

28. — Siruni (H. Dj.), *Documente turceşti referitoare la evenimentele din 1821—1822*, Bucureşti 1940. (Editura Fundaţiei culturale Mihail Kogălniceanu), 5 p. (23 × 15,5). (Extras din revista «*Arhiva Românească*», tom. IV).

29. — Siruni (H. Dj.), *Cronica Armenilor din România*. Partea IX (1575—1600), Bucureşti 1941 (Tipografia «Carpaţi» P. Bărbulescu, strada Academiei Nr. 2). 16 p. (23,5 × 16). (Extras din anuarul «*Ani*»),

30. — Siruni (H. Dj.), *Cronica culturii armene. Secolul al VII-lea,* Bucureşti 1941 (Tipografia «Carpaţi» P. Bărbulescu, strada Academiei Nr. 2) 20 p. (23,5 × 16). (Extras din anuarul „*Ani*").

31. — Siruni (H. Dj.), *Istorici armeni şi vechimea poporului valah (pe marginea unui studiu al d-lui Aurel Decei)*, Bucureşti 1941. (Tipografia «Carpaţi» P. Bărbulescu, strada Academiei Nr. 2). 32 p. (23,5×16). (Extras din anuarul „*Ani*").

32. — Siruni (H. Dj.), *Locul limbii armene*, Bucureşti 1941. (Tipografia „Carpaţi" P. Bărbulescu, strada Academiei Nr. 2). 16 p. (23,5×16). (Extras din anuarul „*Ani*").

33. — Siruni (H. Dj.), *Opera lui Eminescu (cu o scrisoare a lui N. Iorga şi o dare de seamă a lui Gr. M. Avakian)*, Bucureşti 1941 (Tipografia „Carpaţi" Petre Bărbulescu, strada Academiei Nr. 2). 20 p. (23,5×16). (Extras din anuarul „*Ani*").

34. — Siruni (H. Dj.), *Teatrul armean în antichitate.* Bucureşti 1941. (Tipografia «Carpaţi» P. Bărbulescu, strada Academiei Nr. 2), 28 p. (23,6× 16), (Extras din anuarul „*Ani*").

35. — Siruni (H. Dj.), *Teritoriul armenesc: Erzânga – Oraşul zeilor.* Bucureşti 1941. (Tipografia «Carpaţi» P. Bărbulescu, strada Academiei Nr. 2). 20 p. (23,5 × 16). (Extras din anuarul «*Ani*»).

36. — Siruni (H. Dj.), *Un chirurg armean în secolul al VII-lea. O contribuţie la istoria de medicina armeană.* Bucureşti 1941. (Tipografia „Carpaţi" P. Bărbulescu, strada Academiei Nr. 2). 16 p. (23,5 × 16). (Extras din anuarul «*Ani*»).

37. — Slăvescu (Victor), *Contribuţiuni la istoria noastră monetară, 1836–1852*, Bucureşti 1941 51 p. × 7 pl. af. din text (23 × 15, 5), (Extras din „*Analele economice şi statistice*" Nr. 1—3 Ian. — Mart. 1941).

38. — Stănciulescu (Ovid), *Cercetări asupra regimului penitenciar român din veacul al XIX-lea cu un studiu necunoscut al lui Constantin Moroiu...* Cluj 1933 (Tip. Fondul Cărţilor Funduare). 90 + XXX p. + 1 pl. af. din text, (23, 5 × 15, 5).

39. — Vulpe (Radu), *Les fouilles de Calu*, Bucureşti 1941 (Musée National des Antiquités), p. 13—67 (30, 5 × 23) [*Dacia*. VII—VIII, 1917—1940].

Partea administrativă

întocmită de **directorul şcoalei.**

I. STATISTICĂ.

1. Directori

1. Constantin Moisil: 1 Nov. 1924 — 1 Oct. 1938.
2. Aurelian Sacerdoţeanu: 1 Oct. 1938—

2. Profesori

1. Nicolae Cartojan: 1 Nov. 1924 — 1 Sept 1933.
2. Petre Cancel: 1 Nov. 1924 — 31 Dec. 1930.
3. Constantin Marinescu: 1 Nov. 1924—1 Mart. 1925.
4. Iulian Ştefănescu: 1 Nov. 1924 — † 19 Mai 1937.
5. Constantin Moisil: 1 Nov. 1924 — 1 Nov. 1940.
6. Ion Vlădescu: 1 Nov. 1924 — 15 Febr. 1929.
7. Zoe Balş: 1 Mart. 1925 — 31 Mart. 1926.
8. Nicolae A Constantinescu: 15 Oct. 1925—1 Mai 1931.
9. Henri Stahl: 15 Oct. 1925 — 1. Nov. 1940.
10. Alex.-Sadi Ionescu: 15 Oct. 1925— † 20 Sept. 1926.
11. Constantin C. Giurescu: 25 Ian. 1926—1 Oct. 1939.
12. Maria Holban: 1 Dec. 1926—
13. Petre P. Panaitescu: 1 Dec. 1926 — 1 Oct. 1939.
14. Nicolae Georgescu-Tistu: 1 Dec. 1928—1 Oct. 1939.
15. Ion C. Filitti: 1 Nov. 1929 — 4 Mart. 1930.
16. Aurelian Sacerdoţeanu: 1 Dec. 1929—
17. Ion C. Dobrescu: 20 Oct. 1931 — 1 Ian. 1934 [1]).
18. Mihail Popescu, supl.: 20 Oct. 1931—1 Nov. 1940 [2]).
19. Ion D. Condurache: 20 Oct. 1931 — 1 Nov. 1940 [3]).
20. Emil Vîrtosu: 1 Ian. 1934 —
21. Victor Papacostea: 1 Mai 1937 — 1 Oct. 1939.
22. Alexandru Elian: 1 Iunie 1937—

---

1. Suplinitor prin încredinţarea consiliului profesoral.
2. Până la 1 Oct. 1939, suplinitor prin încredinţarea consiliului profesoral.
3. Până la 1 Dec. 1935, prin încredinţarea consiliului profesoral.

23. Damian P. Bogdan, *suplin.*: 1 Oct. 1939—
24. Maria Dumitrescu, *suplin.*: 1 Oct. 1939—
25. Dan Simonescu, *suplin.*: 1 Nov. 1939—
26. Ion Hudiță: 10 Ian. 1940—
27. Emil Condurachi, *suplin.*: 1 Nov. 1940—
28. Elena Bogdanovici, *suplin.*: 1 Nov. 1940—

3. Secretari

1. Emil S. Constantinescu: 1 Nov. 1924 — 1 Mai 1925.
2. Emil Vîrtosu: 1 Mai 1925 — 1 Nov. 1926.
3. Ion C. Dobrescu: 1 Nov. 1926 — 1 Nov. 1939.
4. Gheorghe Vlășceanu: 1 Nov. 1939—

4. Diplomații școalei

1. Elena Eftimiu, *Granița Țării-Româneşti cu Ardealul în sec. XVI, cu un document inedit* (26 Noemvrie 1926[1]). Sect. *arh.-pal.*

2. Emil Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu — Glose, fapte și documente noi* (18 Decemvrie 1926). Sect. *arh.-pal.*

3. Căpitan Dumitrescu Alexandru, *Descoperirea falsurilor în acte și documente prin ajutorul fotografiei* (10 Decemvrie 1928). Sect. *exp. graf.*

4. Elena Bogdanovici, *Alterațiuni grafice în unele boli mintale și nervoase* (22 Iunie 1929). Sect. *exp. graf.*

5. Preot I. Mușețeanu, *Documente grecești inedite referitoare la mănăstirea Zlătari* (19 Decemvrie 1929) Sect. *arh.-pal.*

6. Mihail Regleanu, *Documente grecești inedite referitoare la mănăstirea Zlătari* (19 Decemvrie 1929). Sect. *arh.-pal.*

7. Damian P. Bogdan, *Nouă documente slavo-române din sec. XV și XVI* (14 Iunie 1930). Sect. *arh.-pal.*

8. Mircea Radu-Ion, *Câteva documente slavo-române din Țara-Românească (sec. XVI)* (22 Decemvrie 1930). Sect. *arh.-pal.*

9. Alexandru I. Ciorănescu, *Mihnea al III-lea și politica lui* (10 Iunie 1932). Sect. *arh.-pal.*

10. Dan Smântânescu, *„Sămănătorul", studiu literar și bibliografie analitică* (1 Decemvrie 1932). Sect. *bibliol.*

11. Gheorghe Potra, *Despre Radu Leon Voevod* (19 Decemvrie 1932). Sect. *arh.-pal.*

12. Ion Vîrtosu, *Iancu și Nicolae Văcărescu, scrisori și acte* (19 Maiu 1933). Sect. *arh.-pal.*

13. Gabriela Vasilescu, *Zece documente inedite slavo-române din epoca Movileștilor* (16 Noemvrie 1933). Sect. *arh.-pal.*

---

1. In paranteză dăm data susținerii diplomei.

14. Constantin N. Velichi, *Cinci documente slavo-române inedite* (18 Decemvrie 1933). Sect. *arh.-pal.*

15. Igor Miasnikoff, *Bibliografia traducerilor româneşti din literatura rusă* (29 Decemvrie 1933). Sect. *bibliol.*

16. Vanghele Antoniu, *Un scurt istoric al Arhivelor Statului, 1831—1900* (29 Decemvrie 1933). Sect. *arh.-pal.*

17. Igor Miasnikoff, *Scrisul în diferite alfabete. Scrisul Basarabenilor* (30 Decemvrie 1933) Sect. *exp. graf.*

18. Florica Moisil, *Incercări de organizare financiară în Principatul Valahiei, 1828—1830* (30 Decemvrie 1933). Sect. *arh.-pal.*

19. Constantin Fierăscu, *Un apostol al naţionalismului românesc din Banat: D. Ţichindeal* (30 Decemvrie 1933). Sect. *arh.-pal.*

20. Badea Marin, *Falsuri telegrafo-poştale. Cum se pot preveni şi descoperi* (22 Mai 1935). Sect. *exp. graf.*

21. Emil C. Lăzărescu, *O chestie de diplomatică medievală: „desertum" în documentele ungare până la 1300* (19 Iunie 1935). Sect. *arh.-pal.*

22. Adriana Petroniu, *O bibliografie analitică a articolelor de istorie din „Convorbiri literare", 1867—1916* (24 Iunie 1935). Sect. *bibliol.*

23. Zara Elena, *Biblioteci de copii* (20 Decemvrie 1935), Sect. *bibliol.*

24. Marta Andronescu, *Repertoriul documentelor Ţării-Româneşti publicate până azi, 1292—1508* (27 Iunie 1936) Sect. *arh.-pal.*

25. George Buzdugan, *Câteva falsuri la autorităţi* (18 Decemvrie 1936). Sect. *exp. graf.*

26. Tullia-Maria Moga, *Despre embatic sau bezmăn* (23 Iunie 1937). Sect. *arh.-pal.*

27. Ilie Ţabrea, *Tezaurul monetelor din Arsura (judeţul Fălciu)* (29 Decemvrie 1937). Sect, *arh.-pal.* (numismatica).

28. Tullia Maria Moga, *Indicele bibliografic al „Revistei pentru istorie, arheologie şi filologie", 1883—1922* (15 Iunie 1938). Sect. *bibliol.*

29. Aurel O. Boia, *Scrisorile anonime. Incercare experimentală asupra autofalsificării* (1 Iulie 1940). Sect. *exp. graf.*

30. Dumitru Cruceanu, *Falsuri sigilografice* (21 Decemvrie 1940). Sect. *exp. graf.*

5. Echivalări de diplome străine

1. Gustav Gündisch, *Prüfungs Zeugnis* dela „Oesterreichisches Institut für Geschichtsforschung" din Viena, sub Nr. 135 din 17 Decemvrie 1931 (13 Mai 1937). Sect. *arh.-pal.*

6. Elevii şcoalei

I. 1924—1925

1. Arbore P. Virgiliu
2. Angelescu I. Marin
3. Brânzei Const.
4. Caloianu D. Dumitru
5. Carapalea Toma
6. Căciulă N. Olimp
7. Cogan Moisei
8. Constantinescu S. Emil
9. Crăciun Ioachim
10. Cristescu I. Traian
11. Dancov Viorica
12. Dobrescu Quintilian
13. Dragomirescu N.
14. Eftimiu Elena
15. Florenţiu C. Paul
16. Fierăscu C.
17. Firmilian Marin
18. Gârleanu Margareta
19. Gemeniuc Const.
20. Georgescu Matei
21. Grecescu I. Constant
22. Hanganu Gheorghe
23. Holban I. Ion
24. Ionescu I. Ion, preot
25. Orghidan Evghenie
26. Popescu I. Anton
27. Popescu Ştefan, preot
28. Rădulescu Dragomir
29. Roşca Ion
30. Sachelarie Eugenia
31. Sevastos Mihail
32. Schlissel Ana
33. Simonescu I. Dan
34. Stăncescu Al.
35. Stănescu Valeria
36. Svinţiu P. Toma
37. Şişcov Gheorghe
38. Ştefănescu Ana
39. Şuster David
40. Vîrtosu Emil
41. Velcu D. Anton
42. Zamfirescu D. Badea

II. 1925—1926

1. Bajan I. Gheorghe
2. Baltareţu G. Const.
3. Bâlea G. Gheorghe
4. Chelcea Ivan
5. Costin G. G.
6. Crudu Lucia
7. Dimitriu Georgeta
8. Gheorghe Chr. Gh.
9. Grigorescu Maria
10. Ianculescu D. Marin
11. Munteanu Sylvia
12. Negară Maria
13. Nicolau G. Matei
14. Păcurar Septimiu
15. Sacerdoţeanu N. Aurelian
16. Săndulescu A. Maria
17. Spănu R. Vasile
18. Şucu I. Ion

III. 1926—1927

1. Alterescu A. Moise
2. Bârlea - Sighet I., preot
3. Bogdanovici Elena
4. Boureanu Gh.
5. Bunget C. Florea
6. Dinu I. Constantin
7. Dumitrescu Al., căp., ing.
8. Dumitrescu Aurelian
9. Dumitrescu I. (audient)
10. Fundo A. Constantin
11. Găvănescu Eduard
12. Georgescu George
13. Iordăchescu Gheorghe
14. Iuca Maria - Elisa
15. Moga Tullia Maria
16. Morărescu Maria

17. Muşăţeanu Ioan, preot
18. Neuman Alfred
19. Panaitescu Gheorghe
20. Patriche Eugen
21. Pârvulescu Titus
22. Pollak M. Jean
23. Regleanu Mihai
24. Ştefan Vasile
25. Şvartzaid Mordco
26. Theodorescu M. Barbu
27. Urzică D.
28. Vasilescu D. Gabriela
29. Vasiliu G. George
30. Vasiliu T., doctor

IV. 1927—1928

1. Adameşteanu I. Mircea
2. Alexandrescu D. Alexandru
3. Antonovici I. Vasile
4. Antonovici N.
5. Apostolică Cristea
6. Bărbulescu I. Marin
7. Bârzanu I. Anton
8. Bocănescu Const., preot
9. Brauer Jean
10. Burghelea V. Vasile (audient)
11. Capuţescu Valeria
12. Carvonidi Gr. Toma
13. Cocoran I. Anghel
14. Focşăneanu Lazăr
15. Freine Moisei
16. Georgescu D. Ioan
17. Gheldman Samy
18. Hristu N. Vasile
19. Ibrăileanu A. Ştefan
20. Leşeanu Nicolae
21. Mac Gustav
22. Marinescu N. Nicolae
23. Mihordea Vasile
24. Mircea Ion Radu
25. Moisil Florica
26. Neaga M. Vladimir
27. Palade Petru
28. Papahagi N. Valeriu
29. Patriche H. Ioan
30. Rădulescu Ioan
31. Rădulescu M. Ioan
32. Rădulescu O. Constantin
33. Rafiroiu Gheorghe
34. Spirea Elena
35. Stoenescu M. Alexandrina
36. Stahl H. Henri
37. Trifu Sava
38. Voinescu Eugenia
39. Wellisch Malvine
40. Zambra Gheorghe

V. 1928—1929

1. Anastasiu C. Alexandru
2. Anton Emilia
3. Antoniu Vanghele
4. Baltaga Zinaida
5. Bădulescu I. V.
6. Blănaru C. Gheorghe
7. Bogdan Damian
8. Bratu G. Florea
9. Bucur B. Anastase
10. Budişteanu Constanţa
11. Casangi Maria
12. Câlniceanu Dumitru
13. Câncea V. Ioan (audient)
14. Cimpoescu Traian
15. Ceciu N. Aristotel
16. Cel Mare Ştefan
17. Condoiu Virgil, prof.
18. Cosac Gh. Ioan
19. Constantinescu Elena
20. Dăncuş Gheorghe
21. Duca N. Constantin
22. Dumitru D-tru
23. Gaivronscaia Margareta
24. Gionea G. Ioan
25. Hernya Ana
26. Hurdubeţiu Ioan
27. Isbăşoiu T. Ioan
28. Mendrino Vintilă
29. Mihăilescu Ion, ing.
30. Moroianu Petre, arhit.

31. Moţoc Cosma
32. Petre T. Marcu
33. Petrica Eftimie
34. Popa Reghina
35. Popescu A. Alexandru
36. Purcica P. Ştefan
37. Sârbulescu I. Nicolae
38. Ştefanucă Petre
39. Udrescu N. Victor
40. Vişoiu Gheorghe
41. Vişoiu I. Moise

VI. 1929—1930

1. Alexandrescu Alexandru
2. Alexandrescu St. Vasile
3. Antohie Alexei
4. Antonescu D. Tudor
5. Ardela Georgeta
6. Arlau Aurel
7. Baltaga Zenaida
8. Bamegun R. Ioan
9. Bandrabur Nicolae
10. Badescu Aretina
11. Barbulescu Victor
12. Bâgu Amelia
13. Bâgu I. C. Nicolai
14. Beke Anton
15. Bejan Eusebiu
16. Bordea L. Eugeniu
17. Bratescu R. Toma
18. Brânza D-tru
19. Bucşa M.
20. Chiriac Gheorghe
21. Chiricuţa V. Gh.
22. Ciolan G. P.
23. Cioran D. Gh.
24. Cioranescu I. Alexandru
25. Colesnicenco Maria
26. Constantinescu Victoria
27. Crestian M. Clement
28. Cristea Maria
29. Cristea Viorica
30. David Alexandru
31. Demetrescu Georgeta
32. Diacu Gh. Ion
33. Dinu Z. Marin
34. Dogaru I. Gh.
35. Dimitriu Maria
36. Duţianu I. Nicolae
37. Economu Const.
38. Fecioru I. Tudor
39. Gavrila Constantin
40. Georgescu P. Pavel
41. Gheorghiţescu V. Gheorghe
42. Grosu Niculae
43. Halchini Ioan
44. Halchini Mircea
45. Harbu N. Nicolae
46. Hiciureanu Ion
47. Ianoş Georgeta
48. Ifrim Ioan
49. Indre I. Zeno, Cpt.
50. Ioanid I. Vintilă
51. Ioanid N. I., doctor
52. Ionescu C. Nicolae
53. Ionescu Ermil
54. Ionescu F. Marin
55. Ionescu Laurenţia
56. Ispas N. Pompiliu
57. Kogalniceanu Maria - Marta
58. Lamesfeld Ioan
59. Lepadatu I. Miclea
60. Lepadatu I. Victor
61. Leţcae H. D-tru
62. Leţcae I. D-tru
63. Magheru Nina
64. Mardare George
65. Marinescu N. Antonian
66. Maxim Nicolae,
67. Magureanu Eleonora
68. Maraşescu Ecaterina
69. Mihail Constantin
70. Mihaila Gh. Ioan
71. Milotinov Maria
72. Mirescu A. Ilie
73. Mirescu A. Tudor
74. Mircea V. Dan
75. Moisil C. Ioan
76. Molceanov Mihail
77. Moroz Elena
78. Naum Elisabeta

79. Nenu B. Constantin
80. Nicolescu L. Eugenia
81. Niculescu Andrei
82. Odagiu G. Ioan
83. Oprea I. Vasile
84. Oprescu Alice
85. Oprescu A. George
86. Pavel C. Clement
87. Paraschivescu Al. Traian
88. Petrovici Angela
89. Popa-Apostol Maria
90. Popescu Ecaterina
91. Popescu Ion Al. Voivoda
92. Popescu Minodora
93. Popescu T. Gheorghe
94. Popovici Sofia
95. Potra George
96. Radulescu A. Lucian
97. Ragadunescu G. Gheorghe
98. Raileanu Florica
99. Remus Ilie, prof.
100. Romaniţa Sofia
101. Sigmet Emil
102. Soare Ovidiu
103. Solacoglu C. Teodor
104. Smântânescu Aurel
105. Smântânescu C. Dan
106. Smântânescu C. Mircea
107. Stan Gheorghe
108. Stoenescu I. Aurelian
109. Stoicescu Aristide
110. Ştefan Ioan St.
111. Ştefanopol Victoria
112. Ştefanescu A. Valeria
113. Ştefanescu A. Valeriu
114. Teodosiu A. Mihai
115. Tomescu Ovidiu
116. Trandafir R. Gheorghe
117. Ţintea Clementina
118. Ţocu Al. Mişu
119. Udrescu Victor (re'n criere)
120. Vasilescu C. C-tin
121. Vasilescu Liliana-Eugenia
122. Vasilescu-Popa C. D.
123. Vataşanu C. C-tin
124. Velichi Constantin

VII. 1930—1931

1. Anastasiu C. Alex.
2. Andruckovici Lucian
3. Badescu V. Mihail
4. Bocanescu Aurora
5. Ciocan Demetra
6. Colomaiţef Sergiu
7. Constantinescu A. Traian
8. Constantinescu Maria
9. Crapatureanu I. Cpt.
10. Cristescu Gh.
11. Dinu C. Maria
12. Dinu Maria
13. Dinu Nicolae
14. Dorobanţu C. Fl.
15. Dragnea Emil
16. Flocosu S. Anastase
17. Gafencu Gh. V.
18. Gartenberg I. Silvia
19. Georgescu-Racoviţa I. Ion
20. Gheorghiu Nicolae Anastase
21. Haier Elisabeta
22. Hodoreanu Emanoil
23. Ionescu D. Nicolae
24. Ionescu Gh. Ioana
25. Ionescu Grigore
26. Lelescu Alexandrina
27. Mailat Aurel
28. Manoliu Aretia
29. Marcus Jacques
30. Mihailovici C. Nicolae
31. Mocanu C. Marin
32. Morţun G. Mikaela
33. Munteanu Dumitru
34. Negulescu Elena
35. Nestor Theodor
36. Papazoglu Hariclia
37. Popa M.
38. Popescu B. Gheorghe
39. Petrescu Polixenia
40. Radulescu V. Maria
41. Romulus Petru
42. Soare Vasilica
43. Staicu Const.
44. Stănculescu Şt. Gheorghe

45. Stroescu Cleopatra
46. Taureanu Maria
47. Teodorescu D. Alexandru
48. Teoharie N. Anton
49. Theodorescu N. Ana
50. Theodoru Maria - Christina
51. Thomoşoiu Ştefania
52. Trandafir M. Ioan
53. Ţincu C. Virgiliu
54. Ursulescu C. Ana
55. Vasilescu Eugenia
56. Vasilescu Valeria
57. Vasilescu T. Const.
58. Vasiliu - Ghiaţa Aurelia
59. Vascauţeanu Constantin
60. Weinberg Zoe - Margareta
61. Weiss Melanie
62. Xida Olga

VIII. 1931—1932

1. Abramescu N. Ileana
2. Abramovici E. Iancu Herş
3. Abramovici M. Martin
4. Aizic Mişu
5. Alexandrescu St. Ioan
6. Alexiu Eleonora
7. Atanasiu Eugen
8. Baluţescu Victor
9. Barsan V. Ioan
10. Becu Cristian
11. Bogdanof M. Zlate
12. Bratu Maria Cornelia
13. Bracacescu Constanţa
14. Bubulac Gabriela
15. Butza D. Ioan
16. Catz Israel
17. Capriţa Nicolae
18. Chear Filofteia
19. Chişca Eugenia
20. Cioranescu Ecaterina
21. Covalenco Larissa
22. David L. Isac
23. Diaconescu N. Nicolae
24. Dincă Dumitru
25. Dublea Eugen
26. Dumitrescu G. Dumitru
27. Dumitrescu L. Vasile
28. Epureanu D. Elena
29. Finkelştein Jacques
30. Gabai N. Armand
31. Ghiulea Ilie Ioan
32. Grigorescu Nicolae
33. Gruia M. Eleonora
34. Guran N. Radu
35. Herşcovici Emilian
36. Iacob T. Florea
37. Ioachim I. Gheorghe
38. Ionescu I. Constantin
39. Ionescu P. Dumitru
40. Istrate Luca
41. Jugureanu St. Margareta
42. Lazarescu C. Emil
43. Maldarescu T. Mihai Grigore
44. Maraşescu E. Nicolae
45. Maraşescu V. Grigore
46. Merenco Vera
47. Miasnicoff Igor
48. Mihailescu Simona
49. Motzica George
50. Muşetescu T. Grigore
51. Neştianu N. Maria
52. Niculescu D. Ioan
53. Papahroniade Elena
54. Papana Eleonora
55. Pavel A. Pavel
56. Pescaru Dobre
57. Petroniu Adriana
58. Polanski R. Ioan
59. Popescu Al. Andreica
60. Popescu M. Eugenia
61. Preuţescu Constanţa
62. Rădulescu I. Virgil
63. Romanescu Olga, dr.
64. Rosetti D. Emilie
65. Sanft Jules
66. Schattner Friedrich
67. Simovici A. Etty
68. Speri Celestin
69. Stan Vasile
70. Staranchevici Serge
71. Stănicel Aurel
72. Stănicel Stelian

73. Sterian I. Maria
74. Şerbu A. Dumitru
75. Şevcenco Alexandra
76. Ştefanescu Nicolae (audient)
77. Talaşescu - Olteanu Elena
78. Teodorescu D. Elena
79. Teodorescu N. Ecaterina
80. Tomescu Suzana Margareta
81. Ţanco Gheorghe
82. Udrescu N. Ioan
83. Zara Elena
84. Zuca Mihail

IX. 1932—1933

1. Alexandrescu N.
2. Badea Marin
3. Belciugan M. Ancuţa
4. Bogdan Lucreţia
5. Boia O. Aurel
6. Bunget C. Florea
7. Buşoiu S. Constantin
8. Buzdugan Lucia
9. Buzek Erika
10. Caraescu D. Nicolae
11. Calineţ I. Maria
12. Cernat Irina
13. Chiriac N. Ghiţă
14. Cojocaru Eliza
15. Cojocaru Victoria
16. Constantinescu Elena Victoria
17. Constantinescu Ioana
18. Constantinescu Rodica
19. Dascalescu M. Nicolae
20. Dermenji Ştefanida
21. Diaconu Ion
22. Dicu Nataliţa
23. Dimitriu Irmil
24. Dinca D. Ecaterina
25. Dordea Ana
26. Dornescu Viorica
27. Draghici Zenobia
28. Dumitrescu P. Constantin
29. Dumitrescu St. Alex., Cpt.
30. Dumitrescu Valerian, dr. med.
31. Dumitriu Gh. Ana - Suzana
32. Florescu P. Iulian
33. Frunzescu Alexandru
34. Furnică E. Ioan
35. Georgescu C. Natalia
36. Georgescu I. Gheorghe
37. Georgescu Maria
38. Georgescu N.
39. Georgescu P. Lucia
40. Gherghina V. Ion
41. Grigorescu Maria
42. Grigoriu I. Vasile
43. Ianculescu G. Constanţa
44. Ieniştea Al. Corneliu
45. Iliescu Pestra Vera
46. Ionescu Gr. Remus
47. Ionescu N. Dem.
48. Ionescu T. Gheorghe
49. Ionescu V. Gheorghe
50. Ionescu Virgiliu
51. Ittu - Oancea Nicolae
52. Jäger Macs
53. Leca Victoria
54. Magiari Constantin
55. Mateescu Cornelia
56. Mândroceanu T. Dimitrie
57. Marculescu Theodor
58. Metsch Alfred
59. Mihail A. Mironica
60. Mirescu Constanţa
61. Moscovici P. Lucia
62. Muraru I. Constanţa
63. Neda M. Ioan
64. Nicolescu I. Ioan
65. Niculescu R. Durostor
66. Niculescu R. Mircea
67. Niţu El. Viorica
68. Odor Maria
69. Oncescu I. Florin
70. Oprea I. Vasile
71. Papudof Adriana
72. Pavliu H. Ştefan
73. Pârtea Theodora
74. Petrescu C. Cornelia
75. Petru Romulus
76. Piscatti Cornelia
77. Popa Gh. N. Miron
78. Popescu I. Grigore

79. Rădulescu Petre
80. Rădulescu Theodora
81. Roşca O. Petre
82. Russu Nicolae
83. Satler Iosef
84. Sân-Petru I. Ioan
85. Serpeşeanu V. Decebal
86. Stanciulescu P. Niculai-Ştefan
87. Şteinbach Sidonie
88. Stoenescu Marieta
89. Stoenescu N. P.
90. Stoico St. Mihai
91. Ştefanescu Barbu Dan
92. Ştefanescu N. Ştefania
93. Teodorescu D. Cassian
94. Toma N. Toma
95. Udişteanu I. Dionisie
96. Udrescu N. Ioana
97. Vainer Eti
98. Vasiliu Constanța
99. Vâlceanu S. Al.
100. Voiculescu Alexandru

X. 1933—1934

1. Andronescu Marta
2. Angelescu Eugenia
3. Bâlea Gh. Valeriu
4. Catalinescu I. Ruxandra
5. Cazacu C. Ioan
6. Căpațâna I. Victoria
7. Chiapella Alexandru
8. Ciochina Stelian
9. Constantinescu I. Ioan
10. Constantinescu V. Nicolae
11. Coriciu Maria-Eugenia
12. Cruce I. Elisabeta
13. Demetrescu I. Dumitru-Ion
14. Derioiu Gella
15. Dimonie Petre
16. Dumitrescu I. Constanțiu
17. Epuran G. Ioan
18. Georgescu Ioan
19. Georgescu P. Ecaterina
20. Gradişteanu Elena
21. Grümberg-G-scu Iosephine
22. Kandel M. Iacob
23. Ignatescu N. Aurelian
24. Ionescu-Horvat G. Coralia
25. Manițiu I. Gheorghe
26. Moga S. Ioan
27. Munteanu I. Elisabeta
28. Muşat R. Nicolae
29. Nedelcu Alexandrina
30. Nenițescu C. Elena
31. Paraschivescu Elena
32. Pârvulescu F. Ştefan
33. Petrescu Gh. Mircea
34. Popescu A. Cleopatra
35. Popescu Al. Ion
36. Popescu V. Maria
37. Preda Ioan
38. Radulescu P. Petre
39. Radulescu T. Vasile
40. Rosetti R. Ioana
41. Sava Sylvia-Stela
42. Soceanu Gh. Ştefan
43. Sosin S. Aref
44. Spâneştianu C. Olga
45. Stoenescu Marieta
46. Stoicescu Aurora
47. Teculescu Ion
48. Teodorescu Teodor
49. Velnicescu Sultana
50. Vaetiş N. Petre
51. Wechsler A. Jean

XI. 1934—1935

1. Ackerman Galea
2. Angelescu G. Ilie
3. Atanasiu Eugen
4. Bercovici Aron
5. Buzdugan George
6. Cohn Clarisse
7. Constantinescu Haralambie
8. De Mayo Marcu
9. Dragomir V. Nicolae
10. Evers Vladimir

11. Filipescu Ana
12. Gavriliţa I. Vladimir
13. Goangea S. Dem. Pericle
14. Hermansdorf Martin
15. Ivanovski Andrei
16. Lerescu I. Romeo
17. Lupu C. Vasile
18. Marcusohn Roza
19. Mihailescu I.
20. Mihailidi Graziella
21. Nicolescu Eugen
22. Paraschiv A. Gh.
23. Paun Ion
24. Popescu V. Virginia
25. Poţincu Florian
26. Rafail Tatiana
27. Radulescu Petre
28. Roşca Jean
29. Sinigallia - Lazarescu Olga
30. Solomon I.
31. Ţabrea Ilie
32. Vasilescu Dimitrie, dr. în med.
33. Zisman Berco

XII. 1935—1936

1. Anghel D. Alexandru
2. Anghel Maria Florica
3. Apostol - Stancescu Gh. Ana
4. Bodea C. Cornelia
5. Buiu Alexandru
6. Capelleanu Elisa
7. Ciunga V. Victoria
8. Crivatz Gh. Gheorghe
9. Danielache N.
10. Dingu Aurelia
11. Dorobanţu I. Scarlat
12. Georgescu P. Gabriel
13. Gheorghe I. Constantin
14. Ioniţa I. Cleopatra
15. Iordache I. Alexandru
16. Iordanescu N. Gheorghe
17. Irimescu Const.
18. Lăzaroiu Gheorghe
19. Marinescu M. Nicolae
20. Panaitescu N. Gheorghe
21. Pavel N. Nicolae
22. Petrescu Eugenia
23. Popescu Georgeta
24. Rusu Gh. Eugenia
25. Spinzi Alexandru
26. Stanculescu D. Florea
27. Stanescu Bucur
28. Ştefanescu V. Elena
29. Vlaşceanu Gheorghe
30. Zamfirescu T. Nicolae

XIII. 1936—1937

1. Alecu Florica
2. Alexandrescu Lucia - Maria
3. Antoniu N. Vanghele, (numismatica)
4. Badica Gh. Ioan
5. Baluţa Victoria
6. Bărbulescu E. Corneliu
7. Bogdan P. Damian, (expert, grafică)
8. Bracăcescu Miron
9. Cartaş Zoe
10. Condauş Şt. Dumitru
11. Comşa T. Traian
12. Diordiev Nina
13. Dörner W. Leopold
14. Filipoiu Onisim
15. Florescu I. Gheorghe
16. Frumuzache P. Iulia
17. Ghiţescu N. Ioan
18. Giuroiu Al. Miron
19. Horhoianu M. Anghel
20. Horvat Iosif
21. Ionescu V. Traian
22. Iordache I. Nicolae
23. Lascăr Gabriela
24. Leontescu C. Haralambie
25. Munteanu Olimpiu
26. Neniţescu C. Nicolae
27. Niculescu D. Ion
28. Niculescu L. Eugenia

29. Papacostea Atanasie
30. Petrescu D. Dumitru
31. Petre Victor
32. Pleşoianu A. Radu
33. Popa Elena
34. Popescu V. Ştefan
35. Potlogeanu Chr. Florica
36. Puican Chr. Crisanta
37. Rauţa I. Maria
38. Rosenbaum L. Lazar
39. Savulescu M. Ioan
40. Soveanu Maria
41. Suciu Dimitrie Ioan
42. Şova Blancha
43. Şucu I. Ion, (exp. grafica)
44. Titorenco Cleopatra
45. Tomulescu Stelian Constantin
46. Vasilescu R. Constantin
47. Vâjaianu Georgeta
48. Vladuţ Gr. C.

XIV. 1937—1938

1. Belici Amelia
2. Ciocea I. Marin
3. Cristescu D.
4. Dragnea M. Florea
5. Iordachescu Gh.
6. L'Auné O. Emma Maria
7. Ludu Theodor
8. Manolescu Ion, maior
9. Marinescu Gh.
10. Marculescu I. Teodor
11. Munteanu - Râmnic Doina
12. Mocanu Aurelia
13. Nistor P. Maria
14. Odochianu Miron
15. Parteni - Moisil Lucia
16. Perju Florea Nadejdea
17. Petrescu Nicolae
18. Puşcaşu V. Gheorghe
19. Raicoviceanu Alexandru, dr.
20. Schöbesch Erica
21. Strelicovsky I. Toma
22. Teodorescu Alexandru - Nic.
23. Teodorescu N. Mihai-Victor
24. Tihan Elena Alexandrina
25. Voitinovici V. Maria
26. Vulcu Maria

XV. 1938—1939

1. Badescu Miorica
2. Badica Gh. Ioan
3. Balaşiu Ligia
4. Buteanu Aurel
5. Bârlea I. N. Ovidiu
6. Cantili Florica
7. Caracostea D. Nicolae
8. Caldararu Elena
9. Ciolaco N. Ileana
10. Cionca I. Simion
11. Cojocaru Aurelia
12. Corneliu T. Lidia
13. Cruceanu Dumitru
14. Dumitrescu I. Maria
15. Fraţila Cornelia
16. Fraţila Şt. Const.
17. Gheorghiu Gh. Aurelia
18. Hubert Nicolae
19. Ianculescu Gh. Ion
20. Ionescu Alexandru
21. Isbaşoiu Elena
22. Manarovici Gr. Nicolae
23. Niculescu D. Ioan
24. Petrescu - Dâmboviţa Elena
25. Petroşanu Paula
26. Petroşanu P. Dragoş
27. Petru Al. Romulus
28. Popa N. Nicolae
29. Roth Alfred Ioan
30. Sarközi Margareta
31. Stănescu D. Elena
32. Sâtmalov Eugenia
33. Stroescu Sabina
34. Taraoi F. Dumitru
35. Teodorescu H. Georgeta
36. Teodorescu I. Cornelia

37. Teodorescu I. Ioan
38. Tihan A. Sergiu
39. Tomescu R. Mircea
40. Tosun P. Gheorghe
41. Vrânceanu Ana
42. Vulpescu I. Maria
43. Zaharescu Dan

XVI. 1939—1940

Anul I

1. Arabagiu Costea
2. Baleanu Roxandra
3. Bogdan Stan
4. Brânza Iulia
5. Comanescu Aurelia
6. Comanescu Ion
7. Constantinescu R. Maria
8. Deşliu Boris
9. Georgescu Alexandru
10. Georgescu Elena
11. Gunopol Fotie
12. Husar Alexandru
13. Iorgulescu - Branduş
14. Mihailescu Claudia
15. Minculescu M. Ion
16. Moisescu Simina
17. Panaitescu Neculai
18. Popescu Florin
19. Popescu Horia
20. Profiriu Gheorghe
21. Rauţa Maria
22. Sârbulescu Nicolae
23. Voiculescu Ecaterina

Anul II

1. Badescu Miorica
2. Balaşiu Lygia
3. Cruceanu Dumitru
4. Fraţila Cornelia
5. Ianculescu Gh. Ioan
6. Ittu - Oancea Nicolae
7. Leontescu Haralamb
8. Manarovici Gr. N.
9. Manolescu Ion
10. Petrescu Dâmboviţa Elena
11. Petroşanu Dragoş
12. Şarközi Margareta
13. Sâtmalov Eugenia
14. Taraoi Dumitru
15. Voitinovici V. Maria (reînscriere)
16. Vulpescu Maria
17. Zaharescu Dan

XVII. 1940—1941

Anul I

1. Alexandrescu - Dersca Maria
2. Anastasiu A. George-Mugurel
3. Bastaki Constantin
4. Chindriş - Codrescu Emil
5. Constantinescu Georgeta
6. Danciu I. Ion
7. Dinu M. Constantin
8. Dragan Elisabeta
9. Dumitriu Sevastia
10. Fanuică Gh. Ioan
11. Ghiţa N. Aneta
12. Greceanu Radu
13. Ionescu M. Mircea
14. Mihalcea Flaviu
15. Murafa S. Silvia
16. Nicolau Gh. Nicolae
17. Niţulescu I. Gheorghe
18. Popescu Şt. Maria

19. Păun F. Ilie
20. Patriciu Dana
21. Robea I. Constantin
22. Rusu Gr. Sever
23. Stăncescu Ana
24. Stancescu Dumitru
25. Zottu Dumitru

Anul II

1. Bogdan M. Stan
2. Brânză V. Iulia
3. Comănescu Aurelia
4. Comanescu Ion
5. Constantinescu R. Maria
6. Iorgulescu - Brânduş V.
7. Mihailescu Claudia
8. Minculescu M. Ioan
9. Oancea-Iltu Nicolae (reînscriere)
10. Petroşanu P. Dragoş
11. Rauţă I. Maria
12. Stăncescu - Apostol Gh. Ana
13. Tomescu R. Mircea

Anul III

1. Badescu Miorica
2. Balaşiu Lygia
3. Manolescu Ion
4. Raicoviceanu Alexandru

II. Material documentar

1. CURSURI ŞI PROGRAME ŞCOLARE[1].

1. — **Arheologia generală şi românească.** S'a introdus în 1939. Cursul a fost predat numai de profesorul Ioan Hudiţă, cu începere efectivă dela 25 Ianuarie 1939.

Introducere. Bibliografie. Arheologia preistorică, clasică, medievală şi modernă. Aşezările omeneşti pe teritoriul românesc din antichitate până în epoca modernă: satul, oraşul, castelul, cetatea, casa. Arta. Arhitectura greco-romană. Arhitectura religioasă la Români; influenţe străine. Arhitectura laică şi sculptura religioasă. Sculptura românească în lemn. Artele metalului. Plastica. Pictura bisericilor româneşti. Iconografia. Mozaicul. Miniatura. Ţesăturile şi costumul. Emailul şi ceramica. Ceramica românească. Arheologia Dobrogei.

2. — **Arhivistica.** S'a introdus în 1924. Cursul a fost predat de profesorul Const. Moisil, cu începere efectivă dela 6 Decemvrie 1924. Cu aprobarea consiliului profesoral a continuat şi în anul 1940—1941.

Principiile ştiinţei arhivelor. Bibliografie. Istoricul ştiinţei arhivistice. Istoricul arhivelor. Asiro-Babiloneni, Egip-

1. Restabilite după subiectele lecţiilor semnate în condica de prezenţă.

teni, Greci şi Romani (tabelliones). Arhivele în evul mediu, în timpul revoluţiei franceze, Napolen I şi arhivele (École des Chartes). Arhivele în sec. XIX şi contemporane. Arhivele şi Războiul mondial. Istoricul şi importanţa arhivelor României. Arhivele din Ţara Românească, Moldova, Basarabia, Bucovina şi Transilvania. Recuperarea arhivelor. Arhivele europene şi tratatele de pace în sec. XIX şi XX.

Arhivele papale, regale, bisericeşti, senioriale, militare, judecătoreşti, provinciale, municipale, de corporaţii şi particulare. Ce este o arhivă. Arhiva şi registratura. Cum se completează arhivele, alcătuirea şi organizarea lor; documentele, codicii, condicile, sigiliile şi stemele ca părţi constitutive ale arhivelor. Tehnica arhivelor. Registrarea şi inventarea lor. Diferite sisteme de aşezare a documentelor în arhivă. Clasarea miniaturilor. Elementele de eraldică şi sigilografie.

Falsuri de documente. Localul arhivelor. Funcţionarii arhivelor. Pregătirea şi specializarea lor. Organizarea registraturilor. Importanţa arhivisticei şi mijloacele de a o face să propăşească la noi.

Ex. Inregistrare în registrul de intrare. Clasări. Rezumarea documentelor. Fişe pentru documente. Fişele secundare, fişele de trimitere. Fişele pentru condici şi dosare Formarea dosarelor. Fişe model pentru Arhivele Statului

3. — **Bibliologia.** S'a introdus în 1925. Cursul a fost predat de profesorul Al. Sadi Ionescu, cu începere efectivă. la 10 Decemvrie 1925; ultima oră a ţinut-o la 29 Mai 1926. După moartea s'a nu s'a mai ţinut cursul până la numirea profesorului N. Georgescu-Tistu, care a început efectiv la 28 Ianuarie 1928, cu anul I şi în 1928 cu amândoi anii, până în Mai 1932. In toamnă a continuat cursul în cadrul Facultăţii de litere şi cu elevii noştri. Reluându-l la 15 Noemvrie 1937 cu anul I şi în 1938 cu amândoi anii, l-a continuat până în Mai 1939. In toamnă l-a continuat profesoara Maria Dumitrescu, cu începere efectivă la 2 Noemvrie 1939.

Anul I. Problemele bibliografiei; utilitatea ei. Bibliografie. Bibliografia şi biblioteconomia. Primele scrisuri. Istoricul scrisului şi al cărţii. Materia de scris: papirus, pergament, hârtie; istorie, fabricare. Xilografia. Istoricul tiparului. Răspândirea lui în Germania, Italia, Franţa, Anglia, Olanda, Belgia. Primele tipografii la Români. Tehnica tiparului. Corecturi. Fabricarea literilor. Stereotipie. Ilustrarea cărţii. Format, legat, editură, librărie. Bibliografie. Istoric. Bibliografii de bibliografii. Bibliografii generale şi speciale. Metode bibliografice. Istoricul bibliotecilor. Colecţii par-

ticulare. Administrarea bibliotecii. Local. Mobilier. Personal. Registre. Redactarea fişei. Sisteme de catologare.

Ex. Corecturi de tipar. Registrul inventar. Controlul pachetelor. Stampilarea cărţilor. Impărţirea pe formate. Fondurile. Fişe pentru catalogul alfabetic şi pentru cărţile anonime. Vizitare de biblioteci şi tipografii.

Anul II. Ştiinţa în general. Manuale. Istoricul bibliografiei. Periodicele bibliografice. Bibliografii generale şi speciale, cataloage de librării. Localul. Arhitectura. Sistemul de construcţii de biblioteci. Mărirea localului şi dispoziţia lui. Amenajare. Intreţinere. Buget. Funcţionarii (şcoli de bibliotecari). Achiziţii. Inregistrarea lor. Periodice. Foi volante. Secţia geografică. Materialul ilustrat. Autografele. Inventarul. Redactarea notiţei bibliografice. Nr., autorul. Pseudonimul. Anonimul. Referinţele: editura, data, locul, volumul paginaţia. etc. Transcrierea alfabetelor nelatine. Incunabule. Excepţii la regule. Aşezarea notiţelor în catalog. Organizarea bibliotecii Arhivelor. Catalogul ideologic. Sistemele bibliografice, sistemul zecimal, catalogul cu bază grafică, catalogul de manuscrise, etc. Numerotarea, aşezarea, stampilarea, conservarea cărţilor. Sala de lectură. Imprumuturi. Regulament. Raport anual. Mobilier. Material. Biblioteci speciale, populare.

Exerc. Controlul borderourilor, înregistrarea achiziţiilor Fişe. Aşezarea fişelor în catalog, catalogul alfabetic şi pe materii. Vizitarea Bib. Ac. Rom. Fund. univers. Carol I, ministerului de Domenii. Institul medico legal, Imprimeria Naţională. Aplicaţiuni practice.

4. — **Critica textelor.** S'a introdus în 1940. Cursul a fost predat de profesorul Aurelian Sacerdoţeanu cu începere efectivă la 7 Noemvrie 1940. In trecut au mai făcut lecţie de critică şi profesorii N. Cartojan şi Iulian Ştefănescu, la cursurile de paleografie, însă numai incidental.

Introducere. Bibliografie. — Materialul folosit de istorici: izvoarele istorice. Informaţia şi restabilirea textelor. Falsul, pseudoepigraful, interpolaţia, glossa. Autenticitatea, provenienţa şi recensia textelor. Critica documentelor. Aparatul pozitiv şi negativ. Aparatul critic al unei ediţii.

Ex. Critica documentelor externe ale lui Mircea cel Mare. Manuscrisele cronicei lui Constantin Căpitanul pe baza mss. şi a fotografiilor.

5. — **Cronologia.** S'a introdus în 1939. Cursul a fost predat de profesorul A. Sacerdoţeanu, cu începere efectivă dela 25 Octomvrie 1939, la anul II; în 1940 a trecut la anul I. De fapt a fost predat de acelaşi în mod regulat la diplomatică încă din 1929.

Introducere. Bibliografie. — Istoricul calendarului; calendarul liturgic şi civil. Erele: bizantină sau constantinopolitană, alexandrină, ebraică, antiohiană, romană, seleucidă, spaniolă, creştină, diocleţiană, armeană, mahomedană (Hiğret), a libertăţii (Republicei franceze), fascistă, etc. Perioadele: olimpiada, indictionul, ciclurile: solar, lunar, pascal, şi numărul de aur. Inceputul anului (stilurile): 1 Ianuarie (Circumciziei), 1 Martie (veneţian), Buna Vestire, Paştele, Nativitatea, etc. Elementele cronologice din computul pascal: Literele Dominicale, epacta, regularia, concurenta, temelia, mâna anului, cheia paştelui, legiuita fască. Datarea documentelor. Anul magistraturii. Feria. Sărbătorile.

Ex. Verificări de date şi calcule cu toate elementele cronologice. Folosirea tabelelor la Mas Latrie, Giry, Grotefend, Brinckmeier şi Lietzmann.

6. — **Diplomatica generală şi românească.** S'a introdus în 1925, prima oră efectivă fiind la 2 Decemvrie 1925. Cursul a fost predat de profesorul N. A. Constantinescu din 1925 până în Mai 1929; a fost continuat în toamnă de A. Sacerdoţeanu ca suplinitor al d-lui Constantinescu până la 1 Mai 1931. De atunci, când a devenit titular, l-a continuat până azi cu anul II, afară de anul 1939—1940, când a făcut diplomatica generală în anul I.

Introducere în diplomatică. Bibliografie.—Istoricul diplomaticei generale şi româneşti. Organizarea cancelariilor apusene, ale Românilor şi ale vecinilor noştri. Notarii şi tabelionii. Clasificarea şi nomenclatura documentelor. Formele de transmitere a documentelor. Redactarea actelor. Caracterele externe ale documentelor. Pergament, hârtie, scris. Elementele criticei interne. Titluri şi calităţi în Apus, la vecini noştri şi la noi. Demnităţi laice şi eclesiastice. Onomastica şi topomina doc. latine şi slavo-române. Limba documentelor. Limba diplomatică a cancelariilor româneşti. Ordinele. Terminologia. Măsuri. Greutăţi. Monete. Geografia istorică. Formularul diplomatic. Clauzele finale. Semnele de validare. Documente falşe.

Ex. Părţile doc. (în ediţii de documente). Ex. de citire şi analiză doc. şi textelor lat. slave, rom. editate şi originale. Rezumate şi regeste diplomatice. Fişele documentului.

7. **Dreptul vechiu românesc.** S'a introdus în 1929, prima oră efectivă fiind la 27 Noemvrie 1929. Cursul a fost predat de profesorul I. C. Filitti în 1929—1930 cu anul I; s'a suprimat un an şi a reînceput cu profesorul I. D. Condurachi la 16 Decemvrie 1931, cu anul II, până la 22 Februarie 1939. In anul 1939—1940, l-a ţinut profesorul Mihai

Popescu ca suplinitor. In 1940--1941 repartizându-se în anul III, nu s'a ţinut.

Introducere. Bibliografie. — Dacia şi Romanii. Colonatul roman. Slavii şi proprietatea lor. Organizarea politică a vechilor slavi. Regimul proprietăţii la Unguri. Obiceiul pământului. Izvoarele obiceiului pământului: hrisoave, cărţi domneşti, legiuirile scrise. Despre proprietate şi formarea ei la Români. Protimisis în dreptul românesc. Transmisiunea proprietăţii prin succesiune. Moştenirea. Testamente. Familia la Români. Căsătoria. Divorţul. Dota. Filiaţia. Şerbia la Români; îndatoririle şerbilor. Despre jurători. Instanţele judecătoreşti în sec. XVIII şi XIX. Influenţele vecinilor asupra vechiului nostru drept.

8. — **Expertiza grafică şi grafologia.** S'a introdus în 1925, cu prima oră efectivă la 30 Noemvrie 1925. Cursul a fost predat de profesorul Henri Stahl până în Mai 1940, şi de Elena Bogdanovici în continuare.

Introducere. Expertiza, contraexpertiza, supraexpertiza. Experţii caligrafi: experţii grafici. Bibliografie. Scrisul: clasificări, dimensiunea, dominantele grafice, direcţia, factura, presiunea, iuţeala, orânduirea, clasificarea, armonia, neorganizarea şi identificarea lui. Scrisul în diverse alfabete. Scrisul orbilor, bătrânilor, nebunilor, alcoolicilor, paraliticilor, ftizicilor, în familie, al oamenilor culţi şi vulgari, colţuros, amorf. Desorganizarea scrisului. Automatismul patologic. Alterări grafice. Falşul; clasificarea lui. Numărul grafometric. Caracterul după scris. Anonimul. Autofalsificarea. Fals total şi parţial, fals prin trucaj, fals dactilografiat. Piesele de comparaţie. Hârtia, peniţa, cerneala, razele ultraviolete. Aparatele tehnice. Material documentar şi comparativ.

Ex. Scrisul. Maşina de scris. Interpretare de scrisori diverse. Catalogarea scrisului. Diverse cazuri expertizate. Colecţii de autografe.

9. — **Genealogia.** S'a introdus în 1940. Cursul a fost predat de profesorul Aurelian Sacerdoţeanu, cu începere efectivă la 19 Martie 1941.

Introducere. Bibliografie. — Utilitatea genealogiei în istorie, politică, sociologie, dreptul public şi privat, statistică, fisiologie, psihologie, psihiatrie, etc. Spiţa de neam sau arborele genealogic. Tabla descendenţilor şi tabla ascendenţilor. Spiţele canonice; înrudiri de sânge şi de două neamuri. Ce trebue să ştie un genealogist: originea, timpul şi locul naşterii, situaţia, funcţia şi demnitatea persoanei, căsătoria şi urmaşii, timpul, locul, şi felul morţii. Agnaţii

şi cognaţii. Terminologia filiaţiilor şi rudeniile. Genealogiile româneşti.

Ex. Analiza genealogiei Basarabilor. Inrudirile înscrise în Pravila bisericească.

10. — **Heraldica.** S'a introdus în 1925, cu prima oră efectivă la 16 Aprilie 1926 cu anul II. Cursul a fost predat de profesorul Const. Moisil dela început până în Mai 1940 şi continuat de profesorul Emil Condurachi, cu amândoi anii.

Introducere. Bibliografie. Scutul, diviziunile culorile, figurile şi piesele onorabile. Terminologia heraldică. Piesele heraldice. Figuri naturale şi fantastice. Ornamente, suporţi, blazoane, cărţi, coroane, cruci. Arme parlante. Podoabele exterioare ale scutului. Steme eclesiastice, municipale, etc. Heraldica românească. Stemele ţărilor româneşti şi a familiei Basarabilor. Stema Transilvaniei. Steme boereşti, eclesiatice, judeţene, comunale, de autorităţi civile şi militare. Stema României.

11. — **Instituţiile vechi româneşti.** S'a introdus în 1926, cu prima oră efectivă la 2 Decemvrie 1926. Cursul a fost predat de profesorul Constantin C. Giurescu dela început până în Ianuarie 1930, şi a fost continuat de A. Sacerdoţeanu (1930—1931) doi ani şcolari şi de Mihai Popescu (1931—1940) nouă ani, ca suplinitori. In 1940—1941 fiind repartizat în anul III nu s'a ţinut.

Introducere. Metoda de lucru. Bibliografie. Numele ţărilor româneşti şi întinderea lor. Vechimea şi originea Domniei româneşti. Despre Domn. Titlul Domnului. Atribuţiile, venitul şi costumul Domnului. Insignele şi filiaţia Domnilor. Curtea domnească. Consiliul domnesc. Numele generic al dregătorilor. Marii dregători: Banul, Vornicul, Logofătul, Vistierul, Postelnicul şi ceilalţi dregători. Atribuţiile şi subalternii lor; dregătorii rurali. Organizarea socială. Organizaţia administrativă: judeţele. Starea economică. Organizarea financiară şi dările. Muncile sau slujbele.

Ex. Prezentare de documente şi studii.

12. — **Izvoarele istoriei Românilor.** S'a introdus în 1924, cu prima oră efectivă la 12 Decemvrie 1924. Cursul a fost predat de profesorul Ion Vlădescu dela început până la 17 Martie 1926, suplinit de profesorul Iulian Ştefănescu până la sfârşitul anului si reluat de I. Vlădescu în Ianuarie 1927 l-a consinuat până în Mai 1928, pentru izvoarele interne. Pentru izvoarele externe a început cursul profesorul P. P. Panaitescu la 1 Decemvrie 1926, care la 14 Fe-

bruarie 1929 a ținut și cursul de izvoare interne, menținându-le pe amândouă până în Mai 1931. A fost suspendat până în 1936 când l-a reluat Mihai Popescu (1936—1937), Victor Papacostea (1937—1939), din Martie 1939 până la sfârșitul anului suplinit de Alexandru Elian, de Mihai Popescu (Oct. — Nov. 1939) și Dan Simonescu din Nov. 1939 înainte.

Anul I. — Introducere. Ce este un izvor istoric. Ce este un fapt istoric. Clasificarea izvoarelor; critica lor. Critica de proveniență. Izvoarele narative moldovene: Letopisețele dela Bistrița și Putna, comparație. Cronica moldo-polonă. Cronica lui Ștefan cel Mare. Letopisețul lui Macarie, Eftime, Azarie și Grigore Ureche. Miron Costin, Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, Ioan Neculce. Izvoarele narative muntene: Cronica Anonimă (Stoica Ludescu), Logofătul Teodosie, Viața Patriarhului Nifon. Cronica Cantacuzinească. Radu Popescu, Const. Cantacuzino Stolnicul, Radu Greceanu. Cronicarii Ardeleni. Izvoarele grecești ale istoriei Românilor. Turco-graecia lui Crusius, Cronograful lui Dorotei al Monemvasiei, Gheorghe Etolianul. Documente interne și ediții de documente. Revistele istorice. Verificarea datelor. Cum se face o recensie.

Ex. Lucrări cu elevii asupra cuvintelor. Izvoare și control.

Anul II. — Introducere în studiul izvoarelor străine al ist. Rom. Bibliografie și ediții. Cronici externe. Clasificarea izvoarelor: narative și documentare.

Privire generală asupra istoriografiei antice, bizantine, neogrecești, săsești, polone, ungurești, ragusane, sârbești, bulgărești și rusești. Analiza izvoarelor: Herodot, Strabo, Dio Cassius, Procopie din Cesarea, Kinnamos, Nichita. Acominatos-Honiatul, Halconcondilas, Ducas, Viața lui Nifon, Stavrinos, Matei al Mirelor, Gh. Palamed; Notarul Anonim al regelui Bela, Kézai, Chronicon pictum, Ioan de Kükülö, Chronicon Dubnicense, Ioan Thurocz, N. Olah. Szamosközy, Bethlen: Dlugosz, Calimach, Miechowski, Cronica Ienicerului, Decius, Wapovski, Martin Cromer, Gorski (Acta Tomiciana), Orzechovski, Sarnicki, Paprocki, Lasicki, Martin și Ioachim Bielski, Maciei Stryikowski, D. Guagnini, Paszkowski, Heidenstein, Paul Piasecki, Samuel Twardowski. Izvoarele bătăliei dela Hotin (1621), Wkochowski Rudawski, Zaluski, Cronica moldo polonă, Letopisetul dela Bistrița și Putna. Efimie Ureche și Simion Dascălul.

13. — **Medalistica.** Cursul a fost făcut în orele de numismatică și sigilografie de profesorul Const. Moisil.

Originea medaliilor și desvoltarea lor în sec. XIV și XV în Italia și Franța. Școli de medaliști.

14. — **Numismatica generală şi românească.** S'a introdus în 1934 la anul I, cu prima oră efectivă la 8 Decemvrie 1934, continuând apoi cu amândoi anii. Cursul a fost predat de profesorul Const. Moisil (1934—1940) şi Emil Condurachi (1940—1941).

Anul I. — Introducere în numismatică. Bibliografie. Originea monetei. Banul preistoric: obiectele monetei. Monetele arhaice. Primele monete de argint. Bimetalismul lui Cressus. Prima monetă internaţională: daricii. Circulaţia monetei arhaice. Epoca clasică a monetei greceşti: Atena, Corint. Monetele romane. Monetele greco-macedonene, ale lui Alexandru cel Mare şi ale diadochilor. Monetele dacice şi scitice. Monetele barbare, pontice şi ale oraşelor greceşti din Sicilia şi Sudul Italiei.

Legendele monetelor. Reprezentările de pe monete (tipurile). Atelierele monetare.

Anul II. — Introducere în numismatică. Istoria monetelor romane republicane şi imperiale, bizantine, arabe, merovingiene, coroligiene, franceze, germane, italiene, ungureşti, polone.

Taleri. Epoca groşilor. Monete medievale de aur. Numismatica română. Intemeerea monetăriilor şi istoria monetei româneşti.

Monetele lui Vlaicu Vodă; Dan I. Mircea cel Mare, Mihai I. Sfârşitul monetăriei T. Româneşti. Petru Muşatin şi urmaşii lui. Alexandru cel Bun şi fiii lui. Petru Aron, Ştefan cel Mare. Ultimii domni moldoveni care au bătut monete. Dabija Vodă. Monetele ocupaţiei ruseşti şi sub Fanarioţi. Monete străine care au circulat în ţările româneşti. Preponderenţa monetelor polone şi austriace.

Infiinţarea monetăriei naţionale.

Ex. Studieri de monete, fotografii şi mulaje.

15. **Paleografia greacă.** S'a introdus în 1924 cu prima oră efectivă la 1 Dec. 1924. Cursul a fost predat de profesorul Iulian Ştefănescu până în 1934 la şcoală, apoi în cadrul Facultăţii de Litere (1934—1937) şi de profesorul Alexandru Elian iarăşi la şcoală dela 1937 înainte.

Introducere: însemnătatea paleografiei greceşti. Istoricul alfabetului şi scrisului grecesc: capital, uncial, uncial oblic, cursiv. Minuscula grecească. Material de scris, legături, accente, iota subscris. Limba în care sunt scrise documentele greceşti din România.

Publicarea unui text grecesc. Lexicoane bizantine.

Ex. Lecturi, traduceri interpretări. Texte şi doc. din epoci diferite. Imprimate (Litzica), fotografii, albume (Omont), originale.

16. — **Paleografia latină.** S'a introdus în 1924 cu prima lecție la 29 Nov. 1924. Cursul a fost predat de profesorul Const. Marinescu (1924 — 3 Febr. 1925), Zoe Balș (10 Febr. 1925 — 13 Aprilie 1926) și Maria Holban (19 Aprilie 1926 înainte). In timpul concediilor d-ra Holban a fost suplinită de Emil Vîrtosu (22 Febr. 1929 până la sfârșitul anului, 1935—1936 și Aprilie-Mai 1939).

Elemente de paleografie latină. Abrevieri curente. Scrierea cursivă, uncială, lombardă, curială și beneventină.

Ex. Lectură și interpretare de pe reproducerile în albumele Zimmermann, Prou. Recuil, Th. v. Sickel, de Boüard, Krzyžanowski.

17. — **Paleografia română.** S'a introdus în 1924, cu prima lecție la 8 Dec. 1924. Cursul a fost predat de profesorul N. Cartojan până în 1933. In 1930—1931 a fost suplinit de Emil Vîrtosu iar în 1931—1933 de I. C. Dobrescu. La 24 Nov. 1933 l-a reluat Emil Vîrtosu, care se titularizează la 1 Ian. 1934 și e suplinit de Ion Vîrtosu dela 15 Martie 1934 până la 24 Martie 1935.

Paleografia română și problemele ei. Introducerea alfabetului cirilic. Particularități dialectale. Forme arhaice de limbă. Abreviațiunile. Literile aruncate. Ligamente de litere. Harag și semnul de jumătate. Problema transcrierii doc. și text. românești. Editarea textelor vechi.

Ex. Cetiri și interpretări de texte: Psaltirea scheiană, Voronețeană, Hurmuzachi, Codicele Voronetean, tipărituri coresiene, documente și texte din sec. XVI—XIX. Scrierea de tranziție. S'au folosit originale, fotografii și albume. După 1933 s'au folosit numai albume Cartojan.

18. — **Paleografia slavă.** Incepe cu prima lecție la 4 Dec. 1924. Cursul a fost predat de profesorui P. Cancel până în 1929, suplinit uneori de A. Balotă (Aprilie—Mai 1925) și Elena Eftimiu (1926—1927). Continuă cu P. P. Panaitescu dela 21 Ian. 1930—1932, de când urmează în cadrul Facultății de Litere până în 1938 și iar la școală în 1938—1939. Il continuă profesorul Damian P. Bogdan dela 1939.

Obiectul paleografiei slavone. — Introducere în limba și gramatica slavă. Limbile și alfabetele slavone. Metodiu și Chiril. Controverse asupra originii alfabetului slavon (glagolitic și cirilic). Confruntări cu minuscula și majuscula greacă. Edițiile noastre de doc. slavone. Bibliografia facsimilelor slave.

Lecturi glagolitice și chirilice. — Texte de veche slavă bisericească (cod. zographensis, Marianus, etc.) Documente românești (T. Rom., Mold. și Brașov). Transliterație, trans-

criere, traducere şi interpretare. Se folosesc doc. originale, facsimile, fotografii şi manuale.

19. **Sigilografia.** S'a introdus în 1925, cu prima oră efectivă la 4 Decemvrie 1925 în anul II. Cursul a fost predat de profesorul Const. Moisil până în Mai 1940 şi continuat de profesorul Emil Condurachi cu amândoi anii.

Introducere. Bibliografie — Istoricul sigiliilor. Rolul şi caracterul sigiliilor; garantarea conţinutului unui act şi a semnăturii prin sigilii. Valoarea lor juridică. Sigiliile pe actele particulare. Bule de plumb şi de aur. Sigilii de ceară aplicate şi atârnate. Sigilatori. Martori. Taxele sigilare. Momentul aplicării sigiliilor. Intrebuinţarea mai multor sigilii simultan. Contra sigiliile. Modul de fixare a sigiliilor. Reînoirea, distrugerea, moştenirea sigiliilor. Materialele sigilare. Formele şi tipurile sigiliilor. Gemele antice şi medievale. Inscripţiile de pe sigilii. Falşuri sigilografice. Sigilografia românească. Formele şi inscripţiile sigiliilor româneşti.

2. LEGI, REGULAMENTE ŞI DECIZII,

20. — Din **Legea de organizare a Arhivelor Statului (Dr. C. Angelescu)**

publicată în *Monitorul Oficial*, No. 153 din 15 Iulie 1925, p. 8396:

Art. 15. Pe lângă direcţiunea generală se va înfiinţa o şcoală practică de arhivari paleografi, în scop de a pregăti personalul de specialişti necesar Arhivelor centrale şi regionale, şi de a răspândi în publicul cult cunoştinţele practice necesare pentru înţelegerea şi studierea documentelor, peceţilor, monumentelor eraldice şi miniaturistice, etc., şi pentru apărarea lor de distrugere ori înstrăinare.

Obiectele ce se vor preda în această şcoală, al cării curs complet va fi de 2 ani, vor fi următoarele: arhivistica, paleografia română, paleografia latină, paleografia slavă, paleografia elină, diplomatica generală şi românească, cronologia, genealogia, sigilografia, eraldica, miniaturistica, instituţiile româneşti, numismatica, izvoarele istoriei Românilor şi dreptul românesc, etc.

Elevii şcolii se vor recruta dintre absolvenţii de curs secundar sau de şcoli similare şi după terminarea cursului de 2 ani, în urma unui examen trecut cu succes, vor obţine titlul de diplomaţi ai şcolii practice de arhivari paleografi.

Directorul acestei şcoale va fi directorul general al Arhivelor Statului, iar personalul didactic se va recruta

dintre profesori, agregaţi, conferenţiari şi docenţi universitari, profesori secundari specialişti sau alte persoane cu lucrări sau studii în vreuna din specialităţile ce se predau în şcoală.

21. **Regulamentul Şcoalei Superioare de Arhivistică şi Paleografie.**

Scopul şcoalei, organizarea ei şi drepturile ce conferă

Art. 1. — Şcoala superioară de arhivistică şi paleografie, înfiinţată prin legea dela 15 Iulie 1925 şi care funcţionează pe lângă direcţiunea generală a Arhivelor Statului, se va conduce după dispoziţiile prezentului regulament.

Art. 2. — Scopul şcoalei este:

a) Să promoveze studiile de specialitate în disciplinele ce au legătură cu arhivele şi bibliotecile;

b) Să răspândească cunoştinţele necesare pentru înţelegerea şi studierea documentelor, sigiliilor, monumentelor heraldice, miniaturistice, numismatice, etc., precum şi pentru adunarea şi conservarea lor;

c) Să pregătească funcţionarii specialişti pentru Arhivele Statului — centrale şi regionale — pentru arhivele autorităţilor centrale, judeţene şi comunale, pentru arhivele instituţiilor publice şi particulare, etc.;

d) Să pregătească funcţionarii specialişti necesari bibliotecilor publice;

e) Să formeze experţi grafici cu pregătire ştiinţifică specială pentru instanţele judecătoreşti.

Art. 3. — Spre a-şi putea atinge scopul şcoala va avea următoarele secţii:

a) Secţia arhivistico-paleografică;

b) Secţia de bibliologie;

c) Secţia de expertiză grafică.

Art. 4. — Diplomaţii secţiei arhivistico-paleografice vor avea dreptul de preferinţă la numirile în toate funcţiunile dela Arhivele Statului — centrale şi regionale — cum şi dela arhivele celorlalte autorităţi sau instituţii ale statului, judeţelor şi comunelor şi ale instituţiilor subvenţionate de stat, judeţe şi comune.

După ieşirea primei serii de diplomaţi ai şcoalei, posturile vacante de ajutori-arhivari, copişti-paleografi şi arhivari dela Arhivele Statului nu vor putea fi ocupate decât de absolvenţii acestei şcoale sau ai uneia similare.

Diplomaţii secţiei de bibliologie vor putea fi numiţi în funcţiile de specialitate dela bibliotecile statului, judeţelor şi comunelor, cum şi dela orice alte biblioteci subvenţionate de stat, judeţe şi comune.

Diplomaţii secţiei de expertiză grafică vor aveà cali-

tatea de a fi numiţi experţi grafici pe lângă toate instanţele judecătoreşti, ca şi pe lângă celelalte autorităţi şi instituţii ale statului, judeţelor şi comunelor.

Durata cursurilor şi obiectele de studiu

Art. 5. — Cursurile şcoalei durează 2 ani şcolari, (1 Noemvrie — 30 Iunie).

Art. 6. — Obiectele de studiu ce se predau în şcoală sunt următoarele;

a) *Obiecte comune tuturor secţiilor*

Arhivistica (ştiinţa şi serviciul arhivelor); paleografia română; instituţiile româneşti; izvoarele interne şi externe ale istoriei Românilor; diplomatica generală şi românească, (cu critica textelor, cronologia şi genealogia); sigilografia, heraldica, numismatica, miniaturistica şi dreptul vechiu românesc.

Aceste obiecte vor fi repartizate în cei doi ani de curs astfel: în anul I: arhivistica, paleografia română, instituţiile româneşti şi izvoarele interne ale istoriei Românilor; în anul II: diplomatica generală şi românească, izvoarele externe ale istoriei Românilor, sigilografia, heraldica, numismatica, miniaturistica şi dreptul vechiu românesc.

Obiectele comune vor fi urmate în mod obligatoriu de elevii tuturor secţiilor.

b) *Obiecte speciale*

Pentru secţia arhivistico paleografică: paleografia latină (medievală şi modernă); paleografia slavo-română; paleografia greacă (medievală şi modernă).

Pentru secţia de bibliologie: bibliologia (istoria cărţii), biblioteconomia (legislaţia şi organizarea bibliotecilor), bibliografia.

Pentru secţia de expertiză grafică: grafologia şi expertiza grafică.

Dintre obiectele speciale ale secţiei la care s'a înscris, fiecare elev este obligat să urmeze unul, sau cel mult două, la alegere.

Art. 7. — Atât pentru predarea cât şi pentru o nouă grupare a obiectelor de studiu dela art. 6, va fi necesară o hotărîre a Consiliului profesoral, dată cu 2/3 din numărul profesorilor definitivi ai şcoalei şi în concordanţă cu art. 15, aliniatul 2 din legea de organizare a Arhivelor Statului. Ea va trebui să fie aprobată de către Ministerul Instrucţiunii şi al Cultelor, în urma avizului dat de Consiliul Permanent al Instrucţiunii.

Art. 8. — Predarea fiecărui obiect de studiu va aveà

o parte teoretică şi alta practică. Scopul şcoalei fiind mai ales de a formà elemente bine pregătite din punct de vedere practic, toti profesorii vor căuta să dea aplicaţiilor practice ale obiectelor de studiu o extensiune şi o importanţă cât mai mare.

In acelaş timp, se vor lua măsuri ca materialul didactic intuitiv să fie cât mai complet şi mai corespunzător ultimelor cerinţe ştiinţifice.

Pentru obiectele a căror predare reclamă lucrări practice mai întinse, se vor înfiinţa laboratorii şi ateliere speciale.

Personalul didactic şi administrativ

Art. 9. — Profesorii şcoalei se vor recruta dintre specialiştii în disciplinele ce se predau în şcoală. Ei vor putea face parte din corpul didactic universitar sau secundar. In caz de trebuinţă, vor putea fi numiţi ca profesori şi specialişti din afară de corpul didactic, cari prin lucrările lor ştiinţifice s'au distins în obiectul de studiu ce urmează a-l preda în şcoală.

Art. 10. — Profesorii se numesc de către Ministerul Instrucţiunii şi al Cultelor, în urma unei încheieri favorabile a Consiliului profesoral, înaintată cu un raport motivat al directorului şcoalei

Art. 11. — Actualii profesori ai şcoalei, cari în momentul promulgării acestui regulament vor fi împlinit 5 ani de funcţionare neîntreruptă, vor fi recunoscuţi ca profesori definitivi; cei care vor avea mai puţini ani de funcţionare vor fi recunoscuţi ca profesori provizorii. Ei vor fi numiţi însă definitivi după ce vor împlini termenul de 5 ani de funcţionare neîntreruptă, în urma încheierii favorabile a Consiliului profesoral, cu majoritate de 2/3 a profesorilor definitivi.

Art. 12. — Recrutarea profesorilor noui se va face după normele următoare: profesorii cari fac parte din învăţământul de stat, superior sau secundar, vor fi numiţi în baza unei încheeri favorabile a Consiliului profesoral, aprobată de Ministerul Instrucţiunii şi al Cultelor. Ei vor fi numiţi la început cu titlul provizoriu, iar după trei ani de funcţionare neîntreruptă vor fi numiţi definitivi, în urma unei încheeri motivate a Consiliului profesoral, cu majoritate de 2/3 a profesorilor definitivi, înaintată de directorul şcoalei Ministrului Instrucţiunii şi al Cultelor.

Pentru numirea profesorilor cari nu fac parte din învăţământ, dar posedă titlul de licenţiat sau doctor, se va cere, pe lângă încheerea de care se vorbeşte mai sus şi avizul conform al Consiliului permanent al Ministerului Instrucţiunii şi al Cultelor.

Art. 13. — Profesorii transferaţi din învăţământul secundar de stat îşi vor păstra toate drepturile câştigate în acel învăţământ.

Art. 14. — Director al şcoalei este directorul general al Arhivelor Statului.

El va fi ajutat în îndeplinirea acestei misiuni de personalul administrativ necesar.

Consiliul de perfecţionare al Arhivelor Statului va îngriji de nevoile materiale ale şcoalei.

Art. 15. — Consiliul profesoral se compune din toţi profesorii definitivi şi provizorii ai şcoalei. El va fi convocat de director, ori de câte ori va crede necesar. In orice caz, directorul este obligat să convoace consiliul profesoral pentru chestiunile următoare: 1) Stabilirea orariului cursurilor la începutul fiecărui an şcolar; 2) Recomandarea de profesori noui şi acordarea titlurilor de provizorii sau definitivi celor ce intră în prevederile art. 11 şi 12 de mai sus; 3) Infiinţarea de cursuri noui sau o nouă grupare a obiectelor de studiu, conform art. 7; 4) Acordarea de ajutoare şi burse elevilor meritoşi sau săraci; 5) Excluderea dela examene sau amânarea peste termenele normale, conform art. 18 şi 20.

Hotărîrile Consiliului profesoral se iau cu majoritate de voturi, afară de cazurile în cari prezentul regulament cere o altă majoritate.

Pentru executarea atribuţiunii dela al. 2. de mai sus, consiliul profesoral va fi compus numai din profesorii definitivi.

Elevii şcoalei, examene, promoţie, burse

Art. 16. — Elevii şcoalei sunt de două categorii: titulari şi audienţi.

Elevii titulari trebuie să fie absolvenţi de curs secundar sau de şcoli similare.

Ei sunt obligaţi să urmeze toate obiectele prevăzute pentru secţia la care s'au înscris.

După terminarea cu succes a cursului complet de 2 ani şi după trecerea unui examen special de diplomă ei devin diplomaţi ai şcoalei.

Art. 17. — Ca elevi audienţi pot fi admişi absolvenţii de şcoli speciale (normale, comerciale, profesionale, etc.), precum şi orice alte persoane care posedă titluri echivalente.

Elevii audienţi pot urma cel mult două obiecte de studiu, la alegere, dar nu se pot prezenta la examene şi, după terminarea cursului de 2 ani, primesc numai un certificat de frecvenţă.

Art. 18. — La sfârşitul anului şcolar se ţin examene anuale la toate obiectele ce se predau în şcoală. Aceste examene sunt orale sau scrise, după cum hotărăsc profesorii respectivi. Aprecierea se va face prin notele 1—10.

Vor fi două sesiuni de examene anuale: una în Iunie şi alta în Noemvrie. Nici un elev, însă, nu va putea să amâne un examen decât cel mult trei sesiuni consecutive, afară de cazuri de boală sau de forţă majoră, recunoscute de consiliul profesoral.

In caz când vreun elev nu va trece toate examenele anului respectiv în trei sesiuni consecutive, va fi declarat repetent.

Art. 19. — Examenul de diplomă va avea deasemenea două sesiuni: una de iarnă, între 1 Noemvrie şi 31 Decemvrie, şi alta de vară, între 1 Mai şi 30 Iunie.

Elevii titulari cari vor fi absolvit cursul complet şi vor fi trecut cu succes toate examenele anuale ale secţiei la care s'au înscris, vor fi primiţi la examenul de diplomă. Acest examen constă dintr'o teză scrisă şi un examen oral.

Teza scrisă va trata un subiect din specialitatea candidatului, ales în înţelegere cu profesorul respectiv Ea va trebui să se bazeze pe cercetări şi observaţii personale făcute de candidat în arhive (publice sau particulare), în biblioteci sau în depozite cu material de expertiză grafică şi să dovedească o pregătire suficientă în ceeace priveşte adunarea şi interpretarea materialului de studiu după metode strict ştiinţifice.

După ce teza va fi aprobată de profesorul de specialitate, va fi înaintată împreună cu un referat scris al acelui profesor, directorului şcoalei, care va fixa data examenului oral.

Examenul oral se trece în faţa unei comisiuni compusă din cinci profesori ai şcoalei din care vor face parte, necondiţionat, profesorul de specialitate şi directorul, care o prezidează. Examenul va consta din susţinerea tezei scrise şi din interogaţii în legătură cu acel subiect, cum şi dintr'o probă practică.

Pentru absolvenţii secţiei arhivistico-paleografice proba practică va consta din descifrarea şi interpretarea unui document original, inedit, din specialitatea paleografică a candidatului; pentru absolvenţii secţiei de bibliologie, din determinarea cotei unei tipărituri după diversele sisteme actuale şi în deosebi după sistemul zecimal (Dewey); iar pentru absolvenţii secţiei de expertiză grafică, din identificarea unui scris cu caractere latine sau chirilice, după probe grafice, a unui fals total sau parţial, a unei anonime şi a unui act cu scris alterat din cauze patologice.

Dacă, în urma interogaţiilor orale şi a probei practice, aprecierea comisiunii va fi favorabilă, candidatul va fi proclamat diplomat al şcoalei.

In cazul când un candidat va prezenta o teză de o valoare excepţională, iar răspunsurile la examenul oral vor fi foarte bune, comisiunea îl va proclama diplomat cu distincţie, fapt ce va fi menţionat şi în diploma ce i se va libera.

Art. 20. — In mod normal examenul de diplomă se va da în sesiunea de toamnă a anului în care candidatul a terminat cursurile şcoalei. In caz de boală sau de forţă majoră, constatate de Consiliul profesoral, el va putea fi amânat pentru sesiunea următoare de vară. Elevii care nu vor trece acest examen în patru sesiuni consecutive, vor pierde dreptul de a se mai prezenta.

Art. 21. — La sfârşitul fiecărui an şcolar se va fixa o zi în care se va face promoţiunea solemnă a nouilor diplomaţi. La această solemnitate vor lua parte, pe lângă directorul şi profesorii şcoalei, membrii Consiliului de perfecţionare şi un reprezentant al Ministerului Instrucţiunii şi al Cultelor.

Art. 22. — Diplomele de absolvirea şcoalei se vor libera de către director şi vor fi semnate şi de preşedintele Consiliului de perfecţionare. In ele se va specifica, în mod necondiţionat, secţia pentru care candidatul a trecut examenul de absolvire.

Pentru liberarea diplomei se va percepe o taxă, aprobată de Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor.

Art. 23. — Pentru elevii săraci şi meritoşi ai şcoalei, se vor institui ajutoare şi burse prin îngrijirea Consiliului profesoral şi a Consiliului de perfecţionare.

Deasemenea se vor căuta mijloacele materiale necesare pentru ca diplomaţii distinşi să poată face cercetări în arhivele, bibliotecile sau depozitele de material grafic din ţară şi străinătate.

Art. 24. — Spre a se păstra legăturile ştiinţifice între şcoală şi diplomaţii ei, aceştia vor fi înscrişi din oficiu ca membri ai societăţii „Prietenii Arhivelor", care se va înfiinţa de îndată ce şcoala va fi dat un număr de zece diplomaţi.

Dispoziţii tranzitorii

Art. 25. — Toate hotărîrile luate de conferinţele profesorilor şcoalei până la data promulgării acestui regulament şi cari privesc organizarea cursurilor, ţinerea examenelor, admiterea şi promovarea elevilor, sunt şi rămân

valabile, întrucât nu contrazic art. 15 din legea de organizare a Arhivelor Statului.

Aprobat cu Inaltul Decret Regal Nr. 1.863 din 30 Mai 1931 şi publicat în *Monitorul Oficial* Nr. 131 partea I din 10 Iunie 1931, p.5122—5124 (Cu avizul Nr. 141 din 1929 al Consiliului Legislativ).

22. *Lege pentru modificarea unor dispoziţiuni din legea pentru organizarea Arhivelor Statului* (*Prof. N. Iorga*), publicată în *Monitorul Oficial*, Nr. 81 din 5 Aprilei 1932, p. 2236:

Art. 15. — Pe lângă direcţiunea generală se va înfiinţa în înţelegere cu Universitatea o şcoală specială de arhivistică şi paleografie în scop de a pregăti personalul de specialişti necesari arhivelor şi de a răspândi în publicul cult cunoştinţele practice necesare pentru înţelegerea şi studierea documentelor, peceţilor, monumentelor heraldice şi miniaturistice, etc., şi pentru apărarea lor de distrugere ori înstreinare.

Obiectele ce se vor preda în această şcoală, al cării curs complet va fi de 2 ani, vor fi următoarele: arhivistica, paleografia română, paleografia latină, paleografia slavă, paleografia grecească, diplomatica generală şi românească, cronologia, genealogia, sigilografia, heraldica, miniaturistica, instituţiile româneşti, numismatica, eventual izvoarele istoriei Românilor şi dreptul românesc.

Elevii şcolii se vor recruta dintre absolvenţii de curs secundar sau de şcoli similare şi după terminarea cursului de 2 ani în urma unui examen, vor obţinea titlul de diplomaţi ai şcolii practice de arhivari paleografi.

Directorul acestei şcoli va fi directorul general al Arhivelor Statului, iar personalul didactic se va recruta dintre persoanele cu lucrări sau studii temeinice în vreuna din specialităţile ce se predau în şcoală.

In bugetul Ministerului Instrucţiunii şi al Cultelor se va prevedea în fiecare an o sumă atât pentru publicaţii, cât şi pentru şcoala superioară de arhivistică si paleoprafie.

Arhivele Statului vor putea organiza cursuri speciale pentru funcţionarii arhivelor dela autorităţi sau instituţii publice şi particulare. Aceste cursuri se vor întocmi în înţelegere cu Ministerul Instrucţiunii şi al Cultelor şi cu autorizaţia lui.

23. Din *Lege pentru modificarea şi completarea legilor privitoare la învăţământul superior şi special în vederea raţionalizării* (A. Călinescu), publicată în *Monitorul Oficial* Nr. 257, I, din 4 Noemvrie 1938, p. 5199:

CAPITOLUL IV. — *Şcolile speciale*

Art. 15. — Şcolile speciale sunt şcoli de învăţământ superior. Ele sunt conduse de un director numit de ministru.

Profesorii şcolilor speciale sunt asimilaţi cu conferenţiarii universitari; maeştrii, cu asistenţii universitari.

Recrutarea profesorilor şi maeştrilor dela aceste şcoli se face numai prin concurs sau transferare după criteriile admise la învăţământul superior.

Condiţiile de înscriere în aceste şcoli precum şi organele de control vor fi indicate într'un regulament care va fi elaborat de Ministerul Educaţiunii Naţionale.

Sunt şcoli speciale: Academiile teologice, Academia de educaţie fizică din Bucureşti, Academiile de arte frumoase din Bucureşti şi Iaşi, Academiile de muzică şi artă dramatică din Bucureşti, Cluj şi Iaşi, Academia de muzică religioasă din Bucureşti şi Şcoala de arhivistică din Bucureşti.

Cf. şi rectificările din Nr. 283 din 5 Dec. 1938, p. 5812.

24. — Nr. 122 din 30 Sept. 1940, către Ministerul Educaţiei Naţionale:

Domnule Ministru,

Regulamentul Şcoalei de Arhivistică şi Legea ei de organizare prevăd doi ani de frecvenţă pentru elevii acestei şcoale. După o practică de 15 ani se constată însă că timpul acesta este prea scurt având în vedere cunoştinţele practice pe care trebuie să le deprindă elevii pentru o bună formare de arhivişti, bibliotecari şi experţi grafici.

Legea de încadrare a acestei şcoale din 4 Noemvrie 1938, art. 15, prevede alcătuirea unui nou regulament normativ. Intrucât acesta nu a apărut până acum şi având în vedere încheerea consiliului profesoral din 27 Septemvrie a. c. în acest sens, Vă rugăm să binevoiţi a dispune să se alcătuiască şi publice o decizie, prin care să se precizeze durata cursurilor şcoalei la trei ani, pe temeiul căreia să poată începe noul an şcolar.

Aceasta până la alcătuirea noului regulament prevăzut de lege.

Director, **A. Sacerdoţeanu**

p. Secretar, *A. Comănescu*

25. — Nr. 181.959 din 5 Oct. 1940, Ministerul Educaţiui Naţionale comunică:

Referindu-ne la adresa Dvs. Nr. 122/1940, avem onoarea a vă face cunoscut că până la întocmirea unui nou regulament, Ministerul aprobă ca durata cursurilor la şcoala Dvs. să fie de trei ani, cu începere din anul 1940/41.

p. Ministru, **Eug. Chirnoagă**

p. Director general, *Al. Cantorichi*

[Resoluţie:] Se ia notă şi se va aduce la cunoştinţa elevilor şcoalei.

A. Sacerdoţeanu

26. — Prin Decizia Ministerului Educaţiei Naţionale, Cultelor şi Artelor Nr. 213.677 | 940, se modifică art. 6 din regulamentul Şcoalei de Arhivistică din Bucureşti, publicat în Monitorul Oficial No. 131 din 10 Iunie 1931, după cum urmează:

a) Sunt cursuri speciale: paleografia latină, paleografia greacă, paleografia slavă, din care elevii secţiei arhivistico-paleografice vor alege un curs obligator; bibliologia şi expertiza grafică, obligatorii pentru elevii secţiilor respective.

b) Sunt cursuri comune tuturor secţiilor: paleografia română, arhivistica, cronologia, izvoarele interne ale istoriei Românilor, sigilografia şi heraldica cu frecvenţa şi absolvenţa în anul I; diplomatica generală şi românească, izvoarele externe ale istoriei Românilor, critica textelor, genealogia, arheologia generală şi numismatica, cu frecvenţa şi obsolvenţa în anul II; şi instituţii vechi româneşti, vechiul drept românesc, arheologia românească medie şi modernă şi miniaturistica cu frecvenţa şi absolvenţa în anul III.

Pentru lucrările de diplomă se va face în anul III câte o oră pe săptămână de discuţii cu candidaţii dela fiecare materie.

c) Elevii secţiei de bibliologie sunt scutiţi de a face cursurile de sigilografie, heraldică şi numismatică; iar cei dela secţia expertiza grafică, nu vor face izvoarele interne şi externe ale istoriei Românilor; sunt însă obligaţi a face un curs elementar de limba latină, greacă şi slavă la paleografiile respective, spre a deprinde catalogarea cărţilor în aceste limbi şi forma alfabetelor respective.

Mon. Ofic. I. Nr. 263 din 9 Nov. 1940, p. 6382.

27. — [Încheiem aici publicarea materialului documentar, unde ne aflăm cu tiparul, deoarece d. **general Radu Rosetti**, ministrul Culturii Naţionale şi al Cultelor a desfiinţat *azi* şcoala prin :]

„Legea Nr. 922. — Antonescu, Mareşal al României şi Conducătorul Statului.

In baza dispoziţiunilor decretelor-legi Nr. 3.052 din 5 Septemvrie şi Nr. 3.072 din 7 Septemvrie 1940 şi a delegaţiunii dată prin decretele Nr. 1.799 din 21 Iunie şi Nr. 1.916 din 29 Iunie 1941 d-lui Mihai A. Antonescu, Vicepreşedinte şi Preşedinte ad-interim al Consiliului de Miniştri;

Noi, Mihai A. Antonescu, Vicepreşedinte şi Preşedinte ad-interim al Consiliului de Miniştri, în baza delegaţiunii dată prin decretele Nr. 1.799 din 21 Iunie şi 1.916 din 29 Iunie 1941;

Asupra raportului d-lui ministru secretar de Stat la Departamentul Culturii Naţionale şi al Cultelor cu Nr. 206.902 din 1941;

Am decretat şi decretăm:

DECRET-LEGE

pentru reînfiinţarea unor instituţiuni de învăţământ superior în Basarabia şi Bucovina, cum şi pentru desfiinţarea unor şcoli speciale.

Art. I. Facultatea de teologie din Suceava, îşi reia sediul la Cernăuţi şi se încadrează din punct de vedere organic la Universitatea din Iaşi.

Art. II. Facultatea de teologie dela Iaşi, fostă la Chişinău, se desfiinţează.

Personalul didactic, administrativ şi de serviciu, dela această facultate, va fi repartizat, prin decizie ministerială, Facultăţilor de teologie din Bucureşti şi Cernăuţi. Personalul didactic va dubla catedrele existente, în cazul când acestea ar fi ocupate de titulari, iar personalul administrativ va funcţiona ca supranumerar, la facultăţile unde va fi repartizat.

Art. III. Se reînfiinţează Facultatea de agronomie din Chişinău, la data pe care o va hotărî Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor, prin decizie ministerială, cu aceleaşi cadre de personal pe care le-a avut la lichidarea făcută în baza decretului-lege Nr. 3.463 din 1940, publicat în Monitorul Oficial Nr. 241 din 15 Octomvrie 1940.

Fermele şi inventarul existent azi, pe care l-a avut Facultatea de agronomie din Chişinău, înainte de răpirea Basarabiei, trec din nou în patrimoniul acestei facultăţi.

Art. IV. Politehnica „Gheorghe Asachi" din Iaşi, se mută la Cernăuţi, cu întregul inventar şi cu personalul de toate categoriile.

Inventarul laboratoarelor şi seminariilor fostelor Facultăţi de drept, litere şi ştiinţe dela Cernăuţi va fi repartizat, din nou, de Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor, între Politehnica „Gh. Asachi" din Cernăuţi şi Universităţi.

Catedrele şi conferinţele ocupate până acum de profesorii sau conferenţiarii dela Facultatea de ştiinţe din Iaşi, se vor putea încadra ca profesori şi conferenţiari ce dublează catedre sau conferinţe la alte universităţi, sau devin disponibili prin suprimări de catedre ori conferinţe.

Art. V. Şcoala de arhivistică din Bucureşti, se desfiinţează. In anul 1941—942, ea va funcţiona numai cu anul al II-lea, de studii, pe lângă Facultatea de litere şi filosofie din Bucureşti, cu profesorii acestei facultăţi, eliberând elevilor, la absolvirea acestui an, certificatele Şcolii de arhivistică.

Personalul didactic dela acea şcoală, legal numit, va fi repartizat şi încadrat, după specialitate, la celelalte in-

stituţii de învăţământ superior sau secundar în posturi corespunzătoare sau de specialităţi înrudite, conform titlurilor.

Personalul administrativ şi de serviciu, precum şi inventarul Şcolii de arhivistică, rămân la Direcţia generală a Arhivelor Statului din Bucureşti.

Art. VI. — Academia de muzică religioasă din Bucureşti, se înglobează ca secţie specială, Academiei de muzică şi artă dramatică din Bucureşti. Ea va funcţiona sub conducerea directorului Academiei de muzică şi artă dramatică, în condiţiunile legilor din 27 Mai 1930 şi 4 Noemvrie 1938, sub îndrumarea şi controlul Patriarhului României.

Personalul didactic şi administrativ titular dela Academia de muzică religioasă, trece la secţiunea nouă înfiinţată a Academiei de muzică şi artă dramatică din Bucureşti.

Dat în Bucureşti la 11 Octomvrie 1941.

Vice-preşedinte şi Preşedinte ad-interim al Consiliului de Miniştri, *Mihai A. Antonescu*

Ministrul culturii naţionale şi al cultelor,
General *Radu Rosetti*

Nr. 2.847.

Raportul d-lui ministru al culturii naţionale şi al cultelor către d-l Preşedinte ad-interim al Consiliului de Miniştri.

Domnule Preşedinte al Consiliului,

Situaţiunea de fapt, actuală, impune să se ia anumite măsuri în legătură cu instituţiile universitare dela Cernăuţi şi Chişinău, între care şi transferarea Politehnicei „Gh. Asachi" din Iaşi la Cernăuţi şi desfiinţarea Şcoalei de Arhivistică şi a Academiei de muzică religioasă din Bucureşti.

De asemenea trebue să se desfiinţeze Facultatea de teologie dela Iaşi, fostă la Chişinău, Facultataa de teologie din Suceava să-şi reia sediul la Cernăuţi, încadrându-se din punct de vedere organic, la Universitatea din Iaşi; şi trebue să se reînfiinţeze Facultatea de agronomie din Chişinău, la data ce se va hotărî, prin deciziune ministerială.

Bineînţeles, că aceste măsuri se vor lua, ţinându-se seamă de drepturile personalului, atât didactic, cât şi administrativ, precum şi de situaţiunile şcolare, proprietăţile imobiliare, inventar, etc.

In acest scop, întocmind alăturatul proiect de decret-lege, avem onoare a înainta pentru aprobarea şi semnătura domniei-voastre, în baza dispoziţiunilor decretelor-legi Nr. 3.052 din 5 Septemvrie şi Nr. 3.072 din 7 Septemvrie 1940

şi a delegaţiunii dată prin decretele cu Nr. 1.799 din 21 Iunie şi Nr. 1.916 din 29 Iunie 1941.

Primiţi, vă rugăm, domnule Preşedinte al Consiliului, încredinţarea înaltei noastre consideraţiuni.

Ministrul culturii naţionale şi al cultelor,

General *Radu Rosetti*

Nr. 206.902/941.

Monitorul Oficial, I, Nr. 247 din 17 Octomvrie 1941, p. 6378.

23. — [Credem că preţuitorii disciplinelor şi scopului cărora ne-am dedicat noi la această şcoală, vor primi cu înţelegere întâmpinarea pe care am prezentat-o d. ministru al Instrucţiei, Educaţiei, Cultelor şi Artelor, sub Nr. 174 din 30 Mai 1941, astfel:]

Domnule Ministru,

In ziua de 27 Mai a. c. prezentând Domniei Voastre raportul asupra lucrărilor prevăzute în ord. Nr. 3062/941, aţi binevoit a-mi anunţa hotărîrea ca Şcoala de Arhivistică de pe lângă Direcţiunea Generală a Arhivelor Statului să fie desfiinţată prin legea Invăţământului Superior în pregătire.

Aţi binevoit, Domnule Ministru, să-mi spuneţi că această măsură v'a fost sugerată sau mai mult impusă, de referinţele în acest sens, date de Consiliile Facultăţilor de Litere pe marginea discuţiei asupra ante-proiectului ce le-a fost prezentat. Cu acea ocazie, la vestea neaşteptată, am avut onoarea să prezint Domniei Voastre motivele care ne fac să credem în necesitatea — imperioasă necesitate — ca această şcoală să fiinţeze mai departe. Tot cu acel prilej mi-am îngăduit, Domnule Ministru, să vă rog, ca înainte de a hotărî definitiv o atare soartă şcoalei noastre, să binevoiţi a chibzui încă odată asupra motivelor care au dus la această hotărîre.

In vederea acelui moment decisiv, care pentru corpul profesoral şi elevii acestei şcoale va însemna o mare depresiune morală iar pentru scopurile urmărite şi realizate de şcoală, cum şi pentru istoria şi cultura naţională, o grea lovitură, vă rugăm să priviţi şi să judecaţi asupra următoarelor motive care ne fac să credem în viitorul şcoalei noastre. Vă rugăm aceasta cu atât mai mult cu cât ne-aţi făcut să întrezărim o speranţă în faptul că aţi cerut onoratei Comisii instituite să revizuiască ante-proiectul propus, să se pronunţe în această privinţă. Cum însă în acea comisie nu este numit niciun reprezentant al şcolilor speciale, deci nici al şcoalei noastre, credem potrivit să arătăm încă odată, pe această cale, motivele care ne îndeamnă să insis-

tăm asupra temeinicilor motive care concură la păstrarea şcoalei.

1. *Şcoala de arhivistică* este şcoala muncii ştiinţifice istorice ordonate, continuă şi metodică. Ea nu este universitate, fiindcă nu face speculaţii raţionale. Ideologic n'o preocupă teoria şi nu urmăreşte numărul auditorilor. N'o interesează extensivitatea în niciuna din disciplinele ce cultivă. In fiecare parte se lucrează intensiv, coroborând critic şi adaptând metodic ştiinţele care stau atât la baza cercetării istorice, cât şi a organizării produselor civilizaţiei româneşti. Incet şi temeinic, ea pregăteşte erudiţi care să ducă mai departe setea de cercetare ştiinţifică, şi specialişti care să conducă, să organizeze şi să difuzeze tezaurele care sunt adăpostite în cele trei mari instituţii ale culturii umane: arhiva, biblioteca şi muzeul.

2. Şcoala de arhivistică formează pe deoparte arhivişti paleografi, bibliotecari, experţi grafici şi muzeografi, iar pe alta erudiţi probi. Obligaţiile arhivistului nu sunt obligaţii de teorie sau de rutină nedirijată. Ei trebuie să ştie cum se află un izvor arhivistic, cum se conservă şi se protejează şi mai ales cum se clasează şi se pune la dispoziţia cercetătorului. Prin arhivişti paleografi nu trebuie să se înţeleagă numai viitorii paleografi şi arhivişti de arhive; funcţionari de carieră, ci şi acei specialişti care doresc ca în studiile lor istorice să folosească direct izvorul. La noi, mai mult decât oriunde aiurea, se simte astringenta nevoie a acestui specialist format.

Aceleaşi motive ne fac să credem că sunt absolut necesari adevăraţii bibliotecari, adevăraţii experţi grafici, adevăraţii muzeografi, care prin studii serioase să fie prietenii, sfătuitorii şi colaboratorii tuturor celor care se interesează de evoluţia dreptului, gândirii şi culturii româneşti. Organizând şi clasificând, editând critic şi metodic, ştiinţa noastră credem că nu poate decât să se bucure că află astfel de elemente care prin abnegaţia lor, pot fi de folos tuturor.

3. Şcoala de arhivistică a izbutit, în cei 17 ani de activitate, să-şi fixeze drumul care duce la *această pregătire. Ea lucrează, nu face teorie.* Aci se studiază toate metodele formulate de alţii, le adaptează şi perfecţionează. Printr'o practică îndelungată şi stăruitoare a putut să formeze criteriile după care să studiem, să organizăm şi să punem în circulaţie aceea ce este al nostru. Grija de informaţie, de erudiţie pentru informaţia în sine, formează un apanaj care nu ni se poate contesta.

Noi şi elevii noştri, care nu pot fi şi nici nu trebuie să fie niciodată numeroşi, adăstăm ore îndelungate asupra

textelor, fie clar scrise, fie încâlcite în buchii slavone, greceşti sau latineşti. Menirea noastră este să ştim ce s'a slovenit acolo. Universitatea, prin menirea ei înaltă, nu se poate cobori în aceste taine. Menirea ei este să croiască drumuri noi de gândire.

4. Şcoala de arhivistică şi-a precizat locul pe care îl are şi menirea ei în viitor. Se poate oare desfiinţa? Credem că nu! Ea nu poate nici măcar să fie diminuată în prestigiu.

Alte ţări, mai înaintate în civilizaţie, mai bogate în şcoale superioare de tot felul, au socotit ca o datorie naţională să creeze şi să facă să funcţioneze normal şcoli similare, pentru interesele lor superioare naţionale. Nu este locul să stăruim în amănunt asupra acestui fapt. El reese evident chiar numai din înşirarea câtorva şcoale de acest fel, fără a arăta greutăţile prin care au trecut şi ele, deseori fără sprijinul oficial, care deobicei se acordă cu întârziere şi nu totdeauna cu înţelegerea cuvenită.

Noua lume creată de Revoluţia franceză a constatat că nu poate face nimic fără o serioasă cunoaştere a trecutului. Oamenii săi însă s'au văzut nepregătiţi pentru aprofundarea cercetării izvoareler naţionale (cu toate că existau în Franţa, atâtea Universităţi cu vechime multi-seculară şi un Colegiu care apropia două secole de vechime). Aceasta a făcut pe Napoleon I să se gândească la înfiinţarea unei şcoale în care să se studieze diplomele. Vremea nu i-a îngăduit, să pună în practică aceea ce hotărîse. Dar n'a întârziat mult şi la 1821, a luat fiinţă vestita *École des chartes*. Ce a însemnat şi înseamnă aceasta pentru bibliotecile, arhivele şi erudiţia Franţei, este în deobşte cunoscut. Şi École des Chartes în cei dintâi 15 ani de activitate a avut *doar 24 de diplomaţi*. După 120 ani de activitate numără 1081 elevi, deci abia 9 pe an. Dar poate cineva contesta locul deţinut în ştiinţa franceză — practica şi erudiţia — acestor 1000 de chartişti? Pentru meritele lor École des Chartes a obţinut în 1935 crucea Legiunii de Onoare, remisă în Amfiteatrul Richelieu al Sorbonei, de însuşi Preşedintele Republicei. Ce altă şcoală s'a mai bucurat de o atare distincţie?

Germanii n'au întârziat să reia ideia franceză. Cuvântările lui Fichte către naţiunea germană au adus şi aici spiritul său. In 1819, a luat fiinţă *Societas aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi*, care a hotărît editarea vestitelor Monumenta Germaniae Historica. Pentru a ajunge aici au trebuit însă 30 de ani de şcoală, de îndrumare şi un Pertz, ca să se poată realiza. La opera astfel începută s'a adaos şi Institutul Prusian dela Roma. Prin decretul

din 3 Martie 1935 al Ministerului Educaţiei Germaniei, aceste institute s'au contopit în *Reichsinstitut für älter deutsche Geschichtskunde*, cu catedre de paleografie, diplomatică, numismatică, etc. Adăogăm la aceasta şi Şcoala de arhivistica din Magdeburg, care datează încă din 1893.

Cu titlu simplu de informaţie mai adăogăm Institut für Oesterreichische Geschichtsforschung din Viena dela 1854, Scuola di paleografia (Veneţia 1855), Escuola di diplomatica (Madrid 1857), Societatea Istorică Maghiară (Budapesta 1867), Scuola di paleografia (Florenţa 1870) Cursurile de paleografie (Sibiu 1876), Şcoala de arhivistică (Petrograd 1877) reorganizată în 1930), Scuola di paleografia e di diplomatica (Vatican 1884), School of local hystory and records (Liverpool 1909) şi Şcoala de Arhivari (1919 Haga şi Praga), care toate îndeplinesc aceiaşi funcţie în ţările respective ca şi şcoala noastră. Nimeni nu s'a gândit să le desfiinţeze, chiar dacă în oraşele respective există facultăţi de litere de mare reputaţie. Din potrivă, din ce în ce mai mult li s'au pus cu atenţie deosebită la dispoziţie mijloacele necesare aprofundării cercetărilor lor.

Care este soarta şcoalei noastre? Incă din 1831 un general străin, omul de cultură Kisselef, cerea stăruitor amploiaţilor români să strângă, să conserve şi să publice *izvoarele istoriei române* ca documente, inscripţii, portrete de domni, doamne, boieri şi altele, întrucât mai nimic nu se cunoaşte din trecutul acestor două ţări. (Cf. Academia Română, ms. Nr. 1076 fol. 100 şi urm.) Abia în 1841 a luat fiinţă însă Comisia documentală, care trebuie să împlinească golul simţit în cercetarea izvoarelor istorice naţionale. Aceasta a durat până în 1862 când, desfiinţându-se, Grigore Bengescu a cerut înfiinţarea unui Institut de Paleografie. Pentru ceeace a urmat se poate vedea lucrarea d-lui Constantin Moisil: „Din istoria şcoalei de arhivistică", Bucureşti, 1941.

5. Şcoala de arhivistică există de 17 ani. Acum se pune *problema* desfiinţării ei. Pentru aceasta se invocă faptul că Facultatea de Litere ar îndeplini aceleaşi îndariri. Creatorii şi întâii profesori ai Şcoalei de Arhivistică au fost încă de atunci, sau au ajuns mai târziu, profesori universitari. Intâiul proces verbal al Consiliului profesoral din 20 Noemvrie 1924, poartă semnăturile: C. Marinescu, P. Cancel, I. Ştefănescu şi N. Cartojan.

Admințând că s'au schimbat lucrurile şi că ceeace era o necesitate în 1924 nu mai este astăzi, — deşi în 1938 regretatul N. Iorga, comunica Ministerului Educaţiei Naţionale o atestare în aceşti termeni: „Consider Şcoala de Arhivistică dela Arhivele Statului ca un aşezământ de mare

valoare, corespunzător cu École des Chartes din Paris" — credem că putem face dovada contrarie. Nimic din ce se face şi cum se face la Şcoala de Arhivistică nu se poate face la Facultate. Unele discipline lipsesç cu totul iar altele numai teoretic au apropiere cu fragmente din cursul de istorie.

Adăogăm încă câteva cazuri concrete. La Facultăţile de Ştiinţe există catedre: geometrie, mecanică, gravitate, căldură şi electricitate, chimie organică, anorganică şi fizicală. Catedre cu exact aceleaşi denumiri sunt şi la Politehnică. Acelaşi lucru se întâmplă şi între Academia Comercială cu catedre de limbile franceză, germană, italiană sau economie politică şi altele, care consună cu cele dela Facultatea de Litere şi Drept. Dacă nu există nici o diferenţiere aparentă, toate acestea, cu toate institutele şi laboratoriile lor absolut identice, ar trebui să nu mai fie decât într'o singură parte. Ne este însă imposibil să credem în o atare posibilitate.

6. Fiecare şcoală îşi are o menire a ei, către care merge prin metodele sale proprii. Şcoala noastră îşi are menirea sa. Universitatea expune şi deschide drumuri pe care merge cine vrea şi cine poate. Şcoala noastră urmăreşte îndrumarea şi realizează practic.

Este o cinste pentru noi că majoritatea elevilor noştri sunt licenţiaţi, doctoranzi şi doctori ai Facultăţilor, care, dornici de lucru pe teren, constată că le lipsesc anumite cunoştiinţe şi anumite practici pe care nu le-au putut avea în decursul studiilor universitare în care totuşi s'au remarcat.

Nu fără mândrie, putem să arătăm în sfârşit, că sunt absolvenţi şi diplomaţi ai noştri care ocupă locuri de specialitate de mare greutate. Dr. Th. Vasiliu, profesor de medicină legală, este diplomatul şcoalei noastre la expertiza grafică. Academia Română căutând un continuator al operei lui I. Bianu şi N. Hodoş, a încredinţat lucrarea — cea mai importantă lucrare bibliografică la noi, care rivalizează cu multe similare din străinătate — d-lui Dan Simonescu, şi alţii. Numărul lor este prea mare ca să mai poată fi înşiruit în acest memoriu, destul de lung.

7. Şcoala de Arhivistică nu numai că nu trebue să fie desfiinţată, dar nici nu poate fi adăogată la vreo Facultate. La Facultatea de Litere nu există nici o disciplină care să înglobeze, măcar în capitole izolate, toate disciplinele noastre. Nimeni acolo nu poate dirija facerea unui inventar, alcătuirea unei fişe, descrierea unui fond arhivistic sau bibliografic, formarea unui funcţionar de carieră, lucruri pe care le cere vremea de acum, mai mult decât orice teorie.

Dacă studenţii Facultăţii de Litere, pot face unele lecţii de paleografie în seminarii, nici unul nu le poate aprofunda, datoria lui fiind să cunoască materia generală, nu cea auxiliară. In nici un caz, la nici o disciplină a Facultăţii de Litere nu se predă neogreaca, paleografia greacă, paleografia slavă, cronologia, sfragistica, heraldica, medalistica, miniaturistica, arhivistica, diplomatica românească, arheologia medie şi modernă (creştină), instituţiile vechi româneşti sau expertiza grafică. Prin urmare, nici un profesor universitar nu va căuta să formeze un arhivist, un bibliotecar sau muzeograf.

In sfârşit, nicio Facultate nu va putea pune la dispoziţia studenţilor săi materialul pe care îl au Arhivele Statului atât în bibliotecă, de specialitate, plecând dela incunabule până la ultimele cărţi alese să reprezinte toate dificultăţile bibliograficeşti, cât şi în depozitele de manuscrise, documente originale (peste 200.000), peceţi, monezi (originale şi mulaje), piese de muzeu şi bogate colecţii de albume paleografice de tot felul.

Pentru toate aceste discipline numai Arhivele Statului sunt în măsură să servească tot materialul de care este nevoie.

Credem, Domnule Ministru, că, azi mai mult ca oricând, când cercetările istorice trebue să primeze, pentru formarea spiritualităţii româneşti, spre a da tărie neamului sdruncinat şi când trebue să se formeze elemente de elită, care să fie gata a ţine cu demnitate şi folos locurile ce le vor fi rezervate în curând în ţinuturile vremelnic deslipite de Patria Mamă, Şcoala de Arhivistică nu poate să fie desfiinţată.

Primiţi, vă rugăm, Domnule Ministru, asigurarea respectului meu.

Director, *A. Sacerdoţeanu.*

[Memoriul de mai sus a fost dat, de d. ministru General Radu Rosetti, în studiul Comisiei instituite pentru întocmirea proiectului de lege a învăţământului superior, dar şcoala s'a desfiinţat înainte de a se primi vre'un răspuns. Grăbitei desfiinţări credem că-i va urma o propunere serioasă de reînfiinţare din partea Comisiei amintite. In ceeace ne priveşte *suntem convinşi de necesitatea fiinţării unei asemenea şcoale şi în ţara noastră].*

Informaţii

— Profesorul Nicolae Iorga, care şi-a cinstit neamul ca nimeni altul, a fost asasinat de o ceată de tâlhari, în Noemvrie 1940. Alături cu toată ţara cultă şi muncitoare Şcoala de Arhivistică, al cărei îndrumător şi susţinător de seamă era, îi va păstra neştearsă amintire şi nesfârşită veneraţie.

*

— *Şcoala de Arhivistică* a fost desfiinţată; *Hrisovul* însă va continua să apară cu acelaşi program. Vrem să fim de folos tuturor, mai departe, în cercetările disciplinelor auxiliare. Rugăm deci pe toţi aceia care ne pot sprijini, să ne onoreze cu colaborarea lor. Volumul viitor se pune sub tipar în Ianuarie 1942.

*

— Pentru strângerea legăturilor între arhivişti şi cercetătorii arhivelor, cum şi pentru lucru împreună, credem potrivit să propunem tuturor înfiinţarea asociaţiei *Prietenii Arhivelor*. Prin intermediul ei am dori să ne ajutăm unii pe alţii pentru darea la lumină şi interpretaraa istorică a tuturor izvoarelor arhivistice, sigilografice, heraldice, genealogice, etc., de care este plină această ţară nu îndeajuns de cercetată şi cunoscută.

*

— Foştii elevi ai Şcoalei de Arhivistică, din toate seriile, după cum rezultă din acest buletin, sunt rugaţi să ne comunice următoarele date: 1) Numele şi pronumele, 2) locul şi data naşterii, 3) seria înscrierii, 4) studiile secundare şi superioare făcute în afară de şcoala noastră, 5) funcţiile îndeplinite până azi, 6) funcţia şi gradul actual, 7) lista lucrărilor publicate (eventual cu câte un exemplar din fiecare pentru bibliografiere), 8) dacă doreşte sau nu să facă parte din asociaţia «Prietenii Arhivelor», 9) adresa actuală. Ne sunt necesare aceste date pentru a întocmi, în volumul viitor, lista completă cu situaţia fiecăruia. Prietenii şi cunoscuţii sunt rugaţi a ne da informaţiile pe care le cunosc şi despre cei răposaţi, pe cât posibil, cu data exactă şi cauza decesului.

•

— Anunţăm în *Buletin* numai lucrările care ni se trimit la redacţie.

Indice de documente

Numai pentru cele editate integral, fragmentar, facsimilate, resumate sau menţionate ca inedite; corespondenţa din studiul d-lui I. Hudiţă, *Franţa şi Cuza Vodă*, este indicată global.

Indice general

Nu figurează numele suveranilor din *Liste* și ale celor amintiți în cap. *statistica* școalei (profesori și elevi) unde orientarea este ușoara; numele întâlnite de cel puțin cinci ori sunt date analitic. D-l I. Hudiță a alcătuit singur indicele studiului său (. 269—429).

Indreptări

Pag.	rând (j=jos)	în loc de:	de cetit:
47	22	de editură	editură
146	17	Islanda	Irlanda
147	3 j.	412	421
148	1 j.	648	668
153	11	Andronios	Andronikos
154	2 j.	dână	până
155	10 j.	Arslam	Arslan
171	17	generes	genere
171	6 j.	Transilvanus	Transsilvanus
173	4 j	1519	1529
182	8 col. I	1450	1459
183	2	1047	1044
185	4	Imp. germ. 1	Imp. germ. 5
185	18	guvernului poporului	guvernului comisarilor poporului
185	20	1 August 1916	1 August 1919
185	24	1719	1919
189	14	1919	1019
189	21	1123	1125
191	6	3/16	† 3/16
191	10	16	16 Sept.
219	9	dedară	declară
239	18	nulitată	nulitate
289	4 j.	*ibid*	R. V. Bossy, *ibid.*
336	4 j.	*ibid*	R. V. Bossy, *ibid.*
432	20	⳨ ззрв	⳨ зрв
467	1	667	467
483	12 j.	Transilvalnia	Transilvania
484	18	semiluna	Semiluna
484	31	Jahrhundet	Jahrhundert
487	21	Mokács	Mohács
495	18	Antidie Dnnond	Antide Dunod

Tabla figurilor

Tabla planşelor

Cuprinsul

Publicaţiile Arhivelor Statului

Arhiva Română. *Documente istorice* publicate de P. Teulescu. Seria întâiu. Bucureşti 1860 (Imprimeria Naţională, str. Nemţească Nr. 27), 236 p. (21,5×14,5) . . . . *

Revista Istorică a Arhivelor Statului. Sub auspiciile Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice [Publicată de C. D. Aricescu]. Imprimeria Statului (25×20,5):

— *Condica de venituri şi cheltueli a Vistieriei.* Dela leatul 7202—7212 (1694—1704), VII+750 p. Bucureşti 1873. . . . . Lei 150.

— *Indice de documente aflate în Arhiva Statului şi nepublicate încă.* Broşura I, VII+116+XIV p. Bucureşti 1874. . . . . *

— *Idem.* Broşura II, II+120+11 p. Bucureşti 1876 . . . . . Lei 120.

Revista Arhivelor Statului Român. Publicaţiune a Direcţiunii Generale a Arhivelor. Seria I *Dela fondarea Statului Român până la Nicolae Mavrocordat*, 24 p. (31,5×24) . . . . . . Lei 25.

Todeu Logofătul, [*Condica de documente*], 160 p. (24×16). [Neterminată şi nepusă în comerţ].

B. Petriceicu-Haşdeu, *Cuvente den bătrâni:* I, *Limba română vorbită între 1550—1600.* Bucureşti 1878. II. *Cărţile poporane ale Românilor în secolul XVI.* Bucureşti 1879. — *Suplement la Tomul I.* Bucureşti 1880. III. *Istoria limbii române.* Bucureşti 1881. (Direcţiunea generală a Arhivelor Statului. Publicaţiuni istorico-filologice. Texturi şi glosse române între 1550—1600). 4 vol. . . . . *

[Zilot Românul]. *Ultima cronică română din epoca Fanarioţilor* reprodusă după manuscriptul din Archivul Statului din Bucureşti, cu o introducere de B. P. Haşdeu. Bucureşti 1884, (Tipografia Academiei Române (Laboratori români). Nr. 26, strada Academiei Nr. 26) XXV+118 [—119] p. (29×20). (Inainte de Tudor Vladimirescu, 1800—1821) . . . . Lei 100.

Monumente pentru istoria Tierei Fagarasiului culese şi adnotate de Nic. Densuşianu, Bucureşti 1885 (Tipografia Academiei Române (Laboratorii români) Nr. 26, strada Academiei Nr. 26) 2 f.+154 p. (28,5×19,5). (Din publicaţiunile istorico-filologice ale Arhivelor Statului) . . . . Lei 100.

Album de paleografie românească (scriere chirilică), de I. Bianu — N. Cartojan. Bucureşti 1926. (Tiparul Cultura Naţională) 2 f. + XXXII pl. (34,5 × 27). (Arhivele Statului. Şcoala superioară de arhivistică şi Paleografie) . . . . *

Iniţiale, litere ornate, chenare şi înflorituri din documente muntene şi moldovene din veacul XVII-lea şi XVIII-lea culese şi reproduse de Magdalena N. Iorga. Craiova 1928—1929. (Imprimat la «Scrisul Românesc»). 5 fol. + VI pl. (34×25,5). (Arhivele Statului. *Documente de miniaturistică românească,* I). Publicate prin îngrijirea D-lui Constantin Moisil, Directorul general al Arhivelor Statului). . . . Lei 140.

Album de paleografie românească (scrierea chirilică), de I. Bianu — N. Cartojan. Ediţia a doua. Bucureşti 1929. (Editura librăriei Socec et

Co. Soc. Anon.) 2 f. + XXXV pl. (35 × 25). (Arhivele Statului. Şcoaal superioară de Arhivistică şi Paleografie). . . . . *

Inventarul Arhivelor Statului — Bucureşti — Cernăuţi — Chişinău — Iaş — Năsăud — Timişoara — Braşov — [publicat de Aurelian Sacerdoţeanu]. Bucureşti 1939. (Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Centrală). 420 p. (25 × 17,5). (Biblioteca Arhivelor Statului, I). . . . . Lei 500.

Şcoala de Arhivistică. *Carnetul Studentului*. Bucureşti 1939, 24 p. (17,5 × 10,5). . . . . Lei 30.

Album de paleografie românească (scrierea chirilică). Ediţia a III-a de † I. Bianu — N. Cartojan, Bucureşti 1940 (Tiparul «Cartea Românească») 12 p.+XLIV pl. (35×25). (Arhivele Statului. Şcoala de Arhivistică) . . . . Lei 220.

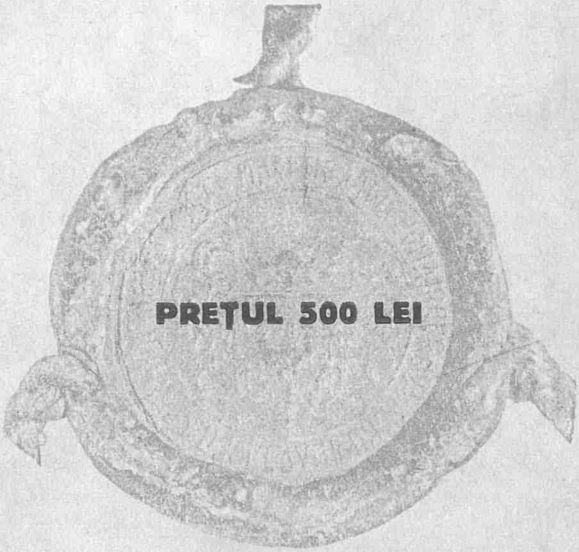
Proecte pentru palatul Arhivelor Statului. Contribuţie la istoria arhitecturii noastre în sec. XIX, de Aurelian Sacerdoţeanu, Bucureşti 1940 (Tiparul „Cartea Românească") 32 p + III pl. af. din text (31,5× 23,5). (Arhivele Statului) . . . . Lei 140

Revista Arhivelor. Arhivistică — Cronologie — Diplomatică — Heraldică — Genealogie — Instituţiuni — Miniaturistică — Paleografie — Sigilografie, — Publicată prin îngrijirea Prof. Const. Moisil [— Aurelian Sacerdoţeanu], Bucureşti (25 × 17,5):

Vol. I. Nr. 1—3 (1924—1926), 433 p. + 4 fig. în text, + VIII pl. af. din text . . . . lei 400.
Vol. II. Nr. 4—5 (1927—1929), 456 p. + 13 fig. în text . lei 400.
Vol. III. Nr. 6—8 (1936—1939), 461 p. + 8 fig. în text + III pl. af. din text . . . . lei 400.
Vol. IV, 1 (1940), 204 p. + 4 fig. în text + VII pl. af. din text lei 250.

EXTRASE DIN HRISOVUL, vol. I. (1941):

1. Condurachi (Em.), *Tezaurul de monete argintate dela Măcin*, 25 p.+2 pl. af. din text.
2. Dumitrescu (Maria), *Sănătatea cărţilor*, 30 p.
3. Mircea (Ion-Radu), *Marii logofeţi din Ţara Românească, 1392—1505*, 26 p.
4. Moisil (Const.), *Din istoria Şcoalei de Arhivistică*, 37 p.
5. Hudiţă (Ioan), *Franţa şi Cuza Vodă. Lovitura de Stat proiectată în 1863 — după documente inedite* — 185 p.
6. Petroşanu (Dragoş P.), *Hurezi sau Romani. O chestiune de toponimie românească*, 20 p.+1 pl. af. din text.
7. Sacerdoţeanu (Aurelian), *Introducere în diplomatică*, 19 p.
8. Sacerdoţeanu (Aurelian), *Liste de suverani* – Imperiul Oriental — Imperiul Otoman — Grecii — Românii — Bulgarii — Sârbii — Ungurii — Polonii — Ruşii. 56 p.
9. Sacerdoţeanu (Aurelian), *Marula nu e fiica lui Mihai Viteazul*, 25 p.+1 pl. af. din text.
10. Sacerdoţeanu (Aurelian), *Note şi comunicări*. — 1. Acte fără pecete. — 2. Traducerea documentelor. — 3. Ortografierea onomasticelor şi toponimelor istorice. — 4. «Siebenbürgen» dare de seamă. 24 p.+ 1 pl. af. din text.
11. Sacerdoţeanu (Aurelian), *Impotriva desfiinţării Şcoalei de Arhivistică*. Memoriu înaintat Domnului General Radu Rosetti, Ministrul Culturii Naţionale, de —. 8 p.
12. Stahl (Henri), *Moartea documentelor*, 22 p. [paginaţia refăcută].

PREȚUL 500 LEI

TIP. „CARPAȚI", PETRE BĂRBULESCU, ACADEMIEI 2 — BUCUREȘTI